T.C.

EGE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Halk Bilimi Bilim Dalı

BAGIŞ DESTANI İNCELEME-METİN

DOKTORA TEZİ

Çiğdem AKYÜZ

DANIŞMANI: Prof. Dr. Nerin YAYIN

İZMİR-2013

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum BAGIŞ DESTANI (INCELEME - METIN) adlı yüksek lisans/doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Çiğdem AKYÜZ

Ç. Akyüz

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : **Çiğdem AKYÜZ**

Numarası : **92080004279**

Anabilim Dalı : **Halkbilim**

Tez Başlığı (Türkçe) : **Bagış Destanı (İnceleme-Metin)**

Tez Başlığı (İngilizce) : **The Epic of Bagysh (Research-Text)**

Tez Savunma Tarihi : **14.03.2013**

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Nerin YAYIN
Karar : X Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Doç. Dr. Selami FEDAKAR
Karar : X Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Yard. Doç. Dr. Beyhan KANTER
Karar : X Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Şevket TOKER
Karar : X Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Cüneyt KANAT
Karar : X Başarılı O Başarısız O Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle **X**
Oy çokluğuyla **O**

Başarılıdır	Düzeltilmelidir	Başarısızdır
Başarılıdır		

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ VII

GİRİŞ 1

A. DESTAN TERİMİ ÜZERİNE 1

B. KIRGIZ EPİK GELENEĞİ 6

C. BAGIŞ DESTANI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR 13

C.1. Metin Yayınları 13

C.2. Makaleler 13

C.3. Ansiklopediler 14

C.4. Sözlükler 15

C.5. Diğer 15

I.BÖLÜM

BAGIŞ DESTANININ KONUSU VE TEŞEKKÜLÜ 20

1.1. KONUSU 20

1.2. TEŞEKKÜLÜ 39

II. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANININ TARİHİ TABAKASI VE COĞRAFYASI 44

2.1. TARİHİ TABAKASI 44

2.2. COĞRAFYASI 61

III. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA ZAMAN VE MEKÂN 70

3.1. BAGIŞ DESTANINDA ZAMAN 76

3.1.1. Konu Zamanı 76

3.1.1.1.Nesnel (Objektif) Zaman 76

3.1.1.2. Folklorik Zaman 83
3.1.2. Destancı Zamanı 86
3.2. BAGIŞ DESTANINDA MEKÂN 92

IV. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA MİTİK VE EPİK UNSURLAR 103
4.1.CEZ KEMPİR (CEZ TIRMAK, CEZ TUMŞUK) 106
4.2. TEREK (BAYTEREK) 107
4.3. CELMOGUZ 110
4.4.ALP ERKEKLER 115
4.5.AT 125
4.6.KIRK SAYISI 136
4.7.TOY GELENEĞİ 142
4.7.1. Beşik Toyu 143
4.7.2. Bey Toyu 147
4.7.3. Aş Toy 149
4.8.VASİYET GELENEĞİ 155

V. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDAKİ KAHRAMANLAR 164
5.1. BİRİNCİ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR 166
5.2. İKİNCİ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR 174
5.3. ÜÇÜNCÜ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR 177
5.4. DÖRDÜNCÜ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR 201
5.5. DİĞER KAHRAMANLAR 206

VI. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA KOCOCAŞ, DEDE KORKUT, MANAS ve SEMETEY DESTANLARININ İZLERİ 227

6.1. KOCOCAŞ DESTANI İZLERİ 227

6.2. DEDE KORKUT'UN İZLERİ 234

6.2.1. Deli Dumrul Hikâyesi 234

6.2.2. Tepegöz Hikâyesi 237

6.3. MANAS DESTANI İZLERİ 238

6.3.1. Sakatay ve Oğulları 239

6.3.2. Kökötöy'ün Aşı 240

6.3.3. Bagış'ın Vasiyeti 241

6.3.4. Toltoy'un Beşik Toyu 244

6.3.5. Bakay ile Bagış'ın Akrabalığı 246

6.4. SEMETEY DESTANI İZLERİ 247

6.4.1. Toltoy ile Semetey'in Ayçürök için Savaşmaları 247

6.4.2. Kanıkey'in Semetey'i Bagış'a Kaçırışı 249

VII. BÖLÜM

TÜRK KİMLİĞİ BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANINDA SAVAŞLAR VE SAVAŞ SİLAHLARI 253

7.1. BAGIŞ DESTANINDA SAVAŞLAR 258

7.2. BAGIŞ DESTANINDA SAVAŞ SİLAHLARI 263

7.2.1. Ok-Yay 265

7.2.2. Mızrak 267

7.2.3. Kılıç 271

7.2.4. Kalkan 275

7.2.5. Tüfek 276
7.2.6. Davul 279
7.2.7. Topuz/Gürz 281
7.2.8. Balta 284

VIII. BÖLÜM

EPİK KURALLAR BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANI 287
8.1. AXEL OLRİK'İN EPİK KURALLARI BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANI 288
8.2. ÖZKUL ÇOBANOĞLU'NUN EPİK KURALLARI BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANI 301
8.3. LORD RAGLAN'IN GELENEKSEL KAHRAMAN KALIBI VE BAGIŞ DESTANI 311
8.4. NERİN YAYIN'IN ÖNERDİĞİ EPİK KURALLAR BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANI 322

IX. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA ARASÖZLER VE FONKSİYONLARI 327
9.1. AÇIKLAMA İÇEREN ARASÖZLER 330
9.1.1. Kişi Açıklayıcı Arasözler 330
9.1.2. Gelenek Açıklayıcı Arasözler 333
9.1.2.1.Milli Oyunlar("Kökbörü-Ulak" Oyunu) 334
9.1.2.2. Toylar 334
9.1.2.2.1. Bey Toyu 335
9.1.2.2.2.Beşik Toyu 336
9.1.2.2.3. Aş-Toy 337
9.1.2.3.Kırgız Epik Geleneği 338
9.1.2.4. Halk Hekimliği 338

9.1.2.5. Türk Misafir Perverliği 339
9.1.3. Durum Açıklayıcı Arasözler 340
9.2.YORUM VE ELEŞTİRİLERİ İÇEREN ARASÖZLER 340
9.2.1. Yorum İçeren Arasözler 341
9.2.2. Eleştiri İçeren Arasözler 343
9.3.TASVİR İÇEREN ARASÖZLER 344
9.3.1. İnsan ve Hayvan Tasviri İçeren Arasözler 345
9.3.1.1.İnsan Tasviri İçeren Arasözler 345
9.3.1.2.Hayvan Tasviri İçeren Arasözler 347
9.3.2. Yer Tasviri İçeren Arasözler 348
9.3.3. Durum Tasviri İçeren Arasözler 351
9.3.4. Zaman Tasviri İçeren Arasözler 356
9.3.4.1. Destanın Aktüel Zaman Tasvirleri 356
9.3.4.2.Destancı Zamanı Tasvirleri 360

X.BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDAKİ ATASÖZÜ, DEYİM, ALKIŞ VE KARGIŞLAR 367
10.1. ATASÖZLERİ 367
10.2. DEYİMLER 370
10.3. ALKIŞ VE KARGIŞLAR 374
10.3.1 Alkışlar 375
10.3.2.Kargışlar 375

XI. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA KIRGIZ MİLLİ OYUNLARI 377
11.1. KÖKBÖRÜ-ULAK 378

11.2. ER SAYIŞ 384
11.3. CAMBI ATUU 388
11.4. AT ÇABIŞ 391
11.5. ER OODARIŞ 392
SONUÇ 394
METİN 396
SÖZLÜK 702
İNDEKS 712
BİBLİYOGRAFYA 725
ÖZGEÇMİŞ 741
ÖZET 743
ABSTRACT 744

ÖN SÖZ

Türk Dünyası boy ve topluluklarının en önemli ve hacimli sözlü yaratmalarından biri de destandır. Ait olduğu topluluğun hayat tarzını, ekonomisini, siyasetini, uzak ve yakın tarihini, dilini, coğrafyasını, gelenek-göreneklerini, inanç ve pratiklerini kısacası kültürünü gözler önüne seren destanların,özellikle yazının olmadığı zamanlarda sözlü tarih gibi değerlendirildiği ise herkesçe bilinmektedir.

Anlatı kahramanın şahsında cihangirlik, kutsal vatan, millet olma gibi yüksek ideallerin baştan sona kendisini hissettirdiği destanların bir kahramanlık ve özgürlük türküsü olarak düşünülmesi de gayet doğaldır. Toplumun geçmişten bugüne getirdiği bütün kutsal ve ahlaki değerleri içeren destanlar, bu bağlamda kültürel kimliği aksettirmesi açısından da son derece dikkate değer.

Üzerinde çalıştığımız Bagış destanı da, Kırgız Türklerinin tarih sahnesine ilk çıktıkları andan itibaren sosyal ve siyasi yapısını, komşuluk ilişkilerini, geleneksel hayatlarını ve hayat felsefelerini yansıtan bütün bu verileri geniş bir tarihi tabakaya yayan bir özelliğe sahiptir. Gerek içerdiği kahramanlar gerekse dayandığı tarihi olaylar, söz konusu destanı son derece önemli bir yere oturtmaktadır.

Kırgız tarihinin VII.-XIX. yüzyılları arasındaki sürecini temel alarak gelenek-görenek ve özellikle savaşlarınıkonu edinen “Bagış Destanı İnceleme-Metin” adını taşıyan bu çalışma iki temel kısımdan oluşmaktadır. İlk kısım, “Giriş” ve “Sonuç” hariç on bir bölümden oluşan bir incelemeyi içermektedir. İkinci kısımda “Metin”, “Sözlük”, “İndeks”, “Bibliyografya”, “Özgeçmiş”, “Özet”, “Abstract” bölümleri yer almaktadır.

Giriş, üç alt başlıkşeklinde düzenlenmiş olup “Destan Terimi Üzerine” adlıilk başlıkta destanın tanımı, kapsamı ve teşekkülü üzerinde durulmuş ve bu konuda çeşitli araştırmacıların görüşlerine yer verilmiştir. “Kırgız Epik Geleneği” adını taşıyan ikinci başlıkta ise Kırgız epik geleneği veKırgızlarda destananlatıcıları ile ilgili yapılan tasniflere yer verilmiş, söz konusu destancılara verilen adlar ve bu adların çıkış noktaları çeşitli kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilmiş; Bagışdestanının icracısı olması bakımından Yusuf Mamay’ın yetişmesi, bildiği

destanlar gibi hayatının önemli noktalarına değinilmiştir. Bu bölümün üçüncü başlığı ise "Bagış Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar" adıyla düzenlenmiş olup metin yayınları, makaleler, ansiklopediler, sözlükler ve diğer olmak üzerebeş alt başlıkta hazırlanmıştır. Bagış destanıyla ilgili Türkiye'de yapılan herhangi bir müstakil çalışma olmamasından dolayı, Bagış'ın veya Bagış destanına has çeşitli olay ve hususların yer aldığı kaynakların tümü "diğer"başlığı içinde incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü,"Bagış Destanının Konusu ve Teşekkülü" adını taşımaktaolup "Bagış Destanının Konusu" başlığı destanın epizotlar halinde kısa bir özeti, "Bagış Destanının Teşekkülü" başlığı ise destanların teşekkülünden yola çıkılarak anlatının çekirdek olayının ve yan olaylarının tespiti durumundadır. Burada destanın konusu verilirken bazı epizot adları, metindeki söz konusu başlıklara sadık kalınarak değil yeni bir isimlendirme ile verilmiştir.

İkinci bölüm "Bagış Destanının Tarihi Tabakası ve Coğrafyası" başlığı ile hazırlanmış; destanın Kırgız tarihinden içerdiği çeşitli dönemlerin yer aldığı "Bagış Destanının Tarihi Tabakası" ile vakanın geçtiği gerek Kırgızistan gerekse ülke dışındaki yer adlarının tespit edildiği "Bagış Destanının Coğrafyası" adlı alt başlık ile detaylandırılmış; bölümün her iki başlığında da verilen tarihi ve coğrafi tespitler, metinden alıntılarla desteklenmiştir.

"Bagış Destanında Zaman ve Mekân" adını taşıyan üçüncü bölüm, iki alt başlıkta değerlendirilmiştir. "Bagış Destanında Zaman" adını taşıyan ilk başlıkta, destandaki konu zamanı ve destancı zamanı örneklerle ortaya konurken; "Bagış Destanında Mekân" konulu ikinci başlıkta ise destandaki olayların geçtiği mekânlar, kahramanların psikolojik yapısı ve destancının mekân tasavvuru da dikkate alınarak örneklerle incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü "Bagış Destanındaki Mitik ve Epik Unsurlar" üzerine olup alt başlıklar halinde düzenlenmiştir. Bu bölümde Bagış destanında yer alan mitik ve epik unsurlar, diğer destanlarda ve mitolojide yer alışları da değerlendirilerek incelenmiştir.

“Bagış Destanındaki Kahramanlar” adıyla verilen beşinci bölümdesöz konusu destanın kahramanları,vakada yer alışlarına göre beş grupta değerlendirilmiş; her grupta kahramanlar fiziki, sosyal ve psikolojik yapıları ile ele alınarak bu özellikleri metinden alıntılarla örneklendirilmiştir.

Altıncı bölüm, “Bagış Destanında Kococaş, Dede Korkut, Manas ve Semetey Destanlarının İzleri” başlığını taşımakta olup Bagış destanındaki Kococaş, Dede Korkut, Manas ve Semetey destanlarının izleri ayrı bölümler halinde ve söz konusu destan metinlerindenörnekler verilerek incelenmiştir.

“Türk Kimliği Bağlamında Bagış Destanında Savaşlar ve Savaş Silahları” adını taşıyan yedinci bölümde, Bagış’ın içinde yer aldığı savaşlar ile bu savaşlarda kullanılan silahlar iki başlık halinde incelenmiş, metinden alıntılarla desteklenen bu bölüm, Türk savaş felsefesi göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

Sekizinci bölüm “Epik Kurallar Bağlamında Bagış Destanı” adını taşımakta olup dört alt başlıkta düzenlenmiştir. Bagış destanı, birinci alt başlıkta Axel Olrik’in, ikinci alt başlıkta Özkul Çobanoğlu’nun, üçüncü alt başlıkta Lord Raglan’ın, son alt başlıkta ise Nerin Yayın’ın tespit ettiği epik kurallar bağlamında örneklerle incelenip irdelenmiştir.

Dokuzuncu bölüm, “Bagış Destanındaki Arasözler ve Fonksiyonları” başlığı ile belirlenmiş, destanda tespit edilen arasözler, açıklama içeren, yorum ve eleştiri içeren, tasvir içeren olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmış, her başlık kendi içinde başka alt başlıklara da ayrılıp örneklendirilerek incelenmiştir. Bu arada destandan alınan deyim, atasözü, alkışve kargış örneklerinin metindeki sayfa numaralarının yanına yazılarak verildiğini belirtmemiz gerekir.

İncelemenin onuncu bölümü “Bagış Destanındaki Atasözü, Deyim, Alkış ve Kargışlar” konusunda olup “atasözü”, “deyim”,“alkış ve kargış”olmak üzere üç alt başlık halinde düzenlenmiştir.

Çalışmanın on birinci bölümü “Bagış Destanında Kırgız Milli Oyunları” adını taşımakta olup söz konusu Türk boyunun “er sayış”, “kökbörü-ulak”, “cambı

atuu”,“at çabuu” ve “er ooradış” adlı oyunlarının tarihi geçmişleri yanı sıra Bagış destanındaki görüntüsü üzerine bilgiler ve örnekler verilmesi şeklindedir.

Tezin inceleme kısmı, destanın incelenmesi sonucunda elde ettiğimiz verilerin değerlendirilmesi yanısıra sadece Bagış’a özgü olan çeşitli hususları belirten “Sonuç” ile bitmektedir.

İncelemenin sonunda tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılan Bagış destanının metni yer almakta; çalışma,Kırgız Türkçesinden aktarılırken Türkiye Türkçesindedirek karşılığı olmayan veya uzun açıklamalar gerektiren söz veya söz gruplarını içeren bir “Sözlük” ve “halk bilimi terimleri”, “kişi adları”, “yer adları”, “boy, kabile millet adları” ve“savaş silahları”nın yer aldığı “İndeks” ile devam etmekte; inceleme sırasında kullanılan kaynaklardan oluşan “Bibliyografya” ile sona ermektedir. “İndeks” kısmında yer alan “kişi adları” sadece destanda geçen kahramanlarla ilgili olup yazar adlarına yer verilmemiştir.

Aktarma sırasında Nerin Yayın’ın “Kırgız Epik Terimler Sözlüğü I” (2008) ve “Kırgız Epik Terimler Sözlüğü II” (2010); Mustafa Öner’in “Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri)” (1998); Hülya Kasapoğlu Çengel’in “Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi” (2005); Yudahin’in “Kırgız Sözlüğü I-II” (1994); E. Abduldayev, S. Davlatov, A. İmanov, A. Tursunov’un “Kırgız Tili” (1986); Karboz Dikanov’un “Kırgız Tilinin Körsötmö Kuraldarı” (1990); K. Dikanov’un “Kırgız Tilindegi Kıyın Maseleler Cana Tugra Cazuv” (1984) kitaplarından yararlanılmıştır.

İnceleme sırasında eser isimleri ve dikkat çekilmek istenilen yer, kişi, kavram vb. adları tırnak içinde (“”) verilmiştir. Bazı durumlarda söz konusu hususlar koyu renkle de gösterilmiştir.Diğer araştırmacı ve yazarlardan alınan teori, kural veya gruplandırmalar, orijinalinde olduğu gibi alınmış; kuralların sayı, sıra ve harflerle belirtilmesinde de aynı yol izlenmiştir. Ayrıcaher bölümün sonunda o konunun kısa bir değerlendirmesini içeren sonuç kısmı bulunmaktadır. Çalışmada “Manas Ansiklopediyası”nın “MA” şeklinde kısaltılması dışında kısaltma kullanılmamıştır.

Bagış destanının metni, aynı sayfanın sol tarafında Kırgız Türkçesi aslı, sağ tarafında iseTürkiye Türkçesi aktarması yer alacak şekilde düzenlenmiştir. İnceleme sırasında metinden yapılan alıntılar Kırgız Türkçesinden yapılmış, söz konusu alıntılardestanın orijinal metnindeki sayfa numaraları muhafaza edilerek verilmiş ve "s." şeklinde referans gösterilmiştir.

Aktarma sırasında Türkiye Türkçesinde doğrudan veya kısa karşılığı olmayan ayrıca önemi belirtilmek istenen bazı kelime ve terimler ise olduğu gibi bırakılmış "Sözlük" kısmında açıklanmıştır. Tekrara düşmemek ve çalışmaya zenginlik katmak için aynı kavramı belirten farklı terimler de kullanılmıştır: "cigit" kelimesi yerine "kahraman", "yiğit" denilmesi gibi…

Bagış destanı üzerine daha önce Kırgızistan da dâhil olmak üzere hiçbir yerde inceleme ya da değerlendirme yapılmadığından "Bagış Destanı İnceleme-Metin" adlı tezim, özgün bir çalışma niteliği taşımakta olup ilk kez Türkiye Türkçesine aktarıldığı için Türkçeye; on bir bölümden oluşan zengin inceleme kısmı ile detüm Türk Dünyası epik geleneğine katkı sunacağı düşüncesindeyim. Çalışmam sırasında her konuda desteklerini esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Sayın Nerin Yayın'a ve Doç. Dr. Sayın Selami Fedakâr, Yrd. Doç. Dr. Sayın Beyhan Kanterile Yrd. Doç. Dr. Sayın Rysbek Alimov'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Çiğdem Akyüz

İzmir 2013

GİRİŞ

A. DESTAN TERİMİ ÜZERİNE

Güncel Türkçe Sözlük'te destan için; "Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope."; "Bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde, ölçüsü on bir hece olan halk şiiri." ve "Çağdaş Türk edebiyatında biçim ve içerik yönünden, geleneksel destanlardan ayrılık gösteren uzun kahramanlık şiiri." olmak üzere üç farklı tanım verilmektedir (Türk Dil Kurumu 2005, 510). Osmanlıca-Türkçe sözlükte ise "Hikâye, masal, sergüzeşt, bir vaka hal hikâye eden amiyane manzume." (Şemsettin Sami 1989, 598) olarak tanımlanan destan, Ferit Devellioğlu'nda "hikâye, kıssa" (Devellioğlu 1970, 178) terimleri ile karşılanmaktadır. Destanın, Farsça-Türkçe sözlükte yer alan "hikâye, öykü, roman, ünlü, meşhur" (Kanar 2010, 679) tanımlamaları da Farsça kökenli "dâstân"dan Türkçeye geçmiş olması bakımından önemlidir. "Dictoinnaire Larousse"ta ise "gerçek ile gerçeküstünün, efsane ile tarihin birbirine karıştığı bir kahramanı, kahramanlık olaylarını veya önemli tarihsel bir olayı övüp yücelten uzun manzume." (1994, 646) tanımı verilmektedir.

Sözlük anlamlarının ötesinde destan, edebî bir terim olarak daha geniş anlamlar kazanmıştır: Nitekim "Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü"nde destan: "Milletin yüksek duygularını, düşüncelerini ve ortak ülkülerini yansıtır. Destanlar, ferdi değil sosyal eserlerdir. Olağanüstü özelliklere sahip kahramanları ve toplumu derinden sarsan hadiseleri konu edinir." şeklinde tanımlanmaktadır (Kaya 2007, 220). Ali Canip Yöntem, destanlar için "Bir epopenin mevzuunu, o mevzudaki kahramanları hatta kahramanların maceralarını milletlerin maşeri muhayyileleri yaratmıştır. Yani bütün bunlar halkın malıdır… epopelerde mabutlarla kahramanlar bir cihan içinde yaşarlar… Epope medeni insanın malıdır… Epopelerde her şey fevkaladenin fevkindedir" (Yöntem 1930, 1-5) demektedir. Nerin Yayın, destan için şunlarısöylemektedir: İlk insanların hayal âlemini anlatan masallar gibi görünse de destanlar, ait olduğu milletlerin faziletlerini, fikirlerini, ideallerini, yaşayışlarını bir bakıma o milletin karakterini gösterir. "İnsanlık tarihinin nasıl

başlayıp geliştiğini bir masal havası içinde ancak destanlardan öğrenmek mümkün olur." (Köse 2004, 20).İbrayev de destanların tarihi bir gereklilik değil manevi bir miras olduklarını (İbrayev 1998, 143) belirtmektedir. Hasan Köksal'ın destanlar hakkında söylediklerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Destanlar, sadece uzun bir geçmişi olan, eski ve kahraman milletlere mahsustur. Bunlar halk muhayyilesinin yarattığı efsaneler olduğundan ancak uygun şartların bulunmasıyla, başka bir ifadeyle eski ilkel dönemlerin yaşanmasıyla ortaya çıkabilirler. Menşe bakımından eski devirlere de uzanması yeterli değildir. Bir millet ancak büyük hadiseler yaşar, büyük maceralar geçirirse destanlar teşekkül (Köksal 1985, 15-17) edebilir.

Destanlarla ilgili yaptığı "Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu" adlı çalışmasında kelimenin, Türklerde ilk olarak IX-XI. yüzyıllar arasında kullanılmış olabileceğini belirten Şükrü Elçin, terimin klasik epostan hikâye, masal, efsane, tarih, macera, nasihatname gibi anlamlara doğru bir genişleme gösterdiğini belirtmektedir (Elçin1997, 34). Ayrıca Elçin, destan içinTürk Dünyası topluluklarında "olongho"/"olongo", "ölöng", "koşug", "yır","cır", "comok", "sab", "saw" kelimelerinin kullanıldığını da belirtmiştir (Elçin 1997, 33).Bunun yanında Özkul Çobanoğlu "Türk Dünyası Epik Destan Geleneği" adlı kitabında bu konuya eğilmiş ve diğer Türk topluluklarında destanın: "alıptığnımax", "jomok", "jır", "batırlar cırı", "kahramandık epos", "kay çörçök", "maadırlıgtool", "olongho", "boy", "epos","köneepos", "batırlıkertegi", "kaylapjırlar", "irtegi" gibi karşılıkları olduğunu ifade etmiştir (Çobanoğlu2007, 14).

Destan, epik bir gelenek olmanın yanında, bazı araştırıcılara göre halk şiirinde bir türün, bazılarına göre şeklin, bazılarına göre de hem bir "tür"ün hem de bir "şekil"in adıdır. Cem Dilçin ve Ahmet Talat Onay'ın "şekil" (Onay 1969, 135-156; Dilçin 1995, 315-334), Hikmet Dizdaroğlu, Pertev Naili Boratav ve Fuat Özdemir'in "tür" (Dizdaroğlu 1969, 191-101; Boratav 1988, 35-40; Özdemir 1991) olarak kabul ettiği destanları Öcal Oğuz ve Özkul Çobanoğlu hem "şekil" hem "tür" (Oğuz 2001, 18-19; Çobanoğlu 2000, 14-17) olarak kabul etmektedirler.

Belirtmemiz gerekir ki konumuz epik anlamda destanlardır. Bu bağlamda Bagışdestanı üzerinde incelemeye başlamadan önce epik anlatmaların (destanların) teşekkül aşamalarını çeşitli araştırmacıların görüşleriyle vurgulamak istiyoruz.

Destan, tarihin ilk çağları da dâhil olmak üzere toplumların geçmişinde derin iz bırakan olayların (savaş, kıtlık, kuraklık, doğa olayları vb.) kültürel bellekte saklanan verilerin, önce sözlü kültürde olağanüstülklerle donatılarak yayılmasıdaha sonra çeşitlenen anlatının, icra geleneğini bilen bir anlatıcı tarafından derlenip epik ananeye göre icra edilmesi şeklinde oluşur. Destan konusunda çalışmaları bulunan araştırıcıların hemen hepsi doğal destanın nihai halini almasının üç aşamada gerçekleştiğini kabul eder (Köse 2004, 18; Çobanoğlu 2007, 37-40; Togan 1972, 4; Köksal 1985, 15; İbrayev 1998, 63-76;). Öcal Oğuz'un, bu aşamaların sayısını beş olarak tespit etmesi (Oğuz 2005, 132) ise içerik olarak bir farklılık arz etmemekte ve diğer araştırıcılar arasında da buna benzer küçük farklılıklar görülebilmektedir. Bu benzer tasniflerden hareketle, destanın teşekkül aşamalarını: "tarihsel bir vak'a", "çeşitlenme" ve "derlenme" şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

a) Tarihsel Vak'a

Destanın oluşum aşamalarının ilki olan tarihsel vak'a, her zaman tek bir olay veya zamana işaret etmez. Toplumsal hafızada saklanan, net olmayan veya kesintili veriler, bazen tasarlanarak tamamlanır bazen de birkaç olayın karışımından bambaşka yeni bir olay meydana gelir. Bu tarihsel vak'a, halk arasında oluşturulacak anlatmanın temelini teşkil eder.

BerkleyPeabody'in belirttiği üzere; çizgisel olay örgüsüyle sözlü bellek arasında bir uyuşmazlık vardır (Peabody 1975, 179) ve sözlü yaratmaların olmazsa olmazı çeşitlenme de bu aşamada ortaya çıkmaktadır.

b) Çeşitlenme

Destanın üzerinde temellendiği tarihsel olay/olaylar zamanla halk arasında anlatılageldiği süreçte bir takım ekleme yahut eksiltmelere maruz kalır. Bu değişimler coğrafya, iklim, sosyal hayat gibi ikinci planda kalan mevzularda olabileceği gibi kahraman, zaman ve mekân gibi birincil unsurlarda da görülebilir. Çeşitlenme aşamasında değişmemesi gereken en önemli unsur, anlatının üzerinde şekillendiği olaydır. Bir anlatının çeşitlenmesi sırasında ortaya çıkan farklılıklar ulusal veya uluslararası düzeyde olabilmekte ve bu da varyant (eş metin), versiyon (benzer metin) tanımlarını doğurmaktadır (Ekici 2005, 72-73). Bu aşamada halk

arasında sözlü olarak anlatımı devam eden destanın teması üzerine türkü/mani gibi ezberlenmesi kolay ve akılda kalıcı kısımlar da eklenir.

c) Derlenme

Halk arasında anlatımı yaygınlaşan ve çeşitlenen destan metni etrafında oluşturulan türkülü kısımlar anlatıya dâhil edilerek usta bir anlatıcı tarafından derlenir, ezberlenir ve anlatılır. Derlenme evresi, destanın nihai halini aldığı son aşama gibi gözükse de bu aşamada devreye giren destan anlatıcısı kendine has üslubuyla geleneksel destanı tazeler (İbrayev 1998, 92) ve destana estetik, bedii bir özellik de kazandırır. Anlatıcı tarafından derlenen destanı dinleyen bir kitle ve anlatıcı ile dinleyici arasında iletilmek istenen mesajı taşıyan ortak dil ve kültür, destan geleneğine ait bir retoriğin oluşmasını sağlar. Bu bakımdan derlendikten sonra yazıya aktarılma işlemi; anlatıcı, dinleyici ve çevre; başka bir deyişle destanın şekillenmesinde büyük önemi haiz konteks, epik destan geleneğine has bir anlatımı/retoriği zayıflatır veya yok eder. Destanların yaşayan bir gelenek içinde varlığını sürdürebileceği paradigmasından hareketle derlenme aşamasından sonra anlatının yazıya geçirilmesi ile yetinilmemesi ve icrasına devam edilmesi, geleneğin yaşaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Destanın teşekkül aşamalarını Zeki Velidi Togan şu şekilde belirlemiştir:

1) Toplumun bütününü etkileyen tarihi bir olayın olması,

2) Söz konusu çekirdek olayın başka olaylar ve kahramanlarla beslenerek genişlemesi,

3) Anlatının tespit edilmesi (Togan 1931, 4).

Öcal Oğuz ise bu tasnifi beş madde şeklinde belirleyerek şu şekilde genişletmiştir:

1. Destan Devri: Bir destanın yaratılabilmesi için destanı yaratacak toplumun "destan devri" olarak adlandırabileceğimiz bir dönemde yaşaması gerekir. Bu dönem mitoloji unsurlarının toplumhayatında etkisini kuvvetle sürdürdüğü,"alp tipi"nin toplum hayatını yönlendirdiği bir dönemdir.

2. Sözlü Gelenek: Bir toplumun destan yaratabilmesi için kültür ve edebiyat verimlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı sözlü gelenek ortamına sahip olması gerekir.

3. Vak'a: Toplumu derinden etkileyen ve destanın oluşumuna imkân veren bir çekirdek olayın ortaya çıkması gerekir. Toplumu derinden etkileyen bu olay, bir başarı veya bir felaket olabileceği gibi,öteki kültürlerden ödünçlenmiş bir konuveya ozanlar tarafından iyi kurgulanmışbir çekirdek anlatı da olabilir.

4. Ozan: Hangi nedenle olursa olsuntoplum üzerinde etki bırakan ve kuşaktankuşağa anlatılmaya başlanan bu olayın öncelikle bir ozan tarafından edebiyatürününe dönüştürülmesi gerekir. Yani bir icracı ozan tarafından konu destanlaştırılmalı ve diğer ozanlar tarafındanda kuşaklar boyunca anlatımı sürdürülmelidir.

5. Tespit: Toplum destan devrini tamamlamadansözlü gelenek ortamında yaşayan bu metin yazıya geçirilmedir. Destan devrini tamamlayan toplumlardantespit edilen metinler destan özelliğini yitirecektir (Oğuz 2004, 7).

Teşekkül aşamalarındaki farklı görüşler, destanların tasnifi konusunda da mevcuttur: Faruk Kadri Timurtaş, Pertev Naili Boratavdestanları, "İslamiyet öncesi" ve "İslamiyet sonrası" şeklinde (Kaya 2007, 223-226); Özkul Çobanoğlu ise "eski destanlar" ve "yeni destanlar" (Çobanoğlu 2007, 49-55) şeklinde iki grupta incelemektedir. Her iki tasnif de tarihsel verileri baz almasından dolayı benzeşmekte; Köprülü'nün bu konuyla ilgili tasnifi ise; "Coğrafi Sahalara Göre Türk Destanları" ve "Tarihi ve Kavmi Dairelere Göre Türk Destanları" şeklinde olması bakımından farklılık arz etmektedir. Köprülü'ye ait söz konusu tasnif şu şekildedir:

Coğrafi Sahalara Göre Türk Destanları:

1) "Altay-Yenisey" sahasında meydana gelen ürünler.
2) "Bozkırlar" sahasında meydana gelen ürünler.
3) "Tarım-Sır-Derya" sahasında meydana gelen ürünler.

Tarihi ve Kavmi Dairelere Göre Türk Destanları

1) Eski Türk ve ya "Hiyung-Nu" Dairesi
2) "Gök Türk" ya da "Tu-kiie" dairesi
3) Uygur Dairesi (Köprülü 1981, 44-63).

Destanın icrası da ayrı bir inceleme gerektirmektedir. Nitekim yazı, düşüncenin betimsel kalıplarla aktarılmasından ibaret iken; sözlü ifade, tüm duyu organlarına hitap edebilecek bir kapsama ve sadece düşünceyi değil iletişimi de

sağlayacak bir boyuta sahiptir. Yazılı metinlerin, asıl mesajını tam olarak iletebilmesi için sözlü olarak aktarılması gerekir. Bu da "Bir görüntü bin kelimeye değer." (Ong 2010, 18-19) ifadesinde işaret edilen görüntünün, ancak belirli koşullarda bin kelimenin yerini tutabilmesi; bunun da görüntüyü çevreleyen kelimeleri içeren bağlamın öneminden kaynaklanması söz konusudur (Ong 2010, 19). Bu bakımdan destanın teşekkülü kadar usta-çırak ilişkisi içerisinde destan anlatma işini öğrenmiş bir destan anlatıcısı tarafından icrası da önem taşımaktadır. Destan geleneğinin günümüze kadar sürebilmiş olması destan anlatıcısının varlığı ile mümkün olmuştur. Zira bir destan, sadece başkahramanının adıyla değil onu icra eden anlatıcının adıyla birlikte vardır (Çobanoğlu 2008, 265): Bagış destanı Yusuf Mamay varyantı gibi…

Destan anlatıcısı için Türk toplulukları farklı adlandırmalarda bulunmuştur: Karl Reichl'in tespitlerinegöre; Yakutlar arasındaki destan anlatıcısına "oyun" veya "olonghohut" (Reichl 2002, 62-66) denilmektedir. Epik şiir veya destanî şiir anlamına gelen "olongho" kelimesinden türetilmiş olan bu sözcük, Kazak ve Türkmenlerde "öleng" şeklinde kullanılmaktadır. Destan anlatıcıları, Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde "Âşık, Ozan", Türkmenlerde "Dassançı ve Bagşı", Kazaklarda "Akın, Cırşı ve Cırav", (Aça 2002, 76,78; Çetin 2003, 401-410)Karakalpaklarda "Jırav, Baksı", Uygurlarda "Meddah, Dastançi, Goşagçi", Tatarlarda "Çaçan", Başkurtlarda "Sasan", Altay Türklerinde "Gayçı veya Kayçı" (Dilek 1997, 95-201), Özbeklerde ise, "Bahşı, Dastançi ve Şâir" (Fedakâr 2003, 30) olarak adlandırılmıştır.

Karakalpaklar arasında destan anlatıcılarına "jırav" adı verilmektedir. Kahramanlık destanı, şarkı, türkü anlamlarına gelen "jır/ır/yır" kökünden türetilmiş olan bu kelime, Kazaklar arasında da kullanılmaktadır. Bu kelimeyle ilgili olarak Eski Türkçede "ır/yır" ve "ırçı/yırçı" kelimelerinin de "şiir" ve "şiir söyleyen" anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir. Aynı kökten türetilmiş olan "ırçı" kelimesi Kırgızlar tarafından günümüzde de kullanılmaktadır (Çobanoğlu 2007, 63).

B. KIRGIZ EPİK GELENEĞİ

Kırgızlar için destan,sadece edebi bir tür ya da epik çağın kahramanlıklarını anlatan bir şiir değil halkın içinde, onlarla yaşayan dinamik bir olgudur.

Kırgızistan'da yer alan destan kahramanlarının anıt/heykelleri, onları günlük hayat içerisinde görme/göstermenin bir sonucudur. Ayrıca Kırgızistan'da önemli görülen kurum ve kuruluş adları da destan kahramanı "Manas"ın adını taşımaktadır. Nitekim Kırgız hava alanının adı: "Uluslararası Manas Hava Limanı"; Kırgızistan'ın en büyük üniversitesi ise "Kırgızistan-Türkiye ManasÜniversitesi" adını taşımaktadır. Birisinin herhangi bir konuda başarısını övmek için ise o kişinin "Manas gibi" olduğu söylenir. Görüleceği üzere dünyanın en hacimli destanı olarak kabul edilenManas'ın başı çektiği bir destan geleneği, Kırgız güncel hayatına dahâkimdir. Bu bakımdan Kırgız destanlarını incelemek sadece tarihi değil kültürel, ananevi, geleneksel vb. birçok anlamda Kırgızlar hakkında bilgi edinmeyi sağlayacaktır. Bu bakımdan Kırgız destanlarını ve onları icra eden destan anlatıcılarını incelemek önem arz etmektedir.

Kırgız destanları ile ilgili ilk derleme çaşılmasını Çokan Velihanov 1856 yılında yapmıştır (Radloff 1885). Bu dönemde Kırgız destanları Radloff (1956), Kayım Miftakov, XX. yüzyılınilk yarısında ise Asli Tokombayev, Cuma Cangirçiyev, Hüseyin Karasayev gibi isimler tarafından derlenmeye devam etmiştir. Sovyet Rus döneminde ise destanlarda dini ve milli duyguların yer almasından dolayı bu çalışmaların belirli bir sansürden geçtikten sonra yayınlanmasına izin verilmiştir (İnan 1998, 118-120; Çeribaş 2012, 753-780). 1991 yılında Rusya'nın hâkimiyetinden kurtulan Kırgızistan'da destanlar üzerine yapılan çalışmalar artmış; günümüzde ise tüm dünyadan araştırmacılar Kırgız destanları üzerinde çalışabilmektedir.

Kırgız destanları hacim olarak; Manas-Semetey-Seytek üçlü destanlarını oluşturan "uluu (büyük) destanlar" ve Kococaş, Kurmanbek, Sarinci Bököy, Canış, Bayış, Er Töştük, Coodarbeşim, Bagış, Er Tabıldı, Kedeykan, Mendirman gibi küçük destanların oluşturduğu "kence (küçük) destanlar" olarak ikiye ayrılır (Akmataliyev ve Musayev 1996, 15-16).

İşledikleri konulara göre de Kırgız destanları; kahramanlık temalı "baatırdık" ve aşk temalı "turmuştuk" destanlar şeklinde yine ikiye ayrılır. Bunun

yanında Kırgız destanlarını "mitolojik" ve "tarihi" destanlar olarak muhtevalarına göre gruplandırmak mümkündür (Zakirov 1960, 6).

Akmataliyev ve Musayev, Kırgız destanlarını teşekkül tarihlerini göz önünde bulundurarak üçe ayırır:

1) Arkaik destanlar: En eski zamanlarda ortaya çıkan ve Kırgızların avcılık, atıcılık ve çobancılıkla geçindikleri hayatlarından izler taşıyan destanlar. Örnek olarak; Kococaş, Er Töştük verilebilir.

2) Fedodal döneme ait destanlar: XIV-XVIII. yüzyıllarda teşekkül eden ve sosyal hayatı konu edinen destanlardır. Örnek olarak Kurmanbek, Sarinci Bököy, Olcobay Menen Kişimcan, Kedeykan verilebilir.

3) Son dönemde meydana gelen destanlar: Daha çok aşk konusunun işlendiği destanlardır. Örnek olarak Ak Möör, Calayır Calgız, Karagul Botom verilebilir (Akmataliyev ve Musayev 1996, 15-16).

Kırgız destanları başlangıçtan günümüze:

Mitik
↓
Epik
↓
Epiko-Romanesk

şeklinde bir değişim göstermiş; konuları da:

Mitik
↓
Kahramanlık
↓
Kahramanlık-Aşk
↓
Aşk

şekline dönüşmüştür (Köse 2004,32).

Zengin bir epik şiir geleneğine sahip Kırgız edebiyatında, şiirlerini "komuz" ya da "kıyak" eşliğinde okuyan akınlar Kırgız Sovyet Ansiklopediyası'ndaki "Akınskiya Poesiya" makalesinde üç gruba ayrılmışlardır:

1) İrticalci (camakçı): Medhiye ve hiciv okuyanlar,

2) Destancı (comokçu): Epik şiirleri icra edenler,

3) Nasihatçi (nuskooçu): Nasihat şiirleri icra edenler (Kasapoğlu Çengel 1998, 370).

Buna göre "camakçı", kendi yarattığı manzumu, saz eşliğinde okuyan icracı demek olup "camak" (yamak) kelimesi de icracının söz konusu eserinde zamana ve mekâna göre değişiklik yapabileceği ya da yeni bir manzum yaratabileceğine işaret eder (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1977, 263).

Kırgızların en büyük destanı olan Manas'ın tamamını icra edenlere "Manasçı", söz konusu destanın bir bölümünü icra edenlere ise "Şala (yarı) Manasçı" denmektedir (Çınar 1998, 59-61). "Manasçı" ifadesini ilk kez Karalayev 1930 yılında Kızıl Kırgızistan'a yazdığı "Manas" başlıklı makalesinde kullanmıştır (Kırgız Sovyet Ansiklopediyası1976, 355-357). "Kırgız Adabiyatı, Terimderdin Tüşündürmö Sözdügü"nde ise Manas akınları ikiye ayrılır:

1. Comokçu: Manas destanını kendi çağında yaşayan akınlardan duyup kendine göre yorumladıktan sonra icra eden kişi.

2. Camakçı: Söz konusu destanın bazı bölümlerini büyük comokçulardan dinledikten ve ezberledikten sonra eklemeler yaparak ya da kısaltarak okuyan kişi (Şeriyev ve Abdıkerim 1994, 51).

Anadolu âşıklık geleneğinde de görülen "ustalarından öğrendikleri hikâyeleri gerek konu gerekse dil ve üslup özelliklerine sadık kalarak anlatmaları" (Boratav 2011, 46-53; Düzgün 2005, 169-202) durumu Manasçılar'da da görülür. Zira Manasçılar, Manas destanındaki olayları koruyarak geleneğe bağlı kalmalarının yanında kendi yaratıcılıklarını ve yeteneklerini kullanarak yeni unsurlar katıp destanı zenginleştirir; böylelikle yeni bir varyant oluştururlar (Gölgeci 1995,61).

Kırgız Sovyet Ansiklopediyası'nda yer alan bilgilere göre Manasçılar, Manas destanını okuma yeteneğine, olgunlaşma derecesine, üslubuna, jest ve mimiklerle destana kattıklarına göre dörde ayrılır:

1) Çoñ Manasçı (Büyük Manasçı): Manas destanındaki bütün olayları eksiksiz bir biçimde söyleyebilen, asıl konudan sapmadan destana yeni unsurlar ekleyebilen en yetenekli ve ünlü Manasçılardır. Örnek olarak Keldibek, Balık, Sagınbay verilebilir.

2) Çınıgı Manasçı (Gerçek Manasçı): Manas destanında geçen olayları iyi bilen ve aktarabilen kimsedir. Çınıgı Manasçılar, destanın tüm bölümlerini değil üç bölümden sadece bir bölümünü tam olarak anlatır diğer iki bölümü ya kısaltır ya da hiç söylemezler. Örnek olarak Aziz Ömürov, Akılbek, Togolok Moldo, Şapak, Akmat Irısmendeyev verilebilir.

3) Camakçı Manasçı (Vasat Manasçı): Destanın bazı bölümlerini bilip okuyan akınlar olup destana bir ekleme yapmazlar.

4) Üyrönçök Manasçı (Çırak Manasçı): Manas destanını söylemeye hevesli ve henüz yetişme çağında olan genç kimsedir (Musayev 1994, 37-41).

Bu arada belirtmek gerekir ki; Kırgız akınları Manas destanını herhangi bir müzik aletinin eşliği olmadan, ses tonlarını değiştirerek, jest ve mimikleri ile icra ederler (Jirmunskiy 1998, 171-172).

Kırgız destan anlatıcıları konusunu; Sovyet dönemi öncesinde söz konusu kişiler için "kahramanlık destanı" anlamına gelen "jomok" veya "comok" kelimesinden türetilmiş "jomokçu" terimleri kullanılırken, Sovyet döneminde Manas anlatıcıları için "Manasçı" teriminin kullanılmaya başlandığını ve bugün de bu terimin kullanılmaya devam etttiğini, en genel anlamıyla ise destan anlatıcılarına "ırçı" dendiğini (Çobanoğlu 2007, 63) söyleyerek özetlemek mükündür.

Kırgız destan anlatıcılarındanYusuf Mamay da yaşayan başarılı "Manasçı" ve "ırçı"lararasında gösterilmektedir. Bagış destanının icracısıolması bakımından destanı incelemeye geçmeden önce hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır:

Bagış Destanının İcracısı Yusuf Mamay

Yusuf Mamay, "sözlü tarihçi" vasfına sahip Manas anlatıcılarındandır. 1917 yılında Kaşkal'da dünyaya gelmiştir. Çerik kabilesinin Kızıltukum koluna mensup olan Mamay, iki evlilik yapmış, 27 çocuk sahibi olmuştur. Mamay, altı yaşındayken Istam Koco denilen bir hocaya verilmiştir. Istam Koco'dan Kur'an tefsiri ve Çağatayca öğrenmiştir. Daha sonra Nazar Kaarı adındaki bir hocaya verilmiş kısa süre sonra da Üsönakon adındaki hocadan Şaman duası ve büyücülüğü öğrenmiştir. Ağabeyi Balbay'ın yönlendirmeleriyle Taşkent, İstanbul ve Kazan'da basılmış "Şahmaran", "Kısasü'l-Enbiya", "Zal-Zal", "Zarkum", "Kerbela", "Üröstöm", "Sultan Seyit Badalkazı" (Sultan Seyit Battalgazi), "Kamus Aalem" (Kamusu'l-A'lem), "Min Bir Tün" (Bin Bir Gece), "Munluk-Zarlık", "Canış-Bayış", "Leyla ve Mecnun", "Kız Cibek", "Tahir-Zohra" gibi kitapları okumuştur (İnayet 2010, 19-22).

Keneş Kırbaşev, Mamay'ın 1918'de Akçiy Bölgesi'ndeki Karabulak köyünde Merkeç'te doğduğunu, yoksul bir hayvancının oğlu olarak dünyaya geldiğini ve 6 yaşından itibaren dini eğitim almaya başladığını belirtir (Kırbaşev 1995, 159-174).

Mamay'ın kendi kaleme aldığı yazıda ise hayatı, Akçiy Bölgesi'nin Merkeç Köyü'nde dünyaya geldiği, 8 yaşından itibaren dini eğitim aldığı yönünde anlatılır (Mamay 1993, 456-457).

Manas Ansiklopedisi'nde de Mamay'ın ağabeyi Balbay'ın teşvikiyle ve el yazmalarını okuyarak 7 yaşında başladığı eğitimine Manas'ı öğrenerek devam ettiği belirtilmektedir (Manas Ansiklopedisi 1995, 229-230).

Mamay, çocukluk yıllarında oluşturduğu bu alt yapı sonrası yine ağabeyi Balbay'ın yönlendirmesi ile Manas destanını ezberlemeye başlamıştır. Manas destanından başka diğer Kırgız halk kültüründen beslenen eserleri okumuş, ezber kabiliyetini sürekli geliştirmiş ve okudukları vasıtasıyla hayal gücünü geliştirmiştir. Ağabeyi Balbay, ona destan icra ederken dikkat etmesi gereken hususları, jest ve mimiklerini kullanmayı öğretmiştir. 10 yıl sonunda Mamay, Manas destanının 8 bölümünü ezberlemiştir. O sıralarda Mamay, Manas destanı ile o kadar bütünleşmiştir ki; tabiri yerindeyse Manas ile gezmekte, yemekte, içmekte, yatıp-

kalkmaktadır. Rüyasında Manas'ı, Bakay'ı, Almambet, Çubak ve Manas'ı ilk söyleyen "ırçı" olan Irçı-uul'u görmüştür. Geleneğe göre Irçı-uul Manasçılar'ın piridir. Irçı-uul, Manasçılar'ın rüyalarına girerek Manas'ı ve yiğitlerini tanıtır, onlara Manas destanını anlatma işini emreder, destanı söylerlerse kendilerine yardım edeceğini aksi takdirde zarar göreceklerini söyler. Yusuf Mamay da rüyasında gördüğü Irçı-uul'un destan söylerken kendisine yardım ettiğini belirtmiştir. Yine inanışa göre Manas, yaşayan bir evliyadır ve kırk yaşına gelmeden Manas destanını okuyanların felakete uğrayacağı düşünülür. Bu yüzden Mamay, kırk yaşına kadar insanların önünde Manas destanını icra etmemiştir. Yusuf, Mamay'ın etkilendiği Manasçılar: Balbay (1892-1938), Cüsübakun Apay (1881-1920), Ibrayım Akınbek (1882-1959), Eşmat Mambet (1894-1963), Tınıbek Capıy (1846-1902), Sagınbay Orozbakoğlu (1867-1930)'dur (İnayet 2010, 23-26).

Tolkun Turdu'ya göre Manas'ı en güzel anlatanlardan biri olan Yusuf Mamay'ın bu özelliği küçüklüğünde sadece annesinin değil ondan başka üç kadının daha sütünü emmesi, Cetizgen Bölgesi'nin yeşil yaylalarında büyümesi ile ağabeyi Balbay'ın yanı sıra Seyit, Asıl Baça, Çigitey gibi ustalardandestan anlatmayı öğrenmesine bağlıdır (Turdu 1995, 103-104).

Yusuf Mamay'ın icra ettiği Manas destanında, atalarından duyduğu tarihi bilgiler yanında, içinde yetiştiği Kırgız kültürününözellikleri ve aldığı dini eğitimin etkisi büyüktür (Mamay 1993, 434-456; Kırbaşev 1993, 160-174). Ayrıca Mamay, kendine özgü dili ile geliştirdiği Manas'ı hürmetle anlatması ile de diğer Manasçılar arasında ayrı bir yere sahiptir. Hatta Manas'ı ilk defa ağabeyi Balbay'ın yazmalarından okuyup öğrenen (Turdu 1993, 103-104) Mamay'ın Manas destanını 8 bölüm halinde anlatması; kendisine Manas'ı öğreten Seyit, Asıl Baça, Çigitey gibi akınlarla ilgili bölümleri de sözkonusu destana eklemesi, işin bir başka boyutudur (Turdu 1993, 104; MA 1995, 230-231).

Mamay sadece usta bir Manasçı değil Kırgız epik geleneğinin Kurmanbek, Er Töştük, Toltoy, Köbök, Mamake, Şopok, Bagış, Tilekmatın, Kızsaykal, Ceti Kağan, Tutan, Cangıl Mırza, Acıbek destanlarını da bilmektedir (MA 1995, 229-231).

Yusuf Mamay'ın Manasçı olarak tanınması ise 1939 yılında olur. Bir ara öğretmenlik de yapan Mamay, öğrencilere okuma-yazma dışında destan ve hikâyeler de öğretmiştir (İnayet 2010, 35).

C. BAGIŞ DESTANI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

C.1. Metin Yayınları

Bagışdestanı, Yusuf Mamay'ın icrası dikkate alınarak 1991 yılında Urumçi'de Arap harfleriyle basılmıştır (Kırbaşev 1998, 10).

Destanın ikinci yayını, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimderAkademiyası, Manastaanu Cana KörkömMadaniyattın Uluttuk Borboru, El Aralık "Meerim" KayrımduulukFondusu tarafından düzenlenen "El Adabiyatı" serisinin yedinci cildi olarak düzenlenmiş; "Bagış, Mendirman" adını taşımakta olup 1998 yılında Bişkek'te bastırılmıştır. Destanın metni adı geçen kitabın 13-282 sayfaları arasında yer almaktadır.

C.2. Makaleler

S. Musayev ve A. AkmataliyevKococaş destanının önsözüne yazdıkları "El BaylıgıElge" adlı makalede, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimderAkademiyası'nın "El Adabiyatı" adıyla hazırladıkları kırk ciltlik serinin yedinci cildinin Bagış, olacağını belirtmektedirler (Akmataliyev ve Musayev 1996, 33).

Keñeş Kırbaşev, Bagış destanının 1998 yılındaki "Bagış-Mendirman" adlı kitaba yazdığı önsözde Bagış'tan "Cedigerdin Er Bagış" diye bahsedildiğinden, Cediger'in Kırgız Türklerinin en eski soylarından biri olduğundan, geçmişte de Cazı taraflarında kendi başlarına yaşadıklarından bahsederken söz konusu destanın sadece KıtaylıKırgızarda değil Ala-Toolu Kırgızlarda da yaşadığından da söz eder (Kırbaşev 1998, 5-6).

Kırbaşev, Bagış'ın iyi bir güreşçi-savaşçı-atıcı-avcı yani tam bir kahraman olduğundan bahsederken destan boyunca onun, Cediger soyunu koruduğuna dikkati çeker. Ayrıca yazar, Bagış destanının Baka Mançu, Koroldoy, Köñtöy, Baytur, Bolot

gibi pek çok kahramanı, dolayısıyla bu kahramanlarla ilgili hikâyeleri de içerdiğini vurgular ve anlatının bir kahramanlık destanı olduğunu söyler (Kırbaşev 1998, 7-8).

Kırbaşev'e göre Bagışdestanı, bütün epik kuralları içinde barındırmakta yani; epik gelenek bağlamında değerlendirilmiş bir destan olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanın Manas ile olan benzerliği, bir başka ifadeyle Manas ile Bagış'ın ve babası Bay'ın; Semetey ile Bagış'ın oğlu Toltoy'un arkadaş olmaları da Bagış destanının, Kırgız epik ananesinin mihenk taşı hükmündeki verilerden faydalandığını gösterir. Kısacası Bagış destanın, Kırgızların birliğini ve dirliğini temsil eden destanlardan biri olduğunu belirtir (Kırbaşev 1998, 9-10).

C.3. Ansiklopediler

Manas Ansiklopedisi'nin birinci cildinde yer alan Bagışmaddesine göre; Bagış, Toltoy'un babası olup Cediger soyundan, yiğit, akıllı, değer bilen bir kişidir. Manas'ın doğumunda verilen toyda Bagış'ınSurkiyik'i, at yarışında birinci gelerek ortaya konan "baş bayge"yi alır. Ancak Bagış, aldığı ödülü daha sonra Yakup Han'a geri verir ve beş yüz kızıl deve ile iki deve yükü mücevheri halka dağıtır. Ayrıca bu maddedeBagış'ın Kırgız kabilelerinden birinin reisi olduğundan da söz edilmektedir (MA 1995, 123).

Yine Manas Ansiklopedisi'nin birinci cildinde yer alan ikinci bir Bagış maddesine göre; destana özgü bir kahraman olanBagış, Bay'ın oğlu olup Manas'a asi gelen Kökçö'nün karşısındaki isyancılardan biridir; başka bir ifadeyle Bagış, Manas'ın tarafındadır (MA1995, 123).

Manas Ansiklopedisi'nin Bagış adını taşıyan üçüncü maddesinde ise bugünkü Cungal bölgesinin Kara-suu taraflarındaki Kızıl-tuu bölgesinde XX. yüzyılda yaşayan Bagış adlı bir Manasçı bulunduğu, Manas anlatmak için çağrıldığı her yere gittiği, bu adı almasında ise Yakup oğlu Bay Bagış'ın etkisinin büyük olduğu belirtilmektedir (MA 1995, 122-124).

Manas Ansiklopedisi'nin birinci cildinde Cediger başlıklı iki makaleden birinde de "Cediger'in Bagış'ın atalarından biri olduğu bilinmektedir." (MA 1995, 213) denilmektedir.

Aynı ansiklopedinin Cediger başlıklı diğer maddesinde ise Kırgız kabilelerinden biri olarak verilen Bagış, destanının aynı adlı kahramanı "Cediger'in Ulugu Bagış" şeklinde zikredilmektedir. Ayrıca Sagınbay Orozbakoğlu'nun Cediger soyunun "Kazak, Kırgız, Katagan, Noygut, Dumara ile aynı kökten geldiği" yolundaki görüşlerine yer vermektedir. Ayrıca söz konusu maddede Cediger'in Türkistan bölgesinde yaşayan, Ari ırka mensup ve "Otuz Oğullar"dan biri olduğu üzerinde de durulmakta; bu bilginin "Mecmuati'l-Tevarih"ten alındığı bildirilmektedir (MA1995, 213).

C.4. Sözlükler

Yudahin, "Kırgız Sözlüğü" adlı çalışmasının birinci cildindeki "Bagış" maddesini açıklarken bu sözün sadece kabile ve insan adlarında yaşamaya devam ettiğini belirtmiştir (Yudahin 1994, 78).

C.5. Diğer

Anbar Baytur, "Kırgızdar" serisinin birinci cildine yazdığı "Tiyan-Şan Kırgızdarı, Tiyan-Şandaki Adepki Kırgız Uruuları" adlı makalesinde Cediger kabilesinin, Kara Kırgızlardan olduğundanyani X. yüzyıllarda Türkistan'ın Buhara şehrinden çıkıp Yenisey bölgesindeki Börü adlı kabile ile bir müddet birlikte yaşadıkları daha sonra Alay bölgesinden başlayarak Talas, Isıkgöl taraflarına yerleştiklerinden bahsetmektedir. Yine yazar, Cediger soyunun özellikle Manas destanının bütün varyantlarında geçtiğini, kabilenin zaman içerisinde Talas, Yedisu, Isıkgöl, Pamir bölgelerine de yayıldıklarından söz etmektedir (Baytur 1993a, 261-262).

Ayrıca yazar, "Türkeş Karluktar Tuşundagı Kırgızdar" adlı makalesinde Tiyan-Şan Kırgızlarının yedinci yüzyıldan onuncu yüzyıla kadar Orta Asya'da Türkeş, Karluk, Karahaniler gibi medeniyetler meydana getirdiklerini; İle (İli), Talas, Narın, Kakşaal, Kızılsu, Tarım gibi sulak ve yaylak bölgelerde yerleşerek hayvancılık ve ziraatla uğraştıklarınıbelirtir (Baytur 1993b, 264-269).

Baytur, Kırgızdar serisinde yer alan üçüncü "Tiyan-Şan Kırgızdarının Koomu Cana Madaniyatı" adlı makalesinde, Camgırçı (Kızcıbek ve Sarinci Bököy destanlarında da adı geçmektedir) Şıgay, Yakup (Manas'ın babası), Kalka, Tekeçi, Katagan gibi belli başlı Cediger kahramanlarıyla, onların at koşturduğu yani yaşadıkları; Mangıt, Kalca, Nogay, Madıköl, Döölös, Kötölök gibi bölgelerden söz etmektedir (Baytur 1993d, 282).

Tınçtıbek Çorayev, "Kıtaylık Kırgız Tarihçısının Çıgarmaçılıgı" başlıklı "Kırgızdar" serisinin birinci cildine yazdığı makalesinde Anbar Baytur'un makalesindeki bilgilere değinmiş; Baytur'un verdiği bilgileri yani Tiyan-Şan Kırgızlarının önceleri Moğolistan'ın batısında yaşadıklarını daha sonra ise göçen Kırgızların Fergana bölgesinde, Tanrı Dağları (Tiyan-Şan) eteklerinde, At-Başı, Ak-Talaaa, Toguz-Toro, Alay bölgelerinde yerleştiklerini; hatta Baytur'un bu gruba dâhil ettiği "Otuz Oğul Grubu"nun ise Tiyan-Şan Kırgızlarının sol kanadını teşkil ettiğini belirttiğini vurgulayarak söz konusu tarihçinin makalesini övmüştür (Çorayev 1993, 294-305).

Kaçkınbay Artıkbayev, "Kırgızdar" serisinin birinci cildine yazdığı "Kıtay Kırgızdarının Tarıhçı İlimpozu" başlıklı yazısında Anbar Baytur'un makalesinde bahsettiği Tiyan-Şan Kırgızlarının tarihiyle ilgili kitabına değinmekte; Tiyan-Şan Kırgızlarının bir dönem Moğolistan'da yaşadıklarının günümüzde ise Şincan bölgesinde de bulunduklarının bir kere daha altını çizmektedir (Artıkbayev 1993, 292-293).

Ömürkul Karayev, "Kırgızların Ortaya Çıkışı" adlı makalesinde Camgerçinov'un Kırgızların kırk boydan ibaret olduğu, bunlardan en eskilerinden birkaçının ise Bagış, Cediger ve Noygut boyları olduğunu belirttiğini aktarır. Bu görüşü Hasanov'un da doğruladığını, Karatayev'in de bunlara ilave olarak Kırgız Türklerinin XI.-XII. yüzyıllarda sağ ve sol olarak ikiye ayrıldıklarını; sol kolda "Çoñ Bagış", sağ kolda ise "Kara Bagış, Sarı Bagış ve Cediger" soylarının bulunduğunu ifade ettiğini vurgular. Ayrıca yazar, Abramzon'un Kırgız Türklerinin yine aynı asırlarda sağ ve sol olarak ikiye ayrıldıklarından, "Tagay" diye bilinen sağ kanatta Çoñ Bagış ve Cediger soylarının yer aldığından söz ettiğini açıklar. Hatta yazar,

Çelkanlı bir Şaman'ın "Er-pagıç"ın aslında üzerinde çalıştığımız destanın asıl kahramanı olan Er Bagış'ın onun yaşadığı bölgedeki fonetik varyantı olduğunu belirttiğinden söz eder (Karayev 2001, 202-231).

Yazarın en dikkate değer görüşü ise Yudahin'in "Bagış" ismini "Bugu" olarak açıkladığını, vurgulamasıdır. Buna göre Bugu, Sayan-Altay Türklerinden olup bu konuyla ilgili bir de efsane bulunmaktadır. Efsaneye göre çok eski zamanlarda Sayan-Altay Türklerinden bir erkek, dişi bir bugu (geyik) ile evlenerek soyları çoğalır ve Bugu Soyu'nu meydana getirirler. O zamandan beri bugu, söz konusu Türk boyu için bir totem haline gelir (Karayev 2001, 202, 213).

Olcobay Karatayev, "Kırgızların, Oğuzların ve Türkmenlerin Tarihi ve Etnik Bağları" adlı makalesinde Oğuzların Yenisey taraflarında Isık Göl ve Tanrı Dağları (Tiyan-Şan) civarında yerleştikleri sırada Teyit boyuna bağlı kabileler ile Türkmen kabileleri arasındaki genetik benzerliği gösterirken Bagış ve Cediger'in Teyit soyuna bağlı olduğunu belirtirek Bagış teriminin "Orus" olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir (Karatayev 2003, 201).

DöölötbekSaparaliyev "Akademik Bakış" adlı dergide yayınlanan "XVIII. yy.'da Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri"adlı makalesinde Bagış'ın, bir yer adı ve geçmişte Fergana bölgesinde yaşayan Burut boyunun sekiz kabilesinden biri olduğunu söylemektedir. Ayrıca yazar, Çin kaynaklarında Bagış soyunun XIX. yy.'ın ikinci yarısında çiftçilik yaparak geçindikleri hakkında bilgi bulunduğundan söz eder (Saparaliyev 2011, 149, 152).

Zeki Velidi Togan, "Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi" adlı kitabında Doğu ve Batı Türkistan'da yerleşik hayata geçerek yerleşen ve bugün Kent Türklerinin adıyla bilinen en büyük kabilelerden birinin de Türgişler olduğunu, Isık Göl civarında yerleşen Usun Türklerinin iki reisleri olduğunu bunlardan birinin ise Bay (Bagış'ın babası) adını taşıdığını belirtir. Ayrıca yazar, Bay'ın reisi olduğu Usun Türklerinin ise Orta Tiyan-Şan Türklerinin ataları olduğundan söz eder (Togan 1947, 49-53).

Togan, Tiyan-Şan Kırgızlarının oluşturduğu Kent Türklerinin XVIII. y.y'da "Oñ" ve "Sol" olarak iki gruba ayrıldıklarını, sağ kolun Tagay boyunun oymaklarından birkaçının ise Sarı-Bagış, Çoñ-Bagış ve Bagış adını taşıdığını belirtir (Togan 1947, 71-72).

Radlov'un "1862 Cıldagı Sayakattın Kündölügünön, Sibirden" isimli makalesine göre: 1862 yılı bazı Kırgız kabilelerinin ve onların idarecilerinin Rusya'nın hâkimiyetine girmeleri yanı sıra "Bugu" ve "Sarı-Bagış" kabileleriyle onlara bağlı olanlarının başlarına istedikleri kişileri getirerek Kara Kırgızların idaresini ellerine geçirdikleri dönemin izlerini taşır. Bu idari bölünüşe göre, her iki kabilenin başına birer "manap" (bey) getirilmiş; iki büyük kabileye bağlı olanların idaresi ise "biy"lere verilmiştir. Sarı-Bagış kabilesi ise; Üzöñgülüü, Azık, Tınay, Çerikçi ve Nadırbek kabilelerini kapsamaktadır (Radlov 1993,314-315).

Aynı makalede Kırgızların iki büyük eyalete ayrıldığı da belirtilmiştir:

- Sir-Darya
  Oluya Ata
  Saruu Uruusu
  Kuşçu
  Bagış (100 hane)
- Ceti-Suu
  Tokmok
  Sarı Bagış
  Solto
  Sayak

Dikkat edilecek olursa o dönemde Kırgızlar iki eyalet halinde idare edilmekte; Bagış'ın adını taşıyanyüz hanelik topluluk da Sir Derya eyaletinin sınırları içerisinde gösterilmektedir (Radlov 1993, 316).

Yine Radlov'un aynı makalesinde Sarı-Bagış boyunun Üzöngülüü kabilesinin soylarından birinin Cediger adını taşıdığından, beş yüz kırk aileden

meydana gelen bu soyun beyinin Bayboto olduğundan söz edilmektedir (Radlov 1993,314-315).

Bize göre Bayboto, büyük bir ihtimalle Bagış'ın babası olan Bay'dır. Çünkü Manas'ın doğumunda verilen toyda Bagış'ın Surkiyik atının yarışta birinci geldiğinden söz edilmesi; Manas'ın 1885 yılında doğması, Bay'ın destanda olduğu gibi Cediger soyunun hükümdarı olarak gösterilmesi bu düşüncemizi doğrular niteliktedir.

Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun'un "Seyehatnamelere Göre Yedisu Bölgesindeki Kazak ve Kırgızların Sosyal Yapısı (1854-1917)" isimli doktora tezinde Yedisu bölgesinin incelenmesi Bagış destanın geçtiği coğrafya olması bakımından konu ile ilintilidir. Tezde Manas ve Semetey destanlarında yer adı olarak Yedisu'nun geçtiği belirtilmesine karşın Bagış destanından bahsedilmemiştir. Ancak Semetey destanında Yedisu bölgesinin "Toltoy'un yerleştiği yer" olarak zikredilmesi (K. Ercilasun 2008, 4-5)Bagış destanı ile ilişkilendirilebilir. Tezde yer verilen Yedisu bölgesine Cungarların XVIII. yüzyılın ortalarına dek akınlar yapmaları Bagış destanında da yer verilen bir hususdur. Destanda:

"Arbıp barat cılına

Başı artıp Mañguldar.

Cuñgardın atın ukkan bar,

Anı kaçan körgön bar?" (s. 16)

dizeleriyle Cungar saldırıları hatırlatılmaktadır. Yazar, Yedisu bölgesindeki Kırgız boylarının dağılımını gösterirken ise çoğunluğunun Oñ Kanat'a bağlı olupIsıkgöl uyezdinde Karkara ve Tekes öröönü olarak bilinen vadiler boyunda Bugu ve söz konusu vadilerin batı tarafında az sayıda Sarı Bagış adıyla bilinen boylara mensup grupların varlığından söz eder (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008, 52).

I.BÖLÜM

BAGIŞ DESTANININ KONUSU VE TEŞEKKÜLÜ

1.1. KONUSU

Sözlü ürünler, ait olduğu toplumların ihtiyaçlarını, istek ve beklentilerini, sevinç ve tasalarını, hayallerini, hayata ve olaylara bakış açılarını; evren tasavvurlarını yansıtır. Özellikle geçmişte tabiat olay ve varlıkları yanı sıra çeşitli grup veya güçlerle olan mücadelelerini de vermesi nedeniyle destanlar ait oldukları toplumların tarihine ışık tutar. Nitekim yazının olmadığı zamanlarda destanların tarihi bir belge olarak görülmesi de, bunu açıklar niteliktedir.

Bu durum, Bagışdestanı için de söz konusudur. Kırgız Türklerinin tarihlerinden pek çok kesiti içinde barındıran Bagış destanının Yusuf Mamay varyantı ("Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası"nın basımı olan kitapta belirlendiği üzere) 8 bölümden oluşmaktadır:

1. Bagış'ınBeyliği Ele Alıp Cediger Ülkesine Başkan Oluşu

Cediger ülkesinin, Yedisu bölgesinde Kırgızlar yedi atadan beri yaşamaktadırlar. Cediger halkının beyi Bay'dır. Cengiz Han devrine kadar onlara saldıran hiç kimse olmamıştır. Moğollar Kırgızlara saldırıp eli boş döndüklerinde ileride Cediger ülkesini yağmalamayı düşünürler. Bu sebeple Kalmuklar, vergi talep etmek için Cediger'e elçi gönderirler. Elçinin tehditlerinden korkan halk, içlerinden temsilciler seçip vergiyi kabul etmesi için Bay'a gönderir. O sırada Bagış, ava gitmiştir. Halkın da isteği ve desteğiyle Bay, en iyi hayvanlarını, mallarını, paralarını Kalmuklara verir. Bagış, avdan döndüğünde olanları duyar ve Kalmuklara sefere çıkıp bunun intikamını almak ister. Ancak Bagış hastalanır ve gidemez. Sefer hazırlığında olduğunu duyan babası, Bagış'ı bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalışır. On iki çocuğundan yaşayan tek oğlu Bagış olması sebebiyle ona veliaht gözüyle bakar ve sefere çıkarsa yaralanır veya ölebilir gerekçesiyle buna izin vermez. Kendi başına bir şey gelmesi durumunda ülkesinin başsız kalacağı gerekçesiyle de beyliği Bagış'a vermeyi teklif eder. Bay, Bagış'a, Kalmuklara her yıl vergi vermesini bu

arada da yeni bir şehir kurmasını tavsiye eder. Bagış, babasının teklifini kabul eder ve Kalmuklara gitmemeye söz verir. Halkın da onay vermesiyle Bagış, yirmi yaşında Cediger'in yeni beyi olur. Bagış'ın beyliğini kutlamak için tüm Cediger halkının katıldığı bir "bey toyu" verilir.Destanda:

"«Biyligiñdi toylot»- dep,
Elder aytıp kalıştı.
«Bolot, bolot, bolot» - dep,
Bagış ayttı bir ooz kep.
Aytkan kebin tanalbay,
On kündön kiyin toy beret.
Kısır kalgan bee ılgap,
Tuu kalgan koydon dagı ılgap,
Tuubay kalgan uy ılgap,
Kunan suutup, at taptap,
Oodarışka, sayışka
Bilegi coon er tandap.
Corgolorun kındıytıp,
Kandırıp suutun corgonun,
Sümbödöy kılıp zıñkıytıp.
Baldarga kiyim casatıp,
Katarlap kiyip casanıp,
Kümüştön kemer kurçaşıp,
Tebeteyin kırdaşıp,
Kakıldatıp komuzun,
Akındarı ırdaşıp
Bagıştın kelip aylına,
Bar Cediger çoguldu.
Kök çañırgan çuu boldu,
Köp çogulgan toy boldu.
Biy bolgon kişi Kırgızga,

«Biy toyu» - dep nark boldu.” (s. 20)

dizeleriyle anlatılan bu toya, uzak olduğu gerekçesiyle katılmayan sadece bir kişi vardır. Bu kişi, Kalmukların herkes eğlencedeyken çaldığı tüm mal-mülk ve hayvanın haberini Cediger halkına ulaştırır. Cediger halkının bu haber karşısında endişelenmesi üzerine eski beyleri Bay, vergi, mal-mülk, hayvan ve güzel kız vererek Kalmukların saldırılarını durdurabileceklerini, savaşmayı asla düşünmemeleri gerektiğini söyler. Halk içinden altı elçi seçip Kalmuklara bu düşüncelerini söylemek üzere gönderirler. Bagış da, onlarla gitmek ister ancak babası buna müsaade etmez. Bay, altı elçiye istedikleri vergiyi vermeye razı olduklarını bildiren bir mektup yazıp Kalmukların beyi Koroldoy’a vermelerini söyler. Mektupta Koroldoy’dan yıllık vergi miktarını belirleyip bildirmesi istenir. Koroldoy cevaben mektubunda, eskisinin iki katı vergi ve yüz güzel kadın hazırlamalarını ister. Mektubun içeriğini öğrenen Cediger halkı korkuya kapılır. Koroldoy’un mektubunda yazdıklarını duyan Bagış ise hiddetlenir ve gençleri de kendisiyle gelmeye ikna ederek Kalmuklara saldırmaya karar verir. Bagış’ın bu kararını duyan Bay, oğlunu engellemek için elinden geleni yapar ancak bunu başaramaz. Bagış, sadece eşi Gülayım’a söyleyerek altmış yaşına yaklaşmış tulpar atı Surkiyik’e atlayarak Kalmuk ülkesine tek başına sefere çıkar. Bagış’ı dualarla savaşa gönderen Gülayım, Bagış’ın gidişini kaynanası Sütükö’ye, Sütükö de eşi Bay’a haber verir. Bu duruma çok sinirlenen Bay’ın bağırmaları üzerine durumu öğrenen Cediger halkı, Bagış’ın yalnız gitmesine razı olmaz ve hazırlanıp arkasından Kalmuk ülkesine doğru yola çıkar. O sırada Bagış, Surkiyik’in ve savaş giyimlerinin sağlamlığı sayesinde çok hızlı bir şekilde yoluna devam etmekte, Koroldoy ve bin Kalmuk da, Cediger’den aldığı altı bin hayvanı sürmektedir. Bunca hayvanı bir arada gören Bagış, savaş davuluna vurup “Bagış” diye nara atar. Etrafını saran kalabalık Kalmuk halkı ona saldıracakken o, Koroldoy’un kim olduğunu sorarak, cesareti varsa ortaya çıkıp kendisiyle savaşmasını ister. Bagış’ın bu isteği üzerine Karagıt ahalisinden, Koroldoy’a denk başka bir kişi çıkarak Koroldoy’un aralarında olmadığını, kendisinin savaşmak istediğini söyler ancak Bagış Koroldoy’dan başkasıyla asla savaşmayacağını tekrar söyler. Bagış, bu sözüne rağmen ısrarına devam eden

Karagıtlıyı ve arkasından saldıran kardeşini öldürür. Bu durumu hazmedemeyen Kalmuk halkı, Bagış'ın tek başına kendilerini yenemeyeceğini göstermek için ona saldırmaya devam ederler ama Bagış hepsini öldürür. Çoğu Bagış'ın elinden ölümü bulan Kalmuk halkının bir kısmı ise kaçar. Bagış, hayvan sürüsünün başına kadar gidip Koroldoy'a ulaşmayı planlar. Kalmuklar, hayvanlara hâkimiyetini kaybederler ve Cediger'in hayvanları Kalmuklardan on dört kişiyi yer. O sırada Cediger halkı, Bagış'a yetişir ancak halk arasında babasını gören Bagış, sinirlenip onlardan uzaklaşır. Kendisine yaklaşan Bagış'ı görünce Koroldoy, Bagış'ın bin adamını öldürmesinin ve hayvanları geri almasının intikamını almak için Bagış'a saldırır. Çok çekişmeli geçen savaşta Bagış, Koroldoy'u ve Cediger halkı da, bir çukurda saklanan iki kişi dışında tüm Kalmuk halkını öldürür. Destanda:

"Çıñgış Kandan kat algan,
Koroldoy baatır atalgan.
Balakettüü baatırga,
Bagıştan başka kim çıdayt?!
Tün içinde cıldızdap. (s. 42)
Uçkan ottor cıltırap.
Kezekteşip atışat,
Kezdep caanı tartışat.
Kulak meeni tundurup,
Cebenin ogu çırkırap.
Tañ atıp çıktı añgıça,
Tañ şamalı zırkırap.
……..
Kayran Bagış ırgadı.
Kaalgaday Kalmaktı,
Kak cürökkö bir saydı.
Köödöngö nayza cetkeni,
Çaraynası çatırap,
Çıdaştık berbey temir soot,

Talkalanıp ketti emi.” (s. 43)

dizeleriyle anlatılan bu savaştan sonra Bagış, Kalmukların kendilerinden çaldığı altı bin hayvana iki bin at daha ekleyerek Cediger halkıyla birlikte güle oynaya ülkelerine dönerler. Bundan sonra Bagış, üç yıl içerisinde Zañkaygan Vadisi’nde otuz bin kişilik yeni bir şehir kurar. Şehir bittikten sonra savaşmaya düşman bulamayan Bagış, sıkılır ve ilk bölüm burada sona erer.

2. Yağmacı Baka Mançu’nun Ölümü

Kalmuk halkı dört yıldır Koroldoy’dan ve arkadaşlarından haber alamayınca Cediger’e boyun eğdirdiklerini zannetmektedir. Savaş esnasında bir çukurda saklanan iki Kalmuk’un artık dayanacak gücü kalmamıştır. Tüm olup bitenleri Kalmuk ülkesine gidip Cengiz Han’a anlatırlar. Cengiz Han, olanları duyduğunda “Kırgızlar arasından yeni bir Manas mı çıkmış?” sorusu aklını kurcalar. Bu yüzden Cengiz Han, Mançu halkından Baka isimli bir yiğidin, Bagış’ı sınamak için savaşmasını uygun görür. Cengiz Han’dan Bagış’la savaşmasını isteyen bir mektup alan Baka, Mançu ve Kalmuk halkarından asker toplar ve bu teklifi kabul eder. Çukurda saklanan iki Kalmuk’un yol göstermesiyle Cediger ülkesine doğru Bagış’la savaşmak için yola çıkarlar. Sayısız askeriyle Cediger’e varan Baka Mançu, Yedisu’nun doğu tarafında yer alan Gümüş-Bulak’ta konuşlanır. Kalabalık bir asker grubunun Cediger’e giriş yaptığını öğrenen Bagış, gelenlerin kim olduklarını anlamaları için iki elçi görevlendirir. Elçiler beş gün boyunca askerlere ulaşamazlar. Altıncı gün atını otlatan bir yaşlıyla karşılaşıp neden geldiklerini ve kim olduklarını ona sorarlar. Bu yaşlı, Koroldoy’la Bagış’ın savaşında çukurda saklananlardan biridir. Olan biteni anlattıktan sonra intikam için geldiklerini söyler. Cediger’den gelen elçiler, onlara ülkelerini terk etmelerini söyleyerek yanlarından uzaklaşır ve Bagış’a gelip durumu anlatırlar. Bagış, Cediger halkını toplayarak onlara Baka Mançu’nun Gümüş-Bulak taraflarına askeriyle konuşlandığını söyler vedüşmanı şehre sokmamak için savaşmalarını emreder. Yanına beş bin asker alan Bagış, Saltkelde Vadisi’nde Baka Mançu ile karşılaşır. Mançu askerleri Cediger’den kalabalıktır ve bunu gören Cediger halkı korkar. Bagış’ın karşısına ise dört güçlü Mançu askeri çıkar. Mançular, Bagış’ın cüssesini görüp onun büyüklüğü hakkında

konuşurken içlerinden bir tanesi beklemeye dayanamaz ve Baka'dan önce davranarak Bagış'a saldırır. İlk Mançu'yu kolaylıkla alt eden Bagış'ın karşısına bu defa başka bir Mançu çıkar. Savaşta bayılacak gibi olan Bagış'ı, ülkesine duyduğu sorumluluk duygusu kendine getirir ve tüm gücüyle savaşmaya devam eder. Sonunda ikinci Mançu'yu da öldürür. Ardından Mançulardan Erinbes, Bagış'a saldırır. Erinbes, Bagış kadar güçlüdür ve çarpışma çok çekişmeli geçer. Ancak Bagış, Erinbes'i de öldürür ve o sırada vakit geç (gece) olmuştur. Aslında Baka ile savaşmak isteyen Bagış'ın karşısına Baka kendisi çıkmak yerine bir elçi gönderip Bagış'ın yorulduğunu onu bu halde yenmesinin bir anlamı olmadığını, dinlenip kuvvetlendikten sonra Bagış'ı kendine denk görüp onunla savaşabileceğini söyler. Elçinin söylediklerine sinirlenen Bagış, Baka'nın korktuğunu, niyetinde bir kötülük olduğunu düşünür ve elçiye karşısına on-yirmi kişi çıkıp saldırsalar bile onları yenebileceğini söyler. Bagış'tan bir hayli korkan elçi, Baka'nın yanına vardığında kekeleyerek ve yüzü sararmış bir şekilde Bagış'ın sözlerini iletir. Bagış'ın sözleri karşısında hiddetlenen Baka, hızlıca savaş hazırlığını tamamlar ve Bagış'a saldırmak için yola çıkar. Baka ve Kalmuk halkı Bagış ve Cediger halkının yanına gelirler. Bagış ve Baka arasında çok çekişmeli bir savaş başlar. Destanda:

"Bul eköönün nayzası,
Kanday sonun çıñ cıgaç?
……..
Bakanı Bagış ebin taap,
Çoyunbaş menen bir saldı. (s. 71)
Carılıp ketip tomugu,
Talkalanıp - talkanday,
Küküm boldu bir sanı.
Özöngü teber alı cok,
Üksöñdögön çoñ Baka,
Murunkuday çagı cok.
……
Oroyu suuk Bakanı,
Koltuktan narı muştadı.

Tolkugan Bagış er neme
Toodoy bolgon Bakanı,
Toñkoytup cıgıp taştadı.” (s.72)

dizeleriyle anlatılan bu savaşta Baka’yı da öldüren Bagış, orada kalan Kalmuk halkının şehrin dışına çıkmalarına izin vermez ve onları Cediger halkının çeşitli hizmetlerinde kullanır. Burada çalışarak geçimini sağlayan Kalmuk halkına “Salt Kalmuk” adı verilir ve Kalmuk halkı ile Cediger halkı huzur içinde yaşarlar.

3. Bagış’ın Köñtöy ile Karşılaşması

Bu bölümün başında Bagış, Yedisu’da yer alan Kara-Üñkür bölgesine doğru yolculuğa çıkar. Burada eşsiz doğal güzellikler, çeşit çeşit hayvanlar ve bitkiler yer almaktadır. Ayrıca burası kervanların ve sayısız yolcunun geçtiği bir güzergâhtır. Bagış, cennete benzettiği bu yerin güzelliğine hayran kalır. Biraz uzağında belli belirsiz hareket eden gölgeler görür ve onların kim olduklarını öğrenmek için yanlarına giden Bagış, orada bir kervan ve kervanbaşı ile karşılaşıp kim olduklarını sorduğunda kervanbaşı; kendisini baş kesen Badıköl’ün üç yüz kırk kişi vebin deveyleKarakalpak ve Mañgıt’tan ipek alması, Hindistan’a uğraması için gönderdiğini söyler. Kervanbaşı, Bagış’a kim olduğunu orada ne aradığını sorunca Bagış’la tartışırlar. Bagış, kervancının bin devesini yere serer, oradaki halka, birlikte Cediger’e gitmeyi teklif eder. Üç yüz yirmi deveyi yanına alır ve teklifi kabul eden herkesle Cediger’e giderler. Bu kişiler, Cedigerli kadınlarla evlenerek Cediger halkıyla akraba olurlar. Bagış, bu yoldan sürekli kervanlar ve yolcular geçtiğini fark ettikten sonra, burada yol kesmeye başlar. Yoldan geçenlerin fakir olması durumunda onlara dokunmaz ama zenginlerin malının bir kısmını alır. Bu durum üç yıl kadar devam eder. Bir gün Bagış yanına arkadaşlarını da alıp Kayıp’ta ava çıkmak ister. Bagış ve arkadaşları av sırasında Moğol halkından kervancı bir grupla karşılaşırlar. Bagış, kim olduklarını sorunca Kögöydüñ’den geldiklerini, beylerinin Köñtöy olduğunu, İran’a ticaret için gittiklerini söylerler. Bu gruptakiler de Bagış’a ve arkadaşlarına kim olduklarını sorup yanlarında avladıkları hayvanları görünce, eğer satmak isterlerse avladıkları hayvanları satın almak istediklerini söyler. Bagış ve arkadaşları kendilerini tanıtınca gruptakiler Bagış’ın savaşmaktaki hünerini;

Koroldoy'u, Baka'yı öldürüp Kalmuk ve Mançu ülkelerini sürekli yağmaladığı haberini duyduklarını söyler. Gruptakiler sözlerinin devamında dünyada Kalmuk, Mançu halklarına ilişip de sonu iyi olan kimse olmadığını, Bagış'ın da hediyelerle Köñtöy'ün karşısına çıkıp ona tabi olması gerektiğini söyler. Bu sözleri duyunca sinirlenen Bagış, Kögöydüñ'e gidip Köñtöy'ü öldüreceğini, kurduğu şehri yerle bir edeceğini söyler ve develeri kendisine vermelerini ister. Kervanbaşı, develeri isteyince Bagış'ın aklını kaçırmış olabileceğini düşünür. Bagış develeri ısrarla isteyince kervanbaşı ile Bagış savaşa tutuşurlar. Bagış, tüm develeri alır, kervanbaşını ve yanındaki altı kişiyi zindana koyar, kalan altmış beşini Köñtöy'e gidip Bagış'ın yaptıklarını anlatmaları için serbest bırakır. Serbest kalanlar Kögöydüñ'e gidip Köñtöy'e Bagış'ın yaptıklarını anlatınca Köñtöy, Kayıp havzasına doğru altmış güçlü adamını alıp Bagış'la savaşmak için yola çıkar. Köñtöy, daha önce çok methini duyduğu Kayıp'tan güzel avlar, ganimetler ve Bagış'ı alt ederek dönmeyi planlar. O sırada Bagış da yanına elli süvari alıp Namangen, Taşkent ve Anciyan taraflarını keşfe çıkmıştır. Yolda Köñtöy, uzaktan Bagış'ın gölgesini görür ve heybeti karşısında şaşkınlığa düşer. Bu heybetli gölgenin kime ait olduğunu düşünen Köñtöy, gölgenin yanında "tuncur" kuşu olduğu ve tazı salmadığını fark eder ve onun bir Kırgız olduğu sonucuna varır. Aklına, gördüğünün Bagış olabilme ihtimali gelir ve iki Kalmuk'u gelenlerin liderlerinin kim olduğunu anlamaları için gönderir. İki Kalmuk, yolda Cedigerlilere denk gelir, onlara Köñtöy'ün cevabını öğrenmek istediği soruları sorarlar. Cedigerliler iki Kalmuk'un geldiğini Bagış'a bildirir, Bagış da onları huzuruna kabul eder. Bagış elçilerin sözlerini duyunca bir tanesini hemen oracıkta öldürür. Diğerini, yaptıklarını Köñtöy'e anlatması ve Köñtöy'le savaşıp onları alt edeceğini söylemesi için serbest bırakır. Serbest bırakılan elçi, Bagış'ın heybetinden ve söylediklerin bir hayli korkmuştur. Elçi, Köñtöy'ün huzuruna varıp, Bagış'ın dünyada eşi benzeri olmadığını, onun gibi bir yiğit görmediğini, Bagış'ın doğması beklenen Manas olduğunu düşündüğünü söyler. Elçi, Bagış'ın gücünden o kadar korkmuştur ki; Köñtöy'e, savaşmaktan vazgeçmelerini ve geri dönmelerini de söyler. Bu sırada Bagış, gelen elçinin söylediği üzere Kalmukların altmış, Cediger'in elli kişi olması durumundan halkın korkabileceğini düşünerek Cedigerlileri cesaretlendirmek için konuşmalar yapar.

Elçinin söylediklerinden sonra Köñtöy, Bagış'ı hafife almaması gerektiğini düşünür ve savaş giyimlerini, atını, silahını eksiksiz hazırlatır. İyice karnını doyurur ve Bagış'ın karşısına çıkmadan önce talim yapmaya başlar. Daha sonra atına binip Bagış'ın yanına gelen Köñtöy, Bagış ile savaşmaya başlar. (Bu arada bir ek bilgi verilir: Köñtöy "er sayış"ta usta olduğu için ona Kötölök adı verilmiştir.) Destanda:

"Köñtöy minse atına,
Kökcal Bagış turabı.
Toodoy Köñtöy, er Bagış,
Tuş kelişip kalışıp,
Tüyşüktü salıp ketüügö,
Bul tügöngür aramdar,
…….
Tüpöktüü nayza alışıp,
Türtüşüp bular barışıp. (s. 97)
Birden muştap alışıp,
Nayzanın uçun tiygizbey,
Kamıntpay erler kagışıp.
Kazabı artık çoñ doñuz,
Çıñgış cumşap köp cürüp,
Er sayışka maş bolup,
Köñtöy atı coyulup,
Kötölök atka al konup.
Betteşkenin mant kılıp,
Alıp cürüp alaktap," (s. 98)

dizeleriyle anlatılan savaş esnasında Köñtöy'ün atı çok yorulur ve artık koşamaz, Bagış'ın arkasından gidip ona yetişemeyen Köñtöy, eğer Bagış'ı takip etmeye devam ederse yenileceğini anlar ve atının yönünü Kalmuk'a çevirerek iki yıl hazırlanıpyanına asker alıp Bagış'la ondan sonra savaşmaya karar verir. Arkasından Köñtöy'ün gelmediğini fark eden Bagış da, iki yıl hazırlanıp çok asker alıp Kalmuk'a o zaman saldırmayı aklından geçirir. Bagış'ın aklında bir de Kalmukların esir aldığı

Camgırçı'yı ve Kırgız asillerinden, Şıgay, Koşoy ve Tekeci'yi de yanına almak vardır. Bagış kaçıp Köñtöy kovaladığı sırada Cedigerliler Bagış'ın sağ kolu Bayteke önderliğinde kalan Kalmuk halkının 45'ini öldürüp 15'ini yanlarına alıp Bagış ile Köñtöy'ün savaştığı yere, Bagış'a yardım etmek üzere gelirler. Gittiklerinde Bagış'ı yalnız gören Cedigerliler çok sevinir, on beş Kalmuk ise Köñtöy'ün öldüğünü düşünerek üzülür.

4. Bagış'ın Tacikler ile Karşılaşması

Cediger halkıyla karşılaşan Bagış, hemen savaş hazırlıklarına başlar. En yakın arkadaşı Bayteke'yi At-Başı'ndaki Koşoy'a ardından Kalmukların içinde kalmış olan Tekeçi'ye, ardından Semerkant'taki Camgırçı'ya, daha sonra da babası bir şekilde Kalmukların içine gelip Kırgız adını Kazak olarak değiştiren ve bundan hoşnutsuzluğu bilinen Kökötöy'e gidip onlarla Cediger'in Kalmuklarla savaşında yanlarında olmaları için konuşmak üzere gönderir. Bagış, kendi şehrine, Bayteke'de At-Başı'na doğru yola koyulur. At-Başı'na vardığında bir ihtiyarla karşılaşan Bayteke, ona Koşoy ile görüşmek istediğini söyler. İhtiyar, Bayteke'nin Cedigerli olduğunu duyunca yolda çok Kalmuk köyü olduğundan ve daha önce Cediger'in Kalmuklara yaptıklarından dolayı Bayteke'ye zarar verebileceklerini düşünür ve Bayteke'ye yol gösterip onu Koşoy'un köyüne götürür. Köyde hatırı sayılır bir kişi olan ihtiyar, onu Koşoy'un evinin önüne getirince Koşoy'un cellatları, Bayteke'nin karnını doyurup dinlendirip onu bir evde misafir ederler. Ertesi sabah Bayteke'yi alıp Koşoy'un karşısına çıkarırlar. Koşoy da, Bayteke'ye Kırgız geleneklerine göre ikramlarda bulunur ve niçin geldiğini sorar. Bayteke, kendisini Bagış'ın gönderdiğini söyleyerek meramını anlatır. Bayteke'yi dinleyen Koşoy, ona Camgırçı ile Şıgay'a gitmemesini, Kalmukların onları Eştek denen bir zengine esir olarak verdiğini, eğer Kalmuklar bir gün Cediger'e saldırırsa kendisinin Kalmuklara Cediger'den daha yakın olması bakımından onları önleyebileceğini ve o zaman Kalmukları durdurabileceğini söyleyerek onu düşüncesinden vazgeçirmek ister. Bunlara ilavetenKalmukların Manas'ın yeniden doğacağı haberini aldıklarını ve hamile kadınların karnını yardıklarını, Bagış'a iletmesini ister. Koşoy bir de, Bagış'ın saldırmakta acele etmemesini, üç yıl kadar beklemesini, eğer Kalmuklar saldırırsa

onlara yardım edeceğini söyler. Koşoy, Baytekeyi seksen gün misafir eder, kış bitip bahar gelince de uğurlar. Bayteke Koşoy'un sözlerini iletince Bagış, Koşoy'a hak verir ve Köñtöy'le savaşmaktan vazgeçer. Köñtöy, Bagış'a saldırmak için hazırlıklar yapmaya başlasa da,o sırada on bir yaşında olan Manas tarafından öldürülür. Bu arada Düyşömbü'de yaşayan Tacik halkından olan Bolot, Kırgızlardan Bagış adında birinin çıktığını ve Koroldoy'u, Baka'yı öldürdüğünü, Karakalpak'ı, Kalmuk'u, Köñtöy'ü yağmaladığını duyup onun gücünü sınamak ister. Bolot, Düyşömbü'den altı bin asker ile Cediger'e doğru yola çıkar. Ters-Agın vadisine gelince askerini orada indirip konuşlandırır. Bagış ise Bolot'tan ve askerlerinden bîhaberdir. Bolot, Ters-Agın'da iki gençle karşılaşır. Gençlerden kızın adı Karaçaç, erkeğin adı Baytoko'dur. Karaçaç ve Baytoko aynı köyden çocukluk arkadaşlarıdır ve birbirlerini sevmektedirler. Bolot, Karaçaç'ı görünce onu zorla yanına alır ve Baytoko'dan ayırır. Ters-Agın halkını da esir alır. Baytoko, Karaçaç'ı bir şekilde kaçırır ve ikisi birlikte olanları Bagış'a anlatmak üzere yola çıkarlar. Beş gün boyunca yol yürüyen sevgililerin ne azığı ne de suyu kalır. Kuma rast geldiklerinde ise halleri iyice kötüleşir:

"Baytoko menen Karaçaç, (s. 119)
Budurmak toonu aralap,
Sanatı beş kün col bastı,
Azıgı cok kañgırap.
Tamçılap akkan suu da cok,
…….
Köñülü süygön caştarıñ,
Tilinen sorup alışsa,
Bir kündük suusun boluşat.
Akırı kumga kez bolup,
Acal, ölüm cetkensip,
Tilderi karış çubalıp,
…….
Közdön çıkpayt tamçı caş.

Can üzüp ketet eken - dep,
Karaçaç suluu aldırap,
Çeçekeyin çekkeni.
Kareginen möltür suu,
Baytokonun oozuna,
Cım etip agıp ketti emi.
Baykap tursa Karaçaç,
Baytoko irmep kılt dedi.” (s. 120)

dizeleriyle belirtildiği üzere susuzluklarını gidermek için ikisi de bir gözlerini çıkarıp birbirlerine gözyaşlarını akıtarak susuzluklarını gidermeye çalışırlar. Ancak bu da çare olmaz, çölde baygın kalırlar. O sırada Bagış da, dağ başında bir tilki yakalamış ve avdan dönmektedir. Yolda, tek gözleri oyulmuş, kumda yatan iki genç görür. Bagış, bu duruma hayret eder, eskilerden duyduğu “tilkinin yüreğinin kanının ilaç olma özelliği” aklına gelir ve ikisinin de ağzına kanı damlattıktan sonra gözlerini açarlar. Daha sonra Bagış, gülaakı gülünü onlara koklatarak bu gülün suyunu ağızlarına damlatır. Kendilerine gelen iki sevgiliyi, yanına alan Bagış, onları köyündeki karargâhına getirir. Baytoko, başlarından geçenleri anlattığında gençlerin birbirlerini sevdiğini anlayan Bagış, bir düğün yaparak onları evlendirir. Yanına askerlerini alan Bagış, geceleyin Ters-Agın’a baskın yaparak Taciklerle savaşmak için yola çıkar. Bunlar olurken Bolot da, Karaçaç’ı Baytoko’nun kaçırıp Bagış’a götürdüğünü öğrenip başta Karaçaç’ın annesi tüm halka daha fazla eziyet eder. Cedigerliler köye gidip yaşlı-genç herkesi yanlarına alarak Ters-Agın’ı boşaltırlar. Ters-Agın’a yaklaşmakta olan Bagış ise, köyden hiç ses gelmemesine şaşırır. “Katliam olsa akbabalar ve kuzgunlar olmalıydı onlar da gözükmüyor.” diyerek bu işe şaşırır. Askerlerini dörde bölerek tüm vadiyi kuşatır, Bolot’un kaçabileceği tüm yolları keser. Vadide Bolot ile karşılaşan Bagış, zorlu bir savaşa girişirler ve Bagış, Bolot’un başını keserek onu öldürür, atını da kendisi binmek için alır. Bagış, Bolot’un başını atının terkisine alarak halkının yanına doğru yola çıkar. Cedigerliler ile Tacikler arasında savaş devam ederken her iki taraf da Bagış’ı görür görmez savaşmayı bırakır. Bolot’un kesik başını ve Toru atını gören Tacikler onun öldüğünü

anlayarak ağlamaya başlarlar. Tacikler, Bagış'tan kendilerine zarar vermemesini, Bolot'un beyleri olduğunu bu nedenle onun emrine karşı gelemedikleri için savaş açtıklarını söylerler. Bagış, onlara Bolot'un Cediger'den hiçbir zarar görmemesine rağmen sırf yiğitliğini göstermek için saldırmasını anlamadığını söyler ama yine de gitmek isteyenleri serbest bırakır. Hatta Bagış, eğer Bolot'u gömmek isterlerse başını ve atını verebileceğini de söyler. Tacikler Bagış'a tüm silahlarını, mallarını, hayvanlarını ganimet olarak verir ve kendi ülkelerine gitmek için oradan ayrılırlar. Ganimetleri halka dağıtan Bagış, bu zaferin şerefine bir toy verir ve bu bölüm burada sona erer.

5. Baytur'un Bagış'a Saldırması ve Ölümü

Bedahşanlı Baytur Han, Tacik halkındandır ve Bagış ile Bolot'un savaştığı haberini aldığı ve Tacikleri bu sıkıntılardan kurtarmak istediği için her ikisini de öldürmek üzere yola çıkar. O sırada vadide olan Bagış, Cediger'e doğru askerleriyle birlikte yol alan Baytur'un askerlerinin sesini duyar, diktikleri tuğu görür. Bagış, gelenlerin kim olduklarını anlamak üzere Bayteke'yi onlara gönderir. Bayteke, gidip kim olduklarını sorunca Baytur, niyetini açıklayarak gözdağı vermek ister aynı zamanda yolda rastladığı bir Cedigerliyi de öldürdüğünü, gerekirse herkesi öldüreceğini, Bagış'ı sabah teke tek savaşmak üzere beklediğini ve bunları Bagış'a iletmesini istediğini söyleyerek gönderir. Bayteke, söylenenleri anlattığında Bagış, halkına savaş için hazırlanmalarını emreder. Bagış, Tacikleri serbest bıraktığına pişman olur ve onların hepsini öldürmeyi kafasına koyar. Çoğu Tacik halkından olmak üzere iki gruptan da askerler ölür. Askerlerinin ölmesine dayanamayan Bagış, Baytur'a saldırır ve:

"Toodoy bolgon çoñ Bagış,
Toktoo kılıp turbadı.
Çoñ balta menen er Bagış,
Toodoy bolgon Bayturdu,
Çokudan arı urganı.
Salmagınan baltanın,
Tuulgası sak kalıp,

Kara kuş söögü carıldı.
Menmensigen Bayturga,
Meesi çıgıp çaçırap,
Melcemdüü ölüm tabıldı.
Baytur attan kuladı,
Kuçaktap cerdi suladı,
Cediger karap turabı.
Tacikti kirdi tepsetip,
Başı ketken Tacikti,
Baarın saydı sendeltip." (s. 148)

dizelerinden de anlatıldığı üzere çok uzun süren savaş sonucunda Baytur'un beynini dağıtarak onu öldürür. Bu defa Tacik halkını da sağ bırakmayan Bagış, tüm ganimetlerini de yanına alarak ülkesine döner ve rahat bir nefes alırlar.

6.Çelekbaş'ın Bagış'a Saldırması ve Ölümü

Beyleri Çelekbaş adında bir yiğit olan, Ruslara benzeyen Cürçen adında bir kabile mevcuttur. Cürçenler, Baytur'u sevmektedir ve Çelekbaş ile Baytur eski dostlardır. Baytur'un öldürüldüğünü duyan Çelekbaş, bunu yapanı bulup öldürmek ister. Ancak Cürçen halkı önceden Manas'ın Kalmukları, Cediger'in de Tacikleri ve Kalmukları nasıl öldürdüğünü bildiklerinden ve sayıca Cediger'den az olmalarından dolayı bu savaştan biraz çekinirler. Çelekbaş, halkının korkusunu gidermek için Türkmenlerden ve Karakalpaklardan da asker alarak beş bin kişilik bir ordu kurar. Çelekbaş'ın savaşmak için geldiğini haber alan Bagış, yanına sadece Bayteke'yi alır ve şehre girmeden onları yakalamak ister. Cürçenlere yaklaşan Bagış, Bayteke'yi onlara elçi olarak gönderir. Çelekbaş Bayteke'yi, Bagış'ın fazla kibirli ve gururlu olduğunu ve onu öldüreceğini söyleyerek gönderir. (Çelekbaş, Bagış'ın kibrini, Manas ile dost olmasına bağlamakta ve bu dostluktan cesaret alarak herkese kafa tuttuğunu iddia etmektedir.) Bayteke gelip Çelekbaş'ın söylediklerini iletince sinirlenen Bagış, hazırlığını yapar ve Çelekbaş'a saldırmak için Surkiyik atı ile yola çıkar. Çelekbaş ile karşılaştıktan sonra aralarında zorlu bir savaş başlar:

"Çelekbaş ıkçıl şamdagay,

Er Bagışka tuydurbay,
Elöösüzdön Bagıştı,
Nayza menen ıgın taap,
Töbösünö, caagına,
Oñ kırına, dalıga,
Törttü muştap ciberdi.
Katar nayza tört tiydi
Katası cok töp tiydi.
Kayran Bagış baatırdın,
Töbösündö ört küydü.
Ardandı Bagış, kamdandı
Dagı ıgına keltirip,
Çelekbaş kelip bir saydı. (s. 158)
Kara canga küç keldi,
Kaçırıp Bagış cetti emi.
Kaalgaday Çelekbaş,
Kaçırıp cetken Bagıştı,
Kamındırbay aldırtan,
Kak boorgo koyup öttü emi.
Bagış dalay nayza cep,
Çerçender turat maktaşıp,
Çelekbaş kıyın eken - dep,
Ilaaçınday Çelekbaş,
Aldı-arkası, oñ-soldon,
Cetimiş urdu nayzanı.
Çelekbaştı er Bagış,
Bir da saya albadı." (s. 159)

satırlarından da anlaşılacağı üzere savaşın başlarında Bagış, pek çok mızrak darbesi alıp zayıf düşmesine rağmen diğer rakipleri gibi Çelekbaş'ı da yener ve başına vurduğu mızrak darbeleriyle onun başını yere sokar. Beyleri ölünce büyük bir

korkuya kapılan Cürçen, Türkmen ve Karakalpak halklarına Bagış, atlarını, silahlarını, teçhizatlarını alıp ülkelerine dönmelerini söyler. Bayteke ve Bagış'ın da ülkelerine dönmeleriyle bu bölüm sona erer.

7. Toltoy'un Doğumu-Beşik Toyu ve Kırk Haraminin İsyanı

Bagış, kırk yaşını geçmişken eşi Gülayım bir erkek çocuk dünyaya getirir. Toltoy adını verdikleri çocukları için beşik toyu düzenlemeye karar veren Bagış, bu toy için muazzam bir hazırlık yaptırıp en uzaktakiler dâhil tüm hısım kabileleri çağırtır. Bagış, Manas'ı ve Semetey'i özellikle davet etmesi için en iyi adamı/en yakın arkadaşı Bayteke'yi gönderir. Manas'ın karargâhına giden Bayteke, onu bulamaz ancak Bagış'ın mektubunu çadırına bırakır. Toy, yirmi gün sonra sona erer ve herkes geldiği yere döner. Bu arada, önce Keyit ile Izar halklarına ardından Oogan, İsfahan ve Horasan'a saldıran kırk haramileri onlardan zarar gören insanlar toya geldiklerinde Bagış'a söyler ve Bagış'tan yardım isterler. Toy esnasında Cediger'e yakın bir köyden tüm erkeklerin ayrılıp toya gittiğini haber alan haramiler bu köye gelir, kırk kadını esir alır ve köyden 120 at çalarlar. Kadınlardan bazıları annesinin-babasının, bazıları yavrusunun, bazıları vatanın hasretini duyarken içlerinde vakur bir eda ile duran bir kadın vardır: Sakatay. Sakatay, geceleyin haramilerden birini öldürüp Bagış'tan çaldıkları Akcal ata binip kaçmayı başarır. Sabah olduğunda kadınlardan birinin, haramilerden de birinin ve Akcal atın yokluğu fark edilir. Sakayat'ın peşinden gitmek isteyen haramiler, kalan kadınların kargaşa çıkarabileceğini düşündüklerinden onları öldürürler. Altı gün yolculuktan sonra Bagış'a ulaşan Sakatay, başlarından geçen her şeyi ona anlatır. Olanları duyunca çok sinirlenen Bagış, Sakatay'ı Gülayım'a emanet ederek yanına Bayteke ile birlikte on yiğit alarak haramilere baskın yapmaya gider. Yolda çıplak bir vaziyette çölde ölüme terk edilmiş 39 kadının kuzgun ve akbabalar tarafından büyük bir kısımları yenmiş cesetlerine rastlayan Bagış, Bayteke'ye orada kalıp kadınları gömmelerini, yolun devamını yalnız gitmek istediğini söyler. Haramiler, çaldıkları malları bir kayada saklamakta ve kendileri de o kayada yaşamaktadırlar. Saklandıkları kayanın arkasından Bagış'ın geldiğini gören haramiler, yaylım ateşe başlarlar. Diğer tarafta ise kadınları gömen Cedigerlilerin dokuzunu haramiler öldürmüş, sadece Bayteke

onlardan kurtulabilmiştir. Bayteke, haramilerle savaşında Bagış'a destek olmak için onun yanına gider. Destanda:

"Kaçıp ketken Bayteke,
Bagıştı barıp tapkanı.
Bagış menen Bayteke,
Bararına cer tappay,
Ötürünö col tappay,
Ekөönün ketti aylası.
Baytekeni kaçırıp,
Kuup kelgen cıyırması,
Arkasın tosup al kaldı.
Eki cagı calama,
Baş ayagı teñ tarçık,
Bagış menen Bayteke,
Çıgalbay kaldı kamalıp.
Ildıy barsa sıylıgıp,
Mıltık atıp, caa tartıp,
Toodon taştı kulatıp,
Өdө barsa dürdügüp,
Ögüzdöy taştar kulagan.
Mıltıktan çıkkan tütündön,
Kün körünböyt tumandan.
Bagış menen Baytke,
Çıga kaçar eşik cok,
Kirip alar teşik cok,
Kıstoodo kaldı kayran can." (s. 185)

dizelerinde de görüldüğü gibi Baytke ve Bagış, haramilerin üzerlerine yuvarladığı kayaların altında sıkışıp kalır. Altı gün boyunca kayadan kurtulmaya çalışan Bagış, sonunda bunu başarır kendisi dışarı çıkar ancak Bayteke taşın altında kalmıştır. Haramilerin beşini öldüren Bagış, hepsini öldürmeden oradan ayrılmak istemez. Bu

arada Bayteke de taşlardan kurtulur. Bagış'ın heybetinden korkan haramiler, ona saldırmanın hileli yollarını arar ve gece uykudayken Surkiyik atını kaçırmaya karar verirler. Surkiyik'in bacak kaslarını kestikten sonra, çıkardığı seslerden Bagış'ın uyanacağı korkusundan işlerini yarım bırakıp kaçarlar. Bagış, uyandığında haramilerin gelip Surkiyik'e zarar verdiklerini görünce eskilerden duyduğu ilaçları hazırlayıp sekiz günde Surkiyik'i iyileştirir. Bagış'ın yokluğunu fırsat bilen haramiler, Cediger'e tekrar saldırıp on kadını daha esir alır. Haramiler, kadınlar beraberlerinde Cediger'den ayrılırken Bagış'ı ve sapasağlam Surkiyik'i görünce oldukça şaşırırlar. Bagış, üzerlerine yürüyünce de korkularından atlarını bile alamayıp Kayıp'a doğru kaçarlar. Oradan geçen kervanları yağmalayarak ganimet almayı ve kendileri gibi çoluğu-çocuğu-eşi olmayan kişilerden yanlarına alıp sayıyı 40 çıkardıklarında Oogan'dan da on bin asker alıp Bagış'a tekrar saldırmayı planlarlar. Bu arada Bagış, Kayıp'ta kervanların yağmalandığı haberini alır ve haramilere baskın yapmak üzere Kayıp'a doğru yol alır. Bagış, haramileri gördüğünde öyle bir bağırır ki; üzerlerinde duran kaya parçalanarak önlerine düşer ve yolları kapanır. Kurtulmak için çareleri kalmadığını anlayan haramiler, Bagış'a yalvarmaya başlarlar. Onu Keyitli, onu Izarıklı olan yirmi harami, dört mağara ganimeti, onları serbest bırakması karşılığında Bagış'a verebileceklerini söylerler. Bagış, haramileri affeder, onları Cediger'e götürüp Kırgızlara tanıtır ve onlardan aldığı ganimeti halka dağıtır. Sakatay'a ise gösterdiği başarıdan dolayı büyük bir pay verir. Sakatay, dul olduğu için onu evlendirir. Sakatay'ın yedi oğlu Semetey ve Toltoy ile arkadaştır. Sakatay'a hanlık verilir ve Sakatay bu hanlığı Semetey'e yönettirir.

8. Bagış'ın Ölümü

Kökötöy'ün "aşı"nın üzerinden bir yıl geçtiğinde Eren Manas düş görür ve bir toy vermeye karar verir. Tüm hısım hanları beyleri çağırdığı toyuna Bagış'ı da davet eder. Toyda Manas, Bagış'ı görünce hala gücünün yerinde olup kendinden daha dinç olmasına şaşırır. Bagış, orada Manas'ın diğer hanlıklardan birçok beyi yanına alıp başka yerlere savaş açtığını duyunca kendisini çağırmadığından dolayı alınır ve toydan ayrılır. Bagış atı ile tek başına yolda giderken göçmekte olan bir kervanla

karşılaşır. Kervandakilerle konuşan Bagış, Rusya'ya göçtüklerini, yolda kendilerini Madıköl'ün yağmaladığını Semetey'in gelip onları kurtardığını ve mallarını geri aldığını duyunca Semetey'in bu kadar güçlü olmasına şaşırır ve Semetey'in gücünü sınamak ister. Bagış, kervandakilere kendini tanıtınca daha önce Bagış'ın yaptıklarını duymuş olan göçerler Bagış'tan korkarlar. Bagış, içlerinden beş-altı kişinin Semetey'i sınamak için kalmasını, diğerlerinin yollarına devam etmelerini ister. Bagış'la birlikte kalan beş kişi iki gün bekledikten sonra o zaman yirmi yaşında olan Semetey ile karşılaşırlar. Bagış Semetey'in heybetini, çevikliğini, gücünü görünce yanındakilere gitmelerini söyler. Kendisi Semetey'in karşısına yalnız çıkıp ondan yanındaki on beş atı kendisine hediye etmesini ister. Semetey, kim olduğunu sorunca Bagış, kendini tanıtır ve babası Manas ile arkadaş olduğunu söyler. Kanıkey ve Baka'dan Bagış'ın adını duymaya alışık olan (Bagış'ın yiğitliklerini duymuş olup onu gıyabında tanıyan) Semetey, istediği atları tereddüt etmeden ona verir. Bagış, atları da alarak ülkesine döner ve uzun bir süre dinlenir. Yaşı iyice ilerleyen Bagış, eski gücünü kaybetmiştir. Evinde dinlenirken bir gün kızıl baş memleketinden Közölkan'ın, kırk bin asker ile Cediger'den geçip Kıtay'a asker göndereceği haberini alır. Ayrıca Közölkan'ın yaşlandığı için onu dikkate almadığını da duyar; sinirlenir ve eskisi gibi savaş hazırlığını yapar. Cediger'in sınırına doğru Közölkan ile savaşmaya gider. Bagış, Cediger'in sınırında yedi gün beklemesine rağmen hiç kimse gelmez. Kış mevsimine denk gelen bu yolculukta Bagış, çok zahmet çeker ve evine geri dönerken hastalanır. Bagış, döndüğünde bir türlü iyileşemez ve başta Toltoy ve Bayteke olmak üzere Cediger halkına vasiyetini söyler. Vasiyetinde Toltoy'a asla Kalmuklara baş eğememesini, Kırgız halkına sahip çıkmasını, Manas'ın oğlu Semetey ile her zaman iyi geçinmesini, Kıtay'a gitmemesini, Manas ile ve diğer Kırgız boylarıyla sorun yaşamamasını, Bayteke'nin tecrübesinden faydalanmasını öğütler. Bagış, savaş meydanında çarpışarak ölmediği için çok üzgündür. Son sözlerini söyleyen Bagış, son nefesini de verir; ölür:

"Uulum Toltoy, unutpa, (s. 211)
Uşul aytar akılım.»
Dep oşentip zor Bagış,

Oozunan tütün bur etip,
Kökürögü kır etip,
Kerile tüşüp er Bagış,
Ketip kaldı düynödön.
Baatır Toltoy er ıylap,
Bayteke ıylap, can kıynap,
Kelin, kızı baarı ıylap,
Büt Cediger el ıylap.
Cetisuunu cerdegen,
Cedigerdi büt cıynap.
Tokson beeni soydurup,
Konoktun kolun cuudurup.
Sanatı cıyırma balbanga,
Segiz kün körün kazdırıp.
Bulgarıga orotup,
Kalıñ elin kolbotup.
Baytekeni dosu dep,
Bagıştın başın karmatıp,
Baarı curtun cardatıp,
Sarayına catkırdı." (s. 212)

dizeleriyle anlatıldığı üzere Bagış'ın ölümüne tüm Cediger halkı çok üzülür ve düzenlenen yuğ töreni ile Bagış gömülür. Bagış'ın ölümü Gülayım'ı çok üzer ve acısına dayanamayan Gülayım da arkasından ölür. Babasını kaybeden Toltoy, annesini de kaybetmenin üzüntüsüyle çok acı çeker. Böylelikle anlatılan olaylar, Toltoy'un kahramanlıklarıyla devam edilebileceğinin mesajı verilerek sonlandırılır.

1.2. TEŞEKKÜLÜ

Bagış, Manasdestanının etkisi altında teşekkül etmiş bir "kence epos" (küçük destan) tur. Bütün Kırgız destanlarında olduğu gibi Bagış da, Kırgız Türklerinin ideallerini, beklentilerini ve özgürlükleri uğruna neler yapabileceklerini

yansıtmaktadır. Bagış, vaka boyunca Cediger ilinin birliği-dirliği-özgürlüğü için akın yapar, topraklarına göz dikenlerle savaşır. Bir yerde, bu savaşların Kırgız tarihinden çeşitli dönemleri içermesi Bagış destanına Keneş Kırbaşev'in ifadesiyle "tarihi destan" özelliğini kazandırmaktadır (Kırbaşev 1998, 6). Nitekim destanın teşekkülünde hem Semetey hem Manas destanlarından hem de Kırgızların tarihi hayatlarından izler bulunmaktadır. Bu da, Yusuf Mamay'ın Manas ve Semetey destanları yanında Kırgız ve Türk Dünyası tarihini iyi bilen destancılardan biri olduğunu ifade etmektedir.

Giriş bölümünde de belirttiğimiz üzere bir destanın oluşumu üç aşamada gerçekleşir:

1) Toplumun bütününü etkileyen büyük bir olayın gerçekleşmesi, bu olayın halk ve şairler tarafından dizelere dökülmesi,

2) Zamanla o kültürde gerçekleşen başka olaylara ait türkülerin söz konusu büyük olayın etrafında toplanması,

3) Bir destancının bu destan parçalarını (türküleri) epik geleneğe göre tespit edip düzenlemesi (Togan 1931, 4-5).

Bu aşamaları göz önünde bulundurarak Yusuf Mamay,

1) Kırgızların kabile hayatlarının bir dönemine işaret eden Cediger boyu, bu boyun yaşayış tarzını, gelenek-göreneklerini ve komşuluk ilişkilerinidestanın çekirdeğine oturtmuş,

2) Bu çekirdek olayı;

- ✓ Kırgız-Kalmuk savaşları,
- ✓ Türkistan Türklerinin Rusların hâkimiyeti altına girdikleri süreçte bölgeyi Hokand, Hive ve Buhara olarak üç hanlığa böldüğü ve Hokand ile Taciklerin savaştığı dönem,
- ✓ Leyla ile Mecnun Hikâyesi'ndenesinlenerek destanın ikinci derece kahramanlarından olan Baytoko ile Karaçaç'ın çöllere düşmesi,

✓ Dede Korkut'ta yer alan

- Deli Dumrul'un "kuru çayın üstüne köprü yaptırması ve geçenden-geçmeyenden baç alması",
- Tepegöz'ün fiziki özellikleri,

✓ Semeteydestanının:

- Çınkoco Menen Toltoydun Akhun Hanga Kol Salışı,
- Abıke Menen Köböştün Kanıkeydi Çabışı,
- Ayçüröktün Akşuñkardı Alıp Kaçışı,
- Semeteydin Ayçüröktü İzdep Cönöşü,
- Ayçüröktün Semeteydi Sındaşı,
- Ayçüröktün Akkuu Bolup Uçuşu,
- Ayçüröktün Akşuñkardı Alıp Kaçışı,
- Ayçüröktün Semeteydi Tosup Çıgışı,
- Semetey Menen Ayçüröktün Toyu,
- Gülçoronun Kayğuulğa Barışı,
- Kanıkeydin Semeteydi Alıp Kaçışı,

✓ Manasdestanından

- Kökötöy Han'ın Yuğu,

✓ Kırgızların Bugu soyu ile ilişkilendirilen ve söz konusu soyun türeyiş efsanesi olan "Kutsal Geyik Ana"hikâyesi,

✓ Bunların yanı sıra Kırgızların sosyal hayatlarından:

- Beşik toyu
- Bey toyu
- Aş-toy

- Bagış'ın Surkiyik atı
- Bagış'ın vasiyeti

✓ Kırk Harami hikâyeleri

ile zenginleştirmiş;

3) Bütün bunları, epik geleneğe göre düzenleyerek saz eşliğinde söylemiştir.

Anlaşılacağı üzere Yusuf Mamay, destanın teşekkülü sırasında sadece Bagış'ın çekirdeğini teşkil eden "Kırgızların en eski kabilelerinden Cediger soyunun yaşayışları"nı esas almamış; söz konusu Türk boyunun Manas, Semetey, Toltoy gibi başka destanlarından, Dede Korkut'tan, Ali Baba ve Kırk Haramiler masalından, Leyla ile Mecnun mesnevisinden etkilenip gerekli atıfları yaparak söz konusu Türk boyunun gelenek-görenek-inanç ve pratikleriyle de zenginleştirmiştir. Özellikle "Kutsal Geyik Ana" ve "Tepegöz" motifleri onun sadece Kırgız değil Türk Dünyası mitolojisine de hâkim olduğunu göstermektedir.

Yusuf Mamay'ın usta bir Manasçı olması ise işin bir başka boyutudur. Bu bağlamda Bagış destanında Manas ve Semetey destanlarından bölümlerin olması gayet doğaldır.

Destancının, Cediger soyunun hem nüfus hem de coğrafya olarak genişlemesi sırasında vakaya dâhil ettiği Cengiz Han, Bolot, Baytur, Baka ve Erinbes gibi kahramanların içinde yer aldığı Kara Kırgız-Kalmuk savaşları da onun Kırgız ve Türk Dünyası tarihini ne kadar iyi bildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Altın Ordu Devleti'nin yıkılışından sonraki süreçte Kırgızların Tanrı Dağları'nın eteklerine gelişi ve orada asırlarca Çin saldırılarına maruz kalışı yanı sıra 14. yüzyıldan itibaren Özbek Devleti'nin yıkılıp Hokand ve Buhara Hanlıklarının kuruluş ve gelişme aşamalarının karşımıza çıkması da bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Diyebiliriz ki; Bagış destanıYusuf Mamay'ın telinde ve dilinde, Kırgız ve Türk Dünyası mitolojisi ve tarihinden örneklerle şekillenmiş, Türk Dünyası'nın önemli eseri Dede Korkut'tan, Kırgızların kült destanı Manas'tan, Arap ve İran

sahasının mesnevi ve masallarındantaşıdığı izlerle ve Kırgızların kültürel hayatlarıyla zenginleşmiştir.

II. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANININ TARİHİ TABAKASI VE COĞRAFYASI

2.1. TARİHİ TABAKASI

Destanları incelemeye değer yapan en önemli unsurlardan biri; anlatının içinde yer alan olayların dayandırıldığı tarihi tabakadır. Uzunca bir süre "sözlü tarih" olarak nitelendirilen ve özellikle yazının olmadığı dönemlerde tarihi bir belge niteliğinde görülen destanların bu bağlamda, ait olduğu milletin tarihinden izler taşıyacağı, ortadadır. Anlatı boyunca karşımıza çıkan bazen de çekirdek olayın merkezinde yer alan (Togan 1931, 4-5) tarihi kişilerle daha gerçekçi bir hale getirilen destanlarda, söz konusu tarihi kişinin, eski ya da yeni mahalli kahramanlara değişebilmesi, böylelikle destanın tarihi tabakasının uzun bir süreyi kapsaması söz konusudur. Bir yerde destanın teşekkül aşamalarını da gösteren bu duruma göre; destancının bilgisi dâhilinde sözü edilen tarihi sürecin yani destanın tarihi tabakalarının zenginleşeceği de ortadadır.

Üzerinde çalıştığımız Bagış destanını da bu gözle değerlendirmek gerekir. Destanı yaratan Yusuf Mamay'ın Kırgız kültrünün en iyi Manasçılarından biri sayılması hatta Kırgızlarca "yaşayan Homeros" olarak adlandırılması, Bagış'ı daha önemli kılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu destanın Kırgız ve Türk Dünyası tarihinden çeşitli safhaları içereceği, Türklerin tarih boyunca kurdukları çeşitli devletlerle, onların siyasi ilişkilerini konu edeceği, tahmin edilebilir:

a) Destan XII. yüzyıl başlarında Kuzey Çin'de kurulan Kin Devleti dönemine kadar uzanan bir geçmişe dayanmaktadır. Buna göre Karahanlı ve Harzemşah Devletlerinin yıkılmasıyla Orta Asya bozkırlarında doğan hâkimiyet boşluğu, Cengiz Han Moğol İmparatorluğunu kurana kadar devam etmiştir. Zaman zaman Türkler ve Moğollar bugün Moğolistan denilen bu topraklara akınlar düzenlemiş, söz konusu toprakları bir türlü paylaşamamışlardır (Gürün 1984, 418-419). Bu boşluktan yararlanan Kıtaylar Çin'in Kuzey topraklarını ele geçirerek Kırgızları bulundukları yerden daha yukarılara gitmeye zorlamışlardır. Ancak bu topraklar bir müddet sonra

Tunguz soyundan Cürçenlerin akınlarına uğramış; Kıtayların bastıramadığı bu akınlar sonunda topraklar Cürcenlerin kurduğu Kin Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir (Gürün 1984, 324, 419). Bu dönemde Kin Devleti'nin kuzey batısında Uygurlar, Isık Göl'de Kara Hitaylar, batısında ise Kansu ve Tangut eyaletleri bulunmaktaydı (Gürün 1984, 419-421).

Bagış destanında Cürçenler:
"Cön catpadı Çerçender.
Çerçen degen bir uruk,
Oruska cakın türü suuk.
Çerçendin elin başkargan,
Baytur öldü degendi,
Çelekbaş degen er ugup.
Öörçüp barat Cediger,
Ört öçköndöy kılam-dep,
Cerinde catıp oolugup:
«Baytur maga kanattaş,
Maksatı bizge talaptaş.
Bir süröşkön tulpardı, ,
Baygege barıp at çapsak.
Beli katuu er ele,
Baytur maga bel ele.
Badırek Bagış degenge,
Barbay koyboy tegele!
Cedigerden Çerçen curt, (s. 149)
……..
Çerçen, Türkmön kanattaş,
Karakalpak aralaş.
Üç uruktan kol cıyıp,
Sanatı beş miñ kol cıyıp,
Bagışka barmak Çelekbaş,

Mañdayına şor cıyıp.
Tubarın tuura büktödü,
Tulparga koşuun cüktödü.
Kamkasın kayra büktödü,
Kaçırga koşun cüktödü.
Karakalpak, Türkmöndük,
Koşulup Çerçen dürbödü.” (s. 150)

satırlarıyla yer almakta; Orta Asya’nın XII. yüzyıldaki siyasi durumu Cürçenlerin Kırgızları kuzey taraflarına yerleşmeye zorladığı, Cediger soyu ile ilişkilendirilerekaçıklanmaktadır.

b)Tarihi kaynaklarda Tiyan-Şan Kırgızları adıyla bilinen ve önceleri Moğol hakimiyetinde yaşayan Kırgız Türklerinin VII. yüzyıldan X.yüzyıla kadar Orta Asya’da Türkeş, Karluk, Karahani gibi medeniyetler meydana getirdiği, Moğol hakimiyetindenkaçarak At-Başı, Ak-Talaa, Toguz-Toro, Talas, Narın, Kakşaal, Kızılsu, Yedisu, Tarım, İle gibi bölgelere yani Tanrı Dağları (Tiyan-Şan) eteklerine ve Pamir yaylalarına (Baytur 1983, 281-289; Çorayev 1993, 294-305; Artıkbayev 1993, 292-293), Isık Göl taraflarına (Karatayev 2003, 201) yayıldıkları bilinmektedir. Günümüzde Şincan Bölgesi’nde yaşayan Tiyan-Şan Kırgızlarının (Artıkbayev 1993, 292-293) zaman içinde Altın Ordu Devleti’nin yıkılışıyla beraber o bölgeden ayrılan ve Emir Nogay adlı hanlarının adına izafeten kendilerini Nogay diye adlandırdıklarıbilinmektedir (Gürün 1984, 526-583).Bir yerde bugünkü Kara Kırgızlar’ın soyu Nogaylara, Atın Ordu Devleti’ne kadar geri gitmektedir. Destanda isebu durum Bagış’ın düşmanlarıyla yenişememesi üzerine asker toplamak için elçi gönderdiği yerler olarak belirtilmekte:

“Narındagı Kırgızdın, (s. 93)
Kança cıldın aldında,
…….
At-Başı aşıp eñkeyip, (s. 94)
Alooke sayıp alayın.
…….

Keñ Isık-Köl boyuna,” (s. 166)
Ürbü, Agış çoñuna
.……
Cerine barıp Talastın,
Tiyişsembi dep cürdü.” (s. 200)

dizeleriyle açıklanmaktadır.

Zeki Velidi Togan ise Tiyan-Şan Türklerinin atalarının Kent Türkleri diye de adlandırılan ve Çu, Isık Göl Türkleri, Türgiş, Cumuk, İlaq gibi kavimlerin esas unsurunu teşkil edenUsun Türkleri olduğunu, reislerinden birinin Bay adını taşıdığını belirtmektedir (Togan 1947, 49-53). Üzerinde çalıştığımız destanda bu durumun:

“Cedigerdin elinde,
Bay degen bar bir kişi,
Baş biylegen al kişi.
Azar Tümön malı bar,
Cedigerden çıkkan Bay.
Ata-enesi başında
Koygon atı dagı Bay.
……
Baydın uulu Bagıştı,
Biy kılıp bular alıştı.” (s. 14)

satırlarıyla ifade edildiğini; Bay’ın “Cediger soyundan gelen adı ve kendisi de Bay (zengin) olan bir bey olduğu” şeklinde belirtildiğini görmekteyiz.

c)Destanın tarihi tabakalarından bir diğeri, Altın Ordu Devleti’nin yıkılmasıyla kurulan Astarhan Hanlığının idarecilerinden biri olan Camgırçı[1] Han’ın dönemidir. Kaynaklara göre;Camgırçı Han, 1539’da Astarhan tahtına oturan Murtaza Han’ın torunuve Berdibek’in oğlu olarak verilmektedir. 1549 yılında Sahip Giray

[1]Geniş bilgi için bkz. Şakire, Çelik Balıkçı, “Camgırçı Han Örneğinden Hareketle Kırgız Destanlarında Tarihî Şahsiyetler”, Journal of Social Science, Sayı 5, Haziran 2012, ss. 43-50.

Han, Astırahan'a hücum ederek burayı zapt etmiş ancak Osmanlı'nın müdahalesi ileCamgırçıHan tahtına iade edilerek, Astırahan'ın Kırım'a bağlanması önlenmiştir. Camgırçı Han, Rus taraftarı Nogaylar tarafından 1554 senesinde tahttan uzaklaştırılmış, Derviş Ali Han yeniden tahta çıkarılmıştır. 1556 yılında ise Ruslar ani bir hücumla Astırahan'ı işgal etmişler; Derviş Ali Han'ın Azak Kalesine sığınmasıyla Astırahan Hanlığı ortadan kalkmıştır (Gürün 1984, 561).

Tarihte Yağmurca Han olarak da bilinenbu hükümdar (Aka 2009, 13) Bagış destanında:

"Camgırçı baatır Kırgızdan,
Olco kılıp Kalmaktar,
Samarkandın sırtına,
Aydap saldı dep ugam.
Anı menen tildeşip,
Ayla kılıp süylöşüp,
Anı özümö alayın.
Katagandın Koşoyu,
Kayrattuu dep kep ugam,
Kalmaktardın içinde,
Aylasız cüröt dep ugam,
Aga da kabar salayın." (s. 100)

satırları ile verilmekte; Camgırçı'nın Kalmuklar tarafından yapılan saldırılarda epeyce zorlandığı ve ganimet vermek zorunda bırakıldığı anlatılmaktadır.

d) Bagış destanını teşkil eden tarihi tabakalardan biri de, Altın Ordu Devleti'nin kuruluş ve yıkılış aşamalarını içine alan süreçtir. Buna göre Moğolların başındaki Cengiz Han'ın XIII. yüzyılın başlarında Kıpçak ovalarını zaptederek Macaristan'a ve Polonya'ya kadar gidip dönmesinden sonra ölümü üzerine kurulan Altın Ordu Devleti'nin giderek Türkleşmesi söz konusudur. Bu sürece elbette Moğollar ve Kuzeydeki Ruslar da dâhildir. Altın Ordu Devleti'nin Cengiz Han'ın ölümü üzerine bu topraklara sahip çıkan Batu Han tarafından "orda"sını (çadır) İdil Nehri'nin alt taraflarına dikmesi ile kurulduğu (Altay 1998, 275-284; Anadol 1996,

285-286), zaman içinde Moğolların bu toprakları terk etttiği, bu bakımdan söz konusu devletin de Cengiz'in bıraktığı 4000 Moğol askerine rağmen tamamen Türk (Kıpçak, Bulgar, Oğuz) kaldığı bilinmektedir (Gürün 1984, 526-528). Moğol akınlarının Altın Ordu Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar olan süreçte birkaç defa tekrarlanması (Anadol 1996, 277-287) hatta Uygurların hâkimiyetinden kurtulmasından sonra bir kısmı Moğolistan'a göçen Kırgızlarla Moğolların sürekli bir savaş halinde bulunmaları (Anadol 1996, 241-242) ise işin bir başka boyutudur.

Geçmişten günümüze annesinin geyik, babasının kurt olduğu yolunda çeşitli efsaneler bulunan (Ögel 1993, 575) Cengiz Han ile özdeşleşen ve tarihte pek çok defa Türklerin karşı karşıya kaldığı Moğol saldırılarının bu bağlamda Bagış destanında bulunmasından daha doğal bir şey olamaz. Nitekim destandaki:

"Çıgıştan çıkkan Çıñgış Kan,
Çır baştap çatak salgınça
Tiybegen kişi tegele. (s. 13)
……..
Oyuna Çıñgış alganı.
Özü Mancu eli ele,
Atın Baka deer ele.
Açuulansa al Mancu,
Çekesinen Kalmaktı,
Talap alçu kee keede.
Cön cürbös Baka Mancuunu,
Cibermek bolup Çıñgış Kan,
Ataylap aga kat cazdı,
Çabarmandı atkazdı.
Çıñgış kandan kat alıp,
Çabarman cürüp bat barıp.
Kattı okup er Baka,
Bastırdı çoçko attanıp.
…….

Çıñgışka barbay kılçayıp,
Baka Mancu oygo alıp,
«Cedigerdi kolgo alıp,
Özünö kayra tiyeyin.
Men Çıñgışka kol salıp»,
Dep oylonup cönödü.
Bargan menen Bagışka,
Oyloboyt Baka ölördü.
«Meni Çıñgış cumşayt» - dep
Ogo beter kögördü.” (s. 46)

satırları bu durumu, destan kahramanlarından Baka Mançu ve Cengiz’in (Çıñgış) şahsında ortaya koymaktadır.

Belirtmemiz gerekir ki; Altın Ordu Devleti’nin tarihteki hüküm süresi XIII. yüzyılın ortalarından XV. yüzyılın sonlarına kadar devam eder. Bu bağlamda destanda Cengiz Han’ın ölümüyle kurulduğu bilinen Altın Ordu Devleti’nin maruz kaldığı Moğol saldırılarının onun şahsında yapılmış gibi anlatılması tamamen destan mantığı ile ilgilidir. Bir başka ifade ile destandaki olaylar gibi, olayların merkezindeki kişiler de kronolojik bir sıra göstermeyebilir.

e)Bagış destanı Altın Ordu Devleti’nin yıkılması üzerine kurulan Özbek Hanlığı’nı tarih sahnesinde gördüğümüz süreçten de izler taşımaktadır. Kaynaklara göre 1425’te Ebul-Hayr tarafından kurulan Özbek Hanlığı, Şeybani Han’ın Şah İsmail’e 1510’da yenilmesi ile eski gücünü kaybetmiş; bu arada İran işgalinden kurtulan Hive kendi istiklalini ilan edince de ikiye bölünmüştür. 1512’de Buhara’yı merkez edinen Özbek Hanlığı, Hive ile birleşemediği gibi Fergana Vadisi’ne yerleşenler yüzünden giderek zayıflamıştır. Hive Hanlığı’nın beşte ikisini, Buhara Hanlığı’nın ise beşte dördünü oluşturan Özbekler, aslında Türkistan Türklerinin ta kendileridir (Saray 1996, 199-202; Gürün 1984, 600-611; Anadol 1996, 321). Buhara Hanlığı’nın nüfusunu oluşturanların sadece beşte biri Tacik soyundandı (Saray 1996, 202).

Üzerinde çalıştığımız destanda Özbek Hanlığı içine giren pek çok yerleşim merkezi karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Bagış'ın, oğlu Toltoy'un "beşik toyu"na davet etmek için elçi gönderdiği Buhara, Semerkant, İsfehan, Bedahşan, Horasan, Duşenbebölgeleri (Gürün 1984, 600-608), destanda:

"Samarkandın sırtına.
Akılmanı Kırgızdın, (s. 106)
……..
Badakşan, İran, Bukarda,
Salt Kalmaktın eli bar, (s. 166)
……
Çayçüy menen Bukardı,
Koroson menen İspandı,
Küllü catkan Şañkaydı, (s. 166)
…….
Badakşan, Balık, Düyşömbü,
Küllü Tacik köp eldi,
……..
Baarısına kat cazdı." (s. 166)

satırlarıyla verilmektedir.

Özbek Devleti hanlarından birinin adı ise Polat (Fulad) Han'dır (Gürün 1984, 600). Altın Ordu Devleti'nde Timur Kutluk'un oğlu olup Şadi Bey'den sonra hanlığın başına geçen Polat Timur ve Altın Ordu sülalesinden olan 1567'de Kasım Hanlığı'nın başına geçen Sayın Bulat (Gürün 1984, 547, 532, 536, 601, 606)ile aynı adı taşıyan (Gürün 1984, 536) bu kahraman, Bagış destanında Tacik Bolot şeklinde tanıtılmakta ve vaka boyunca Baytoko ile Karaçaç'ın arasına girmeye çalışan biri olarak görülmektedir:

"Tacik Bolot alam - dep,
Zorduk kılıp oşonu, (s. 118)
……..
Taciktin Bolot baatırıñ,

Baatır Bagış kulattı.
Çılbırın süyröp at kaçtı,
Kaçkan attı karmadı.
Kaçırbay baatır Bagışıñ,
Katışkan Tacik coonu aldı,
Mingen atın olco aldı.
Sayıp algan Bolottun,
Başın kesip baylandı. (s. 135)
…….
Cür dedi Bolot, cürdük –dep,
Cüzübüz cerde tüştü-dep,
Öltürsöñ da, koysoñ da,
ÖzüñBagış,bilgin"-dep,
Üñüldöp ıylap ün tartıp
Üñşüyüşüp turuştu,
Ulup-üñşüp ıylaşıp,
Şümşüyüşüp turuştu.
"Ölüm ak bizge, baatır-dep,
Kömülböy Bolot kaldıbı?" (s. 136)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere…

f)Fergana Vadisi'nde kurulan Hokand Devleti, Buhara ve Hive'nin (Gürün 1984, 650-651) İran'ın işgalinden kurtulup kendisine katılması üzerine giderek genişlemiş; bugünkü Kırgız Devleti'nin çekirdeğini oluşturmuştur. XV. yüzyıldan itibaren özellikle Doğu Türkistan Türklerinin özgürlüğü uğruna zorlu bir mücadeleye giren Hokand Hanlığı, XVIII. yüzyılda büyük bir devlete dönüşmüştür(Saray 1996, 201-204).Hanlığın Rusya'nın Türkistan'a yayılma politikasına giriştiği yarım asıra yakın süre içinde ise Kırgızlar, sık sık Rus kuvvetleri ile karşı karşıya gelmişler; düşmanın askeri gücünün üstünlüğü karşısında bile boyun eğmemişlerdir. Bu sürecin kahramanlarından biri de Polat Han'dır (Saray 1996, 215-231).

Ruslar Türkistan'a yayılma politikaları uyarınca 42 yıl içinde pek çok defa Türkistan Türklerine saldırmışlar özellikle General Kaufman'ın Hocend'i işgal etmesi ve Hokand'ı alması üzerine Hokandhalkı Polot Bey'i Han ilan etmiş; Polat Han da birkaç ay içinde Hokand'ı Ruslardan geri almıştır. Ancak Rus kuvvetleri Polat Han kumandasındaki orduları yenince Polat Han ve arkadaşı Abdurrahman Abtabacı esir edilmiş; bir müddet sonra da iki kahraman kaçmaya muvaffak olmuştur (Saray 1996, 230-231; Öbürbekov ve Çorotegin 1995, 143-146).

Bagış destanında Tacik Bolot olarak verilen kahramanla ilgili söyleyeceğimiz son şey; destandaki olayların ve kahramanların her zaman kronolojik sırayı takip etmediği, teşekkül aşamasında destancının asıl olayın kahramanı ile zihnindekini değiştirdiği; bir anlamda başka bir olayın kahramanını yeni bir olaya oturttuğunun, bu bağlamda bir kere daha doğrulanmasıdır.

g) Kırgız Türklerinin tarihinde Çinliler ile olan savaşları geniş bir zaman dilimini kapsar. Nitekim daha III. yüzyılda Güney Hunları Çinlilere yenilmiş, bölgede kurdukları bütün devletlerin idaresini onlara vermek zotunda kalmışlardır. Ancak bu durum, Çin'in karışık durumlarından istifade ve isyan etmelerine engel olamamıştır: Han Krallığı, Yeni Çao Krallığı, Eski Yen Krallığı, Batı Yen Devleti, Batı Tsin Devleti, Türk Topa Devleti dönemlerinde olduğu üzere (Gürün 1984, 128-150)…Kırgız Türkleri X. yüzyılda maruz kaldıkları Çin saldırılarından Altın Ordu Devleti'niyıkılışından sonra da nasibini almaya devam etmiş;Oyratlarla birlikte Moğol hâkimiyetine isyan eden Kırgızların bu durumu XX. yüzyıla kadar devam etmiştir (Saray 1996, 199-201; Anadol 1996, 241-242). Nitekim XVIII. yüzyılda Hokand Devleti'nin giderek güçlenmesi Çinlileri Doğu Türkistan Türklerine eskisi gibi saldırmalarına engel olmuş, Buhara ve Hive Devletleri bile onlardan çekinir olmuştur. Ancak bu durum 1757'de Çin Devleti'nin önce Doğu Türkistan'ı daha sonra İli Bölgesi ile Hokand Devletini işgal ve mağlup etmesine engel olamamıştır. Bu süreçte bir kısım Kazak ve Altay Türkleri ile Çin'in hâkimiyetinde yaşamaya mecbur kalan Kırgızlar, işte bu Yenisey Kırgızlarıdır (Saray 1996, 199-204).

Bu bağlamda Kırgız destanlarının çoğunda yer alan Kırgız-Kalmuk savaşlarının, üzerinde çalıştığımız Bagış Destanı'nda da görülmesinden daha doğal bir şey olamayacağı düşüncesindeyiz. Zira:

"Cedigerge Kalmaktar,
Şıltoolop kişi ciberet: (s. 13)
«Orozoygo başında,
Cediger sensiñ, kubat - dep.
Orozoy öldü acaldan,
Tokson miñ tütün köp curtu,
Kalmakka bular karaşkan. (s. 14)
……
Az, köp debey Kalmaktar,
Al saparda alıştı,
Aydap ketip kalıştı.
Cedigerden Kalmaktar,
Cetkire olco tabıştı. (s. 15)
……
Kalmaktardın Koroldoy,
Kaptaldan tiyip alganı.
Alıstagı elderden,
Iraak körüp bul toygo,
Kelbey kalgan bir kişi,
Aytıp munu barganı.
Kalmaktan kelgen Koroldoy,
Çetki suuga mal koyboy, (s. 23)
Takır aldı Koroldoy. (s. 24)
……..
«Tatalagan Kalmaktar,
Kara neet akmaktar.
Çık bölünüp cekege,
Koroldoy degen baatır can.

Koroldoydon başkaña,
Bagış menin kebim cok.
Kalgan Kalmak silerdi, (s. 36)

satırlaında da verildiği üzere Cediger soyunun zaman zaman Kalmuklarla karşı karşıya geldiği anlaşılmaktadır.

h) Türklerin Çinlilerle olan savaşlarının en önemli yanı ise destanda Baka Mançu adı ile yer alan kaharamanın şahsında tanımlananlarıdır. Buna göre Çin'de Mançu Hanedanı'nın yönetime gelmesiyle birlikte ayaklanan Moğol hükümdarı Goldan esir edilmiş; Türkler de bu savaşların ortasında kalmıştır. Kalmukların bile kaçarak Kaşkar, Oş, Yarkent taraflarını işgal ettiği bu süreç, Çinlilerin Moğolistan'ın tamamı ile Doğu Türkistan'ın bir kısmını hâkimiyetialtına almalarıyla sonuçlanmıştır (Anadol 1996, 242; Gürün 1984, 654).

Yukarıda da belirttiğimiz üzere destanda bu durum sık sık Bagış ile karşı karşıya kalan Baka Mançu'nun şahsında temsil edilmekte olup:

"Özü Mancu eli ele,
Atın Baka deer ele.
Açuulansa al Mancu,
Çekesinen Kalmaktı,
Talap alçu kee keede.
Cön cürbös Baka Mancuunu,
Cibermek bolup Çıñgış Kan,
Ataylap aga kat cazdı,
Çabarmandı atkazdı.
Çıñgış kandan kat alıp,
Çabarman cürüp bat barıp.
Kattı okup er Baka,
Bastırdı çoçko attanıp.
Mancu menen Kalmaktan,
Üç miñ beş cüz kol alıp." (s. 46)

satırları ile açıklanmaktadır.

ı)Destanın asıl kahramanı Bagış'ın adının, Kırgız tarihi süresince boy adı olarak da karşımıza çıkması, söz konusu destanın tarihi önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Karayev'e göre Kırgız Türkleri, XI. ve XII. yüzyıllarda sağ ve sol olarak ikiye ayrılmış olup:

Sağ kolSol kol

Kara Bagış Çoñg Bagış

Sarı Bagış

Cediger

soylarından meydana gelmiştir (Karayev 2001, 202-231).

Togan'ın da bu bilgileri destekleyen görüşlerine göre; Tiyan-Şan Kırgızlarının oluşturduğu Kent Türklerioñg (sağ) ve sol olmak üzere iki gruba ayrılmış; sağ kolu oluşturan kabilelerin bir kaçı Bagış, Sarı Bagış, Çoñg Bagışdiye adlandırılmıştır (Togan 1947, 71-72).

Rusların Türkistan'a yayılma poltikasının sonunda Kırgız Türklerinin idaresini kendi siyasi görüşlerine göre 1862 yıllarında yeniden düzenledikleri bu duruma göre; söz konusu Türk boyu, iki büyük kola ayrılmıştı: Bugu ve Sarı Bagış. Sarı Bagış kolunu ise:

Üzöngülüü

Azık

Tınay

Çerikçi

Nadırbek

kabileleri oluşturmaktaydı (Radlov 1993, 314-315). Radlov, aynı dönemde Kırgız Türklerinin iki büyük eyalete ayrıldığını bu eyaletlerin ise:

- Sir-Darya
  Oluya Ata
  Saruu Uruusu
  Kuşçu
  Bagış (100 hane)
- Ceti-Suu
  Tokmok
  Sarı Bagış
  Solto
  Sayak

şeklinde olduğunu belirtir (Radlov 1993, 316).

Destanda Cediger soyunun yaşadığı yer olan Yedisu:

"Cediger Kırgız elinde,
Cetisuunun cerinde,
Ceti atadan ber cakka
Cerdep kelgen cer ele." (s. 13)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

Anlaşılacağı üzere Bagış soyu ve adı Kırgız Türklerinin tarih sahnesine çıktıkları ilk zamanlardan beri bilinmekte ve yaşamaktadır. Abramzo'nun "Kırgız Türklerinin XI. ve XII. yüzyıllarda sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrıldığı, Tagay diye bilinen sağ kanatta "Çoñg Bagış ve Cediger soylarının yer aldığı"ve kendisine bir şamanın "Er Bagış adının bu dönemdeki Er Pagıç kavminin fonetik bir versiyonu olduğu" (Karayev 2001, 202-231) yolunda aktardığı bilgi ise son derece dikkat çekicidir.

i) Bagış destanında Cediger hem bir soy hem de bir yer adıdır. Bu bağlamda Radlov, Sarı Bagış boyuna mensup Üzöngülü kabilesinin soylarından birinin Cediger adını taşıdığını, bu soyun beyinin ise Bayboto olduğunu belirtmektedir (Radlov 1993, 314-315). Bu bilgiye göre Bayboto, büyük bir ihtimalle Bagış'ın babası olan Bay'dır. Çünkü Manas'ın doğumunda verilen toyda Bagış'ın Surkiyik atının birinci

geldiğinden söz edilmesi; Manas'ın 1885 yılında doğması ve Bay'ın destanda olduğu gibi Cediger soyunun hükümdarı olarak gösterilmesi bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Bu konuda bir diğer kaynak ise Manas Ansiklopedisi'dir. Söz konusu ansiklopedinin Cediger başlıklı makalelerinden birinde Cediger, Bagış'ın "atalarından biri" (MA 1995, 213) olarak verilirken diğer bir makalede "Kırgız kabilelerinden biri" şeklinde açıklanmaktadır. Buna göre Cediger soyu Kazak, Kırgız, Katagan, Noygut, Dumara ile aynı kökten gelmekte olup Türkistan bölgesinde yaşayan ari ırka mensup Otuz Oğullar'dan biridir (MA 1995, 213).

Anbar Baytur, Cediger kabilesinin Kara Kırgızlardan yani X. yüzyılda Türkistan'ın Buhara şehrinden çıkıp Yenisey bölgesinde bir müddet yaşadıktan sonra Alay bölgesinden başlayarak Talas, Isık Göl taraflarında yerleşen bir kabile olduğundan söz eder. Ayrıca yazar, bunların da içinde bulunduğu Tiyan-Şan Kırgızlarının VII. yüzyıldan itibaren tarih sahnesinde çeşitli devletler kuran bir grup olduğunu belirtir (Baytur 1993c, 284-289).

Cemal Anadol'un verdiği bilgileri de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Buna göre Kırgızlar XVII. yüzyılda sağ ve sol olarak iki gruba ayrılmaktaydı:

Sağ	Sol
Tagay Ay (Batı Tiyan-Şan)	Sarı Bogu
Adegene (Pamir ve Fergana)	Kuşçu Sarı Bagış
	Munduz Soltu
	Kır-Oğul Çerik
	Murad-Ali Bagış
	Togay-Birdi Sayay
	Mukdi Adegene
	Tazanay Mungus
	Karatal İçgilik (Anadol 1996, 242).

Anlaşılacağı üzere Cediger adı Bagış gibi, çok eski bir zamanı günümüze taşıyan ve Türk destanlarında haklı yerini alan bir soy adıdır. Bu bağlamda Cediger teriminin "Cediger soyunun yaşadığı bir bölge" olduğu da düşünülebilir. Buna görebizim verdiğimiz bilgilerle Emine Gürsoy Naskali'nin "Manas" adlı çalışmasının "İndeks" kısmında verdiği Cediger maddesine ilişkin "kahraman" (Naskali 1995, 271) açıklaması ile Naciye Yıldız'ın hem Bagış'ı hem de Toltoy'u Cediger'in oğlu olarak göstermesi Manas destanında yer alan "Cediger'in Er Bagış" (Yıldız 1995, 111) ve "Cediger'in Er Toltoy" (Yıldız 1995, 114) şeklindeki satırları yanlış değerlendirerek "Cedigerli" olarak anaşılması gereken tanımı "Cediger'in oğlu" şeklinde aktararak Bagış'ın oğlu olan Toltoy ile Bagış'ın kardeş olması gibi bir sonuca varmıştır.

j) Anbar Baytur'un "Kara Kıtaylar Tuşundagı Kırgızdar" adlı makalesinde verdiği bilgilere göre Kırgız Türklerinin386'lı yıllarda Çin saldırıları sonucunda ata yurtlarından çıkıp Şira Muran, Lapha taraflarına göçmek zorunda kalmış ve VII. yüzyılın ortalarına kadar Kara Kıtayların hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Özellikle Cediger, Mangıt, Madıköl, Kalça, Döölös soylarının yer aldığı Kırgız kabileleri Yedisu, Talas, Isık Göl, Tiyan-Şan, Pamir taraflarında yerleşmişlerdir (Baytur 1993d, 276-284).

k) Karayev "Kırgızların Ortaya Çıkışı" adlı makalesinde Oğuz'un otuz oğlu bulunduğunu ve bunlardan sağ kolu teşkil edenlerden birinin Kara Bagış boyu olduğunu söylemektedir (Karayev 2001, 202).

Bize göre destanın aynı adlı kahramanı Bagış'la ilgili en ilginç yorum Yudahin'e aittir. Karayev'in söz konusu makalesinden öğrendiğimize göre Yudahin,"Bagış" ismini "Bugu" olarak açıklamakta ve bir efsaneye dayandırmaktadır. Buna göre Bugu, Sayan-Altay Türklerinden olup (Karayev 2001, 202, 213) bu konuyla ilgili efsane "Bagış Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar" başlığındaki "Diğer" maddesinde açıklanmıştır.

"Bugu" soyu, Kococaş destanının teşekkülünü de hatırlatan bir özellik göstermektedir. Cengiz Aytmatov'un "Beyaz Gemi" adlı romanında yer alan "geyik ana masalı"na göre çok eski zamanlarda Yenisey ırmağının olduğu yerde yaşayan

Kırgızların hükümdarlarından birisi ölür; büyük bir aş töreni hazırlanır. Cenaze evden çıkacağı sırada beklenmedik bir şey olur ve düşmanları, söz konusu Türk boyuna saldırırlar. Saldırıdan sadece biri kız biri erkek iki çocuk kurtulur. Dehşete kapılan çocuklar, düşman askerlerine yakalanırlar ve "Kırgız soyundan hiç kimse kalmaması için" öldürülmek üzere yaşlı bir kadına verilirler. Kadın, tam onları ormana atacak iken "Geyik Ana" adlı bir dişi geyik, yaşlı kadına engel olur ve ona "ikizlerinin öldürüldüğünü, bu iki çocuğu onların yerine koymak istediğini" belirterek öldürmemesi için yalvarır. Yaşlı kadın Geyik Ana'ya acır, çocukları verir, onlar da hep birlikte Isık Göl tarafına göçerler. Zaman geçer, iki çocuk büyür ve birbirleriyle evlenerek "Bugubay" adlı bir çocukları olur. Giderek çoğalıp "Bugululer" diye bilinen bu soy, kutsal "Geyik Ana" inancından dolayı geyiklerle dostça yaşamaya başlar. Günlerden bir gün Bugubay ölür ve dişi bir geyikten türediklerini düşünen Bugululer onun mezarını geyik boynuzları ile süslerler. Gel zaman git zaman bu uygulama, bir gelenek haline gelir ve boynuzlar her ölenin mezarına konmaya başlar. Geyikler, soylarının giderek tükeneceğinden korkarlar ve sonunda Isık Göl'ü terk ederek başka dağlara giderler (Aytmatov 1970, 54-68).

Ziya Gökalp'in "Türk Medeniyeti Tarihi" adlı kitabında ise Bugu soyu hem Dokuz Oğuz menkıbesinde -Uygur türeyiş efsanelerinde hem yeşim taşı hem de "kut" denilen ilahi bilgilerin elde edilmesine ilişkin menkıbelerde karşımıza çıkmaktadır (Gökalp 1974, 80-83).

Çin ve İran kaynaklarından aktarılan Dokuz Oğuz menkıbesine göre, Dokuz Oğuzlar "Tulğa" ve "Selenga" adlı iki ırmak arasında yaşarmış. Bir gece oradaki ağacın üzerinden inen nurdan, ağaçlardan biri hamile kalır ve dokuz ay on gün sonra ağızlarında gümüş emzikler bulunan beş erkek çocuk ağacın içerisinden çıkar. Türkler bu çocuklara Sungur Tekin, Kutur Tekin, Tukan Tekin, Or Tekin, Boğu Tekin adlarını koyarlar ve çocuklara da ağaçlara da büyük hürmet gösterirler (Gökalp 1974, 80).

Efsanenin yeşim taşı ile ilgili kısmı ise şu şekildedir: Halk ağaçtan çıkan beş kişi içinde en bilgili olduğunu düşündükleri Boğu Tekin'i Han seçer. Boğu Tekin bir gece rüyasında beyazlar giyinmiş ve elinde beyaz bir asa tutan aksakallı bir adam

görür. Bu ihtiyar yeşim taşını göstererek "Türkler bu kut dağını ellerinde tuttukça dört bucağa hâkim olacaklardır." der (Gökalp 1974, 81).

İlahi bilgilerin (kut), Boğu Han'a öğretilmesi ise efsanede şöyle yer alır: Boğu Han bir gece rüyasında semavi bir kız görür ve bu kız Boğu Han'a yeni dini öğretmeye başlar. Yüz gece süren bu eğitimin sonunda tüm sihri ve dini kuvvetlere mazhar olan Boğu Han'a ilahe, bu öğrendikleri ile dünyanın dört bucağını fethe çıkmasını söyler. Boğu Han dört kardeşinin her birini bir orduya komutan tayin ederek dört bucağın fethine gönderir. Kendisi de büyük ordusu ile Çin'e sefer düzenler. Hepsi de seferlerinde muzaffer olurlar. (Gökalp 1974, 82-83).

Dokuz Oğuz efsanesi etrafında Bugu Tigin ile ilgili anlatılanlara Nihal Atsız'ın "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde de rastlamaktayız. Atsız, bu efsanede Bugu Tigin'in hükümdar olması ve yeşim taşını elinde bulundurması ile ilgili bölümleri aktarmasına rağmen ilahi/kutsal bilginin, Bugu Tigin'e öğretilmesi kısmına yer vermemiştir (Atsız 2011, 71-77).

Bize göre, Karayev'in verdiği bilgilere de bakarak yukarıya aldığımız bu efsane sadece Kococaş'ın (Köse 2002a, 119-121) değil Bagış destanının da teşekkülünde önemli bir rol oynamış olmalıdır.

Anlaşılacağı üzere Bagış destanının tarihi tabakası, Kırgız Türklerinin en eski dönemlerinde yaşadığı bilinen Cediger soyununun siyasi, sosyal ve kültürel hayatlarını, Hun Türklerinin Çin'in hâkimiyetine girişi ile başlayan süreçten, Altın Ordu Devleti'nin yıkılışıyla Kırgızların Tiyan-Şan Dağları eteklerine gelmesi ve XIX. yüzyıla kadar Çinlilerin Kalmuk kolunun saldırılarına maruz kalışlarını, bu dönemden önce ve bunu takip eden süreçte Moğolların Kırgız-Kazakları hâkimiyeti altına almalarını, XIV. yüzyıldan itibaren (birkaç defa) Özbek Devleti'nin yıkılması ile Hokand ve Buhara hanlıklarının kuruluşunu, Hokand Hanlığı'nın bugünkü Kırgız Devleti'nin kuruluşundaki yeri ve önemini içeren bir anlamda Kırgız boyunun bir grubunun Cediger boyuna dayanmasından XIX. yüzyıla kadar olan geniş bir süreci içine almaktadır.

2.2. COĞRAFYASI

Araştırmacılara göre kültürün meydana gelmesinde üç önemli unsur vardır: toplum, insan ve coğrafya. Akarsuları, denizleri-gölleri, toprak çeşidi, iklimi, geçim kaynakları, bitki örtüsü vb. demek olan coğrafya, o toplumun kültürünü belirleyen unsurlardan biri olup sadece bulunulan mekânı değil üzerinde yaşayan insanların yaşam tarzlarını, ekonomisini, giyim, döşeme ve yemek kültürünü hatta insan dolayısıyla toplum psikolojisini etkileyen coğrafya, o toplumun sosyal, siyasi, dini ve hukuki hayatlarını, göç hareketlerini belirleyen bir özelliğe sahiptir (Kafesoğlu 2010, 26-27). Bu bağlamda, üzerinde yaşayan toplumun sözlü ürünlerini dolayısıyla destanlarını da etkileyecek; özellikle tarihi olayların tespitinde coğrafya daha da önem kazanacaktır.

Belirtmemiz gerekir ki; destanlardaki coğrafi adlar, hiçbir destanın tarihi tabakasını veya olaylarını tam olarak belirleyemeyebilir. Bir başka ifadeyle destan kahramanın faaliyetlerinin yer aldığı coğrafyayı, her zaman bir harita üzerine yerleştirmemiz mümkün olmayabilir. Çünkü toplumların hafızasında sadece o günkü değil çok eski zamanlara ait, bugün var olmayan yer adları birlikte yaşamaya devam eder (İbrayev 1998, 134-135). Hatta bir coğrafyanın farklı bölgelerinde yaşayan grupların, sadece o bölgeye özgü ve haritada yer almayan adlandırmalar yapmaları bile söz konusudur; bir bakıma bu tür isimlendirmeler "mahalli" adlardır.

Destan anlatıcısı, destan kahramanını vaka boyunca çeşitli nedenlerle savaştığı, dolaştığı, yaşadığı veya geçerken gördüğü mekânları her zaman gerçek hayattaki güzergâhı gözeterek vermez. Bir başka söyleyişle; destan kahramanın dolaştığı yerlerin sırası, haritadaki yolu izlemez. Hatta geçmişte ya da bugün anlatının ait olduğu toplumun coğrafyasının dışına bile çıkabilir (İbrayev 1998, 136). Çünkü epik gelenek bağlamında düz ve ileri doğru bir anlatım biçimi söz konusudur (Olrik 2006, 107); bir destandaki sadece coğrafyanın değil tarihi tabakaların benzerliği de bunu göstermektedir.

Bu söylediklerimiz Bagışdestanı için de geçerlidir. Nitekim Bagış, oğlu Toltoy şerefine "beşik toyu" vereceği sırada veziri Bayteke'yi aşağıda alıntılanan satırlardan da anlaşılacağı üzere Koroson (Horasan), Düyşömbü (Duşenbe), Ispan (İsfehan), Badakşan (Bedahşan), Balık, Anciyan, Kaşkar, Bukar (Buhara), Ketmen

Töbö, Izar, Keyit, Altı-Şaar, At-Başı, Isık Köl (Göl), Almatı bölgelerine elçi olarak gönderir:

"Baytekeni canına,
Çakırıp alıp er Bagış,
Keñeş kılıp kep salıp,
Toygo kelçü kişige,
Baarısına kat cazıp,
Cıyırma kündö toyuma,
Kelip bergin - dep cazıp.
Keyit menen Izardı,
Çayçüy menen Bukardı,
Koroson menen İspandı,
Küllü catkan Şañkaydı,
Lamdın beli Kımanı,
Boz üy tikken Kıybanı,
Badakşan, Balık, Düyşömbü,
Küllü Tacik köp eldi,
Altı-Şaar, Anciyan,
Kaşkarda Kırgız, Kıpçaktı,
Baarısına kat cazdı.
Sarıkul, Toyun kıştaktı,
Ketmen-Töbö, At-Başı,
Andagı Kırgız baarına,
Keñ Isık-Köl boyuna,
Ürbü, Agış çoñuna.
Almatıda Kazaktın,
Han Muzburçak zoruna.
Atayın adam ciberdi,
Aydarkan, Kökçö tobuna.
Akbalta, Cakıp, Şıgayga," (s. 166)

Yukarıda adları geçen coğrafi mekânlardan "Izar"ın, İsar'a ve daha sonra Hisar/Gisar/Hisor'a değiştiği düşünülmektedir. Bu bakış açısına göre "Izar", Tacisiktan'da yer almakta ve Cungar/Çungar tehdidinden korkan Kırgızların XVIII. yüzyılın ilk yarılarında kaçtığı bir yer olup Tanrı Dağları'nın güneybatısında yer almaktadır. Şu anda Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Buharada, söz konusu saldırıdan kaçan Kazakların sığındığı yerdir (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008, 33). Horasan ve İsfahan ise bugün İran sınırları içerisinde yer alan kavşak noktasıözelliğindeki şehirler olup genellikle ticaret yapmak isteyenlerin güzergâhı hükmündedir.

Yedisu, destanda Bay'ın ve Bagış'ın (Cediger halkı) yedi atadan beri kabileleri ile birlikte yerleştikleri yerdir. XIX. yüzyılın başlarında Yedisu'nun batı tarafında Sarı Bagış adıyla bilinen boyların yaşadığı ve bölgenin verimli topraklarının tarım ve hayvancılığa elverişli olduğu seyahatnamelerde yer alan bilgilerdir (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008, 51). Destanın muhtelif yerlerinde zikredilen "Yedisu" bölgesi Cediger halkının tarım ve hayvancılık yaparak geçimini sağladığı, ticaret yolları üzerinde bir yer olarak yine seyahatnamelerdeki bu bilgiler ile uyuşmaktadır:

"Cediger Kırgız elinde,
Cetisuunun cerinde,
Ceti atadan ber cakka
Cerdep kelgen cer ele. (s. 13)
……
Al kezekte Cediger,
Cetisuu şaarın sala elek,
Eelep şaar ala elek.
Kışında bolup oyunda,
Cazındası adırda,
Cayındası toosunda,
Cetisuu cerin aralap,
Mal baguuçu çak ele." (s. 14)

dizelerinde görüldüğü üzere…Bu bölge sadece Cediger değil Madıköl soyunun da yaşadığı bölge olarak destanda yer almaktadır. Kaynakların "Madıköl soyunun yerleştiği bir bölge" (Baytur 1993d, 276-284) olarak verdiği Madıköl'ün Bagış destanında tepesinde gözü olan bir varlık şeklinde tanımlanması ise son derece dikkat çekicidir:

"Calgız közdüü Madıköl,
Algan eken malın çaap.
Manas menen catındaş,
Kardıgaç barıp kabarlap,
Madıköldü Semetey,
Kuup ketti dep uktu.
……..
Özünün atı Madıköl,
Calgız köz anı deer ele.
Bala turup Semetey,
Madıköldü cayladı,
Nayzasın kanga mayladı." (s. 201)

dizelerinde de görüldüğü üzere…

Keñ Ertiş, Koroldoy'un ve dolayısıyla Kalmukların yaşadığı mekân olarak destanda birçok yerde geçmektedir:

"Cerdegen ceri Koroldoy,
Keñ Ertiştin boyu ele.
…….
Koroldoy Kalmak Ertiştik,
Eli-curttu eerçitip,
Arız kılıştı Çıñgışka,
Ertiştikter kelişip. (s. 45)
…….
Mancuudan Baka bizdin bek.
Ertiştegi Kalmaktan,

Koroldoy kelten başında," (s. 47)

Destanda Gümüş (Kümüş) Bulak'ın destanda Yedisu'nun doğusunda yer aldığı, Baka Mançu'nun burayı ele geçirmek için asker gönderdiği, Cediger askeri ile bu topraklar için savaştığı ve Cediger halkının yazın kaldığı yaylak olarak tanıtılmaktadır:

"Kümüş-Bulak körüügö,
Cetisuunun bolcolduu,
Çıgış cakkı çeginde,
Tüşürüp koldu catkanı.
Kümüş-Bulak körüügö,
Kaldaygan koşuun keldi - dep,
Bagış kabar ukkanı. (s. 47)
……..
Baka Mancu keliptir.
Cediger, munu bilip kal!
Kümüş-Bulak kerüüdön.
Mundan kabar men aldım. (s. 49)
……..
Kümüş-Bulak kerüügö,
Cay caylooçu ceriñe,
Kelgenin körçü Mancuunun!" (s. 52)

satırlarında da anlatıldığı üzere…

Bagış Destanında "Kayıpçı", "Kayıpçının özönü", "Kayıpçının kölü", "Kayıpçının Kara-Üñkür", şeklinde yer alan mekân; "Yedisu'ya yürüme mesafesinde, dokuz yolun kavşağında, on iki yolun ağzında, otuz yolun birleştiği, doksan şehrin ortasında, yolcuların sürekli geçtiği" bir yer olarak tanıtılır:

"Kayıpçının kölünö, (s. 15)
…….
Kayıpçının özönün, (s. 86)

Kayıpçıga barmakçı,
Kayıptan kalıñ olco alıp, (s. 87)
……
Kayıpçının içinde,
Kaybereni mol eken,
Col tosup Bagış Cediger,
Colukkan kişi kor eken.
Cügü menen töölördü,
Takır aldı Cediger.
Kırgızdardı eline,
Cedigerdin eline,
Koşup aldı Cediger. (s. 92)
……..
Kayıpçıdan köp ötöt,
Ar bir cerden kelgender,
Ar sonundu cüktöşöt.
Cer aylangan kerbender,
Köp dünüyö mol alıp,
Barañdı izdep baralı,
Kol surap andan alalı. (s. 195)
……..
«Kayıpçının içinen," (s. 196)

dizelerinde verildiği üzere… Ancak biz "Kayıp" kelimesinin "Kayberen" şeklinde de kullanıldığını, Kayberen'in ise Kococaş destanındaki Sur Eçki'yi yani Kutsal Geyik Ana'yı temsil ettiğini bilmekteyiz. Bu bağlamda Kayıpçı, "Kayberen'in yaşadığı yer" anlamına gelmektedir. Nitekim yukarıda verilen satırlarda ise Kayıp hem bir ticaret merkezi hem de Kayberen'in bol olduğubir yer olarak tanımlanmaktadır.

Tegerek Tör,Cer Tüyünü, Aygırcal, Katagan, Kara Too, Ceti-Özön, Ala-Too, Beycin, Talas, Kıtay,Budurmak Too,Oogan, Taş Aşuu, Kök Cayık gibi destan boyunca Bagış'ın dolşatığı yerler, bize:

“Katagandın Koşoyu,
Kayrattuu dep kep ugam,
Kalmaktardın içinde,
Aylasız cüröt dep ugam,
Aga da kabar salayın.
Kök-Cayıkta Tekeçi, (s. 101)
……..
Kuup çıgat kamına.
Tegerek Tördü ördögün,
Tentip kete körbögün.
Cıyırma beşiñ burulbay, (s. 102)
…….
Bayteke bir kün keler - dep.
Cer tüyünü degenden,
Bayteke, Bagış bölünüp, (s. 107)
……..
At-Başı közdöy bet alıp,
Erte catıp, keç basıp,
Çarçaganda es alıp.
Erikpey cürüp Bayteke,
At-Başıga al barıp.
Aygır Cal’dın tüzündö, (s. 107)
……..
Eerçiy ketsem köönüm cay.
Ceti-Özöndön içken suu,
Suusu irim bolboybu. (s. 177)
……..
Kalbay baarı karakçı,
Kara Toogo cıyıldı.
Cıyırma toguz kalıptır.” (s. 189)

dizeleri ile verilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Bagış destanındaki olaylar, At-Başı, Narın, Keñ Isık Göl, Ala-Too, Talas, Anciyan: Kara-Too, Almatı, Sarı-Arka[2] Kıtay, Beycin (Beş)Balık, Kaşkar Semerkand Bedahşan, Düyşömbü sınırları içerisinde geçmektedir. Bir başka ifadeyle destanda vaka Kırgızistan, Kazakistan, Çin, Doğu Türkistan, Tacikistan, İran, Özbekistan'ı içine alan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu bağlamda, Bagış destanı sadece Kırgızistan değil Türk toplumlarının yaşadığı coğrafyaları da içine katan bir özellik göstermektedir.

Haritada bulunmayan "Ak-Car", "Ters-Agın", "Altışaar", "Taş Moynok Aşuu", "Aç-Kaykalañ Beles", "Kara-Kır", "Ters-Ayrık", "Zoñko", "Kök-Cayık", "Kümüş-Bulak", "Boz-Belde" gibi yer adları ise büyük bir olasılıkla ya geçmişteki ya da bugünkü mahalli adlandırmalar olmalıdır. Denilebilir ki Yusuf Mamay'ın Bagışdestanının coğrafyasını oluştururken hem Kırgız hem Türk Dünyası tarih ve coğrafyasını iyi bilmesi, destan coğrafyasının Kırgızistan sınırlarını aşmasına bir başka ifadeyle Kırgızların tarih boyunca hem yaşadığı hem de barış ve savaş bağlamında uzak ya da yakın ilişkiler kurduğu toplumların yaşadığı mekânları da içine almasına neden olmuştur.

[2]7 Temmuz 2008 tarihinde UNESCO tarafından Kazakistan doğa dünya mirası alanı tayin edilmiştir(http://whc.unesco.org/en/news/453).

III. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA ZAMAN VE MEKÂN

Zaman ve mekân kavramları sözlü ya da yazılı bütün eserlerde karşımıza çıkan, vakanın en önemli unsurlarından ikisidir. Anlatıcı ya da yazar, eseri, olayların gerçekleştiği zamana oturturken vakanın öne çıkan bölümlerini göstermek amacıyla yaşadığı çevredeki zaman kavramlarını kullanır. Bir anlamda eserin yaratıcısı vakaya müdahale eder. Bu durum ise anlatıcı veya yazarın geleneksel kültürü iyi bilmesi ile açıklanabilir.

Zaman ve mekân kavramları, her alanda farklı anlamlar yüklenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Einstein, zamanın ve mekânın sübjektifliği üzerinde dururken bu kavramların algı ile ilgili olduğunu belirtir. "Rölativizm" teorisiyle açıklanan bu duruma göre insan algısı, olguyu hem var eden hem de anlamlandıran bir özellik gösterir. Bir anlamda zaman ve mekân, algılanış biçimiyle ilintili olarak anlam kazanır. Üstelik algı, dinamik olma özelliğini her zaman canlı tutan ve insana göre değişen fenomonolojik bir durum sergilemektedir. Zira her insan için güzel zaman kısadır; sıkıcı zaman ise bir türlü geçmek bilmez. Ayrıca söz konusu durumlarda insanların algısı kadar, algı ölçütünün de farklı olduğu görülür (Einstein 1996).

Felsefe bilimcileri zaman ve mekân kavramını varoluşçuluk felsefesi ile açıklarlar: Hegel'e göre evren, varlık ve oluş gibi değişik alanların ortaya çıkmasını sağlar; ide yani düşünce de evren içinde evren olarak gelişir. Bir başka ifadeyle idenin gelişmesi evreni oluşturur. İdeyi yani düşünceyi dolayısıyla benlik'i oluşturan ruh (tin) ise zaman içinde varlığı açıklamaya girişir. Bu açıklamada iki varlık alanı söz konusudur:

1) Bağımsız nesneler alanı,
2) Doğa

Ona göre; bağımsız nesneler alanı daha çok mantık ve matematiğin konu edindiği, öncesiz-sonrasız bir alandır. İnsan düşüncesi, bunları ortaya çıkarır ancak yaratanı değildir. Bu alandaki nesneler arasında bir düzen bulunmaktadır. Doğa ise insanın oluşu gerçekleştiren ortamının doğmasına olanak sağlayan bir "oluş alanı"dır.

Doğada her nesne bir başka nesne dolayısıyla vardır; kendiliğinden değildir. Bütün nesneler uzay ve zaman bağlantısı içindedir; süreklilik ise bir görünüştür. Doğada nesneler için öncelik-sonralık neden-sonuç ilişkisi egemendir. Bir anlamda doğa, akıl'ın (us) ve ruh'un (tin) gerçekleşmesi ile varlık niteliği kazanmıştır (Bozkurt 2009, 51-53).

Kierkegaard'a göre de varoluş, insanın yaşamı değerinde olup sorumluğunu sürdürdüğü bu yaşamın bir parçasıdır; yaşam yeri ise varoluş alanıdır. Ancak varoluş, paradoksal bir kavramdır. Yani açıklanmaya başlanınca uçar gider. Bir başka ifadeyle onuancak düşünmeden önce ya da sonra gibi iki ışık içinde hissedebilmek mümkündür. Bu bağlamda varoluş bağlamında zamanı, iki şekilde değerlendirmek gerekir:

1) Nesnel zaman
2) Öznel zaman

İlkinde zaman ince bir çizgidir; diğerinde ise her şey "varoluşun anları" ile ölçülür ve bu anlar, eş değerli değildirler; gelecekteki yaşamımızın alınyazısını belirleyecek nitelikte olanları yanında günlük hayat içinde önemli bir yeri bulunmayanları da vardır. Araştırmacıya göre zaman kavramı temelde varoluşa bağlıdır (Akarsu 1994, 194-195).

Kant'a göre ise zaman ve mekân kavramları us (akıl) ile ilişkilendirilir. Çünkü akıl, bir takım ilkeleri barındıran, deneyin de ötesinde bir kabiliyettir ve çok çeşitli kavramları vardır. Bu kavramlardan biri de duyarlılık olup duyarlılık'ın iki formu vardır:

1) Uzay (Mekân)
2) Zaman

Ona göre uzay ve zamanın algılanması us ile mümkün olup algı, us'un kavramsal alanlarından biridir ki; bu alanda nesneden ziyade nesnenin verdiği yer almaktadır (Akarsu 1994, 38).

Cassirer'e göre mitik düşünce bile zaman ve mekânla ölçülmektedir. Bu bağlamda mekân aslında var olmayan kutsalların bulunduğu alana özgü karakteristik

özelliklerinin yer ve bölgelere ayrılmasıyla ortaya çıkar. Bu düşüncede yön ise mekân kavramının temelidir (Cassirer 2005, 151-159).

Cassirer zaman kavramını da mitik düşünce içinde değerlendirir. Nitekim mitler, aslında bir zaman manzarasıdırlar; temellerinde zaman vardır. Çünkü varoluş, zamana tabidir. Bu bağlamda mitlerdeki tanrıların tarihi aslında tanrısallığın da tarihidir (Cassirer 2005, 162-164). Gün, hafta, ay, mevsim, yıl gibi zaman kavramlarının oluşumunu da mitlerdeki kutsallığın kayboluşu bir anlamda mitlerdeki olay, durum ve kahramanları denetim altına alma düşüncesiyle ortaya çıkan ritüellere bağlar (Cassirer 2005, 166-168).

Tasavvufta ise mekân, var oluşa, var olana bağlıdır. Zaman nasıl olayların kıyaslanmasından doğan mücerret bir kavram ise mekân da var olandan doğan soyut bir kavramdır. Bir başka ifadeyle; var olan bir şey olmazsa, onun mekânı da olmaz (Gölpınarlı 1985, 60-61).

Edebi metinlerin de çerçevesini çizen zaman ve mekân, destanlarda söz konusu ürünün kendine has özellikleriyle değerlendirilmelidir. Zira destan, kendine has anlatı kuralları olan ve bu kurallara göre şekillenen bir ürün olup zaman ve mekân kavramları da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bunun yanında anlatıcının zaman ve mekân bağlamında destana müdahale etmesi de göz önüne alınması gereken bir husustur.

Mehmet Kaplan, Türk destanlarındaki zaman ve mekân kavramlarını Oğuz destanı bağlamında değerlendirir. Ona göre destanlardaki zaman ve mekân kavramları destan kahramanının kişiliği ve içinde yaşadığı toplumla yakından ilgilidir. Nitekim Oğuz, dışa dönük, güçlü fizik yapısı ve idealleri bakımından olağanüstü bir özellik göstermekte; destandaki zaman ve mekân kavramları da onun bu olağanüstülüğüne göre destana dâhil olmaktadır. Bir anlamda söz konusu iki kavram, Oğuz'un dünyaya hâkim olma isteğini ve kahramanlığını ortaya çıkarmak için destanda yer almakta; (Kaplan1985, 16-18) bu durum ise bize "…Bu oğlan anasının göğsünden ağızı içip bundan sonra bir daha içmedi… dili gelmeye başladı. Kırk günden sonra büyüdü. Yürüdü. Oynadı…" (Atsız 2011, 18) "… Ben uygurların

kağanı oluyorum ki yeryüzünün dört tarafının kağanı olsam gerektir…" (Atsız 2011, 19) ifadeleriyle yansıtılmaktadır.

Epik destanda zaman, geleneğe göre şekillenir. Akmataliyev'in de belirttiği üzere "Şairin cümlelerinde, epik formda yazma ile edebiyatın formları birbirine uymaz." (Akmataliyev 2001, 232). Çünkü destanın başlangıç ve bitiş çizgisi doğrudan başkahramanın yaşam süresi ile ilişkilidir. Nitekim Özkul Çobanoğlu, "Türk Dünyası Epik Destan Geleneği" adlı eserinde: "Destanın konusunun geçtiği zaman ne kadar uzun olursa olsun, bu başından sonuna kadar bir kişinin hayatını aşamaz." (Çobanoğlu 2007, 113) demektedir. Demek oluyor ki; destancı,geçmiş zaman ile dinleyici zamanını hem ayıran hem de birbirine bağlayan kişidir. Bir anlamda bu durum anlatıcının "destandaki olayları bilgisi ile gören ve anlatan kişi" olduğunu ortaya koyar. O nedenle destanda en çok kullanılan zaman; görülen geçmiş zamandır. Çünkü geleneğe göre, destancı olayları başkasından duyan değil birebir şahit olarak gören kişidir (İbrayev 1998, 94-95).

Destanlardaki zaman ve mekân kavramı üzerindeki çalışmalardan biri de "Destanın Yapısı" adlı çalışmasıyla Şakir İbrayev'dir. Ona göre, sözlü kültürden yazıya aktarılıp statik metne sığdırılan bir kahramanlık destanında üzerinde durulan olaylar, tarihsel düzlemde ne kadar geriye giderse gitsin anlatı, kendi aktüel zaman ve mekânını kurar. İbrayev'in ifadesiyle: "Destanı anlatan kişi için o destan gerçektir." (İbrayev 1998, 102). Aslında destandaki gerçeklik tarihi gerçeklik ile birebir örtüşmez ve destanda geçen mekân adları birer toponomik coğrafi referanslar olarak kullanılamaz. Bu bakımdan destan, her ne kadar tarihte yaşamış bazı topluluklara ve yer adlarına göndermeler yapsa da o, epik zaman ve mekân içerisinde kurulmuş estetik üslupla söylenen bir sanat eseri niteliğindedir (İbrayev 1998, 144). Bu bakımdan destanda zaman ve mekân hakkında tespitlerde bulunurken epik zaman ve epik mekân kavramları incelemeye dâhil edilmesi gereken ilk doneler olmalıdır. İbrayev, epik devrin özelliğini (epik zaman ve mekânı):

> "Destanı söylemek bir geleneğe dönüşmüştür. Geçmiş ve gelecek zamanlardaki (bunun içinde Oğuz-Kıpçak, Moğol zamanı vardır.)

> olaylar, tarihi görüntüler, adlar, mitolojik ve dini kavramlar bir yerde toplanıp bir süzgüden geçirilmektedir.”(İbrayev 1998, 144).

sözleri ile açıklamakta; destanlardaki zaman ve mekân kavramlarını iki başlıkta incelemektedir:

1) Konu zamanı ve mekânı

2) Destancı zamanı ve mekânı (İbrayev 1998, 85-164).

İbrayev, kahramanlık destanlarında zamanı göstermenin ve bunun hızlı ilerlemesinin iki sebebi olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi, olayların seyrekliği veya hızlılığı (çabucak büyüme, uzun yol yürüme), ikincisi benzer ya da aynı olayların anlatımının uzatılmasını ölçülü hale getirmek için uzun zaman gerektiren faaliyetleri sıkıştırmak/daraltmaktır (kahramanın büyük bir ordu ile tek başına savaşması) (İbrayev 1998, 122).

İbrayev’e göre destanda mekânın da tarihi gerçeklikle örtüşen mekânlar ve epik destan geleneğine bağlı sanatlı anlatımdan doğan mekânlar olmak üzere iki türlü görünüşü vardır. İbrayev bu durumu iki amaca bağlamak gerektiğini söyler:

> “1) Yer-su, dere-göl, dağ-taş, halklı-halksız yer adlarının destandaki neticesi ve bunların tarihi temelleri, kesin coğrafi ve destandaki adlarının birbirine uygunluğu, bu vasıtayla tarihin destandaki görünüşünü açıklamak.
>
> 2) Mekân unsurlarının destan sanatı geleneğine bağlanan özellikleri, zamanla örülüşü, kahramanın yaptıkları ve konu ile bağlantısı, zaman açısından çeşitli olayların geleneksel destan mekânlarına benimsetilmesi.”(İbrayev 1998, 133).

Destanın esası, tarihi gerçekliktir ancak bu, türün tarihi değil toplumun tarihidir. Destan, toplumun yaşadığı büyük olaylara yer verdiği gibi göçebe halkın ezelden beri göçüp konduğu yerleri, yaşadığı mekânları da içerisine almıştır.Denilebilir kidestancı, hafızasında sakladığı genel destan görünüşüne uygun mekân adlarını, olayların gelişine göre kullanır (İbrayev 1998, 135-137).

Destanda zıt uyum kuralı mekân açısından önemli bir veridir. İbrayev, bunun formülünü şu şekilde ifade eder:

"Yüksek yüksek tepelerden,

Duru, derin göllerden." (İbrayev 1998, 138).

Zıt kavramların bir arada verilmesi, destanda mekân açısından bir bütünlük kurmak içindir. Eğer kahraman uzun bir yola çıkıyorsa mutlaka engebeli/zorlu mekânlardan geçmesi gerekir. Aksi takdirde kahramanın yolculuğu basit kalır ve zorluk aşmayan hiçbir kahraman, halkın nezdinde gerçek kahraman olamaz. Sefere çıkan, uzun yol yürüyen kahramanın düşman yurduna vardığında dağdan aşması veya dağa çıkması gerekir (İbrayev 1998, 138- 152).

Fuzuli Bayat da"Dede Korkut Oğuznameleri Çerçevesinde Epik Zamanla Epik Mekânın Birliği" adlı çalışmasında hrontop teorisi (zaman-mekân birliği) bağlamında söz konusu destan metnini inceler ve epik anlatmalarda mekân ve zaman kavramlarının birliğine dikkati çekerek bunları birbirinden ayrılmaz iki değer olarak yorumlar. Destan metninde zaman ve mekânın milli ruhun sembolüne dönüştüğünü, metnin mekânının yatay ve dikey şerhe maruz kalabileceğini belirten Bayat, metnin okunuşunda diahroni yani tarihselliğin baskın olduğunu, bu bakımdan zaman ve mekânın tarihsellik üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Fuzuli Bayat, metinde iki farklı zamanın görüldüğünedikkati çeker:

1) Tasvir edilen hadise ve gerçek zaman

2)Metne hadiselerin ve gerçeklerin taşındığı zaman

Bayat, bu iki maddeyi açarak, tahkiye zamanı ile tahkiye edilen zamanın farklı olduğunu belirtir. Ayrıca şimdi ile geçmiş arasında geçiş rolü oynayan "destanın şekillendiği zaman" denebilecekbir zaman daha olduğunu ancak bu zamanın destanla ilişkisini incelemeye değer bulmadığını; bu zamanın epik zaman ve mekân anlayışının dışında kaldığını ifade eder. Dede Korkut Hikayeleri'nde zaman ve mekanı retrospektif (geriye dönük) ve perspektif (ileriye dönük) kavramları ile

inceleyen araştırmacı hikâye zamanının retrospektif, tahkiye zamanının ise perspektif zaman ve mekana ait olduğunu belirtir (Bayat 2003, 99-110).

Çalışmamızın bu bölümünü biz de destandaki zaman ve mekân kavramlarına ayırdık. Bu bağlamda Bagış destanındaki zaman ve mekân kavramlarını ayrı başlıklar altında inceleyerek tespitlerimizi örneklerle destekleyecek zaman zaman İbrayev, Akmataliev ve Bayat başta olmak üzere çeşitli araştırmacıların bu konuda söylediklerine atıfta bulunacağız.

3.1. BAGIŞ DESTANINDA ZAMAN

Üzerinde çalıştığımız Bagış destanında zaman: konu zamanı ve destancı zamanı (tahkiye) zamanı olarak iki başlıkta değerlendirilecektir.

3.1.1. Konu Zamanı

Epik destanda konunun içinde olan ozan da dinleyici de, aynı hiyerarşik düzleme yerleştirilirse de kahramanların temsili dünyası, epik mesafeyle ayrılmış son derece farklı, erişilemez bir zaman-değer düzleminde bulunur. Aralarındaki uzam, ulusal gelenekle kaplıdır (Bakhtin 2001, 177-178) ve kahramanın yaşadığı döneme ait konu zamanı, metnin kurgusal (fictive) gerçekliği içindeki zamanı kapsar. Bu zamanının gerçekliği ise;

1. Yıl, ay, gün, mevsim, yaş vb. nesnel (objektif) zaman verileri,
2. Halk muhayyilesinde anlamlandırılan folklorik (sübjektif)zaman verileri, olmak üzere iki şekilde yansıtılabilir.

3.1.1.1.*Nesnel (Objektif) Zaman*

Bagışdestanındareel zaman verilerine işaret eden durumlar, nispeten daha az olsa da,destancının yorumundan ve halk muhayyilesinden bağımsız kurgu gerçekliği içerisinde kronolojik bir sırayla yansıtılmaktadır. Epik geleneğe uygunluk çerçevesinden bakıldığında gerçek zaman kavramları destanın başkahramanı ve onun yaşam ülküsü etrafında şekillenir.

Bagışdestanında da, aynı durum söz konusu olup zamanı şekillendiren birincil unsur; ülkesinin bağımsızlık ve refahı için savaşlar veren Bagış'tır. Nitekim destanda olaylar, Bagış'ın genç bir delikanlı olduğu yıllarda başlar ve onun ölümü ile sona erer. Bagış'ın yaşına dair destanın daha başlarında:

"Bala Bagış al kezde,
Bar ele cıyırma caştarda."(s.17)

dizeleriyle yirmili yaşlarda olduğu bilgisi verilirken; destanın sonunda Bagış'ın yaşından bahsedilmese de o öldüğü için destanın da bitmesi gerektiği:

"Bagış menen Gülaydan,
Bar Cediger ayrılıp,
Tirüüsü kaldı elinde,
Ölgöndü koydu körünö.
Bagıştı kördü közübüz
Cana kelse ukkuñuz,
Toltoydon bolot sözübüz." (s.212)

dizeleriyleaktarılır.

Bagış'ın doğumundan bahsedilmediği görülen destanda, ona beyliği vermek istediğinde Bay'ın tam olarak yaşı belirtilmese de geçmişte ülkesi için gördüğü hizmetler anlatılarak yaşının altmışı geçtiği bilgisi verilir:

"Altımıştan caş aşıp,
Erinçeek boldum kartayıp,
Coo saybadım emgiçe,
Biröönün çetin maytarıp,
Ce eldin çetin kaytarıp.
Ezelde mende kızmat cok,
Elim, siler aytarlık.
Karalap cürdüm silerge,
El katarı mal bagıp,
Er ortogo kelgende,

Bala taptım Bagıştı,
Eli-curtum ep körsö
Aga bersem bar işti.
Kiylikpey, elim, ep körsöñ,
Bagışka bersem biylikti.”(s.19)

bu dizeler, aynı zamanda olayın akışı içindeki kronolojiyi de göstererek Cediger ülkesinde beyliğin Bay’dan Bagış’a geçtiği zamana işaret etmektedir.

Bagış, ilk savaşına gideceği sırada atı Surkiyik’in de yaşının altmışa yakın olduğu belirtilir:

“Cañı asıyda caşı bar,
Bagıştın atı Surkiyik,” (s.30)

Bu ilk savaşı için Bagış, hazırlıklarını büyük bir sevinçle yapmaktadır. Çünkü onda çocuk yaştan beri güçlü bir kahraman olma hayali vardır. Bagış’ın bu hevesi çocukluk yıllarından bahsedilerek şu şekilde aktarılır:

“Coo caraktın baarı bar.
Caraşıktuu caası bar,
Caagı kıyın saltı bar,
Baatır bolsom eken - dep,
Bala çaktan dartı bar.
Dobulbasın baylandı,
Kara tüpök nayza aldı,” (s.31)

Bagış, bu sefere çıkmaya hazırlanırken Cediger yurdunun o zamana dek hiç savaş görmediği de:

“Cediger kolu sap boldu.
Beş miñge sanı bat toldu.
Uruş körböy öskön curt,
«Coonu Bagış saybaybı,” (s. 49)

dizeleriyle aktarılır. Onun savaştan sonra kurduğu yeni şehrin üç yılda bittiği bilgisi ise destanda:

"Zalkaygan oyduñ buluñga,
Şaarga ılayık eken - dep,
Şaar saldı uşuga.
Otuz miñ üylüü batkınday,
Oynop, külüp catkınday.
Şaar büttü üç cılda," (s.44)

satırlarıyla verilir.

Koroldoy ile Bagış'ın savaşında da dört yıl boyunca Cediger ülkesinde gizlenen iki Kalmuk ile Kalmuk halkının Koroldoy'u beklediği, gelmeyince de Cengiz Han'a gittikleri:

"Attanıp ketken Koroldoy.
Tört cıl kelbey koygondo,
«Cedigerdi karatıp,
Catkan eken baatır»-dep,
Kalmaktardın oyu ele.
Azıp kalgan bayagı,
Eki Kalmak canagı,
Çaması tört cıl bolgondo,
Arıp, çarçap barganı." (s.45)

şeklinde aktarılır.

Baka Mançu ile savaşından sonra da Bagış'ın, tüm Mançu halkını, yeni kurdukları şehrin çeşitli hizmetlerinde yaklaşık iki yıl çalıştırdığı:

"Aydatıp bardı şaarına.
Arzıbadı Cediger,
Atı, tonu, kuralın,
Alardı olco alganga.
Eki cılı ketirbey,

Cazda aştık aydatıp,
Caylay ılay casatıp,
Bulardı koydu çogultup,
Çoñoytup şaar salganga.” (s. 74)

dizeleriyle anlatılır.

Bagış’ın Köñtöy ile savaşında Köñtöy’ün iki yılda Kalmuk ülkesine ulaşabildiği bilgisi:

“Baykap körsö Köñtöydü,
Cedigerdin eline,
Cetisuunun cerine,
Baruuçuday keypi cok.
Ketüüçüdöy köründü,
Köñtöy Kalmak eline.
Eki cılda barıştı,” (s. 101)

dizeleriyle verilir.

Köñtöy ile tekrar savaşmayı düşünen Bagış’a Koşoy, üç yıl beklemesini ondan sonra saldırmasını öğütler. Bu durum destanda:

“Özü attanıp Kalmaktar,
Cedigerge bargınça.
Bılk etpey catıp alalı,
Üç cılgaça Kalmaktar,
Cedigerge barbasa,
Baykasın Bagış kurdaşım,” (s. 114)

şeklinde belirtilir.

Koşoy’un kendisine elçi olarak gelen Bayteke’yi, kış geçip de bahar mevsiminde uğurlaması:

“Baytekeni er Koşoy,

Seksen künü örgütüp,
Kuş cayılıp söörütüp.
At-Başının ceri sırt,
Beştin ayı degende,
Kılçıldagan suuk bolot.
Calgan kuran degende,
Cakşınakay caz bolot.
Tört ay cüzü bolgondo,
Suuk çıgıp cok bolot.
Baytekeni er Koşoy,
Bagıp cürüp, kış çıgıp,
Cazdın künü cönöttü.” (s. 114)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere mevsimlerin özelliklerinden de bahsedilerek verilir.

Kırk haramilerin Keyit halkına, neredeyse on beş yıldır zulmettiklerini Bagış, Toltoy’un beşik toyunda şu şekilde öğrenir:

“Kırk karakçı kuralıp,
Kıyınçılık bolgonu,
On beş cıl bolgon bolcolu.
Toydon murda er Bagış,
Ukpagan da, bilbegen,
Oşol toygo kelgende,
Keyittin eli süylögön.” (s. 173)

Manas’ın, Kökötöy’ün aşının üzerinden bir yıl geçtikten sonra toy düzenlediği de aşağıdaki dizeler ile anlatılır:

“Kökötöy aşı ötköngö,
Bir cıl ötüp ketkende,
Eren Manas tüş kördü,
Cazday elin kamıntıp.

Cayındası toy berdi.” (s. 199)

Kara-Üñkür vadisini bir ticaret yolu olarak kullanıp sürekli oradan gelip-geçen Madıköl’ün kervanlarının Bagış ile karşılaştıklarında sarf ettikleri:

«Biz barañdın elibiz,
Urum bolot ceribiz.
Talap kelip Madıköl,
Tak on cılı turduk biz.
Dardaktap ketip Madıköl,
Karmanaptan mal aldı.” (s. 201)

sözlerinden ise on yıldır bu işi yaptıklarını anlamak mümkündür.

Bagış’ın hastalığı üzerinden bir yıl geçtikten sonra Çınkoca ile Toltoy’un görüşüp dost olmaları:

“Bir cıl öttü arası.
El cayloogo çıkkanda,
Özünçö kelip Çınkoco,
Uçuradı Toltoygo.
Şıgaydın kiçi balası,
Eki künü muñdaşıp,
Birin biri sıylaşıp,
Talkan çalış dos boldu.” (s. 207)

dizeleriyle yansıtılmaktadır.

Destanın sonunda, Bagış’ın son nefesinde Toltoy’a, “ölümünün üzerinden bir yıl geçtikten sonra Cediger halkını toplamasını”:

“Cetimiş miñ tütünüñ,
Ceti min, tuunu soydurup,
Cıl maalına tolgondo,
Cedigerdi çakırgın.” (s. 211)

şeklinde nasihat ettiği görülür.

3.1.1.2. *Folklorik Zaman*

İlkel dönemlerdeki, "gök cisimlerinin hareketlerine göre zamanı belirleme", göçebe toplumlarda da yerini korumuş; yerleşik hayata geçen insanlar ise gök cisimleri ile birlikte kendi zaman kavramlarını da kullanmışlardır. Bu kavramlar: "harman vakti, biçin zamanı, yayla zamanı" vb. tanımlamaları kapsar nitelikte olup bazen de "yemek pişinceye kadar, kuş uçuncaya kadar" vb. bazı alışkanlık/tecrübelerden faydalanılarak oluşturulmuştur. Hatta günümüzde doğum gününü bilmeyen bazı kişilerin bu konuda sorguladıkları aile büyüklerinden "kardelenler çıkmamıştı", "harman kalkmamıştı", "bağ bozumu sırasıydı" gibi cevaplar aldıkları hepimizce bilinmektedir.

Bagışdestanında yer alan folklorik zaman verileri ise şu şekildedir:

Mal baguuçu çak

Destanda olayların başladığı zaman; bir bakıma vaka zamanı:

"Al kezekte Cediger,
Cetisuu şaarın sala elek,
Eelep şaar ala elek.
Kışında bolup oyunda,
Cazındası adırda,
Cayındası toosunda,
Cetisuu cerin aralap,
Mal baguuçu çak ele." (s. 14)

dizeleriyleverilmekte; bu zaman Cediger halkının hayvancılık ve tarımla uğraştıkları dönem olarak tanımlanmaktadır.

Kün batkança

Koroldoy ile savaşında Bagış'ın, Karagıt'tan sonra tam elli Kalmuk'u, güneş batana kadar öldürdüğü destanda:

“Menmensigen Kalmaktar,
Art-artınan turalbay,
Çıga berdi çuburup.
……
Karagıttın artınan,
Tak elüünü er Bagış,
Kün batkança cayladı.” (s.38)

dizeleriyleaçıklanmaktadır.

Koy eti bışım bolgondo

Mançulardan Bagış’a elçi olarak giden yiğitler, geri döndüklerinde Bagış’ın söylediklerinden o kadar etkilenmişlerdir ki; Baka Mançu’ya vardıklarında:

“Canınan toyup bul Mancu,
Kanı kaçıp betinen,
Ker sarı bolup kubuldu,
Bargandan baştap kep salıp,
Zır-zeberin kaltırbay,
Baştan ayak büt salıp,
Koy eti bışım bolgondo,
Kaltıragı basıldı,
Arañ Mancu es aldı.” (s. 65)

dizelerinde görüldüğü üzere Bagış’ın ülkesinde görüp duyduklarını “koyun etinin pişme süresince” anlatmaya devam ettiği açıklanmaktadır.

Kırman maalı küzündö

Bayteke’nin, Koşoy’a elçi olarak gittiği zaman, destanda:

“Erikpey cürüp Bayteke,
At-Başıga al barıp.
Aygır caldın tüzündö,
Koşoydun bardı eline,

Kırman maalı küzündö.” (s. 107)

dizelerinde görüldüğü üzere “harman vakti, güz mevsimi” olarak yansıtılır.

Çay kaynatım bolgondo

Çölde bîtap vaziyette bulduğu Baytoko ve Karaçaç’ın ağızlarına Bagış’ın, tilki yüreğinin kanını damlatması ve çok kısa sürede kendilerine gelmeleri destanda:

“Tülkünün cürök kanınan,
Oozdoruna tamızdı.
Arbın berbey, az berdi,
Birden irmep kılt dedi,
Baştarı takır şılk dedi.
Çay kaynatım bolgondo,
Köz açıp, kirpik irmeldi.” (s. 122)

şeklinde “çay kaynayana kadar” tabiri ile ifade edilir.

Çil uçkança

Bagış’ın, Semetey’in şöhretini duyup onunla tanışmak istediğinde hazırlıklarını çok kısa sürede bitirmesi bize:

“Mıltık atıp, tars koydu,
Doolbas urup, kars koydu,
Alamandap bat koydu,
Azıret dep at koydu.
Can alçuday iş kılsa,
Caş Semetey çunagıñ,
Calt etip karap koybodu.
Bul kılganı Bagıştın,
Çil uçkança bolbodu.
Körüşöyün buga - dep,
Emi Bagış oylodu.” (s. 205)

satırlarındanda anlaşılacağı üzere “keklik uçana kadar” ifadesi ile yansıtılır.

Görüldüğü üzere Bagışdestanındaki konu (realist) zamanı, söz konusu olduğunda destancının reel zaman kavramları kadar folklorik zaman kavramlarını da kullandığı görülmektedir. Elbette bu durum, epik gelenek kuralları kadar destancının halk dilini bu bağlamda da zamana bağlı halk ifadelerini iyi bilmesi ile ilgilidir.

3.1.2. Destancı Zamanı

Konu zamanından farklı olarak, anlatıcının müdahalesiyle şekillenen destancı zamanı, olaylar ile direk bağlantılı olmayıp epik zamanın mantığı içerisinde kurulur. Destandaki geçmiş zamana ait veriler ile bugün arasında bir süreye tekabül eden destancı zamanı, tahkiye zamanı olarak da tanımlanabilir. Konu zamanında genellikle, görülen geçmiş zaman kullanılırken destancı zamanında geniş zaman kullanıldığı görülür. Bu zaman diliminde, "Destancı, genel tarihi dönemle ilgili kendi fikirlerinden bahseder." (İbrayev 1998, 95).

Destancı, dinleyiciler ile en eski zamanı birbirine yakınlaştırır (İbrayev 1998, 95); dünyanın geçiciliğinden, kimseye kalmayacağından bahseder ve bir nevi zaman için sıfır noktası tespit ederek dinleyicilere nasihat eden bir havada, destana kendi mesajlarını yerleştirir. Bir başka ifadeyle destancı hikmetli sözler söyleyen bir bilge kimliği ile karşımıza çıkar. Bu duruma Bagışdestanında görülen:

"Uşul düynö calgandı, (s. 56)
…….
"Bügün düynö calgandı. (s. 96)
……..
Tüp tutat dep oylobo,
Upasız düynö calgandı. (s. 190)
Turalbay calgan düynödön, (s. 207)
……
Kalmakçı boldu düynö bok!
Tuulgan kişi ölüçü," (s. 209)

dizelerini örnek vermek mümkündür.

Anlatının sonunda, destan zamanının daha da baskın bir hale büründüğü, kahramanın yaptıklarından ibret almak gerektiği, kahramanın ve sevgilisinin ihtiyarlayıp ölmesi durumunda destancının kendi düşüncelerini bu bağlamda anlatıya eklediği görülür (İbrayev 1998, 103-107). Nitekim Bagışdestanının sonunda yer alan:

"Ata-ene ölsö ıylamak,
Arbagın uulu sıylamak.
İlgerten nuska ar kimge,
Bagış menen Gülaydan,
Bar Cediger ayrılıp,
Tirüüsü kaldı elinde,
Ölgöndü koydu körünö.
Bagıştı kördü közübüz
Cana kelse ukkuñuz,
Toltoydon bolot sözübüz." (s. 212)

dizelerde de bu durumu görmek mümkündür.

Kahramanın büyümesi destanda hızlı geçilen (Çobanoğlu 2007, 113-114)veçok kısageçilen bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle kahraman büyüyüp kahramanlık gösterene dek önemli gelişmeler yaşanmaz; bu bağlamda herhangi bir teferruat verilmez. Çünkü destanın asıl amacı, destan kahramanın yiğitlik maceralarının verilmesidir. Olayların, kahramanın yiğitlik göstermeye başladığı zamanda anlatılmaya başlanmasının, teferruatın fark edilir hale gelmesinin asıl nedeni, budur. Mesela:

"Bala Bagış al kezde,
Bar ele cıyırma caştarda.
Baydın kebin ukkanda,
Bayga berdi ubada,
Kalmaktarga barbaska." (s. 17)

dizelerinde görüldüğü üzere Bagış, daha destanın başında yirmili yaşlarında görülür; önceki yaşlarından, çocukluk ve yetişme çağından hiç bahsedilmez. Çünkü Bagış,

yirmi yaşında yiğitlik göstermeye başlamıştır. Bu durumu destanın ilerleyen bölümlerinde Bagış'ın:

"Cıyırmaga caşım cetkenden,
Oşondon beri karata,
Olcodo bolduñ, Cediger. (s. 162)
Talaa-tüzdö cürçü elek;
Kaldaygan şaarga ee bolduñ,
Karçaşıp kelgen ar kimge,
Katardan kalbay, Cediger,
Karmaşkanda teñ bolduñ.
Cüktögönüñ nar bolduñ,
İçkeniñ kızıl çay bolduñ.
Cardık cok tegiz bay bolduñ,
Eç nerseden kemiñ cok,
Koluñda tegiz bar bolduñ." (s. 163)

şeklindeki kendi cümlelerinde de görmek mümkündür. Nitekim bu dizelerde Bagış, yirmi yaşından beri ülkesinin huzur ve mutluluğu için savaştığını belirtmektedir.

Destanın anlatımında, gerçek zamandan farklı olarak, yürünen uzun yol mesafeleri bile kısaltılarak anlatıldığı olmaktadır. Çünkü epik zamanın uzunluğu, olayların uzunluğu ile ölçülür. Bu ölçüt, bazen yürünen yolun uzaklığının "üç ay" gibi ifadelerle söylenerek anlatımın kısaltılmasını bazen de "üç aylık yolu üç günde gitmek" şeklinde ifadelerle zamanın kısaltılmasını içerir (İbrayev 1998, 119). Genellikle savaş tasvirlerinde görülen bu durum Bagışdestanında da sıklıkla yer almaktadır. Nitekim "kayberen"lerin yaşadığı Kara-Üñkür vadisine Bagış geleli bir ay olmuştur ve destancı bu bir ayı anlatmak yerine:

"Kayıpçının içine,

Elüü kişi eerçitip,

Baatır Bagış kelgeli,

Bir ayga tolgon çaması" (s. 80)

dizeleriylevakayı kısaltmıştır. Bagış'ın kırk haramiler ile on iki ay süren savaşın yer aldığı bölümde de aynı durum söz konusudur. Nitekim destancı bu uzun savaşı detaylı bir şekilde anlatmak yerine de:

"«Atım Bagış er turup,
On eki ay uruşup,
Kırk uurunun cıyırmasın,
Arañ sayıp aldım - dep," (s. 195)

dizelerinde görüldüğü üzere savaşın süresini belirterek anlatımı kısaltma yoluna gitmiştir.

Bagışdestanında kısaltılan zaman süresinin bazen belirgin şekilde ifade edildiği, bir anlamda destancının gözüyle ve açıklamasıyla bu düşüncenin verildiği de olmaktadır. Nitekim Bagış'ın, Kalmuk ülkesine ilk gidişini destancı:

"Kara canın ayabay
Katuulap cürüp alıptır.
Tañ atkıça baskanda,
Segiz kündük Kalmakka,
Tüşçülük colu kalıptır.
…….
Kün beşimge cetkende,
Külük Surdu oynotup,
Kalmakka Bagış cetti ele." (s. 34)

dizelerinde görüldüğü üzere "sekiz günlük yolu bir günde gitmiş" olarak tasvir etmiş, anlatımı değil uzun zamanı kısaltmıştır.

Destanda, monolog ve diyalogların zaman yönünden kısaltılarak anlatılması söz konusu değildir. Bu durumda zaman, olayın geçtiği gerçek zamanla eşittir. Böyle zamanlar, ne kadar uzun olursa olsun anlatım zamanı kısa olmaz (İbrayev 1998, 121). ZiraDede Korkut'ta da görüldüğü üzere diyalog kısımları kahramanlarının duygularının yansıtıldığı, olayların yansıtılan bu duygulara göre şekillendiği kısımlardır (Boratav 1983, 94-98). Bunun yanı sıra diyalog kısımları destanın

inandırıcılığı en etkin bölümleridir. Âşık geleneğinde hikâye anlatımı sırasında hikâyecinin nesir kısımlarını istediği gibi değiştirebilmesine karşılık nazım kısımlarını olduğu gibi nakletmesinde (Artun 2005, 79-82; Yardımcı 2002, 125-207;Günay 1986, 9-12) de görülen bu durum, üzerinde çalıştığımız destanda konuşmaların aynen verilmesişeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Üzerinde çalıştığımız Bagışdestanında sıklıkla bu tekniğe başvurulduğunu; konuşma dizelerinin birkaç sayfa boyunca devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim Bagış'ın Baka'nın elçilerine söylediklerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Biz de konuyu gözler önüne sermek için destanda üç sayfa boyunca devam eden bu diyalogun bir kısmını aşağıya almayı uygun görüyoruz:

"Oşondo Bagış baatırıñ,
Caagı açılıp cabırap,
Caagan kündöy dabırap,
Cat alganday şabırap,
Özü çeçen baatırga,
Kep özü ele tabılat:
«Cöölügön Mancu, ne deysiñ?
Cöndöp aytçı kebiñdi.(s. 62)
……
Kelbese Bakañ keçigip,
Cediger elin cay koyup,
Bilegim kızıp celdedim,
Men kiremin çabuulga!
Bakaña munu aytıp bar,
Azır bolsun canına!
Cayloosu kangan mal semiz,
Kulagı tınç er semiz,
Küygönün maga karagın,
Dem alsın dep boy sergip!
Neetinde caman kastık bar,

Baatırdı cakşı semiz - dep,
Elime kelgen tebelep,
Kalbaymın coodon zerigip.
Çıkpasam bügün maydanga,
Uktabay kalam erigip.
Tabına kelgen tulparım,
Toktoboy turat celigip.
Elimdi kantip bagamın,
Coo sayıştan erinip?!
Korkso calgız kelbesin,
Onuñ-cıyırmañ bir kelgin,
Baarıñ çoguu kelseñ da,
Cedigerdi cay koyup,
Koluña berem esebiñ!
Baka Mancu keptenip,
Eñkeyse cölök er alıp,
Tarttırıp emgek el alıp,
Bolboymun Bagış atanıp.
Cedigerdi bul cerge, (s. 63)
……
Turbagın, kişi, kaytıp bar,
Menin sözüm Bakaga,
Tökpöy-çaçpay aytıp bar!»" (s.64)

Dikkat edilecek olursa; Bagışdestanındaki "destancı zamanı" uzun zaman aralıklarını kısaltmak, teferruatı önlemek, destanın asıl gayesinin ortaya çıkmasına yardım etmekmaksatlarına hizmet eder. Bir anlamda destancı zamanı, masallardaki masal ortası tekerlemelerine benzetilebilir (Boratav2000;Fedakâr 2011, 160-161, Sakaoğlu 1999, 59-62).

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki; Bagışdestanı, gerek realist yani konu, gerekse destancı zamanına ilişkin ifadeler yönünden oldukça zengindir. Hatta konu

zamanının, destancı zamanı kadar zenginliği de dikkatimizden kaçmamıştır. Bu durum ise bize, destanın yaratıcısı Yusuf Mamay'ın epik kurallar kadar Kırgız halk geleneğini de iyi bildiğini göstermektedir.

3.2. BAGIŞ DESTANINDA MEKÂN

Bu konuyu incelemeye geçmeden önce -alt başlıklara ayırmadan değerlendireceğimiz- bu bölümde, koyu renkle belirtilen ifadeler altında her paragrafın Bagışdestanındaki mekân tasvirlerinin ayrı bir fonksiyonunu içerdiğinibelirtmek istiyoruz.

a) Destanda İbrayev'in "zıt uyum kuralı" (İbrayev 1998, 138) olarak belirlediği duruma göre destan kahramanı, yola çıktığında en yüksek ve en alçak mekânları birbiri ardınca dolaşır:

Buna göre destanda epik mekânın kurgusunun zıt uyum üzerine kurulduğu; zıt uyumun da temelde "biz" ve "düşman" şeklinde tasavvur edildiği ve "biz"in "ova" ile "düşman"ın dağ ile eşleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda incelediğimizde destandaki olaylar dikey düzlemde (yeraltı-yukarı/gök) değil yatay düzlemde (orta-yer) gerçekleşmektedir. Ayrıca Bagışdestanında zaman ve mekânın, anlatı(cı)nın perspektifine göre daralabilip genişleyebilmesi ve böylece anlatıyı şekillendirmesi de söz konusudur.

Nitekim Cediger halkı ile Kalmuklar arasında gerçekleşen ilk savaştan sonra Bagış'ın Kalmukları yenerek onları hapsettiği mekân:

"Kayran Bagış tosottop,
Tüzdü karay aydadı.
Kalgan Kalmak el kaçtı.
Kalmaktar kaçkan tarabı,
Bir cagı özön suuluusay,
Bir cagı kırka toosu bar.
«Cedigerdi tiybe - dep,
Tim kişi mında kirbe» - dep,

Kalmaktı toogo çıgarbay,
Kayran Bagış tosottop,
Tüzdü karay aydadı.” (s. 44)

dizelerinde görüldüğü üzere bir tarafı dağ, bir tarafı göl olarak tarif edilmiştir.

Zaman zaman zıt mekânların sadece destan kahramanı tarafından geçilebildiğinden de söz edildiği olur. Daha çok alplik düşüncesinin öne çıkarılması için yapılan bu duruma göre; üzerinde çalıştığımız destanda bu zor yoldan ancak Bagış geçebilmiş, Kalmuk halkı (bir çukura saklanan iki kişi dışında)ise geçememiş ve hepsi ölmüştür. Nitekim aşağıda yer alan:

“Eköö kalgan caşınıp,
Kıyan cegen bir añda.
Kalganın takır cayladı,” (s. 44)

dizelerdede bu durum açıkça görülmektedir.

b) Destanda dağlık mekânlar, anlatı kahramanının gücünü gösterdiği, aşıp geçtiği bir mekân olmakla birlikte düşman için bir yaşam alanı;bir yerleşim bölgesidir.

Destanda mekân, iki şekilde düşünülür:

1) Kahramanın mekânı
2) Düşmanın mekânı

İbrayev’in, “dağların düşmana ait olma durumunun eski destanlarda daha çok görüldüğü, bu durumun mitolojiden destana geçen insan dışı varlıklar ile düşmanın zamanla eşitlenmesinden kaynaklandığı” (İbrayev 1998, 155) diye açıkladığı bu durum sadece mekânla değil, zamanla da ilgilidir. Bir anlamda destandaki vaka kuruluşunu da ortaya koyan bu hususa göre destan kahramanı bu iki mekân arasında döner dolaşır. Bir başka ifadeyle anlatı kahramanı, bu iki mekâna birden fazla gidip gelebilir (İbrayev 1998, 162); zıt uyum kuralı sık sık tekrarlanabilir:

"Kahramanın mekânı→ Düşmanın yurdu→ Kahramanın mekânı." (İbrayev 1998, 162).

Bagışdestanında da aynı durum söz konusudur. Nitekim destanda düşman olarak tanımlanan kırk haraminin yaşadığı mekân:

"Neçen cıldan ber cakka,
Baanalap taşka can bakkan,
Sınaakı bolgon cerine,
Cetip cakın kelgende,
Cüktörün taşka bekitip, (s. 184)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere dağda yüksek bir kaya olarak tanımlanmakta; Bagış'ın mekanı ise daha elverişli bir ortam olarak verilmektedir. Haramilerin yaşadığı yer, o kadar zorlu bir mekândır ki, Bagış, haramiler tarafından yaylım ateşe tutulduğunda, durumu:

"Bagıştan bular şekişip.
…..
Taş cölöngön Bagıştı,
Tak cıyırması bir cerde,
Tarsıldakka alıştı.
Mıltık atıp, caa tartıp,
Oodarıp taştı kulatıp,
Surkiyikti bastırbay,
Matap turdu uşular.
Can ayabay katuu çaap,
Tiyeyin dese aralap,
At cügürör ceri cok,
Eki üzöngü tiyişken,
Eñkeyip başı süzüşkön,
Tar kapçıgay, calgız col,
Kapçıgaydın başına,
Çıgıp Bagış bolgunça,

Kapçıgaydı taş menen,
Tolturganday baykasa.
Cöö basar ceri körünböyt,
Taşının baarı cıpcılma.
Aylası ketip, kün tügöp,
Turdu Bagış uşunda.” (s. 184)

dizeleriyle anlatılmakta; kahramanın iri kayalarla örülmüş yüksek bir dağda sıkışıp kaldığı şeklinde belirtilmektedir.

Destanlarda kahramanın yurdundan çıkması ile başlayan olayların, düşman memleketinden geçmesi ve oradan tekrar kendi yurduna dönmesi ile son bulduğu da olmaktadır. Nitekim Bagış daha ilk savaşında kendi memleketi Cediger’den çıkıp Kalmuk ülkesine gider; Kalmukları yendikten sonra aynı yoldan geri döner:

“Atasına sır aytpay,
Bir kişige tuyguzbay,
Baatır Bagış kamdandı. (s.30)
……
Basa minip Sur attı,
Baatır Bagış çurattı.
Kün beşimge cetkende,
Külük Surdu oynotup,
Kalmakka Bagış cetti ele.(s. 34)
…..
Töböñdön tiygen çoñ Kalmak, (s. 43)
…...
Cıgılıp cerge tüşköndö,
Salmagınan kapırdın,
Kara cer dalay solkuldap.
Koroldoy ölüp şor kattı, (s. 44)
…..
Kayran Bagış tosottop,

Tüzdü karay aydadı.
Ekööö kalgan caşınıp,
Kıyan cegen bir añda.
Kalganın takır cayladı,
Kalmak algan başında,
Cedigerden olcolop,
Altı miñ maldın sanı-dep,
Eki miñ attı aa koşup,
Er Bagıştın dooru - dep,
Cediger maldı aydadı." (s. 44)

dizelerinde görüldüğü üzere…

İbrayev'e göre, Türk destanlarında görülen bu ikili mekân, söz konusu anlatı türüne mitolojimizden ve masallarımızdan geçmiş olmalıdır. Mitolojinin tesirini ise araştırmacı "bizim mekân" ve "bizim olmayan mekân" olarak ikiye ayrılmasında görmekte ve bizim olarak nitelenen mekânın insana ait, bizim olmayan mekânın ise "dev", "albastı", "kurşun tırnaklı canavar" gibi insan olmayan varlıklara ait olduğunu belirtmektedir. Bu mitolojik görünümün klasik destanda Nogaylar, Kıpçaklar, Kazakları "bizden";Kalmuk, Kızılbaş, Indısları ise "düşmandan" olarak ele alındığını eklemektedir (İbrayev 1998, 150). Fuzuli Bayat ise bu konuda, destan kahramanının "biz" vasfıyla destanda kutsal ve iyi mekânlarda bulunduğu veya bu türmekânları inşa etmeyi kendine vazife edindiğini ifade eder (Bayat 2003, 103-104).

Bagışdestanında Kırgız halkının "biz", Kalmuk, Tacik, Mançu, Kıtay, Moğol halklarının ise "bizden olmayan" düşman şeklinde sunulduğu görülmektedir. Bunun yanında destanda düşman vasıflı ancak mitolojik/insan dışı varlıklara da rastlanmaktadır. Nitekim destanda Semetey'in öldürdüğü Madıköl:

"Özünün atı Madıköl,
Calgız köz anı deer ele.
Bala turup Semetey,
Madıköldü cayladı,
Nayzasın kanga mayladı." (s. 210)

dizelerinde görüldüğü üzere "tek gözlü" olarak tarif edilmektedir.

Destanda, haramilerin elinden kurtulan Sakatay'ı evlendirmek isterler ve ona eş olarak yaşça daha küçük bir erkek bulurlar. Bu durumu halk:

"Eri cok katın boluçu,
Alıp berdi bir uulga.
«Karakçıga baş berbey,
Kaçıp kelgen Sakatay,
Cez kempir»- dep ataştı." (s. 199)

dizelerinde görüldüğü üzere Sakatay'a "cez kempir" diyerek niteler. "Bakır tırnaklı kocakarı" manasına gelen bu kelime, İbrayev'in işaret ettiği mitolojik görünüme destandan verilebilecek bir örnek niteliğindedir.

c) Destanlarda kahramanların sadece bildikleri değil bilmedikleri mekânlarda da dolaştıkları görülür:

Bu konudaİbrayev, destancının, kahramanın geçtiği mekânları sıralarken sadece kendi bildiği yer adlarını değil gelenekte var olan ve kendisinin bilmediği mekânları da destana katması gerektiğini; aksi durumda destancının kendi inandığı bir tarihi gerçekliğe ters düşmüş olacağınısöyler. Ona göre birbirinden uzak olan coğrafi mekânlar, kahramanın faaliyetlerine göre aynı zaman içerisinde sunulabilir. Zaten destan geleneği tarihi olayları, yer-su adlarını hatasız olarak takip edemez; destanda esas olan tarihin bir bütünlük içerisinde yansıtılmasıdır. Bir başka ifadeyle "Destan devri, tarihi devrin, destan penceresinden görünüşüdür." (İbrayev 1998, 138-139).

Bagış Destanında da aynı durumla karşılaşmaktayız. Nitekim destancı, Cedigerlilerin yaşayışını:

"Kışında bolup oyunda,
Cazındası adırda,
Cayındası toosunda,
Cetisuu cerin aralap,
Mal baguuçu çak ele." (s. 14)

dizeleriyle aktararak Kırgız halkının tarihteki yarı göçebe yaşamlarına gönderme de bulunmaktadır. Bu bağlamda İbrayev, destanda yer alan göçebe halkın coğrafi durumu ile yaşayış tarzının destana bir gelenek olarak geçtiğini belirtmekte; büyük bozkır görünüşünün halk geleneğine;halkın gönlüne yerleşmesini bu destanların sağladığını vurgulamaktadır (İbrayev 1998, 157).

d) Destanlarda anlatının ait olduğu Türk boyunun, sadece olayların gerçekleştiği dönemde değil geçmişte yaşadığı coğrafyalardan da söz edildiği görülür:

Türk destanlarında karşılaşılan olayların gerçekle olan ilişkileri farklı boyutlarda olmakla birlikte genelde kahramanın da içinde yer aldığı bu durumda, kabilesi-boyu, yeri-yurdu gerçeğe daha yakındır. Bir anlamdaonun kendi memleketindeki zaman ve mekânı daha inandırıcıdır (İbrayev 1998, 142). Destanda farklı zaman ve mekanların birarada bulunması destana geniş bir vizyon kazandırmakta;bu durum geçmişte birlikte olan Türk yurdunu tekrar bir araya getirmek amacına hizmet etmektedir(İbrayev 1998, 145). Destanın bir tek amaca hizmet etmediği düşünüldüğünde ise söz konusu vizyon genişliğinin sadece Türk dünyasını birleştirme gayesinden doğmadığı ortadadır. Nitekim söz konusu mekân bağlamında destanda az da olsa hayal/masal unsurlarıyla karşılaşılmakta; bu mekânların, Mısır, Şam, Bedahşan gibi ülkeler olduğu görülmektedir (İbrayev 1998, 147). Uluslararası terminolojide "üniversalizm" olarak bilinen, Türklerin cihan hâkimiyeti felsefesi[3] (Yayın 2012, 87-90; Turan 2006, 101-138) olarak ifade ettiği bu düşüncenin, Türk destanlarını, dolayısıyla Türk kimliğini oluşturan unsurlardan biri olduğu ortadır.

Bagışdestanı için de benzer bir durum söz konusu olup bu tür geçmişte yaşanan olayların mekânlarına da yer verildiği görülmektedir:

"Badakşandık anda bar,

Katını kaşın osmolop… (s. 19)

[3] Bu Konuda daha geniş bilgi için bkz. Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

……

Badakşandık Tacikte,

Baytur baatır er ele, (s. 117)

….

Badakşandık han Baytur,

Bolotton kabar uguptur.” (s. 138)

dizelerinde de belirtildiği üzere Bedahşan, Tacik ili bu amaca hizmet etmekte; bir anlamda destancı hayal dünyasını destana yansıtmaktadır.

e) Kahramanlık destanlarında mekânın tasvir edilmesi kahraman üzerinden gerçekleştirilir:

Buna göre; eğer kahraman oradan geçecekse o dağ, çok yüksek ve aşılmaz olarak tasvir edilir; mesela bir nehir kahramanla birlikte coşar ve ondan başkası için geçilmesi imkânsız olur. Bir anlamda edebiyat metinlerinden farklı olarak destanda mekânlar, gelişigüzel bir tasvirle sunulmaz; çünkü mekân durağandır. Bir başka ifadeyle mekân ancak destan kahramanı oradan geçerse değer/anlam kazanır. Bu bağlamda mekânın, toponomik (coğrafi) yerlere göre değil kahramanın macerasına, yol(culuğ)una göre sıralanması (İbrayev 1998, 149) ve aynı coğrafyanın, destanın asıl kahramanı için uygun bir özellik gösterip onun başarısına yardım ederken, düşman tarafının kahramanı için zorluklarla dolu, aşılması, geçilmesi neredeyse imkânsız bir hal alması söz konusudur.

Üzerinde çalıştığımız destanda, destancının Bagış ile Köñtöy’ün savaştıkları yeri çok zor şartlara sahip bir mekân olarak tasvir ettiğini görmekteyiz. Buna göre; mekânda Bagış ve atı rahatlıkla hareket edebilirken, düşman tarafında yer alan Köñtöy ve atının bir süre yolda devam ettikten sonra zorlu şartlara dayanamayıp bir yıl dinlenip hazırlandıktan sonra Bagış’la savaşmaya karar vererek oradan ayrılması söz konusudur. Aşağıdaki:

“Kaçıp barat er Bagış,

Adır-küdür artuuda,

Oydu-döñdü batuuda,

Cayılıp catkan kaptalda,
Korgul, korum taştarda,
Biyik-biyik askada,
Kolotu tereñ kapçalda.
Arkaygan neçen toolordo,
Başı tiygen asmanga.
Kandırgalap canuurda,
Kaçıp barat er Bagış,
Arkasınan çoñ Köñtöy,
Ketip barat iz çalıp:
Segiz kün cürüp belderde,
Kayberen cürbös cerlerde.
Er Köñtöydün tulparı,
Bolo albay kaldı bulakşıp,
Bagıştı kuusa köşöörüp,
Mingen atın baykadı, (s. 99)
……..
Amalım anda keter - dep,
Eregişpey Bagışka,
Kögöydüñgö keteyin.
Bıyıl attı sergitip,
Keler cılı el cıyıp,
Derektegen Bagıştın,
Kendirin anan keseyin.” (s. 100)

Dizeleri de açıkça sunulan mekâna ait tasvirde, “tepeli-çukurlu dağ geçidinde/çukurlu-tepeli oyuklarda” şeklindeki tanımlamaları da bu durumu gözler önüne sermektedir.

f)Destandaki mekân, anlatı kahramanın alpliğini, gücünü-kuvvetini, idealine ulaşmadaki azim ve sebatını ortaya çıkarmakta; bir yerde onu destan mantığı içinde sınayan bir özellik göstermektedir:

Buna göre mekân, kahramana gideceği yolda, yapacağı işte asla engel teşkil etmez: Yol ne kadar engebeli, dağ ne kadar aşılmaz olursa olsun kahraman oradan geçer; o engeli aşar ve dileğine ulaşır. Mekânının sahip olduğu bu zorlu koşullar, kahramanın gücünü göstermesi için iyi bir fırsattır. Üstelik kahramanın kendi halkının kaderi ve vatanının bağımsızlığı için sefere çıkması onun yolculuğuna toplumsal bir boyut katar.

Destanda kahramanın en zor geçtiği mekânlardan biri ise düşmanın kalesidir. Nitekim Bagış, Kalmuklarla ilk savaşına giderken Gülayım'ın ona söylediği:

"Kalkıñ üçün namıs kıl,
Kayrattanıp arbaktan.
Coluñ bolsun Kalmuktan,
Olco bolsun çarbaktan.
Sayıp alıp Kalmaktı,
Kayra kelip sen maktan." (s. 31)

şeklindekisözlerden de anlaşılacağı üzere düşman kalesini almak kahraman için her şeyden önemli olup bir yerde savaşı kazandığının işaretidir. Tacik Baytur'un da, Bagış'ın kalesini ele geçirdiği takdirde savaşı kazanacağını:

"Tacik Baytur oolugup:
……..
Kapkaluu kara korgonun,
Kandegine kulatam!
Eerçitip kelgen elimdi,
Erkinçe berip olconu,
Esinen ketkis cırgatam!" (s. 142)

şeklindeifade ettiği bu dizeleri de,aynı düşünceyi yansıtmakta; düşman kalesini aşmanın destandaki en zor görevlerden biri olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere Bagışdestanında yer alan mekânlarda epik zamanın izleri oldukça belirgin ve gerçeğe uygundur. Nitekim destan boyunca zikredilen mekân

adları, başta Bagış ve halkının yaşadığı Kırgızistan'ın YedisuBölgesi olmak üzere şu şekildedir:

Keñ Ertiş (s.45)

Kümüş-Bulak (s.47)

Kayıpçının Kara- Üñkür (s.74)

Tegerek Tör (s. 102)

At-Başı (s.104)

Kök-Cayık (s.105)

Samarkan (s. 106)

Taşken (s. 106)

Boz-Belde (s. 106)

Cer Tüyünü (s. 107)

Aygır Cal (s. 107)

Ak-Car (s. 109)

Bagışdestanındaki zaman ve mekân bağlamında sonuç olarak diyebiliriz ki; destan metninde zaman ve mekânın çağdaş edebi ürünlerden farklı bir biçimde işlendiği görülmektedir. Buna göre; destanda zaman ve mekân kavramları, epik geleneğin bu yönünü ortaya koyma yanında destan kahramanının kimliğini belirlemede de etkindir. Birbirinden ayrı düşünülemeyen zaman ve mekânın, hem gerçeğe hem de folklora bağlılığı ise işin bir başka boyutudur. Bir başka ifadeyle; Bagış destanında zaman ve mekân kavramları "gerçek zaman ve mekân", "folklorik zaman ve mekân" olarak iki şekilde düşünülmüştür.

Mekân tasvirlerinde ise destan kahramanının cihan hâkimiyeti düşüncesi, son derece belirgindir. Özellikle söz konusu kahramanın geçmişte ya da bugün dolaştığı coğrafyanın çeşitliliği, bu durumu gözler önüne sermektedir. Ayrıca zaman ve mekân görünüşlerinin birçok yerde iç içe olduğu; temelde "bizim zaman ve mekân"ve "bizden olmayan zaman ve mekân" olarak birbirinden ayrılıp bizim zaman ve mekânın, kahramanın yanında ve yardımında olduğunu, bizim olmayan zaman ve mekânın düşmana ait olup kötü ile eşdeğer düzlemde tasvir edildiğini söyleyebiliriz.

IV. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA MİTİK VE EPİK UNSURLAR

Destanı, diğer edebi türlerden farklı kılan en önemli özelliklerinden birisi de epik bir karaktere sahip oluşudur. İşledikleri konular bakımından belirgin farklar göstermeseler de, eski bir gelenekten besleniyor olmaları destanlara epik vasfını kazandırmıştır. Sözü edilen gelenek ise epik devrin tüm özelliklerini içinde barındırması ve mitik dönemden getirilen tüm sosyal verilerin semboller vasıtası ile destanlara işlenmesi ile günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Epik gelenek, kahramanlıklar dizisi ile kurulmuş, zaman ve mekânının kendine has katmanlarında konumlanmış bilgiler birikimi değil geçmişe ait bir belleğin yansımasıdır. Bakhtin "Epik ve Roman" adlı yazısında epik/epik gelenek/epik devir hakkında geniş bilgilere yer verirken, epiğin "ilkler" ve "en iyiler"in başka bir deyişle; ulusal tarihteki "başlangıçlar" ve "zirve dönemler"in dünyası olduğunu ifade eder. Ona göre, epiğin içeriğini sadece geçmiş değil temsili bir dünyanın geçmişe aktarılması-katılma derecesi de oluşturur; bu bağlamda epiğin karakteri ulusal epik geçmiş, ulusal gelenek ve mutlak bir epik mesafe yani; destancı ve dinleyici ile epik gerçeklik arasındaki uzaklık olmak üzere üç kurucu öğe ile karakterize edilir (Bakhtin 2001, 177).

Epik ürünlerde en çok işlenen iki konu savaş ve kahramanlıktır. Toplumların uluslaşma sürecinde, bu iki itici güç ile epik devrin kahramanlık hikâyelerine sarılmaları sözlü kültürde üretilen, epik devire ait bu yaratmaların, gerçeğe ait izler taşımaları muhtemeldir. Bunun yanında destanların, gerçek nazarı ile bakılıp tarihi vesikalar hükmünde algılanmış olmaları da söz konusudur. Bu bağlamda epik devrin şartlarında yaratılan destanları Özkul Çobanoğlu,

> "… yeryüzünün ve kainatın oluşumuna, kaostan kozmosa dönüşüm sürecine dair dünya görüşlerinin ilk verileri olarak tanımlanabilecek olan mitlerden sonra ve çoğunlukla ve onların gölgesini ve çizgilerini bir çerçeve olarak taşıyan, gerek kahramanların ve gerekse olayların

akışıyla birlikte tarihe ait zamanlarda olmuş olayların hikayesi inancıyla, sözlü kültür ortamında ve yüz yüze bir iletişim bağlamında teatral çizgilere sahip bir biçimde anlatılıp nakledilen, en geniş anlamıyla kahramanlık ana temalı öykülerini epik destanlar olarak adlandırıyoruz." (Çobanoğlu 2007, 16)ifadeleriyle tanımlar.

Epik devir sıradan, gündelik olaylardan çok, toplum nezdinde belirli işlevleri olduğu kabul edilen, idealize edilmiş olay veya ritüelleri anlatır. Bu dönemde tipleştirilip sembollerle ifade edilen olguların çeşitliliği değil aynileşmesi ve tekrar edilmesi söz konusudur. Bir yerde aynileşme ve tekrar zaman içinde toplumsal sembolleşmeyi de beraberinde getirir. Bu bağlamda Gilbert Durand, sembolün, biri somut, öz; diğeri de imalı ve mecazi olmak üzere iki anlama sahip olduğunu, tekrarlamanın gücü sayesinde de temel uygunsuzluğunu sonsuza dek kapatmayı başardığını belirtir; bu tekrarın, gereksiz olmadığını: sembollerin anlamlandırıcı yinelenmesinin sonucunda ritüellerin doğduğunu (Durand 1998, 11) belirtir.

Toplumun ortak belleğinden doğmaları itibarı ile epik destanlar, şahsi eserlerde görülebilecek çeşitli konu ve sonuçlardan uzaktır. Zira destanlar, epik mantık çerçevesinde aynı ideolojiye hizmet etmektedir. Benzer konuları benzer üsluplarla işleyen bu ürünlerin pek çok ortak motif ve tipi barındırmalarının nedeni budur. Ancak her ne kadar şekil itibari ile benzerlikler arz etse de her tip ve motifin (veya epizotun) anlatılageldiği destanın rengine bürüneceği, farklılaşıp çeşitleneceği ortadadır. Bu bağlamda destandaki her motif veya tipin, motiflerin birleşmesiyle oluşan "sosyal fon"; biçim ve içeriğin meydana getirdiği "çeşitlilik", "varyantlar"; gerçek olayların toplum tarafından algılandığı biçimde esere yansıtılması demek olan "tarihi gelişim" ve yeni bir olayın geçmişte yaşanmışçasına destana eklenmesini ifade eden "mazmun oluşturma" olmak üzere dört fonksiyonu olması da (İbrayev 1998, 270-271) gayet doğaldır. Kısacası yukarıda bahsedilen her unsur hem vakada başlı başına bir fonksiyon teşkil etmekte hem de parçaları bir araya getiren bütünleyici bir yapı işlevi görmektedir.

Epik destanda, motifler kadar tipler de önemli bir yer tutmaktadır. Toplumda istendik davranışların sıklığını artırmak, istenmedik davranışları yermek ve tekrar

yaşanmasını engellemek gibi maksatlarla sözlü yaratmalarda benzer karakterlere benzer vasıflar yüklenmesi, böylece aynileşen karakterlerin de tipleri doğurması söz konusudur. Epikdestanda yer alan tipler vasıtasıyla toplumun geneline mesaj iletmek ise hem bu mesajların hem de söz konusu tiplerin hemen hepsinin birbirinin zıddı durumunda olmasıyla mümkündür (Çobanoğlu 2007, 113). Bu bağlamda destanların, bir halk sanatı olduğu, ortadadır. Hatta çok çeşitli konu ve dönemleri işleyen söz konusu destan kahramanlarının farklı tiplerle temsil edileceği, şüphesizdir. Nitekim Türk epik destan geleneğinde temel tipler ve taşıdıkları özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Alperen tipi (başkahraman) ve düşmanları (karşı kahraman)
b) Bilge devlet adamı tipi ve kahramanın yoldaşları
c) Kadın tipleri
d) Hayvan kahraman tipi (kahramanın atı) (Çobanoğlu 2007, 113).

Epik anlatmalarda, toplumsal düzen, epik unsurlar vasıtası ile hem inşa edilmek hem de kahraman prototipi ile idealize edilmek istenmektedir. Bir başka ifadeyledestan, kahraman ile sembolleştirilmiş bir takım imgelerin yansıtılması amacına hizmet eden bir araçtır. Bu bağlamda sembolün en güzel ifadesi şiir olup şiir vasıtasıyla işlenen ve iletilen sembolik imgelem de toplumda bir psiko-sosyal denge unsurudur (Durand 1998, 93).

Bütün bu ortaklıklara rağmen her destanın kendine özgü, karakteristik özellikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda bazı unsurlar, doğrudan ait olduğu destanı çağrıştırır. Mesela "atın gün görmeyen ve çamurlu bir alanda, toprak kuruyana kadar koşturularak yarış atı haline getirilmesi" sadece Köroğlu destanına özgüdür; destan kahramanının mezarda doğması yine sadece Köroğlu'nda görülmektedir (Ekici 2004, 106-109). Ölüp dirilme motifi ise Manas ile özdeşleştirilir.

Bu durum Bagışdestanı için de söz konusudur; bir başka ifadeyle Bagış destanının da kendine has mitik ve epik unsurları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra başta Bagış'ın tahta geçmesi üzerine verilen "bey toyu", oğlu Toltoy'un doğumu ve bunun için düzenlenen "beşik toyu", alp tipleri, Kökötöy'ün ölümü üzerine

düzenlenen “aş toyu”, Bagış’ın ölürken oğlu Toltoy’a vasiyet etmesi gibi diğer destanlarda da görülen ortak motiflere de rastlanması gayet doğaldır.

4.1.CEZ KEMPİR (CEZ TIRMAK, CEZ TUMŞUK)

Destanın:

“Bir bölügün korotpoy,
Sakatayga karmattı,
Sen algın dep barınça.
Kabarga bargan Sakatay,
Katın dep anı sanabay,
Han kötördü bir suuga.
Eri cok katın boluçu,
Alıp berdi bir uulga.
«Karakçıga baş berbey,
Kaçıp kelgen Sakatay,
Cez kempir»- dep ataştı.” (s. 199)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Bagış, haramilerden kurtulmayı başaran Sakatay’ı bir “su”ya han tayin eder ve onu genç bir delikanlı ile evlendirir. Ancak Sakatay’ın eşinin kendisinden yaşça daha küçük olması çevresindekilerin Sakatay’a “Cez Kempir” yani “bakır tırnaklı kocakarı”demelerine neden olur.

Destanda iki kişinin yaşça denk olmadığını üstelik kadının eşinin neredeyse annesi gibi olduğunu gösteren bu durum üzerine Sakatay’ın “Cez Kempir” diye adlandırılması Türk mitolojisindeki evren tasavvuru ile ilgilidir. Buna göre; Güney Sibirya ve Altay Türk mitolojisinde “Yer-Su”ya yani üzerinde yaşadığımız dünyaya hükmeden, yeryüzünü tutan demir ya da bakır dağların olduğuna inanılmaktadır. Söz konusu inanca göre demir ya da bakır dağlar uzunca bir dönem Ötüken ve Ergenekon adı ile yaşamış olmalıdır. Hatta Dede Korkut’ta Tepegöz’ün yaşadığı ve Anadolu masallarında kahramanın aradığı şeyin bulunduğu düşünülen Kaf Dağı, bu dağların günümüze yansımaları olmalıdır. Söz konusu dağların demir veya bakırdan olması ise tamamen demirin sağlamlığı ile ilgili bir durumdur. Eski Türklerdeki “Yer

basrukı tag, buthun basrukı beg.” (Yeri tutan dağ, milleti tutansa beydir.) şeklinde bir atasözünün(Ögel 1993, 59-60) dayandığı şey de, bu durumla ilgilidir.

Manas Ansiklopedisi’ndeki açıklamada “Cez Tumşuk”un “Cez Kempir” veya “Cez Tırmak” olarak da adlandırıldığı, bu varlığın insan gibi konuştuğu, istediği anda şekil değiştirebildiği;tırnaklarının ise demir veya bakırdan olduğu; insan ayağı basmamış yüksek dağların tepelerinde yaşadığı; insanların, bakır veya demirden olan tırnaklarını gerektiğinde onu tuzağa düşürerek kesip aldıkları; Manas destanında “Cez Kempir”den bahsedilmezken geçmişte Kırgızlarda yumruğu güçlü olan insanlara “Cez Tumşuk” dendiği (MA 1995, 213) ifade edilmektedir.

Dikkat edilecek olursa Sakatay’ın lakabı olan “Cez Kempir”, söz konusu kadın kahramanı, mitik bir varlık yapmaktan oldukça uzaktır. Ancak destanda yaşlı bir kadının eski bir inanç ve söylemle anılması hem demir ve bakır dağ bağlamındaki inancı hem de yaşlı bir insanın -günümüzde de belirtildiği üzere- “dünyaya kazık çakmış gibi” söylemine benzer şekilde karşımıza çıkması son derece dikkat çekicidir.

Denilebilir ki; bu demir ve bakır dağ inancı, Bagışdestanında Sakatay’ın sadece yaşlılığını değil “Cez Kempir”ifadesi de “içinde bulunduğu durumun yakışık almadığı”nı yansıtan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2. TEREK (BAYTEREK)

Araştırmacılara göre “Gök”,“Yer” (Yeryüzü, Yer-Su), “Yer-Altı” olmak üzere üç bölüm olarak düşünülen evren (Bayat 2007a, 33-34) tasavvurunda dikey bağlam, Türklerde dünyayı yukarıdan aşağıya ikiye bölen mitolojik bir ağaç olarak kabul edilmektedir. İnanışa göre; bu ağacın dalları Gök’ün en üst katına, kökleri de Yer-Altı’nın en alt katmanına kadar uzanmaktadır (Bayat 2007a, 18-19). Üzerinde yaşadığımız dünya olan Yer-Su ise bu mitolojik ağacın ortasından geçen yatay bir düzlem olarak kabul edilmektedir. Zirvesi kutup yıldızı olarak kabul edilen Yakutlarda ve Orta Asya’da “Temir Kazık”, Moğol ve Tunguzlarda “Altın Kazık” genelde ise “Dünya Ağacı” olarak bilinen bu mitik ağaç, “Bayterek” yani “Bay Kavak” olarak da adlandırılmakta olup (Bayat 2007a, 56-63) erkek cinsiyetli olarak düşünülmektedir. Günümüzde “Evliya Direği” adıyla yaşayan bu mitik (kavak)

ağaçla ilgili Güney Doğu Anadolu'da da bazı inanç ve ritüellerin yaşaması hatta bu bölgede rüzgârdan eğilen bir kavağın "kavak secde etti" şeklinde yorumlanmasısöz konusudur (Ögel 1995, 474-476).

Türk boylarının hemen hepsinde yaşayan bu mitik ağaç inancı, Kırgız Türklerinin sosyal ve kültürel hayatlarına da yansımıştır. Bu bağlamda söz konusu hayatlarının bir yansıması olan destanlarında da görüleceği, ortadadır. Nitekim Manasdestanında Manas'ın zehirlenip ölmesi üzerine eşi Kanıkey güzel bir rüya görür ve hemen kayınvalidesi ile kayınpederine anlatmak üzere koşar. Destanda:

"Tündö çatıp tüş kördüm
Oşo tüşüm opkon tüş!
……..
Ay karañgı tün eken,
Ay töbödön tuuptur
…….
Mınan alal tilek ıptır
Kolomtodon bir terek
Koltoya terek çıptır!
Bir butağı kayrılıp
Kündün kösün alıptır
Alo Tooday Cakıp Kan
Aa kölöñkölöp cürüptür
Bir butagı kayrılıp
Cerdin cüsün alıptır
Terektey seniñ Manas'ın
Tergenip kele catkanı" (Naskali 1995, 121).

dizeleriyle verien bu duruma göre; bir kavak ağacı, ocaktan göğe doğru yükselmiş, bir budağı Ay'ı, bir budağı Gün'ü, öbür budağı ise yeryüzünü kaplamış olup gölgesinde Manas dolaşmaktadır.

Kurmanbek destanında ise bu ağaç, "Muñar" adı ile geçmekte; Kanışay, eşinden haber beklediği sırada çıkagelen Akkan Han'a:

“Ay kıyadan tamambı,
Altın aynek nur cüzdüü,
Akkan ayaş amanbı?
Han Kurmanbek dosuñdan
Bile aldıñbı kabardı?
Kün kıyadan tamambı,
Kümüş aynek nur cüzdüü,
Akkan ayaş amanbı?
Ardaktap süygön dosuñdan,
Aldıñ beken kabardı?
Keremettüü can eleñ,
Kerekteş Akkan han eleñ,
Baktısı artık dalaydan,
Bagıuçuu ele dalay han.
Altın booluu ak tuygun,
Tınanm aman bar beken?
Ayçıgı altın sayaban,
Çınarım aman bar beken?
Ayçılıktan körüngön,
Muñarım aman bar beken?” (Köse 2005,391)

satırlarında da verildiği üzere Kurmanbek için “Muñarım” diye seslenir; bir anlamda Kurmanbek’i dünya ağacı gibi upuzun boylu olarak tanımlar.

Bagışdestanında ise bu mitik ağaç sadece “terek” yani “kavak” olarak geçmekte ve aşağıdaki satırlarda da görüleceği üzere destancı, Bolot’un boyunu dünya ağacı “terek”e benzetmektedir:

“Çımın canın ayabay,
Çıçaladay kızıl köz,
Çımırkanıp er Bagış,
Kaçırıp kirdi tura albay.
Tacik Bolot baratkan,

Atının oozun bura albay.
Nöömötü keldi munun - dep,
Kulatayın kuldu-dep,
Çetinden kılgan nayzanı,
Çendep karmap imerip,
Terektey bolgon Bolottu,
Böyrökkö nayza ciberip.
Kıyırdan kelip muştadı,
Olpok, soot kiyimin,
Katarınan baarısın,
Teşip ötüp kurç nayza,
İçegige cetpedi.
Sarı çel, ak çel baarısın,
Sırtında kalgan terisin,
Baarın carıp öttü emi.
Nayzası kanga çıktaldı,
Körüp Bagış çıyraldı." (s. 134)

4.3. CELMOGUZ

Manas Ansiklopedisi'ndeki "Celmoguz" maddesinde; bunun Türk ve Moğol kültüründe yer alan mitik bir varlık olduğundan, dünyanın başka mitolojilerinde de bulunduğundan, destan kahramanlarının "Celmoguz"la savaştıklarından, kaynağının ise insanoğlunun tarih sahnesine ilk çıktığı zamanlara dayandığından bahsedilmektedir. Ayrıca söz konusu mitik varlığın Kırgızlarda "Celmoguz", Kazaklarda "Celmaya", Özbeklerde "Yalmogiz", Altay Türklerinde "Moñuz" ("Moos, Mañgıs"), Tuva Türklerinde "Mañgıs" (Moos), Hakaslarda Moos, Moğollarda "Mañgas" (Mañgus), Buryatlarda "Mañgatkay" diye adlandırıldığından ve Manas'ın torunu Seytek'in "Celmoguz"un oğlu Sarıbay ile savaştığından da söz edilmektedir (MA 1995, 215).

Türk destanlarında daha çok“Tepegöz” olarak geçen Celmoguz, tepesinde bir tek gözü olan olağanüstü varlık, Kırgız Türklerinde “Malğun” yani “Mel’un” olarak adlandırılmakta olup başta Diez olmak üzere yabancı araştırmacıların Yunan mitolojisindeki “Demon”larla benzeştirdiği bir motiftir. Anadolu masallarında oturduğu yerin Kaf Dağı olarak belirtildiği Tepegöz “eline düşen kimsenin kurtulamadığı bir dev” olarak karşımıza çıkmaktadır. Manas destanınınbir parçası olan Er Töştük destanında da karşımıza çıkan Tepegöz’ün “kavak ağacının dibinden çıkan suyun üstünde yüzen bir ciğer” olduğu, dokundukça büyüdüğü belirtilmektedir. Destana göre Er Töştük’ün babası İlemen Bay oğlu ile Agay Han’ın kızı Kençeke’nin mutlulukları uğruna Töştük’e gönül veren, suda yüzen bir ciğeri mızrakla ittiği sırada içinden “Yel-Moguz” adlı bir dev çıkar ve boynuna dolanır (Ögel 1995, 65-69).

Dede Kokut’ta ise “Basat’ın Tepegözü Öldürdügi Boy” adlı hikâyenin yer aldığı bilinmektedir. Buna göre Tepegöz, peri kızı ile çobanın “Muñar” başında birleşmesinden doğmuş, tepesinde bir tek gözü bulunan, dokundukça ve yuvarlandıkça büyüyen, mitik bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır (Ergin 2008, 206-215). Gerek Dede Korkut’taki gerek Er Töştük’teki (farklı adlarla belirtilse de) Tepegöz’ün doğmasına neden olan ağacın su kenarında olması son derce dikkate değer (Yayın 2009, 144-153). Yusuf Mamay’ın anlattığı Manas destanının Seyit bölümünde ise Celmoguz, Seyit’in karşısına ihtiyar bir nine kılığında çıkar;sihir yaparak Seyit’in önüne yüksek kaya, arkasına bir tarafımasmavi buz, bir tarafı kum olan bir kızıl nehir yaratır (İnayet 2010, 47).

Bagış destanında ise Tepegöz motifi, Madıköl adıyla verilir:

“Calgız közdüü Madıköl,
Algan eken malın çaap.
Manas menen catındaş,
Kardıgaç barıp kabarlap,
Madıköldü Semetey,
Kuup ketti dep uktu.(s. 201)
…….

Oylonup Bagış catalbay,
Oşolordun uruşun,
Köröyün dep ooluktu. (s. 201)
……..
Köçköndön Bagış kep surap,
«Barasıñ kayda?» - dep surap,
Kep surasa caşırbay,
Ayttı birööbacırap:
«Biz barañdın elibiz,
Urum bolot ceribiz.
Talap kelip Madıköl,
Tak on cılı turduk biz.
Dardaktap ketip Madıköl,
Karmanaptan mal aldı.
Aldırgan maldı kubalap,
Han Semetey barganı.
Madıköldü bayladı,
Kılıçın kanga mayladı. (s. 201)
……
Baarın ugup er Bagış,
Madıköl ceñse Semetey,
Kıyınbı dep tañ kalıp:
«Talaska keter col uşul,
Men baykayın añkarıp»,
……
Aleykisalam, caş bala,
Kurbaldaş bolup cürgömün,
Atañ Manas arstanga.
Madıköl ketti dep ugup,
Col tosup keldim aldıña.
Aydaganıñ on beş at,

Soogat bergin çalıña. (s. 205)

…….

Özü Mañgıt eli ele,
Kün batışta bendeden,
Kün batış emes ceke ele,
Kulak ukkan köp erden,
Kayratı toluk neme ele.
Özünün atı Madıköl,
Calgız köz anı deer ele.
Bala turup Semetey,
Madıköldü cayladı,
Nayzasın kanga mayladı.” (s. 210)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Mañgıt ilinin batı tarafında yaşayan, tek gözlü bir varlık olan Madıköl’ü ancak Semetey elini ayağını bağlayarak öldürülebilmiştir. Bir yerde Dede Korkut’taki Basat’ın görevini, burada Semetey üzerine almıştır.

Bir başka husus da Madıköl’ü hatırlayarak halkın:

“Mancu, Kalmak el turat.
Kaçırıştı eki döö,
Teminip atın kamçılap.
Kaptalına tiygizbey,
Nayzanın uçun kirgizbey,
Kirgizmek ele turmaylık,
Kayra-kayra kakkılap,
Kagılgan nayza ündörü,
Kulak meeni tundurat.
Nayzanın küüsü kür etip,
Too köçköndöy ugulat.
Celmoguzday baatırlar,
Kötörüp nayza şiltese,
Eki kişi sapırgan,

Kırmançalık çad çıgat.” (s. 71)

satırlarında da verildiği üzere Baka ile Bagış’ın savaş sırasındaki halleri için:

“Beyçeki kişi kirçü emes,
Er Koşoydun üstünö.
Celdetteri Koşoydun,
Celmoguz kara balaaday.
Baytekeni cürgün - dep,
Degdeñdete bastırıp,
Baytekeni aparıp,
Başka bir üygö catkırıp,
Artık sıylap kütüşüp.
Aybattanıp celdetter,
Calgız ooz cayın surabay,
Cañı cılkı etinen,
Cakşınakay berişip.
Kaadasınça Kırgızdın,
Töşöktü salıp keriltip.
Erte menen turguzup,
Han Koşoydun üstünö,
Alıp kirdi eerçitip.” (s. 111)

dizelerinde de görüldüğü gibi Koşoy’un cellatları için:

“Bolot baatır Tacikti,
Eki bölüm taratıp,
Özü belge cönödü,
Mingen atın calantıp,
Uçurap kaldı Bagışka,
Belge ketip baratıp.
Teskeydin alkım tarabın,
Tosup kalgan Tacikter,
Cedigerge ok atıp.

Celmoguzday şum uruş
Kıyın boldu bu cumuş,
Tacik menen Cediger,
Aralaşıp ketişti.” (s. 132)

sarfettiği satırlarında da açıklandığı üzere Taciklerle Bagış’ın savaşmaları için “Celmoguzday” yani “Celmoguz gibi”demesidir. Bir yerde Madıköl adı ile anlatının bu kısmında karşımıza çıkan bu mitik yaratık, Bagış destanında söz konusu mitik varlığı tanıtmaktan öte destan kahramanlarının savaş sırasındaki güç ve ustalıklarının tanımlanması için de kullanılmıştır.

4.4.ALP ERKEKLER

Her çevre, bağlam kendi iç şartlarını doğurur; bu şartların ise sosyal, siyasi, tarihi, ekonomik kısacası kültürün her alanına aitolması söz konusudur. Bir yerde çevre şartları, ait olduğu toplumun ihtiyaç ve beklentilerine göre şekillenir. Söz konusu şartların, toplumların yazılı ve sözlü edebiyatlarını da etkilemesi ise kaçınılmazdır. Türk Dünyası epik destanlarının, ait olduğu boyun bütün kültürel özelliklerini yansıtmasının nedeni budur. Bir başka ifadeyle; Türk destanları, Türk toplumunun sadece sevinçlerini, üzüntülerini, isteklerinideğil kültürel kimliklerini de yansıtır.Söz konusu toplumun hayat tarzının destanların oluşumuna ve özelliklerine katkısı ise, bilinenin tekrarıdır.

Türk destanlarında yer alan kahraman tipinin belirlenmesinde en etkin unsur, Türklerin uzunca bir zaman sürdürdüğü konar-göçer hayattır. Besledikleri hayvan sürüleri dolayısıyla yazı yaylakta kışı kışlakta geçiren Türkler, tabiatla karşı karşıyaydılar. Bir yerde kadınıyla erkeğiyle her Türk tabiat güç ve varlıklarıyla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Bu hayat tarzı, kadını da erkeği de tabiat güç ve varlıklarına hâkim, dışarıdan gelebilecek her türlü saldırıya hazırlıklı hale getirmekte; güçlü-kuvvetli insan tipini zorunlu kılmaktaydı (Kafesoğlu 2010, 108-110; Kaplan 1985,13-15; Açа 2000, 5-17). Bu bağlamda, alp tipi kendini değil ait olduğu toplumun birliğini-dirliğini ve menfaatlerini ön plana alan, bunlar için savaşan ve uğrunda ölmekten çekinmeyen kişi veya kişilerolup söz konusu hayat

tarzının ihtiyaçlarından sadece bir tanesi idi(Çobanoğlu 2007, 102; Araz 2006, 32-38).

Alp tipi ile ilgili geniş tanımlamalardan birisi de Âşık Paşa'ya aittir. Nitekim şair, söz konusu tipi "korkusuz, sağlam yürekli, kuvvetli, gayretli; iyi bir bineğe, savaş kıyafetine, kılıca, kalkana ve iyi arkadaşlara sahip olmak; "velîlik, riyazât, kifayet, aşk, tevekkül, edep ve erkânı bilmek, ilim, himmet" gibi manevi vasıfları bulunmak (Âşık Paşa, 1998, 338-343) şeklinde tarif etmektedir. İbrayev'e göre ise alp tipi, karşısında yer alan en az kendisi kadar güçlü düşmanı yenen, ülkesinde adaleti temsil eden bir kahramandır (İbrayev 1998, 245).

"Alp", cihangirlik ülküsünün peşinde koşması bakımından da dikkate değer. En güzel örneğini Oğuz Kağan destanında:

"takı taluy, takı müren,

kün tug bolgıl kök kurıkan" (Bayat 2006, 262)

satırlarında gördüğümüz bu felsefe, bütün destan kahramanları için söz konusudur. Bu bağlamda alp tipinin, milliyetçi bir kimliği yansıttığı da söylenebilir.

Bagışdestanındaki "alp" vasfını taşıyan kahramanlar için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Mesela alp yani savaşçı kadın kimliği[4] ile karşımıza çıkmasa da eşi Gülayım, Bagış'a :

"Namıs kılıp cönödüñ
Calgız özüñ Kalmakka.
Kalk bülüntkön cooño,
Kaarıñdı tögüp barmakka.
Kaarıñ aşsın Kalmaktan
Kalkıñ üçün namıs kıl,

[4] Bu konuda geniş bilgi için bkz. AKYÜZ, Çiğdem, "Manas Destanında Alp Kadın Tipi", Mukaddime Dergisi, Mardin Artuklu Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Mukaddime Dergisi, Sayı 1, İstanbul 2010, ss. 144-169.

Kayrattanıp arbaktan.
Coluñ bolsun Kalmuktan,
Olco bolsun çarbaktan.”(s. 31)

……..

Ar kanday kişi tim ele,
Ölüp ketet bir demde,
Ooru alsa tamaktan.
Öydö oorup ölgünçö,
Eliñe kılıp kızmattı, (s. 31)
Ölgönüñ cakşı Kalmaktan.” (s. 32)

diyerek, evde oturmasının değil halkına hizmet etmesinin daha doğru olacağını belirtir. Bir yerde Gülayım, ülkesinin birliği-dirliği ve özgürlüğü konusunda eşini uyarmaktadır.

Gülayım, kendisi savaşmasa da bu konuda eşine verdiği destek ile söz konusu ülküye hizmet etmektedir. Bagış, alp tipine yakışır bir şekilde destan boyunca birkaç defa Kalmuklarla, Moğollarla, Taciklerle savaşacak ve Cediger ilinin bağımsızlık ve refahını sağlar. Destandaki:

“Aylına kelip kep ugup:
«Cedigerden alım - dep,
Alıstan kelip Mañguldar,
Asıl buyum, arbın mal,
Alıp ketti - dep ugup,
Arkasınan Mañguldun.
Baramın!» - dep oolugup.
Bardaş kılıp er Bagış, (s. 15)
……..
Bala Bagış al kezde,
Bar ele cıyırma caştarda. (s. 17)

……..

Er kökürök Bagıştın,
Aytkan kebin karagın:
«Turbagıla, karı, caş,
Karaan bolup eerçip bas.
Ayagan menen canıñdı,
Acal ölüm koyobu?
Ölösüñ bir kün tırkıyıp,
Catasıñ kuurap ırsıyıp.
Bütkön boydo cıluu cok,
Kalasıñ, muzdap zıñkıyıp.
Kiyim kiyip casanıp,
Bütkön boyuñ sılanıp,
Malıñdı körüp kubanıp,
Kalmaktı estep kubarıp,
Kaygırıp mintip cürgüçö,
Attanalık, çabalık.
Kalmaktan baatır Koroldoy,
Artınan kuup baralık. (s. 29)

……

Er kadırın er bilet,
Toru atın berem Bolottun,
Ölügün anın artıp ket.
Başı mına Bolottun,
Kancıgaña baylap ket.
Kanday ketseñ anday ket,-
Öz atının canına,
Başın baylap Bolottun,
Koluna berip—mına»—dep,
Cöö çubatıp Tacikti,” (s. 136)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Bagış, ülkesinde huzuru temin etmek için düşmanları ile sürekli savaşmıştır. Hatta onun bu savaşlarının ömrünün sonuna kadar sürdüğü, bir yerde hayatının düşmanlarla savaşarak geçtiği kendi ifadeleriyle:

"Barıp turam men Bagış!»
Dep Bagış küülönüp,
Açuulanıp süylönüp.
Kara coldun boyuna,
Baatırlıgı barsınıp,
Murdagıday kolunda.
Cedigerdin çetine,
Barıp alıp er Bagış,
Ceti künü catıptır.
Kelgeni cok Közölkan,
Aytkan kişi kalp aytkan.
Kıştın künü çildede,
Kıynalıp kaldı kurgan çal." (s. 206)

sözleriyle dile getirmektedir.

Bagış, sadece savaşçılığı ve yiğitliği ile değil milliyetçi yönü ile de dikkati çekmektedir. Nitekim yirmili yaşlarda Kalmuk akınlarından bunalan babasının kendisine söylediği:

"Balam Bagış, til algın.
Cedigerdi ayaba,
Maldın köönün karaba.
Bolbos işke belsenip,
Bir balaanı taap alba.
Canım tirüü turganda,
Ciberbeymin seni aga" (s. 30)

şeklindeki sözlerden de anlaşılacağı üzere "Kalmuklarla savaşmak yerine vergi vererek huzur bulmak" yollu teklifini kabul etmez ve:

“Atasına sır aytpay,
Bir kişige tuyguzbay,
Baatır Bagış kamdandı.
Ok ötpös olpok anda bar, (s. 30)
Satıp algan barañdan
Akcal degen mıltık bar.
Añgemege asıngan,
Kılıçı bar kınında,
Er ele Bagış çınında.
Kalkanı bar cabıluu,
Tuulgası tagıluu,
Çaraynası dapdayar,
Coo caraktın baarı bar.
Caraşıktuu caası bar,
Caagı kıyın saltı bar,
Baatır bolsom eken - dep,
Bala çaktan dartı bar.
Dobulbasın baylandı,
Kara tüpök nayza aldı,
Karbalastap er Bagış
Karañgıda attandı.
Calgız özü er Bagış,
Cüz kişidey şattandı.” (s. 31)

dizelerinde görüldüğü üzere, savaş silahlarını kuşanarak düşmana saldırmak gerektiğine inanır ve yola çıkar.

Bagış, olağanüstü fizik gücü bakımından da alp vasfını taşımaktadır. Zira aşağıda yer alan ve destancının ifadeleriyle:

“Kabılan baatır Bagıştı,
Mancu, Kalmak karadı,
Calgız emes Bagıştın,

Bir miñçe bar karaanı.
San cılkı kele catkanday,
Aldındagı Sur atı,
Attansa Bagış elinen,
Cetisuuda bardık can,
Kubanganın karaçı.
«Baatır eken, tıñ eken,
Baatırlıgı çın eken.
Kanıbızdı tökkönü,
Katışkan eken buga» - dep,
Kalmak, Mancu elderi,
Karap turat keñgirep.” (s.69)

…….

Toolor kulap karsıldap,
Taştar basıp kalganday,
Cer titirep carılıp,
Tüşüp ketip catkanday,
Kün çagılıp çartıldap.
……..
Şamal çıgıp kürüldöp,
Şagı ayrılıp terektin,
Tamdar kulap atkanday
..……..
Cediger kaptap ketti - dep,
Dırdıga tüşüp aldırap.
Kulagı tunup, esi oop,
Tilden kalgan ooruday.
Eki közü caldırap,
Kan cütkürüp öröpküp,
Karaptap arañ kopkondoy.

……
Kaz turgan kiçik baladay,
Cıgılıp koop tamtırap:
Öñü ketip baarısı,
Kızıgı kalbay kansırap.
Sürün körüp Bagıştın, (s. 70)
Dal uşunday abalda,
Mancu, Kalmak el turat.” (s. 71)

satırlarında da görüldüğü üzere Bagış, “bin kişi iriliğinde, bastığı zaman yeri titreten, dağları-taşları inleten “terek”in (bayterek) onun rüzgârından dallarının köküne kadar ayrılmasına neden olan bir kahraman” şeklinde tanımlanmaktadır.

Destanda, Bagış’ın“alp”liğinin karşısında en az kendisi kadar yiğit, olağanüstü kuvvete ve fizik yapısına sahip yiğitlerle karşı karşıya getirilerek vurgulanması da söz konusudur. Nitekim destancı tarafından ifade edilen:

“Kayırdap Baka badirek
Cetip keldi kücüldöp.(s.66)
……
Kaçırıştı eki döö,
Teminip atın kamçılap.
Kaptalına tiygizbey,
Nayzanın uçun kirgizbey,
Kirgizmek ele turmaylık,
Kayra-kayra kakkılap,
Kagılgan nayza ündörü,
Kulak meeni tundurat.
Nayzanın küüsü kür etip,
Too köçköndöy ugulat.
Celmoguzday baatırlar,
Kötörüp nayza şiltese,
Eki kişi sapırgan,

Kırmançalık çad çıgat.
Tik karabay turgan el,
Cerge karan cazganat.
Karan kalgan kara cer,
Kalıñdıgı bolboso,
Carıla cazdap tas kalat.
Uşunday beş kün sayışsa,
Karan kalgan düynönü,
Kaltırbay baarın talkalayt,
Andan kiyin kim kalat?!
Tak sayışka çıdabay,
Çımduu cerden suu agat.
Kara kakır çıdabay,
Şamal çıgat kuyundap.
Şamal cok düynö camcaykıt,
Topurak uçat burkurap.
Bul eköönün nayzası,
Kanday sonun çıñ cıgaç?
Maytarılıp uçtarı,
Mokok boldu nayzalar,
Cıgaçı tiptik carılıp,
Solkuldadı nayzalar.
Calgız ele nayza emes,
Anday-carak kança bar,
Nayza sınsa balta bar.(s. 71)
…….
Bul eköönün nayzası,
Kanday sonun çıñ cıgaç?
Maytarılıp uçtarı,
Mokok boldu nayzalar,
Cıgaçı tiptik carılıp,

Solkuldadı nayzalar.”(s. 71)

satırlarından da anlaşıldığı gibi Baka ile Bagış, uzun süre savaşmalarına rağmen bir türlü yenişemezler; denk güçtedirler.

Aynı durum Bagış ile Baytur için de geçerlidir:

“Sayışıp berse çıdabay,
Nayzalar sınıp büktölüp.(s. 147)
…….
Bolot nayza caraktar,
Tik tiginen carıldı.
Tikteşip kirpik irmebey,
Tike turup sayıştı.
Mokop bolot nayzalar,
Bolotton balta alıştı.
Baltaga balta çaka-çak,
Carkıldagan ot çıgat.
Canı çıkpay al eköö,
Çapkanına çıdaşat.” (s. 148)

dizelerinde de anlaşılacağı üzere…

Diğer destan kahramanlarının yanındaki yiğitlerde de rastlandığı üzere Bagış’ın yanında kendi gibi güçlü-kuvvetli kahramanlar yer almaktadır. Nitekim Bagış, oğlu Toltoy’a,Bayteke için söylediği:

“Bayteke coldoş sen eleñ.
Eçtekeden cazganbas,
Er kökürök men elem.
Men cumşasam, sen bardıñ,
Elge kelgen duşmanga,
Önöktü berbey men aldım.
Han aldına sen bardıñ,
Kalkıma kelgen duşmanga,

Karsıldaşıp men bardım.” (s. 207)

şeklindeki sözleriyleonu, “yürekli-korkusuz, ülke sınırına kimseyi yaklaştırmayan bir savaşçı” olarak tanıtmaktadır.

4.5.AT

Türk Dünyası destanlarında kahramandan sonra en önemli unsurlardan biri, attır. At, sahibi için sadece bir binit değil en yakın arkadaşı, yoldaşı, sırdaşı, olmazsa olmazıdır. Ayrıca geçmişte bazı atların sahibi ile birlikte gömüldükleri, sahibinin ölümü üzerine kuyruğunun bağlandığı veya kesildiği, hiçbir iş yaptırılmadığıda bu düşünceyi doğrular niteliktedir (Köprülü 1999, 93-95).

Türkleri göçerevli olmaya zorlayan etkenlerden bir tanesi de besledikleri at sürüleridir. Bu nedenle Türkler yazı yaylakta, kışı kışlakta geçirmişler, hayat tarzlarını ata bağlı olarak kurmuşlardır (Kaplan 1985, 13-18). Atı ilk defa ehlileştiren ve binek hayvanı olarak kullanan Proto-Türk kavimlerinin varlığını, Türkler için atın hayati değerini (Kafesoğlu 2010, 204, 213) tarihte ilk defa Menghin’in Ural-Altay dağları arasında gelişmiş olan kültürü “bozkır kültürü” olarak adlandırmasını, dünya üzerindeki kültür çevrelerinden bir tanesinin bozkır kültür dairesi, bu kültürün de temelde Türk olduğunu belirttiğini (Kafesoğlu 2010, 37) de hatırlattıktan sonra atın Türk destanlarındaki görünümüne geçebiliriz.

Türklerin geleneksel hayatlarında bu kadar önemli bir yer işgal eden atın, sosyal hayatın bir yansıması niteliğindeki destanlarında da görülmesinden daha tabii bir şey olamazdı. Nitekim söz konusu destanlarda at, tıpkı kahraman gibi olağanüstü özelliklere sahip, kanatlı, hızına rüzgârın yetişemediği, aşılmaz tepeleri şimşek gibi geçen, sahibi ile aynı günde doğan ve özel bir eğitime tabi tutulan “tulpar”dır.

Destandaki atlar, çoğunlukla fizik yapıları ve olağanüstü güçleri ile karşımıza çıkarlar. Nitekim destanının tüm varyant ve versiyonlarında da olduğu üzere Köroğlu’nun Kır At’ı sürekli kendisi ile birlikte anılmıştır. Örneğin “Türkmenistan Türkleri Versiyonu”nda Köroğlu Kırat’ı:

“Bedev atın tarifini diyelim,

Her hüneri üç yaşında bellidir.
Boz duman ayaklı, bazbent toynaklı,
Gözü dağ başında burnu yellidir.

Üç yaşından adım atsa beşine,
Büyüyünce kol yetmesin başına,
Avcı gibi gözü "dövre daşına", (etrafına)
Uğrasa savaşa, besi (gücü) bellidir.

İner dek mes bolar yedi yaşında
Yetse ganımları koymaz karşında,
Şahin gibi gözü dövre daşında,
Kıratın avazı, sesi bellidir.

Bedev atın arzusu can-ı tendedir,
Pirim Şah-ı merdan destim sendedir,
Göroğlu bir yazıklıca bendedir,
Teblede baş bedev, yağıda bellidir." (Ekici 2004, 171).

dizelerinden de anlaşılacağı üzere "şahin bakışlı, gözü sürekli dağ tepelerinde, yelesi sahibinin eli yetişmeyecek kadar yüksekte; uzun bacaklı bir hayvan" olarak tarif etmektedir. Bu durum, Kurmanbek destanında da söz konusu olup Teyitbek'in Teltoru atı:

"Yolda yürüse karnı acıkmaz,
Ordudan çıksa kaçmaz,
"Altay" binse bile yorulmaz,
Dama taşı gibi oynatsa tükenmez.
Altmış yaşına gelse de,
İyice ihtiyarlasa da,
Beş yaşındakinden daha genç.
Dağ koçu göğüslü, teke ayaklı,
Teltoru At ise bindiğim,
……

Teltoru Atın güzelliğine bak.
Görünüşü ceylan gibi,
Kızıp gitse bir zaman,
Koşuşu rüzgâr gibi
Bundan insan ölür mü?" (Köse 2005, 212-213)

satırlarıyla; "mitik at, "Altay" üstüne binse bile yorulmayan, altmış yaşına gelse bile beş yaşındaki atın gücüne sahip, ceylan sekişli bir hayvan" olarak tanımlanmaktadır. Manas destanında Manas'ın Akkula atı da aynı özelliklerle karşımıza çıkmaktadır:

"Cakıp'ın oğlu genç Manas,
Sağrısı yüksek kula,
Kuveetli doğan Ak Kula,
Kısa yeleli, tap etli Ak Kula ile
Su ayağına doğru yürüdü." (Yıldız 1995, 543)

Destan kahramanlarının atlarının bazen kanatlı olduğunu da görüyoruz. Mesela Köroğlu'nun Kazak versiyonunda Kır At:

"Bu Kırat burak imiş altın kanatlı,
Yolu almış bir bastığında altı saat,
Tasvirleyip görünüşünü bitiremezsin anlatarak,
Hiçbir yerini değdirmeden altı katlı kaleden geçmiş." (Ekici 2004, 253)

dizelerinde ifade edildiği üzere (üstelik) altın kanatlı bir attır. Söz konusu destanın pek çok Türk boyunda, versiyonlarının bulunmasına da neden olduğu düşünülen bu durum, Kızcibek destanında da görülmektedir. Nitekim Bazarbay'ın Tölögön ve Sansız Bay adlarındaki iki oğlu doğduktan sonra ahırdaki Kökcal adlı kısrak da kanatlı, boz bir tay doğurur. Bu tay, destanda Asanbay adlı seyisi tarafından Bazarbay'a:

"Eki emcekti bir demde
Eme koyup şırkadı
……

Kanatı munun sınbadı
Tulpar bolot balkim.” dep
…….
Arkarday bolup kökcal bee (Duman 2001, 118)
……..
Altı arış çong angdan
Akkuladay tüyüldü
…….
Tuuldu bügün bir kulun
Anın cayın aytayın
…….
Erkek temir kök kulun
Kanatı barday tim ele (Duman 2001, 119)
……
Ok cetkiz katı corgo eken (Duman 2001, 120)

sözlerinde de görüleceği gibi “boz kanatlı, altı adımlık çukurlardan atlamakta çekinmeyen daha doğar doğmaz, annesi Kökcal’ın sütünü bir emişte bitiren, ok yetişmeyecek kadar hızlı koşan bir at” olarak tarif edilmektedir.

Destanlarda atlar, kahraman ile aynı günde doğmaları bakımından da dikkati çekerler. Nitekim Yusuf Mamay varyantında Manas doğduğu sırada atı Akkula da doğmuş; müjdeli haberi bekleyen babası Yakup Han bir dağın tepesinde taya yürümeyi öğretmektedir:

> “…Cakıp Bay dağ eteğindeki gök çukurun yüzünde, ırmak kenarında, kanatlı at veya gök kır tay at gibi, kara yeleli kula kısrağı yürümeyi öğretmek için tek başına uğraşıyordu.” (Yusupov 1995, 20).

Bu atlar, sahibi gibi düşünmesi, ona öğüt vermesi, zor durumlarda kahramana yardım etmesinedeniyle insan gibi yorumlanması bakımından da önemlidir. Nitekim Köroğlu destanının Kazak versiyonunda Kır At da bu özelliği ile karşımıza çıkmakta; bu durum:

"Tek başına, arkadaşı yok yanında
Seslenip Kıratına konuşan
Kulak verin Köroğlu'nun sözüne.

……

Uzaktan atını yola saldı acımadan
Kamçıyla vurdu haline bakmadan
Kamçı bir yana hiç yola binmemiştir
Hayvan da olsa evlat edinilmiş çocuk gibidir." (Ekici 2004, 235)

……

Bal Kırat'ım, en iyisi tulparların
Aylar sürecek yolu altı adımda geçen…
İki yavrucuk birlikte çıktık genç olsak da
İntikamımızı alalım diye düşmanlardan." (Ekici 2004, 235)

dizeleriyle açıklanmaktadır. Söz konusu özelliğe Manasdestanında da rastlanmakta olup:

"Manas'ın mezarında yatmıştı,
Ak Kula süet olup kurumuştu,
Gündüz sarayın dibinde,
Gece sarayın dibinde,
Havaya bakıp kişnedi diyor,
Akkula ruh gibi olup bitap düştü diyor," (Yıldız 1995, 657)

satırlarında da görüleceği üzere Ak Kula, Manas zehirlenerek öldükten sonra türbesinin yanında sadık bir insan gibi beklemektedir.

Türk Dünyası destan kahramanları için vazgeçilmez bir arkadaş, yoldaş hüviyetindeki at, Bagışdestanı için de son derece önemli bir figür/motiftir. Bagış'ın doğuşuna ya da bir savaşçı olarak yetiştirilmesine destan metninde yer verilmemesinden dolayı ne zaman atı Surkiyik'le tanıştığı ve onunla beraber savaşmaya başladığı hakkında bir bilgi olmasak dadaha Bagış'ın ilk savaşından başlayarak tüm savaşlarda ona kusursuz bir şekilde eşlik etmesinden, Bagış'ın

büyüme çağlarında birlikte yetiştikleri; bu süreçte birbirlerini tanıyıp birbirlerine alıştıklarını çıkarmak mümkündür. Surkiyik, destanda ilk olarak "yiğidin kanadı", "kaçan karacaya yetişen", "adeta uçarcasına koşan", "çıra gibi yanan iki gözü olan", "ceylan gibi seken", "dört ayağını denk atan", "hızlı koştuğunda neredeyse görülemeyen"vb. vasıflarıyla şu şekilde tasvir edilmektedir:

"Anık tulpar Surkiyik,
Araanday oozu açılıp,
Colum üydöy ak köbük,
Col boyuna çaçılıp,
Tört tuyagı tiygen cer,
Kemegedey kazılıp,
Arkasınan çıkkan çañ,
Cöö tumanday cazılıp.
Ala kaçıp alkıldap,
Çıraktay bolgon eki köz,
Mañdayında carkıldap.
Çimiriktey dirildep,
Cal-kuyrugu birindep.
Tört ayagın teñ taştanat,
Kaçkan elik baştanat.
Altı kabat añ kelse,
Tuyagın kakpay arıştarp,
Tak sekirip ceyrendey,
Surkiyik ketip baratat.
Oozduk tiştep, til çaynap,
Kulcaday bolup, köz caynap,
Er kanatı Surkiyik,
Eñişte kolu sayılıp,
Ördö köödön cayılıp,
Kaptalda caltañ taş kelse, (s. 33)

Tuyagı koyboyt kagılıp.
Irısına Bagıştın,
Tuulgan malı tabılıp.
Çındap sıza bergende,
Közgö ilinbeyt Surkiyik,
Ak-karası taanılıp.” (s. 34)

satırlarında da belirtildiği üzere…

Surkiyik, uzun süre savaşabilen, yedi ay koşsa zayıflayıp yorulmayan bu nedenle düşmanı ürküten bir özelikle de karşımıza çıkar. Bir anlamda Bagış’ın Surkiyik atı, Dede Korkut’ta da “Erün ağırın yiynisin at bilür”(Ergin 2008, 75)şeklinde belirtildiği üzere Bagış’a layık bir attır.Bu durum ise bize Bagış’ın ifadeleriyle:

“Ceti ay minsem arıbas,
Surkiyik tulpar aldımda.
Ceti ay çapsam kılıçtı,
Celdep küyöt bilegim,
Talıkpas Bagış men mına!” (s. 63)
…….
“Keñeşke mıktap kanıştı.
Esi ketken akmaktar,
Surkiyikke barıştı.
Baş kötörüp cer çapçıp,
Arkıradı kişenep,
Ünü açuu Surkiyik,
Cer solkuldap titirep.
Kuyulma taş şagalañ,
Kulap kirdi küdüröp.
Oygonup ketet eken - dep,
Esteri çıgıp bücüröp,
Surkiyikti karasa,

Kara boyu çaptaluu,
Tuyagınan başkası,
Kamdagay menen kaptaluu.
Cebenin ogu teşkisiz.
Barañdın ogu batkısız.
Kokus barıp katılsa,
Toguz onun ceçüdöy,
Tuyagı menen bir çarpıp.
«Oygonup Bagış ketpesin,
Çeçebiz dep boo barıp, (s. 191)
Balta menen çabalı,
Attın butun sındırıp,
Anan ketip kalalı.
Sur atınan ayrılsa,
Solkuldagan Bagışıñ,
Cöö cürüp bizdi tababı?
……
"Er kanatı atı dep,
Karılar beker aytabı?»" (s. 192)

sözleriyle nakledilir. Bu bağlamda, Surkiyik'in düşman atlarına saldırması, karşı tarafın askerlerini atlarından yere düşürmesi de, gayet doğal görülmelidir:

"Tap berip Bagış kaçırdı,
Uurunun baarı çaçıldı.
Opsuz külük Surkiyik, (s. 194)
On sekirtpey attarın,
Toguzun sayıp tüşürdü,
Toguzdun işin bütürdü.
Karakçının cıyırması,
Atın taştap cöö kaçıp,
Aralap taşka carmaşıp." (s. 195)

Bagış'ın Surkiyik'ten başka Akcal adında bir atı daha vardır. Haramiler Akcal'ı ağılından kaçırdıktan sonra sadece Surkiyik'le yetinmek zorunda olan Bagış, Sakatay'ın haramilerin elinden kaçarken Akcal'ı yanına alması ile atına tekrar kavuşur. Bu arada Akcal atın haramilerden kaçarken yolu şaşırmadan doğrudan Cediger ülkesine gelmesi de Sakatay'ın kurtulmasında etkili olmuştur. Nitekim "hayallerdeki gibi, yurdunun yolunu unutmamış" olarak tanımlanan bu durum, destanda:

"Kayra basıp Sakatay,
Kermedegi attardan,
Cedigerden alpargan,
Bagıştın atı Akcaldı,
Cazbay taanıp mingeni.
Kelgen colgo salbadı,
Kesirim ıldıy kirdi emi.
Canıbarım Akcal at,
Tal tüştögü nemedey." (s. 176)

dizeleriyle verilmektedir.

Surkiyik ve Akcal insan gibi duygulu ve sahibinin sevincini-üzüntüsünü hisseden, atlar olmaları bakımından da kahramana psikolojik anlamda destek olmaktadırlar. Nitekim:

"Surkiyik minip kırdanıp,
Calgızdık kılbay er Barış,
Kaardanıp çıyralıp.
Kak çetinden nayzaçan,
Mingeni tulpar Sur atçan.
Miñ kişidey körüñüp,
Suuk közgö ıraaktan." (s. 158)

dizelerinde Bagış, Surkiyik ile:

"Aylanayın, Akcal at,

Sen arışıñ açıp bak.
Tüşüp kalbay üstüñön,
Tırmışayın men çıdap».
Süylöşkönsüp adamga,
Arızın aytıp Akcalga,
Ayabay kamçı bir saldı.” (s. 178)

dizelerinde Sakatay da Akcal ile konuşmaktadır.

Destanda Manas’ın babası Yakup Han’ın Tuuçunak isimli atı da Toltoy’un beşik toyunda düzenlenen at yarışında hakiki bir tulpar olduğunu kanıtlar. Tuuçunak katılan Yakup Han’ın yiğitliğine yaraşır bir şekilderüzgârdan hızlı giderek, bir sıçrayışta kırk kulaç yeri arşınlayıp, tozu dumana katarak birinci gelir. Bu durum destanda:

“Çapkan attan birindep.
Baybiçenin Tuuçunak,
Bay Cakıp minip barıptır.
Oşol künü Tuuçunak,
Şamal kuup cetkisiz,
Kanattuudan cagalmay,
Uçup kaçıp ketkisiz.
Suulugu cerge salınıp,
Tulpar külük Tuuçunak,
Tört ayagın teñ taştap,
Bir sekirese Tuuçunak,
Kırk kulaç cerdi arıştap.
Üstündögü balanın,
Tizginge kolu karışat.
Arkasınan çıkkan çañ,
Cöö tumanday cazılat.
Kara temir oozduk,
Kömököydö karsıldap.

Ördöktöy moynu uzarıp,
Örttöy közü kızarıp,
Üstündögü balası,
Manastap uraan çuu salıp.
Tüş carım murun aldında,
Tuuçunak çıgıp al barıp,
On cambı kümüş, cüz altın, (s. 171)
Cakıp özü alıptır."(s. 172)

dizeleri ile anlatılmaktadır.

Tulpar atlar, sadece destan kahramanına ait değildir. Epik geleneğe göre söz konusu kahramanın karşısında yer alan düşman kuvvetlerinin temsilcilerinin de bu tür yenilmez, olağanüstü atları vardır. Nitekim destanda Bagış'ın rakibi Mançu Erinbes'in atı Celceerde de olağanüstü özelliklere sahip bir biçimde, "gücü-kuvveti Bagış'ın Surkiyik atı ile denk" bir biçimde tasvir edilmekte; her iki atın da sahipleri gibi kahraman oldukları belirtilmektedir:

"Erinbes Mancu, er Bagış,
Tegi biröö çarçaşıp.
Celceerde menen Surkiyik,
Ceti katar añ kelse,
Ceti arkan boyu car kelse,
Salt nemedey tüyülüp.
Caraşıktuu attarı,
Cal-kuyrugu şüyülüp.
Karap turgan kayran el,
Kara candan tüñülüp." (s. 59)

Bagışdestanında:

"Azıret dep at koydu." (s. 205)

Denilebilir ki konar-göçer hayatın olmazsa olmazı, kutsalı at diğer destanlarda da olduğu üzere başta savaş meydanlarında olmak üzere her daim kahramanın yanında ve yardımcısıdır.

4.6.KIRK SAYISI

Bütün kültürlerde sayılar, soyut kavramlarıifade etmelerinin de etkisi ile ilgi odağı olmuş, çoğu zaman mistisizmin yapı taşları niteliğinde görülmüştür. Sayılara yüklenen mistik vasıf, onların sembolik ve gizemli güçlerle anılmasına sebep olmuştur.Bu nedenle kaostan kozmosa geçiş sürecinden başlayarak epistemolojik düzlemde sayılar hep yaşamın, düzenin, mükemmelliğin simgeleri olmuşlardır. Nitekim Allah'ın tekliğini bir sayısının simgelemesi, dünyanın altı günde yaratılması, on sekiz bin âlemin var olması gibi kutsala ilişkin birçok veri, sayılarla ifade edilmektedir.

Kırk sayısı da Türklerin eski inançlarından getirdiği ve İslamiyet'le pekiştirdikleri bir öneme haizdir. Mesela Hz. Muhammet'e kırk yaşında peygamberlik verilmesi, bir bebeğin ana rahminde kırk hafta kaldıktan sonra doğması, lohusalık dönemimin kırk gün sürmesi gibi daha birçok olayda kırk sayısına rastlamak mümkündür. Alevi ve Bektaşi geleneğinde, Hz.Ali'nin başkanlık ettiği kırk kişinin meclisine "Kırklar Meclisi" (Yardımcı 1998, 646) denmektedir. Verilen örneklerde görüldüğü üzere kırk sayısı, genelde olgunlaşma/kemale erme ile ilişkilendirilmiştir.

Yusuf Has Hacip "Kutadgu Bilig" adlı eserindekırk yaşı insanın olgunluk dönemi olarak görmektedir:

"Kiming kırkta geçse tiriglik yılı
Esenleşti erke yiğitlik tili
Yaşıng kırkta keçse kün ay erse küz
İsig neng bile sen özüng tabı tüz" (Arat 2006, 146).

Kırk sayısı, halk nazarında gördüğü bu ilgi dolayısıyla birçok deyime de konu olmuştur: "kırk-ikindi yağmurları", "kırk dereden su getirmek", "kırk bir kere

maşallah", "kırk yılın başı", "kırk yılda bir", "kırk yıllık dost", "kırk katır mı-kırk satır mı", "bir fincan kahvenin kırk yıl hatırının olması" bunlardan sadece birkaçıdır. Kırkla ilgili en önemli ve kırk sayısının gizemine işaret eden deyim ise "bir şeyi kırk kere söylersen olması"dır. Duaların da kırk kere okunursa kabul olacağı görüşü oldukça yaygındır ki; bu da kırk sayısına atfedilen kutsallıkla ilintilidir.

Kırk sayısı, kökü Şaman geleneğine ve Şaman dualarına kadar geri giden bir özelliğe de sahiptir. Mesela Kırgız ve Kazak baksılarının okuduğu eski bir duaya göre cinlerin hastalara kırk bıçakla saldırıp kırk iğne batırdıkları belirtilmektedir (İnan 2010, 134). Yine Cengizname'de Ülemelik adlı şehzadenin yanındaki kırk kızı güneş ışığından gebe kaldığı için babası Altın Han tarafından "gökgüvercini", "altın kuzusu", "tutu kuşu", "sönmez ışığı" ve "tükenmez azığı" ile bir gemiye bindirilerek Tün (karanlık) denizine salıvermiştir. Yusuf Kıssasında da Zeliha'nın kırk kızından söz edilmektedir (İnan 1998, 240).

Epik geleneğin en önemli formel sayılarından biri olan kırk, Kırgız adının nereden geldiğine dair bir iddia ileri süren efsanede ise şu şekilde yer almaktadır: Çok eski zamanlarda Sağın Han adlı Kazak hükümdarının biricik prensesi yanında kırk kızı ile beraber ırmak kenarında dolaşmaya çıktığı sırada elini suya sokar, tam bu sırada kut'un düştüğü sudan hamile kalır. Bunu gören Sağın Han duruma sinirlenir ve evladını kırk kızı ile birlikte ülkesinden kovar. Rivayete göre Kırgız kavmi prenses ile birlikte bu kırk kızın soyundan türemişlerdir (Gökalp 1974, 99; Gömeç 2009, 6).

Bütün bunlar, zaman içerisinde Kıpçak ve Oğuz beylerinin yanlarında kırk yiğit bulundurmalarına yol açmış olmalıdır. Mesela Delhi sultanı Eltutmuş'un "Kırklar" adıyla bilinen emirleri bulunmakta idi. Altın Ordu Devleti'nin dağılışı sırasında da savaşçıların yanında kırk yiğit bulunmakta olup tarihte Kırım Hanı Saadet Giray'ın yanındaki adamlardan Ali Bey de aynı özelliğe sahip bulunmaktaydı (İnan 1998, 139).

Türk destanlarında ise kırk sayısı son derece dikkati çeken bir özellik olarak göze çarpmaktadır.

Oğuz Kağan destanının Uygur varyantında yer aldığı üzere Oğuz: "Oşul oğul anasının kögüzünden oguznı içib mundın artıkrag içmedi. Yig et aş sürme tiledi, tili kele başladı. Kırık kündün song bedükledi, yürüdi oynadı." (Bayat 2006, 259) dizelerinden de anlaşılacağı üzere kırk günde büyür ve konuşmaya başlar; Oğuz, ilk üç oğlunun doğumu üzerine verdiği toyda kırk masa yiyecek hazırlatır:

"Birinçisige Kök at koydılar. İkinçisige Tag at koydılar. Üçünçüsine Tengiz at koydılar. Andın song Oğuz Kagan bedük toy berdi. El künge jarlık jarlab kengeştiler. Kırık şire kırık bedeng çapturdı." (Bayat 2006, 262).

satırlarında da açıklandığı gibi…

Dede Korkut Kitabı'nda "Kam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyını Beyan İder Hanum Hey" adlı bölümde Beyrek Han'ın sarf ettiği: "Bu kadar nesneden ötüri niye saht olursız, bu-gün ben geydüm yarın nayibüm geysün, kırk güne değin sıra vardı geyüñüz, andan sonra bir devrişe virelüm didi. Kırk yiğit ilen yiyüp içüp otururlar-idi." (Ergin 2008, 129) sözlerinde görüldüğü üzere Beyrek'in kırk yiğidi, onun kaftanını kırk gün boyunca giyip bir dervişe vereceklerdir.

Kırgız destanlarında ise Manas'ın yanında kırk yiğidi olduğu gibi eşi Kanıkey'in yanında da kırk kız vardır:

"Manas'ın kırk çorası
Kırk kızı ata bindirdi.
…..
Kırk kız ile atlanıp
Çıkıp geldi Kanıkey" (Yıldız 1995, 449-450).

Cañıl Mırza'da da aynı durum söz konusudur. Nitekim destanda:

"Cañıl Mırza on altı caşka toldu,
Noyguttan çıkkan erke boldu.
Kırk cigit kütüp,
Saltanı kıyın boldu" (Çelik 2010, 126).

dizelerinde de belitildiği gibi Cañıl'ın yanında kırk tane yiğit bulunmaktadır.

Üzerinde çalıştığımız Bagışdestanında ise son derece ilginç bir durumla karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz. Zira Bagış'ın yanında olması beklenen kırk yiğit yerine sürekli savaşmak durumunda kaldığı kırk haraminin yer alması söz konusudur. Kırk haramilerin soyguncu karakterinin Toltoy'un "beşik toyu" sırsında boş kalan köyleri, kayberenlerin yaşadığı bölgeden geçen kervanları ve köyden kaçırdıkları kırk kadın ve kırk atı kurtarmak üzere yola çıkan Bagış'ı yağmalaması ile ortaya çıkması da son derece dikkat çekicidir. Masallarda da karşımıza çıkan özellikle "Ali Baba ve Kırk Haramiler"i hatırlatan bu duruma göre kırk harami hırsızlık yaparak geçinmekte; aldıklarını bir mağara içinde saklamaktadır. Söz konusu durum destanda:

"Keyit, Izar elderi,
Köp cıldan beri cerdedi.
Kırk karakçı degen bar,
Eldin alı kelbedi.
Keyit, Izar, Koroson,
Neçen colu kol cıynap,
Karçaşıp cürüp alarga,
Takır alı kelbedi.
Kırk karakçı atandı,
Kara toodon cay aldı. (s. 172)
……
Koluna tiygen erlerdi,
Tilin keset biröönün,
Kolun keset biröönün,
Butun keset biröönün,
Kulagın keset biröönün,
Kolunan korduk kelerdin,
Çolok kılat keelerin.
Muncu kılat keelerin,
Muluk kılat keelerin,

Duduk kılat keelerin.
Çaç, sakalın büt culup,
Mulcuk kılat keelerin.
Adam kılbas iş kılat,
Oşentip cürüp bul itter,
Kırk karakçı atanat.
Taynı cok elge çır salat,
Oyunça boldu kırk doñuz,
Opsuz caman kıztalak,
Kırk karakçı degende,
Uktabay elder tañ atat.
Kırk karakçı kuralıp,
Kıyınçılık bolgonu,
On beş cıl bolgon bolcolu.” (s. 173)
…….
“Karaandap cürüp kelişken.
Batalbagan kırk çoçko,
Köpçülükkö tiyişten.
Çekelep barıp kırk çoçko,
Cedigerdin çetinen,
Toygo ketip erleri,
Tıñ bülöödön kalbagan,
Bul ayıldan al toygo,
Köbünçö katın barbagan.
Bir cerde çoguu olturgan, (s. 173)
Tokson beş üylüü bar adam.
Eki kün örgüp ayılda,
Közgö cıluu körüngön,
Katından kırktı ılgagan.
Tört beeni soyup bışırtıp,
Cubay attı cıydırtıp,

Kırk katınga ekiden,
Seksen attı bir aldı.
Özdörü alıp kırk attı,
Cüz cıyırma at aldı.” (s. 174)

…….

“Bagışka biröö karmatpay,
Ce canı tınçıp cay albay,
Andan mından körünüp,
Mıltık atıp, caa tartıp,
Ubara kıldı kırk künü.” (s. 187)

……

“Kayıpçı için tosolu,
Kerbenden bulap alalı,
Keñiri olco tabalı.
Katını cok, bala cok,
Kararına adam cok,
Kaptaşıp kalsa andaylar,
Özübüzgö koşolu.
Sanattı kırkka tolturup,
Kayta aylanıp canalı.” (s. 195)

dizeleriyle verilmektedir.

Bagışdestanında kırk sayısı onun, yaşlandığı sırada, Kıtay’dan Közölkan’ın kırk bin askeri ile geldiğini duyduğu ve karşı saldırı için atağa geçtiği bölümde de yer almaktadır:

“Erdikten bayıp, caş ketip,
Karıp kargan mezgilde.
Kızıl baştın elinen,
Kırk miñ asker kol menen,
Kıtayga bülük salam - dep,
Közölkan kelet eken - dep,

Kabar uktu bir kündö.” (s. 206)

dizelerinde de belirtildiği üzere…

Kırk sayısının olgunlaşmaya, kemale ermeye işaret etmesi durumu Bagış için de geçerlidir. Nitekim Bagış, ancak olgunlaştığı dönemde bir çocuğu olduğunu:

“Caşım kırktan aşkanda,

Er balaluu men boldum.” (s. 163)

dizelerinde belirttiği üzere “yaşım kırkı geçmişken” diyerek ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere Bagışdestanında kırk sayısı epik bir motif vasfı ile yerbulmuştur. Bu motifin en somut hali ile “kırk harami” deyimi üzerinden belirginlik kazanmasıdır.Destanmetninden de alıntılandığı üzere haramiler farklı bir sayıda işlerini; haramiliği yapamayacaklarını düşünmekte, sayıyı kırka tamamlamak için gayret göstermektedirler. Kaynağını mitolojik dönemlere kadar geri götürmek mümkün olsa da ilk olarak neden kullanıldığı, sonra neden bu kadar ilgi gördüğü gibi konularda fikir yürütmenin zor olduğu bu durumda, ancak soyut sayıya yüklenen somut ve cezbedici anlamlardan kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Bu arada kırk sayısının halk inanışlarında, deyimlerde, mistik âlemde edindiği gizeminde belki de Annemarie Schimmel’in belirttiği gibi en büyüleyici sayılardan oluşunun etkisini (Schimmel 2000, 265) göz ardı etmemek gerekir.

4.7.TOY GELENEĞİ

Bilindiği üzere Türklerin eski hayatlarında üç büyük tören bulunmaktaydı: “şeylan”, “sığır” ve “yuğ”. Bunlardan şeylan, Oğuz boylarının bir çeşit kurban ziyafeti olup törene gelenlerin toplumdaki mevkilerine göre belirli yerlere oturmaları ve kesilen kurbanın etinden de oturdukları yerin dolayısıyla bulundukları mevkinin gerektirdiği parçanın kendilerine verildiği bu ziyafetler, tahta çıkma, hakan çocuklarının ve torunlarının ilk avı, kurultay toplantıları, düğünler (Köprülü 1999, 72-79), doğumlar, ad koyma gibi önemli olayların kutlanması gibi sebeplerle verilirdi (Ögel 1993, 275-280).M.Ö. 209-174’e kadar geri giden bu törenlerin Asya

Hun İmparatorluğunda Mou-Tun devrinde devlet işleri ve dini törenlerle ilgili üç ayrı toplantı halinde düzenlendiği (Kafesoğlu 2010, 249)ise işin bir başka boyutudur.

Devlet meclisi geleneğinin bir devamı şeklinde düşünülebilecek bu törenler, daha sonraları "toy" adı ile anılmaya başlanmış;zaman içinde başka geleneksel alanlarda yani geçiş dönemlerinde de uygulanarak Türk kültüründeki haklı yerini bulmuştur: "beşik toyu", "gelin toyu", "bey toyu", "aş toy" gibi…

Türkçe Sözlük'te "ziyafet" (TDK 2005, 1998)kelimesi ile karşılanan, "bütün Türk lehçelerinde ve Türkçe'den intikal ettiği diğer dillerde doğrudan doğruya "meclis, toplantı" manasında açıklanan (Kafesoğlu 2010, 251) toy geleneğin Bagışdestanında üç farklı alanda karşımıza çıktığını görmekteyiz:

4.7.1. Beşik Toyu

Yeni doğan çocuğun biyolojik ve fizyolojik varlığını, birey olduğunu toplum nezdinde kabul ettirmek için düzenlenen "beşik toyu" bebeğin, bir nevi içine doğduğu topluma ait olduğunu kanıtlama işlevi görür. Bu durum, Dede Korkut'taki "Dirse Han oğlu Buğaç Han destanı" adlı hikâyede de görülür. Nitekim Dirse Han, çocuğu olmasını istemektedir ve bu sebeple büyük bir ziyafet tertipleyerek tüm Oğuz beylerini ağırlar. Bu toyda beyler, çocukları olup olmamasına ve çocukların cinsiyetine göre farklı renklerde hazırlanan çadırlara oturtulurlar:

> "Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oğuz biglerin konuklar-idi. Yine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmış-idi. Bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ kurdurmış-idi. Kimüñ ki oğlı kızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından öñine getürüñ, yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi. Oğlu olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlı kızı olmayanı Allah Ta'Âla kargayupdur, biz dahı kargaruz bellü bilsün dimiş idi." (Ergin 2008, 78)

Beşik toyu ile Oğuz destanında da karşılaşmaktayız. Bunlardan ilki Oğuz Kağan'ın üç çocuğu olduğu zaman, onların onuruna verdiği toydur. Bu toyda Oğuz,

tüm beylere büyük bir ziyafet tertip eder, kağan olarak halkına seslenir ve milleti için kurduğu cihan hâkimiyeti hayalini dualarla ifade eder:

"Künlerden song keçelerden song yarudı üç erkek oğulnı togurdı… Türlük aşlar tür lük sürmeler çubuyanlar kımızlar aş (a)dılar içtiler. Toydan song Oğuz Kagan beglerge el künlege jarlık berdi takı dedi kim men senlerge boldum kagan, alalıng ya takı kalkan, tamga bizge bolsun buyan, kök böri bolsun kıl uran, temür jıdalar bol orman, yerde yürüsün kulan, takı taluy, takı müren, kün tug bolgıl kök kurıkan teb dedi." (Bayat 2006, 262).

Anlaşılacağı üzere Oğuz, Türk geleneklerinde önemli bir yeri olan "beşik toyu"nda evlatları onuruna büyük bir ziyafet vermesinin yanında halkına seslenecek bir ortam da bulmuş, onlara cihan hâkimiyeti düşüncesinden bahsederek, ulaşmaları gereken son noktayı hedef göstermiştir. Bu da, toy geleneğinin eğlenmek, ziyafete katılmaktan öte hükümdarlık kurumu bağlamında hakanın bir araya gelen halkına seslenişine ve bu yolla da halkı yönlendirmesine, kitleleri vatanın bekası ve yüceltilmesi ideolojileri ile etkilemesine aracılık ettiğini gösterir.

Kırgız Türklerinde sağlıklı bir çocuğu dünyaya gelen kişi, tüm sevdiklerini çağırarak bu sevinçli olayı onlarla beraber kutlar. "Beşik toyu" olarak adlandırılan bu törende çocuğun sıhhati için dua etmek ve kurban kesmek (Arık 2005, 158) törenin olmazsa olmazıdır. Tanrıya, kendilerine verdiği çocuk için şükretmenin en bilindik ve klasikleşmiş yolu, bir kurban keserek ve halka ziyafet vererek teşekkür etmektir.

Kırgız geleneklerinde bir bebeğin dünyaya gelişi ritüel havasında, bir merasim eşliğinde kutlanır. Bu törene tüm tanıdıklar davet edilir. Ev sahibinin çok iyi hazırlandığı bu törene gelen akraba ve komşular "beşik boosu bek bolsun!" diyerek aileyi tebrik eder ve bebekle ilgili iyi dileklerini belirtirler. Bazı bölgelerdeki uygulmaya göre ise bebeğin uzun ömürlü ve zengin olması için koyun işkembesine konan inek yağı önce bebeğin sonra da misafirlerin ağzına verilir. Doğumdan bir hafta sonra ise "beşik toyu" adıyla bebeği beşiğe koyma töreni yapılır. Bu törene katılanlar ise daha yakın çevreden olup çocuğa çeşitli hediyeler getirirler. Çocuk, o bölgedeki, bu işlerde tecrübeli bir kadın tarafından beşiğe konur ve sallanır. Daha sonra çocuğu kucağına alarak "Bismillah, benim elim değil Umay Ene'nin, Bübü

Fatma'nın Züra'nın eli, hiç ağlamadan uyu…beşik ana sıkı tut, Umay Ene uyku ver." diye dua eder (Erdem 2000, 220). Bebeğin beşikte sallanması sırasında yaşlı kadınların beşiği ardıç tütsüsü ile tütsüledikleri hayvanın sağ ve sol aşık kemiklerini beşiğin baş tarafına astıkları hatta bu işi yapan kişinin "beşik anası bek tutsun, Umay Ana'sı uyutsun" diye dua ettiği, yedi eşyanın beşiğin üzerine atılarak hediye edildiği, ateşle tütsülendiği de olmaktadır. Çocuğun gelecekteki hayatından beklentilerin de yer aldığı beşik (c)ırlarının söylenmesi ise işin bir başka boyutudur (Akmataliyev 2001, 162-169). Bir yerde kadın Umay Ana ile çocuk arasındaki mitolojik bağa tutunur (Yayın 2012, 92).

Manas destanında Manas'ın oğlu Semetey ile Kançora'nın ve Kül Çora'nın oğullarının doğumlarından sonra düzenlendikleri "beşik toyu":

"Akıtmalı baytal soydu,
Etraftaki ilini topladı,
Aladan baytal soydu,
Aşa ilini topladı,
Beş tepe gibi et yığdı,
Kanıkey'i yedeğe alıp
Memesini emzirdi,
Yeni doğan bu iki bala ile
Memedaş olayım deyip
İle toy çekti." (Yıldız 1995, 345).

dizelerinde verildiği üzere sayısız hayvanın kesilip pişirilip ikram edildiği, büyük bir ziyafet olarak açıklanmaktadır.

Beşikteki bebeğe övgüyü ve iyi dilekleri içeren ninnilere ise Kırgızlar "beşik (c)ırı" demektedirler. Genellikle çocuğu uyutma esnasında söylenen "beşik (c)ırları", gelin-kaynana ilişkisi, uzaktakilere özlem, koruyucu ruhlardan yardım isteme gibi sosyal hayata dair sözler de içerebilmektedir. Ninni söylenen bebeğe "böbögüm, karağım, botom, kozum, cürögümün coltosu, ay sarım, torpogum" diye hitap edilirken "beşik (c)ırı" nakaratı olarak da "aldey aldey" kelimeleri kullanılır (Yıldız 2007, 173).

Bagış destanında Bagış'ın oğlu Toltoy'un doğumu onuruna düzenlenen "beşik toyu" önemli bir yer kaplamakta olup bu durum:

"Balaluu Bagış boluptur,
Cakşı tilek işine,
Toy bereli tartınbay.
Köp cerden kişi çakırıp,
Köp üy tigip salalı.
Üy tikkende cön tikpey,
Kimdin üyü degindey.
Kızıl-tazıl boo baylap,
Tötögölöp üzük caap,
Tuştuk tartıp saymalap,
Kooz çırmap, çiy kalap,
Sancırgalap tigeli.
Bagıştın cakşı tilegi,
Tike turup bereli.
Bagıştın uulu bolso da,
Bizge kalçuu belegi.
Öyüz-büyüz katarlap,
Eşikteri mandaylaş,
Çoñun çoñço bir başka,
Kiçigin kiçik bir başka,
Kırka tigip salalı." (s. 164)

şeklinde anlatılmakta; Bagış'ın bir erkek evlada sahip olmasının herkesin davet edildiği büyük bir toya dönüştüğü belirtilmektedir.

Günümüzde ise bu geleneğin benzer biçimde yaşamaya devam ettiğini, mevlit eşliğinde düzenlenen "beşik toyu"nun "bebek mevlidi" adıyla yaşadığını ve mevlid süresince bebeğin herkesin kucağına sırayla verilerek bir müddet sallandığını, belirtmek istiyoruz.

4.7.2. Bey Toyu

Türklerde devlet meclisi geleneğinin bir devamı olan toy, Türk devlet teşkilatında siyasî, iktisadî ve kültürel meselelerde umûmî kararlar alan en yüksek kurum olagelmiştir (Kafesoğlu 2010, 253). Zaman içinde bu kurumun, temsilcisi için düzenlenen törenle özdeşleşmesi ise kaçınılmaz olup bu durum Kırgızların sosyal ve siyasi hayatlarına da yansımıştır. Bu bağlamda boyun her yeni beyi için "bey toyu" tertip edilir ve diğer kutlamalarda olduğu üzere tüm beyler ve halk, toya davet edilir;yeni beyleri, devletlerinin bağımsızlık ve refahı için dualar edilir.

Bagışdestanında da aynı durumla karşılaşmaktayız. Türk Dünyası'nın her boyunda olduğu üzere ait olduğu Kırgız Türklerinin sosyal ve kültürel hayatlarından izler taşıdığını bildiğimiz bu destanda Cediger halkının beyi Bay, yaşlandığı gerekçesiyle yönetimi oğluna devretmek ister ve bunu kabul eden Bagış da Cediger'in yeni beyi olur. Gücünü,halkından almayan bir yönetimin, iktidarının gücünün de sorgulanabileceğini düşünen Bay, halkında desteğiyle oğlu Bagış'ın yerine geçmesi dolayısıyla büyük bir toy düzenler. Destanda Bay'ın yaşlandığının ve beyliği Bagış'a verme niyetinin de söz konusu edildiği bu durum, aşağıdaki dizelerde de görülmektedir:

"Er ortogo kelgende,
Bala taptım Bagıştı,
Eli-curtum ep körsö
Aga bersem bar işti.
Kiylikpey, elim, ep körsöñ,
Bagışka bersem biylikti."(s. 19)

Bay, bu toy vasıtasıyla Bagış'taki iyi özellikleri sıralayarak bir anlamda oğlunun bey olmaya layık olduğunu halka ilan etmeyi de düşünmektedir. Nitekim:

"Bagış caman bala emes,
Beli boşoñ can emes.
Altı bee soyup çakırıp,
Uşul mende bar keñeş».

Bay aytıp kebin bütürdü,
Bardık eli tüşündü:
«Bolsun, Bagış, bolsun» - dep, (s. 19)
Baarı kıldı bütümdü.
Intımakka kelişti,
«Atasının işi» - dep,
Bagışka biylik berişti.
Baydın uulu Bagıştı,
Biy kılıp bular alıştı.
«Mal keler maalı boldu»- dep,
Üy-üyünö canarda
«Biyligiñdi toylot»- dep,
Elder aytıp kalıştı.” (s. 20)

dizelerinde de görüleceği üzere Bay, Cediger halkı ile paylaştığı bu niyetinin karşılığını “kimsenin Bagış’tan iyi bey olamayacağı, bir an önce toy düzenlemesi gerektiği” yolunda bir cevap ile alır. Toya gelenlerin kalabalıklığı, yaşlı-genç, zengin-fakir tüm halkın katıldığı, sayısız hayvanın kesilip pişirilerek ikram edildiği, at yarışlarının tertip edildiği, akınların “ır”lar söylediğibu görkemliziyafet,:

“Bagış ayttı bir ooz kep.
Aytkan kebin tanalbay,
On kündön kiyin toy beret.
Kısır kalgan bee ılgap,
Tuu kalgan koydon dagı ılgap,
Tuubay kalgan uy ılgap,
Kunan suutup, at taptap,
Oodarışka, sayışka
Bilegi coon er tandap.
Corgolorun kındıytıp,
Kandırıp suutun corgonun,
Sümbödöy kılıp zıñkıytıp.

……..
Akındarı ırdaşıp
Bagıştın kelip aylına,
Bar Cediger çoguldu.
Kök çañırgan çuu boldu,
Köp çogulgan toy boldu.
Biy bolgon kişi Kırgızga,
«Biy toyu» - dep nark boldu.
Erkek, ayal aralaş,
Kalbay bardı karı, caş.
Kıltıldatıp corgosun,
Kılıksıngan andan köp.
Carkıldatıp torkosun,
Cagaldangan andan köp.
Uçkaşa minip ekiden,
Katın kelet beşikçen.” (s. 20)

şeklinde anlatılmaktadır. Bir anlamda “bey toyu” Kırgız Türkleri’nin birliğini-dirliğini sağlayan bir özellikte karşımıza çıkmaktadır.

4.7.3. Aş Toy

Çeşitli sebeplerle sevdiklerinin ölümüne şahit olan insanlar, ölüm karşısındaki çaresizliklerini unutmak, en azından ölümün, öleni unutturamayacağı düşüncesini güçlendirmek için ölenin ardından yuğ merasimleri düzenlemiştir. Bu bağlamda Türklerin en eski üç büyük töreni arasında zikredilen yuğ töreni, geçmişten günümüze varlığını devam ettirmektedir. Yuğ törenlerinde hazır bulunan halka ikram edilen yemek, daha sonra her yıl aynı tarihlerde tekrar edilmeye başlanmış aş ve yuğ birlikte anılır olmuştur. Bu nedenle bazı araştırmacılar, bu toyu “aş-yog merasimi” (İnan 1998, 121) şeklinde iki terimi birlikte kullanarak belirtirken bugün Kırgız Türklerinde özellikle ölenin birinci yılında verilen toy “aş-toy” adı ile bilinmektedir (Kenesarin 1993, 566-569).

Geçmişte yuğtörenlerinde özel olarak davet edilen “yuğçular”ın (ağıtçılar), kopuz çalıp dans ettiği, ağıt söylemenin yanısıra yüz yırtmak, saç yolmak, başa kül dökmek ve siyah giysiler giymek gibi ritüellerin de geleneğin içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Dünden bugüne bazı yerlerde "ölü aşı" vermek bir gelenek olagelmiştir. Divan-ı Lügat-it Türk’te “yuğ besen”olarak belirtilen bu uygulama, Uygurlarda “üzüt aşı” adıyla bilinen yemeğin aynısıdır (Beydili 2005, 621). Yuğ töreninin her yıl tekrar edilen önemli bir devamı niteliğinde olan “aş töreni” hemen tüm Türk Dünyası halklarında aynı şekil ve içerik ile tertip edilmektedir.

Türklerde en büyük aş yani yuğ merasimi ölenin birinci yılında verilen ziyafettir. Tüm dostları, akrabaları hem yemek yer hem de ölenin mezarına gidip yemek bırakırlar. Göktürk hakanlığında ise aş, imparatorluktaki herkesin davet edilmesi davet edilen herkesin de mutlaka katılması gereken bir tören, toy niteliğindedir (Yayın 2008, 64). Nitekim Orhun Abideleri’nde Kül Tigin Yazıtı’nın Kuzey cephesinde, Yollug Tigin, Kül Tigin’in ölümünü ve ölümü ardından gerçekleşen ananevi gelenekleriaşağıda da görüleceği üzere “yasçıların getirildiği, yakın-uzak herkesin davet edildiği, gelenlerin altın-mücevher türünden değerli eşyaların getirildiği ve bu törenin her yıl tekrarlandığı”şeklinde detaylı bir biçimde anlatmaktadır:

> “Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu… Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş… Yasçı, ağlayıcı olarak Kıtay, Tatabı milletinden başta Udar general geldi. Çin kağanından İsiyi Likeng geldi. On binlik hazine, altın, gümüş fazla fazla getirdi. Tibet Kağanından vezir geldi. Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara, ülkesi halkından Enik general, Oğul Tarkan geldi. On Ok oğlum Türgiş Kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi. Kırgız kağanından Tarduş İnançu Çor geldi. Türbe yapıcı, resim yapan, kitabe taşı yapıcısı olarak Çin kağanından yeğeni Çang general geldi.” (Ergin 2003, 21).

> "…Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yastöreni tertip ettik. Türbesini, resimini, kitabe taşını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül Tigin kendisi kırkyedi yaşında bulutçöktürdü. …Bunca resimciyi Tuygut vali getirdi." (Ergin 2003, 21-22).

Yuğ törenleri Dede Korkut Hikâyeleri'nde de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyı"nda bir yuğ merasimi ve ağıt söyleme geleneği:

> "Meğer bir gün köprisinüñ yamacında bir bölük oba konmuş idi. Ol obada bir yahşi hub yiğit sayru düşmüş idi. Allah emri-y-ile ol yiğit öldi. Kimi oğıl diyü kimi kartaş diyü ağladı. Ol yiğit üzerine möhkem kara şiven oldı." (Ergin 2008, 177).

şeklinde açıklanmaktadır.

Ölenin hatırası için tertip edilen bu tören, Kırgız Türklerinde de görülmektedir. Abdülkadir İnan,bu geleneğin Kırgızlarda en önemli törenlerden olduğunu belirterek ölenin toplum içersindeki sosyal statüsüne göre törenin büyüklüğünün değiştiğini;aş töreni eğer büyük ise yüzlerce at ve koyun kesildiğini, davetlilerin de kımız ve azıklarını yanlarında getirdiklerini, haftalarca devam eden bu ziyafette at yarışları, pehlivan güreşleri veya koşuları yanı sıra muhtelif milli oyunlar oynandığını (İnan 1998, 121)ifade eder.

Nerin Yayın'ın ise Kırgız epik terimleri bağlamında: "Ölünün gömülmesinden sonraki 3. gün "üçlük"ü, 7. gün "cetilik"i, 40. gün ise kırkı verilir; 6. Ayı dolduğunda ise büyük aş verilebilmesi mümkün olabilmektedir. "Kırkı" olduğunda "moldo"lar Kur'an okurlar, atı varsa eyeri konulduktan sonra en yaşlı "moldo" tarafından en meşhur "moldo"ya verilir. Daha sonra sıra "aş"a gelir." (Yayın 2008, 64) şeklinde belirttiği bu durum,Bagış destanı ile aynı tarihi tabakayı paylaşan Manasdestanında da görülmektedir. Nitekim Kökötöy Han'ın yuğu olarak bilinen ve Manas'ın en önemli epizotlarından biri olan bu olay,Bagış destanında da yer almaktadır. Söz konusu yuğ töreni Manas destanında:

> "Han Kökötöy oorıdı,

Kartka kirip saldı deydi,

……

Eli curtun çakırdı,

Engkeygenden karım bar,

Emgektegen caşım bar,

Başı tuulu kanım bar,

……..

Aynektey kösü süzüldü,

Kan Kökötöy üzüldü (Yıldız 1995, 675-676).

…….

Endi kalgan Bok Murun

Asıl cerden akırat,

Beş botosun çakırat,

Çakırganda ne deydi?

Atekem Kan Kökötöy,

Üzülüp kalgan eken,

Aştı esen tartıngar!

Oşu cerde catıngar!

Endi mınan ketinger!

Aşka çakırıp barıngar!

.....

Ol Koşoygo barıngar!

Aa barıp aytıngar!

Kök dönöndön baş edi,

Kökötöy Kandın aş'edi,

Başkı attın baygesi,

San sarıca töö soyom,

San sar'ala bee soyom,

San sarı başın koy soyom.

Ayağı attın baygesi!

Tokoylu çerge toptottum,

Bataçı kulga coktottum.
Ming ala baş kunacını,
Beş yüs tokson beş atka bayge bar.
At baylabay bolbosun!
Atı ölüp kalbasın!
Ökünçüsü bolbosun!
Özü armanda kalbasın!
Bul aşıma kelbese,
Körünbösün kösümö! (Yıldız 1995, 676-677).

……

Kösü kızıl öngü sas
Kanduu tuugan Er Manas,
Kölöködö köön öskön,
Köönü-minen erke öskön,
Aşıktuu cilik cotosu,
Çakıp Baydın batası,
Asıl tuugan Manaska
Cetip kabar beringer!" (Yıldız 1995, 678).

satırlarıyla verilirken Bagışdestanında ise bu durum:

"Kökötöy aşı ötköngö,
Bir cıl ötüp ketkende,
Eren Manas tüş kördü,
Cazday elin kamıntıp.
Cayındası toy berdi.
Toygo eldi çakırıp,
Ar tarapka kankoruñ,
Ataylap kişi ciberdi.
Katarında köp eldin,
Bagışka kabar bergeni. (s. 199)
……..

Bagış bardı al toygo,
Surkiyik çıgıp oşondo,
Miñ cılkı Cakıp bergeni, (s. 199)
Esine emi kelgeni.
Surkiyiktin baygesin,
Namısı birge Kırgız-dep,
Ortogo Bagış bergeni.
Bagıştı körüp er Manas:
«Karıp kalgan kişi eken,
Atam menen kurbaldaş.
Kanday cürsö erki» - dep, (s. 200)
……..
Ooru basıp akıl az,
Obur-dobur men aytam.
Kaçan da bolso kegiñ al,
Uulum Toltoy, Kalmaktan.
Kökötöydün aşında,
Köp cıyındın başında, (s. 208)
Közüm kördü, Bayteke,
Birge bardıñ sen Toltoy,
Bar eleñ ceti-segizde.
Bile albassıñ sen anı,
Oşondo etti tarttırbay,
Kalmaktar kalba salganı.
Baatır Manas barganda,
Bettebey Kalmak kalganı.” (s. 209)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere “Bagış’ın ve oğlu Toltoy’un da Manas’ın Kökötöy için düzenlediği aşa katıldığından” bahsedilmektedir. Denilebilir ki; Bagış destanındaki Kökötöy’ün aşı ile ilgili bölüm tamamen iki akraba Kırgız boyunun

birbirleriyle olan yakın ilişkilerini ve soy yakınlığını da ortaya koyan bir özellik göstermektedir.

4.8.VASİYET GELENEĞİ

Vasiyet konusu tarihte ilk defa Uygur Türklerinde görülmektedir:

> "Küskü yılının sekizinci ayının onsekizinci gününde ben Tüşimi ağırca hastalandığımdan ve hastalığımın gittikçe fenalaşacağını düşünerek ben karım Silang'a şu yazıyı bıraktım: benim ölümümden sonra, başka bir kimse ile evlenmeden evimi yönetip oğlum Altmış-Kaya'nın eğitimi ili uğraşsın. Oğullarım Kosang ile Esen-Kaya üvey annemiz bizimdir, alacağız diye işe karışmasınlar. Eğer alacağız diye dava ederlerse, bütün orduya (?) bir altın yastık, şehzadelere birer gümüş yastık, iç hazineye bir at vermek yoluyla ağır cezaya çarptırılsınlar ve sözleri geçmesin. Ben vasiyetnameyi Sutz'a, Ked-Kaya Tukung, Tükele ve Kimtsü başta olmak üzere cemaat ile Tavgaç-Yeke İkiçi başta olmak üzere halk ve yakınlarından Asana onlar huzurunda verdim. Tanık İmge, tanık Kara Toyın. Bu tamga benimdir. Ben Kaysın sorup yazdım. Bu tamga ben Tavgaç-Yeke'nindir. Bu tamga ben Asana'nındır. İmlası altında yazdım." (Üçok ve Mumcu 1993,28).

satırlarından da anlaşılacağı üzere bu vasiyeti yazan Tüşimi, mirasçılarını ve terekesinde kimlerin hakkı olamayacağını belirtmekte; mülkiyet konusu dolayısıyla sadece Türklerde değil Moğollarda da görülen "erkek çocukların üvey anneleri ile evlenmeleri" (Spuler 1986, 426) meselesini engellemektedir.

Çin hukukundaki uygulamalarla büyük bir benzerlik gösteren bu hususu (Öçokve Mumcu 1993, 30-31) Oğuzlarda da görmekteyiz. Nitekim Oğuz vasiyetinde:

> ["sağ yanında kırk kulaçlık ağaç (=direk) diktirdi. Onun başına bir altın tavuk koydu. Ayağına bir ak koyun bağladı. Sol yanda kırk kulaçlık ağaç (=direk) diktirdi. Onun başına bir gümüş tavuk koydu. Ayağına bir

> kara koyun bağladı. Sağ yanda Boz Oklar oturdu. Sol yanda Üç Oklar oturdu. Kırk gün kırk gece yediler, içtiler… Ondan sonra Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip verdi ve dedi ki ey oğullar! Ben çok yaşadım. Çok savaşlar gördüm. Cıda ile çok ok attım. Aygır ile çok yürüdüm. Düşmanları ağlattım. Dostlarımı güldürdüm. Gök Tanrı'ya borcumu gördüm. Sizlere de yurdumu veriyorum." dedi] (Atsız 2011, 54).

dizelerinde de görüleceği üzere büyük bir törenle yurdunu oğulları arasında paylaştırır.

Yakın zamana kadar "miras hukuku" hükümlerine bağlı olarak gerçekleştirilen bu duruma göre; ölenin asıl mirasçıları resmi nikâhlı eşi ve ondan olma çocukları iken bugün resmi nikâhı olmayan ancak DNA uyumu olan her çocuk babasından miras alabilmektedir.

Kırgız Türklerinde de aynı şekilde uygulanan bu duruma ilaveten; dul kalan kadının evlenmediği ya da aileden biri ile evlendiği zaman bile ölen kocasının mallarının varisi olabildiği (Baybolotuulu 1993, 530) bilinmektedir.

Kırgızların hukuki hayatları ile ilgili olan bu durum, sosyal hayatın bir aynası olan destanlarına da yansımıştır. Buna göre; Sur Eçki'yi kovalarken Abletim Kayası'nın tepesinde kalan ve inemeyeceğini anlayan Kococaş, altı aylık hamile eşi Züleyka'ya:

> "Züleyka eger kız tuusañ
> Atın Kanış Koydurguñ
> Mergenden kalgan bersent deep
> Beşikke salıp toy kılgın
> Erkek tuusan Zulayka
> Atın koygun Moldocaş
> Menden tuugan can bolso
> Söögümdü izdeep kelet" (Köse 2002a, 397)

diyerek kız doğurursa Kanış, erkek doğurursa Moldocaş adını koymasını ve "beşik toyu" düzenlemesini vasiyet eder.

Bagışdestanında ise Bagış'ın oğlu Toltoy'a uzun bir vasiyet söylediğinive bunu dostu Bayteke'nin huzurunda yaptığını görmekteyiz. Vasiyet sırasında şahit bulundurulması geleneğini de ortaya koyan bu durumise destanda:

"Kurbaldaşım Bayteke,
Uulum Toltoy, kulak sal,
Kereez kebim ugup al.
Kün çıgıştı cerdegen,
Küllü Kıtay el degen.
Cer bolup cer caralıp,
Suu bolup suu caralıp,
Adam uulu taralıp,
Ar kayda barıp şaar salıp,
Alduuragı kürküröp,
Alsızdarı bücüröp,
Adam uulu bolgonu,
Dalayga çıktım, körbödüm,
Beycindi kişi albadı,
Kıtayga koşuun barbadı.
Özünö tarlık kıldı beyim,
Bir uruusu Kıtaydın,
Özünön çıkkan Kalmagı.
Kalmaktar kısıp barganda,
Kaçıp kelgen Kıtaydan,
Azızkandın balası.
Kança cıl cürüp Kırgızda,
Baştap bardı Manastı.
Kangay menen kekteşip,
Kırgız menen birigip,

Kıtaylar saldı kalbanı.
Ayrıbay Kalmak, Kıtaydı,
Tartuuga suluu kız alıp,
Kusurga Manas kalganı.
Kıtaydan Manas ölbödü,
Kañgaydan çıkkan kalçadan,
Koñurbaydan ölgönü.
Kara Kırgız el elek,
Kança uruu taratıp,
Kalmaktın közün karatıp,
Çıñgış, Şooruk, Alooke,
Kırgızdı mintip bölgönü.
Törölüp Manas Cakıptan,
Kırgızdı böldü Kalmaktan.
Ooru basıp akıl az,
Obur-dobur men aytam.
Kaçan da bolso kegiñ al,
Uulum Toltoy, Kalmaktan.
Kökötöydün aşında,
Köp cıyındın başında, (s. 208)
Közüm kördü, Bayteke,
Birge bardıñ sen Toltoy,
Bar eleñ ceti-segizde.
Bile albassıñ sen anı,
Oşondo etti tarttırbay,
Kalmaktar kalba salganı.
Baatır Manas barganda,
Bettebey Kalmak kalganı.
Kaçan da bolso, sen uulum,
Tartınbagın Kalmaktan.
Tamtayıp barıp tiyişip,

Olco albagın Kırgızdan.
Manastın uulu Semetey,
Taş belesten sınasam,
Öödö dese Manastan,
Öödö tuulgan er eken.
Kebetesi, keşpiri,
Manastan artık şer eken.
Baykabay aga tiyişken,
Mas bolgondoy kep eken.
Berenden kalgan Semetey,
Belgilüü tuulgan bala eken.
Beyarman kettim düynödön,
Calgız balam Toltoydu,
Manastın uulu çunakka,
Dos kılıp koyçu kep eken!
Al oyuma cetpedim,
Enebedim, bilbedim.
Ança-mınça baş ooru,
Cetelep meni keterin!
Balta tiybey, ok tiybey,
Nayza kirbey kişi ölüş,
Kişi ölsö da men ölüş.
Kıyın kep dep cürgömün.
Kirgen nayza uçu cok,
Kesken kılıç mizi cok,
Uñguluu balta sırtı cok,
Ce çokuga tiygen çokmor cok,
Ce oçogor ogu tiygen cok,
Oşondoy bolup Bagıştan,
Kalmakçı boldu düynö bok!
Tuulgan kişi ölüçü,

Ölsöm Bagış kerek cok.
Tilim alsañ sen Toltoy,
Kıtayga barba tiyişip, (s. 209)
Kañgaydan kalba kiyilip.
Tukumuna Manastın,
Tuura kara sanaba.
Kılımga tiygen salmagı,
Kılçayıp maga kayran şer,
Közü ötüp ketkinçe,
Kıya karap kalbadı.
Altımış uruu alaştı,
Beycinge aydap bir bardı.
Kartaydı Bagış, uulu caş,
El içinde Cetisuu,
Tuş-tuşunun baarı kas,
Cediger eli baralbayt,
Degen eken er Manas.
Cedigerden barbadı,
Oşentip Manas ayadı.
Cetim kalıp balası,
Temirkandın elinde,
Bukaranın cerinde,
Adam bolup çoñoyup,
Anan keldi eline.
Çoñ atası Cakıptı,
Calmap anı salganı.
Abıkeni aymadı,
Köböştü körgö kirgizdi.
Esin tappay kırk çoro,
Kırgıl başçı oşondo,
Kırıp iydi Semetey.

Özü Mañgıt eli ele,
Kün batışta bendeden,
Kün batış emes ceke ele,
Kulak ukkan köp erden,
Kayratı toluk neme ele.
Özünün atı Madıköl,
Calgız köz anı deer ele.
Bala turup Semetey,
Madıköldü cayladı,
Nayzasın kanga mayladı.
Öz közüm menen sınadım,
Tiyişip kalsa Semetey,
Çın eken anın cayları.
Çırlaşpa, balam, sen Toltoy,
Ak Kalpak Kırgız degenge.
Tüp atabız Böyön kan,
Kindigi tutaş el ele. (s. 210)
Köbüröök kelip ketet - deyt,
Şıgaydın uulu Çınkoco,
Anın emne işi bar ele?
Şaatemir kızı Çaçıkey,
Bel kuda bolgon Çınkoco,
Kişi bilbeyt tegi ele.
Semetey barıp tayına,
Keterinde aylına,
Kasiettüü Karahan,
Çaçıkeydi ceenine,
Alıp berdi dedi ele.
Aytpagan eken başında,
Karakanga Şaatemir,
Kaynı bar dep teginde.

Çınkoco mında köp kelet,
Şek alamın ayaktan.
Anttuu, şarttuu dosum - dep,
Bir balaaga salbasın,
Temirkandı çabam - dep.
Seni eerçitip barbasın,
Serpişip kalıp, Semetey,
Bir meenetke kalbagın.
Başıñdı iybe kişige,
Malay bolbo tegi ele.
Aytkan tildi sen alıp,
Urugu Kıtay eline,
Kırgızdan Manas tobuna,
Katışpagın tük ele.
Közüm ötöt, ölömün,
Manas menen dos eken,
Bakay handı Semetey,
Kanday baksa asırap,
Kak oşondoy, sen Toltoy,
Baytekeni cölögün.
Kılalı dese Bayteke,
Kıyşañdabay iş kılgın.
Kılbaylı dese Bayteke,
Kıymıldabay cay catkın.
Aş berem dep çarpılıp,
Cediger ketpe çaçılıp,
Cetimiş miñ tütünüñ,
Ceti min, tuunu soydurup,
Cıl maalına tolgondo,
Cedigerdi çakırgın.
Uulum Toltoy, unutpa, (s. 211)

Uşul aytar akılım.»” (s. 212)

şeklinde Bagış’ın ağzındanverilmekte; sağlığında neler yaptığını belirtirken bir yandan Toltoy’un hangi boylarla iyi ilişki kurması gerektiği, ülkesinin birliği ve dirliği konusunda dikkatli olması gibi ona sorumluluk yükleyen ifadeleriçermektedir.

Bu konuda sonuç olarak diyebiliriz ki; Bagışdestanıbaşta Kırgız olmak üzere Türk dünyasının bütün destanlarında da karşımıza çıkan epik ve mitik unsurlar bakımından da son derece zengindir. Bu zenginliği ise VI. Bölümde de söz edilceği üzere destanın Manas başta olmak kaydıylaSemetey, Kococaş, Dede Korkut gibi diğer destanlarla olan ilişkisine bağlayabiliriz.

V. BÖLÜM
BAGIŞ DESTANINDAKİ KAHRAMANLAR

Destanın hem uzun bir anlatı türü olması hem de içinde yaratılıp yaşatıldığı çevrenin siyasi, sosyal, ahlaki, dini, hukuki, coğrafi, tarihi kısacası kültürel dokusunu yansıtması nedeniyle diğer sözlü ürünler arasında özel bir yere sahiptir. Özellikle anlatının sözlü ortamda şekillenmesi, onun icra ortamında değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda toplumların beklentileri, istekleri, değer yargıları, gelenek ve göreneklerinin de destanda görüleceği; anlatının o çevrenin konuşma diliyle ve estetik zevkiyle biçimleneceği ortadadır. Bir başka ifadeyle destan, toplumun bir aynası, bir yansıması niteliğindedir.

Destanlar herhangi bir yazara ait olmayıp bütün bir milletin ortak sözlü kültürüne ait olmaları bakımından da dikkate değer. Bu bağlamda destanları tahlil etmek, onları anlamakdestancınınkinden ziyade o destanın yaratıldığı toplumun psikolojisini yani söz konusu milletin evrene ve evrendeki her şeye bakış felsefesini bilmekten geçer. Bir anlamda bu analiz ancak geçmişten günümüze her türlü olay ve durumun toplumsal hafızada bıraktığı izlerin iyi anlaşılmasıyla mümkün olur.Bu bağlamda destanların yaratıldıkları kültürel ortam en az anlatıcı kadar önem taşımakta, bu bağlamda destan kahramanı, söz konusu ortamın değerlerini en çok kendisinde toplayan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle destanın asıl ve diğer kahramanlarının toplum hafızasını, toplum bilincini ve toplum felsefesini temsil edeceği ortadadır.

Yazılı metinlerle destanlar arasındaki en büyük fark da burada ortaya çıkmaktadır. Nesnel anlamda daha çok yazarın kendisini ortaya koyan, metin tahlilini kelimelerin bilinçte ve bilinçaltında bıraktığı izlenimlerden yola çıkarak gerçekleştirildiği bir anlamda yazarın psikolojisinin öne çıktığı eserlerin[5] (Cebeci 2004, 7-380) aksine destanlar, anlatıcının dilinde bütün bir toplumun psikolojisini

[5]Bu konuda daha detaylı bilgi için Oğuz Cebeci'nin "Psikanalitik Edebiyat Kuramı" adlı kitabına başvurulabilir.

yansıtmaktadır. O nedenle destanları anlamak ancak anlatıcının dilinde ve telinde yaşayan kahramanların tahlilleri ile mümkün olur.

Bilindiği üzere her insan fiziki ve psikolojik özellikleri yanında içinde yetiştiği sosyal ortamında değerlendirilir. Destan kahramanları için de aynı durum söz konusudur. Bir başka ifadeyle her kahramanın fiziki, psikolojik ve sosyal yönü vardır:

a) Destan kahramanlarının fiziki yönü: Epik gelenek bağlamında destan kahramanları olağanüstü irilikte ve güçte tarif edilirler. Mitik, aşk ya da epik olsun destanların bütün türlerinde kahramanlar, bu özellikleriyle karşımıza çıkarlar (Çobanoğlu 2007, 100-109). En güzel örneğini Dede Korkut'ta gördüğümüz üzere "Salur Kazanın İvi Yağmalandığı Boyun Beyan İder" hikâyesinde, kalın Oğuz beylerinden Kara Göne "… Kara dere ağzında kadir viren, Kara buğra derisinden bişiginün yapuğı olan, açığı tutan da kara taşı kül eyleyen, bıyığın ensesinde yidi yirde düğen, erenler ereni, Kazan Bigün kartaşı…" (Ergin 2008, 112) satırlarıyla tanımlanmaktadır. Ayrıca bu ifadede cümlelerin uzunluğu ve birbiriyle kafiyeli bir şekilde biten yan cümleciklerden meydana geldiği yani bol sıfat ve zarflı bir söyleyiş şeklinin hâkim olduğu (Boratav 1983, 90-94), hemen dikkati çekecektir.

b) Destan kahramanının psikolojik özellikleri: Her insan gibi destan kahramanlarının da sevindikleri, üzüldükleri, gururlandıkları, sinirlendikleri hatta kinlendikleri durumlar olmaktadır. Destan kahramanlarının her konuda idealize edildikleri (Çobanoğlu 2007, 10) hatırlanacak olursa belirttiğimiz psikolojik durumları en üst seviyede yaşayacağı, ortadadır. Bir başka ifadeyle destan kahramanları da sevinecek, üzülecek, gururlanacak ve kinlenecektir. Ancak bu tür durumların, destan türü bağlamında daha çok milliyetçilik duygularıyla yani vatan-millet-bayrak konularında olacağı; bir anlamda duygulanmalarının milli kimlikle ilgili olacağı (Göka 2011, 45-47; Gökalp 1963; Turan 1998, 21-147), bellidir.Günümüzde hangi türden (yazılı veya sözlü) olursa olsun anlatı kahramanlarının psikanaliz yardımıyla çözümlenmeye çalışılmasının nedeni budur.

c) Destan kahramanının çevresi (içinde yetiştiği sosyal ortam): Sosyologların aile başta olmak üzere okul, iş hayatı vb. bütün çevrelerin etkisinden

söz ettikleri sosyal ortam her insanı, kendi tutum ve davranış, ahlak anlayışı, inancı, gelenek ve görenekleri bağlamında şekillendirir. Zaten sosyoloji ile halk biliminin yakınlığı da buradan ileri gelir. Günümüzde "aile terbiyesi", "soyu-sopu belli olma", "Söyle bana dostunu söyleyeyim sana kim olduğunu." ve "Kazan yanına varma karası bulaşır." gibi halk söyleyişlerinin ifade ettiği şey de, budur.

Ayrıca destan kahramanlarının anlatının vakası içindeki görüntüsü onun toplumdaki sosyal statüsü ile de yakından ilgilidir. Bir başka ifadeyle her kahramanın statüsüne göre yapıp yapmayacakları yani bu statüye yakıştırıp yakıştıramayacağı işler ve durumlar vardır. Bir yerde destan kahramanı bulunduğu konumun gerek ve ihtiyaçlarına göre davranacak; vakadaki görüntüsü bu hususta da belirlenecektir. Türk destanları bağlamında, asıl konunun yiğitlik ve kahramanlık olması dolayısıyla da milli birlik ve beraberlik felsefesiyle de yakından ilgili olan bu durum anlatı kahramanlarının idealize edilmelerine yol açtığı ortadadır. Nitekim uzun seneler Manasdestanının özellikle "Almambet'in Müslüman Oluşu" bölümünün Sovyet Dönemi'nde basılmayışının (İnan 1998, 104-108) nedenini burada aramak gerekir.

Bir anlamda destan kahramanlarınıniçinde yaşadıkları konar-göçer hayatın ihtiyaç ve beklentilerine göre yetişeceğini; av avlamak-kuş kuşlamak, yani avcılık ve atıcılık, güreş, savaş gibi alanlarda ustalaşacağını hatta bu hayatın yarattığı "er engişüü", "kökbörü-ulak tartoo", "cambı atuu", "balban küröş", "kaz küröştürü" gibi Türklerin milli oyunlarıyla (Tınıbekov 1993, 530-584) karşısındakini yeneceğini deberaberinde getiren bu durumun Bagış destanı için de söz konusu olacağı ortadadır.

Buradan hareketle biz, Bagışdestanındaki kahramanları hem vakada yer alış sıklığına göre derecelendirecek hem de her kahramanı yukarıda belirtilen üç ayrı ölçüt bağlamında ele alıp inceleyeceğiz.

5.1. BİRİNCİ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR

Bagış: Destanda anlatının başından sonuna kadar vakadaki hemen her olayda karşımıza çıkan tek kişi Bagış'tır. Vaka boyunca olayların merkezinde olan Bagış, aynı zamanda söz konusu bütün olayların sebebi ve sonucudur. Kısacası Bagış, anlatının sonuca ulaşmasında en büyük etken olarak dikkati çekmektedir.

Destanın başkahramanı olan Bagış, anlatının başında yirmili yaşlarda bir delikanlıdır. Eserde yer alan en güçlü kahraman olması bakımından Bagış'a ait tüm özellikler, her konuda idealize edilmiş, epik kahramanların taşımak zorunda olduğu özelliklerdir. Nitekim Bagış, korkusuz, yenilmez, gözü kara, cesaretli, pehlivan gibi, kaplan yapılı yani heybetli birisidir. Destanda bu durum:

"Bala Bagış al kezde,
Bar ele cıyırma caştarda." (s. 17)
……..
"Kabılan Bagış barbañdap" (s. 61)
……
"Kabılan baatır Bagıştı,
Mancu, Kalmak karadı,
Calgız emes Bagıştın,
Bir miñçe bar karaanı.
San cılkı kele catkanday,
Aldındagı Sur atı,
Attansa Bagış elinen,
Cetisuuda bardık can,
Kubanganın karaçı." (s. 69)

dizeleriyle verilmekte; kaplan, yiğit Bagış diye tanımlanmaktadır. Bu durumu ise biz hem anlatının Manas destanı tesiriyle teşekkül eden bir "kence epos" olmasına hem de epik gelenek kurallarına göre her destan kahramanının yiğitliği söz konusu olduğunda aslan ya da kaplan şeklinde belirtilmesine bağlamak istiyoruz.

Hemen bütün destan kahramanlarında da gördüğümüz üzere Bagış'ın içinde bulunduğu hayat tarzının ve bu hayat tarzının belirlediği ekonomik ortamın ideal ölçüleriyle verildiği de olmaktadır. Nitekim av avlamak, kuş kuşlamak bir yana geyik başta olmak üzere bütün yaban hayvanlarını avlayan bir özellikle karşımıza çıkan Bagış, destancı tarafından:

"Kiyik atıp, kuş salıp,
Tamaşaga ketti ele.

Can cürböstün çölünö,
Kayıpçının kölünö,
Aylına Bagış keliptir,
Talaada cürüp köp kündö.” (s. 15)
…….
“Ayıldan çıgıp attanıp,
Uçurap kaldı tülkügö,
Kum çetinde kelatıp.
«Kızıtalak kuu tülkü,
Karılardan ukkamın,
Bolot colgo karşı - dep,
Surkiyik menen kubalap,
Kaçırbay karmap alayın.
Karmatpay ketse cogolup,
Uuga barbay canayın».
Dep oylonup er Bagış,” (s. 121)

dizeleriyle aktarılır.

Bagış’ın avlandığı yerlerden bir tanesi ise Kococaş destanında Sur Eçki ile Alabaş’ın barındıkları Kara-Üñkür olup destanda bazen “Kayıpçı’nın Kara-Üñkür” olarak da karşımıza çıkmaktadır:

“Kayıpçının Kara-Üñkür, (s. 74)
…….
“Kayıpçının içine,
Elüü kişi eerçitip,
Baatır Bagış kelgeli,
Bir ayga tolgon çaması.
Kayıpçıda bar ele,
Ar türdüü ayban balası.
İlbirs algan, çöö algan,

Colbors atkan, şer atkan,
Börü, tülkü, ayuu atkan,
Otuz ayrı bugu atkan,(s. 80)
Arkar, kulca, tekesin,
Kum-kumunan sulatkan.
Can cürböstün çölünön,
Elge kaytsak eken - dep,
Cetelep alıp ketkin - dep,
Tirüü kulan karmatkan.
Eren Bagış keleytkan," (s. 81)

satırlarında da görüleceği üzere…

Bagış, karşısına kim çıkarsa çıksın yere seren, düşmanına aman vermeyen, çok iyi mızrak kullanan, güçlü-kuvvetli bir yiğit ve mükemmel bir savaşçıdır. Bu bağlamda Koroldoy başta olmak üzere, Baka Mançu, Bolot, Baytur ve Çelekbaş'ı askerleri ile birlikte öldürür:

"Koroldoydu kor kıldı,
Kalgan elge şor kıldı.
Kalmaktın begin cayladı,
Malın kayra aydadı.
Koroldoydu baş kılıp,
Nak eki miñ kişini,
Baatır Bagış kırganda, (s. 48)
……
Çetinden kılgan nayzanı,
Çenep kolgo karmadı.
Kesken terek keptengen,
Oroyu suuk Bakanı,
Koltuktan narı muştadı.
Tolkugan Bagış er neme
Toodoy bolgon Bakanı,

Toñkoytup cıgıp taştadı. (s. 72)

…….

Taciktin Bolot baatırıñ,
Baatır Bagış kulattı.
Çılbırın süyröp at kaçtı,
Kaçkan attı karmadı.
Kaçırbay baatır Bagışıñ,
Katışkan Tacik coonu aldı,
Mingen atın olco aldı.
Sayıp algan Bolottun,
Başın kesip baylandı. (s. 135)

…….

Çoñ balta menen er Bagış,
Toodoy bolgon Bayturdu,
Çokudan arı urganı.
Salmagınan baltanın,
Tuulgası sak kalıp,
Kara kuş söögü carıldı.
Menmensigen Bayturga,
Meesi çıgıp çaçırap,
Melcemdüü ölüm tabıldı.
Baytur attan kuladı,
Kuçaktap cerdi suladı, (s. 148)

……..

“Kabılan Bagış kapşırıp,
Katuu saydı capşırıp.
Oodarılıp Çelekbaş
Cıgıldı cerge calpıyıp.
Dalbarday bolup cıgıldı,
Topogo başı tıgıldı.

Toodoy bolgon Çelekbaş, (s.160)
Topurakka koşuldu.” (s. 161)

dizelerinde de anlatıldığı üzere…

Bagış, diğer bütün destan kahramanları gibi korkusuz, yürekli, vatanını ve milletini korumak uğruna hiçbir şeyden çekinmeyen, canını esirgemeyen bir kahramandır. Destan boyunca yer alan Çin, Kalmuk, Moğol savaşlarının nedeni Bagış’ın sözü edilen bu vasıfları ve kimliği ile ilgilidir. Nitekim Bagış’ın halkının birliğini, huzurunu koruma, vatanını-milletini her şeyden üstün tutma yolundaki tutum ve davranışları:

“Aylına kelip kep ugup:
«Cedigerden alım - dep,
Alıstan kelip Mañguldar,
Asıl buyum, arbın mal,
Alıp ketti - dep ugup,
Arkasınan Mañguldun.
Baramın!» - dep oolugup.” (s. 15)
……..
El namısın kılam dep,
Calgız ketken Bagıştın,
Baatırlıgın ugalık. (s. 33)
……..
Esirgen anda Mañguldar,
Manat menen üy capkan.
Esirip anın bayları,
Baş bolup Köñtöy balbanı,
İrandı karay töö tartkan.
Kaşkar, Koten, Cerkenden,
Ciberip mata aldırgan.

Cıynaganı üç miñ töö,

Mata, cibek, çay artkan.

Beş töögö birden kişi bar,

Kerben başı altoo bar. (s. 81)

……

Toy berişim, berbesim.

Kelip kalsa çır tabat,

Mañguldar toygo kelbesin.

Açık keñeş bergin» -dep," (s. 163)

dizeleriyle verilmekte ve ortaya konmaktadır.

Bagışdestanında, aile son derece sağlamdır. Aile fertleri birbirlerine bağlı, özellikle küçüklerin büyüklere saygısı, babanın aile üzerindeki otoritesi dikkate değer. Nitekim Bay, oğluna "Moğol ve Kalmuklara saldırmamasını, savaşmaktansa vergi vermenin daha uygun olacağını, zaten o ölürse başka evladının olmadığını" söylediğinde Bagış, savaşmaktan vazgeçer. Bu durumu biz Bay'ın Bagış'a söylediği:

"Barba, balam, tilimdi al!
Alışınça maldan ber,
Emineden kemiñ bar?
Barganıñ menen Mañgulga,
Bagış bolot çoñ zıyan!
Cergeleşken ceeginde,
Cedigerdin elinde,
Atka miner uul cok,
Tañuu bolor beliñe.
Takandaşıp Kalmakka,
Tarap ketpey ar kayda,
Turganıñ cakşı ceriñde." (s. 16)

dizelerinden anlamak mümkündür.

Bagış'ın sadece kendi ailesine değil genel anlamda aile kurumuna karşı saygılı ve hassas olduğunu da görmekteyiz. Gerek Bolot'a karşı Baytoko ile Karaçaç'ı koruması gerekse eşi olmadığı için yedi oğlu olan Sakatay'ı genç bir delikanlı ile evlendirmesi bu durumu gözler önüne sermektedir:

"Baytoko menen Karaçaç,
Al eköönü bir koşup. (s. 123)
Eerçişip bargan uul-kızga,
Han ordodo toy bolup." (s. 124)

ve:

"Eri cok katın boluçu,
Alıp berdi bir uulga." (s. 199)

dizelerinde de belirtildiği gibi…

Bagış, törelere bağlılığı kadar kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkasına yapmayan, böyle bir durumla karşılaştığında da alınganlık gösterebilen bir kişiliği bakımından da dikkati çekmektedir. Onun kendine olan güvenini de gösteren bu hususu:

"Kırgızdın kıraan Manası,
Beycindi közdöy col alıp,
Elüü tört ilek kol alıp,
On tört handı koşo alıp,
Balası caş Bagıştın,
Koşoydon Bagış karı emes,
Kabarsız ketip kalganı.
Beli katuu Manaska,
Kanday aytpay ketken - dep,
Taarınıp cürdü er Bagış,
Taaringan menen barbadı," (s. 200)

satırlarından öğrenebiliyoruz.

Bagış, gelenek ve göreneklerine bağlı bir baba ve hükümdar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim:

"Gülayım erkek töröp salganı.
Aga Toltoy at koyup,
Beşik toygo er Bagış
Beş, altı cüz mal soyup.
Balaluu baatır boldu - dep,
Baarı keldi el tolup.
Celege baylap, bee koyup,
Cergeley tartıp, el konup.
Cegeni appak may bolup,
Samoordo kızıl çay bolup.
Carım ay cakşı kamındı,
Bar caragın büt kıldı.
Meymankana üylörgö,
Aksakalın tüşürdü,
Bee soyup sıylap kütündü.
Beldüü Bagış er neme,
Cedigerdin zaldarın,
El içinde bayların,
Tak aytçu kebi şarların,
Kızmat kılçu baldarın,
Kımızdan berip, et berip,
Ebegeysiz köp berip,
Uy müyüz tartıp olturup,"(s. 162).

dizelerinde de görüldüğü üzere oğlu Toltoy doğunca Kırgız geleneklerine göre kedisine bağlı ve bütün akraba boyları davet ederek "beşik toyu" düzenler.

5.2. İKİNCİ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR

Destanının başından sonuna kadar yer aldığı görülen ancak vakada Bagış kadar etkin olmayan Bayteke, bu grupta değerlendirilmiştir. Bir başka ifadeyle destanda Bayteke gibi, hem olayların yönlendirmesinde aktif bir rol alan hem de Bagış'a destak olan başka bir kahraman görülmemektedir.

Bayteke: Bagış'ın en yakın arkadaşı ve beyliği süresince veziri olan Bayteke, Cediger halkı için çarpışan askerlerin en cesuru, en güçlüsüdür. Tüfeğini bir ateşleyişte sayısız düşman askerini yere seren, on beş kişiyi birden kucaklayıp tokmaklayacak kadar iri fizik yapısı ve cesareti ile de dikkati çeken Bayteke'nin bu özelliklerini:

"Kolun bulgap Bayteke,
Candap kaldı bir çakta.
Mıltık ünü tars etti,
Cıyırma beş Kalmak al cerde,
Cıgılıp attan calp etti.
On beşi kalgan Kalmaktan,
Kuup cetti añgıça,
Arkasınan bel caktan.
Onu kalgan col tosup,
Kapçıgaydan Cediger, (s. 103)
On beşi bardı ber caktan.
Kalmaktan on beş ortodo,
Otuzu bar Cediger,
Orop algan al cerde.
On beşin tirüü karmadı,
Kañgaylatıp tokmoktop,
Cılañaylak aydadı. (s. 104)

dizelerinden rahatlıkla anlayabiliyoruz.

Bayteke, Bagış'ın her an yanında bulunan arkadaşı, rehberi ve sırdaşı olup Bagış'ın ifadeleriyle bu durum:

“Karaanım menin Bayteke” (s. 105)

……...

“Kösöm neme Bayteke” (s. 186)

sözleriyle dile getirilmektedir.

Bayteke, aynı zamanda siyasi ve idari alanda gösterdiği başarılar ile ülkesine sayısız yardımları dokunmuş iyi bir diplomattır. Bagış, tüm önemli işlerinde Bayteke’yi elçi olarak gönderir. Nitekim destanda Bagış, Köñtöy ile savaşmadan önce yardımlarını talep etmek istediği Kırgız yiğitlerine de Bayteke’yi elçi olarak göndermeyi tercih eder:

“Koşoygo murun bargın - dep,
Baytekeni atkazat.
Oşol cigit Bayteke,
Toltoygo kalgan çagında,
Karı bazir atanat.
Baytekeni er Bagış,
Cetisuudan uzatıp,
Can kişige tuyguzbay,
Altı kündü ber cakka,
Özü koşo bir basıp.
Cekip aga tapşırat,” (s. 105)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere…

Bayteke, iyi bir diplomat-asker olmanın yanında karakteri oturmuş, son derece olgun ve itaatkâr bir kişi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bagış, sert sözler söylese bile ona alınmaz ve itaat etmeye devam eder. Hatta Bagış, ölmeden önce son sözlerinde Bayteke’nin itaatine ve ona destek oluşuna minnet duyduğunu şu sözlerle ifade eder:

“Men cumşasam, sen bardıñ,
Elge kelgen duşmanga,
Önöktü berbey men aldım.

Han aldına sen bardıñ" (s. 207).

Bayteke, bir savaşta diğer askerlerin yataksız yerde yatma itirazlarının aksine aza kanaat eden bir durum sergileyerek halinden şikâyetçi olmaz. Bayteke'nin bu kanaatkâr tavrı diğer askerleri utandırır. Nitekim destancının ifadeleriylebu ise durum:

"Ança-mınça cel sözgö,
Azdıkçagan er ele.
Can kazan asıp, ot cagıp,
Caylanıp catıp kalıştı.
Orunsuz cerden talaşkan,
Bayırkılar namıstı." (s. 157).

satırlarıyla yansıtılmaktadır.

5.3. ÜÇÜNCÜ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR

Bu gruptaki kahramanlar destanın herhangi bir bölümünde yer alan, bir başka ifadeyle; destanın bazı bölümlerinde asıl kahramanın merkezinde olduğu diğer olaylarda karşımıza çıkan kişiler olup bir kısmı Bagışve Bay'ın tarafında bir kısmı ise onların karşısındadüşman safındayer almaktadır.

Koroldoy: Kalmuk halkındandır ve Bagış'ın ilk savaştığı düşmanıdır. Koroldoy'un destanda yer aldığı ilk dizeler, Bagış'ın "bey toyu" verdiği sırada sınırda bir köyü yağmalayıp en az altı bin mal alıp köyü talan etmesini anlatır. Destanda yer alan bu dizelerden Koroldoy'un acımasız, cesur bir o kadar da kurnaz bir yiğit olduğunu anlamak mümkündür:

"«Biyligiñdi toylot»- dep,
Elder aytıp kalıştı. (s. 20)
…….
Tañ-tamaşa köp boldu.
El oşentip catkanda,
……

Kalmaktardın Koroldoy,
Kaptaldan tiyip alganı.
Alıstagı elderden,
Iraak körüp bul toygo,
Kelbey kalgan bir kişi,
Aytıp munu barganı.
Kalmaktan kelgen Koroldoy,
Çetki suuga mal koyboy, (s. 23)
Takır aldı Koroldoy.
Töö aldı, uy aldı,
Cılkı aldı, koy aldı
Az bolgondo Koroldoy,
Altı miñçe mal aldı." (s. 24).

dizelerinde görüldüğü üzere…

Koroldoy, diğer Kalmuk yiğitleri olan Alooke, Şooruk ve Köñtöy'den daha saygındır. Bu durum, Koroldoy'un Bay'a gönderdiği mektupta yer alan aşağıdaki:

"Alooke, Şooruk, er Köñtöy
Başkara albayt sen uksañ.
Tüşö kalat atınan,
Kimisine coluksam.
Urmatım bar uşunça,
Urugu Kalmak köp curtka." (s. 27)

dizelerden de anlaşılacağı üzere "kime rastlarsa karşısında el-pençe divan durmakta"; bütün Kalmuk boyu ona saygı göstermesinden anlaşılmaktadır.

Koroldoy'un sadece saygın değil, sevilen bir yiğit olduğunu ise Bagış ile karşılacağı sırada "Koroldoy hanginiz?" dendiğinde üzerine Karagıt'ın verdiği "Koroldoy boş birisi değil" şeklinde verdiği cevaptan da anlamak mümkündür:

"Koroldoyuñ kaysı?» -dep,
Kayran Bagış aytkanda,

Karagıt degen bar ele,
Koroldoy menen kurbaldaş,
Baatırsıngan can ele.
Bölünüp elden Karagıt:
«Koroldoydu çakırgan,
Kim da bolsoñ kebimdi uk!
Koroldoy beker al emes,
Söödürögön ceñdeyge,
Bettep barçu can emes!" (s. 36)

Koroldoy'un iyi bir avcı olduğu ise avladığı hayvanları sıralayan şu dizelerle verilmektedir:

"Kiyik atıp, uu çaçıp.
Adırdan arkar karmatıp,
Buruşunan bugu atıp.
Tekesin taştan sulatıp" (s. 34).

Baka (Baka Mançu): Mançu halkından olup destanın ikinci bölümünde adı geçen Baka, aynı zamanda Cengiz Han'ın güçlü yiğitlerindendir.Cengiz Han'ın,Bagış'ın Kalmukları yendiğini duyunca onunla savaşması için yiğitleri içinden aklına gelen ilk isim Baka olup düşmana hiddetlendiğinde neler yapabileceği, destancı tarafından:

"Cibereyin anda - dep,
Bir çoñuraak balbandı»,
Oyuna Çıñgış alganı.
Özü Mancu eli ele,
Atın Baka deer ele.
Açuulansa al Mancu,
Çekesinen Kalmaktı,
Talap alçu kee keede.
Cön cürbös Baka Mancuunu,

Cibermek bolup Çıñgış Kan,
Ataylap aga kat cazdı,
Çabarmandı atkazdı.” (s. 46)

dizeleriyle aktarılmaktadır.

Cengiz Han’ın, Cediger ilini yok etmek için yola çıkarıp görevlendirdiği Baka, her türlü savaş şartlarına dayanıklı ve bu konuda kendisine son derece güvenen bir askerdir. Bu durumu ise destanda verilen:

“Baka Mancu oygo alıp,
«Cedigerdi kolgo alıp,
Özünö kayra tiyeyin.
Men Çıñgışka kol salıp»,
Dep oylonup cönödü.
Bargan menen Bagışka,
Oyloboyt Baka ölördü.
«Meni Çıñgış cumşayt» - dep
Ogo beter kögördü.
Colun körüp keldiñ - dep,
Colu katkan bayakı,
Şorluu eki Kalmaktı,
Baştatıp coldu aydattı.
Kündü küngö uladı,
Künü tınım albadı.
Tündü tüngö uladı, (s. 46)
Tünü tınım albadı.
Oşondoy cürüp olturup,
Cedigerge barganı.” (s. 47)

dizelerinden öğrenebiliyoruz.

Baka'nın fizik yapısı da epik geleneğe uygun bir görünüm arz etmektedir. Baka, o kadar heybetlidir ki; onu gören Cediger halkı korkudan ne yapacağını şaşırır, canlarından ümitlerini keserler. Nitekim destancı tarafından bu durum:

"Kayırdap Baka badirek
……
Kara boyu too eken, (s. 66)
……
Ar kanday kişi kaptaşsa,
Mañdayga bütkön şor eken,
Kürüldösö badirek,
Çagılganday kürüldöp,
Oozunan çıkkan kök tütün,
Cöö tumanday türülüp,
Can bütköndün baarısın,
Cep bolçuday körünöt.
Kabagında kaar turat,
Karaşında zaar turat.
Sürötü adam bolboso,
Sölökötü too turat.
Caaktarı toonun çabınday,
Caaktarının ergülü,
Kadimki cayloo canuurday.
Sakalı tokoy çerindey,
Eki kaştın arası,
Bee baylagan kerüüdöy.
Külgündöp beti kara kök,
Küügümdögü ustaday.
Toskondu tozgok kılgıday,
Tozdurup salıp tıngıday,
Çappay bassa cıgılsa,

Cüzdön kişi kırgınday.
Közdörü çuñkur orodoy,
Kolundagı çokmoru,
Beş cüz koy batçu korgondoy.
Kirpiginin birine,
At baylasa turganday.
Eki bettin etine,
Eki börü, beş dañgıt,
Erkinçe cese toygunday.
Koldorunun şadısın,
Komurup alıp tübünön,
Karı kılsa bolgunday.
Suusaganda bir cutsa,
Cetisuu kakşıp soolgunday.
Cediger kaldı añ-tañga,
Kişi körüp uşunday." (s. 67)

satırlarıyla açıklanmaktave anlaşılacağı üzere, "dağ gibi heybetli, iki kaşının arası deve bağlanacak kadar açık, kirpiklerinin her biri "at mamısı" olacak kadar güçlü, sakalı orman gibi, uzun ve gür, yanakları iki kurt-beş köpek yese doyacak kadar büyük" olarak tasvir edilmektedir.

Baka'nın yine destancı tarafından:
"Oroyu suuk Bakanı," (s. 72)

dizesiyle "soğuk ve insanı ürküten bir görünüşe sahip" şeklinde verilmesi ise işin bir başka boyutudur.

Baytur: Bedahşanlı Taciklerden olan Baytur, Bolot'un arkadaşı olup gücüne, savaş yeteneğine güvendiği bir askeridir. Bu sebeple Bolot, Bagış'a saldırmadan önce Baytur'dan yardım istemeyi düşünür:

"Badakşandık Tacikte,
Baytur baatır er ele,

Aga kabar salsambı?
Anın kolun alsambı?" (s. 117)

dizelerinde de görüldüğü üzere…

Baytur, kendisine son derece güvenmekte, herkesi yenebileceğini düşünmektedir. Söz konusu güvenin verdiği cesaretle Bolotve Bagış'ın savaştıklarını duyunca gidip ikisini de yenmek ve topraklarını almak ister.Bu husus, Baytur'un ifadeleriyle:

"Menin atım er Baytur,
Unutup kalbay biliñiz.
Öñümdü körgön er korkot,
Cürögüñ çıgıp ketpeñiz.
Badakşanda catkanda,
Kabar uktum başkadan.
Düyşömbü Tacik elinen,
Cetisuuga ketti - dep,
Baatır Bolot baştagan.
Bolot menen Bagıştı,
Katar sayıp alsam - dep,
Oşol üçün kelaytam.
Ciberdi Bagış dep ayttıñ," (s. 140)

dizeleriyle anlatılmaktadır. Bu bağlamda Baytur, kendisinden üstün bir başka yiğit olabileceği düşüncesini asla kabullenmez. Nitekim iki yiğidin birbirleriyle savaştıklarını duyunca"Bolot, benden güçlü mü?" diye düşünen Bagış'a saldırmaya karar verir. Bu durumu biz Baytur'un ifadeleriyle verilen:

"Badakşandık han Baytur,
Bolotton kabar uguptur.
«Menden Bolot erbi - dep,
Badakşandan attanıp,
Cetisuuga barayın.

Bagış menen Bolottu,
Katar sayıp alayın.
Cetisuu menen Düyşömbü,
Tacikke tartıp bereyin.
Bagış menen Bolottun,
Bagın alıp keleyin.
Eregişken ekөönün,
Edebin kolgo bereyin!»" (s. 138)

dizeleriyle, "yüzünü gören Cedigerlilerin yüreklerinin hoplayacağını, Bagış'ın da vasiyetini yazıp kefenini hazırlayarak karşısına çıkmasını belirttiği":

"Kereez kebin baarısın,
Tirüü ketem debesten,
Kiyip çıksın kepinip,
Ölgönde kiyer nemesin,
Üyümdü köröm debesten!
Ümüt üzsün canınan,
Kem-kerçi cok kütünüp,
Kamınıp çıksın abıdan." (s. 143)

dizelerinden de anlamak mümkündür.

"Baytur korkpoyt şaşılıp.
Türpötün körsөñ Bayturdun,
Bagıştan barat aşınıp." (s. 147)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Baytur'un, kendisine olan güveni yanı sıra hırslı bir savaşçı kimliğiyle de karşımıza çıkması ise, son derece dikkate değer.

Bolot: Tacik ülkesinin Düyşömbü şehrinde yaşamakta olan yaşlı, sözü dinlenen bir aksakal olup "uluu" olarak tanımlanan Bolot, tahammülsüz bir karaktere sahiptir. Nitekim Kırgızlar içerisinden önce Manas'ın sonra Bagış'ın tüm düşmanlarını alt etmelerine katlanamadığından altı bin asker, sayısız deve ve eksiksiz

savaş takımlarıyla hazırlanıp Cediger ülkesini yok etmek üzere Bagış ile savaşmaya gider. Bu durum destancının ifadeleriyle:

"Düyşömbü barlık curtunan,
Koşuun cıydı, kol toptop.
Kolomoluu kol cıydı,
Az cıybadı, mol cıydı.
Altı miñ asker toptodu,
Üstünö olpok camındı,
Kem-kerçi cok kamındı.
Töölörgö cüktöp ok aldı,
Ok-darısın mol aldı.
Azık-tülük kamdadı,
Altı miñdi camdadı.
Cendirem dep oyloboyt,
Cedigerdin er Bagış,
Ceñemin - dep barganı,
Alamın - dep barganı.
Arbın koşuun kolu bar,
Kalgan elden kırduusup,
Üstündö Bolot zoru bar.
Cetisuu keldi Tacikter,
Ildamdap cürüp keçikpey.
Taciktin kolu bargan cer,
Ters-Agındın özönü.
Tüşürdü kolun er Bolot,
«Cedigerden kızıl kan,
Kuyulsun dep şorgolop.
Karaanım körsö Cediger,
Üyünön çıkpayt korgolop»,
Dep oylonot er Bolot." (s. 117)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

Bolot, son derece iyi bir savaşçı olup gücü neredeyse Bagış'a denktir. Nitekim daha ilk karşılaşmalarında Bagış'ın bacağına mızrak saplar ve onu bir hayli zorlar. Bu durum üzerine Bagış, bir an öleceğini bile düşünür:

"Cagaldanıp çoñ Tacik,
Can ayabay kaçırıp.
Kaçırganda Bagıştı,
Cambaşka nayza batırıp.
Muştap ötö bergende,
Eki kabat temir ton,
Çıdaştık berbey çıtırap,
Carılıp ketti bıdırap.
Ötö berdi çoñ Bolot,
Caykı kündöy zımırap.
Nayza tiygen Bagıştın,
Cambaşınan kan agıp,
Konçuna kirdi cımıldap.
Mınçalık cara kança - dep, (s. 133)
Oodarat meni bul Tacik,
Emi kayta saysa - dep." (s. 134).

dizelerinde de görüldüğü üzere…

İyi vasıfları Bolot'un, başkasının sevgilisini elinden almak istemesine engel değildir. Nitekim Ters-Agın'a gelip beğendiği Karaçaç'ı, -ki aslında Baytoko'ya âşıktır- zorla kaçırmak istemesi bu durumu gözler önüne sermekte ve aşağıdaki:

"Ters-Agındın elinde,
On beş caşta bir suluu,
Tacik Bolot alam - dep,
Zorduk kılıp oşonu,
Kızdın caşı on talaa," (s. 118)

dizelerinden de anlaşılabilmektedir.

Bolot, kindar bir kişiliğe de sahiptir. O, geçmişte kendisine yapılan hiçbir şeyi asla unutmaz. Bu duruma en güzel örnek; çocukluklarında Kalmukların verdikleri toy sırasında Bagış'la tartıştıklarını, birbirlerine kinlendiklerini hala unutmaması olup destancı tarafından:

"Toy bergende Kalmaktar
Badamdın başkı sazında, (s. 132)
Körüşkön bala çagında.
Belde bular betteşip,
Duşmandaşıp kekteşip."(s. 133)

şeklinde ifade edilmiştir.

Köñtöy: Kalmuk halkından olan Köñtöy, Cengiz Han'ın güçlü-kuvvetli ve savaş konusundakimahareti her yere yayılmış bir yiğidi olup Kögöydüñ şehrini kuran, Keñ Kol Bölgesi'nin tamamını kendisine tabi kılan kişidir. Destanda ise bu durum:

"Çıñgıştın beldüü kişisi,
Ataktuusu er Köñtöy,
Kögöydüñ degen şaar salgan,
Atpay Çüydün talaasın,
Büt Keñ-Koldun çölkömün,
Takır eelep bir algan." (s. 80)

dizeleriyle aktarılır.

Destanda Köñtöy korkusuz, cesaretli, bu bağlamda söz konusu özelliklerini göstermek için Bagış'ın karşısına yalnız çıkmaktan çekinmeyen biri olarak görülmektedir ve:

"«Catıp turgun, baylarım,
Cetisuu alıs bul cerden,
Men ele calgız barayın,

Bagıştı baylap alayın.
Artık maktayt Kalmaktar,
Kayıpçının özönün,
Cerin körüp canayın.” (s. 86)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere bu cesaretin verdiği düşünceyle Kalmukların çok övdüğü ve Kayberen’in yaşadığı bölgeyi görmek için Yedisu taraflarına gitmek için hazırlıklara başlar.

Köñtöy, belirttiğimiz özelliklerinden başka Kalmuk boylarından birinin yöneticisi, ticaretle uğraşan bir tüccar ve bir avcı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu destandaki:

“Baş bolup Köñtöy balbanı,
İrandı karay töö tartkan.
Kaşkar, Koten, Cerkenden,
Ciberip mata aldırgan.
Cıynaganı üç miñ töö,
Mata, cibek, çay artkan.” (s. 80)

dizelerinden anlanayabilmekteyiz.

Destandaki:

“Kayıpçının özönün,
Cerin körüp canayın.
Kayberendin keni deyt,
Ar sonunun köröyün.
Bugu menen kulandan,
Atıp körüp bulardan.
Colbors, ayuu, şerinen,
Azuuluunun erinen,
Attırıp andan kelbesem».” (s. 86)

dizelerinde ise Köñtöy'ün, Kococaş destanında Sur Eçki ile Alabaş'ın yaşadıkları,Kara-Üñkür'de (Köse 2002a, 254) avlanacak kadar iyi bir avcı olduğunu görmekteyiz. Bu benzerliği ise –daha önce teşekkül ettiğini düşündüğümüz- Kococaş'ın, Bagışdestanına olan etkisi şeklinde değerlendirmek istiyoruz.

Çelekbaş: Cürçen kabilesinin lideri olan Çelekbaş, aynı zamanda Baytur'un arkadaşı olarakda karşımıza çıkmaktadır. O da Baytur gibi "Rus'a benzeyen soğuk görünüşü yanında iyi bir dost ve arkadaş"şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durum ise destanda:

"Çerçen degen bir uruk,
Oruska cakın türü suuk.
Çerçendin elin başkargan,
Baytur öldü degendi,
Çelekbaş degen er ugup.
Öörçüp barat Cediger," (s. 149)

şeklinde verilmekte, hatta:

"Ört öçköndöy kılam-dep,
Cerinde catıp oolugup:
«Baytur maga kanattaş,
Maksatı bizge talaptaş.
Bir süröşkön tulpardı,
Baygege barıp at çapsak.
Beli katuu er ele," (s. 149)

satırlarında da görüleceği üzere Çelekbaş'ın, Baytur'un intikamını almak üzere Cediger soyuna saldırmaya hazırlandığı belirtilmektedir.

Çelekbaş'ın, kendine güvenen bir kimlikle de karşımıza çıktığını görüyoruz. Destanda birçok kez tekrar edilen bu durumlardan birini; Çelekbaş'ın Bagış'a meydan okuduğunu belirten dizeleri bu bağlamda aşağıya almak istiyoruz:

"Benim adım Çelekbaş,
Benimle karşılaşsa,

Bagış'a çare bulunmaz. (s. 154)

……

Çensiz baatır Çelekbaş,
Saybay kantip kalamın?!
Artımda beş miñ kolum bar,
Attanganda colum şar.
Bagışıña aytıp bar,
Endekey cürüp talaada,
Eñdirip saldım debesin.
Eline barsın Bagışıñ,
Eñişer bolso erkeksip.
Esi çıksa Bagışıñ,
Kelsin maga calınıp,
Bar dartın aytıp zarılıp.
Sözünön baykap köröyün,
Kıynalıp kelse cabılıp.
Bir kıyalım karmasa,
Kızmatker kılıp salarmın.
Bir kıyalım karmasa,
Kıyıp başın salarmın».” (s. 155)

Çelekbaş çevik, süratli, atik, iyi savaşçı kimlikleriyle de karşımıza çıkmakta, Bagış'ı mızrağıyla yaralaması bir anlamda gücünün ona yakın olması, şu dizelerle verilmektedir:

“Çelekbaş ıkçıl şamdagay,

Er Bagışka tuydurbay,

Elöösüzdön Bagıştı,

Nayza menen ıgın taap,

Töbösünö, caagına,

Oñ kırına, dalıga,

Törttü muştap ciberdi.

Katar nayza tört tiydi

Katası cok töp tiydi.

Kayran Bagış baatırdın,

Töbösündö ört küydü.

Ardandı Bagış, kamdandı

Dagı ıgına keltirip,

Çelekbaş kelip bir saydı. (s. 158)

Kara canga küç keldi,

Kaçırıp Bagış cetti emi.

Kaalgaday Çelekbaş,

Kaçırıp cetken Bagıştı,

Kamındırbay aldırtan,

Kak boorgo koyup öttü emi." (s. 159)

Bagış, Çelekbaş'ın yiğitliğinden, gücünden o kadar etkilenir ki; onun boşuna övünmediğini, gerçek bir yiğit olduğunu şu şekilde dile getirir:

"Bagış dalay nayza cep,
Çerçender turat maktaşıp,
Çelekbaş kıyın eken - dep,
Ilaaçınday Çelekbaş,
Aldı-arkası, oñ-soldon,
Cetimiş urdu nayzanı.
Çelekbaştı er Bagış,
Bir da saya albadı.
Ketkeni kaldı Bagıştın,
Cep catıp nayza darmanı.

Cebedey atın cügürtüp,
Çelekbaş kelip kalganı.
Turdu Bagış bılk etpey,
Çıksın dep munun armanı.
Oñ koltuktan kötörö,
Öpkögö koyup ötköndö,
Cıgıla cazıp atınan,
Baatır Bagış az kaldı.
Şayı ketip şaldırap,
Turup kalgan eken - dep,
Oyuna aldı Çelekbaş.
Oodara sayıp alam - dep,
Udurañdap kelatat.
Sol böyrögün çenedi.
Soolup kalgan Çelekbaş,
Karçıtka muştap ciberdi.
Mılk dey tüştü nayzası,
Kıyrap ketti öñdönöt,
Kabırgası Bagıştın,
Katarınan kançası.
Sootunan çıktı bölünüp,
Öñürünün barçası.
İline tüştü budurgup,
Kaskagınan nayzası." (s. 159)

dizelerinde görüldüğü üzere…

Koşoy: Kırgızların güçlü yiğitlerinden olan Koşoy, Katagan'da yaşamakta; Bagış'ın Köñtöy ile savaşmadan önce yardım istemeyi düşündüğü ilk yiğit olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bir müddet Kalmuk tarafında yaşamak zorunda kalan Koşoy bize:

“Katagandın Koşoyu,
Kayrattuu dep kep ugam,
Kalmaktardın içinde,
Aylasız cüröt dep ugam,
Aga da kabar salayın.” (s. 100)

dizeleriyle tanıtılmaktadır.

Koşoy, aynı zamanda yumuşak başlı ve yardım sever olarak da belirtilmektedir. Nitekim onun makamına girerken çekingen tavırlar sergileyen Bayteke’ye, yanındakiler:

“Tar emes peyli Koşoydun.
Munayım özü eñ cumşak.
Cüzü tüşsö kişinin,
Cüzü ayıldan attanat.
Tosturbayt Koşoy eşigin,” (s. 110)

diyerek “bu konuda endişe duymamasını” belirtirler.

Koşoy, verdiği söze bağlı bir yiğit olarak da dikkati çekmektedir. Nitekim “Bagış’a saldırı hazırlığı içinde olan Köñtöy’e karşı Cediger’e mutlaka yardım edeceğine dair” Bayteke’ye verdiği sözde bu durum, açıkça görülmektedir:

“«Köñtöy kelse ceriñe,
Koşo kelet er Koşoy.
Ubadası oşondoy,
Kamçı taştaym aldında,
Kabar bolot Koşoydon.
Koşuun cıynap, kol alıp,
Azıktı töögö artabız.” (s. 115)

Koşoy, Kırgız gelenek ve göreneklerine bağlı, misafirperver, cömert ve aile kurumuna saygılı bir kahraman olarak da görülmektedir. Bu durum ise destanda:

“Eşikte eken er Koşoy,

Aldırdı atın malayga. (s. 110)

…….

Er Koşoydun üstünö.

Celdetteri Koşoydun,

Celmoguz kara balaaday.

Baytekeni cürgün - dep,

Degdeñdete bastırıp,

Baytekeni aparıp,

Başka bir üygö catkırıp,

Artık sıylap kütüşüp.

Aybattanıp celdetter,

Calgız ooz cayın surabay,

Cañı cılkı etinen,

Cakşınakay berişip.

Kaadasınça Kırgızdın,

Töşöktü salıp keriltip." (s. 111)

dizeleriyle verilmekte; onun bu özelliği "Bayteke'yi ağırlayışını gösteren":

"Çay-çamegin keltirdi,

Dastorkongo tolturup.

Tamagın Koşoy cay içip,

Bayteke menen birge içip.

Sapırma içip terdeşip,

Muzdatkan kazı, cal ceşip. (s. 112)

…….

Baytekeni er Koşoy,

Seksen künü örgütüp,

Baytekeni er Koşoy,

Bagıp cürüp, kış çıgıp,

Cazdın künü cönöttü." (s. 114).

dizelerinde açıkça ortaya konmaktadır.

Koşoy, Kırgızlar içerisinde saygın bir yeri olan "Aksakallar"dan biridir. Nitekim Toltoy'un beşik toyunda Koşoy'u, Kırgızhanlarından Manas'ın babası Yakup Han'ın ağırlaması da bu durumu doğrular niteliktedir:

"Katagandın Koşoyu,
Bay Cakıp baştap Kırgızdı,
Al künü konok alıptır.
Bagış, Cakıp, alp Koşoy,
Aytışıp sözgö kanıptır." (s. 172)

satırlarından da anlaşılacağı üzere…

Koşoy dost canlısı, dostluğa önem veren hatta dostları arasında yakın bağ kurulmasını isteyen bir kimlikle de gösterilmektedir. Nitekim henüz birbirleri ile tanışmamış olan Manas ile Bagış, Koşoy sayesinde dost olurlar ve hediyeleşmeye başlarlar. Bu durum ise destanda:

"Bagıştın kılgan işterin,
Manaska Koşoy aytkanda.
Abaltan beri karata,
Ak peyil Bagış cakşı - dep,
Bastırıp Manas barbadı.
Körböy turup bir birin,
Izattaşıp sıylaştı." (s. 116)

satırlarıyla açıklanmaktadır.

Yakup Han: Manas'ın babası, Kırgızların beyi olan Yakup Han, zengin ve cömert kimliği ile dikkati çekmektedir. Zira Toltoy'un beşik toyunda üç bin koyunu ve bin atı hediye olsun diye Bagış'a, dolayısıyla Cediger halkına yollaması da bunu doğrular niteliktedir:

"Cakıp özü alıptır.
Üç miñ koydu soogat - dep,
Ar kimge berip salıptır.
Miñ cılkını Cakıp Bay:

«Sen da Kırgız uulusuñ,
Toyuña selbik bolsun» - dep,
Bagışka aytıp kalıptır.
Bayge menen Bay Cakıp,
Dalaydın köönün alıptır.
…….
Bay Cakıp baştap Kırgızdı," (s. 172).

Yakup Han, Bagış ile akrandır. Destanda bu durumu, Manas'ın Bagış'a söylediği:

"Bagıştı körüp er Manas:
«Karıp kalgan kişi eken,
Atam menen kurbaldaş." (s. 200)

sözlerinden anlamak mümkündür.

Baytoko-Karaçaç: Ters-Agın vadisinde yaşamakta olan Baytoko ile Karaçaç aynı köyden arkadaş ve sevgilidirler. Bu durum destanda:

"Baytoko menen Karaçaç,
Koroolos ayıl kanattaş.
Bassa, tursa tikteşip,
Başınan bular talaptaş." (s. 118)

dizeleriyle verilmektedir.

Baytoko'nun fiziksel özellikleri hakkında bilgi verilmemesine karşın Karaçaç'ın söz konusu özelliklerini, Bagış'ın onun güzelliğini görünce şaşırıp:

"Carkın çıgat nurlanıp.
«Alda emne sonun» -dep,
…….
Ayday beti nurlanat.
Ak, sarısı, kızılı

Ayra cakşı taanılbay,
Alda neçe buulanat.” (s. 122)

demesinden kısıtlı da olsa anlayabilmemiz mümkündür.

Karaçaç ile Baytoko, aşkları uğruna yaptıkları fedakârlık ile dikkati çekerler. Zira Bolot’tan kaçarken çölde susuz kaldıklarında birbirlerine gözlerini çıkarıp vermelerinin anlatıldığı:

“Esine kelip Baytoko,
Burulup artın karasa,
Karaçaç catat sunalıp.
Karasa közü oyulgan,
«Menin esim oogondo
Çeçekeyin Karaçaç,
Bergen eken maga» - dep,
Kolun salıp koynuna,
Koltugun baykap karasa,
Anda-sanda sokkonsuyt,
«Es alar beken kurbum - dep,
Konor beken koluma,
Kayrılıp maga tuncur» - dep,
Bir közün çukup ciberdi.
Oozuna suunu tamızdı,
Çeçekeyin agızdı.” (s. 121)

dizeleri destanın en duygulu kısımlarındandır.

Karaçaç ile Baytoko’nun çölde uzun süre, zorlu bir yolculuk yaptıktan sonra Bagış’a gelip köyleri Ters-Agın’a Bolot’un saldırdığını haber vermeleri, destanda bu iki kahramanın cesaretli, dayanıklı kimseler olduğunu anlamamızı sağlamaktadır:

“El catarda Baytoko,
Kep aytkanga caradı.
Salañdagan kızıl til,

Murdakıday cıynaldı.
Bacırañdap beçara,
Başınan kebin salganı:" (s. 123)

satırlarında da açıklandığı üzere…

Sakatay: Toltoy'un beşik toyu esnasında haramilerin Cediger'in sınırına gelip köyden kaçırdığı kadınlardan biri de Sakatay'dır. Kaçırılan kadınlar içerisinde vakur tavırları ile dikkati çeken,bu durumda bile halkının düştüğü duruma üzülen Sakatay'ın bu hali destanda:

"Karakçı algan kırk katın,
Kak oşonun içinde,
Kalkı üçün küygön bir katın.
Çoñdugu teke Sakaday,
Karakçıga tüşkönü,
Kaygırbay da, muñaybay,
Kapalanbay, ıylabay,
Ce katkırıp külüp kubanbay,
Küyünböy da, süyünböy,
Unçukpay cürçü meltirep,
Anın atı Sakatay." (s. 175)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

Sakatay, vatanı için her şeyi göze alabilecek yiğitlikte bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun için vatan uğruna verilecek canın hiçbir değeri yoktur. Bu durumu Sakatay'ın kendi ağzından verilen şu dizelerde görmek mümkündür:

"«Caralganı can bolup,
Carıktıkka çıkkanı.
Bakkandır atam aldeylep,
Kötörgön enem ööbaylap.
Bar tapkanın kiygizip,
Bar tamagın içirip,

Karagan kök bit çagımdan.
Kastarlap bagıp çoñoytup,
Kaadalap berip küyöögö,
Emi kartayıp baram Sakatay,
Kalıñ curtum Cediger,
Cakşı kündö bir cürgön,
Caman kündö bir bolgon,
Sır tüyünün çeçişken,
Elim kaldı Cediger.” (s. 177)

Sakatay, aynı zamanda korkusuz ve akıllı bir kadın olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim diğer kadınlar haramilerin gazabından kurtulamayıp ölürken Sakatay, ellerinden kaçmış, kaçarken bir haramiyi öldürüp Bagış’a gelerek olan biteni anlatmış ve Bagış’ın onları yakalamasına vesile olmuştur. Destancının ağzından bu durum bize:

“Eelegen neme canına.
Ceñine katıp bıçaktı.
Ala bargan Sakatay.
Körgözböy erge canına,
Barıp kaldı temtendep,
Biyik cardın başına.
Beylep carga kelgenin,
Belgilegen Sakatay,
Katındık kılıp şaşılıp,
Er kişi dep cazganbay,
Canaşa basıp baratıp,
Calanıp turgan kancardı,
Kak öpkönün tuşunan,
Oñ koltukka bir malıp,
Aldında cardın başınan,
Türtüp iydi kulatıp.” (s. 176)

satırları ile açıklanmaktadır.

Onun bu cesareti, karşılıksız kalmamıştır. Nitekim Bagış kırk haramilerden ele geçirdiği ganimetin üçte birini ona vermiş; bir hanlığın başına geçirip genç bir delikanlı ile de evlendirmiştir. Bu durum ise destanda:

"Üç bölümün düynönün,
Karakçılar talagan,
Elge berdi toygunça.
Bir bölügün korotpoy,
Sakatayga karmattı,
Sen algın dep barınça.
Kabarga bargan Sakatay,
Katın dep anı sanabay,
Han kötördü bir suuga.
Eri cok katın boluçu,
Alıp berdi bir uulga.
«Karakçıga baş berbey,
Kaçıp kelgen Sakatay,
Cez kempir»- dep ataştı.
Sakataydan ceti uul,
Ayçüröktü talaşkan,
Toltoy menen Semetey,
Kırılışkan uruşta,
Semeteyge koşulup,
Kıraandın naamın talaştı.
Akırında Semetey,
Cetisuuga han kılıp,
Cediger elin karattı.
Handık alıp Sakatay,
Cediger cattı caymacay." (s. 199)

dizeleriyle verilmektedir.

5.4. DÖRDÜNCÜ DERECEDEKİ KAHRAMANLAR

Manas: Bagışdestanında Manas, olayların içinde yer almasa da kendisine atıf yapılan bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Atıfların hepsi Manas'ın yiğitliği, gücü-kuvveti hatta kendi adıyla bilinen destanda da sık sık karşılaşıldığı gibi ve Çıyırdı'nın ona hamile iken kaplan yüreğine aş ermesinden dolayı "kaplan gibi heybetli" doğan (Yusupov 1995, 21) ya da Gök Tanrı inancıyla da birleştirilerek başka destan kahramanları için de söz konusu olan "kökcal"lığı üzerinedir:

"Kökcal Manas baatır şer. (s. 167)
……
Kalmaktı Manas saydı-dep (s. 149)
……
Kankor Manas baatırdın, (s. 199)
……..
Beli katuu Manaska" (s. 200)

dizelerinden de görüleceği üzere…

Manas'ın yiğitliği üzrine yapılan en belirgin atıflardan birisi, söz konusu destanda Kalmukların Manas gibi bir yiğidin tekrar doğmasından korktukları ve hamile kadınları bu korkudan dolayı öldürdükleri (Yusupov 1995,15-17) üzerinedir. Nitekim bu durum, Bagış destanında:

"Kırgızdan Manas tuulat - dep.
Booz katındı Kalmaktar,
Koydoy kardın cardırgan." (s. 114)

dizeleriyle açıklanmaktadır.

Manas'ın düşmanlarına korku salan özelliği dostlarına da cesaret vermekte; bu bağlamda Bagış'ın her savaşta azalan cesareti, Manas'ın kahramanlıklarını düşünerek daha da güçlenmektedir:

"Kırgızdan Manas er çıgıp,

Alooke, Köñtöy, Şooruktu,
Baarısın koydu cogotup.
Cedigerdin Bagışı,
Men da Kırgız uulu - dep,
Özünçö barat zoroyup.
Kimdi talap, kimdi alsa,
Erki boldu oşonun.” (s. 116)

dizelerinde de belirtildiği gibi…

Destanda, Bagış orta yaşta bir yiğit iken henüz on bir yaşında olan Manas, Bagış’ın yenemediği Köñtöy’ü alt ederek ne denli güçlü olduğunu gösterir. Bu durum destanda:

“Cakıptın uulu Çoñ Cindi,
Çoñ Cindi atın coyu elek,
Manas atka kono elek.
Caşı on birge tolgon kez,
Kayratı caştan bolgon tez,
Çaap alıp Köñtöydü.
Açınıp Köñtöy erine, (s. 115)
Şooruk barat tebelep,” (s. 116)

dizeleriyle verilmiştir.

Semetey: Manas’ın oğluolan Semetey:

“Bir bölügün korotpoy,
Sakatayga karmattı,
……..
Akırında Semetey,
Cetisuuga han kılıp,
Cediger elin karattı.” (s. 199)

dizelerinde de belirtildiği üzere Sakatay'a Bagış tarafından verilen hanlığın asıl sahibi, genç yöneticisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Semetey, Bagış'la tanıştığında yirmi yaşında, orta boylu, geniş omuzlu, sivri burunlu, oldukça iri yapılı bir delikanlıdır ve bu görünüşü, Bagış'ı hayrete düşürür. Destanda ise bu durum:

"Oşol kezde Semetey,
Cıyırma caşta çaması.
Baraanı başka köründü,
Padışa Manas balası.
Közü kara kömürdöy,
Öñü bolot temirdey.
Çoñdugu töönün narında,
Tolkunu köldün şarında.
Isıgı caydın aptaptay,
Idıgı çilde suuktay.
Salkını sırttın celindey,
Caştık kılbay çunagıñ,
San miñ kolgo tiygindey.
Közü köldün butkulday,
Körüngöndü cutkunday.
Murdu toonun kır taştay,
Murutu emi kılayıp,
Töbösün karap tiktenip,
Tik karagan kişini,
Caltandırat iymentip.
Orto boyluu, keñ dalı,
Oñ böyrögü bülk etse,
Oyrottu buzar, sıyagı.
Kara mürtöz kan içme,
Karmaşkandan canbagan, (s. 202)

Cayılına kim tiyse,
Caltayıp andan kalbagan.” (s. 203).

dizeleriyle açıklanmaktadır.

Bunların yanı sıra Semetey, yiğitlik anlamında hiçbir eksiği bulunmayan, bu özelliğiniBakay Han tarafından yetiştirilmesine borçlu olan bir yiğit olarak da karşımıza çıkmaktadır:

“Manas menen dos eken,
Bakay handı Semetey,
Kanday baksa asırap,” (s. 211)

dizelerinde de belirtildiği üzere…

Bay: Destanın başında Cediger’in beyi, Bagış’ın da babası olarak tanıtılan Bay’ın, Sütükö ile evli ve hesapsız mala-mülke sahip olduğu:

“Cedigerdin elinde,
Bay degen bar bir kişi,
Baş biylegen al kişi.
Azar Tümön malı bar,
Cedigerden çıkkan bay.
Ata-enesi başında
Koygon atı dagı bay. (s. 114)
…….
«Uuluñ bolboy ketti» - dep,
Kaynenesi Sütükögö
Gülayım barıp al aytıp,
Sütükö barıp Bayga aytıp, (s. 33)”

satırlarıyla belirtilmektedir.

Bay, destanda biricik evladına düşkün düşkün, onun sağlığından endişe eden baba bir hükümdar olarak tasvir edilmektedir. Nitekim Kalmuklarla savaşmaları gerektiğinde bundan kaçınmış ve oğlu Bagış’a da savaşmak yerine vergi vermesini

öğütleyerek bir yerde onun sağlığının her şeyden önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Kurmanbek destanında "biricik oğlu, Kırgız-Kıpçak ilinden değil de Oogan hükümdarı Bakbur'un kızını aldığı için ona Kalmuklarla olan savaşında Teltoru atını vermeyen Teyitbek"in kırk yiğidine söylediği:

"Ooganga uulum baralbayt,
Bakburdun kızın alalbayt,
Kırgız, Kıpçak eldeydi
Kılımdan izdep tabalbayt.
Tilimdi alsa calgızdı
Eerçitip alıp el ge kayt. (Yayın 2005, 280)
…….
Barbasın balam Kurmanbek
Bakburdun cönü uşunday.
Baykasa bol o calgızım
Caşınan şumduk iş kılbay!
Balapan kezden bel cakka
Kele catat bir tınbay.
Bakburhan ömdüü döölörgö
Barar kezi bolo elek.
Baatırlıkka cetişip,
Baltır eti tolo elek.
Bet aldırbay sayuuçu,
Kastık kılıp kelgendi. (Yayın 2005, 281)
…...
Atımdı berbeym kırk cigit,
Añıldap ürgön katar it!
Kara neet, kankorgo
Kandayakmak at beret?
At bezer nemeden,
Atası kantip kün köröt?" (Yayın 2005, 323)

Beyli kara uuluma
Bere albaymın atımdı;
Menden cakın asırayt,
Kan tögüşkön catımdı.
Menin tilimdi albastan,
Özünçö alsa katındı,
Atası Teyit men bolsom,
Aytkanıma könbösö,
Ar ubakta sındırıp,
Duşmanınça körbösö,
Mınday bala kurusun,
Köñülüm tınbayt ölbösö!
Ar ubak tilim algan cok,
Aytkanıma bargan cok,
Atışıp cürüp Kurmanbek
Kalmaktan ölsö arman cok." (Yayın 2005, 324)

sözleri hatırlatan bu durum, Bagış destanında da söz konusudur:

"Takandaşıp Kalmakka,
Takır cakşı bolgon cok,
Baş kötörör kişinin
Baarın Mañgul koygon cok.
Malın alıp büt eldin,
Badirek Kalmak koygon cok!
Tilimdi algın, barbagın,
Ay sayın alım bergin - dep," (s. 16)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere…

5.5. DİĞER KAHRAMANLAR

Cengiz Han: Moğol halkından olan Cengiz Han, destanın başında, Doğu'dan gelip Cediger ülkesinde kargaşa çıkaran bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Çıgıştan çıkkan Çıñgış Kan,
Çır baştap çatak salgınça
Tiybegen kişi tegele.” (s. 13)

dizelerinde görüldüğü üzere…

Cengiz Han, Kalmuklar arasında saygın bir kişiliktir. Nitekim Bagış’la savaşması için mektup yazdığında Baka’nın bunu gururla kabul etmesi de, söz konusu durumu gözler önüne sermektedir:

“ÇıñgışKandan kat alıp,
Çabarman cürüp bat barıp.
Kattı okup er Baka,
Bastırdı çoçko attanıp.
Mancu menen Kalmaktan,
Üç miñ beş cüz kol alıp.
Atanıp elge çıga elek,
Özünö teñdeş baatırdan.
Ilgap turup üçtü alıp,
Çıñgışka barbay kılçayıp,
Baka Mancu oygo alıp,
«Cedigerdi kolgo alıp,
Özünö kayra tiyeyin.
Men Çıñgışka kol salıp»,-
Dep oylonup cönödü.
Bargan menen Bagışka,
Oyloboyt Baka ölördü.
«Meni Çıñgış cumşayt» - dep
Ogo beter kögördü.” (s. 49)

dizelerinde de görüldüğü üzere…

Orozoy: Kırgız soyundan bir bey olan Orozoy’un halkı, Cediger soyu ile akrabadır. Ancak bu durum destanının daha başlarında Orozoy’un öldüğü ve doksan

bin haneli yurdunun Kalmukların eline geçmesini engelleyememiştir.Nitekim bu durumu biz Kalmukların Cediger'e yolladığı aracının ağzından verilen:

"Orozoy menen sıylaşkan.
Kırgızga kelir Mañguldar,
Kürü kayra ketkende:
«Orozoy menen Cediger
Cakın el - dep canaşkan,
Kırgız menen Cediger,
Bir tuugan» -dep karaşkan.
«Cedigerdi bir künü,
Çaap alsak» - dep samaşkan.
Cedigerge Kalmaktar,
Şıltoolop kişi ciberet (s.13)
«Orozoygo başında,
Cediger sensiñ, kubat - dep.
Orozoy öldü acaldan,
Tokson miñ tütün köp curtu,
Kalmakka bular karaşkan. (s. 14)
……
Kırgızdan çıkkan Orozoy,
Katılıp koyup biz cakka,
Uruşa ketip oolugup,
Ok atıptır bir çakta.
Orozoydun baldarı,
Oyloboy salıp cañcaldı,
Olco bolup Kırgızdar,
Oyron Kalmak elderi,
Oygo, toogo tarattı." (s. 83)

dizelerinden anlayabilmekteyiz.

Gülayım: Destanda Bagış'ın eşi olarak karşımıza çıkan Gülayım, sadece bey değil bir yiğit eşine yakışır davranışlarıyla da dikkati çekmektedir. Nitekim Bagış'ın ilk savaşa gitme kararında babası Bay, oğlunun bu savaşa gitmesini engellemeye çalışırken o, eşine destek olur ve Bagış'ı yüreklendirerek hazırlanmasına yardımcı olur. Bu durum ise destanda:

"Alganı ele Gülayım,
Eerçip çıgıp atkardı.
Bastırıp cönöy bergende,
Gülayımdın aytkanı:
«Kündüz közdö kumarım,
Moynuma takkan tumarım,
Esen barıp, soo kelgin,
Saktasın seni Kudayım!
Künüm eleñ calganda,
Cıldızım eleñ mañdayda.
Namıs kılıp cönödüñ
Calgız özüñ Kalmakka.
Kalk bülüntkön cooño,
Kaarıñdı tögüp barmakka.
Kaarıñ aşsın Kalmaktan
Kalkıñ üçün namıs kıl,
Kayrattanıp arbaktan.
Coluñ bolsun Kalmuktan,
Olco bolsun çarbaktan.
Sayıp alıp Kalmaktı,
Kayra kelip sen maktan." (s. 31)

dizeleriyle verilmektedir.

Gülayım, iyi bir eş olmanın yanında iyi bir gelin olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Bagış, savaşa gittiğinde eşinin anne-babasına saygı ve ilgide kusur etmeyen Gülayım'ın bu tavrı destanda:

“Kaykıp basıp Gülayım

Ayaldık mildet atkardı.” (s. 32)

satırları ile “bir kadın olarak görevlerini yerine getirdiği” şeklinde açıklanmaktadır.

Gülayım, destanda güvenilir bir kadın olarak da dikkati çekmektedir. Nitekim Bagış’ın haramilerle savaşmaya giderken Sakatay’ı ona emanet etmesi de bunu gösterir niteliktedir:

“Men kelgınçe, Gülayım,

Sakataydı bak- dedi.” (s. 182)

dizelerinde görüldüğü üzere…

Sütükö: Sütükö, Bagış’ın annesi, Bay’ın karısı olup destanda sadece Gülayım’ın yer aldığı bölümde görülmektedir. Nitekim Gülayım’dan “Bagış’ın Kalmuklarla savaşmaya gideceğini” öğrenen Sütükö, bu durumu hemen eşi Bay’a aktarır. Aşağıya aldığımız:

“Uuluñ bolboy ketti» - dep,
Kaynenesi Sütükögö
Gülayım barıp al aytıp,
Sütükö barıp Bayga aytıp,
Bay ıylap üydö bakırıp,
Bar Cediger şaşılıp,
Cediger eli catalbay,
Er Bagıştın artınan,
Baarısı cürdü çubaşıp.” (s. 33)

dizeler de bu durumu gözler önüne sermektedir.

Bu kısıtlı bilgilerden Sütükö’nün fiziksel ya da psikolojik durumu hakkında fikir sahibi olmak güçtür. Ancak oğlunun yalnız savaşmasına gönlünün razı olmamasından dolayı eşine haber verdiğini düşünürsek bu durumu “şehzadenin ölümü halinde ülkenin tehlikeye gireceği” şeklinde yorumlamak da mümkün olabilir.

Alooke, Şooruk: Destandaki:

"Narından çıgat Alooke,

"Sarı-Arkadan Şooruk Kan," (s. 113)

ve:

"Kırgızdan Manas er çıgıp,

Alooke, Köñtöy, Şooruktu,

Baarısın koydu cogotup." (s. 116)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere ikisi de Kalmuk soyundan olup Alooke Narın'da; Şooruk da Sarı-Arka'da yaşamaktadır. Üstelik her ikisi de Manas'a yenilmiştir.

Cuñgar: Anlatının başında sadece bir defa Cuñgar adı geçmesine, vakadaki yeri ve önemi hakkında herhangi bir bilgi verilmemesine rağmen:

"Cuñgardın atın ukkan bar,
Anı kaçan körgön bar?"
…….
"Bagı artıp Mañguldar,
Arbıp barat cılına
Başı artıp Mañguldar." (s. 16)

dizelerinden de anlaşıldığı gibi Cuñgar (Cungar/Çungar) Kalmukların dolayısıyla Moğolların bir boyu olup Yedisu bölgesini hakimiyeti altına almış ve orada yaşayan Kazak ve Kırgızları göç etmeye zorlamıştır. Seyahatnamelerde de yer alan bu bilgiler ise XVIII. yüzyılın ortalarını işaret etmektedir (KurmangaliyevaErcilasun 2008, 33).

Kökötöy: Kırgız yiğitlerinden olan ve Manasdestanında önemli bir bölümü işgal eden Kökötöy (İnan 1998, 121-124), Bagışdestanında Taşkent civarlarında dolaşıp duran, bir yere yerleşememekten muzdarip biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma çare bulmak isteyen Bagış ise Kögöydüñ'ü ona vermeyi düşünür:

"Tentip cüröt Taşkende,

Cer tabalbay Kökötöy,

Kögöydüñdü aa berip,” (s. 94)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere…

Kökötöy, vatansever bir Kırgız’dır. Zira babası Kalka’nın Kırgız ülkesini terk edip Kalmuk topraklarında yaşamaya başlaması; kendisini de Kazak olarak adlandırması onu son derece rahatsız etmektedir:

“«Atam menin kurusun,

Kırgızdan nepak bölünüp,

Kirindi bolup Kalmakka,

Kazak dep atın koydurup,

Atam kanday kişi?»- dep,

Aytkan eken ar kimge.” (s. 106)

dizelerinde de görüleceği üzere…

Tekeçi: Bagış’ın Köñtöy ile savaşı tutuşması öncesinde haber gönderip yardımını talep ettiği yiğitlerden birisi de Tekeçi’dir. Kök-Cayık’ta yaşayan, Kırgız asıllı olan Tekeçi, her nasılsa Kalmukların içerisinde kalmıştır. Bu durum destancı tarafından:

“Kök-Cayıkta cay catkan,

……..

Tekeçige barıñız.

Ança-mınça kişige,

Keler alı bar beken?

Ce Kalmaktın kalıp içinde,

Kaytarganı koy bolup,

Körgön künü tar beken? (s. 106)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

Tekeçi, inek ve koyun gütmekte; geçimini bu yolla sağlamaktadır. Koşoy'un, Tekeçi'ye elçi olarak gideceğini öğrendiği Bayteke'ye sarfettiği:

"Cılañaç uy, koy bakkan, (s. 106)

……..

Koy kaytarıp, uy bakkan,

Tekeçiden ayla cok.

At arıktap, er çarçap,

Andan çıgar payda cok" (s. 112)

sözleri de bu durumu gözler önüne sermektedir.

Camgırçı, Şıgay: Bagış'ın Köñtöy ile savaşmadan önce yardım talebinde bulunmayı düşündüğü ve Baytekeyi elçi olarak gönderdiği yiğitlerden diğer ikisi Camgırçı ve Şıgaydır.

Semerkant'ta yaşayan Camgırçı, destanda:

"Semerkant'ın sırtına,

Kırgız'ın akıllısı,

Alp Camgırçı orada.

…….

"Agası Şıgay aylında," (s. 106)

dizelerindende anlaşılacağı üzere Kırgız soyunun akıllı ve güçlü kişisi olarak tanımlanmakta; ağabeyi olan Şıgay'ın da köyde yaşadığı belirtilmektedir.

Camgırçı ve Şıgay, Kalmuklar tarafından esir alınmış; Eştek adında bir zengine ganimet olarak verilmişlerdir. Bu durum destanda:

"Olcogo bergen Kalmaktar,

Camgırçı menen Şıgaydı,

Eştek degen bir bayga." (s. 112)

dizeleriyle verilmektedir.

Bunların yanında Camgırçı, ağabeyi Şıgay'dan daha saygın bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim:

"Camgırçı menen süylöşpöy

Kep salbagın Şıgayga." (s. 106.)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Şıgayla görüşmek için önce Camgıçı ile konuşmak gerekmektedir.

Toltoy: Bagış'ın oğlu olup babasının ölümünden sonra Cediger soyunun başına geçer; Bayteke'yi vezir olarak atar. Nitekim bu durum destanda:

"Oşol cigit Bayteke,

Toltoygo kalgan çagında,

Karı bazir atanat." (s. 105)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

Toltoy, Şıgay'ın oğlu Çınkoco ve Manas'ın oğlu Semetey ile de arkadaştır. Ancak Toltoy ile Semetey'in Ayçürök için savaşmaları da söz konusudur:

"Uçuradı Toltoygo.

Şıgaydın kiçi balası,

Eki künü muñdaşıp,

Birin biri sıylaşıp,

Talkan çalış dos boldu.

Bolup cürdü eköönün,

Keldi-ketti kattoosu." (s. 207)

……..

Toltoy menen Semetey,

Kırılışkan uruşta,

Semeteyge koşulup,

Kıraandın naamın talaştı.” (s. 199)

dizelerinde de görüleceği üzere…

Karagıt: Koroldoy ile Bagış’ın karşılaşmalarında Koroldoy’dan önce meydana çıkıp Bagış’la savaşanlardan biridir. Adının da ahalisinin de Karagıt olduğu söylenen bu kişi hakkında fazla bir bilgi verilmemekte; sadece Karagıt,kendisiyle savaşmak istediğini belirtince Bagış’ın onu rakip kabul etmediğinden, Karagıt’ın ise bu duruma sinirlenip ona saldırması üzerineBagış tarafından öldürülmesinden söz edilmektedir. Bu durum destancı tarafından:

“Karagıt degen bar ele,

Koroldoy menen kurbaldaş,

Baatırsıngan can ele.

Bölünüp elden Karagıt:

«Koroldoydu çakırgan,

Kim da bolsoñ kebimdi uk!

Koroldoy beker al emes,

Söödürögön ceñdeyge,

Bettep barçu can emes!

Çakırdıñ uraan aykırıp,

Bagış, Bagış, Bagış-dep,

Bagış degen kim ele,

Barbañdaysıñ tim ele.

Koroldoy cok bul cerde,

Men Karagıt caraymın,

Kim da bolsoñ saga ele!»

Karagıt kebin ukkanda,

Bagış aytat al çakta:

«Atıñ bolso Karagıt,

Atım Bagış sen da uk!

Ubara bolup sen üçün,

Nayza karmap cürböymün.” (s. 36)

……..

“Kak öpkönün tuşunan,

Kañtara koyup öttü ele.

Kaldañdagan Karagıt,

Kalpaktay ketti al ırgıp.” (s. 37)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

Kardıgaç: Manas’ın kız kardeşi olan Kardıgaç, destanda olaylara yön verecek bir karakter olmayıp adı sadece bir kez zikredilmektedir. Ancak Semetey’in tek gözlü Madıköl’ün mallarını yağmaladığını Bagış’a haber vererek bu yiğidi merak edenBagış’ın Semetey ile karşılaşmasına vesile olması söz konusudur. Nitekim destancının ağzından verilen:

“Calgız közdüü Madıköl,

Algan eken malın çaap.

Manas menen catındaş,

Kardıgaç barıp kabarlap,

Madıköldü Semetey,

Kuup ketti dep uktu.

Oylonup Bagış catalbay,

Oşolordun uruşun,

Köröyün dep ooluktu.” (s. 201)

dizelerinde de bu durum açıkça görülmektedir.

Erinbes: Mançu halkından olup sadece Baka ile Bagış’ın savaşı sırasında, Baka’dan daha güçlü olduğunu iddia ederek ondan önce Bagış’la karşılaşmak için meydana çıkar. Çok güçlü bir savaşçı olarak tanıtılan Erinbes, bu gruptaki diğer karakterlerin aksine, fiziksel özellikleri detaylı bir şekilde tasvir edilerek destanda yer almaktadır:

“Alıgı çıkkan aramkor,
Kuturgan ittey çamındı.
Mañdayında çoçkonun,
Kança nayza tagı bar,
Eki közdün ortodo,
Beş nayza tiygen kalı bar.
Arkasında aramdın,
Aydar kara calı bar.
Askar toodoy karaanı,
Dalaydı algan çagı bar.
Başına ükü sayıngan,
Koynunda butka sıyıngan,
Dalıga kalkan camıngan,
Beline çıncır tagıngan. (s. 57)
Canına kılıç baylangan,
Koluna nayza, baltadan
Ömürünçö albagan.
Uyutup koygon çoyundan,
Çoyunbaştı karmagan.
Beycindiktin elinen,
Çabalayga kol salgan.
Çabalaydı bul doñuz,
Başında sayıp calbartkan,

Cürgön cerin çañdatkan,
Çaktaşkanın caratkan.
Mancu menen Kalmaktın,
Çabışında badirek,
Köp Kalmak'tı karatkan.
Körüp turup el aytıp,
Erinbes dep atagan.
Künü-tünü ceti kün,
Çapsa kılıç talbagan,
Talıkkansıp kalbagan.
…
Erdemsingen Erinbes,
Er kökürek som bilek,
Celceerde dep at mingen,
Arañ ele beş kabat
Möşköy temir ton kiygen.
Çokmorunun başınan,
Calındagan ot küygön.
Ölümdü çoçko bilbegen." (s. 58)

dizelerinde görüldüğü üzere…

Çabalay: Destanda Erinbes isimli Mançu'nun bu kişiye asker gönderdiği, onu yalvarttığı ve vurduğu bilgisi dışında başka bir bilgi verilmez. Bir başka ifadeyle Çabalay, vakada yer alan bir karakter olmayıp:

"Beycindiktin elinen,
Çabalayga kol salgan.
Çabalaydı bul doñuz,
Başında sayıp calbartkan,
Cürgön cerin çañdatkan,
Çaktaşkanın caratkan." (s. 58)

satırlarında da görüleceği üzere sadece kendine yapılan bir telmih ile anlatıya dahil olan birisidir.

Ormokçal: Ormokçal destanda sadece, Sakatay'ın haramilerin elinden kurtulup Bagış'ın "ordo"suna geldiği bölümde adı geçen, "ordo başı" olduğu belirtilen bir karakterdir:

"Ordo başı Ormokçal,
Üygö kirip karasa,
Ormokçaldın kelini,
Sakatay anda olturat.
Ormokçaldı körgöndö,
Tura kalıp cügündü,
Tizesi munun bügüldü." (s. 180)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere…

Badıköl, Şaltabay: Karakalpak-Mañgıt halkından olan Badıköl ile Karakalpak soylarından birinin beyi olduğu belirtilen Şaltabay hakkında:

"Mañgıttardın Badıköl,

Karakalpak elinen,

Kalk başkargan Şaltabay" (s. 77)

dizeleri yanı sıra Kayıp'ın Kara-Üñkür vadisinde kervanlarla Hindistan'a adamlarını gönderip ticaret yapmakta olduklarından ve Bagış'ın kervanlarını yağmaladıklarından da bahsedilmekte; bu durumu ise destandaki:

"Badıköl menen Şaltabay,

Alardan kişi barbadı.

Bir çını suunu içkendey,

Miñ töönü Bagış calmadı.

Üç cüz cıyırma ceti ele,

Töö cetelep barganı." (s. 79)

satırlarıyla açıklanmaktadır.

Ayçürök: Sadece bir kez adı geçen Ayçürök için "Toltoy ve Semetey'in çekiştiği" dışında başka bir bilgi verilmemektedir:

"Sakataydan ceti uul,

Ayçüröktü talaşkan,

Toltoy menen Semetey,

Kırılışkan uruşta,

Semeteyge koşulup" (s. 199)

dizelerinde görüldüğü üzere…

Madıköl: Tek gözlü olanMadıköl,esir aldığı bir grup insanı Rusya'ya gönderip onların getirdikleriyle ticaret yaparak geçinmektedir. Zorbalığıyla da dikkati çeken Madıköl'ün bu durumu destanda yanında çalışanların ifadesiyle:

"Calgız közdüü Madıköl,"

……..

Köçköndön Bagış kep surap,

«Barasıñ kayda?» - dep surap,

Kep surasa caşırbay,

Ayttı biröö bacırap:

«Biz barañdın elibiz,

Urum bolot ceribiz.

Talap kelip Madıköl,

Tak on cılı turduk biz." (s. 201)

sözleriyle belirtilmektedir.

Ancak epik gelenek, bütün zorbalığına rağmen Madıköl'ün ölümünü hazırlamakta gecikmez. Semetey'in, hiç zorlanmadan onu öldürdüğünün anlatıldığı dizeler ise bunukanıtlar niteliktedir:

"Han Semetey barganı.

Madıköldü bayladı,

Kılıçın kanga mayladı." (s. 201)

Kıyman, Kıyban, Ürbü, Agış, Han Muzburçak, Akbalta, Bakay, Kırgıl, Çubak, Aydarkan, Kökçö: Bu isimler Kırgızların büyük kişileri olup Toltoy'un beşik toyu için çağırılan beyler arasında yer alırlar.NitekimKıyman'ın Lam belinde yaşadığı, Kıyban'ın boz ev diktiği, Ürbü ve Agış'ın Ken Isık-Göl boyunun büyükleri olduğu, Han Muzburçak'ın Kazakların Almatı'daki beyleri olduğu, Kırgıl'ın Buhara'da bey olduğu, Bakay'ın Manas'ın arkadaşı olup Semeteyi yetiştirdiği, Akbalta, Çubak, Aydarkan, Kökçö'nün Kırgız büyükleri olduğu, destanda:

"Lamdın beli Kıymanı,

Boz üy tikken Kıybanı,

…….

Keñ Isık-Köl boyuna,

Ürbü, Agış çoñuna.

Almatıda Kazaktın,

Han Muzburçak zoruna.

Atayın adam ciberdi,

Aydarkan, Kökçö tobuna.

Akbalta, Cakıp, Şıgayga,

Camgırçı menen Tekeçi,

Kırgızdardın tobuna.

Ayrım cazdı kagazın,

Arstan Manas baatırga: (s. 166)

Çakırdım toygo kelip ber,

Kökcal Manas baatır şer.

Baştap kelgin baldarıñ,

Padışa Bakay kemenger.

Kırgıl, Çubak baarıñar," (s.167)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

Kanıkey: Manas'ın eşi olan Kanıkey de destanın sadece bir yerinde; oğlu Semetey'in Bagış'ın adını kendisinden duymasıyla destanda yer almakta; bu durum:

"Kanıkey, Bakay kep salıp.

(Kabılan Bakay kep aytkan,

Ar kaçandan bir kaçan,

Bagıştın atın köp aytkan)." (s. 205)

satırlarıyla açıklanmaktadır.

Közölkan: Yine sadece bir bölümde yer aldığı üzere Közölkan,Bagış'ın yaşlandığı sırada, Cediger ülkesinden askerlerini geçirip sefere çıkmayı düşünen ve gücü kaybolduğu gerekçesiyle Bagış'ı dikkate almayan bir yiğit" şeklinde tanıtılmaktadır:

"Kızıl baştın elinen,

Kırk miñ asker kol menen,

Kıtayga bülük salam - dep,

Közölkan kelet eken - dep,

Kabar uktu bir kündö.

«Cetisuunu aralap,

Ötöt eken Közölkan.

Cetisuu menen ötköndöy,

Cer mayışkan köp kolgo,

Tepsetip cerdi ketkindey,

Tepsendi kişi bolbosom,

Karıdı dep Bagıştı,

Karayt beken Közölkan?!" (s. 206)

sözlerinden de anlaşılacağı gibi…

Azızkan: Destanda sadece bir kez adı geçen Azızkan:

"Kalmaktar kısıp barganda,

Kaçıp kelgen Kıtaydan,

Azızkandın balası."(s. 208)

satırlarında da görüleceği üzere "Kıtay'dan kaçıp geldiği" şeklinde tanıtılmaktadır.

Kangay: Manas ile birbirlerine kin besledikleri ifade edilen Kangay hakkında ağağıdaki dizeden başka hiçbir bilgi yer almaz:

"Baştap bardı Manastı.

Kangay menen kekteşip" (s. 208)

Koñurbay: Manas ile ilgili bir cümlede adı aşağıdaki gibi geçen Koñurbay, hakkında "Kara Kırgızlardan olduğu" haricinde başka bir bilgi yer almamaktadır:

"Kusurga Manas kalganı.

Kıtaydan Manas ölbödü,

Kañgaydan çıkkan kalçadan,

Koñurbaydan ölgönü.

Kara Kırgız el elek,

Kança uruu taratıp,

Kalmaktın közün karatıp,

Çıñgış, Şooruk, Alooke,

Kırgızdı mintip bölgönü.” (s. 208)

Temirkan: “Semetey’in ülkesinde bulunduğu, yetim kaldığı” belirtilen Temirkan bize:

“Oşentip Manas ayadı.

Cetim kalıp balası,

Temirkandın elinde,” (s. 210)

satırlarıyla anlatılmaktadır.

Abıke, Köböş, Kırgıl: Destanda, Semetey’le ilgili dizelerde adları geçen söz konusu üç kahraman ile ilgili sadece “Semetey’in hepsini acımadan öldürdüğü” bilgisi verilmekte; bu durum:

“Abıkeni aymadı,

Köböştü körgö kirgizdi.

Esin tappay kırk çoro,

Kırgıl başçı oşondo,

Kırıp iydi Semetey.” (s. 210)

dizeleriyle belirtilmektedir. Bu arada Abıke ve Köböş adlı kahramanların Manasdestanında da görüldüğünü, Manas’ın ölümü üzerine Kanıkey’e ikisinin de talip olduğunu (Yıldız 1995,83) da eklemek gerek.

Böyön Han: Bagış’ın ölmeden önceki son sözlerinde oğlu Toltoy’a hitap ederken “Kırgızların asıl atasının Böyön Han olduğunu belirttiği” üzere bu durum:

“Ak Kalpak Kırgız degenge.

Tüp atabız Böyön Kan,

Kindigi tutaş el ele.” (s. 210)

dizeleriyle vurgulanmaktadır.

Şaatemir, Karakan, Çaçıkey, Çınkoco: Destanda akrabalık ilişkileri ile yer alan bu kişiler de, çok kısıtlı bir yer tutmaktadırlar. Çaçıkey, Şaatemir'in kızı, Karakan'ın torunu; Çınkoco da Şıgay'ın oğlu olup Çaçıkey ile evlenmek üzere olan bir kahramandır:

"Şıgaydın uulu Çınkoco,

Anın emne işi bar ele?

Şaatemir kızı Çaçıkey,

Bel kuda bolgon Çınkoco,

Kişi bilbeyt tegi ele.

Semetey barıp tayına,

Keterinde aylına,

Kasiettüü Karahan,

Çaçıkeydi ceenine,

Alıp berdi dedi ele.

Aytpagan eken başında,

Karakanga Şaatemir,

Kaynı bar dep teginde." (s. 211)

satırlarından da anlaşılacağı üzere…

Kalka: Manas destanında ölümünün ardından verilen "aş toy" ile yer alan Kökötöy'ün babası olarak görülen Kalka, Bagış destanında:

"Kalkanın uulu Kökötöy,

Taşkendin üstü Boz-Belde.

Munu menen tildeşsem,

Burulbay makul dese ele,

Men Köñtöygö teñ kelem».” (s. 101)

satırlarından da anlaşılacağı üzere sadece bu kimliği ile belirtilmektedir. Bu arada Kalka’nın tarihi kaynaklarda da Cediger soyunun kahramanlarından biri (Baytur 1993d, 282) olarak yer aldığını da yinelemek istiyoruz.

Bagış destanındaki kahramanlar konusunda diyebiliriz ki Bagış, vakaya aktif olarak katılanlar bakımından son derece zengin bir görünüm arz etmektedir. Destanın tarihi tabasının XII-XIX. yüzyıllar arasındaki altı asırlık bir dönemi de içine aldığını gösteren bu durumun yanında ikinci ve üçüncü derece kahramanlarla yani destanın sadece bir epizotunda karşımıza çıkan aktörlerle zenginleştirilmesi ise işin bir başka boyutudur.

Yusuf Mamay’ın sadece Kırgız değil Türk Dünyası tarihini de iyi bildiğini anlatan bu durumun yanında vakaya sadece adı zikredilerek yer verilen kahramanların da dâhil olması son derece dikkate değer. Söz konusu kahramanların çoğunun hem tarihi ve gerçek kimlikleri hem de dünden bugüne Kırgız Türklerinin tarih birlikteliği ve soy bağlılığı ile ortaya çıkmasını ise Mamay’ın, destan geleneğine ve Kırgız kültürüne hâkimiyeti ile açıklamak istiyoruz.

VI. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA KOCOCAŞ, DEDE KORKUT, MANAS ve SEMETEY DESTANLARININ İZLERİ

Her hayat tarzı kendine özgü bir anlatı türünü doğurur. Bu bağlamda söz konusu hayat tarzının beklenti ve ideallerinin farklılığının, bu ürünün hem şeklini hem de içeriğini yani türünü tespit etmesi, kaçınılmazdır. Üstelik bu farklılığı aynı soydan gelseler bile farklı coğrafyalarda bulunan toplumların ürünlerinde bazı değişikliklere yol açacağı; varyant ve versiyonların bu şekilde oluşacağı, ortadadır. Bir toplumun hayat tarzının zaman içinde değişmesinin ise o hayat tarzının ürünlerinin tür değiştirerek yaşamaya devam edeceği, önceki türün karakteristik özelliklerinin yeni türün gerek şekil gerekse içerik olarak yeni hayatın dolayısıyla bu hayatın olmazsa olmazlarını temsil etmeye başlayacağı, işin bir başka boyutudur.

Türk destanları için de aynı durum söz konusudur. Nitekim konar-göçer bir hayatın, bu hayat tarzının zorunlu kıldığı alp kadın ve erkek tiplerinin, savaş ve kahramanlıkların hattaüniversalist düşüncenin aynı soydan gelen toplulukların destanlarına da yansıyacağı, aynı epizot veya motiflerin bu ürünlerde yer alacağı, beklenen bir durumdur.

Bütün bu söylediklerimiz Kırgız destanlarında da karşımıza çıkmakta; dolayısıyla inceleme konumuz olan Bagışdestanı, diğer destanlarla gerek kahramanlar gerekse motif ve epizot bakımından benzerliği ile dikkati çekmektedir. Bu benzerlikleri ise dört alt başlıkta değerlendirmeyi düşünüyoruz.

6.1. KOCOCAŞ DESTANI İZLERİ

Kococaş destanında, Bugu soyunun kutsal anası olan Sur Eçki ile eşi Alabaş'ın ve kızı Aş Ayran'ın yaşadığı "Kara Üñkür", Kococaş'ın soyunu kurutmasından korkan ve rüyasında olacakları gören Sur Eçki'nin:

"Menin kurdaşım teke Alabaş,

Ubayımduu körgön tüş,
Alabaş çımınday canga küç keldi,
Tukumum aşıp bir cüzdön,
Turgan cerim Kara Üñkür,"(Köse 2002a, 254).
……
Makul desen Alabaş,
Kıdırıp cerdi çalınız,
Kıynalbasın canıbız,
Kırdırbay aman kaluuga,
Başka bir konuş tabıñız." (Köse 2002a, 258)

diyerek "oradan başka yere gitmelerini" teklif etmesi üzerine eşi Alabaş ona:

"Alabaş açkadan ölör dardayıp.
Kara Üñkürdöy cer kayda;
Kışında cıluu, cay salkın,
Ömürgö kubat çar cayıt. "(Köse 2002a, 261)

satırlarından da anlaşılacağı üzere "Kara Üñkür gibi yer bulamayacakları" şeklinde bir cevap verir.

Sur Eçki'nin lakabı olan "Kayberen" ile Bagışdestanında da karşılaşmaktayız. Buna göre "Kayberen", "Kayıpçı" denilen bir vadide yer alan Kara Üñkür'de yaşamaktadır. Kara Üñkür, tıpkı Kococaş destanındaki gibi yaşamaya değer, her türlü hayvanın barındığı, "Kayberen"lerin dolaştığı, geniş, verimli bir vadidir. Bu vadide Bagış, zaman zaman avlanmakta zaman zaman da içini ferahlatmak için gezinmekte, haramiler soygunculuktan kazandıkları malları orada saklamakta, Köñtöy ise yük dolu kervanlarını oradan geçirmektedir:

"Cedigerden Kalmaktar,
Cetkire olco tabıştı.
Cedigerden algan mal,
Cerine aydap barıştı.
Al kezde Bagış çette ele,

Kiyik atıp, kuş salıp,
Tamaşaga ketti ele.
Can cürböstün çölünö,
Kayıpçının kölünö,
Aylına Bagış keliptir,
Talaada cürüp köp kündö.” (s. 15)
……
“Eki, üç cıl ötüp aradan,
Elüüçö kişi eerçitip,
Añ uulap köönüm açam - dep,
Kayıpçının içinde,
Dagı Bagış bir bargan.” (s. 80)
……..
Esirgen anda Mañguldar,
Manat menen üy capkan.
Esirip anın bayları,
Baş bolup Köñtöy balbanı,
İrandı karay töö tartkan.
Kaşkar, Koten, Cerkenden,
Ciberip mata aldırgan.
Cıynaganı üç miñ töö,
Mata, cibek, çay artkan.
Beş töögö birden kişi bar,
Kerben başı altoo bar.
Aşpoz, çayçı tört adam,
Tün saktooçu on asker.
Altı cüz cıyırma bardık can,
İrandı közdöy baratkan.
Kayıpçının içinde,
Er Bagışka colukkan.
Kayıpçının içine,

Elüü kişi eerçitip,
Baatır Bagış kelgeli,
Bir ayga tolgon çaması.
Kayıpçıda bar ele,
Ar türdüü ayban balası.
İlbirs algan, çöö algan,
Colbors atkan, şer atkan,
Börü, tülkü, ayuu atkan,
Otuz ayrı bugu atkan, (s. 80)
Arkar, kulca, tekesin,
Kum-kumunan sulatkan.
Can cürböstün çölünön,
Elge kaytsak eken - dep,
Cetelep alıp ketkin - dep,
Tirüü kulan karmatkan. (s. 81)
…….
Bayları kelip Kalmaktın,
Köñtöygö kebin uruştu.
Anda Köñtöy mınday deyt:
«Catıp turgun, baylarım,
Cetisuu alıs bul cerden,
Men ele calgız barayın,
Bagıştı baylap alayın.
Artık maktayt Kalmaktar,
Kayıpçının özönün,
Cerin körüp canayın.
Kayberendin keni deyt,
Ar sonunun köröyün.
Bugu menen kulandan,
Atıp körüp bulardan.
Colbors, ayuu, şerinen,

Azuuluunun erinen,
Attırıp andan kelbesem».
Mıltıkka andes balbandan,
Baarı mergen adamdan,
Betke alganı ketpegen, (s. 86)
Bir ogu beker kalbagan,
Mınday kıyın adamdan,
Altımıştı ılgadı.
Cetisuuga baram - dep,
Bir Kalmakka aytpadı.
Kögöydüñdön col alıp,
Kayıpçı közdöy bet alıp,
Adır-küdür too basıp,
Kança dayra suu keçip,
Urçuktun kara toosunan,
Namangendin astınan,
Er Köñtöy ötüp baratkan.
Kayıpçıga barmakçı,
Kayıptan kalıñ olco alıp,
Kumarı kanıp Kayıptan,
Cedigerge kol salıp,
Bagıştı baylap koşo alıp,
Kelmek bolup attanıp.(s. 87)
……
Kayıpçının içinde,
Kaybereni mol eken,
Col tosup Bagış Cediger,
Colukkan kişi kor eken.
……
Kayıpçıdan kayberen,
Karagança al cerge,

Bizder barıp keleli,
Ar cagında Cediger,
Kabarlaşıp bileli. (s. 92)
……..
Karakçının cıyırması,
Atın taştap cöö kaçıp,
Aralap taşka carmaşıp.
«Birindetip Cediger,
Kıldı bizge Bagış» - dep,
Kıyalında canaşıp.
«Mında cürüp neteli,
Can cürböstün çölünö,
Can kalkalap keteli.
Kayıpçı için tosolu,
Kerbenden bulap alalı,
Keñiri olco tabalı.
Katını cok, bala cok,
Kararına adam cok,
Kaptaşıp kalsa andaylar,
Özübüzgö koşolu.
Sanattı kırkka tolturup,
Kayta aylanıp canalı.
Kayıpçıdan köp ötöt,
Ar bir cerden kelgender,
Ar sonundu cüktöşöt.
Cer aylangan kerbender,
Köp dünüyö mol alıp,
Barañdı izdep baralı,
Kol surap andan alalı.
Oogandı izdep baralı,
On miñdi andan alalı.

Oyron kılıp Bagıştı,
Oşondo çaap salalı!»
Dep keñeşip karakçı,
Cıyırması turbastan,
Kayıpçı közdöy çubadı.
«Atım Bagış er turup,
On eki ay uruşup,
Kırk uurunun cıyırmasın,
Arañ sayıp aldım - dep,
Cıyırması ketip kutuldu,
İzdeymin dep uşunu,
Too başında elderge,
Sak bolgun - dep malıña»
Aytıp anı uguzdu.
İzdegeni kamındı, (s. 195)
Üstünö kızıl camındı.
Bastırganı turganda,
Uktu Bagış kabardı.
«Kayıpçının içinen,
Kim ekeni bilingis,
Bir top kerben talandı».
Kep ugup Bagış ayaktan,
Karakçılar, kaçkındar,
Bargan beyim ayakka,
Aga barıp kelem dep,
Badana kiyip bolkoyup,
Surkiyik minip zoñkoyup,
Sırttan Bagış cönödü.
Özü körgön Kayıpçı,
Öñköy cıgaç özönü.
Kızıl kırdın başına,

Barıp Bagış olturdu,
Köçügün koyup taşına. (s. 196)
……
«Izarlıkpız onubuz,
Keyittikpiz onubuz,
Cıyırma kişi çoguubuz.
Toguz ay boldu koşulduk,
Kayıpçının içinde,
Tört üñkürdü tolturduk.” (s. 198)

satırlarından da anlaşılacağı üzere…

6.2. DEDE KORKUT'UN İZLERİ

Dede Korkut Hikâyeleri, Türk Dünyasının mihenk taşı niteliğindedir. Oğuzların sosyal, siyasi, dini, ekonomik, kısacası kültürel hayatlarından izler taşıyan Dede Korkut'un (Boratav 1982, 109-141) epik gelenekbağlamında Bagışdestanını etkilememesi mümkün değildir.

6.2.1. Deli Dumrul Hikâyesi

Bagışdestanının, Dede Korkut ile ilişkisi söz konusu eserin, iki hikâyesi üzerinedir. Bunlardan ilki “Duha Koca Oğlı Deli Dumrul Boyunı Beyan İder Hanum Hey” adlı hikâye olup Deli Dumrul'un söz konusu hikâyenin başında verilen ve:“Meğer Hanum Duha Koca Oğlı Delü Dumrul dirler bir er var idi. Bir kuru cayıñ üzerine bir köpri yapdurmış idi. Kiçeninden otuz üç akçe alur idi, kiçmeyeninden döge döge kırk akçe alır idi…” (Ergin 2008, 177).satırlarıyla açıklanan bu duruma göre Deli Dumrul, kuru bir çayın üzerine yaptırdığı köprüden geçenden otuz, geçmeyenden kırk akçe almaktadır. Kısacası Deli Dumrul, bu hikâyede bir harami kimliği ile karşımıza çıkmaktadır. Anadolu masallarımızdan “Ali Baba ve Kırk Haramiler”de yaşamaya devam eden bu motifle Bagışdestanında da karşılaşmaktayız. Nitekim Bagış:

“Bir künü töögü Kalmaktan,

Aç cılañaç kança adam.
Kayıpçının içinde,
Kaybereni mol eken,
Col tosup Bagış Cediger,
Colukkan kişi kor eken.
Cügü menen töölördü,
Takır aldı Cediger.
Kırgızdardı eline,
Cedigerdin eline,
Koşup aldı Cediger." (s. 92)

dizelerinden de anlaşılacağı gibi "Kayberen"i bol Kayıpçı vadisinde gelip geçen bütün kervanları soymakta ve Cediger ilini zenginleştirmektedir. Bu bölge aynı zamanda haramilerin hem soygun yaptıkları hem de elde ettikleri malları sakladıkları bir yer olarak verilmekte; Bagış'ın Kayıpçı'da bu haramilerle on iki ay boyunca savaştığı görülmektedir:

"Karakçının cıyırması,
Atın taştap cöö kaçıp,
Aralap taşka carmaşıp.
«Birindetip Cediger,
Kıldı bizge Bagış» - dep,
Kıyalında canaşıp.
«Mında cürüp neteli,
Can cürböstün çölünö,
Can kalkalap keteli.
Kayıpçı için tosolu,
Kerbenden bulap alalı,
Keñiri olco tabalı.
Katını cok, bala cok,
Kararına adam cok,
Kaptaşıp kalsa andaylar,

Özübüzgö koşolu.
Sanattı kırkka tolturup,
Kayta aylanıp canalı.
Kayıpçıdan köp ötöt,
Ar bir cerden kelgender,
Ar sonundu cüktöşöt.
Cer aylangan kerbender,
Köp dünüyö mol alıp,
Barañdı izdep baralı,
Kol surap andan alalı.
Oogandı izdep baralı,
On miñdi andan alalı.
Oyron kılıp Bagıştı,
Oşondo çaap salalı!»
Dep keñeşip karakçı,
Cıyırması turbastan,
Kayıpçı közdöy çubadı.
«Atım Bagış er turup,
On eki ay uruşup,
Kırk uurunun cıyırmasın,
Arañ sayıp aldım - dep,
Cıyırması ketip kutuldu,
İzdeymin dep uşunu,
Too başında elderge,
Sak bolgun - dep malıña»
Aytıp anı uguzdu.
İzdegeni kamındı, (s. 195)
Üstünö kızıl camındı.
Bastırganı turganda,
Uktu Bagış kabardı.
«Kayıpçının içinen,

Kim ekeni bilingis,
Bir top kerben talandı».
Kep ugup Bagış ayaktan,
Karakçılar, kaçkındar,
Bargan beyim ayakka,
Aga barıp kelem dep,
Badana kiyip bolkoyup,
Surkiyik minip zoñkoyup,
Sırttan Bagış cönödü.
Özü körgön Kayıpçı,
Öñköy cıgaç özönü.
Kızıl kırdın başına,
Barıp Bagış olturdu,
Köçügün koyup taşına. (s. 196)
……
«Izarlıkpız onubuz,
Keyittikpiz onubuz,
Cıyırma kişi çoguubuz.
Toguz ay boldu koşulduk,
Kayıpçının içinde,
Tört üñkürdü tolturduk.” (s. 198)

dizelerinde de açıklandığı gibi…

6.2.2. Tepegöz Hikâyesi

Bagışdestanının Dede Korkut’la diğer benzerliği Tepegöz hikâyesi ile ilgilidir. Nitekim söz konusu eserdeki “Basat Depe Gözi Öldürdügi Boyu Beyan İder Hanum Hey” adlı hikâyede yer alan, peri kızı ile çobanın birleşmesinden doğan, vurdukça büyüyenve Basat tarafından öldürülen Tepegöz, söz konusu hikâyede:

> “Meger Hanum bir gün Oguz oturur iken üstine yağı geldi…Oğuz bir gün yaylaya köçdi. Aruzuñ bir çobanı var idi, adına Koñur Koca Saru

> Çoban dirler idi… Oğuz'un uzun bıñar dimek ile meşhur bir bıñar var idi. Ol mıñara periler konmış idi… Çoban kepeneğini üzerlerine atdı. Peri kızınuñ birini tutdı. Tama' idüp derhal cima' eyledi… Çoban gine bu bıñara geldi. Gine koyın ükdi… Gördi kim bir yığanak yatur, yıldır yıldır yıldurur… urdukça büyüdi çoban yığanağı kodu kaçdı…" (Ergin 2008, 206-208)

satırlarıyla anlatılmaktadır. Bagışdestanında ise bu durum, Madıköl üzerinden "tek gözlü, güçlü-kuvvetli" biri olarak belirtilmekte; ölümünün ise Manas'ın oğlu Semetey'in elinden olduğu ifade edilmektedir:

> "Calgız közdüü Madıköl,
> Algan eken malın çaap.
> Manas menen catındaş,
> Kardıgaç barıp kabarlap,
> Madıköldü Semetey,
> Kuup ketti dep uktu. (s. 201)
> …….
> Özü Mañgıt eli ele,
> Kün batışta bendeden,
> Kün batış emes ceke ele,
> Kulak ukkan köp erden,
> Kayratı toluk neme ele.
> Özünün atı Madıköl,
> Calgız köz anı deer ele.
> Bala turup Semetey,
> Madıköldü cayladı,
> Nayzasın kanga mayladı." (s. 210)

satırlarında da verildiği üzere…

6.3. MANAS DESTANI İZLERİ

Bagışdestanı, bundan önceki kısımda söz ettiğimiz Kococaş ve Dede Korkut'tan daha çok Manasdestanı ile ortak yönler barındırmaktadır. Bu ortaklığın ise epizot ve motiften ziyade akrabalık ilişkileri bakımından olduğu, görülmektedir. Yusuf Mamay'ın Manasçı olması yanında Kırgız kültürünü ve tarihini çok iyi bilmesi ile açıklayabileceğimiz bu duruma göre Bagış'taki Manas destanının izlerini beş alt bağlık halinde değerlendirerek göstereceğiz.

6.3.1. Sakatay ve Oğulları

Destandaki:

"Üç bölümün düynönün,
Karakçılar talagan,
Elge berdi toygunça.
Bir bölügün korotpoy,
Sakatayga karmattı,
Sen algın dep barınça.
Kabarga bargan Sakatay,
Katın dep anı sanabay,
Han kötördü bir suuga.
Eri cok katın boluçu,
Alıp berdi bir uulga.
«Karakçıga baş berbey,
Kaçıp kelgen Sakatay,
Cez kempir»- dep ataştı.
Sakataydan ceti uul,
Ayçüröktü talaşkan,
Toltoy menen Semetey,
Kırılışkan uruşta,
Semeteyge koşulup,
Kıraandın naamın talaştı.
Akırında Semetey,

Cetisuuga han kılıp,
Cediger elin karattı.” (s. 199)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Sakatay, haramilere aman vermemiş; bu konuda Bagış’a yardımcı olmuştur. Bagış da Cediger’e kattığı toprakların bir kısmını Sakaay’a verir; Yedisu eyaletlerinden birine han tayin eder. Bu sırada genç bir delikanlı ile evlendirilen Sakatay’ın yedi oğlu vardır Semetey ile Toltoy Ayçürök’le evlenebilmek için yarıştıkları sırada Semetey’in tarafında yer alırlar.

6.3.2. Kökötöy’ün Aşı

Bagışdestanının, Manas ile olan diğer ortaklığı Kökötöy Han’ın yuğu sırasında karşımıza çıkar. Nitekim babası Kökötöy Han’ın ölümü üzerine beş oğlunu huzurunda toplayan Bok-Murun aşa:

“Andan arı sen barsan

……

Cedigerdin Er Bagış,

Ağa cetip kabar ber.” (Naskali 1995, 113)

satırlarında da belirtildiği üzere Cediger boyundan Bagış’ı da çağırmalarını ister. Üzerinde çalıştığımız destanda ise bu epizot:

“Kökötöy aşı ötköngö,
Bir cıl ötüp ketkende,
Eren Manas tüş kördü,
Cazday elin kamıntıp.
Cayındası toy berdi.
Toygo eldi çakırıp,
Ar tarapka kankoruñ,
Ataylap kişi ciberdi.
Katarında köp eldin,
Bagışka kabar bergeni.

Bagış bardı al toygo,
Surkiyik çıgıp oşondo,
Miñ cılkı Cakıp bergeni, (s. 199)
Esine emi kelgeni.
Surkiyiktin baygesin,
Namısı birge Kırgız-dep,
Ortogo Bagış bergeni.
Bagıştı körüp er Manas:
«Karıp kalgan kişi eken,
Atam menen kurbaldaş.
Kanday cürsö erki» - dep, (s. 200)

satırları ile belirtilmekte ancak Bagış'a haber verenin Bok-Murun değil Manas olduğu ifade edilmektedir. Buna göre; Manas, ricasını kırmayıp gelen ve "babası ile yaşıt olan Bagış'ın hala gücünü muhafaza etmesine" şaşırırken Bagış da; Yakup Han'ın Toltoy'un "beşik toyu"nda getirdiği yılkıları hatırlar.

Belirtmemiz gerekir ki; her iki destanda da "Kökötöy Han'ın aşı" önemli bir yer tutmaktadır. Bagışdestanında Bok-Murun'un yerine Manas geçmiş olmasına rağmen büyük bir ihtimalle destan anlatıcısı Yakup Han ile Er Bagış'ın hem akraba hem de yaşıt olduklarını göz önüne almış; Bagış destanına böyle bir epizotu yerleştirmekte sakınca görmemiştir.

6.3.3. Bagış'ın Vasiyeti

Bagış ile Manas arasındaki diğer benzerlik de Bagış'ın ölüm döşeğinde iken oğlu Toltoy'u karşısına alıp ona vasiyet etmesiyle ortaya çıkar. Nitekim Bagış Toltoy'a "Manas'ın bütün Kırgız soyuna saldıran düşmanlarla savaştığını, Kırgızların birliğini ve dirliğini kurduğunu/koruduğunu, Semetey'in de onun oğlu olması sebebiyle onu karşısına almaması gerektiğini" ifade eder:

"Uulum Toltoy, kulak sal,
Kereez kebim ugup al.
Kün çıgıştı cerdegen,

Küllü Kıtay el degen.
Cer bolup cer caralıp,
Suu bolup suu caralıp,
Adam uulu taralıp,
Ar kayda barıp şaar salıp,
Alduuragı kürküröp,
Alsızdarı bücüröp,
Adam uulu bolgonu,
Dalayga çıktım, körbödüm,
Beycindi kişi albadı,
Kıtayga koşuun barbadı.
Özünö tarlık kıldı beyim,
Bir uruusu Kıtaydın,
Özünön çıkkan Kalmagı.
Kalmaktar kısıp barganda,
Kaçıp kelgen Kıtaydan,
Azızkandın balası.
Kança cıl cürüp Kırgızda,
Baştap bardı Manastı.
Kangay menen kekteşip,
Kırgız menen birigip,
Kıtaylar saldı kalbanı.
Ayrıbay Kalmak, Kıtaydı,
Tartuuga suluu kız alıp,
Kusurga Manas kalganı.
Kıtaydan Manas ölbödü,
Kañgaydan çıkkan kalçadan,
Koñurbaydan ölgönü.
Kara Kırgız el elek,
Kança uruu taratıp,
Kalmaktın közün karatıp,

Çıñgış, Şooruk, Alooke,
Kırgızdı mintip bölgönü.
Törölüp Manas Cakıptan,
Kırgızdı böldü Kalmaktan.
Ooru basıp akıl az,
Obur-dobur men aytam.
Kaçan da bolso kegiñ al,
Uulum Toltoy, Kalmaktan.
Kökötöydün aşında,
Köp cıyındın başında, (s. 208)
Közüm kördü, Bayteke,
Birge bardıñ sen Toltoy,
Bar eleñ ceti-segizde.
Bile albassıñ sen anı,
Oşondo etti tarttırbay,
Kalmaktar kalba salganı.
Baatır Manas barganda,
Bettebey Kalmak kalganı.
Kaçan da bolso, sen uulum,
Tartınbagın Kalmaktan.
Tamtayıp barıp tiyişip,
Olco albagın Kırgızdan.
Manastın uulu Semetey,
Taş belesten sınasam,
Öödö dese Manastan,
Öödö tuulgan er eken.
Kebetesi, keşpiri,
Manastan artık şer eken.
Baykabay aga tiyişken,
Mas bolgondoy kep eken.
Berenden kalgan Semetey,

Belgilüü tuulgan bala eken.
Beyarman kettim düynödön,
Calgız balam Toltoydu,
Manastın uulu çunakka,
Dos kılıp koyçu kep eken!" (s. 209)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere…

6.3.4. Toltoy'un Beşik Toyu

Bagışdestanının, Manas ile olan diğer bir ilişkisi Bagış'ın, oğlu Toltoy'un doğumu üzerine verdiği "beşik toyu" ile ilgilidir. Nitekim eşi Gülayım bir erkek çocuk doğurunca Bagış, bir toy düzenler. Bu toya Manas'ı çağırırsa da Manas, seferde olduğundan gelemez; babası Yakup Han ise "bin yılkı" ile davete icabet eder ve toy sırasında kazandığı "baygeleri" bile orada bulunanlara dağıtır. Bu durumu ise:

"Er Bagıştın ayalı,
Gülayım erkek töröp salganı.
Aga Toltoy at koyup,
Beşik toygo er Bagış
Beş, altı cüz mal soyup.
Balaluu baatır boldu - dep,
Baarı keldi el tolup.
Celege baylap, bee koyup,
Cergeley tartıp, el konup.
Cegeni appak may bolup,
Samoordo kızıl çay bolup.
Carım ay cakşı kamındı, (s. 162)
…….
Atayın adam ciberdi,
Aydarkan, Kökçö tobuna.
Akbalta, Cakıp, Şıgayga,
Camgırçı menen Tekeçi,

Kırgızdardın tobuna.
Ayrım cazdı kagazın,
Arstan Manas baatırga: (s. 166)
Çakırdım toygo kelip ber,
Kökcal Manas baatır şer.
Baştap kelgin baldarıñ,
Padışa Bakay kemenger.
Kırgıl, Çubak baarıñar,
Kırk baatırdın baarı bar.
Tamaşa körüp ketkile,
Bagıştın berer toyu bar».
Kıçırgan cerdin baarına,
Çıkırıp kele kaluuga,
Eki cüz elüü kişini,
Çaptırıştı tuş-tuşka.
Baarına kabar salıştı,
Barabız degen kişiler,
Kabarçıga koşulup,
Kaldayıp cönöp kalıştı.
Bayteke özü kabarga,
Manas şerge barışı.
Barsa Manas cok eken, (s. 167)
……..
Tuuçunak çıgıp al barıp,
On cambı kümüş, cüz altın, (s. 171)
Cakıp özü alıptır.
Üç miñ koydu soogat - dep,
Ar kimge berip salıptır.
Miñ cılkını Cakıp Bay:
«Sen da Kırgız uulusuñ,
Toyuña selbik bolsun» - dep,

Bagışka aytıp kalıptır.
Bayge menen Bay Cakıp,
Dalaydın köönün alıptır.
Katagandın Koşoyu,
Bay Cakıp baştap Kırgızdı,
Al künü konok alıptır.
Bagış, Cakıp, alp Koşoy,
Aytışıp sözgö kanıptır." (s. 172)

satırlarından öğrenmekteyiz.

6.3.5. Bakay ile Bagış'ın Akrabalığı

Manasdestanındaki:

"Bu Cakıp Kan çıkırdı:
"Baydın uulu Bakay Kan
Beri kelçi kaşıma
Kep aytamın başıma" (Naskali 1995, 18)
……..
Baydın balası bu Bakay aytat (Naskali 1995, 20)
……
Baydın bir uulu Bakayım çorom!(Naskali 1995, 203)
……
Baydın uulu Bakay keldi Manas! (Naskali 1995, 106)

dizelerinde de belirtildiği üzere Bakay, Bay'ın oğludur. Bagışdestanında da, Bagış'ın babasının Bay olduğundan söz edilmektedir. Destanda:

«Cedigerden alım - dep,
Alıstan kelip Mañguldar,
Asıl buyum, arbın mal,
Alıp ketti - dep ugup,
Arkasınan Mañguldun.

Baramın!» - dep oolugup.
Bardaş kılıp er Bagış,
Bastırgalı catkanda
Ooruga kaldı colugup.
Sarı ooru bolup baş oorup,
Baralbay kaldı soolugup.
Atası Bay anı ugup, (s. 15)
Bagışka barıp atayın:
«Balam Bagış, kantesin? (s. 16)

dizeleriyle belirtilen bu duruma göre Bakay ve Bagış'ın kardeş olmaları gerekmekteyse de her iki destanda da söz konusu iki kahramanın kardeş olduklarına dair "babaları Bay"dan başka bir ortaklık bulunamamıştır.

6.4. SEMETEY DESTANI İZLERİ[6]

6.4.1. Toltoy ile Semetey'in Ayçürök için Savaşmaları

Semeteydestanında:
"Akundun kızı Ayçürök,
Alıp ketip kalğandır.
Barsa izdep Semetey,
Bazar üyün körbösün.
Ketse izdep Semetey,
Kerben üyün körbösün.
Eregişken uruşta,
Er Toltoy alsın tulparın.
Ayçürökkö olcolop,
Çınkoco salsın şuñkarın.

[6]Semetey destanından alıntılanan yerler "http://www.bizdin.kg" adlı Kırgız Türkçesi ile hazırlanan sitede yer alan e-kitaptan Kiril alfabesinden Latin alfabesine tarafımızca aktarılmış; e-kitapta sayfa numaraları yer almadığından referans olarak söz konusu siteye ait adresler gösterilmiştir.

……..
Ataşkanıñ Çüröktü,
Küyöölöp barıp alalı.
Çınkoco menen Toltoyğo
Çırdı katuu salalı.
……
Çınkoco, Toltoy eki döö,
Çır baştap, çiyin çiyişip,
Han Semetey baatırğa
Kastık kılıp tiyişip.
Arağa elçi salışıp,
Akıldaşıp alışıp.
Akkoyundu Çınkoco,
Toltoyğo berip tabışıp.
On eki tümön kol menen,
Şaarıma barıp çabışıp.
Cayı-kışı kamadı,
Cazda egin ektirbey,
Küzdö aştık terdirbey.
Caylooğo kenen caylatpay,
Kuyruktuu kozu cedirbey.
Kalayıktı kakşatıp,
Kalaamdı kamap turğanda,
Ayçüröktü bersin — dep,
Atamdı matap turğanda.
Katılğan kelip duşmandın,
Kan kılıp kolun talkalap.
Kaluuçu baatır barbı —dep,
Kalkımdı menin kalkalap.
Asmandap uçup cönödüm,
Armanım uşul arkalap.

Arıstanın Semetey,
Ardanıçu balabı?
Atası Manas ataşkan,
Ayalın al alabı?!
Çınkoco menen Toltoyğo,
Çındap bülüksalabı?!"(http://www.bizdin.kg/books/item/82-semetey_jm1)

satırlarında da belirtildiği üzere Toltoy ile Semetey Ayçürök'le evlenebilmek için karşı karşıya kalırlar. Bagışdestanında ise bu durum:

"Sakataydan ceti uul,
Ayçüröktü talaşkan,
Toltoy menen Semetey,
Kırılışkan uruşta,
Semeteyge koşulup,
Kıraandın naamın talaştı.
Akırında Semetey,
Cetisuuga han kılıp,
Cediger elin karattı." (s. 199)

dizeleriyle verilmekte; Sakatay'ın yedi oğlunun Semetey'in yanında yer aldığından bahsedilmektedir.

6.4.2. Kanıkey'in Semetey'i Bagış'a Kaçırışı

Manas'ın ölümünden sonra Semetey'i kaçırmak isteyen Kanıkey, onu Cediger iline getirip Bagış'ın himayesine vermek istemektedir. Bu durum Semetey destanında:

"Kanıkey anda kep aytat:
«Ukkunuñ bala — dep aytat.
Ceribizdi surasañ,
Atağı çıkkan keñ Talas.
Elibizdi surasañ,

Ak kalpaktuu köp alaş.
Upurap kaçıp kelemin,
Uusun cutup kayğının.
Aalamğa ketken atağı,
Arstan Manas zaybımın.
Kastarlağan kalıñ el,
Kamka tondun tışımın.
Kadırlanğan hanışa,
Karakandın kızımın,
Emgegin tartıp balanın,
Erme çöl tuzun tattım men.
Cedigerdin Bagışka,
Baş maanalap kaçtım men.
Arılbas eki düynödö,
Armanım aytsam muñ bolot.
……
Arstanım Manas ölgön — deyt,
Akıret cüzün körgön — deyt,
Cazılbadı kapam — deyt
Karakan menin atam — deyt,
Köñüldön ketpeyt kapam — deyt.
Kötörgön cetim balam — deyt,
Cedigerdin er Bagış,
Oşoğo bara catam — deyt.
Cedigerge cetpesem,
Tegi ele köönüm tınbayt — deyt.
……
Kötörgön cetim balam — dep,
Cedigerdin er Bagış
Oşoğo ketip baram—dep.” (http://www.bizdin.kg/books/item/82-semetey_jm1)

satırlatırları ile anlatılmaktadır.

Bagışdestanında Kanıkey'in Cediger'e gidip Semetey'i Bagış'ın himayesine verdiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Bagış ile Semetey ilk karşılaştıklarında Semetey, annesi Kanıkey'den adını sıkça duyduğu için hemen tanımış ve ona hürmet göstermiştir. Bu husus destancının ifadeleriyle:

"Baatırdın uulu caş Semeñ,
Bala colbors er nemeñ.
Soogat degen üñdü ugup,
Tura kaldı toktolup.
Köz ciberip karasa,
Bir çal turat şoktonup.
Özü karı bolso da,
Közü calın ot bolup.
«Assalamu aleykum,
Aksakal aba çalıbız.
Soogat dep tostuñ columdu,
Kim bolosuz aytıñbız».
«Aleykisalam, caş bala,
Kurbaldaş bolup cürgömün,
Atañ Manas arstanga.
Madıköl ketti dep ugup,
Col tosup keldim aldıña.
Aydaganıñ on beş at,
Soogat bergin çalıña.
Suragan elim Cediger,
Özümdün atım er Bagış.
Kulagıña tüşköndür,
Kanıkey, Bakay kep salıp.
(Kabılan Bakay kep aytkan,
Ar kaçandan bir kaçan,

Bagıştın atın köp aytkan).
Esine tüşüp Semetey,
Tandalgan on beş buudandı, (s. 205)
Bir cılkıça elebey:
«Algın, aba, algın» - dep,
Cürüp ketti kenebey.
Cerine ketti Semetey,
Alda kanday bir iş - dep,
Añkaarıp koyboy kenedey.” (s. 206)

dizeleri ile açıklanmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Bagış, bir Kırgız destanı olmasının yanında Türk Dünyası’nın en önemli yaratmalarından biri olanDede Korkut’tan izler taşımakta; Toltoy ile Semetey’in Ayçürök için savaşmaları ile Kökötöy’ün aşı gibi hususlar ile Manas destanının tesiri altında teşekkül etmiş bir “kence epos”görünümü arz etmektedir. Bagış destanının bu özellikleri Mamay’ın usta bir Manasçı ve “tökmö akın” niteliklerine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

VII. BÖLÜM

TÜRK KİMLİĞİ BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANINDA SAVAŞLAR VE SAVAŞ SİLAHLARI

Bilindiği üzere halkbiliminin en önemli kaynağı insandır. Psikanalistlerin "içinde bulunduğu dünya ile birlikte düşünen bireysel ve toplumsal bütün davranışlarını içinde yaşadığı dünyayı biçimlendirmek için yönlendiren" (Akarsu 1994, 213-225; Bayraktar 2010, 47-98), "bütün davranış ve faaliyet şekillerini içinde yaşadığı evrende var olmak için düzenleyen" (Fromm 2003, 75-88) ve "sosyal ortamın etkisinin en çok tutum ve davranışlarında görüldüğü" (Bayraktar 2010, 63-76; Fordham 1999, 33-107, 124-138) bir canlı olarak niteledikleri insanın folkloru yeni nesillere taşınmasındaki rolü ise tartışılamaz. Hatta sosyal çevrenin insan davranışlarına olan etkisi, onun madde ile olan iletişimini de belirleyen özellikte olup fiziki mekândaki davranışlarını da yönlendirir (Bayraktar 2010, 137-141). Buradan hareketle insanların kullandıkları ve tercih ettikleri eşyaların bile onların ruhunu yani beklentilerini, ideallerini, arzu ve isteklerini, ekonomik ve sosyal statülerini, kültürel özelliklerini yansıttığı söylenebilir (Bilgin 2009, 119-132).

Anlaşılacağı üzere davranışlarımız, yaşadığımız çevre bağlamında şekillenir. Ancak bu davranışların soydan getirdiğimiz genetik özelliklerin etkisini taşıyacağı, yaşamımız boyunca çevre kuralları ile bu özelliklerimizin sık sık karşı karşıya geleceği ortadadır. Sosyal psikoloji uzmanlarının "kimlik" diye tanımladığı bu durumun hem gerçek hem de psikolojik bir süreci ifade edeceği, bir anlamda kimliğin biyolojik özelliklerimiz ve sosyal çevre bağlamında şekilleneceği ortadadır. Milli kimliğimizin ise tamamen "millet olma" ve "kutsal vatan" düşüncesinin başı çektiği bir değerler bütününe dayanacağı bu bağlamda sosyal hayattaki davranışlarımızın bir kısmının milli ideallerimize bağlı olacağı kesindir.

Görüldüğü gibikişinin düşünce ve davranışlarının toplumun benimsediği çizgiye göre belirleneceği, kültürün her alanının gelecek kuşaklara o toplumun değerleri ile şekillenen fertlerle taşınacağı (Kafesoğlu 2010, 30-31) ortadadır.

Toplumun ortak değerleri, bireysel kimliği belirlemekte, insanın o topluma aidiyetini de beraberinde getirmektedir. Başka bir ifadeyle bu durum, insanın anatomik-kişisel özelliklerinin çevreye uyumu demek olan toplumsal ve milli kimlik meselesi ile de yakından ilgili olup psikolojik bir süreci yansıtmaktadır (Göka 2011, 19-22, 45-47; Akarsu 1994, 76-77; Gökalp 1963; Turan 1998, 21-147).

Sözlü ürünlerin icrası, bu bakımdan büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda anlatıcı hikâye ettiği ürünü, dinleyici-icra ortamı-çevre kültürü ve elbette kendisinin de eklediği-çıkardığı kısımlarla yeniden şekillendirecektir. Bir yerde dinleyici ve anlatıcı bağlamında insan psikolojisinin önemi, icra sırasında daha da belirginleşir. Zira anlatıcı sadece kendinin değil dinleyici kitlesinin beklentilerini ve kültürel özelliklerini de göz önüne almak durumundadır. Ancak ürünün olmazsa olmaz özelliklerinin icra ortamına ve anlatıcının beklenti ve ideallerine rağmen korunması da işin bir başka boyutudur (Çobanoğlu 2008, 272-278).

Sözlü geleneğimiz de toplumun ortak değerlerini taşıyan ve kimliğimizin varlığını hissettirdiği anlatı örneklerini içerir. Bu örnekler içerisinde destanlarımızın milli kimliğimizi en iyi yansıtan ürünlerden biri olduğu söylenebilir. Nitekim vakanın dayandığı tarihi olaylar kadar içerdiği dini, ahlaki, hukuki, ekonomik vb. pek çok ortak değer bakımından da destanlar, ilk sırada yer alır. Bir başka ifadeyle destanı destan yapan epik kuralların yanında vakada yer alan olay, motif-epizot ya da atıf vb. her unsurun Türk kimliği bağlamında değerlendirileceği ortadadır.

Savaş da bu değerleri yansıtan bir unsur olup Türk destanlarında tarihi tabakayı oluşturması kadar, vakanın merkezinde anlatı kahramanının yer aldığını göstermesi açısından dikkate değer. Bir başka ifadeyle toplumların da bilinçaltına ittikleri durumlar vardır (Dorson 1984, 36-37); savaş bu bağlamda toplumsal bilinçaltını yansıtan destanların en önemli kısımları olarak karşımıza çıkar.

İlk olarak olumsuz çağrışımlarla akılda beliren savaş, daha derin anlamları ile düzen, bağımsızlık, özgürlük vb. kavramlara da işaret etmektedir. Bir anlamda yıkıcı ve yapıcı yani düalist bir etkiye sahip olan savaş, dünyanın ilk gününden (Habil ile Kabil'in çekişmeleri) son gününe dek var olmaya devam edecek bir kavram görünümü arz etmektedir. Bir bakıma savaş, taşıdığı metafizik anlam ile

“kahramanın sonsuz yolculuğu”nun temasını oluşturmaktadır. Savaşçının dünya tasavvuru, fiziki âlemden daha fazlasını barındırmakta; ölüm ile son bulmayıp aksine anlam kazanmaktadır. Nitekim tüm ilahi dinlerde savaş “kutsal olan” uğruna yapılması kaidesi ile teşvik edilmenin ötesinde, emredilmiştir. Kahraman, savaş metaforunun gizemli çağrışımlarında ilahi/kutsal olanı bulmuş ve ona doğru ilerlemeyi hayatının gayesi edinmiştir. Bu bağlamda, hem fizik hem de metafizik âleme yön verme etkisine sahip olan savaş, toplumsal belleğin, semboller ve ritüeller aracılığıyla epistemolojik düzlemde sözlü kültürden günümüze (yazılı kültüre) aktarılması sürecinde en belirgin izleklerden biri olmuştur.

Günümüz dünyasında “kutsal” kavramının anlam zemininde oluşan kayma, uğruna savaşılan verileri de değiştirmiş; savaşçı, modern zamanlarda sadece bir askere, yani bir toprak parçasını korumak veya fethetmek için çarpışan “yurttaş”a (Evola 2003, 12) dönüşmüştür. Yine de belli şartlarda manevileşebilen savaş ve savaşçı fenomonolojisini andıran durumların var olabileceği de göz ardı edilmemelidir. “İnsanın bir kahraman olma mecburiyetiyle karşı karşıya kaldığı an, isterse dünya hayatının en son dakikası olsun, şehirlerin tekdüze hayhuyu içinde tüketilmiş ömrün bütün geri kalanından daha kıymetlidir ve terazide sonsuzca daha ağır basar.” (Evola 2003, 9). Bu bağlamda savaş, Türk sûfizminde ölüme değil ölümsüzlüğe giden yolu işaret eder; Hint mistisizminde ise “Ölürsen göğü kazanacaksın, yenersen dünyayı.” (Evola 2003, 40) sözleri ile desteklenir.

Geleneksel hayatta ise savaş, düşmana karşı verilen mücadeleyi aşan anlamıyla ırklar ve mensubiyetler üstü bir görkemlilik kazanmıştır. Bu nedenle “kutsal savaşın savaşçısı her türlü partikülarizmi kendiliğinden aşmıştır. Eylemin belirli bir anında uluslarüstü birliği doğurabilecek bir maneviyat ikliminde teneffüs etmektedir.” (Evola 2003, 23).

Savaş, yıkıcı, ürpertici sıfatlarından onu meşrulaştıran kahramanlık ülküsü ile arınır. Savaşın meşru olma durumu, kentleri harap edip kan dökmenin, “neyin uğruna değeceği” sorusuna verilen cevapla ilişkilidir. Toplumsal düzenin bozulmasıyla gündeme gelmesi, bozulan dengenin faillerine yöneltilmesi ve onları tekrar nizama sokmak gayesini içermesi bakımından savaşta bir eşitsizlik durumu varmış gibi

gözükse de en geniş manasıyla savaş, "adaleti sağlama" (Guénon 2003, 52) düşüncesinin görünüşüdür. Kutsal olan uğruna verilen savaşın ödülü ise zaferdir; bu bakımdan zafer de kutsaldır. Bu bağlamda "Savaş alanında selamlanan askeri önder, onu başkalaştırmış olan mistik gücün tecellisiydi. Fatih'in "tanrısallık" ve zaferinin dünyevi-ötesi niteliği ya da Romalılar'ın zafer törenlerinin askeri değil, dini bir görünüm arz etmesi ancak bu açıdan anlaşılabilmektedir."(Evola 2003, 45).

Tarih boyunca dünyaya yön veren, sınırları yeniden çizen, mekânın yurda/vatana dönüşmesini sağlayan savaş, Türk sözlü kültürünün en hacimli yaratmaları olan destanlarda en çok işlenen konuların başında gelir. Bir bakıma, kronolojik düzlemle birebir uyuşmamakla birlikte insanlık tarihinde izleri olan bütün savaşlar destanlaşmıştır, denebilir. Başka bir ifadeyle savaşlar, destanların var olma sebeplerinin başında gelir.[7]

Türk destanlarına baktığımızda savaş, ilahi olanla özdeşleşerek düşmanla çarpışmaktan daha derin bir anlam alanına sahip olmuş; kin ve nefretten öte özgürlük ve bağımsızlığın sembolü haline gelmiştir. Orhun Abideleri'nde yer alan "üze kök teñri asra yağız yėr kılıntokda ėkin ara kişi oglı kılınmış kişi oglınta üze eçüm apam bumın kağan istemi kağan olormış" (Aydın 2012, 44) dizelerinde Bumin Kağan ve İstemi Kağan'ın yeryüzü ve gökyüzü hükümdarı kılınması ile Oğuz Kağan destanındaki "kün tug bolgıl kök kurıkan" (Bayat 2006, 262) ifadelerinde yer alan Oğuz'un "cihan hâkimiyeti mefkûresi" aynı şeyi işaret etmektedir. Bu bağlamda Türk hakanları sınırlı bir toprak parçasını düşman elinden almak gibi bir gayenin ötesinde, gücünün yettiği/elinin ulaşabildiği her yeri fethetmek; yeryüzünü özgürleştirmek istemiştir. Zira onlar, bir ülke ya da dünyevi ihtiraslar için değil üstün bir medeniyet ilkesi adına savaşıldığında her türlü sınır, her türlü tehlike ve her türlü tehdidin (Evola 2003, 23) aşılacağına inanmışlardır.

[7]Burada, destanlarda savaş teması dışında işlenen temaların varlığı reddedilmeyip onlarda da arkaik bir savaş olgusunun yer aldığı iddia edilmektedir. Örneğin aşk temasının daha ağırlıkta olduğu "Ak Möör" destanında (geniş bilgi için bkz. Köse, 2004) dahi ayrılıkla ya da ayrılığa sebep olan güçlerle savaşmaktan doğan bir olay örgüsü hâkimdir.

Dede Korkut'ta kendisi dururken Beyrek'in elini öpen Pay Püre Big "…Mere benüm oglım/Baş mı kesdi kan mı dökdi…" (Ergin 2008, 120) dediğinde âdete kahraman olmanın, yiğitliğin yol haritası çizilmektedir. Çünkü Beyrek on beş yaşına girmesine rağmen baş kesip kan dökmediği için henüz adı konmamıştır (Ergin 2008, 118).

Bu durum Pay Püre'nin bezirgânları çağırarak "… Mere bezirganlar Allah Taala maña bir ogıl virdi varuñ Rum iline menüm oglım için yahşı armağanlar getürüñ…" (Ergin 2008, 117) dediğinde de karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bezirgânların İstanbul'dan Beyrek için aldıkları hediyeler "deniz kulunu boz aygır", "al tozlu katı yay", "altı perlü gürz" (Ergin 2008, 117)den meydana gelip Beyrek'in kahramanlık yolunun savaşmaktan geçeceğini ancak iyi bir savaşçı olursa yiğitliğinin tescil edileceğini gösteren silahlardır. Bir yerde savaş silahlarına kahramanlığa açılan yol olarak bakılmakta iyi savaşçı olmanın hayatta kalmak kadar ideal olanla yani sonsuzluk, ebediyet vb. ile ilgisi de vurgulanmaktadır.

Buna Kanturalı'nın nasıl bir eş istediğini soran babasına verdiği "…Baba men yirümden turmadın ol turmış ola, men karakoç atuma binmedin ol binmiş ola, men kanlu kafir iline varmadın ol varmış ola…" (Ergin 2008, 185) şeklinde verdiği cevapta vurgulanan ideal olanı at binmek ve savşmakla mümkün gören düşünce tarzını da ilave edecek olursak Türklerde kahramanlığın savaş ve savaş silahlarına bağlandığı ortaya çıkacaktır.

Kırgız destanlarında da kahramanın en belirgin özelliği savaşçı kimliğidir.O nedenle kahraman kutsal atfedilen değerler uğruna savaşmayı hatta bu uğurda ölmeyi bir şeref bilir. Nitekim Kurmanbek destanında yer alan:

"Aybalta, kılıç, nayza alıp,
Kılıçtaşar er kanday?
Kılkıldagan coo kelip,
Kınlışar cer kanday?
Kızıganda çuburgan, (Köse 2005, 240)
Kızıl kanduu ter kanday?
Asmandagı tumanday

Atıp çıkkan çan kanday?
Suu orduna çaykalıp,
Sasıp atkan kan kanday?
Mınday coodon kaçkança,
ÖIgön cakşı can kalbay.” (Köse 2005, 241)

şeklindeki dizelerde Kurmanbek’in savaşı “tozu dumana bulayacak, kanlı terlerin akacağı, sağ kalmaktansa ölümün yeğleneceği bir durum” olarak tasvir ettiği görülür.

Destan kahramanının gücü, kendisinin çarpışmada bulunmadığı savaş meydanında fenomenolojik bir anlam taşımaktadır. Manas destanında savaşçı yiğitlerin üç kez “Manas!” diyerek bağırması (Yayın 2008, 363-365), Manas’ın ruhunun onlara savaşta yardım edeceğine inanmalarından ileri gelmektedir.

Bagış destanındaki savaşları ve savaş sırasında kullanılan silahları da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Sadece Bagış değil bütün Türk Dünyası destanları için de geçerli olan bu duruma göre kahramanın içinde bulunduğu bütün savaşların ve savaş silahlarının metafizik bir boyutu vardır. Buradan hareketle biz de bu konuyu iki alt başlıkta ve Türk milli kimliği bağlamında incelemek istiyoruz.

7.1. BAGIŞ DESTANINDA SAVAŞLAR

Yukarıda da belirttiğimiz üzere savaşın metafizik anlamlar yüklenmesi ve bununyansımaları Bagış destanında da karşımıza çıkmakta; kahramanın metafizik gücü bu bağlamda değerlendirilmektedir. Nitekim Baytur ile savaşmaya giden Cediger askerlerinin:

“Mıltıkçandar aldında,
Bagıştap uraan çakırıp,
Cabıla koyup kirişti.” (s. 145)

dizelerinde görüldüğü üzere “Bagış!” diye ün salarak cesaret toplamaları söz konusudur.

Kahramanın metafizik gücünün ata ruhlar ile ontolojik bir bağ kurularak yansıtıldığı da olmaktadır. Şaman inancındaki "ölen şamanın ruhunun başka nesne veya insana geçmesi"ni andıran bu duruma göre Bagış, savaşa gitmeden önce ata ruhlardan yardım istemekte; görmekte böylelikle hem kendini hem halkını kutsamaktadır. Nitekim Bagış'ın daha ilk savaşında eşi Gülayım'ın onu uğurlarken:

"Namıs kılıp cönödüñ
Calgız özüñ Kalmakka.
Kalk bülüntkön cooño,
Kaarıñdı tögüp barmakka.
Kaarıñ aşsın Kalmaktan
Kalkıñ üçün namıs kıl,
Kayrattanıp arbaktan." (s. 31)

dizelerinde görüldüğü üzere ona ata ruhlardan gayret almasını öğütlemesi, bu yolla kendine inancı artacak olan kahramanın, savaşta daha cesur ve kuvvetli olarak çarpışacağına, düşmanı yeneceğine olan inancından dolayıdır.

Epik geleneğe göre, düşman safında olsalar bile destan kahramanlarının tümü yiğit, yenilmez, olağanüstü fizik ve psikolojik yapısıyla ön plana çıkan kimselerdir. Bir başka ifadeyle sadece Türk destan kahramanları değil düşman tarafındakiler bile aynı fizik ve ruh yapısıyla karşımıza çıkarlar (Çobanoğlu 2007, 99-104).

Bagış destanı için de aynı durum söz konusudur. Zira Bagış'ın savaştığı Mançu askeri:

"Başına ükü sayıngan,
Koynunda butka sıyıngan,
Dalıga kalkan camıngan,
Beline çıncır tagıngan." (s. 57)

dizelerinde yansıtıldığı üzere koynunda bir put taşımakta ve onun kendisine savaşta yardım edeceğine inanmaktadır. Ancak Türklerde hiçbir dönem totem olmayışı

nedeniyle bu durumun başka milletten bir kahramana yüklenmesi ise son derece dikkate değer.

Savaşın, Bagış destanındaki bir başka görüntüsü savaş ruhunun, savaşçılığın destan kahramanın ruhuna işlemiş olmasıdır. Nitekim ölüm döşeğinde iken bile Bagış'ın:

"Al oyuma cetpedim,
Enebedim, bilbedim.
Ança-mınça baş ooru,
Cetelep meni keterin!
Balta tiybey, ok tiybey,
Nayza kirbey kişi ölüş,
Kişi ölsö da men ölüş.
Kıyın kep dep cürgömün.
Kirgen nayza uçu cok,
Kesken kılıç mizi cok,
Uñguluu balta sırtı cok,
Ce çokuga tiygen çokmor cok,
Ce oçogor ogu tiygen cok,
Oşondoy bolup Bagıştan,
Kalmakçı boldu düynö bok!
Tuulgan kişi ölüçü,
Ölsöm Bagış kerek cok." (s. 209)

diye söylemesinin altında yatan düşünce, budur.

Bagış destanında söz konusu metafizik felsefenin bir başka görünüşü ise "cihan hâkimiyeti ülküsü"dür. Destanda Bagış'ın şahsında temsil edilen bu durum, dünden bugüne Türklerdeki vatan, millet ve din duygularını içeren, Türklerin dünya milletleri üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesini yansıtan (Turan 2008, 101-119) bir olgu olarak karşımıza çıkmakta; en bilinen şekli ile "Ötüken felsefesi"ni ifade eden "kutsal vatan" düşüncesi ile açıklanmaktadır. Nitekim Bagış'ın ölmek üzere iken oğlu Toltoy'a fethetmesi gereken yerleri sıraladığı:

“Kurbaldaşım Bayteke,
Uulum Toltoy, kulak sal,
Kereez kebim ugup al.
Kün çıgıştı cerdegen,
Küllü Kıtay el degen.
Cer bolup cer caralıp,
Suu bolup suu caralıp,
Adam uulu taralıp,
Ar kayda barıp şaar salıp,
Alduuragı kürküröp,
Alsızdarı bücüröp,
Adam uulu bolgonu,
Dalayga çıktım, körbödüm,
Beycindi kişi albadı,
Kıtayga koşuun barbadı.
Özünö tarlık kıldı beyim,
Bir uruusu Kıtaydın,
……
Kara Kırgız el elek,
Kança uruu taratıp,
Kalmaktın közün karatıp,
Çıñgış, Şooruk, Alooke,
Kırgızdı mintip bölgönü.
Törölüp Manas Cakıptan,
Kırgızdı böldü Kalmaktan.
Ooru basıp akıl az,
Obur-dobur men aytam.” (s. 209)

dizelerden de anlaşılacağı üzere özellikle Beycin, o ana kadar kimsenin şehir kurmadığı, yerleşmediği bir yer olarak belirtilmektedir. Destandaki şehir ifadesinin ise Türklerdeki devlet anlayışı ile eş değer olduğu, gözden kaçırılmamalıdır.

Tuğ da, cihan hâkimiyeti düşüncesinden ilham alan ve tarih boyunca sancak, bayrak gibi adlarla anılarak Türk devletlerinin temsili olan bir unsurdur. Türklerde tuğ, hakanlığın ve devletin sembolü olagelmiş; Tanrı gibi gökte yaratıldığına inanılan Türk hakanlarına (Tekin 2010, 20) tuğun yine Tanrı tarafından bir boz doğanla gökten gönderildiği varsayılmıştır (Ögel 1995,128). Bu sebeple Türk hakanları, bu makama oturduklarının bir ifadesi olarak keçe üzerine konup üç defa göğe doğru kaldırılmış; yanlarına da bir gök tuğ dikilmiştir (Yusupov 1995, 62-63).

Tuğ/sancak/bayrak Türk devletlerinin bağımsızlığını ifade eden bir sembol olarak da kabul edilir. Çünkü bayrak ancak devlet olabilmiş, özgür toplumlara ait bir semboldür. Bu nedenle tuğ, sadece hükümdarlığın değil özgürlüğün de sembolü olarak kabul edilmeli; destan kahramanlarının savaşa giderken tuğlarını ellerine almaları da bu bağlamda değerlendirilmelidir. Hatta Türk destan kahramanlarının katıldıkları savaşların hemen hemen hepsinde başarılı olmaları bile bu düşünceyle ilişkilendirilmelidir.

Bagış destanında da tuğ, sembolik bir biçimde karşımıza çıkan ve onun hükümdarlık-hükümranlığını ifade eden bir özellik göstermektedir. Bunun yanında tuğ, bağımsızlığın ve hâkimiyetin, gücün-iktidarın da semboldür. Nitekim Bagış'ın atlı askerlerinin taşıdığı tuğ, savaşta hâkimiyetin kendisinde olduğunu belirtir.

Tuğ açmak, Türk destanlarında savaş açmak anlamını da yüklenmiştir. Bu nedenle destan kahramanları savaşa giderken ilk önce tuğlarını açarlar. Bagış destanı için de aynı şey söz konusu olup savaşa giderken kahraman on bir parçalı tuğunu açar ve rüzgârda dalgalandırarak savaş kafilesinin en önündeki yerini alır. Bu husus ise destanda:

"Tuu kötörgön kol kelet.

Koldun astın baştagan,

Toodoy bolgon çoñ kelet.

Kötörgön tuusun sanasa,

On bir celek celpildep,

Tentek şamal ırgasa,

Bulagaylap delpildep.” (s. 139)

dizeleriyle tasvir edilmektedir.

Elbette bu durum, düşman tarafı için de söz konusudur. Nitekim Bagış’ın veziri Bayteke’nin ve düşmanı vasfı ile destanda yer alan Taciklerin de savaşlarda tuğ/bayrak dikmesi söz konusudur:

“Cedigerdin er Bagış,

Calgız adam kamdanıp,

Bayteke turdu tuu cayıp.” (s. 158)

“Bayragın tiktep, tuu cayıp.

Tüşüp kaldı Tacikter,” (s. 143)

dizelerinde görüldüğü üzere…

7.2. BAGIŞ DESTANINDA SAVAŞ SİLAHLARI

Sembol, soyutu somutlaştırarak zihinde hatırlanması ve algılanması daha kolay bir görünüm kazandırmak anlamlarını içerir. Ancak sembol, somut ifadesi olduğu soyut kavramın anlam kapasitesini genişletebilir ve yakın ya da uzak anlamlı birçok veriyi de kapsar niteliğe ulaşabilir. Nitekim kozmik dünyada varlık ve yokluk arasında cereyan eden her olguyu içeren mitler, vermek istediği birçok mesajı semboller vasıtası ile iletir. Bu bakımdan, Joseph Campbell, geleneksel dünyada kullanılan simgeleri, insanın kaderi, umudu, inancı ve karanlık gizeminin anlamlı metaforları (Campbell 1999, 290) olarak tanımlar. Campbell’in söz konusu eserinde kahramanın ayrılık, engeller ve mitolojik kahramanın geri dönüşü gibi çoğunlukla uluslararası vasıflı semboller üzerinde durması da (Dorson 1984, 41) son derece dikkate değer.

Psikanalistlere göre ise rüyalar gerçekleştirilemedikleri için bilinçaltına itilmiş isteklerin birer sembol halinde anlatılmasıdır. Bu bağlamda mitlerin de ait olduğu toplumların felsefesinin sembolü olarak görüleceği hatta bütün sözlü türlerde

sembolik bir dil kullanılacağı (Fromm 2003, 15-22) ortadadır. Rüyalarda görülen nesneler de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle her nesne o rüyanın altında yatan sembolüdür. Nitekim çubuk, ağaç, şemsiye, bıçak, kalem erkek cinsiyetini; mağara, çiçek, kutu, kapı, bahçe ise dişi cinsiyetini simgeler (Dorson 1984, 35-36) Fromm'un çeşitli efsane ve masallardaki nesne ve olguları bu düşünceyle açıklaması ise (Dorson 1984, 38) işin bir başka boyutudur.

Alıcı ve verici arasındaki etkileşimin yoğunluğuna bağlı olarak zihinde beliren izlenim ve imajın zaman içerisinde artması sonucu insan muhayyilesinde anlam alanı genişleyen sembollerden biri de, silahtır. Silah, epik devirde özgürlük ve bağımsızlık için verilen savaşların, hayatta ve hür kalma mücadelesinin, kutsal savaş vb. ülkülerin ifadesine dönüşmüştür. Bunun yanı sıra savaşlardaki silahların bile zaman içinde anlamları da genişlemiş; hükümdarlık, refah ve barış gibi durumların sembolü de olagelmiştir.

Silahın sembol olma durumu tarih boyunca kahramanlık ve hâkimiyet düşüncesiyle örülmüş Türk destanları için de geçerlidir. Nitekim uzun süre hayvancılıkla geçinen, beslediği hayvanlar nedeniyle yazı yaylakta kışı kışlakta geçiren, kadınıyla erkeğiyle Türk destanında alp tipinin sembolü olan, at üstünden inmeyen ve onu ilk evcilleştiren millet olan, hakanlarına "tanrı gibi gökte yaratılmış" (Tekin 2010, 20) gözüyle bakan, atıcılıkta-avcılıkta eşi benzeri olmayan Türk destanlarındaki savaş silahlarının aynı gözle görülmesinden silahların ait olduğu kahraman ve onun ideali ile birleştirilmesinden daha tabi bir şey olamaz. Türk destanlarında savaş silahlarının, destanın ruhu ve ait olduğu kahramanın felsefesi ile bütünleşmiş bir özellik göstermesinin nedeni budur. Bazı destanlarda atın yerini silahın almasını ve silahın savaşa hazırlanmasını bile, bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Silah, bir sembol olarak yaşam-ölüm düalizmiyle pek çok kavramın vermek istediği mesaja aracılık etmiştir. Zira sembol, tabiatı itibarı ile birden çok anlam ve gönderge içerebilmektedir. Sembolik silahlar üzerinde çalışan René Guénon, savaş silahlarını ve ifade ettiği felsefeyi, en genel manasıyla kutupsal ve şemsî olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre kutupsal daha temelli ve ilksel (primordial) bir karaktere

sahiptir. Ancak bu iki durum çoğu zaman birbirlerine transfer olabilen bir özellik de göstermektedir (Guénon 2003, 61-62).

Bagış destanında da aynı adı taşıyan kahramanın etrafında, onun ülküsüne uygun gelişen bütün savaşlarda Türk destanlarındakine benzer savaş silahlarına rastlanmaktadır. Ok-yay, mızrak, kılıç, tüfek, kalkan, davul, topuz/gürz, balta olarak karşımıza çıkan söz konusu savaş araçlarının altında yatan düşünceyi yani sembolleri ise şu şekilde değerlendirebiliriz:

7.2.1. Ok-Yay

Geleneksel Türk savaş aletleri içerisinde en çok zikredilenlerden bir tanesi olan ok-yay, savaşın zafere giden yolunda önemli işlevler görmesinin yanında, taşıdığı metafizik anlamla da incelemeye değer. Türk tasavvurunda özellikle yay-okun Tanrı tarafından Türklere adaleti korumaları, düzenin bekçiliğini yapmaları için (Bayat 2006, 87) verildiğine;yayın, sembolik anlamda gökyüzünü; daha geniş anlamı ile de evrene hâkimiyeti; okun ise hareketi, çokluğu, elçiliği temsil ettiği (Yayın 2012, 59) kabul edilir. Ayrıca İslami geleneğe göre ok, Tanrı tarafından Hz. Âdem'e bir silah olarak verilmiş ve bir melek, ona ok kullanımını öğretmiştir. Hz. Muhammed, ok atan ashabını dedelerine özenmeleri için teşvik etmiştir. Ok ve yay İslamiyet'in yayılma döneminde yapılan savaşlarda, en önemli silahlar durumundadır. Eski Ahid'de Hz. İsmail'in iyi bir okçu olduğu belirtilir. (İslam Ansiklopedisi 2007, 333-334).

Tük mitolojisinde yay-ok Şamanizm'le yakından ilişkilidir. Şamanların davullarına yay-ok çizmeleri, kötü ruhlarla savaşmak için gömleklerine dokuz sembolik ok ile bir sembolik yay asmaları birçok yerde karşılaşılan bir durumdur. Bunun yanında göğe ok atmak da, Türk destanlarında mitolojik bir unsur olarak yer almakta; göğe ok atmak, Tanrı'yı selamlamak, onun hâkimiyetini kabul etmek gibi anlamları içermektedir (Bayat 2006, 91). Nitekim şimşek ya da gök gürültüsüne karşı göğe ok atmak (Ögel 1993, 142) da insan ile Gök Tanrı arasında elçiliği çağrıştırmaktadır. Bazı hallerde ise bu araçlar olumsuzluğun sembolü de olabilmektedir. Nitekim Dede Korkut destanında yer alan:

“Nemrud göğe oḫ atdı

Ḳarnı yaruḳ balığı ḳarşu ṭutduñ” (Ergin 2008, 204)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere göğe ok atmak, Nemrut ile anılarak kötü etkileşimlerin sembolü olarak kullanılmıştır.

Türk tarihinin Orta Asya’ya uzanan derinliklerinde önceleri bir savaş aracı olarak kullanılan ok ve yay, ateşli silahların keşfinden sonra gitgide bir spor dalı olarak kültürümüzdeki yerini almıştır. Türklerde okçuluğun MÖ 5000’lerde başladığı ve okçuluk ile ilgili ilk kuralların Oğuzlar ile uygulandığı bilinmektedir. Oğuzların Müslümanlığı kabulünden sonra ise daha da gelişen okçuluk, en parlak devrine ise Osmanlılarda ulaşmıştır. İstanbul’un fethinden itibaren Okmeydanı, Fatih Sultan Mehmet tarafından okçuların eğitilmesi için bir talimgâh olarak ok atıcılarına vakfedilmiştir (Tez 2010, 166).

Oğuz Kağan destanında yay-ok en önemli simgelerden biridir. Oğuz rüyasında bir altın yay ve üç gümüş oku oğullarının bulduğunu görür. Oğuz’un ülke yönetimini ilk eşinden olan oğullarına verdiği yay; hükümdarlığı ve elçiliği ikinci eşinden olan oğulları arasında paylaştırması ise ok ile semgelenir. Bu durum destanda: “Kün Ay, Yulduz köp kikler köp kuşlar avlagullarından song yolda bir altun yanı çaptılar aldı(lar) atası(ga) berdiler… Kök, Tag, Tengiz köp kikler, köp kuşlar avlagullarından song jolda üç kümüş ok(nı) çaptılar aldılar atasıga berdiler.” (Bayat 2006, 269-270) satırlarıyla verilmektedir. Destanda yay hakanlık, ok da elçilik sembolü olarak kullanılmıştır (Ögel 2001, 465). Ayrıca ok boy anlamına da gelmektedir ve bu bağlamda “Dokuz Oğuz” dokuz boyu ifade etmektedir. Araştırmacılara göre Oğuz terimindeki “z” eki ise “ok” kelimesini çoğul yapmak için kullanılmıştır (Atsız 2011, 23).

Üzerinde çalıştığımız destanda da destanında da ok-yay en çok kullanılan silahlardan olup Bagış ve diğer savaşçılar savaşa gitmeden önce mutlaka ok-yayını hazır eder:

“Beş kabat temir ton kiyip,

Beline saadak ok ilip,” (s. 69)

…….

“Kem-kerçi cok kamındı.
Töölörgö cüktöp ok aldı,
Ok-darısın mol aldı.” (s. 117) (Bolot)

…….

“Tündö kelip bul cerge,
Kıykırık salıp, ok atıp,” (s. 128) (Bolot)

……..

“Mıltıkka salıp ok çıñdap,”(s.144)

…….

“Carkıldatıp ot çıgıp,
Tarsıldatıp ok atıp,
Capırıp barıp tiyişti.” (s. 145)

satırlarında da verildiği üzere…

Düşman saflarından öldürücü darbenin gelebilme ihtimali de en çok ok üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bunun için Bagış ve diğer savaşçılar ok geçirmez bir zırh giyerek savaşa giderler. Söz konusu destanda ise bu durum:

“Ok ötpös olpok anda bar,” (s. 30)

……..

“Ok ötpös olpok, ton kamdap,

Ok-darısın mol kamdap,” (s. 105)

şeklinde anlatının birkaç yerinde Bagış’ın ve düşmanlarının savaşa nasıl hazırlandığını ifade etmek için kullanılmıştır.

7.2.2. Mızrak

Kesici silahlar içerisinde savaşçının yanından ayırmadığı bir silah olarak mızrak, sivri bir uca sahip olması dolayısıyla gökten gelen ışınlara yani;

hükümranlığa işaret eder. Profan fizikte dahi bilinen "uçların gücü" (Guénon 2003, 64) mızrağın sivri ucu ile sembolize edilmektedir.

Dünya mitolojilerinin çoğunda olduğu gibi Yunan mitolojisinde de mızrak, savaşı temsil eder. Metis, Athena'yı savaşlar için yetiştirmek amacıyla ona mızrak ve kalkan verir. Poseidon, Athena'ya yenildikten sonra sahip olduğu üç başlı mızrağını dağa fırlatır, dağa saplanan mızrağın ise izinin hala orada olduğuna inanılır (Mavromataki1997). Poseidon'un üç başlı mızrağının bir başka anlatıda "Tanrı silahı" olarak adlandırılması da söz konusudur (Can 1970, 132). Aynı zamanda mızrağın dağa saplanması, bu bağlamda dağ sembolizminin barındırdığı güç ve temsil ettiği yüceliğe (Guénon 2003, 70) mızrağın ortak olması olarak yorumlanabilir. Ayrıca sivri ucu ile (güneş) ışın(ı) yaydığı düşüncesi mızrağı güneş sembolizmine yaklaştırır. Güneş ise aynı anda her iki karşıt özelliği; hayat verici-öldürücü, üretici-yok edici kutsal gücü temsil etmektedir (Guénon 2003, 70).

Türk mitolojisinde yaratıcı-yaşatıcı bir kült olarak görülen demir de, mızrağın hammaddesi olması bakımından ona ilahi bir güç katmaktadır. Nitekim Oğuz Kağan destanında, Oğuz avlanmak için hazırlandığında yanına mızrak alır ve Kıat'ı öldürür. Oğuz bu zaferini mızrağının demir olmasına bağlar: "Oğuz Kagan bir eriz agaz kişi erdi. Bu Kıatnı avlam(a)k tiledi. Künlerde bir kün avga çıktı. Jıda birle ya ok birle takı kılıç birle kalkan birle atladı... Kıat kelib başı birle Oğuz kalkanın urdı. Oğuz jıda birle Kıatnıng başın urdı, anı öltürdi… Jıdam öltürdi temür bolsa Kıatnı…" (Bayat 2006, 261) satırlarında da görüldüğü üzere...

Manasdestanında da, Manas'ın mızrağı detaylı bir şekilde anlatılmakta ve:

"Karagaydın carmasın,

Çegedektin kıymasın,

Ungkuzu bolot uçu kurç,

Uçuna salgan kara kurç,

Temirden kılgan üyböndü," (Yıldız 1995, 867)

satırlarıyla mızrağın ucundaki demir, övülmektedir.

Bagışdestanında ise savaşlarda kesici silahlar içerisinde mutlaka bulundurulan mızrağın gövdesinin, köknar ya da kavak ağacından yapıldığı, ucunun ise çelik olduğu belirtilmektedir:

“Öñörgön nayza karagay,” (s. 35)

……

“Karagay nayza karmanıp,” (s. 56)

……..

“Çetinden kılgan nayzanı,

Çenep kolgo karmadı.

Kesken terek keptengen,” (s. 72)

……

“Kak karagay nayzalar,” (s. 147)

……

“Bolot nayza caraktar,” (s. 148)

Ayrıca mızrak tüfekli ve yaylı bir silah olarak da destanda yer almakta; bu durum:

“Tüpöktüü nayza alışıp,

Türtüşüp bular barışıp.” (s. 97)

……..

Solkuldak nayza öñörgön,” (s. 181)

satırlarıyla verilmektedir.

Bagış’ın savaş sırasında mızrağı kılıçtan, daha üstün görmesi ve mızrağın gücüne güvenmesi de son derece dikkat çekicidir. Nitekim düşmanı, kılıç ile saldırdığında, elindeki mızrağa bakarak, “mızrağın kılıçtan daha güçlü bir silah olduğunu” düşünen Bagış’ın kendine olan inancı artar ve:

“Kılıçın kapır şiltedi,

Kılıçın körgön kim-kimder,

Kara candan tüñüldü.

«Kıyamı emi keldi - dep,

Kayran Bagış süyündü.

Nayzadan kılıç kıska - dep,

Kaza cetti itke-dep,

Özünö berip kayrattı,-

Cazbay Bagış tikte» - dep.

Kara tüpök nayzanı,

Kayran Bagış ırgadı.” (s. 43)

dizelerinde de açıklandığı üzere düşmanını mızrağı ile öldürür.

Destan kahramanın herhangi bir silahı kullanması düşünülemez. Onun kullandığı silah, özel yapılmış, sağlam ve düşmanı mutlaka alt edecek bir yapıya sahip olmalıdır. Bir anlamda kahramanın silahı ona yakışır şekilde büyük, sahibine cesaret, düşmana korku salacak bir nitelikte olmalıdır. Bu bağlamda Bagış'ın kullandığı mızraklar, destanda sağlamlığı ve görkemi ile dikkati çekmesinden daha tabi bir şey olamayacağı ortadadır:

“Kara tüpök nayza aldı,” (s. 31)

……

“Kayran Bagış kulattı,

Kanın tögüp kuurattı,

Nayza menen bir urup.” (s. 37)

……..

“Bagış degen çıgıptır.

Baatırlıgı çın eken,

Caandan aşkan tıñ eken.

Başka balta karmatpay,

Maş eken nayza sayışka.(s.45)

……..

“Kayra-kayra kakkılap,

Kagılgan nayza ündörü,

Kulak meeni tundurat.

Nayzanın küüsü kür etip,

Too köçköndöy ugulat.

Celmoguzday baatırlar,

Kötörüp nayza şiltese,

Eki kişi sapırgan,

Kırmançalık çad çıgat.” (s. 71)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere…

7.2.3. Kılıç

Kılıç, keskinliğin simgesi olarak savaş meydanlarından güzel sanatlara uzanan ve savaşçıdan ayrı düşünülemeyen bir silahtır. Kılıca verilen önem, onun kabının da özenle işlenmesini gerektirmiş; “kın”ı genelde ahşaptan yapılıp üzeri deri ya da çeşitli metallerle” (Tez 2010,171) süslenmiştir. Savaşçı da kılıcının savaşta kendisine üstünlük kazandıracağına inanır ve ona özel anlamlar, değerler yükler; “kılıcına içinde gizli bir ruh taşıyan soylu bir silah gözüyle bakar, bu doğrultuda askerî bir disiplin içinde davranır.” (Tez 2010, 172).

Savaş sembolizminde, kılıca göksel manalar yüklenmekte ve Tanrı silahı olarak gökten indirildiğine inanılmaktadır. Göksel olması bakımından kılıç, şimşek/yıldırım ile özdeşleştirilir (Yayın 2012, 59) ve kılıcın alev saçmasının da buradan kaynaklandığı düşünülür (Guénon 2003, 50-60).

Türk kültüründe de benzer bir durum söz konusu olup kılıç, hakanların şahsında temsil edilen töre ve adaleti destekleyen en önemli savaş araçlarından biridir. Ziya Gökalp’e göre ise kılıç, Türklerin cihan hâkimiyetini sembolize eden, erkek cinsiyetli bir araçtır. Bu bağlamda kılıç, hakanlığın da sembolü olarak görülür (Gökalp 1974, 59; Ögel 1993, 322-323).

Köroğlu destanında kılıç, oldukça geniş ve önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre: Ruşen bir gün çölde parlak bir taş bulur. Daha önce benzerini görmediği bu taşı anlamlandıramaz ve atası Alı'ya getirir. Alı Kişi, taşın elinde eridiğini görünce onu, kılıç ustasına götürüp kılıç yaptırmasını ister. Usta taşı eline aldığında, bu taşın yıldırım taşı yani elmas olduğunu anlar, çeşitli hileler ile elmastan yaptığı bu kılıcı Ruşen'e vermek istemez. Bir şekilde ustadan kılıcı alan Ruşen'e atası: "-Oğlum, bu kılıç elmas olup yıldırım taşından yapılmıştır. Neye vursan peynir gibi kesip dökecek…" (Ekici 2004, 352) diyerek onun bu silahın yardımıyla savaştan zaferle döneceğine olan inancını dile getirir. Bir anlamda anlatıda kılıç, yıldırım sembolü ile özdeşleştirilmiştir.

Kılıç, sadece Türklerde değil Uzak Doğu kültüründe de zıtlıklar bağlamında mükemmel dengenin sağlandığı yerdir. Bu manada kılıç, yalnız vasıtayı değil bizzat erişilecek gayeyi de temsil eden, hem vasıtayı hem de gayeyi kendi bütünlüğü içinde barındıran bir özellik gösterir. Kılıcın göğü sembolize etmesi ve Tanrı tarafından gökten indirilmiş olması aslında göklerdeki hâkimiyetin yeryüzüne transfer olmasının ifadesidir. Nitekim Attila'nın çobanlarından biri yere saplanmış bir kılıcı bulup Attila'ya getirdiğinde, Attila'nın "kaderin kendisine güldüğünü" ve "yeryüzünün hâkimi ve efendisi" olacağını anlaması (Ögel 2001,464) "mukaddes kılıç" üzerinden cihan hâkimiyeti mefkûresini işaret etmektedir.

Kılıç, yapılışına büyük bir özen gösterilmesi ile de kutsallığını perçinler. Bir anlamda kılıç, vasıta ile gayenin sık sık birbirine dönüştüğü durumları ifade eder. Türk destanlarında söz konusu aracın yapımı, savaşa hazırlanması gibi durumların uzun uzadıya anlatılmasının nedenini burada aramak gerekmektedir. Nitekim Manasdestanında Manas'ın, kılıcının nasıl özenle yapıldığı ve söz konusu kahramanın onu savaş meydanlarında, bu emeğe saygı olarak usta bir biçimde kullanması gerektiği:

"Kıldım ele kılıştı, tentek,

Soktum ele soottı, tentek.

Kılıştın cayın aytayın, tentek,

Kıluunı çıdabay, tentek,

Caman canım kıynaldı, tentek,

Ögöösünö çıdabay, tentek,

Soguuna çıdabay, tentek,

Som balkalar, coyuldu, tentek,

Basuuna çıdaba, tentek,

Baldarım barı cadadı, tentek,

Mizi sarı bolsun dep,

Mizin uuga sugardım, tentek,

Özüngdü karap şiltebe, tentek," (Yıldız 1995, 725)

dizeleriyle, teferruatlı olarak anlatılır.

Üzerinde çalıştığımız destanda da benzer durumlarla karşılaşmaktayız. Nitekim destanda savaş meydanlarında en çok kullanılan silahlarından biri Bagış'ın kılıcıdır. Bu kılıç, söz konusu destanda "efsanevi" olarak tanımlanmakta; kınının güzelliği:

"Añgemege asıngan,

Kılıçı bar kınında," (s. 31)

dizeleriyle vurgulanmaktadır.

Bagış destanında kahramanın kılıcı, sahibinin kılıç kullanmaktaki ustalığını da göstermesi bağlamında yiğitliğini tamamlayıcı bir özellikle de karşımıza çıkar. Bu durum destan kahramanın ifadeleriyle "yedi ay kılıç sallasa yorulmayacağı" şeklinde ve:

"Ceti ay çapsam kılıçtı,

Celdep küyöt bilegim,

Talıkpas Bagış men mına!" (s. 63)

satırlarıyla belirtilmektedir.

Bagış'ın savaş hazırlığıyaptığı sırada kılıcını hazırlayışı ise destanın birçok yerinde geçmekte; bunlardan biri:

"Baatır Bagış aldırtan,
Er Köñtöygö baruuga,
Canı tınbay kamdandı.
Nayza, kılıç, çoyun baş,
Coogo iştetçü caragı," (s. 104)

dizeleriyle anlatılmaktadır.

Kılıcın sağlamlığı ise destan kahramanının fizik gücü yanında hükümranlığını ve hâkimiyetini de ifade eden bir özellik göstermektedir. Nitekim:

"Bilip turat er Bagış,
……
Al añgıça artınan,
Bolot kılıç kıñgırap,(s. 145)
Bolumduu erler zıñgırap." (s. 146)

dizelerinde de açıklandığı üzere Bagış'ın kılıcı, çelikten yapılmıştır.

Destanda Bagış'ın savaştığı düşmanı Koroldoyda görkemli bir kılıca sahip olup onu ustaca kullanmaktadır. Koroldoy'un kılıcı o kadar korkutucudur ki; bu kılıcı gören herkes canından ümidi keser:

"Calañ kılıç kolgo alıp,
Cayıldandı tügöngür,
Caş Bagıştı çapkanı.
Kılıçın kapır şiltedi,
Kılıçın körgön kim-kimder,
Kara candan tüñüldü." (s. 43)

dizelerinde de belirtildiği üzere…

7.2.4. Kalkan

Kalkan, savaş teçhizatı içerisinde savaşçıyı koruması ile diğer silahlardan farklı olarak bir zırh işlevi görür. Savaşçının elinde taşıdığı, bedenini düşmanın silah darbelerinden koruyan kalkan, eski metinlerde "kalkang" şeklinde geçmekte olup "kal" sert ve dayanıklı, "kang" ise yuvarlak anlamına gelir. Kılıç, gürz, kargı, mızrak, cıda (kısa mızrak), ok gibi silahların darbelerinden korunmak için kalkan, sol kola takılır. Ayrıca kalkan, savaşçının mevkisine göre tombak (bakır üzerine altın sıvamalı) olarak imal edilebilir (Tez 2010, 175-176).

Kalkan, savaşçıyı himaye etmesi özelliği ile koruyucu iyeler ile ilişkilendirilir. Yunan mitolojisinde hikmet tanrıçası Metis'in sembollerinden olan kalkan, akıl, sanat, strateji, barış tanrıçası olan Athena için de özel bir anlam taşır. Athena'nın kalkanı üzerinde, değişik süslemelerle birlikte Medusa'nın başının resmi bulunur. Bu kalkanın önünde en güçlü ordular bile bozguna uğrar (Can 1970, 46-48).

Türk destanlarında kalkanın özel bir yeri ve önemi vardır. Zira Oğuz Kağan destanında Oğuz, torunları için beşik toyu verdikten sonra onların hakan olduğunun emaresi olarak ellerine yay ve kalkan almalarını söyler. Bu anlamı ile kalkan da hükümdarlık sembolü olarak epik ananede yer bulur: "Toydan song Oğuz Kagan beglerge el künlerge jarlık berdi takı dedi kim men senlerge boldum kagan, alalıng ya takı kalkan, tamga bizge bolsun buyan…" (Bayat 2006, 262) satırlarından da anlaşılacağı üzere…

Bagışdestanında da kalkan, kahramanı düşman saldırılarından koruyan bir özellikte karşımıza çıkar. Tüfeğin kara yani saf demirden yapılması ise onun sağlamlığını ifade eder. Böylece Bagış'ın tüfeği, destanda maddi ve manevi boyutu ile yer alır:

"Er ele Bagış çınında.
Kalkanı bar cabıluu,
Tuulgası tagıluu,
Çaraynası dapdayar,
Coo caraktın baarı bar." (s. 31)

……
“Er Bagış salgan cañı şaar,
Askerge toldu cer caynap.
Çarayna, soot camınıp,
Dalıluunun baarısı,
Üstünö kalkan tagınıp.
Tuulga kiyip başına,
Tulpar minip astına.” (s. 50)
……
“Kalkanı kara temirden,” (s. 169)

dizelerinde de açıklandığı gibi…

Belirtmemiz gerekir ki Türk kültüründe kılıç ve kalkanher zaman birlikte anılır. Ayrıca bugün kılıç kalkan oyunu adlı, çok eskilere geri gittiği bilinen bir savaş oyunumuz da bulunmaktadır.

7.2.5. Tüfek

Tüfek (tüfeng), Osmanlı ordularında en sık kullanılan silahlardan bir tanesidir. XV. yüzyılda Osmanlı ordularında kullanılmaya başlanan bu silah, askerlerde en az topun icadı kadar merak/ilgi uyandırmış;kısa sürede Osmanlı imalathanelerinde üretilmeye başlanması onu, ihraç edilme seviyesine dahi ulaştırmıştır. Nitekim XV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı döneminde “Tüfekhanei Âmire” ismi ile kurulan imalathanede Cebeci Ocağı’na bağlı tüfekçi ustaları ordu için gerekli silahlar üretmişlerdir (Tez 2010, 180).

Türk kültüründeki sembollerden biri olagelen tüfek, profan inanışta kötü ruhları kovma yetisine sahiptir ve Albastı’nın tüfek sesinden kaçtığına inanılır (Kalafat 1999, 24). Geleneksel hayatımızda ise tüfek, evlerin olmazsa olmazıdır; kutsal bir nesne muamelesi görerek duvarda asılı bulunur.

Savaşın teknolojikleşerek kahramanlık ülküsü/duygusu zemininden uzaklaşması olarak yorumlanan ve eskilerin “delikli demir” de dedikleri tüfek, ateşli

silahlar sınıfına girmektedir. Barutun patlayıcı etkisinin keşfinden sonra savaş meydanlarındaki dengeyi de değiştiren bu durum, tüfek üzerinden belirginlik kazanmıştır. Gelenekseli bozan bu değişim ise otoriteye başkaldırmış olan Köroğlu tarafından da eleştirilir. Nitekim destanda Köroğlu'nun "tüfek icat olundu mertlik bozuldu" diyerek savaş meydanlarından çekilmesi ve arkadaşlarına da dağılmalarını söyleyip sırra kadem basarak "kırklar"a karışmasının (Boratav 1988, 210-212)nedeni budur:

"Düşman geldi tabur tabur dizildi

Alnımıza kara yazı yazıldı

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu

Eğri kılıç kında paslanmalıdır" (Artun 2005, 249).

dizelerinde de belirtildiği gibi…

Tüfek, diğer savaş silahları ile birlikte Türk destanlarında da kendisine haklı bir yer edinmiş; kahramanın zaferine yardımcı olmuştur. Nitekim Kurmanbek destanında, Kurmanbek'in Kalmuklara karşı tüfek kullanması ve düşmanını bu yolla alt etmesi söz konusudur:

"Kılıçın suurup kınınan,

Tüpöktüü nayza bulgalap,

Tik kaçırıp cönödü, " (Köse 2005, 239)

dizelerinde de açıklandığı üzere…

Tüfek, avcılık ve atıcılığın işlendiği Kococaş destanında daha belirgin olup babadan oğula kalan bir miras olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Kococaş Zulayka ile evleneceği sırada kayınpederi Karakoco ona:

"Kıyıkta atıp cıksa dep
Calgızdın mergendigi bilinip
…….
Kıtaylardın içinde

Kıyın Mergen Kococaş
Altı sayluu Ak Barañ
Aylında bir kün catpagan
Ak Barañday mıltıktı
Adamdap izdep tappagan" (Köse 2002a, 230)

diyerek altı delikli "Ak Barañ"ı ile atıcılıktaki ustalığını göstermesini ister.

Bagış için de tüfeğinin ayrı bir önem taşıdığı görülmektedir. Destanda "Akcal" adı ile anılan bu tüfek, söz konusu kahramanın atı ile aynı adı taşımaktadır:

"Satıp algan barañdan
Akcal degen mıltık bar." (s. 31)
……..
Bagıştın atı Akcaldı," (s. 176)

Bagış'ın "Akcal" tüfeği savaşlarda destan boyunca sık sık karşımıza çıkar. Bu, "cins" tüfektir ve özellikle savaştan önce düşmanı korkutmak ve askerlerine talimat vermeden önce dikkati toplamak için tüfek attığı görülür:

"Kara tüpök nayza aldı," (s. 31)
……
"Küülörü kulak tundurup.
Tüpöktüü nayza alışıp,
Türtüşüp bular barışıp." (s. 97)
……..
"Eline Bagış munu aytkan:
«Mıltık atıp, tars koyup,
……
Aç kıykırık, kuu süröön,
Sala bargın» -dep aytkan." (s. 125)
……
"Emi Kalmak kelet - dep,
Mıltıktarın belendep,
Meltirep karap kalıştı.

Adırañdap Kalmaktar,
Añgıçaktı barıştı.
…….
Tuu belge cakın kelgende.
Cediger attı cabıla.
Mıltıktın ünü tarsıldap,
Miltenin baarı caltıldap.” (s. 103)

dizelerinde görüleceği üzere…

Destanda tüfeğin, anlatının kahramanına uygun olarak gücü temsil ettiği de görülmektedir. Nitekim Bagış’ın tüfeğinin, düşmanı ürkütmekten öte çıkardığı ses ile yeri sarsıp dağı parçalaması da söz konusudur:

“Mıltıktan tütün tumandap,
Kozgolup cerler toktoboy,
Carılgan toodon taş kulap.
Suu akkan ceri korum taş,
Küülönüp suular orguştap.” (s. 130)

dizelerinde görüldüğü üzere…

7.2.6. Davul

Davul, savaş bağlamında bundan önce belirttiğimiz ateşli ya da kesici silahlar sınıfına girmemekle birlikte kalkan/zırh gibi muhafaza özelliğini de haiz değildir. Bu bakımdan savaş davulu, görkemli bir çarpışmadadüşmanı geri püskürtmek için saldırılacağını, savaşın başlayacağını ifade eder. Destangeleneği içinde ise davul, maddi ve manevi bir sembol olagelmiş; bir anlamda kutsal bir zemine oturtulmuştur. Manevi özelliğini şaman ayinlerine, başka bir ifadeyle şaman ayinlerinin kaynağını oluşturan iptidai dönemlere geri götürebileceğimiz ve şaman/kam olmanın alametleri arasında bulunan davul bu bağlamda “manyak”dan (cübbe) sonra en önemli unsurdur. Nitekim şamanın davulunu hizmetinde bulunduğu ruhun emir ve ilhamına göre yaptırdığına inanılır. Bu nedenle söz konusu davulu, ruhlar tarafından kabul edilmedikçe asla kullanamaz (İnan 2010, 91-94).

Şamanların kutsal ayinlerinden, savaş meydanına taşınan davul, epik gelenekte de yerini alarak kahraman savaş zırhını giydikten sonra yanına bağlaması ile görülür. Aşağıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere Kırgız destan kahramanlarından Kurmanbek'in savaşa giderken davulunu bu düzen içinde beraberine alması, yanına bağlaması söz konusudur:

"Ar kimisi canına
Dobulbasın baylagan.
Kayratı bar Kurmanbek" (Köse 2005, 220)

…….

"Dobulbas canda, tün tanga cakındap
Kalgan ubakta Kurmanbek baatırdın" (Köse 2005, 350).

Bagışdestanının aynı adlı kahramanı ise davulu bazen savaşlarda gürültü yapıp düşmanı dağıtmak, şaşırtmak ve korkutmak bazen de askerlerine hitap etmek için onların dikkatini toplamak için kullanır. Bagış'ın davulunun ham maddesi ise bakırdır. Destanda ise bu durum:

"Cez doolbastı kars urup,
Aldın tostu köp maldın,
Kayra ürkütüp capırıp.
Doolbas ünün ukkanda,
«Bagıştap» uraan çıkkanda,
Mal aydagan miñ Kalmak,
«Alda kanday boldu» - dep,
Bular kaldı añ,-tañda." (s. 35)

……
"Mıltık atıp, tars koyup,
Doolbas urup, tars koyup." (s. 40)

……
"Doolbas kagıp, çuu salıp,
Dürbölöñ bolgon mezgilde." (s. 128)

……..

“Doolbas ünü karsıldap.
Baş alaman bolgondo,” (s. 131)

satırları ile açıklanmaktadır.

7.2.7. Topuz/Gürz

Vurmalı silahlar grubuna giren bu iki savaş aleti, Türkiye Türkçesinde aynı anlama gelse de Bagışdestanında topuzun “çokmor”, gürzün ise “çoyun baş”, “kürzü” şeklinde iki ayrı kullanım ile yer aldığı görülür. Gürz ile topuz arasındaki fark; sadece gövde kısmının gürzde armudî, topuzda ise yuvarlak olmasıdır. Bu bakımdan her iki ismin de birbiri yerine kullanılması bir sakınca arz etmemektedir (Tez 2010, 175).

Özellikle düşmanının zırhını parçalamak ve bu sayede onu öldürmek için kullanılan topuz/gürz, bu maksatla ucunda çiviye benzer sivri çıkıntıları olan bir top taşır. Gürzdeki bu çıkıntılar, Guénon’un çivi metaforunda işaret ettiği “kutup” sembolünü ve uçların sembolizminde bahsettiği “pıhtılaşma” ve “çözülme” ekseninde düğümlerin çözülmesini ifade (Guénon 2003, 65) eder.

Türk destanlarında gürz; kılıç, kalkan, tüfek, mızrak gibi bir güç ifadesidir. Kısacasısöz konusu silahlar, destan kahramanının epik mantık içindeki yenilmezliğini ortaya koyar. Bu bağlamda gürz de hâkimiyetin ve gücün sembolü olarak algılanmalıdır. Bir anlamda gürz, destan kahramanının yenilmezlik ölçüsü olarak karşımıza çıkar. Nitekim Dede Korkut destanının “Kazılık Koca Oğlı Yigenek Boyı” bölümünde Kazılık Koca’nın savaştığı Arşun oğlı Direk Tekür, onu gürzü ile alt ederek yakalar ve esir eder. Kazılık Koca’nın kullandığı kılıç ise Direk Tekür’e işlemez. Bu anlamda gürz, kılıçtan daha işlevsel olur:

> “Ol ḳal‘anuñ bir teküri var idi. Adına arşun oğlı Direk Tekür dirler-idi… Altmış baṭman gürz ṣalar-idi, ḳatı möḥkem yay çeker-idi. Ḳażılıḳ Ḳoca ḳal‘aya yetdüginleyin cenge başladı… Kafirüñ eñsesine bir ḳılıç urdı, ẕerre ḳadar kesdüremedi. Nevbet kâfire degdi. Ol altmış batman

gürz-ile Ḳażılıḳ Ḳocaya depere ṭutup çaldı. Yalan dünya başına ṭar oldı, düdük kibi ḳan şorladı.” (Ergin 2008, 200).

Bagışdestanında da sıklıkla savaşlarda topuz/gürzden yararlanıldığı dikkati çekmektedir. Demirden yapıldığı ve kaya gibi sağlam olduğu bilgisi verilen bu silah, Bagış’ın kahramanlığı ve yenilmezliği ile özdeşleştirlir. Bu nedenle demir topuzu kullanacak askerler savaşlarda hep ön sıralarda tutulur:

“Koydoy çokmor takımga,
Kıstarıp algan kıztalak,” (s. 55)
…….
“Akaktaşıp soluşup,
İmerip çokmor uruşup,
Çokmorgo berip turuştuk.
Tuulgaga tiygizbey,
Çokmorgo çokmor kagılıp,
Çoyun çokmor kagılsa,
Ot uçup cerge cayılıp.” (s. 59)
……
“Çokmordu kısıp takımga,
Nayza menen sayanın,
Böyrögünön carayın.” (s. 60)
…….
“Çokmorluuñ bölün bir çetke,
Nayzaluuñ bölün bir çetke!»
Dep kıykırıp er Bagış,
Aldındagı askerin,
Törtkö bölüp dagı ayttı:” (s. 129)
……
“Nayza sayar, çokmorçuñ,
Aralaşıp bölüngün.
Ters-Agındın özünön,

Eki bölök tosup kal!" (s. 129)

satırlarından da anlaşılacağı gibi…

Destan geleneği bağlamında topuzun, olağandan iri bir görünüşte karşımıza çıktığı da olmaktadır. Destan kahramanının olağanüstü fizik ve ruh yapısını da anlatan bu durum, Bagış destanı için de geçerlidir. Nitekim Mançuların topuzu "üydöy" yani ev büyüklüğünde, dört askerin ancak taşıyacağı ağırlıkta; Koroldoy'un topuzu da "beş yüz koyunun geçeceği bir ağıl" çapında tasvir edilir. Destanda ise bu durum:

"Üydöy çokmor kötörgön,
Tört baatır kelet Mancuuda. (s. 53)
…….
Kolundagı çokmoru,
Beş cüz koy batçu korgondoy." (s. 67)

satırları ile açıklanmaktadır.

Destan kahramanı ile topuzun özdeşleşmesi savaş sırasında daha da belirginlik kazanmaktadır. Bu nedenle savaşta topuz takmamak bir eksiklik gibi görülüp topuza topuz ile karşılık vermek gerektiği düşünülmekte; taraflardan birinin topuzu yok ise hemen temin etmeye çalışmaktadır. Zira topuz, bir üstünlük işaretidir. Bu bağlamda topuz kullanan tarafın hâkimiyet kuracağı ortadadır.Nitekim Bagış, Kalmukların savaşta topuz kullanacağını öğrenince topuz takmazsa altta kalacağını düşünür ve savaş teçhizatını onunla tamamlar:

"Öçöşüp Bagış kögördü. (s. 58)
«Çokmor karmap sen kelseñ,
Çokmoru cok men belem»,
Degen oydo er Bagış,
Bu da çokmor karmanıp,
Karap turdu Cediger,
Er Bagıştı cardanıp." (s. 59)

dizelerinde yansıtıldığı üzere…

7.2.8. Balta

Çoğunlukla iki ucu da keskin ya da tek taraflı, sapı ağaçtan olan balta, savaş meydanında mızrağa alternatif olabilecek bir silahtır. Ancak balta kesici özelliği ile değil vurmalı bir silah olarak kullanılır. Savaş baltası, ağır olduğundan dolayı onu zırh giymemiş askerler taşır ve düşmanın zırhını bu silah ile delmeye çalışırlar (Tez 2010, 171-175).

Balta, savaş felsefesi açısından yıldırımı ifade eder. Yıldırım ise elmasın barındırdığı özellikleri taşıyan bölünmezlik, bozulmazlık ve değişmezliği akla getirir. Bu bağlamda baltanın iki ucu, üretme (production) ve yok etme (destruction) şeklindeki çift yönlü gücü temsil eder. İki yönlü kesici ucu ile dualiteye paralel görünüm arz eden savaş baltası, "kutup" sembolizminin anlam dairesi içerisinde de yer alır. İki farklı uç, görünürde farklı olsa da evrenin her iki yarım küresini temsil eder (Guénon 2003, 62-65). Jung'un insanın bilinç ve bilinçaltı yerine doğum ve ölümü sembolize eden "bilge adam"(Dorson 1984, 40-41)ını hatırlatan bu durum, Türk mitolojisi bağlamında yatay ve dikey tasnifleri içinde barındırır (Yayın 2012 60-61).

Kırgız destanlarında "aybalta" olarak da geçen savaş baltası, güç ve hâkimiyet simgesi olarak karşımıza çıkar. Nitekim Kurmanbek'in, karşısına çıkacak düşmanın donanımlı olmasını istemesinde ve ona savaş baltasını alarak karşısına çıkmasını önermesindeki neden, budur. Çünkü destan mantığına göre kahramanın karşısına çıkabilecek düşman en az kendisi kadar güçlü olmalıdır. Nitekim destandaki:

"Kılıçın alsın kabınan,
Aybalta alsın sabınan,
Kantip korkot Bakburhan
Nayzasının tabınan?" (Köse 2005, 295)

dizeleri bu durumu açıklamaktadır.

Aynı durum Bagış destanında da karşımıza çıkmaktadır. Bagış, diğer silahlarda olduğu gibi savaş baltası kullanmada da ustadır. Epik gelenek bağlamında

bu durum, Bagış'ın savaşta yanında bulunacak askerleri seçerken de savaş baltasını iyi kullanabilenleri tercih etmesine kadar varır:

"Bagış degen çıgıptır.
Baatırlıgı çın eken,
Caandan aşkan tıñ eken.
Başka balta karmatpay,
Maş eken nayza sayışka." (s. 45)
……..
"Kaçpay balta çapçuudan,
Çologu cok sagınan," (s. 50)
……
"Oyrotto cok er Bagış,
Oro-para çokuga,
Çoñ balta menen bir koydu.
Baltaga meesi cabıldı,
Etek-ceñge cayıldı,
Buga da ölüm tabıldı." (s. 57)

dizelerinde de belirtildiği gibi…

Bagış destanında mızrağa alternatif olarak da karşımıza çıkan balta, mızrak gibi hem hayat verici hem de öldürücü bir özellik gösterir (Guénon 2003, 70).Bir anlamda güç sembollerinden birinin yerine diğerinin geçtiği bu duruma göre Bagış:

"Calgız ele nayza emes,
Anday-carak kança bar,
Nayza sınsa balta bar." (s. 71)

diyerek her çeşitten savaş silahının alınmasını onayladığını belirtir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki;Bagış destanında görülen bütün silahlar, destan kahramanının ideallerini temsil eden, onu bu ideale ulaştıran bir özellikte karşımıza çıkmaktadır. Gücün ve yenilmezliğin yanında bütün Türk destanlarında görülen cihan hâkimiyeti, hakanlık-hükümranlık gibi statü, kahramanlık gibi ülküleri ifade

eden savaş silahları, destan kahramanın en yakın arkadaşları değerindedir. Bir yerde bu silahlar, destan karakterini bir kahramana dönüştürmekte, savaş alanında ona getirdiği zaferin yanı sıra bilinç ötesi bir dünyanın anahtarını da sunmaktadır.

Bu bağlamda Bagış da, hem silahlarının kalitesi ve görkemi hem de o silahları kullanmadaki başarısı ile karşısına çıkan düşmanları yenmiş, ülkesinin bağımsızlığı, halkının özgürlüğü için savaşmayı bir şeref bilmiştir. Kullandığı her silahın sembolize ettiği "kutsal değerler"Bagış'a ve tüm savaşçı askerlere cesaret, kararlılık ve onur kazandırmıştır.

Savaş silahlarının demir, bakır veya çelikten yapılmış olması yani sağlamlığı ise kahramana layık olma durumundan kaynaklanmaktadır. Destan kahramanlarının yenilmezliğini, kararlılığını ifade eden bu durumun kaynağı elbette Türk mitolojisindeki evren algısıdır. Bir anlamda bakır, demir ve çelik, epik kahramanın karakterini sembolize eden, onun idealleri karşısındaki kararlılığını yansıtan bir özellik göstermektedir.

Kısacası bütün savaş silahları epik kurallarla büyük bir uyum göstermekte; destan mantığı içinde kahramanın şahsında anlatının ideolojisini sembollerle ifade etmektedir.

VIII. BÖLÜM

EPİK KURALLAR BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANI

Bilindiği üzere destanların teşekkülünde üç aşama söz konusudur:

a) Çekirdek olay: Toplumun genelini ilgilendiren bir olayın gerçekleşmesi ve etrafında bu olayı anlatan türkülerin teşekkül etmesi,

b) Yan olay: Çekirdek olayın etrafında ona yakın veya onunla aynı doğrultuda başka olayların toplanması ki; bu aşamada çekirdek olayın merkezindeki kahraman yan olaylardan birinin merkezinde; yan olayların birinin merkezindeki kişi de çekirdek olayın ortasında yer alabilir. Hatta yan olaylardan birinin çekirdek olaydan daha çok toplumu etkilemesi nedeniyle vakanın merkezine yerleşmesi de söz konusudur.

c) Tespit: Destancı tarafındançekirdek ve yan olaylarla ilgili bütün rivayetlerin, türkülerin toplar; saz eşliğinde ve destan üslubu içinde hikâye edilmesi (Togan 1931, 4-5).

Dikkat edilecek olursa destanın teşekkülünde üçüncü aşama büyük bir önem taşımakta; anlatının epik kurallara göre şekillenmesi bu aşamada gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle destancı, bildiği ve derlediği türkü-riyavet-anıları kendi bilgisi ile de birleştirerek epik gelenek bağlamında söyleyip çalmalıdır. Bu bağlamda destancının destandaki olayları istediği gibi sıralayacağı, başlayıp bitireceği ortadadır.

Destan geleneğine göre anlatının kahramanı da gerçek hayattaki doğal boyutlarından oldukça uzaktır. Onun olağanüstü fizik yapısı, davranışları ve düşünceleri yönünden idealize edilişi, bir anlamda topluma rol model oluşu hatta diğer sözlü ürünlerdeki kahramanlardan daha farklı oluşu da, bu mantık içinde değerlendirilmelidir.

Destanda yer alan olayları, olayların zaman ve mekân bağlamında verilişini de epik mantık içinde değerlendirmek gerekmektedir. Zira söz konusu unsurlar gerçek hayattakinden zaman zaman uzaklaşabilir. Buradan hareketle destanların

kendilerine has bir mantığı olduğu ve bu mantığın her zaman gerçek dünyanın mantığı ile birebir örtüşmediği ortaya çıkar (İbrayev 1998, 102).

Sadece birkaçını verdiğimiz bu durum, destanla uğraşan hemen her araştırmacının dikkatini çekmiş; başta Axel Olrik olmak üzere, Lord Raglan, Özkul Çobanoğlu ve Nerin Yayın epik kuralları tespit ederek çalışmalarını yönlendirmişlerdir.

Epik kuralların dünya kültürlerinin ortak noktalarını göstermesi yanı sıra sadece destanın ait olduğu toplumu vurgulayabilmesi, işin bir başka boyutudur. Çünkü destan diğer ürünler gibi toplumların çağlar boyunca edindikleri kültürün özelliklerini taşımaktadır. Bir anlamda kültürel kimliği, o millete özgü toplumsal genetiğin belirlediğini de gösteren bu duruma göre epik kurallar bağlamında bir toplumdan diğerine farklılıklar yaratacağı ortadadır. Özellikle yabancı araştırmacıların belirledikleri söz konusu kuralların bize uyarlanması sırasında görülen farklılıklar da bunu işaret etmektedir. Aynı topluma ait olan destanlarda bile epik kuralların hepsinin yer almaması ise anlatıcı, destanının konusu yani icra ortamı ile ilişkili olmalıdır.

Üzerinde çalıştığımız Bagış destanı da bu bağlamda incelenecek; epik kurallar hem her berine hem de kuralların bütününe göre değerlendirilecektir.

8.1. AXEL OLRİK'İN EPİK KURALLARI BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANI

İlk kez Danimarkalı bilim adamı Axel Olrik tarafından ortaya konan ve araştırmacının "Halk Anlatılarının Epik Yasaları"[8] adını verdiği makalesi (Olrik 2006, 98-111)başlı başına bir teori olup daha çok Fin Folklor Ekolünün çalışma yöntemine yöneltilen "sözlü anlatıda insanı dikkate almama" yönündeki eleştirilere (Çobanoğlu 2008, 114; Dorson 1984,1-5) verilen bir cevap olarak değerlendirilmektedir. Olrik'in bu çalışması, anlatı geleneğinin oluşumundaki olağanüstülükleri belli bir kurallar bütününe göre değerlendirmek ve düzenlemek olarak algılanmalıdır. Bir başka ifadeyle anlatıcı, sadece bildiğini veya duyduğunu

[8] Axel Olric'in bu makalesi ilk olarak 1909 yılında Zeit Schrift für Deutsches Altertum Dergisi c. 51 s. 1-12'de "Epische Gesetze der Volkdichtung" adıyla yayınlanmıştır.

değil kendisinin ve toplumun beklentilerini de göz önüne alır; bu beklentileri de; tekrarlar, bazı yerlerde yoğunlama ve anlatı boyunca hikâyenin ana temasını muhafaza ederek karşılar (Çobanoğlu 2008, 114-115).

Axel Olrik'in Epik Kuralları

1. Giriş ve Bitiriş Kuralı: "Sage birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez. Sage durgunluktan coşkunluğa doğru giderek başlar ve çoğu zaman başlıca kişilerinden birinin başına gelen bir felaketi içeren sonuç olayından sonra coşkunluktan durgunluğa giderek biter." (Olrik 2006, 100).

Destan, Cediger ülkesinin, Cediger'in beyi Bay'ın ve oğlu Bagış'ın tanıtılmasıyla başlar; Moğollar'ın saldırı yapma hazırlığında oldukları haberi üzerine bu saldırıdan kurtulmak için yapılan planlarla olaylar gelişir ve devam eder. Destanın başkahramanı Bagış'ın, ülkesini korumak için çeşitli topluluklar bazen de kişilerle yaptığı savaşlar, heyecanın en yükseldiği bölümlerdir. Bagış'ın, karşısına çıkan tüm rakip güçleri yenmesi coşkunluktan durgunluğa gidişin habercisi olup yaşlanan Bagış'ın ölümüyle aksiyon sona erer. Böylece coşkunluktan sonra durağanlaşan destan, Bagış'ın cenaze töreninin hemen ardından eşi Gülayım'ın da ölüşü ve oğlu Toltoy'un yalnız kalışının anlatıldığı mısralarla sonlanır.

Daha açık bir ifadeyle destan, Cediger ülkesinin tanıtıldığı durağan mısralarla başlamıştır. Bagış'ın tanıtıldığı yerler durgunluktan coşkunluğa geçişin işaretini verir. Onun vakada görüldüğü yerler aksiyonun başladığı bölümler olup savaştığı sahneler ise bu aksiyonun son noktası olarak gösterilebilir. Bagış'ın yenilmez bir kahraman olarak tasvir edilip tüm rakiplerini yenmesi ve yaşlanmasıyla anlatı coşkunluktan durağanlığa doğru gider. Olrik'in giriş kuralına tamamen uyduğu görülen destan, bitiriş kuralına da aynen riayet ederek birdenbire bitmez: Bagış öldükten sonra anlatı onun için düzenelenen bir cenaze töreni, Gülayım'ın ölümü ve Toltoy'un yalnız kalışıyla devam eder. Hatta destanın:

"Cana kelse ukkuñuz,

Toltoydon bolot sözübüz."(s. 212)

şeklindeki iki dizesi, anlatının henüz bitmediğini ancak vakadaki coşkunluğun yerini sessizliğin gösteren en önemli işarettir.

Diyebiliriz ki; destanın giriş ve bitiriş bölümleri Olrik'in epik kurallarına uygun tasarlanmıştır.

2. Yineleme Kuralı: Olrik'e göre "Sage yapısının bir diğer önemli ilkesi de yineleme kuralıdır. …Halk anlatıları bu tam anlamıyla ayrıntılara inme tekniğinden yoksundur ve zaten pek ender olan tasvirle de çok kısa oldukları için konuya önem kazandıran etkili bir araç olamazlar. Geleneksel sözlü anlatımımızda yalnız bir seçenek vardır; yineleme. …Anlatıda, ne zaman çarpıcı bir sahne ortaya çıksa durum olayın akışını kesmeyecek şekilde uygunsa, sahne yinelenir.Bu sadecegerilimi sağlamak için değil, aynı zamanda anlatının boşluklarını doldurmak için de geçerlidir. Yineleme, bazen gerilimi arttırıcı, bazen basittir. Ama, önemli olan, Sage'nin yineleme olmadan tam olarak kendi biçimini kazanamayacağıdır." (Olrik 2006, 103).

Bagış destanında da savaş ve tören sahnelerinin sık sık yinelendiği görülür. Nitekim Bagış, her yaptığı savaşta düşmanını alt ederek galibiyet kazanır.

Anlatıda yinelenen bir diğer durum da savaşlardan önce düşmanlara, törenlerden önce de dostlara elçilerle mektup gönderilmesidir. İlk olarak Bagış'ın, "bey toyu"na, daha sonra Toltoy'un "beşik toyu"na dostlarını çağırmak için tüm komşu ülkelere; Kalmuklarla savaşmadan önce de Koroldoy'a, elçilerle mektup gönderdiği görülür. Bunlar dışında destanda yer alan "Bulardı koyo turalık" (s. 33) nevinden geçiş formellerinin, sayıların ve renklerin de yinelendiği hatta bu tür kalıp ifadelerin sadece Bagış'ta değil tüm Türk Dünyası destanlarında görüldüğü bilinmektedir.

Anlaşılacağı üzere anlatıda birçok yerde yinelemeye başvurulmaktadır. Olrik'in de belirttiği gibi destandaki tekrarlar anlatıcının üzerinde durmak istediği olay, kişi ve durumlardır. Bir yerde destancı yineleme yoluyla önemli gördüğü yerleri vurgulamış, öne çıkarmıştır. Bir başka ifadeyle anlatının, epik unsurlar bağlamı da göz önüne alınarak bir kahramanlık destanı olması destancının savaş

sahnelerinin tekrarına yönelmesine neden olmuştur. Bir destan kahramanı için olmazsa olmaz özelliklerden olan yiğitlik ve yenilmezliğin önemi yineleme yapılarak vurgulanmıştır. Geçmişten günümüze taşınması itibariyle anlatmalarda aynı fonksiyon için kullanılan sözler de bu bağlamda değerlendirilmeli, kalıp formların tekrarının nedeni burada aranmalıdır. Bu arada destan anlatmanın bir gelenek olduğunu ve bu geleneğin kendine ait formları olduğunu da belirtmek gerekir.

Görülmektedir ki; destanda üzerinde durulmak istenen, önemine vurgu yapılmak istenen sahneler yinelenerek Olrik'in epik yasalarından "yineleme kuralı"na da uyulmuştur.

3) Üçler Kuralı: "…Üç sayısı halk geleneklerinin büyük bir bölümünde – eski Yunan, Kelt, Alman- ve ilkelliğin görünüşünü taşıyan masal, mit, ritüel ve efsane gibi bütün türlerle inatla korunmuştur. Üçler kuralı, halk gelenekleri dünyasında, yüzlerce ve binlerce yıllık insan kültürü arasından geniş bir orak kesiği gibi uzanmaktadır. Bu kuralın egemenliğinin temeli bütün son kazılara ve buluşlara rağmen tarih öncesinin karanlığında kaybolmuştur." (Olrik 2006, 104).

Üzerinde çalıştığımız destanda, Bagış'ın beyliğini kutlamak için verilen toyun ne kadar kalabalık olduğunu anlatmak için"Arkası üç, aldı beş" (s. 17) tabiri kullanılırken toyun ne kadar uzun sürdüğü ise şu sözlerle anlatılmaktadır:

"Tarabay el üç kondu

Tañ-tamaşa köp boldu" (s.23).

Bagış'ın Koroldoy'a gönderdiği elçiler de üç gecede Koroldoy'un yanına varırlar. Kalmukların Cediger'den kaçırdıkları hayvanlar içerisinden boğalar üç kişiyi etkisiz hale getirir. Bagış'ın yeni kurduğu şehir üç yılda biter.İki Kalmuk Cediger ülkesinde saklanıp üç yıl sonra meydana çıkarlar. Çıñgış Han'ın mektubunu Bagış'a götüren Baka yanına Mançu ile Kalmuk halklarından üç bin beş yüz asker alır. Baka Mançu Cediger'e saldırmayı planlarken "Üç kündön kalbay baralı." (s. 51) der. Tepenin başında üç bahadır Mançu, Cediger'i bekler. Mançu Erinbes ile Bagış'ın karşılaşması üç-dört gün sürer. Baka Mançu Cediger soyundan üç yiğidi öldürür, "Kayıpçının Kara-Üñkür" denilen yerin güzelliği anlatılırken "Bir cılda üçtön tuuganday," (s. 76)

ifadesi kullanılır. Kayıp'ta Bagış'ın karşılaştığı kervancının üç yüz kırk arkadaşı vardır. Bagış kervancının üç yüz yirmi yedi devesine el koyar. Kervancıyla yapılan savaştan sonra Bagış, üç yıl dinlenir. Kayıp'ın içinden geçen Köñtöy'ün kervanlarında üç bin deve vardır. Bagış ile Köñtöy'ün savaşı da üç gün sürer ve üç günün ardından Bagış, üç bin deveyi alır. Köñtöy'le savaşının ardından Bagış, iki yıl dinlenip üçüncü yıl Kalmuk'a savaş açmayı düşünür. Köñtöy, Cediger'e savaş açmak için hazırlandığında üç kurtuyer. Cedigerlilerin kaçtığı Tegerek Tör, üç yola ayrılır. Koşoy, Bayteke'yi Kalmuklar hakkında uyarırken üç yıl içinde Kalmuklar saldırmazsa Manas'ın doğuşuyla ilgili haberi düşünmelerini öğütler. Bagış, Han Köñtöy ve Kalmuk'un zenginlerinin üç bin devesini yer. Bagış, ava çıktığında gördüğü tilkiyi üç tepe aşıp kovaladıktan sonra yakalar. Cedigerliler, Baytoko ile Karaçaç'ın Taciklerden kaçıp kendilerine sığınması sonrasında Taciklerin saldırma ihtimaline karşı onları üç günde yenmeyi planlar. Taciklerle Cediger'in savaş yaptığı vadi üçe ayrılmaktadır. Bu savaşta Bagış, askerleri üç bölüğe ayırır. Bagış savaştan sonra şehrine doğru giderken varmasına üç gün kala bozkırda bir ata rastlar. Bagış'a saldırmak için Çelekbaş, üç kabileden asker toplar. Bagış'ın oğlu için verilen beşik toyunda yarışlara ödül olarak ayrılan hayvanlar içerisinde üç bin koyun yer almaktadır. Kırk haramiler anlatılırken üç ay savaştıklarından bahsedilir. Üç gün uykuya dalan ve bu sırada atının bacak kası kesilen Bagış'ın haramilerle karşılaştığı yerin üç tarafı çöldür. Yine haramilerden bahsedilirken dünyanın üç bölümünü talan ettikleri söylenir.

Bilindiği üzere halk anlatılarında önemli bir yer tutan üç sayısı, mistik ve kozmik birçok olguyu hatırlatmaktadır. İlk olarak ne zaman ve nasıl kullanıldığını tespit etmek mümkün olmamakla birlikte neden hala en sık kullanılan sayılardan biri olduğu da açıklanamamaktadır. Bu durum, ilkel insandan çağdaş insana değişmeyen bir takım genetik aktarımların bilinçdışı yansıması olarak yorumlanabilir. Bagışdestanında sıklıkla üç sayısının kullanılmasını ise toplumsal hafızadan/kolektif şuuraltından faydalanmanın bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Türk mitolojisinde evren dikey bağlamda üç tabakaya ayrılmaktadır: gök, yer, yer-altı (Bayat 2007, 33). Ancak üç sayısına birkaç durum dışında ikinci hatta üçüncü

derecede önemli olaylarda yer verilmesi Olrik'in Homores'ta "üçler kuralı"nın ikinci dereceden önemli olaylarda göründüğü (Olrik 2006, 104) şeklindeki tespitine parelel bir durumu ortaya koymakta; Bagış destanı, bu kural bağlamında Olrik'in görüşlerini doğrulamaktadır.

4) Bir Sahnede İki Kuralı: "Bütün anlatı boyunca sadece iki kişi aynı sahnede ortaya çıkar." (Olrik 2006, 105).

İncelediğimiz destanda bu kural, diyalogların olduğu bölümlerde kendini gösterir. Zira Bay ile Bagış, Bagış ile Gülayım, Bagış ile Bayteke, Bagış ile Toltoy, Karaçaç ile Baytoko'nun diyalog sahnelerinde üçüncü kişilerden bahsedilmez. Bunun dışında savaş sahnelerinde de sıklıkla Bagış ve düşmanı, diğer kişilerden bağımsız ve aynı sahnede yer alırlar. Bir bakıma destan anlatıcısı, bu durumları iki ülkenin savaşı gibi değil iki kişinin savaşı şeklinde aktarır. Bagış ile Koroldoy'un-Baka Mançu'nun-Köñtöy'ün-Tacik Bolot'un ve Çelekbaş'ın savaşları detaylı bir şekilde anlatılır ve bu bölümlerde sahnede üçüncü kişiye rastlanmaz.

Destanda, aynı sahnede iki kişinin yer aldığı bölümlerde göze çarpan husus ise savaş sahnelerinde kahramanın karşısında yer alan rakibin, zıtlık kuralıyla paralellik arz etmesidir. AncakOlrik'in belirttiği "iki kişi dışında sahnede üçüncü olmayacağı" kuralı burada tam olarak uygulanmamıştır. Özellikle törenler ve savaşlarda kalabalık gruplardan bahsedilmekte; hepsi aynı sahne içerisine dâhil edilmektedir. Ancak söz konusu kişiler ya olay akışını değiştirmeyen ikinci derecede önemli karakterler ya da taraflardan birinin askerleridir. Bu durum, göz ardı edilirse anlatının Olrik'in "bir sahnede iki kuralı"na da uyduğu söylenebilir.

5) Zıtlık Kuralı: "Sage'de her zaman kutuplaşma vardır…Bu temel zıtlık, epik yapısının önemli bir kuralıdır. Genç ve ihtiyar, büyük ve küçük, insan ve canavar, iyi ve kötü.Zıtlık Kuralı, Sage'nin başkahramanlarından, özellikleriyle ve eylemleri başkahramana zıt olma gereksinimiyle belirlenen diğer bireylere kadar etkili olur." (Olrik 2006, 105).

Bagış destanında zıtlık kuralını ilk olarak Bay'ın, beyliği Bagış'a verdikten sonra onun Kalmuklara savaş açmasına karşı çıkmasında ve vergi vermesinin daha

iyi olacağını söylemesinde görmekteyiz. Bu bağlamda vaka zıtlık kuralına uygun devam eder ve Bagış, babasını dinlemeyerek Kalmuklarla savaşır.

Bunun dışında destanda Bagış "iyi", karşısında yer alan düşmanları da "kötü" olarak tanımlanır. Nitekim destanın muhtelif yerlerinde anlatıcı, Bagış için "kayran, kökcal, kabılan, beren"türünden iyimser ifadeler kullanırken düşmanlarını "badırek, çoçko, caman" şeklinde kötü sıfatlarlatanımlar.

Anlaşılacağı üzere bir kahramanlık hikâyesinin işlendiği Bagış destanında, yurdunu düşmanlardan korumak ve halkını refah içerisinde yaşatmak isteyen yani "iyi" vasıflara sahip kahraman ile ona ve halkına eziyet eden, bağımsızlıklarının önünde engel teşkil edip kahramanın ülkesini işgal eden veya halkına zarar veren "kötü" vasıflara sahip düşmanın savaşı, anlatının üzerinde temellendirildiği esas husus; zıtlıktır. Bu bakımdan destanda kahramanın iyiyi, düşman tarafın da kötüyü temsil etmesi kaçınılmazdır. Nitekim Bagış ve arkadaşları iyiyi, diğer tüm düşmanlar da kötüyü temsil etmektedir.

Bu bağlamda söz konusu anlatıda Olrik'in "zıtlık kuralı"na da uyulduğu görülmektedir.

6) İkizler Kuralı: "İki kişi aynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük ve zayıf olarak betimlendiğini gözlemleyebiliriz. Bu iki tip, yakından ilişkili iki kişi, Zıtlar Kuralından uzaklaşarak İkizler Kuralının etkisi altına girer. "İkizler" kelimesi burada geniş anlamda ele alınmalıdır. Bu, hem gerçek ikizler hem de aynı rolde aynı olan iki kişi anlamına da gelebilir… İkinci derecede gelen tipler çift olarak ortaya çıkmaktadır." (Olrik 2006, 106).

Destanda, ikizler kuralına uyabilecek sadece durum Bagış ve Bayteke ile Karaçaç ve Baytoko arasında gözlemlenmektedir. Bagış ve Bayteke "güçlü ikizler", Karaçaç ve Baytoko ise "güçsüz ikizler" olarak adlandırılabilir. Yaşlandığı sırada Bagış'ın, Bayteke için "Bayteke benim gölgem" anlamına gelen "Karaanım menin Bayteke" (s. 105) demesi birbirlerine çok benzeyen iki dost olduklarını göstermektedir. Karaçaç ve Baytoko da çocukluk arkadaşı olmaları, büyüdüklerinde birbirlerini sevmeleri, çölde susuz kaldıklarında birbirlerine gözlerini çıkarıp

vermeleri, nihayetinde evlenerek destanda yer almalarıyla ikiz bir görünüm arz ederler.

Bu durumu destan geleneğinde, başkahramanın yanında onu tamamlayan bir yardımcısının/vezirinin bulunmasıyla açıklayabiliriz. Nitekim Bagış'ın veziri Bayteke en yakın arkadaşı olarak savaşlarda onunla beraber askeri yönetmiş, olaylara yön vermiş ve halkı için savaşmıştır. Bu bakımdan Bayteke ve Bagış'ın destan açısından en görünür iki kahraman oldukları söylenebilir. Olrik'in, ikinci derecede gelen tiplerin, çift olarak ortaya çıktıklarını belirttiği durum diğer iki kahramanda da söz konusudur. Nitekim Karaçaç ve Baytoko merkezde yer alan kahramanlar değildirler. Bu açıdan, anlatıda ikizler kuralına uyulduğu görülmektedir. Bunun dışında, Olrik'in ikizler kuralı bağlamında "bu iki kişinin gerçek ikizler de olabileceği" durumu, Bagış destanında görülmez.

7) İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı: "Bir sürü kişi veya nesne peş peşe ortaya çıkınca en önemli kişi öne gelir. Buna rağmen sonuncu gelen kişi anlatının duygudaşlık doğurduğu kişidir." (Olrik 2006, 106).

Üzerinde çalıştığımız destana baktığımızda anlatının başında Bagış, ülkesini korumak için savaşmak durumunda kalır. Bagış'ın düşmanlarını yenmesi ve yeni bir şehir kurması üzerine halkı refaha kavuşur. İşte Bagış'ın kahramanlığını, ülkesi ve halkı için yapabileceklerini göstermesi açısından ilk savaş önemlidir ve bu savaşta kahraman kendini ispat ederek ön plana çıkar. Eserin sonunda ise Bagış'ın ölümüne yer verilir. Bagış'ın savaş alanında değil de yaşlılıktan ölmesi durumu üzüntüyle ifade edilerek son durumda Bagış ile bir duygu birliği sağlanır.

Dikkat edilecek olursa anlatının başında kahramanlığı ile öne çıkan Bagış, eserin sonunda da duygudaşlık kurulması bakımından yine öne çıkmıştır. Bu bağlamda destanın Olrik'in "ilk ve son durumun önemi kuralı"na da uyduğu görülür.

8) Anlatımda Tek Çizgililik Kuralı: "Halk anlatıları her zaman tek çizgilidir. Eksik kalan ayrıntıları tamamlamak için geriye dönüş yapmaz. Eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa, bu bir konuşmanın içinde verilir." (Olrik 2006, 107).

Anlatıda olayların kronolojik ve neden-sonuç ilişkisi içerisinde verildiği görülür. Olaylar, Bagış'ın Kalmuklara vergi vermek yerine onlarla "kahramanca" savaşmak istemesiyle başlar ve Bagış'ın ölümüyle biter. Eserin kronolojik olarak ilerlediği düşünüldüğünde geriye dönüşler yapılmaması, gayet doğaldır. Ancak burada birkaç durumda, tam olarak geriye dönüş olmasa da, geçmişte yaşanan bazı olayların hatırlatıldığı görülür. Nitekim Bagış ile Bolot'un çocukluklarında karşılaşmış olduklarını ifade eden "Toy bergende Kalmaktar/Badamdın başkı sazında, (s.132), Körüşkön bala çagında."(s. 133) satırlarda ve başka birkaç yerde daha, sadece hatırlatma türünden geri dönüşlere rastlanmaktadır.

Kahramanın gençlik yıllarıyla başlayıp ölümüyle sonlanan olayın tek bir çizgide ilerlediği, çağdaş edebiyat ürünlerinde görülen karmaşadan uzak olduğu görülmekte olup bu durum, Türk Dünyası destanlarının en önemli özelliklerinden biridir. Bu açıdan destanda, Olrik'in "anlatımda tek çizgililik kuralı"na da uyulmuştur.

9) Kalıplaştırma Kuralı: "…Aynı çeşitten iki insan veya durum, elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir…Hayatın böyle katı üsluplaştırılmasının kendine özgü bir estetik değeri vardır. Gereksiz olan her şey atılmış ve sadece gerekli olanlar göze çarpıcı bir durumda ortaya çıkarılmıştır." (Olrik 2006, 108).

Destanda, Bagış ve Bayteke başta olmak üzere yanındakilerin tasvir edildiği bölümler kalıplaştırılmıştır. Burada maksat, kahramanların zihni ve fiziki olarak yeterliliklerini vurgulamaktır. Aynı durum kahramanların savaştıkları düşmanların tasvirinde de kalıplaşmış bir şekilde kendini göstermekte olup kahramanın yiğitliği, yendiği düşmanın büyüklüğü üzerinden yansıtılmaktır. Bu bakımdan zıt karakterlerin farklı değil benzer ifadelerle tasvir edilişi kalıplaştırmanın esere dil açısından estetik bir katkısı olarak da değerlendirilebilir.

Anlatıda tüm kahramanlar farklı karakterler arz etseler de aynı kalıplaşmış sıfatlarla ifade edilmektedirler. Birçok yerde Bagış'ın savaştığı düşmanın da "yiğit", "güçlü" sıfatlarıyla zikredildiği görülür:

“Çıñgıştın beldüü kişisi,

Ataktuusu er Köñtöy, (s. 80)

……..

Bolot baatır Tacikti, (s. 132)

……..

Dep Çelekbaş şimeñdey,” (s. 149).

dizelerinde de belirtildiği üzere…

Düşmanlarının, Bagış’ın gücünün anlatıldığı cümlelerle paralellik arz eden kalıp ifadeler kullanılarak anlatılması, savaşan her iki tarafın da eşit güçte olduğuna; başka bir deyişle Bagış’ın zorlu düşmanları yenebilecek bir güçte olduğuna vurgu yapmak içindir.

Buradan hareketle Bagış destanında “kalıplaştırma kuralı”na uyulduğu görülmektedir.

10) Büyük Tablo Sahneleri Kuralı: “Sage her zaman Büyük Tablo Sahneleri ile doruğuna erişir. Bu sahnelerde Sage kahramanları yan yana gelirler: Kahraman ve atı; kahraman ve canavar; …Büyük Tablo Sahnelerinin bir geçicilik duygusu değil, bir çeşit zaman içinde süreklilik niteliği taşıdığı fark ediliyor!” (Olrik 2006, 108).

Anlatıda aksiyonun en yüksek olduğu, gerilim dolu sahneler Bagış’ın savaştığı yerlerdir. Bunun yanında törenler de anlatı kahramanlarının bir araya toplandığı ancak savaşlar kadar heyecan uyandırmayan diğer büyük sahneler olarak değerlendirilebilir.

Savaşlar esnasında Bagış’ın atı onun yanından hiç ayrılmaz. Olrik’in de belirttiği üzere büyük sahne tablolarında kahraman ve atının veya canavarın yan yana gelmesi durumu destanların en belirgin özelliklerindendir. Nitekim tüm yönleri ile bir “canavar” özelliği göstermese de anlatıda:

“Calgız közdüü Madıköl (s. 201)

……

Özünün atı Madıköl,

Calgız köz anı deer ele.
Bala turup Semetey,
Madıköldü cayladı,
Nayzasın kanga mayladı.” (s. 210)

şeklinde “tek gözlü” olarak tanımlanan Madıkölile Semetey’in savaşması, bu durumu göstermektedir. Buna ilavetanOlrik’in “canavar” olarak isimlendirdiği kötü karakterin yerini genellikle güçlü düşman unsurunun ya da tek gözlü Madıköl’ün aldığındandestanın “büyük tablo sahneleri kuralı”na da uyduğunu, söyleyebiliriz.

11) Sage’nin Mantığı Kuralı: “Sage’nin bir mantığı vardır. Ortaya konulan temaların konunun ana hatlarını etkilemesi gereklidir ve üstelik bu etki temaların anlatı içindeki ağırlığı ile doğru orantılı olmalıdır. Sage’nin bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez. Animizme ve hatta mucize ve büyüye olan eğilim, onun temel kuralıdır. Her şeyden önce onun kabul edilmesi büyük ölçüde entrikanın iç tutarlılığına dayanır. Akla sığabilirlik, pek seyrek olarak dış gerçeklikle ölçülür.” (Olrik 2006, 108).

Destanın esas konusu; Bagış’ın ülkesinin bağımsızlığı için savaşması olup anlatıda bu bakımdan bir iç tutarlılık ve mantık bulunmaktadır. Ancak burada kast edilen mantık reel dünyanın mantığı değil anlatının kendi iç tutarlılığına dayanan, akla sığabilirliğin sınırları dışında örülen bir mantıktır. Bununla birlikte eserde kahramanların savaş sahnelerindeki abartılar dışında olağanüstülüklere rastlanmaz. Aksine merkez olayı destekleyecek yan olaylarla da konunun desteklendiği bir bakıma neden sonuç ilişkisinin anlatının mantığını sağlamlaştırdığı söylenebilir.

Destan mantığına uygun bir şekilde kendi iç tutarlığında oluşturulmuş Bagış destanı,Olrik’in “sage’nin mantığı” kuralına da uymaktadır.

12) Tek Entrika Kuralı: “Sage için bir ölçüdür. Bu en iyi gerçek Sage ile edebi eser karşılaştırınca görülür. Entrika yapısında gevşek olayların ve belirsiz hareketlerin varlığı ürünün elden geçirildiğinin en belirgin işaretidir;…” (Olrik 2006, 108-109).

Uzun bir anlatı olması bakımından Bagış destanında, birden fazla bölüm ve dolayısıyla olay karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kalabalık olay silsilesi bir kargaşayı değil bir düzeni işaret etmektedir. Tüm olaylar, Bagış ve Cediger halkının savaşması ve sonunda galip gelmesi üzerine kuruludur. Destanın bütününe baktığımızda savaşlar dışında birkaç yan olay daha olduğu görülürse de bunlar kendi başlarına "merkez bir olay" görünümünden çok esas olayı destekleyecek, başka bir deyişle merkez olay olduğunu belirttiğimiz savaşlara yol açacak sebepler olarak karşımıza çıkarlar. Nitekim Baytoko ile Karaçaç'ın aşk hikâyesinin anlatıldığı sahnelerde bu olay yine bir savaşa sebep olarak merkez olayı desteklemiş ve ikinci planda kalmıştır.

Kısacası, anlatıda yer alan tüm olayların Bagış etrafında döndüğü, kendi içlerinde bir bütünlük arz ettiği, yan olayların çekirdek olayı desteklediği ve olayların birbirine bağlı olduğu görülür. Bu bakımdan Bagış destanı, "tek entrika kuralına" da uymaktadır.

13) Epik Birlik Kuralı: "Bütün anlatı öğelerinin, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşmektedir." (Olrik 2006, 109).

Anlatının başında yer alan Cediger ülkesinin vergi vermemesi halinde işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalması durumu, eserin sonuna dek sürecek savaşların habercisi ve sebebi niteliğindedir. Bununla birlikte her bölümde çekirdek olaydan uzak gibi gözüken her olay, aslında çekirdek olayın yaşanmasına sebep olan yan olaydır. Nitekim destanın "Toltoy'un Beşik Toyu", "Kırk Haraminin İsyanı" başlıklı bölümlerinde haramilerin köyden kırk kadını kaçırmaları, Bagış ile haramilerin savaşması şeklinde ortaya çıkan "sonuç olay"ını doğuran "sebep olay"dır.

Görüldüğü üzere Bagış destanı, Olrik'in "epik birlik kuralı"na da uymaktadır.

14) İdeal Epik Birlik Kuralı: "Birçok anlatı öğeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler." (Olrik 2006, 109).

Destanda, anlatıyı oluşturan tüm öğelerin belirli bir işleve sahip olduğu görülür. Bagış'ın savaşmak durumunda kalması, ülkesini koruma ve bağımsız kalmasını sağlama içgüdüsünden kaynaklanır. Savaştığı düşmanların güçlü olması, yiğitliğini göstermek için bir fırsattır. Arkadaşlarının ve atının Bagış'ın yanında durmaları, onların da güçlü ve vefakâr olduklarını vurgulamak içindir. Bu duruma örnek olarak savaşmaya giden Bagış'ı, eşi Gülayım'ın:

"Kalkıñ üçün namıs kıl,
Kayrattanıp arbaktan.
Coluñ bolsun Kalmuktan,
Olco bolsun çarbaktan,
…
Sayıp alıp Kalmaktı,
Kayra kelip sen maktan.
Ar kanday kişi tim ele,
Ölüp ketet bir demde,
Ooru alsa tamaktan.
Öydö oorup ölgünçö,
Eliñe kılıp kızmattı, (s. 31)
Ölgönüñ cakşı Kalmaktan." (s. 32)

sözleriyle desteklemesi, başkahraman Bagış'la arasında bir benzerlik kurulup onun da yiğit bir kadın oluşuna vurgu yapılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Destanın, Olrik'in "ideal epik birlik kuralı"na da uygun olduğu görülmektedir.

15) Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama Kuralı: "Halk anlatı geleneğinin en büyük kuralı Dikkati Baş Kahraman Üzerine Toplama'dır. Tarihsel olaylar Sage'de anlatılıyorsa, dikkat kahraman üzerinde toplanır… Sage'de iki kahraman belirdiği zaman halk anlatısının nasıl geliştiğini görmek çok ilgi çekicidir. Bir tanesi her zaman gerçek başkahramandır. Sage onun hikâyesiyle başlar ve bütün dış görünüşüyle o, en önemli karakterdir." (Olrik 2006, 109).

Destana ismini de verdiğini bildiğimiz Bagış, başkahramandır. Destanda yer alan "Bagış'ın babası Bay", "Bagış'ın eşi Gülayım", "Bagış'ın veziri Bayteke" gibi tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere diğer kahramanların Bagış üzerinden tanıtılması söz konusudur. Eserde asıl olay, Bagış'ın hikâyesiyle başlar ve olaylara yön veren Bagış'ın davranışlarıdır.

Sebep-sonuç ilişkisi bağlamında anlatıya bakıldığında da diğer karakterlerin ikinci planda kaldıkları, olayların akışına müdahale edemedikleri görülür. Nitekim babası Bay'ın Kalmuklarla savaşmaya gitmesine karşı çıkmasına rağmen Bagış onu dinlemez ve savaşmaya gider.

Anlaşılacağı üzere Bagış destanında yer alan tüm karakterler, Bagış'ın gölgesinde kalmış ve asıl olay, Bagış'ın kahramanlıkları üzerine kurulmuştur. Bu bakımdan destanda, Olrik'in "dikkati başkahraman üzerine toplama kuralı"na da uyulduğu görülmektedir.

Bagış destanını Olrik'in kurallarına göre değerlendirdiğimizde söz konusu anlatının bütün kurallara uygun olduğu tespit edilir. Bu bağlamda uzun süre masallar başta olmak üzere bütün sözlü ürünlerde de karşımıza çıkabilen epik kuralların Olrik'in "Antropolojik Kuram" bağlamında Fin Folklor Ekolünün çalışma yöntemine yapılan tenkitleri bertaraf etmek için belirlemesinin, isabet olduğu ortaya çıkmaktadır.

8.2. ÖZKUL ÇOBANOĞLU'NUN EPİK KURALLARI BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANI

Türk Dünyası destanları üzerinde özellikle teorik çalışmalarıyla adını duyuran Özkul Çobanoğlu'nun da epik kurallara farklı bir şekilde baktığını görmekteyiz. Araştırmacının "Türk Dünyası Epik Destan Geleneği" adlı çalışması da tamamen Türk destanları üzerindeki incelemelerine dayanan bu kural ve aşamalara yöneliktir. Bu bağlamda ortaya koyduğu epik kahraman tanımlarını içeren kuralları, buraya almanın uygun olacağını düşünmekteyiz.

Özkul Çobanoğlu, Türk destanları üzerine yaptığı çalışmaları sonucunda, "Türk destan kahramanı tipolojisi" oluşturmuştur. "Türk Destanlarında Ortak

Motiflerin Sıralanış Düzeni ve Motif İndeksi" (Çobanoğlu 2007, 343-344) başlığı altında dört daire ve 26 destanı inceleyerek 24 maddede topladığı destan kahramanı kalıbı aşağıda verilecek, Bagış destanı da bu bağlamda değerlendirilecektir. Bu arada önce Çobanoğlu'nun belirlediği söz konusu kuralların verileceğini, Bagış destanının daha sonra yine bu kurallara ve alt başlıklarına uyularak ayrıca değerlendirileceğini belirtmek istiyoruz.

A) Birinci Daire: Kahramanın Doğumu ve Çocukluk Dönemi.

A1. Kahramanın ailesi, yurdu ve halkı hakkında tanıtıcı bilgiler verilip tasvir edilir.

A2. Destan kahramanın olağanüstü kişiliği ve doğumu.

A3. Destan kahramanın olağanüstü çocukluk dönemi.

A4. Kahramanın ilk kahramanlığı.

A5. Kahramanın müstakbel sevgilisi ile güreşmesi veya aynı kıza talip olan diğer adaylarla yarışma.

A6. Kahramanın sevdiğini alarak yurduna dönmesi.

B) İkinci Daire: Kahramanın Kahramanlıkları.

B.1.Kahraman düşmanın saldırısı hakkında haber alır.

B.2. Kahraman hazırlanır ve sefere çıkar.

B.3.Kahramanın dövüşmesi.

B.3.1.1 Kahramanın teke tek dövüşü ve zaferi.

B.3.2.1 Kahramanın başarısızlığa uğraması ve düşmana esir düşmesi.

B.4.Kahramanın yurduna zaferle dönmesi.

C) Üçüncü Daire: Kahramanın Sevdiklerini Kurtarması.

C.1.Kahramanın sevgilisi veya akrabalarının düşman eline düştüğüne dair haber alması.

C.1.1.1. Kahraman rüya görür veya benzeri bir işaretle haber alır.

C.1.2.1. Kahraman aşağılanarak bu durum kendisine bir kişi tarafından bildirilir.

C.2. Kahramanın sevgilisine bir düşmanın, rakibin veya bir hizmetkârının talip olması.

C.3. Kahraman sevdiğinin düğününe kılık değiştirerek gizlice gelir ve sevdiğiyle görüşür.

C.4. Kahraman sevdiğinin düğününde yapılan güreş veya diğer yarışlar esnasında tanınır.

C.5. Kahraman yurduna döner ve düşmanlarını ve hainleri cezalandırır.

C.6. Kahramanın düğünü ve yapılan şenlikler.

D) Dördüncü Daire: Kahramanın ölümü.

D.1. Kahraman ölümsüzdür.

D.2. Kahraman savaş anında yaralanır ve ölür.

D.3. Kahraman öldükten sonra tekrar dirilir.

D.4. Kahraman intihar eder.

D.5. Kahraman yakalanır ve idam edilir.

A) Birinci Daire: Kahramanın Doğumu ve Çocukluk Dönemi.

Bagış destanı, Çobanoğlu'nun birinci dairede ele aldığı "kahramanın doğumu, çocukluk ve yetişme dönemi"ne bakarak değerlendirildiğinde, söz konusu dairenin ve alt başlıklarının üzerinde çalıştığımız destanda bir madde hariç hiçbirinin bulunmadığı görülmektedir. Nitekim:

"Cediger Kırgız elinde,
Cetisuunun cerinde,
Ceti atadan ber cakka
Cerdep kelgen cer ele. (s. 13)
……
Cedigerdin elinde,
Bay degen bar bir kişi,
Baş biylegen al kişi.
Azar Tümön malı bar,
Cedigerden çıkkan bay.

Ata-enesi başında
Koygon atı dagı bay.
Al kezekte Cediger,
Cetisuu şaarın sala elek,
Eelep şaar ala elek. (s. 14)
……..
Al kezde Bagış çette ele,
Kiyik atıp, kuş salıp,
Tamaşaga ketti ele.
Can cürböstün çölünö,
Kayıpçının kölünö,
Aylına Bagış keliptir,
Talaada cürüp köp kündö.” (s. 15)

satırlarından da anlaşılacağı üzere “Kahramanın ailesi, yurdu ve halkı hakkında tanıtıcı bilgiler verilip tasvir edilir” maddesine uygun olarak destanın başında Cediger ülkesi, halkı, Bagış ve babası Bay geniş bir biçimde tanıtılmakta ise de, kahramanın doğumundan, çocukluk yıllarından ya da yetişmesinden bahsedilmemiştir.

B) İkinci Daire: Kahramanın Kahramanlıkları.

B.1.Kahraman düşmanın saldırısı hakkında haber alır: Bagış’ın yirmili yaşlardaki gençlik dönemiyle başlayan destanda, en çok yer verilen husus; onun kahramanlıklarıdır. Zira Bagış, bir kahramanlık destanıdır. Nitekim eserin başında Kalmukların vergi istemesi ve buna karşı çıkmaları durumunda saldırı olacağı haberi Bagış’a:

“Alım salık bizge ber,
Buzulbay aylıñ cata ber.
Ayanbay bergin barıñdı,
Aydatıp bergin malıñdı.
Aytkan sözgö bolbosoñ,
Boş kılamın şaarıñdı.
Ketiremin alıñdı,

Keyitemin karıñdı.” (s. 14)

şeklinde Kalmuklardan gönderilen bir haberci tarafından iletilir.

B.2. Kahraman hazırlanır ve sefere çıkar: Destanın başında, Kalmukların saldırı haberini alan Bagış, önce tek başına sefere çıkmaya karar verirse de daha sonra bir ordu ve savaş düzeni kurarak Cediger halkı ile birlikte saldırır ve savaşı kazanır. Buna ek olarak Bagış’ın Baka Mançu’yla, Tacik Bolot’la, Köñtöy’le, Cürçen Çelekbaş’la savaşmadan önce de detaylı bir şekilde hazırlık yaptığı görülür. Köñtöy’le savaşmadan önce Bagış’ın yaptığı hazırlıklarının yer aldığı:

“Nayza, kılıç, çoyun baş,
Coogo iştetçü caragı,
Ketelek menen aybalta, (s.104)
Andan kamdap bir kança.
Ok ötpös olpok, ton kamdap,
Ok-darısın mol kamdap,
Coogo minçü attardın,
Boo-çuuların pışıktap,
Azık kamdap, ton kamdap,
Atan ılgap, töö kamdap,
Külüktön ılgap, at kamdap,
Küçtüüdön tandap er kamdap,
Kütünüp catat er Bagış,
Bar keregin teñ kamdap.”(s. 105)

satırları da bu durumu ifade etmektedir.

B.3.Kahramanın Dövüşmesi

B.3.1. Kahramanın teke tek dövüşü ve zaferi: Bir kahramanlık teması üzerine kurulan destanda, anlatının büyük kısmını Bagış’ın kahramanlığı ve savaşları oluşturmaktadır. Onun içinde yer aldığı tüm savaşlarda karşı ülkenin en güçlüsü olarak tanımlanan lideri ile savaştığı görülür. Bu savaşlarda Bagış, en az kendisi

kadar güçlü düşmanı her seferinde yenerek zafer kazanır. Destanın başında Bagış ile Koroldoy'un karşılaşmasının:

"Koroldoydon er Bagış
Korkup andan kaçpadı.
Akılı şaşıp apkaarıp,
Asili Bagış şaşpadı.
Bir Cediger, bir Kalmak,
Mañdaylaştı eki döö." (s. 42)

dizeleriyle verilirken savaş sırasındaki durumlarının:

"Ölüm cagın oygo albay,
Caman kirdi bul eköö.
Öçöşüp kirgen baatırlar,
…
Nayzadan calın ot çıgat,
Dalay cerde baatırdan,
Bul ekööndöy cok çıgat.
Mınday bolso baatırlık,
Bastırıp coogo kim çıgat?
Körünböy kaldı bul eköö,
Topurak uçup, cer çañdap!
Bakırık çıgat, ugulat
Çıkıroondop ün çıgat.
Ündörünön sür çıgat,
Elder karap turuşat,
Kimisinen çır çıgat?
Nayzanın ünü takıldayt,
Baltanın ünü çakıldayt.
Küügüm kirse ot küyüp,
Cerdin beti carkıldayt.
Anda-sanda alardın,

Aykırıgı ugulat.
Aykırık ünü çıkkanda,
Topurak uçup burkurayt.
…
Balakettüü baatırga,
Bagıştan başka kim çıdayt?!
Tün içinde cıldızdap. (s. 42)
Uçkan ottor cıltırap.
Kezekteşip atışat,
Kezdep caanı tartışat.
Kulak meeni tundurup,
Cebenin ogu çırkırap.
Tañ atıp çıktı añgıça,
Tañ şamalı zırkırap," (s. 43)

satırlarıyla aktarıldığını; Bagış'ın bu savaşı kazanmasının da:

"Kara tüpök nayzanı,
Kayran Bagış ırgadı.
Kaalgaday Kalmaktı,
Kak cürökkö bir saydı.
Köödöngö nayza cetkeni,
Çaraynası çatırap,
Çıdaştık berbey temir soot,
Talkalanıp ketti emi." (s. 43)

mısralarıyla detaylı bir şekilde yansıtıldığını görmekteyiz.

B.3.2.1 Kahramanın başarısızlığa uğraması ve düşmana esir düşmesi: Bagış'ın kırk haramilerle savaştığı kısımda düşmana esir düşmese de "Bayteke ile birlikte dağdaki kayada altı gün boyunca sıkışıp kalması durumu", bumaddeyle benzerlik arz etmektedir. Nitekim destandaki Bagış'ın haramilerle savaşırken kayaya sıkışmasını anlatan:

"Bagış menen Bayteke,

Çıgalbay kaldı kamalıp.
Ildıy barsa sıylıgıp”
…
Öödö barsa dürdügüp,
…
Çıga kaçar eşik cok,
Kirip alar teşik cok,
Kıstoodo kaldı kayran can. (s. 185)
Altı künü bolgunça,
Amalsız kaldı kamalıp.” (s. 186)

satırları da bunu ifade etmektedir. Ancak bu mısralardan Bagış’ın başarısızlığa düştüğü sonucunu çıkarmak doğru olmayıp sadece savaşın yapıldığı mekânın coğrafi şartları nedeniyle kayada sıkışması yani başarının bir müddet gecikmesi söz konusudur. Bu bağlamda destanın bu maddeye uyduğu söylenebilir.

B.4.Kahramanın yurduna zaferle dönmesi: Destanda Bagış’ın yaptığı tüm savaşları kazanması onun, yurduna zaferle dönmesi sonucunu doğurmaktadır. Nitekim haramilerle savaşı sonrası Bagış’ın Cediger’e dönüşü destanda:

“Cediger közdöy bet alıp,
Cetisuu közdöy çet alıp,
Beşimde çıkkan attanıp.
Kün kızarıp çıkkanda,
Cetisuu cetti aylanıp.” (s. 193)

satırlarıyla anlatılmaktadır.

Görüleceği üzere Bagış destanı, Çobanoğlu’nun ikinci dairede yer alan maddelerininhepsine uymaktadır.

C) Üçüncü Daire: Kahramanın Sevdiklerini Kurtarması.

Bagış destanında Çobanoğlu’nun üçüncü daireye dâhil ettiği maddelerden hiç birisine rastlanmamaktadır. Çünkü destanda sadece Bagış’ın Cediger soyunun başında bulunduğundan, topraklarına saldıran düşmanlarına karşı yaptığı akınlardan

söz edilmektedir: Moğolların, Kalmukların, Mançuların Cediger'e saldırmaları gibi… Belirttiğimiz üzere Bagış destanında Çobanoğlu'nun bu maddesinde verdiği alt başlıkların hiç birine uyum söz konusu değildir.

D) Dördüncü Daire: Kahramanın Ölümü.

Kahramanın ölümünü konu alan dördüncü dairede yer alan maddeler de Bagış'ın ölümüyle bir benzerlik göstermemekte; bir başka ifadeyle Bagış destanı dördüncü dairedeki maddeler bağlamında Çobanoğlu'nun kurallarıyla uyum sağlamamaktadır. Çünkü Bagış, Çobanoğlu'nun belirttiği kurallar bağlamında değil hastalanarak ölmüştür. Aşağıdaki:

"Calgız balam Toltoydu,

Manastın uulu çunakka,

Dos kılıp koyçu kep eken!

Al oyuma cetpedim,

Enebedim, bilbedim.

Ança-mınça baş ooru,

Cetelep meni keterin!

Balta tiybey, ok tiybey,

Nayza kirbey kişi ölüş,

Kişi ölsö da men ölüş.

Kıyın kep dep cürgömün.

Kirgen nayza uçu cok,

Kesken kılıç mizi cok,

Uñguluu balta sırtı cok,

Ce çokuga tiygen çokmor cok,

Ce oçogor ogu tiygen cok,

Oşondoy bolup Bagıştan,

Kalmakçı boldu düynö bok!

Tuulgan kişi ölüçü,

Ölsöm Bagış kerek cok. (s. 209)

……

Dep oşentip zor Bagış,

Oozunan tütün bur etip,

Kökürögü kır etip,

Kerile tüşüp er Bagış,

Ketip kaldı düynödön." (s. 212)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere Bagış, savaş meydanında değil hasta yatağında, yaşlılığı nedeniyle hayata gözlerini kapamıştır.

Çobanoğlu'nun Avrupalı araştırıcıların kahraman kalıplarına alternatif olarak ürettiği "Türk Destanlarında Ortak Motiflerin Sıralanış Düzeni ve Motif İndeksi" başlıklı ve Türk destan kahramanlarının tipolojisi konulu kuralları bağlamında Bagış destanının genelde söz konusu kurallara uyum sağlamadığı görülmektedir. Nitekim üçüncü ve dördüncü dairelerin hiç görülmeyişi yanında sadece birinci dairenin bir tek maddesi ile ikinci daireye dâhil ettiği maddelerin benzerlik taşıması, bu düşüncemizi doğrular niteliktedir.

Ancak bilinmelidir ki; hangi araştırmacınınki olursa olsun bir destanda söz konusu bütün kuralların bulunması beklenemez. Çünkü destanlarda diğer sözlü ürünlerde olduğu gibi icra ortamının "dinleyici", "dinleyicinin içinde bulunduğu çevre", özellikle de "anlatıcı" gibi unsurların dikkate alınması gerekmektedir. Bir anlamda destan anlatımı, icra bağlamında değerlendirilir. Bu bakımdan destan anlatıcısının içinde bulunduğu sosyal, psikolojik, kültürel vb. durumlar destanı şekillendiren en önemli özelliklerdir (Çobanoğlu 2007, 85-89). Ayrıca destan

anlatıcısının usta-çırak eğitimi ile yetişmesi nedeniyle destanı anlatırken ustasından öğrendiklerini anlatıya yerleştireceği de, gözden uzak tutulmamalıdır.

Bunların yanı sıra çalışmamızda esas aldığımız Bagış destanının anlatıcısı olan Yusuf Mamay'ın Çin'de doğup büyüdüğünü de gözden uzak tutmamalıyız.

Bu bağlamda sadece Bagış değil Türk Dünyasının başka destanlarının da zaman zaman bu kuralların dışında gelişmesini, doğal görmek gerekir.

8.3. LORD RAGLAN'IN GELENEKSEL KAHRAMAN KALIBI VE BAGIŞ DESTANI

Lord Raglan'ın "Geleneksel Kahramanın Hikâyesi"[9] başlığı altında belirlediği kurallar, Batı ve Orta Doğu kaynaklı 22 metin üzerinden oluşturulmuş, 22 maddeden ibaret "kahraman kalıbı" niteliğindedir. Raglan'ın araştırması sonucu ortaya koyduğu bu geleneksel kahraman kalıbını oluşturan kurallar, Türkiye'de büyük bir yankı uyandırmış; özellikle destan araştırmacıları Türk destanlarını bu kurallara uyarlayarak değerlendirmişlerdir. Başta Özkul Çobanoğlu'nun "Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destanı Kahramanlarına Bakış" (Çobanoğlu 1996) adlı çalışması olmak üzere, İsmet Çetin'in "Türk Destanları ve Köroğlu" adlı çalışmasıyla on dört destanda kahramanın ailesi ve doğumu bölümlerine uyarladığı (Çetin 1998), Öcal Oğuz'un "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han" (Oğuz 1998) ile "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat", (Oğuz 1999)başlıklı, Nerin Yayın (Köse)'ın "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş" (Köse 1999a), "Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek" (Köse 1999b), ile "Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Türk Halk Hikâyeleri" (Köse 2000) çalışmaları olmak üzere pek çok araştırma Türk destanlarının ve diğer sözlü ürünlerinin Raglan'ın belirlediği kurallara tamamen uymadığını, özellikle belirgin hususların bu kalıba yabancı kaldığını ortaya koymuştur. Bir yerde Türk kimliğinin

[9]Makalenin orijinali için bkz. Alan Dundes (Ed.), The Study of Folklore, London and Newyork: Prentice Hall, 1965.ss.142-157.

bir unsurunu da ortaya koyan bu durumu, kültürleri meydana getiren toplumların genetiğine bağlamak mümkündür.

Bagış destanını, Raglan'ın "Geleneksel Kahramanın Hikâyesi" adıyla belirlediği ve Metin Ekici'nin çevirisyle Türkçeye kazandırılan söz konusu kurallara bağlı olarak incelediğimizde aşağıdaki durumlarla karşılaşmaktayız:

1. Kahramanın annesi soylu bir bakiredir: Cediger ülkesinin, Bay'ın ve Bagış'ın tanıtılmasıyla başlayan destanda, asıl kahraman olan Bagış'tan "Bala Bagış al kezde, Bar ele cıyırma caştarda." (s. 17) dizeleriyle bahsedilir ki; Bagış'ın çocukluğuna hiç değinilmediği ortadadır. Bunun yanı sıra Bagış'ın çocukluğundan bahsedilmediği gibi annesiyle ilgili hiçbir bilgi de yer almamaktadır. Nitekim Bagış'ın gençlik yıllarında başlayan destanda annesinin yerini kısa bir zaman sonra eşi alır ve bazı olaylar, onun sözleri ve tavırlarıyla yönlendirilir.

Kısacası Bagış'ın annesinin soylu bir bakire olması söz konusu değildir ve Bagış, bu yönüyle Raglan'ın birinci kuralına uyum sağlamamaktadır.

2. Babası bir kraldır: Anlatının başında Bagış'ın babası Bay'dan:

"Cedigerdin elinde,
Bay degen bar bir kişi,
Baş biylegen al kişi.
Azar Tümön malı bar,
Cedigerden çıkkan bay.
Ata-enesi başında
Koygon atı dagı bay." (s. 14)

dizeleriyle bahsedildiği görülür ki; buradan kahramanın babasının ülkenin beyi ve çok zengin biri olduğu anlaşılır. Kahramanın babasının Kırgız Türkçesinde "zengin, servet sahibi" (Yudahin 1994, 100) anlamlarına gelen "bay" adını alması da isim ve kişi arasındaki senkronize durumu/uyumu yansıtması bakımından dikkat çekicidir.

Görüldüğü üzere kahramanın babası Bay, ülkenin idarecisi olması bakımından Bagış destanı, Raglan'ın ikinci maddesine uymaktadır.

3. Baba çoğunlukla kahramanın annesinin yakın bir akrabasıdır: Bagış destanında kahramanın annesinden hiçbir şekilde bahsedilmemesinden dolayı babası ve annesinin akrabalık durumu hakkında bir fikir sahibi olmak mümkün değildir. Zira Türklerde evlenmenin "exogami" denilen "il dışından evlenme" geleneğine bağlı olarak uygulandığı, (İnan 1998, 341) "il"i teşkil eden yedi veya dokuz göbeğin ötesinden evlenmenin gerçekleştiği (Gökalp 1974, 38-42),bilgisinden de hareketle destanlarda eşlerin akrabalık durumunun düşük bir olasılık olduğu anlaşılabilir.

Kısacası Bagış destanı bu maddeye uymamaktadır.

4. Kahramanın anne rahmine düşüşşartları olağan dışıdır: Destan, Bagış'ın yirmili yaşlarda olduğu bir dönemde başlar; bu bakımdan kahramanın ana rahmine düşüş şartlarından yani kahramanın annesinin kutsal birinin verdiği elmayı yeme, aç görüp doyurma, çıplak görüp giydirme, kutsal yerlerde dua etme, kurban kesme vb. ritüellerden bahsedilmemektedir.

Görüleceği üzere Bagış destanı, Raglan'ın bu kuralına da uymamaktadır.

5. Kahraman aynı zamanda bir Tanrının oğlu olarak kabul edilir: Destanda kahramanın babasının olağanüstü herhangi bir özelliğinden bahsedilmediği gibi bir tanrının oğlu olduğundan da bahsedilmez. Daha çok Türk mitolojisinde karşımıza çıkan ancak destanların bir kısmında görülen "kahramanların olağanüstü güçlerle donatılması, atalar ruhlarından ya da kutlardan dünyaya gelmesi" Bagış destanı için söz konusu değildir.

Kısacası Bagışdestanı, bu kuralla da bir benzerlik göstermemektedir.

6. Çoğunlukla baba tarafından onu öldürme girişiminde bulunulur: Destanda Bagış'ın babası Bay tarafından öldürülmesi bir tarafa sevilmediğine dair en ufak bir işaret bile yoktur. Belirgin bir şekilde, Oğuz (Atsız 2011, 58) ve Kurmanbek (Köse 2005) destanlarında karşımıza çıkan baba-oğul düşmanlığı Bagış destanında yer almamaktadır. Sadece destanın başında görülen, "Bagış'ın babasına karşı çıkarak Kalmuklara savaş açması" bile bu bağlamda değerlendirilemez. Çünkü Türk destanlarında esas olan şey kahramanlıktır ve Bagış'ın bu karşı çıkışı da, tamamen bu esasa yöneliktir.

7. Kahraman gizli bir yere gönderilir: Anlatıda kahramanın gizli bir yere gönderilmesi durumuna da rastlanmamaktadır. Ancak Bagış'ın ölmeden önce, vasiyetindeki:

"Kün çıgıştı cerdegen,
Küllü Kıtay el degen.
Cer bolup cer caralıp,
Suu bolup suu caralıp,
Adam uulu taralıp,
Ar kayda barıp şaar salıp,
Alduuragı kürküröp,
Alsızdarı bücüröp,
Adam uulu bolgonu,
Dalayga çıktım, körbödüm,
Beycindi kişi albadı,
Kıtayga koşuun barbadı." (s. 208)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere oğlu Toltoy'a daha önce kimsenin gitmediği, yerlerden bahsetmesi ve oğlundan oralara gidip şehir kurmasını istemesi, bu kural ile paralel gibi gözükse de bu, farklı bir durumdur.

Kısacası Bagış, Raglan'ın bu kuralıyla da bir benzerlik göstermemektedir.

8. Uzak bir ülkede evlat edinen bir aile tarafından büyütülür: Destanda Bagış'ın uzak bir ülkeye gönderilip evlat edinilmesi ve orada bir aile tarafından yetiştirilmesi durumu bir tarafa, kendi ailesi tarafından nasıl yetiştirildiğinden bile bahsedilmez.

Dolayısıyla Bagış destanı, bu başlıkla verilen kuralla da örtüşmemektedir.

9. Kahramanın çocukluğu hakkında bize hiçbir şey anlatılmaz: Destanda Bagış'ın çocukluk çağından bahsedilmez ve Bagış ilk olarak karşımıza yirmili yaşlarda çıkar. Nitekim Bagış'ın çocukluğu sadece Bolot'la ilk olarak nerede tanıştığının anlatıldığı:

"Bala Bagış al kezde,

Bar ele cıyırma caştarda. (s. 17)

……..

“Toy bergende Kalmaktar

Badamdın başkı sazında, (s. 132)

Körüşkön bala çagında.” (s. 133)

satırlarında verilmekte, kahramanın çocukluğuna dair başka bir bilgi yer almamaktadır.

Bagış destanının bu kurala olan uyumu dikkati çekerken, Türk destanlarının bütünü göz önüne alındığında destan kahramanının çocukluğunun, Türk epik geleneği için ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar. Çünkü anlatı kahramanının bu evresi, onun gelecekteki zaferlerinin, kahramanlıklarının, şehir kurma-il olma, bir anlamda dünyaya hâkim olma; “üniversalizm” idealinin de habercisidir. Bu bağlamda yazılı metnini esas aldığımız, Bagış destanını icra ortamında değerlendirmek, bu durumun sebebini anlatıcı-dinleyici ve çevre ilişkisinde aramak daha doğru olacaktır.

10. Kahraman yetişkinlik çağındayken gelecekte kral olacağı yere gider: Destanda bumaddeye tam olarak uyulmamakla birlikte benzer bir durumun olduğunu söylemeliyiz. Destanın başında Bagış’ın, babası tarafından şehir kurup halkını yönetmesi söylenerek gitmesinin istendiği yerler, anlatının devamında Bagış’ın gidip şehir kurduğu ve halkını orada yönettiği yerler olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Cetisuunun kuyuşka,

Zalkaygan oyduñ buluñga,

Şaarga ılayık eken - dep,

Şaar saldı uşuga.

Otuz miñ üylüü batkınday,

Oynop, külüp catkınday.

Şaar büttü üç cılda,” (s. 44).

dizelerinden de anlaşıldığı üzere…

Bir anlamda Bagış destanının Raglan'ın kahraman kalıbında yer alan bu maddeye benzerlik gösterdiği, söylenebilir.

11. Kahraman; kral, dev, ejderha veya vahşi bir hayvana karşı bir zafer kazanır: Bagışdestanında da buna benzer bir durum, Semetey ile Madıköl'ün savaşında karşımıza çıkar. Nitekim Bagış'ın savaştığı diğer düşmanların aksine Semetey'in savaştığı Madıköl "Calgız közdüü Madıköl" (s. 201) şeklinde tepegözü hatırlatır bir biçimde tanımlanmaktadır. Öte yandan Bagış'ın savaştığı ve zafer kazandığı düşmanlardan Koroldoy da Kalmuk ülkesinin hükümdarıdır.

Bu bakımdan Bagış, Raglan'ın incelediğimiz kuralıyla birebir örtüşmektedir.

12. Çoğunlukla kendisinin selefinin kızı olan bir prensesle evlenir: Destanda Bagış, karşımıza ilk çıktığında Gülyım'la evlidir ve Gülayım'ın ailesinden hiç bahsedilmez. Bir başka ifadeyle, Gülayım'ın, Bagış'ın selefinin kızı olup olmadığı konusunda eserde hiçbir bilgi yer almamaktadır.

Görüleceği üzere Bagış destanı bu kurala uyum sağlamamaktadır.

13. Kral olur: Daha destanın başında babasının Bagış'ı Cediger ülkesine idareci yapmak istediği ve halkına bu durumu danıştığı görülür. Destanda:

"«Atasının işi» - dep,
Bagışka biylik berişti.
Baydın uulu Bagıştı,
Biy kılıp bular alıştı.
«Mal keler maalı boldu»- dep,
Üy-üyünö canarda
«Biyligiñdi toylot»- dep,
Elder aytıp kalıştı." (s. 20)

dizeleriyle açıklandığı üzere halkın da uygun görmesi ile "bey toyu" verilerek Bagış, Cediger ülkesinin yeni beyi ilan edilir. Bagış, anlatının sonuna kadar ülkesini yöneten bir hükümdar olarak karşımıza çıkar.

Bu bakımdan destanın bu maddeyi içerdiği, söylenebilir.

14. Bir süre herhangi bir hadise olmaksızın ülkeyi yönetir: İlk bölümde Bagış, Kalmuklarla savaştıktan sonra şehir kurmuş ve bu süre içerisinde ülkede, üç yıl boyunca herhangi bir savaş olmamıştır. Hatta Bagış'ın bu durumdan sıkıldığı, destanda:

"Namıs kılıp er Barış,
Elden çıgım alarga.
Uruşarga coo tappay,
Uzak sapar kılarga." (s. 44)

şeklinde verilmiştir.

Bagış destanı, Raglan'ın bu maddesiyle de örtüşmektedir.

15. Kanunlar yazar: Bagış'ın bey olduktan sonra halkına hükmettiği, pek çok savaşı yönettiği görülmekte ise de kanun yazdığına dair herhangi bir ifade yer almamaktadır.

Bu bağlamda destanın söz konusu madde ile herhangi bir benzerlik göstermediği, açıktır.

16. Kahraman tanrıların ve/veya halkının sevgisini kaybeder: Türk destanlarında kahramanlar, en güzel ifadesini Orhun Yazıtları'nda bulduğu üzere "Tanrı gibi gökte yaratılmış"lardır (Tekin 2010, 20) Gök Tanrı inancı (Bayat 2007b, 71-79) ile de örtüşen bu duruma göre Türklerde hakan tayin etme söz konusu kimsenin, bir keçe üzerine konarak göğe doğru üç kere kaldırılması şeklinde gerçekleşmekteydi. Manas destanının Yusupov varyantında: "Cakıp beyaz keçeden indi, Hanlığa Manas'ı aday göstermesine halk da razı oldu. "Manas!" "Manas! Biz seni Tanrı'dan dileyerek aldık!" "Yaşa Manas!" Beyaz keçeyi Manasla beraber kaldırıp…"(Yusupov 1995, 62-63) satırlarıyla verildiği üzere Türk destan kahramanları sadece bu bakımdan değil hemen her konuda idealize edilmişlerdir.

Bagış destanını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Nitekim anlatıda Bagış, halkı tarafından sevilen bir lider, bir komutandır.

Görülmektedir ki; Bagış, Raglan'ın bu maddesine uyum sağlamamaktadır.

17. Tahttan ve şehirden uzaklaştırılır: 16. Maddede belirttiğimiz "Türk hakanlarının Tanrı gibi düşünülmesi" (Tekin 2010, 20) nedeniyle Bagış destanında da bu maddeye uygun herhangi bir duruma rastlanmamakta; tam tersine Bagış'ın düşman kuvvetlerini şehirden püskürttüğü görülmektedir.Bu durum Türk destan kahramanlarının ideali, bir bakıma Türklerin evrene ve evrendeki konumlarına bakış felsefesini temsil etmesiyle ilgilidir. Bir anlamda destan kahramanları toplumun rol-modelidirler.

18. Kahraman esrarengiz bir şekilde ölümle tanışır: Türk dünyası epik destan geleneği çerçevesinden bakıldığında anlatı kahramanı, olağanüstü güçlerle donatılmış bir şekilde doğan ve hayatı boyunca bu özelliklerini muhafaza eden birisidir. Türk destanlarının sonunda anlatı kahramanın hala sağ olmasının, ölse bile yerine oğlunu veya kardeşini bırakmasının bir nedeni de budur. Kısacası Türk destan kahramanları doğal yollardan ölürler ve bu esnada geleceği, vasiyetleriyle düzenlerler.

Bagış destanında da aynı durum söz konusu olup Bagış, yaşlılığı nedeniyle ölümün gelip çatmasına hayret eder. Nitekim:

"Balta tiybey, ok tiybey,
Nayza kirbey kişi ölüş,
Kişi ölsö da men ölüş.
Kıyın kep dep cürgömün.
Kirgen nayza uçu cok,
Kesken kılıç mizi cok,
Uñguluu balta sırtı cok,
Ce çokuga tiygen çokmor cok,
Ce oçogor ogu tiygen cok," (s. 209)

dizeleri bunu açıkça göstermektedir.

Kısacası Bagış destanı, Raglan'ın bu maddesine de uyum göstermemektedir.

19. Çoğunlukla bir tepenin üzerinde ölür: Bagış destanında böyle bir durum söz konusu değildir. Çobanoğlu'nun "Dördüncü Daire: Kahramanın Ölümü"

maddesinde de belirttiğimiz üzere Bagış hasta yatağında, eceliyle ölür. Dolayısıyla Bagış destanı Raglan'ın bu maddesi ile de uyum sağlamamaktadır.

20. Çocuklarından hiçbiri, eğer varsa, onun yerine tahta geçemez: Türk destanlarının en önemli özelliği dünyaya hâkim olma düşüncesini yansıtmasıdır. Bir başka ifadeyle Türk destanlarının çoğunluğunda vaka, anlatı kahramanın ölümüyle sona ermez; evladı veya kardeşiyle devam eder.

Aşağıda da görüleceği üzere destanın son taraflarında Bagış'ın yaşlandığından ve hasta yattığından söz edilmektedir:

"Oorusu küçöp Bagıştın,

Karan kalgan düynödön,

Kaytarına salganda,

Bayteke bar karıdan,

Balası Toltoy baştagan,

Bir kıyla bar kança can." (s. 207)

Destanda Bagış'ın öldüğünden bahsedilmekle birlikte oğlu Toltoy'un tahta çıkıp ülkeyi yönettiği konusunda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Buna rağmen söz konusu anlatıda, destancının ağzından verilen:

"Ölgöndü koydu körünö.

Bagıştı kördü közübüz

Cana kelse ukkuñuz,

Toltoydon bolot sözübüz." (s. 207)

dizeleri bize Toltoy'un, Cediger'in gelecekteki hükümdarı olacağını hissettirmektedir. Bu arada Bagış gibi Toltoy destanının da Mamay tarafından anlatıldığını belirtelim.

Anlaşılacağı üzere Bagış destanının Raglan'ın bu kuralına tam olmasa da uyduğu, söylenebilir.

21. Kahramanın vücudu gömülmez: Türklerde ilk büyük törendenbiriside "yuğ töreni" dir.Hemöleni gömme hem ölenin hayatta iken yaptığı kahramanlıkları anlatma hem de yas âdetini içinde barındıran "yuğ"ların ilk aşaması ölenin gömülmesidir (Köprülü 1999, 72-102).Bazen ölümün üzerinden bir yıl geçtikten sonra asıl mezarına gömülmesinin de söz konusu olduğu bu durumu, Türklerdeki soy kavramıyla açıklamak yerinde olacaktır. Kococaş destanında Moldocaş'ın "babasının kemiklerini bulup çamurla karıştırarak bir araya getirdikten sonra gömmesi" (Köse 2002a, 417-418) de bunu ifade etmektedir.

Bagış destanında da aynı durum söz konusu olup kahramanın ölümü üzerine bir yuğ töreni düzenlenir ve gömülür. Destandaki:

"Kerile tüşüp er Bagış,
Ketip kaldı düynödön.
Baatır Toltoy er ıylap,
Bayteke ıylap, can kıynap,
Kelin, kızı baarı ıylap,
Büt cediger el ıylap.
Cetisuunu cerdegen,
Cedigerdi büt cıynap.
Tokson beeni soydurup,
Konoktun kolun cuudurup.
Sanatı cıyırma balbanga,
Segiz kün körün kazdırıp.
Bulgarıga orotup,
Kalıñ elin kolbotup.
Baytekeni dosu dep,
Bagıştın başın karmatıp,
Baarı curtun cardatıp,
Sarayına catkırdı.
Kötörtüp elge alparıp,
Tapşırıp cerge Bagıştı," (s. 212)

satırlarında da gördüğümüz bu durum göz önüne alındığında Bagış'ın, Raglan'ın söz konusu kuralıyla örtüşmediği ortaya çıkar.

22. Kahramanın gömülü olduğu kabul edilen bir veya daha fazla kutsal mezarı vardır: Türk Dünyası destanlarında anlatı kahramanı için birden fazla mezar söz konu değildir. Çünkü İslamiyet'le de örtüşen ve geçmişte Şamanist inançta da karşımıza çıkan bu duruma göre Türklerde beden ölünce ruh, onu terk eder (Gölpınarlı 1985, 68-70).Raglan'ın bahsettiği bu durum, en bilinen şekliyle Japon geleneksel kültüründe görülmekte olup her ölen için (biri bedeni, biri ruhu için olmak üzere) iki mezar kazılmaktadır (Dorson 1984, 19-21).

Bagış destanını bu bağlamda değerlendirecek olursak Raglan'ın bu kuralı ile de örtüşmediği belli olur. Nitekim destanın sonunda Bagış, ölümünün ardından:

"Sanatı cıyırma balbanga,
Segiz kün körün kazdırıp.
Bulgarıga orotup,
Kalıñ elin kolbotup.
Baytekeni dosu dep,
Bagıştın başın karmatıp,
Baarı curtun cardatıp,
Sarayına catkırdı.
Kötörtüp elge alparıp,
Tapşırıp cerge Bagıştı," (s. 212)

dizelerinde ifade edildiği üzere "yirmi pehlivanın kazdığı bir mezara halkın elden ele iletmesi ile" gömülür; bu durumda destanda sadece bir mezardan söz edilir.

Bagış destanı Raglan'ın kuralları bağlamında değerlendirildiğinde sadece altı hususta benzeştiği, 16 kurala uyum sağlamadığı görülmüştür. Elbette bu durum sadece destanlar bağlamında Bagış için söz konusu değildir. Nitekim Raglan'ın kalıbını gerek destanlara gerekse halk hikâyelerine uygulayan araştırmacılar da benzer bir sonuç ulaşmışlar; her anlatı türünün içinde yaşadığı toplumun değerleri ile şekillendiğini vurgulamışlarıdır.

8.4. NERİN YAYIN'IN ÖNERDİĞİ EPİK KURALLAR BAĞLAMINDA BAGIŞ DESTANI

Nerin Yayın, özellikle Kırgız destanları üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda söz konusu anlatı türüne ait gerek makale olarak incelenenler (ad koyma, ölüp dirilme) gerekse Çobanoğlu'nun kuralları halinde, Abdülkadir İnan'ın ise Manas destanı üzerindeki araştırmaları sırasında, yabancıların söz konusu destanın yayınlanmasında gördükleri sakıncaları belirtirken ifade ettiği hususlar (İnan 1998, 118-120)haricinde iki kural daha ortaya koymuştur.

Çalışmamızın bu kısmında Bagış destanı, Nerin Yayın'ın belirlediği iki kural bağlamında incelenecektir:

1) Türk destanlarında anlatı sonunda kahraman genellikle ölmez, ölse bile yerine geçecek evladı veya kardeşi mutlaka vardır: Türk geleneğinde kutlardan aldığı güçle ülkeyi yönettiğine veTanrı gibi gökte yaratıldığına inanılan (Tekin 2010, 20) bu bakımdan Tanrısal kabul edilen Türk hükümdarları, hafızalarda ölümsüz bir varlık olarak haklı yerini alır. Bu bağlamda destanın sonunda kahramanlar genellikle ölmez; herhangi bir sebeple ölse dahi yerine geçecek varisi kesinlikle vardır. Türk destanlarındaki "cihan hâkimiyeti felsefesi"ni de ortaya koyan bu duruma göre Bagış, öldüğü sırada Toltoy hayattadır; babasının yerini alacaktır. Bir yerde Türk destanlarındaki bayrak teslimini de ortaya koyan bu durum:

"Kartaydı Bagış, uulu caş,
El içinde Cetisuu,
Tuş-tuşunun baarı kas,
Cediger eli baralbayt,
Degen eken er Manas.
Cedigerden barbadı,
Oşentip Manas ayadı. (s. 210)
…….
Çınkoco mında köp kelet,
Şek alamın ayaktan.
Anttuu, şarttuu dosum - dep,
Bir balaaga salbasın,

Temirkandı çabam - dep.
Seni eerçitip barbasın,
Serpişip kalıp, Semetey,
Bir meenetke kalbagın.
Başıñdı iybe kişige,
Malay bolbo tegi ele.
Aytkan tildi sen alıp,
Urugu Kıtay eline,
Kırgızdan Manas tobuna,
Katışpagın tük ele.
Közüm ötöt, ölömün,
Manas menen dos eken,
Bakay handı Semetey,
Kanday baksa asırap,
Kak oşondoy, sen Toltoy,
Baytekeni cölögün.
…….
Uulum Toltoy, unutpa, (s. 211)
Uşul aytar akılım.»
Dep oşentip zor Bagış,
Oozunan tütün bur etip,
Kökürögü kır etip,
Kerile tüşüp er Bagış,
Ketip kaldı düynödön.” (s. 212)

satırlarında da belirtildiği üzere Bagış destanı, Nerin Yayın'ın bu kuralına uyum sağlamaktadır.

2) Türk destanlarının bazılarında atın yerine silahın geçmesi söz konusudur: Türk destanlarında atın en büyük hizmeti, kahramana savaş esnasında yardım etmesidir. Düşmana karşı kazanılacak bir zaferde atın gücü, yiğit bir asker kadar önemlidir. Nitekim haramilerin atına zarar verdikleri sırada Bagış'ın sekiz gün

boyunca atını iyileştirmeye çalıştığı ve atı iyileştikten sonra savaşmaya devam ettiği görülür.

"Tak segiz kün bakkanda,
Oroluna kelişi.
Basa minip Sur attı,
Sur attan tilep kubattı." (s. 193)

satırlarından da anlaşılacağı üzere atını iyileştirdikten sonra yola çıkan Bagış, gücü atından dilemektedir.

Bagış destanında savaşlar esnasında at kadar silahın da önemli bir yere sahip olduğu, Bagış'ın birçok savaşı hem silahlarının mahareti hem de onları kullanmadaki ustalığı sayesinde kazandığı bilinmektedir. Bir anlamda destanlarda savaşta silahları bazen atın yerine geçmekte; savaşta başarı, kahramanın bu silahları kullanma becerisi ve yapımındaki yeteği ile söz konusuolmaktadır. Bu bağlamda Bagış, destan boyunca pekçok savaş silahını kullanır ve düşmanını alt eder:

"Satıp algan barañdan
Akcal degen mıltık bar.
Añgemege asıngan,
Kılıçı bar kınında,
Er ele Bagış çınında.
Kalkanı bar cabıluu,
Tuulgası tagıluu,
Çaraynası dapdayar,
Coo caraktın baarı bar.
Caraşıktuu caası bar,
Caagı kıyın saltı bar,
Baatır bolsom eken - dep,
Bala çaktan dartı bar.
Dobulbasın baylandı,
Kara tüpök nayza aldı," (s. 31)

dizelerinde de belirtildiği üzere...

Bu bağlamda dikkatimizi çeken bir başka husus destan kahramanının at ve silahının aynı adla anılmasıdır. Bagış destanında da aynı durum söz konusu olup "Akcal" destan kahramanının hem atını hem de silahını tanımlayan bir isim olarak karşımıza çıkmakta;aşağıya aldığımız:

"Akcal degen mıltık bar. (s. 31)

…….

Bagıştın atı Akcaldı," (s. 176)

satırlarında da bu husus, açıkça görülmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında Bagış destanı bu madde ile de benzerlik göstermektedir.

Dikkat edilecek olursa Nerin Yayın özellikle Kırgız destanları üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda herhangi bir kurallar bütünü ortaya koymamış ancak diğer araştırmacıların kurallarına ek niteliğinde iki madde önermiştir.

Nerin Yayın'ın 1 nolu maddesinde belirtilen kural, daha çok Özkul Çobanoğlu'nun "D) Dördüncü Daire: Kahramanın Ölümü" maddesinin bir alt başlığı şeklindedir. Buna göre Nerin Yayın'ın söz konusu önerisi, Çobanoğlu'na "D.6. Kahraman eceliyle ölür" şeklinde bir alt başlık olarak yer alabilir. Bu bağlamda Bagış'ın, Nerin Yayın'ın önerdiği 1 nolu maddeye kısmen, 2 nolu maddeye ise tamamen uyduğu söylenebilir.

Bu bölüm sonunda ve ele aldığımız epik kurallar bağlamında diyebiliriz ki; her toplumun kendisine ait özelliklerinin belirlediği bir kimliği vardır ve bu kimlik daha çok toplumsal genetikle ilgilidir. Bir anlamda toplumun her ferdi, içine doğduğu kültürle yoğrulur ve bunu gelecek kuşaklara taşır. Söz konusu durumun insan düşünce ve davranışlarına yansıyacağı ise, işin bir başka boyutudur. Bir bakıma içinde yetiştiği kültürle yoğrulan insanın ürettikleri de o kültür çerçevesinde olacaktır.

Türk destanları da bu bağlamda değerlendirilmeli, söz konusu anlatının ait olduğu toplumun sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yansıması olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. O bakımdan Bagış destanının, Türk epik destan geleneği kurallarına

tamamen uymamasının sebeplerini ise icra ortamının şartlarında, en çok da toplumun beklenti ve ideallerinde aramak gerekir.

IX. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA ARASÖZLER VE FONKSİYONLARI

Destanların yaratıldığı, anlatıldığı, dinlendiği bağlamın sözel dokuya tesiri kaçınılmazdır. Dundes'ın belirttiği üzere, halk edebiyatı ürününün sağlıklı bir biçimde incelenmesi metin, doku, konteks boyutlarının birlikte ele alınmasıyla sağlanabilir (Dundes 2006, 58-75)[10]. Bu paradigmadan hareketle destanlar; destan anlatıcısı, destan metni ve destanı dinleyen kitle ile birlikte ele alınarak değerlendirilmelidir. Nitekim Özkul Çobanoğlu "Türk Dünyası Epik Destan Geleneği" adlı eserinde "destancı ile dinleyicisi arasında destanın icrası yoluyla kurulan iletişim ve bu iletişimsel ilişkinin tür üzerindeki yapısal, fonksiyonel ve tematik tesirleri anlaşılmadıkça, Türk epik destan türünü bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyabilmek imkânsızdır."(Çobanoğlu 2007, 57) demektedir.

Statik değil dinamik bir tür olan destanları, ilk mitik anlatılardan günümüz kahramanlık hikâyelerine dek taşıyan, sözlü kültür ortamı ve destan anlatıcılarıdır. Destan, her icra esnasında yeniden yaratılır. Bu durum, sözlü yaratmalara zenginlik katar ve böylelikle çeşitlenme sağlanır. Şakir İbrayev "Destanın Yapısı" adlı eserinde destanın sözlü icrası esnasında "yeni bir destan doğuyormuş gibi ya da geleneksel destan tazeleniyormuş gibi" (İbrayev 1998, 92) bir durumun ortaya çıkacağını belirtir. Aynı zamanda destancı, diğer meslektaşları arasında belli bir yer edinebilmek, beğenilmek ve kalıcı olabilmek için dinleyicisiyle iletişim kurmak; onların bilgisine, ilgisine göre anlatısını yeniden şekillendirmek (Yayın 2007, 262) durumunda kalır ve destana çekirdek olayla ilintisi olmayan arasözleri dâhil eder.

Güncel Türkçe Sözlük'te "Doğrudan doğruya konuşulan veya yazılan konuyu ilgilendirmeyen dolaylı söz, istitrat." (TDK 2005, 115) olarak tanımlanan arasözü; İlhan Başgöz "Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsî Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi" adlı çalışmasında; anlatıcının fikri

[10]Bu makalenin İngilizce orijinali için bkz. Alan Dundes, "Texture, Text and Context" in Interpreting Folklore, Bloomington: Indiana University Press, 1980, ss.20-32.

ufuklarını ve şahsi bağlamını icranın içine yerleştirmesi (Başgöz 2006, 324) olarak tanımlar. Başgöz, arasözün ikinci bir kategorisinin de fıkra, halk şiiri, efsane gibi halk bilgisi tür ve anlatmalarını da içine dâhil edilerek doğrudan doğruya kendi duygularını, fikirlerini, değerlerini ve yorumlarını açığa vurmak yerine geleneksel bir türün ifadesine bırakılması ve böylelikle anlatıcının dolaylı bir manifestosu (Başgöz 2006, 324) olduğunu belirtir.

Anlatıcı, destanın icrası sırasında, dinleyici grubu ve içinde bulundukları ortamdan etkilenerek destan metniyle doğrudan ilişkisi olmayan, çıkarıldığında olay akışını bozmayacak ve destanın sözel dokusana zarar vermeyecek oranda [ara]sözler sarf eder. Destan metniyle doğrudan bağlantısı olmayan bu sözler, destan anlatıcısı, dinleyici kitle ve icra ortamı hakkında bilgiler verir (Kılınç 2006, 403). Sözlü icra esnasında orada bulunamayan araştırmacı, destanının sözlü kompozisyonu, bağlamı/konteksi hakkında daha detaylı bilgiye arasözler sayesinde sahip olabilir. Bir anlamda destan incelemesinde arasöze dair veriler, incelemeyi tamamlayıcı nitelik taşır (Çobanoğlu 2008, 266-272).

Arasözler, destan anlatıcısının, icra esnasında herhangi bir karakterin yerine geçmediği; neyi, kimi anlatır yahut tasvir ederse etsin sadece bir anlatıcı olarak orada bulunduğunu hissettirmek amacıyla dinleyicilerle konuşuyormuşçasına destana dâhil ettiği sözler olması bakımından; sözlü kültürün yarattığı bir retoriktir. Destanlarda, klasik romanlarda, halk masallarında, halk efsanelerinde, halk hikâyelerinde, fıkralarda ve çağdaş edebiyatta sıklıkla arasöz tekniğine başvurulması da sözlü edebiyatın yazılı edebiyata tesiri olarak yorumlanabilir. Nitekim Ahmet Mithat Efendi'nin, (Akyüz 1979, 50-53) Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın vd. eserlerinde olaylara yorum yapmak yahut okuyucuyu eğitmek amacıyla arasözlere başvurduğu görülmektedir (Sılay 1991, 155,162; Akyüz 1979, 136).

İngilizcede "digression" olarak adlandırılan, "İlyadaa"dan günümüze batılı yazarlarda da rastladığımız bu teknik, yirminci yüzyılın sonlarına doğru popülerlik kazanan postmodernizmle (postmodern fiction) daha sık kullanılır ve görülür olmuştur. John Fowles'in "The French Lieutenant's Woman"ı, Lawrence Norfolk'un "Lemprière's Dictionary"'si ve Gilbert Sorrentino'nun "Mulligan Stew" adlı eserleri

arasözün postmodern anlamda metne yerleştirilmesini örneklendirir niteliktedir. Çağdaş edebiyat metinlerine konu olan "metinlerarasılık" da bu bağlamda arasözlerle ilişkilendirilebilir. Zira çağdaş metinlerdeki yazarın yerini tutan destan anlatıcısının "kurduğu metinlerarası ilişkiler, ana metnin alt metin ile hangi bağlamda örtüştüğünü hangi bağlamda farklılığa ihtiyaç duyduğunu" (Özay 2009: 18) arasözler vasıtasıyla ortaya koymaktadır.

Destancının kullandığı arasözler, dinleyici kitle ve icra ortamından etkilendiği oranda onları etkiler ve bu döngüsel süreç, arasözleri zenginleştirir. Destancı için arasözler; kendi bilgi birikimini göstermek, olaylara yorum yapmak, dinleyici kitlesi üzerinde etki bırakmak vb. fonksiyonlar icra eder. İlhan Başgöz, arasözleri:

1) Açıklayıcı ve öğretici,

2) Görüş, yorum ve eleştiriyle ilgili,

3) Şahsî serzeniş ve itiraflarla ilgili (Başgöz 2006, 326-328);

Diğer halkbilimi araştırmacıları da konuyla yakından ilgilenip çeşitli türlerdeki arasözleri, tasnif ederek işlevleri üzerinde durmuşlardır. Nitekim Nerin Yayın ise Ak Möör destanının Kalık Akiyev varyantı üzerinde yaptığı incelemesinde arasözleri:

1) Açıklayıcı, bilgi verici olanlar,

2) Uyarı ve eleştiriler,

3) Tasvirler (Yayın 2007, 261-288).

olmak üzere yine üç grupta değerlendirmişlerdir.

Sözlü gelenekte, klasik Türk ve Batı edebiyatlarında sık sık kullanılan tipik bir anlatım (narration) tekniği ve aynı zamanda eserin üslubuna rengini veren önemli bir retorik aracı (Sılay 1991, 155) olan arasözler, sözlü yaratmaların yazılı metinlere dönüştürülmesi sürecinde metinle bağlantısı olmadığı veya metinden sapmaya sebep olduğu düşüncesiyle yazılı metne aktarılmamış yahut bu aktarma sırasında kısaltma/eksiltmelere maruz kalmıştır. İbrayev bu durumdan "Ne yazık ki destanı yazıya geçirenler, destancının bu sözlerinin destanın olayları ile alakası yok diye düşünmüş bunları yazıya almamışlardır." (İbrayev 1998: 93)diye üzüntüyle bahseder.

Üzerinde çalıştığımız Bagışdestanının muhteva ettiği arasözleri, incelemeye dâhil etmenin bir başka ifadeyle Bagış destanını arasözler bağlamında değerlendirmenin söz konusu destanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı kanısındayız. Bagış destanındaki arasözleri fonksiyonlarına göre:

a) Açıklama içeren arasözler,

b) Yorum ve eleştirileri içeren arasözler,

c) Tasvir içeren arasözler

olarak üç grupta değerlendirmek mümkündür. Ancak bu arasözleri keskin çizgilerle birbirinden ayırma sırasında zaman zaman zorlandığımızı da vurgulamalıyız. Bir başka ifadeyle bir gruba alınan arasözlerin başka bir gruba da dâhil edilebilir olması, gruplandırma yaparken söz konusu ifade şekillerinin içerik bakımından hangi gruba daha yakın olduğunu dikkate almamıza yol açmıştır.

9.1. AÇIKLAMA İÇEREN ARASÖZLER

Destan anlatıcısı, kullandığı arkaik kelimeleri, eski bir geleneği, halk arasında artık uygulanmayan ritüel veya pratikleri, tarihî olayları, destandaki kişileri vb. dinleyicilere açıklama gereksinimi duyar. Zira epik destan geleneğinin tarihî tabakası göz önüne alındığında destan anlatıcısının açıklama yapmaması, kaçınılmazdır.

Bagışdestanında açıklama içeren arasözleri, kendi içerisinde kişi, gelenek ve durumları açıklayan arasözler olarak üç alt gruba ayırmak mümkündür:

9.1.1. Kişi Açıklayıcı Arasözler

Bagışdestanında açıklama içeren arasözlere baktığımızda, İbrayev'in "destanın jelisi"(İbrayev 1998, 92) olarak adlandırdığı bölümde; destanın girişinde, Cediger'in beyi Bay'ı dinleyicilere tanıtmak için, destancı;

1) "Aksakal bolup el bilgen" (s. 14),

derken anlatının devamında Bay, kendisini:

2) "Altımıştan caş aşıp,

Erinçeek boldum kartayıp" (s.19)

şeklinde tanımlamaktadır. Yine destanın başlarında Kalmuklarla yapılacak olası bir savaştan bahsederken Bagış'ı tanıtmak için destancı:

3) "Bala Bagış al kezde,

Bar ele cıyırma caştarda." (s.17),

demekte; metnin devamında babasının beylik vermek istediği Bagış:

4) "Bagış caman bala emes,

Beli boşoñ can emes." (s.19)

dizeleriyle tanıtılmaktadır.

Cediger'e savaş açmayı düşünen Baka'nın vurdumduymaz tavırlarını eleştiren bir Mançu'yu destan anlatıcısı:

5) "Bakaga cürgön kırduusup,

Baatırlıkta tıñduusup,

Mancuudan biröö bar ele," (s.54)

şeklinde açıklamaktadır.

Bagış'la savaşacak Erinbes'i ise destancı:

6) "Künü-tünü ceti kün,

Çapsa kılıç talbagan,

Talıkkansıp kalbagan.

Erinbes çıktı Mancuudan" (s. 58)

diye belirtmektedir.

Cedigerlilerle savaştıktan sonra Cediger ülkesinin sınırında kalanların gerçek Kalmuklar olarak adlandırıldığına da destancı:

7) "Kalıp kalgan Kalmakka,

«Salt Kalmak» degen at kaldı." (s. 74)

şeklinde değinmektedir.

Bayteke, Koşoy'un yanına gittiği sırada destan anlatıcısı, ihtiyarın ağzından Koşoy'u tanıtmak için:

8) "Tar emes peyli Koşoydun.
Munayım özü eñ cumşak.
Cüzü tüşsö kişinin,
Cüzü ayıldan attanat.
Tosturbayt Koşoy eşigin,
Tartınbay, balam, tüz kirgin,
Kırgız uulu bolgon soñ." (s. 110)

derken, anlatının devamında, kendi ağzından Koşoy'u tanıtan ihtiyar hakkında da:

9) "Kadırman eken abışka,
Kadırı ötkön dalayga." (s. 110)

açıklamasını yapar.

Ters-Agın'dan Tacik Bolot'un zorla almak istediği Karaçaç ve sevgilisi Baytoko'yu destan anlatıcısı:

10) "Baytoko menen Karaçaç,
Koroolos ayıl kanattaş.
Bassa, tursa tikteşip,
Başınan bular talaptaş." (s. 118)

satırlarıyla "aynı köyden ve birbirini seven iki aşık" şeklinde açıklar.

Cediger ile Taciklerin savaşında Bagış ve Bolot'un çocukluk arkadaşı olduklarını ise destan anlatıcısı:

11) "Toy bergende Kalmaktar
Badamdın başkı sazında, (s. 132)
Körüşkön bala çagında" (s. 133).

dizeleriyle anlatır.

Destan anlatıcısı, Cürçenlerle Cediger'in savaşına geçmeden önce Cürçenler'i:

12) "Çerçen degen bir uruk,
Oruska cakın türü suuk." (s. 149)

satırlarında da belirtildiği üzere "Ruslara yakın bir kabile" diye tanımlar.

Destanın son kısımlarında destan anlatıcısı Manas'ın oğlu Semetey'i, Toltoy'a:

13) "Manastın uulu Semetey,
Taş belesten sınasam,
Öödö dese Manastan,
Öödö tuulgan er eken.
Kebetesi, keşpiri,
Manastan artık şer eken.
Baykabay aga tiyişken,
Mas bolgondoy kep eken.
Berenden kalgan Semetey,
Belgilüü tuulgan bala eken." (s. 209)

satırlarında da belirtildiği üzere "güçlü yiğidin evladı, meşhur ve olağanüstü güçlü, babasından daha kuvvetli, kimsenin karşısına çıkmaya cesaret edemediği bir kahraman" olarak tanımlamakta; onun gücünü anlatmak için ise öldürmüş olduğu tepegöz Madıköl'ü örnek vererek:

14) "Özünün atı Madıköl,
Calgız köz anı deer ele." (s. 210)

Madıköl'ü de bu vesile ile tanıtmaktadır.

9.1.2. Gelenek Açıklayıcı Arasözler

Destanlar, ait olduğu topluluğun sadece tarihini, coğrafyasını, dilini, vb. yansıtmakla kalmayıp anlatının yaratıldığı ve yaşadığı ortamın diğer kültürel değerlerini de içermektedir. Gelenek ve göreneklerimiz de bu bağlamda

destanlardaki haklı yerini almaktadır. O nedenle destanları, "sosyal, kültürel ve geleneksel hayatımızın aynası" olarak değerlendirmek de mümkündür.

Üzerinde çalıştığımız Bagışdestanı için de aynı durum söz konusu olup destan,Kırgız gelenek ve göreneklerine ait birçok unsuru barındırmaktadır. Belirtilen geleneksel unsurların destan anlatıcısının bilgisi ve yorumlamasıyla verilmesi ise kaçınılmazdır.

Bagışdestanında geleneksel unsurlar beş alt başlık halinde değerlendirilecektir:

9.1.2.1.*Milli Oyunlar("Kökbörü-Ulak" Oyunu)*[11]

Destanda, Kırgızların milli oyunu olan ve bazı bölgelerde halen oynanan "kökbörü-ulak" oyunu hakkında bilgi verilmektedir. Nitekim bugün Anadoluda "öndül kapmaca" (Kaya 2005, 303) olarak adlandırılan ve genç erkeklerin yiğitliklerini göstermede önemli bir yer tutan bu oyun, destanda Bay'ın verdiği toyda karşımıza çıkmakta, genç erkeklerin genç kızlara kendilerini beğendirmek için "kökbörü-ulak" oynadıklarından bahsedilmektedir. Bu gelenek, destan anlatıcısının ifadesiyle:

15) "Mayda baldar bir bölök,
Tayların minip carışıp.
Mırza çıkma caş baldar,
Kökbörü-ulak tartışıp." (s. 18)

dizleriyle açıklanmaktadır.

9.1.2.2. *Toylar*

Türklerde dünden bugüne devam eden toy geleneği başlarda "şeylan", "yuğ", "sığır" adlarıyla bilinen ve dini içerikli olan, mabudu da kurban törenlerine iştirak ettiren üç büyük toydan ibaret iken zaman içinde dini özelliğini kaybederek sosyal

[11] "On Birinci Bölüm"de "Milli Oyunlar/Sporlar" başlığı altında "Kökbörü-Ulak" oyunu hakkında geniş bilgiler verilmiş, burada konu, sadece "arasöz" çerçevesinde ele alınmıştır.

hayatın bütün alan ve aşamalarını yansıtır hale gelmiş; (Köprülü 1999, 49-130) bu durum bütün Türk Dünyası destanlarında olduğu gibi Kırgız destanlarına da yansımakta gecikmemiştir.

Bagışdestanı bağlamında Kırgızlarda üç toy geleneğiyle karşılaşmaktayız:

9.1.2.2.1. *Bey Toyu*

Kırgızlarda bey olan kişinin tüm halka bir ziyafet vererek bunu kutlaması yönündeki gelenek, üzerinde çalıştığımız destanda:

16) "Kısır kalgan bee ılgap,
Tuu kalgan koydon dagı ılgap,
Tuubay kalgan uy ılgap,
Kunan suutup, at taptap,
Oodarışka, sayışka
Bilegi coon er tandap.
Corgolorun kındıytıp,
Kandırıp suutun corgonun,
Sümbödöy kılıp zıñkıytıp.
Baldarga kiyim casatıp,
Katarlap kiyip casanıp,
Kümüştön kemer kurçaşıp,
Tebeteyin kırdaşıp,
Kakıldatıp komuzun,
Akındarı ırdaşıp
Bagıştın kelip aylına,
Bar Cediger çoguldu.
Kök çañırgan çuu boldu,
Köp çogulgan toy boldu.
Biy bolgon kişi Kırgızga,
«Biy toyu» - dep nark boldu." (s.20)

dizeleriyle verilmekte; “Cediger’in mevcut beyi Bay’ın yaşlandığı gerekçesiyle beyliği Bagış’a vermek istemesi ve halkın yeni beyleri Bagış’tan bir toy dilemesi” şeklinde tanımlanmaktadır.

9.1.2.2.2.*Beşik Toyu*

Kırgız geleneklerinde bir erkek çocuk dünyaya geldiğinde onun onuruna “beşik toy”u düzenlenir ve bebeğin anne ve baba tarafının tamamı bu törene iştirak eder. Buna göre önceden hazırlanan beşiğe bebek yatırılır ve gelenler hediyelerini beşiğin yanına dizerler. Bebeğin babası da (ilk bebek ise dedesi) bir kurban keser ve misafirlere ikram eder. Beşik toyu sırasında bebek için bazen özel tutulmuş kimseler yani ırçılar, bazen de aile fertleri ve misafirler tarafından “beşik cırı” (ninni) (Akmataliyev 2001, 140-173; Erdem 2000, 220-221; Yıldız 2007, 173)söylendiğini de belirtmemiz gerekir.

Üzerinde çalıştığımızdestanda,Bagış’ın oğlu Toltoy dünyaya geldiğinde Bagış’ın verdiği beşik toyu, destancı tarafından:

17) “Beşik toygo er Bagış
Beş, altı cüz mal soyup.
Balaluu baatır boldu - dep,
Baarı keldi el tolup.
Celege baylap, bee koyup,
Cergeley tartıp, el konup.
Cegeni appak may bolup,
Samoordo kızıl çay bolup.
Carım ay cakşı kamındı,
Bar caragın büt kıldı.
Meymankana üylörgö,
Aksakalın tüşürdü,
Bee soyup sıylap kütündü.
Beldüü Bagış er neme,
Cedigerdin zaldarın,

El içinde bayların,
Tak aytçu kebi şarların,
Kızmat kılçu baldarın,
Kımızdan berip, et berip,
Ebegeysiz köp berip" (s. 162)

şeklinde anlatılmakta; destanın devamında bu toyun içeriği Bagış ve Cediger halkı tarafından uzun uzadıya anlatılmaktadır. (Bu kısımlar arasöz niteliğinde olmadığı için dâhil edilmemiştir.)

9.1.2.2.3. *Aş-Toy*

Bagış, anlatının asıl kahramanın ölümüyle sona erdiği destanlarımızdan biridir. Nitekim destanın sonunda Bagış'ın dünyadan göçüşüyle oğlu Toltoy'un düzenlediği "yuğ" törenini destan anlatıcısı:

18) "Cetisuunu cerdegen,
Cedigerdi büt cıynap.
Tokson beeni soydurup,
Konoktun kolun cuudurup.
Sanatı cıyırma balbanga,
Segiz kün körün kazdırıp.
Bulgarıga orotup,
Kalıñ elin kolbotup.
Baytekeni dosu dep,
Bagıştın başın karmatıp,
Baarı curtun cardatıp,
Sarayına catkırdı.
Kötörtüp elge alparıp,
Tapşırıp cerge Bagıştı" (s. 212)

satırlarıylaanlatmakta; "konuklara doksan kısrak kestirip ikram edildiği; yirmi pehlivanın sekiz gün boyunca mezar kazdığı, Bagış'ın cenazesinin ise tüm sevenleri tarafından el üstünde mezarına taşındığı" şeklinde açıklamaktadır.

9.1.2.3.*Kırgız Epik Geleneği*[12]

Kırgızların sözlü gelenek ve bu göreneklerini yansıtan sözlü ürünlerini, gelecek nesillere aktaranların başında "ırçı"lar gelir (Akmataliyev ve Musayev 1996, 21-22). Bazı araştırmacılara göre ise ırçı, herhangi bir destanın sadece bir bölümünü anlatan saz şairidir (İnan 1998, 131). (Bu konu hakkında giriş kısmında daha detaylı açıklama yapılmıştır. Burada sadece "arasöz" çerçevesinde konu ele alınmıştır.)

Destan anlatıcısı, Toltoy'un "beşik toy"una gelen kişileri tanıtırken "ır" söyleme geleneğinden:

19) "Tañ atkıça kakşagan,
Basılbay caagı cañşagan,
Komuzuna çok takkan,
İçegiden kıl tartkan,
Bir küünü çertse başınan,
Cüz elüüçö buulantkan,
Tizesi menen teñ kılıp,
Kızıl kurun çubaltkan,
Irçı keldi bul toygo." (s. 168)

satırlarında da belirtildiği üzere "ırçı"ların destanları, "kopuz eşliğinde, dizleri üzerine çökmüş ve kendilerinden geçmiş halde" söylediklerinden bahsetmektedir.

9.1.2.4. *Halk Hekimliği*

Kırk haramiler atının bacak kaslarınıkesip bıraktığı sırada Bagış, geleneksel yollara başvurur ve otlardan yaptığı ilaçlarla atını iyileştirmeye çalışır. Destan anlatıcısı Bagış'ın atı yaralandıktan sonra devreye girer ve atın yaralı yerini iyileştirmenin geleneksel yollarını:

20) "Kança türdüü darı bar,
Taramıştı bütürçü,

[12]Bu konu hakkında "Giriş" kısmında daha detaylı açıklama yapılmıştır. Burada konusadece "arasöz" çerçevesinde ele alınmıştır.

Katırıp koygon cılan bar.
Sarı barpı cana bar,
Kaynatma kara darı bar.
Tal-tal kılıp taratıp,
Taramışın arkardın,
Ala cürgön çagı bar.” (s.192)

dizeleriyle açıklar.

9.1.2.5. *Türk Misafir Perverliği*

Kültürün ortaya çıkmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri,toplumdur. Her insan içine doğduğu toplumun kültürel değerleriyle daha dünyaya gelir gelmez tanışır. Bu kültür, insanın içinde bulunduğu toplumun dün uyguladığı, zaman içinde geliştirdiği ve bugüne taşıdığı değerler bütünü olup söz konusu grubun kimlik özelliklerini de yansıtmaktadır. Ahilik kurumunun dayandığı Fütüve esaslarında da yerini alan (Köprülü 1976, 99-100) kültürün ortaya çıkışında toplum genetiğinin rolünü de gösteren bu durum (Kafesoğlu 2010, 30) Türkler için de söz konusudur ve sadece yazılı değil sözlü ürünlerde de karşımıza çıkmaktadır.

Türk misafirperverliği de bu bağlamda dünyada adını duyurmuş, Türk kimliğini belirleyen unsurlardan biri olarak Kırgız destanlarındaki yerini almıştır. Bagışdestanında ise bu durum:

21) “Cedigerdin narkında,
Attuu turgan kişige,
Aş sunbayt eken tegele.
Ayılga kelgen kişige,
Ak çıgarbayt eşikke.
Üygö tüşüp kirgende,
Kança daamı bar bolso,
Kaltırbay andan bir neme,
Baarın beriş adatı,
Baştan berki sanatı.” (s. 89)

satırlarıyla "Kırgız geleneklerine göre at üzerinde iken misafire bir şey ikram edilmemesi ancak misafir at üzerinden indikten sonra ona izzet-i ikramda bulunulması" şeklinde açıklanmaktadır.

9.1.3. Durum Açıklayıcı Arasözler

Bu gruba aldığımız arasözler, destan anlatıcısının, dinleyiciye olayları ve olaylar karşısında kahramanların durumlarını dinleyiciye açıklamak için kullandıklarıdır. Bir anlamda bu tür arasözler destancının, dinleyicilerin bazen açıklama duymak istediklerini düşünmesiyle olduğu kadar destan türünün uzun bir anlatı sürecini gerektirmesi yani epik gelenekle de ilgili bir durumdur (Başgöz 2006, 326).

Türk Dünyası destanlarının hemen hepsinde karşımıza çıkan bu özellik, Bagışdestanında haramilerin köyden kaçırdığı kırk kadından biri olan Sakatay'ın kaçmak için bahaneler ararken, haramiden yıkanmak için izin istemesi üzerine ortaya çıkar. Nitekim söz konusu izni istemesi üzerine Sakatay'ın neden yıkanmak istediğini destan anlatıcısı:

22) "(Etek kirim keldi – dep,
Karakçılar ayıldan,
Ilgap munu alganı,
Bolboy cürgön catarga)" (s. 175)

dizeleriyle "adet halinin bitmesi" şeklinde bize açıklar.

Destanın sonlarına doğru yaşlanan Bagış'ı görenler artık tanıyamaz, Manas'ın oğlu Semeñ (Semetey) de Bagış'a kim olduğunu sorunca Kanıkey ve Bakay'ın mutlaka Bagış'tan bahsetmiş olması gerektiğini destancı:

23) "(Kabılan Bakay kep aytkan,
Ar kaçandan bir kaçan,
Bagıştın atın köp aytkan)" (s. 205)

dizeleriyle açıklamaktadır.

9.2.YORUM VE ELEŞTİRİLERİ İÇEREN ARASÖZLER

Destan anlatıcısı, bazen sadece bir anlatıcı olduğunu unutur ve seyircilere destandan yola çıkarak eğitici mesajlar vermek ister. Destandaki herhangi bir olay konusundaki düşüncelerini, yorumlarını yahut eleştirilerini asıl olaya ekleyerek anlatır. Bu yolla "Anlatıcı, dinleyicilerini kendisinin alkışladığı prensipleri paylaşmaya ve kınadıklarını reddetmeye çağırır." (Başgöz 2006, 334).

Bagışdestanında yaptığımız inceleme sonucunda bu bağlamdaki arasözleri:

a)Yorum içeren arasözler

b) Eleştiri içeren arasözler

şeklinde gruplandırdığımızı, destan anlatıcısının bazen atasözleri ve deyim formlarından faydalanarak da çeşitli durumları yorumlayıp eleştirdiğini belirtmeyi uygun buluyoruz.

9.2.1. Yorum İçeren Arasözler

Destan anlatıcısı, Bagış'ın, Kalmuklara savaş açmak konusunda tereddüte düşen Cediger halkını cesaretlendirmek maksadıyla onlarla konuşmasını:

24) "Cediger kılım bolupsuñ,
Kılımdan aşıp tolupsuñ.
Kalmakka bolup kılmışker,
Kantip işiñ oñolsun?! (s. 29)
Başıñdı katıp kalkalap,
Kanday erkek bolosuñ?!
Çeçinip ketmen çappasañ,
Caydın künü toñosuñ." (s. 30)

dizeleriyle yorumlamakta; "durumunu düşünmeyen insanın istediği sonucu elde edemeyeceğini"; "yaz günü donmak" deyimini kullanarak Cediger halkını uyarmaktadır.

Kalmuklarla savaşmaya kalkan Bagış'a eşi Gülayım'ın onu destekleyen sözler söylemesini destan anlatıcısı, Bagış'ın bu davranışının yerindeliğini:

25) "Ar kanday kişi tim ele,

Ölüp ketet bir demde,
Ooru alsa tamaktan. (s. 31)
…
Coo ayagan caraluu,
Bayırkılar munu aytkan.” (s. 32)

sözlerinde de dile getirdiği üzere “dünyanın yalan olduğu herkesin bir gün öleceği, bu nedenle savaşmanın evde kalmaktan daha iyi olduğu” şeklinde yorumlar.

Kalmuk Mançu ile Bagış’ın uzun süren savaşlarına rağmen mızraklarının kırılmaması karşısında destan anlatıcısı:

26) “Bul eköönün nayzası,
Kanday sonun çıñ cıgaç?” (s. 71)

dizeleriyle şaşkınlığını anlatırken bir anlamda “iki yiğidin mızraklarının ne kadar sağlam olduğuna” da değinmiş olur.

Yine Kalmuk Mançu ile Bagış’ın savaşmaları sonunda Mançu’nun ölümü üzerine destan anlatıcısı:

27) “Ketken eken al nepak.” (s. 96)

diyerek yiğitlerden birinin ölümünü “ölümden kaçışın olmadığı” şeklinde yorumlar.

Bagış’ın “savaş açacağını belirtmek üzere” elçi olarak gönderdiği Bayteke’ye, Koşoy’un sözleri ile destancı:

28) “Teñdeşe beriş cakşı emes,
Beymaal künü tentekke.” (s. 112)

savaştan uzak durmalarını öğütler.

Cedigerliler ile Taciklerin zorlu geçen savaşı hakkında anlatıcı:

29) “Celmoguzday şum uruş
Kıyın boldu bu cumuş,” (s. 132)

şeklinde “hileli bir savaş” olduğu yorumunu yapar.

Haramilerin, gece uykusundayken Bagış'ın atına zarar vermek üzere geldikleri sırada kahramanın uyuklamakta olması destancı tarafından:

30) "Tüp tutat dep oylobo,
Upasız düynö calgandı." (s. 190)

satırlarında da verildiği üzere "dünyanın geçiciliği, birazcık geç kalmakla sonucun değişmeyeceği" şeklinde yorumlanır.

Bagış'ın atı Surkiyik'e zarar vermenin, Bagış'ı alt etmede işlerini kolaylaştıracağını düşünen haramilerin bu niyetini destancı:

31) "Er kanatı atı dep,
Karılar beker aytabı?" (s. 192)

dizelerinde verilen ve "er kanatı at bolot" şeklindeki atalarsözünden hareket ederek dile getirir.

Bagış'ın hastalanması ve artık sekerat dönemine girmesi üzerine destan anlatıcısı "her doğanın öleceğini, Bagış'ın da ölmek üzere olduğunu":

32) "Oşondoy bolup Bagıştan,
Kalmakçı boldu düynö bok!
Tuulgan kişi ölüçü," (s. 209)

dizeleriyle belirtir.

9.2.2. Eleştiri İçeren Arasözler

Türk destanları sosyal hayatın hemen her alanından izler taşıyan özellikle insan ilişkileri bağlamında her türlü durumu yansıtan anlatı türlerindendir. Söz konusu hususlardan birisi de gerek aile içi ilişkiler gerekse diğer insan ilişkileri olup destanlarda sosyal tenkit bu bağlamda yer almaktadır.

Bagışdestanında da aynı duru söz konusudur. Nitekim Bay'ın Koroldoy'a gönderdiği altı elçinin döndüklerinde, karşısına dizilip içlerinden Koroldoy'u övmelerini, destan anlatıcısı:

33) "Birinen sala biri aytıp,

Babıraştı aramdar.” (s. 28)

şeklinde ve gereksiz olduğu yorumuyla tenkit eder.

Bagış ile Köñtöy’ün savaşında destan anlatıcısı, Köñtöy’ün yenilmesini istediğinden, destanın akışına müdahale ederek yenilmesini istediği Köñtöy’ü:

34) “Köñtöy köödök er ele,
Köñdöy çelek neme ele.” (s. 98)

sözleriyle eleştirir yani taraf tuttuğunu ortaya koyar.

Gece Bagış’ın atına zarar vermeleri üzerine destan anlatıcısı kırk haramiler hakkında:

35) “Kırk karakçı kıyın coo,
Kılımdan çıkkan şum oşo.” (s. 196)

diyerek “onların kötülükte eşi benzeri olmadığı” yorumunu yapar.

9.3.TASVİR İÇEREN ARASÖZLER

Epik gelenek çerçevesinden bakıldığında uzun soluklu bir yaratma olması bakımından destanlarda tasvirlerin çokluğu, kaçınılmazdır. Destan anlatıcılarının doğaçlama bağlamında yaratma kabiliyetiyle zenginleşen bu kısımlarda, tasvirlerin ne kadar detaylı ve güçlü olduğu dikkat çekicidir.

Bagış destanında da benzer bir durum söz konusu olup arasözlerin büyük bir çoğunluğunu tasvir içeren kısımlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu destanda yer alan tasvir içeren arasözleri:

a) İnsan ve hayvan tasviri içeren arasözler
b) Yer tasviri içeren arasözler
c) Durum tasviri içeren arasözler
d) Zaman tasviri içeren arasözler

olarak dört gruba ayırmak mümkündür.

9.3.1. İnsan ve Hayvan Tasviri İçeren Arasözler

Bagış destanı, anlatının içerdiği olayların da zenginliğini gösteren duruma paralel olarak hem insan hem de destanların teşekkül ettiği konar-göçer hayatın olmazsa olmazı hayvan tasvirleri ile zengin bir görünüm arz etmektedir.

9.3.1.1.*İnsan Tasviri İçeren Arasözler*

Bagış'ın "bey toyu"na gelen güzelleri destan anlatıcısı:

36) "Ay çırayluu, nur bettuu,
Periştedey kelbettüü,
Perilerden söölöttüü,
Bendeden başka möönöttüü,
Kıl takıya şökülö,
Kızır daarıp ketkendey,
Kılçayıp koyso biröögö,
Alma moyun, tüymö baş,
Baka buttap örgön çaç;
Çırpıktay beli buralgan,
Totu kuştay sılanıp,
Kırgıyday boyu kıpıyıp,
Kümbözgö tartkan süröttöy,
Sumbatı başka zıpıyıp,
Cup bilerik,on şakek,
İtelgidey kara köz,
Cerge talday teñselip,
Körgön kişi eñsenip," (s. 22)

şeklinde "ceylan sekişli, on halka bilezik takan, zarif, alımlı, gören kşinin arzuladığı vb." sıfatlarla tasvir eder.

Bagış'tan korkup Baka'nın yanına konuşmaya giden Mançu'yu destan anlatıcısı:

37) "Canınan toyup bul Mancu,

Kanı kaçıp betinen,
Ker sarı bolup kubuldu,” (s. 65)

satırlarıyla “beti benzi atmış”;

38) “Kürüldösö badirek,
Çagılganday kürüldöp,
Oozunan çıkkan kök tütün,
Cöö tumanday türülüp,
Can bütköndün baarısın,
Cep bolçuday körünöt.
Kabagında kaar turat,
Karaşında zaar turat.
Sürötü adam bolboso,
Sölökötü too turat.
Caaktarı toonun çabınday,
Caaktarının ergülü,
Kadimki cayloo canuurday.
Sakalı tokoy çerindey,
Eki kaştın arası,
Bee baylagan kerüüdöy.
Külgündöp beti kara kök,
Küügümdögü ustaday.
Toskondu tozgok kılgıday,
Tozdurup salıp tıngıday,
Çappay bassa cıgılsa,
Cüzdön kişi kırgınday.
Közdörü çuñkur orodoy,
Kolundagı çokmoru,
Beş cüz koy batçu korgondoy.
Kirpiginin birine,
At baylasa turganday.

Eki bettin etine,
Eki börü, beş dañgıt,
Erkinçe cese toygunday.
Koldorunun şadısın,
Komurup alıp tübünön,
Karı kılsa bolgunday.
Suusaganda bir cutsa,
Cetisuu kakşıp soolgunday." (s. 67).

dizeleriyle ise "şimşek gibi gürleyen, gözlerinden şimşek saçan, dağ gibi heybetli, sakalı balta girmemiş orman gibi, iki kaşının arası kısrak bağlanan yamaç gibi, gözlerinin çukuru hendek gibi, vb."şeklinde tanıtmaktadır.

9.3.1.2.*Hayvan Tasviri İçeren Arasözler*

Eski Türk ananesinde en önemli hayvan olduğunu bildiğimiz at, destan geleneğinde de kahramanın en yakın arkadaşı olması, savaşların zaferle sonuçlanmasına büyük katkı sağlaması, asaleti vb. gibi özelliklerinden dolayı neredeyse insanla eş değer bir muamele görür. Destanda yer alan hayvan tasvirlerinin büyük çoğunluğu atlara aittir. Hayvan ve insan tasvirlerini bir arada gruplandırmamızın nedeni budur.

Bagış destanında da benzer bir durum söz konusu olup hayvan tasvirlerinin büyük çoğunluğunu kahramanların atları için yapılan tasvirler oluşturmaktadır.

Bagış'ın atı Surkiyik'i destan anlatıcısı:

39) "Cañı asıyda caşı bar,
Bagıştın atı Surkiyik," (s. 30)

satırlarında da verildiği üzere "altmış yaşlarına yaklaştığı" şeklinde tasvir eder.

Mançulardan Erinbes'in atı Celceerde ile Bagış'ın atı Surkiyik'in kahramanlara yakışır atlar olduğunu destan anlatıcısı:

40) "Celceerde menen Surkiyik,
Ceti katar añ kelse,

Ceti arkan boyu car kelse,
Salt nemedey tüyülüp.
Caraşıktuu attarı,
Cal-kuyrugu şüyülüp.” (s. 59)

dizelerinde de verildiği üzere “yedi urgan derinliğindeki uçurumlardan bile geçebilen, sahiplerine yakışan atlar olduğu” şeklinde tanımlar.

Toltoy’un “beşik toyunda” yarışan Baybiçe’nin atı Tuuçunak’ı destan anlatıcısı:

41) “Oşol künü Tuuçunak,
Şamal kuup cetkisiz,
Kanattuudan cagalmay,
Uçup kaçıp ketkisiz.
Suulugu cerge salınıp,
Tulpar külük Tuuçunak,
Tört ayagın teñ taştap,
Bir sekirese Tuuçunak,
Kırk kulaç cerdi arıştap.” (s. 171)

satırlarıyla ve “rüzgarın bile yetişemediği hızla giden, bir adımda kırk kulaçlık yeri aşan bir at” olarak tasvir eder.

9.3.2. Yer Tasviri İçeren Arasözler

Epik gelenekte vakanın geçtiği coğrafya söz konusu vakayı oluşturan olayların tarihi geçmişi kadar önem taşımaktadır. Olayların tarihi bir zemine oturtulması yanında epik geleneğin “mekan”a bakış açısını da gösteren bu durum, Bagış destanı için de geçerlidir. Nitekim Koroldoy’un ölümünden sonra Kalmuk halkının kaçtığı coğrafyanın özelliklerini destan anlatıcısı:

42) “Bir cagı özön suuluusay,
Bir cagı kırka toosu bar.” (s. 44)

satırlarında da belirtildiği üzere “bir tarafı sulak, diğer tarafı ise sıra dağlarla çevrili bir alan” olarak tanımlamaktadır.

Bagış'ın Mançularla karşılaştığı yer destan anlatıcısı tarafından bize:

43) "Saltkeldenin talaada,
Özönü sazdak aralda" (s. 52)

sözleriyle, "bozkırın ortasında sazlarla dolu bir pınar kaynağı" biçiminde tanıtılmaktadır.

Cediger'in bir kenarında bulunan Kayıp'ın mekânı olan Kara- Üñkür'ü destancı:

44) "Toguz coldun toomunda,
On eki cılga oozunda (s. 74)
Otuz coldun tüyünü,
Tokson şaardın ortosu,
Toktoboy ötöt colooçu" (s. 75)

dizeleriyle yani "dokuz yolun birleştiği doksan şehrin ortası" şeklinde yurt edinilmesi mümkün olmayan bir kayalık olarak tanıtmaktadır. Bu arada otuz, doksan, on iki gibi ifadelerin Kalmuk kültüründe formel sayı olduğunu da belirtmemiz gerekir.

Bagış'ın Kara-Üñkür'ü gördüğünde güzelliğine hayran olması bize:

45) "Öönü tokoy cer eken,
Aybanattın keni eken.
Tooloru kum, kızıl taş,
Çöbü taykı cer eken.
Eçki töldöp tutkunday,
Bir cılda üçtön tuuganday,
Eki kün ömür körsötpöy,
Bir ele künü kırganday." (s. 76)

satırlarında da belirtildiği üzere "ömür geçirilecek yer" olarak tasvir edilmekte; bir yerde destancının hayal gücüyle tanımlanmaktadır.

Destan anlatıcısı Bagış'ın Köñtöy'le tutuştuğu savaşı, geçtiği yolların zorluklarını ve fizik gücünü dinleyicinin gözünde canlandırmak için:

46) "Adır-küdür artuuda,

Oydu-döñdü batuuda,
Cayılıp catkan kaptalda,
Korgul, korum taştarda,
Biyik-biyik askada,
Kolotu tereñ kapçalda.
Arkaygan neçen toolordo,
Başı tiygen asmanga.
Kandırgalap canuurda," (s.99)

dizelerini kullanmaktadır.

Ters Agın vadisinde Cediger ile Taciklerin savaşında dağın parçalanması, destancı tarafından:

47) "Kozgolup cerler toktoboy,
Carılgan toodon taş kulap.
Suu akkan ceri korum taş,
Küülönüp suular orguştap.
Tütün menen topurak,
Köktü karay sozulat." (s. 130)

dizelerinde de belirtildiği üzere "ırmakların kuruduğu, yerine taşların dolduğu ve havaya tozların savrulduğu" bir durum olarak belirtilir.

Haramilerin Bagış'ı yakalayıp dağda bir yerde sıkıştırdıkları bu mekânı, destan anlatıcısı:

48) "Tiyeyin dese aralap,
At cügürör ceri cok,
Eki üzöngü tiyişken,
Eñkeyip başı süzüşkön,
Tar kapçıgay, calgız col" (s. 184)

şeklinde, "son derece dar ve bir atın bile geçemeyeceği yol" olarak tanımlamaktadır.

9.3.3. Durum Tasviri İçeren Arasözler

Destan anlatıcısının en çok kullandığı arasözler bu grupta yer almaktadır. Özellikle savaş-toy-yuğ gibi toplumun bütünün bir arada olduğudurumlarda destancının, vakanın akışının detaylı bir şekilde tasvir edildiği görülür. Bir başka ifadeyle destanlarda durum tasvirleri, en çok büyük toplantıların olduğu zamanlarda karşımıza çıkar.Bagış'ın Cediger ülkesine bey oluşunu kutlamak için verilen "bey toyu"nda konukların hallerini, anlatıcı:

49) "Küüldöştü alaman,
Tamaşa kebin salışıp.
Samoor menen çay içip,
Şaşpay baarı cay içip.
Tayar bolup tamagı,
Añgıçaktı et ceşip.
Ustukan mülcüp, tuuraşıp,
«Kana emese çık» - deşip,
Kazı, karta cayadan
Tabakka kesip döbölöp,
Ak kelde kılıp kalışıp.
Beşiliktey arbaytıp,
Beş mancasın salışıp.
Bilekten mayga malışıp,
Arkası uç, aldı beş
Arandan zorgo alışıp.
Kıçıştı şili, köön aynıp,
Mayga cürböy kalışıp." (s. 17)

dizelerinde de belirtildiği üzere; "hazırlanan her türlü yiyeceğin konuklara bol bol dağıtıldığı, misafirlerin kollarını sıvayarak iştahla yedikleri" şeklinde tasvir eder.

Kalmuklara savaş açmaya karar veren Bagış'ın halini anlatıcı:

50) "Calgız özü er Bagış,
Cüz kişidey şattandı." (s. 31)

şeklinde; "Bagış'ın gücünün yüz kişiye bedel olduğu" şeklinde tanımlar.

Cengiz Han'ın mektup götürmeleri için görevlendirdiği iki elçiyi, Baka'nın geri göndermesi anlatıcının yorumuyla:

51) "Kündü küngö uladı,
Künü tınım albadı.
Tündü tüngö uladı (s. 46)
Tünü tınım albadı.
Oşondoy cürüp olturup" (s. 47)

dizeleriyle, "elçilerin ne kadar bekleseler de mektubu kabul etmedikleri" şeklinde verilir.

Cediger'den gelen elçilerin Baka ile konuştuktan sonra Bagış'ın yanına döndükleri sıradaki hallerini destan anlatıcısı:

52) "Coktu taap algansıp,
Too tomurup salgansıp" (s. 48)

satırlarıyla ve "olmayanı bulmuş ve dağlar aşmış insanlar gibi" tasvir etmektedir.

Bagış'ın karşısına savaşmak için gelen Mançuların halini destancı:

53) "Karasa öñü kararıp,
Uşul düynö calgandı,
Uşalap salıp tınçuuday,
Astın-üstün kılçuuday.
Aykırık salıp alaktap,
At ayabay dalaktap,
Cer aydooçu buursunday,
Eki butu salaktap.
Eki cagın karanat,
Koygo tiyçu börüdöy,
Erdi, murdun calanat.
Koş koldop karmap nayzasın,
Atının başın boş taştap,

Buy kılçuuday aalamdı,
Burulbay caman kele atat.” (s. 56)

dizelerinde de belirtildiği üzere “dünyanın ağırlığı altında kalmışçasına” diye tanımlar.

Baka’nın hiddeti, heybeti ve pek çok yara almasına rağmen ölmeyişi karşısında Cedigerlilerin şaşkınlığı anlatıcının ağzından bize:

54) “Cerge okşotup körüştü,
Toogo okşotup körüştü.
Söz ayagı cıyılıp,
Moynuna aldı ölüştü.” (s. 68)

satırlarıyla ve “yer ve gök gibi heybetli olduğunu görüp korkudan ölecek hale geldikleri”şeklinde belirtilmektedir.

Bagış’ı gördükleri zamanda Kalmukların Mançu soyunun halini destancı:

55) “Toolor kulap karsıldap,
Taştar basıp kalganday,
Cer titirep carılıp,
Tüşüp ketip catkanday,
Kün çagılıp çartıldap.
Izgaar bolup boroşo,
Dolu tüşüp dabırap,
Aştıktı kagıp catkanday.
Şamal çıgıp kürüldöp,
Şagı ayrılıp terektin,
Tamdar kulap atkanday.
Alay-dülöy kaldırak,
Cez doolbas kakkanday.
Ün çıkkanday şañgırap,
Cediger kaptap ketti - dep,
Dırdıga tüşüp aldırap.
Kulagı tunup, esi oop,

Tilden kalgan ooruday.
Eki közü caldırap,
Kan cütkürüp öröpküp,
Karaptap arañ kopkondoy.
Muunu boşop şaldırap,
Azıgı cok at baspay,
Talaaga kongon colooçu,
Keyiptenişip salbırap.
Bütün turup çapanı,
Cırtılganday dalbırap.
Kaz turgan kiçik baladay,
Cıgılıp koop tamtırap:
Öñü ketip baarısı,
Kızıgı kalbay kansırap.
Sürün körüp Bagıştın" (s. 70)
Dal uşunday abalda,
Mancu, Kalmak el turat." (s. 71)

dizelerinde de belirtildiği üzere "yer gök birbirine karışmışçasına" diye ifade etmektedir.

Kervancı ile Bagış kavga ettikleri sırada Bagış'ın bin deveyi yere sermesini, destancı:

56) "Bir çını suunu içkendey" (s. 79)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere "bu işi bir bardak su içercesine kolaylıkla yaptığı" şeklinde açıklamaktadır.

Bagış'ın gece vakti saldırıp savaş açtığı Taciklerin bu beklenmedik durum karşısındaki hallerini destan anlatıcısı:

57) "Kızarıp catkan Tacikter,
Çapanı kaysı tabalbay,
Butun oñdop kiye albay,

Ötügü menen baypagın,
Ayra taanıp bile albay,
Aylası ketip Tacikter,
Alapayı kuurulat.” (s. 125)

dizeleriyle, “üstlerini başlarını giymeye fırsat bulamayıp hazırlıksız yakalandıkları” şeklinde tanımlar.

Bagış ile Bolot’un savaşında iki kahramanın bir anda ve hızlıca hareket etmelerini destan anlatıcısı:

58) “Koy talaşkan koçkordoy” (s. 133)

benzetmesiyle yani “koyun için çarpışan koçlar gibi” diye tasvir eder.

Haramilerin köyden kırk kadını kaçırdığı sırada kadınların halini destan anlatıcısı:

59) “Kee birleri burkurap,
Iylaganı andan köp.
Cetingensip düynögö,
Tiygensip kolu asmanga, (s. 181)
Süyüngönü mından köp.” (s. 182)

dizeleriyle ve “her birisi ne yapacağını şaşırmış bir halde” biçiminde belirtmektedir.

Bagış ile Bayteke’nin dağda sıkışıp kaldıkları zamanki durumlarını destan anlatıcısı:

60) “Bararına cer tappay,
Ötürünö col tappay,
Eköönün ketti aylası” (s. 185)

satırlarıyla “yapacak hiçbir şeyleri olmadığı” şeklinde tanımlamaktadır.

Destanın sonlarına doğru artık yaşlanan ve eski gücü kalmayan Bagış’ın yine de gözlerinin hala canlı olduğunu vurgulamak isteyen destan anlatıcısı onu:

61) “Özü karı bolso da,
Közü calın ot bolup.” (s. 205)

dizeleriyle tasvir eder.

9.3.4. Zaman Tasviri İçeren Arasözler

Çalışmamızın III. Bölümü'nde "zaman" bahsinde de belirttiğimiz üzere destanlarda üç çeşit zaman vardır:

a) Aktüel zaman: Destandaki olayların tarihte kapladığı gerçek zaman dilimleri.

b) Anlatıcı zamanı: Destanın halk arasında sözlü aktarım yoluyla çeşitlendiği zaman dilimleri.

c) Destanın yazıya aktarılma zamanı.

Bu bağlamda destanın sözlü icrasında hem aktüel hem de anlatı (konu) zamanına ait verilerin bulunması (İbrayev 1998, 85-132) ise işin bir başka boyutudur.

Bagış destanında da aynı durum söz konusu olup anlatıda yer alan zaman tasvirlerini:

a)Destanın aktüel zaman tasvirleri ve

b)Destancızamanı (anlatı zamanı) tasvirleri

olarak iki gruba ayırmak mümkündür:

9.3.4.1. *Destanın Aktüel Zaman Tasvirleri*

Şakir İbrayev'in "Destandaki Zaman ve Onun Türleri" (İbrayev 1998, 85)başlığı altında anlattığı destancı zamanı ise Bagış destanında tam olarak anlatı zamanındaki arasözleri karşılamaktadır. Destan anlatıcısı, destanın aktüel zamanından koparak destan o anda yaşanıyormuş gibi olay akışına kendini kaptıran dinleyiciye "ben buradayım" dercesine anlatının bir tahkiye olduğunu hatırlatır.

Bagış'ın uyandığı akşamüstü vaktini anlatıcı:

62) "Kün beşimge cakındap,
Tüş kıltayıp kalganda," (s. 19)

satırlarıyla ve "gün batmaya yakın" şeklinde tasvir eder.

Bay'ın beyliği Bagış'a vermesi üzerine halkın eğlence zamanının; bir "bey toyu" verilmesinin vaktinin geldiğine dair düşüncelerini destan anlatıcısı:

63) “«Mal keler maalı boldu»- dep,
Üy-üyünö canarda” (s. 20)

dizeleriyle; “hayvanların eve dönüş zamanı” olarak belirtir.

Mesafeyi zamanla tasvir etme de, destancının kendine ait sözleriyle mümkündür. Nitekim destan anlatıcısı, kendi zihnindeki uzak ya da yakın mesafeleri ne kadar sürede aldıklarıyla orantılı olarak hesaplar. Sekiz gün boyunca Kalmuk’a doğru yürüyen Bagış’ın kat ettiği yolu, destan anlatıcısı:

64) “Tañ atkıça baskanda,
Segiz kündük Kalmakka,
Tüşçülük colu kalıptır.” (s. 34)

şeklinde tanımlar.

Bagış ile Koroldoy’un gece boyunca süren savaşı sonrasında sabah oluşunu anlatıcı:

65) “Torgoylor turdu çurkurap.
Can-canıbar kıbırap,
Kara kaş torgoy bıcırap.
Kün körünüp carkıldap,
Cer caylanıp cımıñdap.
Kündün murdu çalganda” (s. 43)

dizeleriyle tanımlamaktadır.

Mançu soyundan Erinbes ile Bagış’ın uzun süren savaşı sırasında gecenin oluşunu, destancı:

66) “Boz kıroo bolgon bir mezgil,
Cıgaçtın baarı gül kübüp.” (s. 59)

satırlarıyla vermektedir.

Cediger halkının atik ve çevik olduğunu zaman üzerinden vurgulamak isteyen destan anlatıcısı, Bagış’ın ağzından söz konusu durum:

67) “Añgıça, kalkım, el bolso,
At ceter cerden kaltırbay” (s. 163)

satırlarıyla yani “halk dediğin at fırlamadan saldırır” şeklinde belirtilmektedir.

Bayteke’nin At-Başı’na gittiği zamanı destancı:

68) “Kırman maalı küzündö” (s. 107)

satırıyla “harman vakti, güz mevsiminde” şeklinde tasvir etmektedir.

Koşoy’un Bayteke’yi misafir ettiği At-Başı’nda mevsimlerin nasıl geçtiğini yani bu geniş zaman dilimini, destan anlatıcısı:

69) “At-Başının ceri sırt,
Beştin ayı degende,
Kılçıldagan suuk bolot.
Calgan kuran degende,
Cakşınakay caz bolot.
Tört ay cüzü bolgondo,
Suuk çıgıp cok bolot.” (s. 114)

şeklinde tasvir eder.

Bagış’ın Bayteke’yi bir iş için görevlendirdiğinde çok çabuk gidip geri dönmesi gerektiğini ifade etmek için destan anlatıcısı:

70) “Aş kaynamda kelginiñ” (s. 152)

dizeleri ile “aş kaynamadan gelin” diyeanlatır.

Bagış ile Çelekbaş’ın savaşında sabah vakti anlatıcı tarafından, bize:

71) “Talaanın celi zırkırap,
Torgoylor sayrap çurkurap.
Cancanıbar mıdırap,
Kurt-kumurska kıbırap.
Cayılıp baarı cıbırap,
Kün tiyip cerge cımırap.
Calbıraktar dirildep,
Cagalmay menen kırgıyek,
Cem üçün uçup zıpılap.

Koyondor ottop böcöñdöp,
Kulca, teke aralaş,
Taanılbay töştö küdüñdöp.
Tañ şamalı azayıp,
Cumşak cel cürüp kübüröp.
Çöptün baarı tiktelip,
Kün tiygende dürüldöp.
Kaşkulak, tülkü, karışkır,
Tuyuktu közdöy cügüröt.
Kün tiyip cerge çaçılıp,
Cerdin beti açılıp,
Cataktagı candarlar,
Cabırap baarı cayılıp,
Cadırap kalgan ubakta," (s. 157)

şeklinde "güneş doğup yaprakların kımıldadığı, ılık rüzgarların hayvanları uyandırdığı bir sabah" olarakbelirtilmektedir.

Bagış'ın elli yaşına geldiğini destan anlatıcıs:

72) "Er ortonu bolgondo" (s. 163)

satırlarıyla "ömrün yarısı" şeklinde tanımlar.

Kırk harami ile Sakatay'ın konuşmaları esnasında gece vakti olup bu durumu destancı:

73) "Ay karañgı, kün bürkök,
Közgö saysa körünböyt." (s. 175)

sözleriyle, "göz gözü görmez bir karanlık" diye tasvir eder.

Bagış'ın Semetey ile karşılaştığı sırada pek çok işi kısa zamanda halletmesidinleyiciye:

74) "Bul kılganı Bagıştın,
Çil uçkança bolbodu." (s. 205)

sözleriyle belirtilmekte; "kuş uçacak kadar kısa bir zamanda her şeyi başardığı" ifade edilmektedir.

9.3.4.2.*Destancı Zamanı Tasvirleri*

İbrayev'in de bahsettiği üzere destancı zamanı (İbrayev 1998, 91) genellikle bir kahraman konuşmadan önce "şimdi …'nın söylediklerine bakalım" nevinden söylenen sözlerle başlar. Bununla beraber destancı, daha önce anlattığı bir mevzu ya da kişiden "başta bahsettiğimiz gibi" diyerek durumu tekrar anlatmayıp hatırlatarak, ya da bir mevzu veya kişiden bir diğerine geçişi "şimdi …'yı bırakalım …'nın haline bakalım" türünden bir cümle ile destana müdahale ederek sağlar.

Örneğin Kalmuklara savaş açmayı düşünen Bagış, Cediger halkının şaşkınlık içinde kaldığını görünce bir konuşma yapmak ister; bu konuşmanın hareket noktası ise destancının yorumuyla:

75) "Eldin körüp abalın,
Er kökürök Bagıştın,
Aytkan kebin karagın" (s. 29)

satırlarıyla verilmektedir.

Kalmuklarla savaşmaya gitmek üzereyken Bagış ile eşi Gülayım'ın konuşmalarını destancı:

76) "Kep uşuga kelgende,
Bagış cönöy bergende" (s. 32)

şeklinde yansıtmaktadır.

Bagış, Kalmuklarla savaşa gittiği sırada destan anlatıcısının Cediger halkından bahsetmeyi bırakıp konuyu bir başka hususa yani Bagış'ın kahramanlığına taşıyışını:

77) "Kele bersin Cediger,
Bulardı koyo turalık.
El namısın kılam dep,

Calgız ketken Bagıştın,
Baatırlıgın ugalık.” (s. 33)

satırlarından öğrenmekteyiz.

Destan anlatıcısı, Bagış’tan bahsederken

78) “Söz kezegin bereli,
Emi Koroldoygo keleli.” (s. 39)

diyerek sözü Koroldoy’a getirir.

Bagış’ın, Kalmuklarla savaşı bitip Cediger halkına yeni bir şehir kurduktan sonra destan anlatıcısı, sözü başka bir olaya getirmek ister ve “bir başka tarafta da savaşılmakta olduğunu”:

79) “Uşintip turgan ubakta,
Tabıldı uruş buyakta.” (s. 45)

dizeleriyle belirtir.

Bagış ile Erinbes’in savaşında Bagış’ın mızrak saplamaları anlatıcı:

80) “Nayzanı taştap kamınıp,
Aybalta menen çoçkonu,
Anı-mına degınçe,
Açıp közdü cumgunça
Altı koyup öttü ele” (s. 60)

şeklinde tanımlamaktadır.

Bagış ile Koroldoy’un savaşında fazlaca eziyet gören Cediger halkının halini anlatırken destan anlatıcısı:

81) “Bastırıp çıkkan Bagıştın,
Baatırdın cayın aytalı,
Andan kiyin Mancuunun,
Kalkının cayın aytalı.” (s. 69)

dizeleriyle Bagış’ın kahramanlığını ve Mançu soyunun durumunu yansıtmaya koyulur.

Kalmuklarla Cedigerlilerin savaşı Cediger'in zaferiyle sonlandığında destan anlatıcısı birden bu durumu bırakır ve:

82) "Emi Karakalpak, Türkmöndön,
Kabarınan ugup al." (s. 74)

diyerek geçiş yapar.

Cediger'e savaş açmaya hazırlanan Köñtöy'ü bahsederken destan anlatıcısı, sözü Bolot'a:

83) "Bolot degen ulugu,
Arı baatır, arı uluk,
Bolottun cayın menden uk." (s. 116)

sözleriyle getirir.

Bagış'ın Baytoko ile Karaçaç'ı evlendirmesinden sonra Bolot'un söylediklerine geçmek isteyen destan anlatıcısı:

84) "Munu koyu turalık,
Bolotton kepti ugalık." (s. 124)

sözleriyle geçişi sağlar.

Cediger halkından bahsederken sözü Bagış'a getirmek isteyen destan anlatıcısı, destanın başında da Bagış'tan bahsettiği için bu geçişte "baştaki gibi" diyerek geriye döneceğini:

85) "Emi Bagıştan baştap keteyin,
Baştagıday kebimdi." (s. 127)

sözleriyle belirtir.

Ters-Agın etrafındaki Cediger halkının halinden bahsederken Tacik halkının halini anlatmaya destan anlatıcısı:

86) "Emi kete berem men kantip
Tacikten bir az söz aytpay.

Tün içinde çuu çıgıp,

Mıltık ünü tarsıldap,

Doolbas ünü karsıldap.

Baş alaman bolgondo,

Bolot aytkan oşondo:" (s. 131)

dizeleriyle bir geçiş yapar.

Cediger halkı ile Tacik halkının savaş esnasındaki durumlarından bahseden destancı, savaşın ilk gününde Taciklerin bir kısmının dağa çıkışını ve bu konudan daha önce de bahsettiğini:

87) "Algaçkı künkü uruşta,

Kaçıp çıkkan too cakka.

Elden kabar alalı." (s. 135)

şeklinde tanımlar.

Destancı, Bagış'ın, dağ yamacında başı kesilmiş bir ceset bulduğunu ve daha önce bu cesedin Bolot olduğunu anlattığı için aynı olayı tekrar etmez; söz konusu durumu:

88) "Aldıñda ölgön Bolottun,
Murda aytıp ketkenbiz,
Ar akılın oşonun.
Badakşanda Bayturga,
Men Cedigerge baram - dep,
Aytıp koygon başında." (s. 138)

hatırlatmakla yetinir.

Bayteke'nin konuşmasından Baytur'unkine geçişi, destan anlatıcısı:

89) "Bayteke mintip barganda,

……

Baytur mınday söz aytat:" (s. 140)

dizeleriyle sağlar.

Anlatıcı, haramilerin köyden kaçırdığı kırk kadının durumlarını anlatırken bu olayı bir de Sakatay'ın ağzından anlatmak ister ve bu geçişi:

90) "Emi kalgan kepterdi,
Kaçıp ketken bayagı,
Sakataydan ugalı." (s. 177)

sözleriyle gerçekleştirir.

Bagış'ın Cediger'e doğru gidişini anlatırken sözü haramilere getirmek isteyen destan anlatıcısı, bu geçişi:

91) "Emi aldında ketken bayagı,
Karakçıdan aytalık." (s. 193)

satırlarıyla sağlar.

Destan anlatıcısı, Sakatay'dan ve Semetey'den bahsederken:

92) "Munu mınday koyuñar,
Kankor Manas baatırdın,
Kabarınan uguñar." (s. 199)

diyerek sözü Manas'a getirir.

Destanın sonunda Bagış'ın ölümü üzerine anlatıcı, dünyanın geçiciliğine vurgu yapar ve Bagış'ın oğlu Toltoy'dan bahsedeceğini şu geçiş dizeleriyle dile getirir:

93) "Tirüüsü kaldı elinde,
Ölgöndü koydu körünö.
Bagıştı kördü közübüz
Cana kelse ukkuñuz,
Toltoydon bolot sözübüz." (s. 212).

Anlaşılacağı üzeredestan devri ile anlatma zamanını birleştiren; dinleyiciyle bu iki zaman arasında köprü kuran destan anlatıcısı, olaylar ve insanlar arasındaki

bağıntının farklılıklarına göre ve sosyal problemlerin anlatıdaki yerine göre zaman anlayışlarını seçer ve kullanır (İbrayev 1998, 215). Bagışdestanına anlatıcının eklediği arasözler de, destanın aktüel zamanına ve icra zamanına ait bilgiler sunmaktadır. Yazınsal bir türü anlamak soyut etmenlere değil somut etmenlere dayanır (Hayward 1994, 418). Bu bağlamda destanın icrasına ait ipuçlarını sunan, ses tonu, yüksekliği-alçaklığı vb. ile bir dili özgün, gerçek ve organik kılan özelliklerle kronotop yani yer ve zamana bağlı verileri (Bakhtin 1981, 316) içermesi bakımından arasözlerin, destan incelemesinde ne denli önemli bir yer tuttuğu bir kez daha görülmektedir.

Bagış destanında yer alan arasözler, oldukça çeşitli olup açıklama, yorum ve eleştiri, tasvir içeren şeklinde üçe ayrılmalarına rağmen bu durum, Bagışdestanındaki arasözleri tanımlamaya yetmemiş ve her grup kendi içinde yeniden gruplandırılmıştır. Bir başka ifadeyle Bagış destanında yer alan arasözler hem zengin hem de çeşitlidir.

Durum açıklayıcı arasözlerin az olması,destanın dinamik yapısıyla ilişkilendirilebilir. Zira Türk destanları, konar-göçer bir hayat şeklinin ifade tarzıdır. Buradan hareketle Bagışdestanındaki arasözlerin durumdan çok olaylar etrafında şekillendiği söylenebilir.

Yorum ve eleştiri içeren arasözlere baktığımızda, eleştiri içeren arasözlerin yorum içeren arasözlere oranlara çok az olduğu görülür. Eleştiri içeren arasözlerin, destanda "iyi" sıfatıyla tanımlanabilecek kahramanlar hakkında değil "kötü/düşman" sıfatına haiz kişiler için kullanılması isetamamen epik gelenek kurallarına göre destan kahramanları dolayısıyla söz konusu kahramanların içinde bulundukları şartlar bağlamında idealize edilmeleriyle ilgilidir. Bir yerde arasözler, destan kahramanlarının idealize edildiğini göstermesi bakımından da önemli bir yere sahiptir.

Arasözlerin birçoğu destancının hayal dünyasıyla ilgilidir; bir anlamda destandaki gerek mekân gerekse durum ve olay tasvirleri anlatıcının hayal gücüyle bir parelellik gösterir. Bagışdestanındaki arasözlerin önemli bir kısmının tasvir içerenler olması da bu konudaki düşüncemizi güçlendirmektedir.

Bagışdestanında yer alan tasvir içeren arasözlerin büyük bir çoğunluğunu zaman tasviri içerenler, onların büyük bir kısmını da destancı zamanına özgü tasvirleri belirten arasözler oluşturmaktadır.Destancının, destan zamanından sık sık icra zamanına yani destancı zamanına geçişler yaptığı bu tasvirler, destan anlatımında icra bağlamının ne denli önemli olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Denilebilir ki toplumsal hafıza-şuurun, kolektif bilincin destana yansıması destan anlatıcısının destana eklediklerinde yani arasözlerde yatmaktadır.

X. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDAKİ ATASÖZÜ, DEYİM, ALKIŞ VE KARGIŞLAR

10.1. ATASÖZLERİ

Türklerde, tarih boyunca yaşanan hayat tarzının ve değer yargılarının en iyi gözlenebildiği atasözleri, kendi başlarına değil fıkralar gibi belli bir sebeple söylenir. Daha çok düşünceyi güçlendirmek ve vurgulamak maksadıyla başvurulan atasözlerinin ait olduğu topluluğun dil özelliklerini taşıyacağı ise işin bir başka boyutudur. Atasözlerinin düz yazı şeklinde olanları yanında nazma yakın örnekleri de bulunmaktadır. Atasözleri pek çok sözlü ürünlerden kesin bir sonuç belirtmeleriyle ayrılırlar (Boratav 1988, 118-119).

Türkmenlerde "atalar sözü" veya "eskiler sözü", Yakutlarda "hohoono", Tobollarda "takmak", Urenhalarda "ülgercomak", Tuvalarda "ülegerdomaktar", Uygur-Özbek-Karakalpak-Kazan Tatarları, Kırım Tatarları ve Kırgızlarda "makal",Çuvaşlarda "samah" olarak bilinen (Çelik Şavk 2002, IX) atasözlerinde, dünden bugüne topluluk hayatına uyum sağlamayan ve törenin geleneklerini yerine getirmeyen kişinin toplum dışına atılacağı belirtilir (Aksoy 2010, 3).

Bazı araştırmacılara göre atasözü, "ulu" da denilen "ata"ların yani toplumun önde gelen kişilerinin yol gösterici söz ve öğütleri olup her biri birer destan niteliğindedir. Onlara göre Türk atasözleri, kültür ekolojisinin ve mitolojik devirlerden itibaren yaratılan kültür kodlarının şifreleridir. Mutlaka tek cümle halinde olan (Aksoy 2010, 4) atasözlerimiz bir yer de Türk kimliğini oluşturan unsurlardan birisidir.

Atasözlerinin, konuşma dilinden ayrı kendi başlarına kullanıldığı da olmaktadır. Daha çok çocuk oyunlarında görüldüğü üzere çocuklar, karşı tarafın söylediği atasözlerinin ilk harfine veya son kelimesine uyacak yeni bir atasözü söyleyerek yenilmemeye çalışırlar (Boratav 1988, 119).

Boratav'a göre atasözleri, iki grupta değerlendirilebilir:

a) Asıl atasözleri: Bu grupta yer alan atasözleri, bir yargıyı, bir gözlemi kapsayanların yanı sıra öğüt veren, yasaklayan ya da fıkra edası taşıyan soru-cevap niteliğinde olanlardır.

b) Atasözü değerindeki deyimler: Bu grupta yer alan atasözleri ise söz konusu ürünün yaşadığı çevre içinde deyimlerin dönüştürülmesiyle meydana getirilmiş olanlardır (Boratav 1988, 120-121).

Neal R. Norrick, atasözleri üzerine yaptığı çalışmasında atasözlerini:

1) Genel (general)

2) Öğretici (didactic)

3) Sabit şekil (fixed form)

4) Konuşma dilinde yer alan (spoken)

5) Geleneksel (traditional)

6) Diyaloğa dayalı (conversational)

7) Konuşma diline çevrilmeye açık (potential free conversational turn) şeklinde sınıflandırmıştır (Norrick 1985, 70).

Azeri Türkçesinde "Atalarsözünün herbiri bir destandır." şeklinde ifade edilen anlayışa (Çobanoğlu 2004,7) göre atasözlerinde Türk genetiğine ve Türk kimliğine bağlı olarak "yiğitlik", "mertlik", "ağırbaşlılık", "sabırlılık", "konukseverlik", "akrabalık", "komşuluk", "dostluk", "sosyal değerler", "sağlık ve ölüm", "tarım ve hayvancılık", "tabiat ve evren", "iklim ve takvim", "hayvanlar", "zihin terbiyesi" ve "diğer konular" gibi temalarınbulunması söz konusudur.

Bagışdestanında yer alan atasözleri ise şunlardır:

1. Uulu urum üytikken/ Kızı kırım uultuugan. (s. 22): Oğlu sağlam ev kurar/Kızı güçlü oğul doğurur.

2. Coogo ayagan caraluu bolot. (s. 32): Düşmana acıyan yaralı demektir.

3. Er kadırın er bilet. (s. 136): Er kadrini er bilir.

4. Tüp tutat dep oylobo/ Upasız düynö calgandı. (s. 190): Dibi tutar diye düşünme vefasız dünya yalandır.

5. Er kanatı at bolot. (s. 192): At, yiğidin kanadıdır.

6. Tuulsa ölüm bar eken. (s. 207): Her doğan ölümlüdür.

7. Tuulgan kişi ölüçü. (s. 209): Her doğan insan ölümlüdür.

8. Elçige ölüm cok bolot. (s. 25): Elçiye zeval olmaz.

9. Bolcolu bügün cetkendir. (s. 193): Sayılı gün çabuk geçer.

Destanda yer alan bu atasözlerini konularına göre tasnif edecek olursak şöyle bir tablo ile karşı karşıya kalırız:

a) Aile kurumuna ilişkin olanlar:

1)Uulu urum üy tikken/ Kızı kırım uul tuugan. (s. 22)

b) Kahramanlık üzerine olanlar:

2) Coogo ayagan caraluu bolot. (s. 32)

3) Er kadırın er bilet. (s. 136)

5) Er kanatı at bolot. (s. 192)

c) Dünya görüşünü yansıtanlar:

4) Tüp tutat dep oylobo/ Upasız düynö calgandı. (s. 190)

6) Tuulsa ölüm bar eken. (s. 207)

7) Tuulgan kişi ölüçü. (s. 209)

8) Elçige ölüm cok bolot. (s. 25)

9) Bolcolu bügün cetkendir. (s. 193)

Bu arada 2 ve 8 nolu atasözlerinin –yapılması halinde- "d) İnsan ilişkilerini yansıtanlar" başlığında da yer alabileceğini belirtmek istiyoruz.

Dikkat edilecek olursa Bagışdestanındaki atasözlerinin bir kısmı yiğitlikle ilgilidir. Bu durum, hem Türk destanlarının epik kurallarına hem de Bagış destanının konusuna uyar bir görünüm arz etmektedir.

Atasözlerinin çoğunluğu Türklerin dünya görüşünü ve bu görüşün sosyal alandaki yansımalarını ifade etmektedir. Söz konusu atasözlerinin biri hariç hepsinin de "dünyanın geçiciliği ve insanoğlunun ölümlü oluşu" üzerine olması da düşüncemizi doğrular niteliktedir. Sadece bir tanesinin Türklerin aile hayatına ait

olması ise işin bir başka boyutu olup Türk toplumunda ailenin yeri ve önemini gözler önüne sermektedir.

Bagış, hacimli bir destan olmasına karşın atasözlerinin az olduğu görülmektedir. Ancak bu durum, Kırgız Türkçesinde atasözlerinin azlığı konusuna işaret etmez; Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi bazen bir atasözünün deyim şeklinde de kullanıldığı olmaktadır. Bir başka ifadeyle şartlar zorlandığı takdirde iki yakın tür arasında geçişler, gayet doğaldır (Köse 2002b, 503-508;Çobanoğlu2008, 265-272). Özellikle destanların (bu bağlamda Bagışdestanının) nazım olduğu düşünülürse atasözlerinin azlığının nedeni ortaya çıkacaktır. Bu arada destanı anlatan kişinin ve içinde yaşadığı çevrenin konuşma dilinin özelliklerini de gözden uzak tutmamalıyız. Nitekim anlatıcı destanını, yetiştiği çevrenin diliyle ve değer yargılarını da göz önüne alarak anlatacaktır. Örneğin bir numaralı atasözünün Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmamaktadır.

10.2. DEYİMLER

Atasözleri gibi konuşma dilinden ayıramayacağımız deyimlerin de en önemli özelliği benzetme yanlarının olmasıdır. Bu durum, bazı deyimlerde bulunan "gibi" benzetme edatı ile de belirginleşmiştir. Cümle halinde olmayan daha çok mastar veya isim-fiil şeklinde görülen deyimlerin de kültürel hayatımızın birer aynası olduğu ortadadır (Boratav 1988, 122). Atasözleri gibi tarih boyunca yaşayageldiğimiz Türk kültürünün hemen bütün hayat tarzlarından, sosyal, ahlaki ve hukuki değerlerinden kısacası; Türk hayatından izler taşıyan deyimlerimizin atasözlerimiz gibi varyantlaşacağı ortadadır: "Öküzün tirene baktığı gibi", "Bön bön bakmak" ve "melmel bakmak" vb…

Bazı deyimlerimizin zaman içinde atasözü haline dönüşmesi de söz konusudur. Nitekim: "Öküz altında buzağı aramak" deyiminin gerekli hallerde "Öküz altında buzağı aramamak gerekir." şeklinde söylendiğini biliriz. Daha çok sözlü ürünlerin geleneksel ortamda fonksiyonlarının değişmesine bir başka ifadeyle sözlü ürünlerin icra ortamından, dinleyici topluluğundan aldığı kültürel cevap niteliğinde olmasına bağladığımız bu durumun söz konusu ürünlerin toplumun

birleşmesi olarak görülebileceğinden (Köse2002b, 505-506; Çobanoğlu 2005, 233-238) hareketle Boratav, deyimleri:

a) Atasözü çeşnisi taşıyanlar

b) Bireylik hallerde kullanılanlar (Tut kelin perçeminden)

c) Benzetmeli olanlar (Dut yemiş bülbül olmak)

şeklinde üç grupta değerlendirmektedir (Boratav 1988, 122-123).

Bagışdestanında yer alan deyimler ise aşağıda sıralanmıştır:

1. Canbaguu (s. 13):…boğaza bakmak, geçindirmek
2. Kızır daarıp ketkendey (s. 22): Hızır değip gitmiş gibi olmak
3. İşi oñoluu (s. 29): İşi yoluna girmek
4. Kan kakşatuu (s. 24, 30): Kan ağlatmak
5. Caydın künü tonuu (s. 30): Yaz günü donmak
6. Akıl aytuu (s. 32): Akıl vermek
7. Köñül koyuu (s. 26): Gönül koymak
8. Cılas kıluu (s. 27): Köküne kibrit suyu dökmek
9. Namısıñı, arıñı ketirüü (s. 27, 130): Arı, namusu kalmamak
10. Betinen kanı kaçuu (s. 65): Beti benzi sararmak
11. Esi ouu (s. 70, 121): Aklı başından gitmek
12. Kılımdan aşıp toluu (s. 29): Dünyayı tutmak
13. Ayak astı boluu (s. 30): Ayağa paspas olmak; Ayakaltı olmak
14. Araanday oozu açıluu (s. 33, 179): Ağzı çuval gibi açılmak
15. Oozduk tiştep (s. 33, 179): Gemini gevmek (hiddetinden sessiz kalmak)
16. Til çaynap (s. 33): Dilini ısırmak (hiddetinden sessiz kalmak)
17. Köz caynap (s. 33): Gözleri parlamak (Gözleriyle konuşmak)
18. Şermende kıla körböö (s. 43): Yüzünü ak etmek; Yüzünü yere düşürmemek
19. Baatırlıgı caandan aşoo (s.45): Ünü dünyayı tutmak
20. Öpkösü celdüü (s. 50): Ateş gibi parlamak
21. Kañtara koyuu/sayuu (s. 37, 55, 98): Evirip çevirmek

22. Акыл aytuu(s. 55): Акыл вермек

23. Armanda boluu (s. 64): Gözü açık gitmek

24. Boorun otko kaktoo (s. 119): İçi ateş gibi yanmak

25. Aalamdan köçürüü (s. 66): Дүнядан göçürmek

26. Naamı öçüröö (s.66): Намını silmek

27. Çagılganday kürüldöö (s. 67): Şimşek gibi gürlemek

28. Cöö tumanday cazıloo (s. 33, 171): Duman gibi savrulmak

29. Söz ayagı cıyıluu (s. 63): Dillere düşmek

30. Moynuna ölüştü aluu (s. 68): Ölümü göze almak

31. Sanaasın sanga bölüşüü (s. 68): Kederini paylaşmak

32. Tilden kaluu (s. 70): Dili tutulmak

33. Kaz turuu (s. 70): (Çocuklar için) Tay tay durmak

34. Küküm boluu (s. 72): Un-ufak olmak

35. Cürögü balaktuu (s. 73): Yüreği pır pır etmek

36. Beli boluu (s. 74): Arkası olmak, dayısı olmak

37. Köönü toluu (s. 78): Gönlü tok olmak; gözü gönlü tok olmak

38. Cinindi kaguu (s. 78): Cinleri başından gitmek

39. Esebin tabuu (s. 78): Hesabını görmek

40. Baş boluu (s. 80): Baş (önder) olmak

41. Söögü kuuroo (s. 81): Kemikleri sızlamak

42. Eske alboo (s. 83): Dikkate almamak

43. Acal cetüü (s. 95): Eceli gelmek; vadesi yetmek

44. Col tosuu (s. 103): Yol kesmek

45. Ay arkandap, kün bolcoo (s. 107): Aya bakıp günü hesaplamak

46. Cüzü tüşüü (s. 110): Yüzü düşmek; suratı asılmak

47. Kadırı ötüü (s. 110): Hatırı sayılmak; kıymeti bilinmek

48. Calgan cırgalın körüü (s. 119): Dünyanın zevkini tatmak

49. Acalı cetüü (s. 120): Eceli gelmek

50. Cüzün narı kıluu (s. 126): Yüzünü çevirmek

51. Canın ayaboo (s. 130): Canını esirgememek

52. Koy talaşkan koçkordoy boluu (s. 133): Koyun için dalaşan koçlar gibi olmak

53. Ak teñge pulun çaçuu (s. 136): Parayı pul gibi saçmak

54. Ak colu boluu (s. 139): Yolu açık olmak

55. Irısın ceöö (s. 140): Talih kuşunu uçurmak

56. On segiz miñ aalamdı/orup-cıyuu (s. 143): On sekiz bin alemi bir araya getirmek

57. Cer kaynoo (s. 146): Karınca sürüsü gibi olmak

58. Ürkkön koydoy çökçöö (s. 146): Tavşan gibi ürkmek

59. Kırkpagan koydoy tüktüyüü (s. 148): Palazlanmak

60. Kızıl tilge kep berböö (s. 152): Kötü söze meydan vermemek

61. Cer aldınan suu cayuu (s. 156): Aba altından sopa göstermek

62. Katardan kalboo (s. 163): Sürüden kopmamak; sürüden ayrılmamak

63. Turnaday cazgı kelüü (s. 168): Tam zamanında gelmek

64. Aytkan sözdön kaytpoo (s. 168): Verilen sözden dönmemek

65. Tilinde söölü boluu (s. 169):Sözü dinlenir olmak; Ağzına bakılmak; Ağzı laf yapmak

66. Sözündö tamga, möörü boluu (s. 169): Sözü senet olmak; sözüne güvenilmek

67. Köñül aluu (s. 172): Gönül almak; gönül yapmak

68. Tıñ bülöödön kalboo (s. 173):Zenginden geri kalmamak; zenginle aşık atmak

69. Özögü küyüp ört boluu (s. 174): İçi kor gibi yanmak

70. Közgö saysa körünböö (s. 175): Göz gözü görmemek

71. Akılı kıska boluu (s. 177): Aklı kısa olmak

72. Bar tapkanın kiygizüü (s. 177): Ne bulduysa giydirmek

73. Appak sütün, ak nanın ayaboo (s. 178): Sütünü, ekmeğini esirgememek

74. Tuz uruu (s. 178): Tuz çarpmak

75. Cer uruu (s. 178): "Yer-su" çarpmak

76. Düynögö cetüü (s. 181): Dünyayı avucuna almak

77. Kolu asmanga tiyüü (s. 181): Başı göğe ermek

78. İçi örttöy canuu (s. 183): İçi ateş gibi yanmak

79. Aylası ketüü (s. 185): Çaresi tükenmek; çaresi kalmamak

80. Kızılı kızıl agı ak boluu (s. 203): Akı kızılı yerinde olmak

81. Söz baylaşuu (s. 203): Sözleşmek; kavilleşmek

82. Kulagıña tüşöö (s. 205): Kulağına değmek; kulağına gelmek

83. Közün karatuu (s. 208): Sözünü dinletmek; baş eğdirmek

84. Ooz otu bolboy (s. 116): Dişinin kavuğunu doldurmamak

85. Namısın ketiröö (s. 27): Şerefini iki paralık etmek

86. Öñü buruluu (s. 134): Beti benzi atmak

Deyimlerin atasözlerine nispetle daha fazla olduğu görülmektedir. Daha çok destan anlatıcısının yetiştiği çevrenin konuşma diline bağlı olan bu durumun, destan geleneği ile olan ilgisi de yadsınamaz.

Deyimlerin bir kısmında benzetmenin esas olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim "koy talaşkan koçkordoy", "Çagılganday kürüldöö", "Cöö tumanday türülüü" örneklerinde de bu durum, açıkça görülmektedir. Deyimlerin bir kısmı ise epik gelenek kurallarına uyum göstermektedir. Destanların konar-göçer hayatın ürünü olduğu ve kendine has bazı kuralları içerdiği düşünülecek olursa Bagışdestanının da bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir.

Destandaki deyimlerin hepsi Türklerin, Türk Dünyasının insan ilişkilerini, bir anlamda hayat felsefesini dile getiren bir özellik göstermektedir. Bunun yanı sıra söz konusu ürünlerin, atasözlerinden farklı olarak birer durum tasviri yaptığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Bu bağlamda her bir deyimin birden fazla anlamda kullanılabilmesi gayet doğaldır. Deyimleri konularına göre tasnif etmeyişimizin nedeni de burada yatmaktadır.

10.3. ALKIŞ VE KARGIŞLAR

İnsanların kendi aralarındaki konuşmalarını renklendiren, onların nefretlerini sevinçlerini, acılarını, istek ve beklentilerini, konumlarını, hayat tarzlarını, değer yargılarını ortaya koyan alkış ve kargışlar dua ve beddua diye de bilinmektedir. Alkışların iyi dilek, kargışların da kötü dilek sözlerinden oluştuğunu;

deyim ve atasözleri gibi kaynağının çok eskilere geri gittiğini de belirtmek gerekir (Boratav 1988, 130-133). Deyim ve atasözleri gibi sadece işlevlerinin farklılaşması ile (Çobanoğlu 2005, 236-238) değil söyleyiş ifadelerini değiştirerek de birbirine dönüştürebilen (Köse 2002b, 505-506) alkış ve kargışların bir kısmı toplumun hemen her kesiminde bilinen türden ve kısa bir söyleyişe sahiptir: "Tuttuğun altın olsun.", "İnim inim inleyesin." Örneklerinde olduğu gibi, bazıları ise sadece belli bir bölgeye özgü olup sadece o bölgenin kültürünü yansıtırlar. Bu tür alkış ve kargışların diğerlerine nazaran daha uzun bazen de kafiyeli biçimde söylendiğini de belirtmemiz gerekir (Boratav 1988, 125-129). Nitekim:

"Öl gerine gerine
Saman doldurasın derine."

kargışı ile:

"Düğünün güzün olsun
Ömrün uzun olsun."

alkışında bu durum, açıkça görülmektedir.

Bagışdestanındaki alkış ve kargışlara baktığımızda şöyle bir durumla karşı karşıya kaldığımızı görürüz:

10.3.1 Alkışlar

1) Esenbarıp, sookelgin, Sağ salim gidip gel,
Saktasın seni Kudayım!(s. 31)Allah seni korusun!

2) Coluñ bolsun (s. 31)Yolun açık olsun!

3) Kubat bersin Kudayım (s. 32)Allah güç-kuvvet versin!

4) Cakşılık bolsun Bagışka, İyilik Bagış'ın olsun,
Camandık bolsun taşka» (s. 32)Kötülük dışarda kalsın!

10.3.2.Kargışlar

1) Korum bolgur! (s. 21): Kahrolası!

2) Er kökürök tügöngür (s.39): Yüreği tükenesi yiğit!

3) Badırek (s.58,60,87): Lanet olsun (olasın)!

4) Kızıtalakkuu (s. 121): Geberesi, uğursuz baykuş!

5) Kıztalak (s. 112, 173, 182, 183): Geberesi!

6) Aram ölgür (s. 34, 151): Teneşirsiz gidesice!

7) Ölgür (s. 97, 158): Geberesice, kahrolasıca!

8) Tügöngür (s. 34, 97): Tükenesice!

Bagışdestanında yer alan alkışların genellikle Bagış'a iyi dilek bildirmek üzere kullanıldığı, kargışların da düşmanlar için iletilen kötü dilekler olduğu görülmektedir. Epik gelenek içinde değerlendirebileceğimiz ve "dikkati başkahraman üzerine toplama kuralı" (Olrik 2006, 109) diye bilinenbu duruma göre Bagış destanındaki alkış ve kargışların sayıca fazla olduğunu da söylemek mümkün değildir. Bunu, destanın daha çok olay tasvirlerine yönelmesi,icra ortamı ve destan anlatıcısı ile açıklamak mümkün gözükmektedir.

Bagış destanını atasözü, deyim, alkış ve kargışlar bağlamında değerlendirecek olursak anlatı, bu yönüyle de dikkati çeken bir özellik göstermektedir. Yusuf Mamay'ın Kırgız epik ve halk geleneğinin yanı sıra dilini de iyi bildiğini gösteren bu durum, özellikle deyimler söz konusu olduğunda daha da belirginleşmektedir. Alkış-kargış ve atasözlerinin, deyimlere oranla azlığını da hem anlatının içeriği hem de Mamay'ın kendisi ile ilişkilendirmek gerekir.

Sözü edilen türlerin Bagış'ta yer alması bağlamında ise aktarmalarda özellikle de bir dilden diğerine çevirme sırasında işin amacına ulaşması için o dilin, deyim-atasözü, alkış-kargış gibi sözlü geleneğe ait hususlarının iyi bilinmesi gerektiğini, önemle vurgulamak istiyoruz.

XI. BÖLÜM

BAGIŞ DESTANINDA KIRGIZ MİLLİ OYUNLARI

Türklerin geçmişte dini özellikli olan üç büyük töreni vardı: yuğ, sığır ve şölen. Özellikle şölenler, zaman içinde sürek avlarından dönüşte, yuğlarda, doğum-düğün-savaş sonrası düzenlenen toylarda verilen büyük bir ziyafet törenine dönüştü (Köprülü 1999, 72-79). Bu toyların sadece düzenleniş nedeni değil davete gelenlerin oturma düzeni ve şölende kesilen hayvandan alacakları pay bağlamında da büyük bir önemi vardı. Hiç kimse diğerinin yerine oturamaz ve onun payını yiyemezdi. Özellikle Oğuz devlet töresinde gördüğümüz bu durumu (İnan 1998, 241-254)Dede Korkut'taki:

> "Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oğuz biglerin konuklar-idi. Yine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmış-idi. Bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ kurdurmış-idi. Kimüñ ki oğlı kızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından öñine getürüñ, yir-ise yisün yimez-ise tursun gitsün dimiş-idi. Oğlu olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun…" (Ergin 2008, 78).

hikâyesinde de fark etmemek mümkün değildir.

Dünden bugüne Türklerin birliğini ve dirliğini temsil eden bu toylar, zamanla Kırgız Türklerinde de yaşamaya devam etmiş; geçmişteki işlevini sürdürmüştür. Nitekim bu toylar, "er oodarış", "köz tammay", "arkan tartuşuu", "taz süzüştürüü", "tıyın enmey", "coo çabış", "cılanaç çabuşuu", "öpkö çabuşuu", "er sayış", "cambı atuu", "örgütüp taşa saluu", "kunan çabış", "aygır çabuu", "kız kuumay", "töşök talaşuu", "eskertüü", "çakmak alışuu", "elden-elden el çabar", "toktu suramay", "selkinçek", "coo oodarış", "ak çömlök", "çikit çapmay", "kölgö tüşmöy", "caşınmak", "urmay uruu", "cooluk taştamay", "eşek sekirmey", "canım dat", "çükö öçkömöy", "han talamay", "cedirmek", "uyum tuudu", "töö çeçmey" başta olmak üzere kahramanlığın, üstünlüğün esas olduğu pek çok oyunun oynandığı bir ziyafete

dönüşmüş; bu bağlamda ortaya büyük ödüller (bayge) konulmuştur (Tınıbekov 1993, 530-584).

Tınıbekov'a göre bu oyunlar, Kırgız türklerinin savaşla geçirdiği yıllardan kalma olup bugüne kadar gelmiştir. Bu oyunları araştırmacı, iki bölüme ayırır:

a) Bin yıllık geçmişi olanlar: "Cambı atuu", "at çabış", "er sayış", "ulak tartuu" gibi oyunlar Türklerin avcılık atıcılık ve hayvancılıkla geçindiği eski dönemlerin izlerini taşır.

b) Üç yüz yıllık geçmişi olanlar: Yukarıda saydığımız ve "a)" başlığında verdiklerimizin dışındaki oyunlar bu guruba girer (Tınıbekov 1993, 531-532).

Aktan Tınıbekov bu oyunların günümüzde hemen her sebeple düzenlenen resmi ya da gayri resmi törenlerde oynanageldiğini hatta geçmişte olduğu gibi yuğ törenlerinde de söz konusu oyunların sergilendiğini ifade eder (Tınıbekov 1993, 532-533).

Bu bağlamda Sovyet Sosyalist Dönemi'nde Rus yönetiminin başta "kökbörü" olmak üzere geleneksel oyunları, halkın milli duygularını canlı tuttuğu gerekçesi ile yasaklaması da (Kaya 2005, 305) son derece dikkate değer. Zira folklor dolayısıyla kahramanlığa dayalı milli oyunların millet olma bilincini perçinlediğini bilmeyenimiz yoktur.

Kırgız Türklerinde asırlardır yaşayan bu oyunların sosyal hayatın bir aynası olan Kırgız destanlarına dolayısıyla Bagış destanına yansımasından daha tabi bir şey olamayacağı ortadadır. Nitekim söz konusu destanda bu milli oyunların beş tanesine rastlamaktayız. Sayısı az olmasına rağmen Kırgız kültürü bağlamında Bagış destanının daha iyi tanımlanacağı düşüncesiyle bu oyunların anlatıdaki yansımalarını incelemek istiyoruz.

11.1. KÖKBÖRÜ-ULAK

Kırgızların milli oyunlarından "kökbörü", güncel anlamda futbol, güreş veya cirit karşımı olarak algılanabilecek ancak bir oğlak/tekeyi kapma ve belirlenen yere bırakma esasına dayanan, at üzerinde kurulan iki takım ile oynanan bir savaş

oyunudur. Bu oyun ufak farklar ile tüm Türk Dünyası'nda bilinmekte ve oynanmaktadır.

Kökbörü oyununa "kökbörü-ulak" denmesinin sebebi oyunun bir diğer adının da "ulak tartış" olması ve bir oğlağı kapma esasına dayanmasıdır. Oyunun menşei ise şu anlatı ile belirginleşir:

> "Çok eskiden bir savaş olur ve köyün silah tutan bütün erkekleri savaşa gider. Neredeyse köyde kalanları koruyacak kimse kalmaz. Köye kurtlar gelir ve hayvanlara zarar verir. Geçimini büyük oranda hayvancılığa bağlayan halk, bundan büyük oranda etkilenir. Bu arada savaştan dönen erler köye dadanan kurtları görünce hemen onlara saldırır. Bazılarını bıçakla, bazısını okla, bazılarını da ezerek öldürür. Hatta canlı kalan kurtları, at üzerinde birbirlerine atarak eğlenmeye başlar. Bu o kadar hoşlarına gider ki, kalan diğer kurtları da birbirlerine atarak oyun oynarlar. Zamanla canlı ele geçirdikleri kurtlarla oynamayı gelenek haline getirirler. Oynadıkları bu oyunun adına kökbörü "bozkurt" derler. Oyun böylelikle ortaya çıkar. Ama gittikçe kurtların azalmaya başlaması üzerine yiğitler kurt yerine tekeyi oyun aracı olarak kullanırlar. Daha olgunlaşmamış yiğitler ise teke yerine ulak "oğlak" ile oynarlar ve ulak çekerler. Bundan dolayı kökbörünün bir diğer adı da ulak çekmedir."(Kaya 2005, 303-304).

Kırgız sosyal yaşamından destanlara yansıyan "kökbörü" oyunu, destanlarda kendine geniş bir yer edinmiş; oyunu oynayanlarla toplum arasında bir bağ kurulmuştur. Nitekim oyunun başlaması sırasında söylenen türkü-şiirlerde de bu durum açıklıkla görülmektedir:

"Men Manas'tın tukumdagı turasın

Kalka kalgan babalardın murasın (Kaya 2005, 313)

Kırgız barda kökbörünün kök tusun

Kılımdardın kılımdarga ulantsın" (Kaya 2005, 313).

bilgisinden de anlaşılacağı üzere bu oyun, çok eski dönemlerde kurt ile oynanmış zaman içinde kurdun yerini oğlak almış olmalıdır (Tınıbekov 1993, 545-546). Bu oyunun "kökbörü" adıyla bilinmesi ise tamamen Türklerin kurttan türeme ve Ergenekon efsaneleriyle hatta Gök Tanrı inancıyla ilgili olmalıdır. Zaten "kökbörü" kelimesindeki "kök"(gök) yani "boz" terimi de bunu ifade etmektedir (Yayın 2012, 45-47, 74).

Anadolu'da "öndül kapmaca" olarak adlandırılan bu oyunun oynanış biçimi kısaca şu şekldedir: Her biri 10, 15 veya 20 kişi ve aynı sayıda attan oluşan iki takım kurulur. "Kökbörü" ya da oğlağın sahanın ortasına hakem tarafından bırakılması ile oyun başlar. Oyunda amaç "kökbörü"yü bitiş çizgisine bırakmaktır. Takımlar bunu gerçekleştirdikçe puan alır ve en çok puanı biriktiren takım oyunu kazanır. Oyunun at üzerinde hummalı çekişmeler gerektirmesinden dolayı bu oyunu oynamak için en az on beş yaşında olmak gerekir (Tabaş ve Maratkızı 2010, 232-233; Altay 1998, 152).

Oyunda her zaman canlı bir oğlak veya teke kullanılmaz. Bunun yerine başı ve ayakları kesilmiş bir oğlak veya teke postu kullanılır ki; bunun sebebi çekişme esnasında hayvanın uzuvlarının kopup oyunun galibinin belirlenmesini zorlaştırmamasıdır. Oyunun sonunda galip gelen takımın, bu oğlakları pişirerek bir ziyafet çekmesi ise gelenektir (Polat 2005, 44, 132).

"Kökbörü" oyununun kalabalık ve coşkulu bir izleyici kitlesine sahip olması yakın zamanda Orta Asya'da uluslararası bir federasyon kurulmasını ve turnuvalar düzenlenmesini sağlamış; bu milli spor özellikle Kırgızistan ve Kazakistan arasında gerçekleşen müsabakalar ile dikkati çeker olmuştur. Oyunun coğrafyası Afganistan'a kadar genişleyip orada "buzkaşi" adı ile yaşatılmaya devam etmektedir (Time Türk 8 Kasım 2012).

Düğünlerde, beşik toylarında genç erkeklerin bir anlamda kendilerini genç kızlara göstrmesine olanak sağlayan bu oyun, Kırgız destanlarında da düzenlenen toyların, kutlamaların olmazsa olmazıdır. Nitekim Kurmanbek destanında Ekez'i öldürüp Dölön'ü yaraladıktan sonra haraç alan Kurmanbek'i kutlamak için Akkan'ın "kökbörü" oyunu tertip edip zurnalarla onu karşılaması söz konusudur:

> “Kaşkardın hanı Akkan Kurmanbektin Kalmaktı kamap, Ekezdi sayıp öltürüp, Dölöndü caraluu kılıp, alım alıp çıkkanın ugup kerney, surnay menen kökbörü tartıp, colun tosup çıkkan eken. Attan tüşüp Akkan kırk cigiti menen cardanıp karap turdu. Kurman-bek kırk cigiti menen kelip attan tüştü.” (Köse 2005, 261).

Buna ilaveten Kanışay’ı istemeye giden Kurmanbek’i karşılamak için Bakburhan’ın, gençlere “kökbörü” oynattığı da görülür:

> “Töpö çeçendin sözün Bakburhan baştagan köpçülüktün baarı uguşup; Kanışaydı bem1ek boldu. Bakburhan üyünö kelip, ordo kızdan otuzdu, sınaakı suluu kelinderden otuzdu, kırkcigit koşup, "tosup kelgile", dep ciberdi. Alardın arasınan kemey, sumaydı tarttırıp, boz baldarga kökbörüsün tarttırıp, tört ak örgöö kötörüp Kurmanbek baatırdı şaanı-şököt menen tüşürdü.” (Köse 2005, 311).

satırlarında verildiği üzere…

Kırgız destanlarından Cañıl Mırza’da da çeşitli kutlamalarda “kökbörü” oyunu tertiplendiği görülür. Nitekim Burhuy ve Ürbülçök ile karşılaşmadan önce Cañıl, bu savaşın zaferle sonuçlanacağından emindir ve bu fikrini halkına açmak niyetiyle tertip ettiği toyda, “kökbörü” oyunu düzenler. Nitekim:

> “Cañıl Mırza toy kılıp,
> Köpçülükkö oy kılıp,
> Kökbörüsün tarttırıp,
> At-kunanın çaptırıp,
> Cambıdan kıyık attırıp,
> Oyun-külkü katkırık.
> Kazkarasın baylagan,
> Kastaşkanın caylagan,
> Kıykırıktan şaşpagan,
> Caanı caza tartpagan,
> Atkanı tirüü kaytpagan,

Asker kurup taştagan.
Mergenge cambı attırıp,
Atkandarın caktırıp, (Çelik 2010, 155)
Toydun etin tarttırıp,
Kazkarası oynoktop,
Üstündögü er Cañıl,
Ak cılanday soyloktop.
Cılkıçı bardı kıykırıp,
Coo aldı dep aykırıp,
Burhuy degen ün çıktı,
Ürbülçök dep çuu çıktı." (Çelik 2010, 156)

dizelerinde görüldüğü üzere halk "kökbörü" oyunu ile eğlenmekte; özellikle gençler bu oyunu oyamaktan büyük bir zevk almaktadır.

Kıgızların milli oyunu vasfına sahip "kökbörü", Bagış destanında da yer almakta; diğer destanlardan alıntılanan örneklerde görüldüğü üzere toylarda halkın beraberce eğlenmesine, birlik duygusunu tatmasına hatta gençlerin kendilerini göstermesine de olanak sağlamaktadır. Zira:

"Mayda baldar bir bölök,
Tayların minip carışıp.
Mırza çıkma caş baldar,
Kökbörü-ulak tartışıp.
Oozu caydak nemesi,
Tamaşa menen aytışıp,
Kız, kelinder çogulup,
Moynuna kolun artışıp,
Çekesinde koroonun,
Kurdayt bular basışıp.
Köñülü süygön caştarı,
Kirpik ımdap, kaş serpet,
Aldınan közün atışıp.

«Eç bolboso bozoylor,
Ünümdü ugup kalsın» - dep,
Oylono tüşüp kelinder,
Şañkıldap külö kalışıp.
Altından söykö kolboordu,
Akırekte carkıtıp.
Tuura tartkı kümüştön,
Eleçekke tagışıp.
Beldemçi belde kınalıp,
Oloñdoy çaçı çubalıp.
Oolcuy basıp buralıp,
Sımbat tiktep eçeni," (s. 18)

satırları ile verilen "kökbörü" oyunu, Bagış'ın Cediger ülkesine idareci oluşunu kutlamak amacıyla verilen "bey toyu"nda delikanlıların kendilerini genç kızlara göstermek için oynamaları; genç kızların da delikanlılara kendilerini beğendirmek için süslenerek oyunu izlemeleri ile belirginleşir. Destanda aynı oyun "ulak tartış" şeklinde de karşımıza çıkmaktadır:

"Bölümçülör barıştı. (s. 169)
Baygeni bölüp salıştı.
Beş cüz elüü beş atka,
Bayge maldı sayıştı.
Bilermender bölüştü,
Bir miñ cılkı, üç miñ koy
On cambı kümüş, cüz altın,
Baş baygeden körüştü.
Oonabaska sayganı,
Tört tülüktön tört toguz,
Ak kümüş cambı bir bolup,
Kanday arbın bayge - dep,
Ukkan canga düñ bolup.

Karap turup bayge alıp,
Süröböskö toktoşup,
Attı aydatıp ciberip,
Kayra tüşüp el konup,
At on kündö kelginçe,
Tañ tamaşa köp bolup.
Baatırlar çıgıp sayışıp,
Balbandar çıgıp alışıp,
Körüşüp cöölör tayışıp,
Alganı möröy alışıp,
Aldırgan kuru kalışıp.
Ulak tartıp köpçülük,
Köbünün kolu karışıp.
Çatıraş, korgool, çakmagın,
Ar kayda oynop top bolup,
Baarısında bayge bar,
Baygesiz neme cok bolup.” (s. 170)

dizelerinde görülen bu durum oyunun iki isminin de kullanıldığını gösterir.

Destanda “tört toguz” şeklinde verilen ödül (bayge) ise başta en fazla at olmak üzere dört çeşit (diğerleri koyun, deve, sığır) hayvandan dokuzlu grup alnıması demektir. En değerli grup, at ve devenin çoğunlukta olduğu durumlardır. Daha çok nişanlı kızın kaçırılması, hırsızlık, namus, hakaret, saygısızlık, dövme, küfür (Altay 1998, 148-151) gibi nedenlere bağlı olarak kesilen ve ödenen bu cezanın Kırgız milli oyunlarında ödül olarak görülmesi ise son derece dikkati çeker.

11.2. ER SAYIŞ

Daha çok aş ve büyük törenlerde oynanan bu oyunda iki taraf vardır ve tarafları temsil eden oyuncular karşılıklı olarak, yüzyüze dizilirler. Oyunu yöneten kişi:

"At cakşısın mingizip
Ak olpok zoot kiygizip
Almambettey aybattuu
Kan Koşoydoy kayrattuu
Bet algan cerden çuratkan
Bört kılıp coonu sulatkan
……
Er sayış berse baygendi al"

dedikten sonra iki taraftan birer kişiye at, koşum takımları, oyuna özgü giyisiler ve mızraklarverilir. Bu arada söz konusu oyun yöneticisi:

"Attanıptır nayza alıp
Ak kalpak Kırgız balası
……
Uşu turgan kalın el
Bir atadan bolobuz
Başka saysan kokuştan
Seni baatır debey koyobuz"

der demez iki taraf, at üstünde oldukları halde mızraklarının da yardımıyla birbirlerini at üstünden yere yıkmaya çalışırlar. Ödül kurallara uygun yarışan ve kazananındır. Bu arada ödülün töreni düzenleyen kişi tarafından belirleneceği ve ortaya konacağı, kazananın olmaması veya kazanan kişinin de isteğiyle uygun bir şekilde ya da yere dağıtılacağı da Tınıbekov'un verdiği bilgiler arasındadır (Tınıbekov 1993, 540-445).

Mızrak müsabakası anlamına gelen "er sayış", gençlerin kuvvetlerini göstermelerine olanak sağlayan önemli bir savaş oyunudur. Kurmanbek destanında,

Kurmanbek'in on dört yaşından beri "er sayış"ta usta olması onun kahramanlığını anlatmak için öne çıkarılan özelliklerinden biridir. Destanda bu durum:

"Azırkı kündö Kurmanbek
Cıyırma törttö eaş bolso,
On törtünön ber cakka
Er sayışka maş bolso,
Kırgız menen Kıpçakka
Kızmatı menen baş bolso,
Özbek kalkı kadırlap,
Özünün elin köpsünüp,
Kargaday bala kezinen
Karmaşarga coo kütüp,
Kanday baatır bolso da
Alıp cürsö kan bürküp," (Köse 2005, 309)

dizeleriyle anlatılır.

Bagış destanında Baka Mançu ile savaşmadan önce Cediger halkının savaşa, eğlenerek oyunlarla gittiğini anlatmak için "er sayış" oynadıkları:

"Eñkeyse cölök er alıp,
Tarttırıp emgek el alıp,
Bolboymun Bagış atanıp.
Cedigerdi bul cerge,
Tamaşa, uruş, er sayış,
Körüp ket - dep köön açıp,
Caş baldarın çogultup,
Alıp kelip koygomun." (s. 63)

dizeleriyle anlatılırken; Bagış ile mızrak savaşı yapan Köñtöy'ün ne denli güçlü bir kahraman olduğu da yine "er sayış"ta usta olması üzerinden yansıtılmak istenir. Bu durum destanda:

"Kökcal Bagış turabı.

Toodoy Köñtöy, er Bagış,
Tuş kelişip kalışıp,
Tüyşüktü salıp ketüügö,
Bul tügöngür aramdar,
Ölümön korkup ayanbay,
Ölör cagın karanbay,
Kanduu nayza karmaşıp.
Kaçırışıp cönödö,
Barlık küçün arnaşıp.
Küülöp nayza sundurup,
Küülörü kulak tundurup.
Tüpöktüü nayza alışıp,
Türtüşüp bular barışıp. (s. 96)
Birden muştap alışıp,
Nayzanın uçun tiygizbey,
Kamıntpay erler kagışıp.
Kazabı artık çoñ doñuz,
Çıñgış cumşap köp cürüp,
Er sayışka maş bolup,
Köñtöy atı coyulup,
Kötölök atka al konup.
Betteşkenin mant kılıp,
Alıp cürüp alaktap,
Cer tayanbay emgiçe,
Kelgen eken bul betpak. (s. 97)

dizeleriyle hem Bagış'ın hem de Köñtöy'ün ne denli güçlü olduklarının "er sayış"ta usta olmaları üzerinden gösterilir.

11.3. CAMBI ATUU

Tınıbekov'a göre Kırgız Türklerinin çok eski dönemlerinden kalan ve avcılıkla geçindikleri hayatlarından izler taşıyan oyunlarından birisi de "cambı atuu"dur. Oyun ölenin birinci yılında verilen büyük aşlarda, beşik toyu başta olmak üzere büyük törenlerde oyananan bir oyun olagelmiştir. Bir başka ifadeyle "cambı atuu" her zaman oynanan bir oyun değildir (Tınıbekov 1993, 545).

Oyunun oynanışı kısaca şöyledir: Geniş bir alana iki büyük direk çakılır ve söz konusu iki drek birbirine ip ile bağlanır. İpin tam ortasına hedef olarak belirlenen bir nesne asılarak oyuna katılacak olan atıcıların hedefe eşit uzaklıkta aynı çizgi üzerinde durmaları sağlanır. Atıcılardan hangisi hedefin tam ortasına değedirir veya (asılmamışsa) yere düşürebilirse, ödülü kazanır. Hedefin çapı ne kadar küçük olursa oynanan oyunun baygesi (ödül) o kadar büyük olur. Oyun sırasında yarışmacılardan aynı puanı alan olursa ödülün paylaştırılması; kazananının olmaması halinde ise söz konusu ödülün ihtiyacı olana verilmesi veya yarışmacılar arasında eşit olarak bölüştürülmesi hatta ödülü koyanın geri alması da gayet tabidir (Tınıbekov 1993, 545-546; Yayın 2008, 163-170; Maratkızı ve Taşbaş 2010, 223).

Kırgız Türklerinin en eski oyunlarından olan "cambı atuu" Kırgız destanlarına da yansımakta gecikmemiştir. Nitekim Zulayka ve Kococaş'ın bir hafta süren düğünleri boyunca "cambı" da atılır. Hatta bu oyun kayınpederi tarafından avcılığı ile tanınan Kococaş'ın bu konudaki ustalığının sınanması şeklinde karşımıza çıkar:

"Toy berip, konok aldırıp,
Ay camalduu Zulayka,
Adis mergen calgızdı. (Köse 2002, 225)
……..
Cambı baylap kıyıkka,
Cabılıp kalık kündö atıp,
Tiygizgen kişi alat dep,
Dildesine kızıgıp.

Kündüz emes, tündö atıp,
Kalkında kança mergender,
Tiygize albay cambıga,
Talıktı caman kelgen el,
Tiygizgen kişi mergen dep,
At başında cambı alat.
Aga da kuday bergen dep
Bir bir mıltık kötörüp,
Atıp alsam eken dep.
Künü- tünü uktabay,
Tınbay cüröt delbendep. (Köse 2002, 226)
…….
“Mergen deytko cezdebiz,
Atıp bersin küyöö bizge dep,
El ata albay çarçagan,
Bilgenge bu da namıspı?"
Zulayka anda söz ay tat:
“Mergendik dayın belgiñ dep,
Önörüñ artık dalaydan
Özündöy baatır erden dep.
Kadırın körüp caktırgan,
Kaalagan kurbum menmin dep. (Köse 2002, 228)
…….
Atam Koco buyurup
Uşul cerden atamın, (Köse 2002, 229)
…….
Biröö keldi Kocogo
“Küyöön atmak boldu” dep,
…….
Kıtaylardın içinde
Kıyın mergen Kococaş,

……..

Aylında bir kün catpagan (Köse 2002, 230)

……..

Çapçandıgı uşunday

Kococaş mergen bir attı,

Kıldan içke kıyıktı

Kıyşaytıp çerge kulattı.” (Köse 2002, 233)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere

Söz konusu oyunla Bagış destanında da karşılaşmaktayız. Nitekim Bagış’ın, oğlu Toltoy’un doğumu üzerine verdiği beşik toyunda oynanan oyunlardan bir tanesi de “cambı atuu” olup bu durum:

“Türdüü oyun baştadı.

Akındarı Kırgızdın,

Erinbesten aytkanı,

Carışıp neçen mergender,

Cambı atıp catkanı!

Teñge eñgen caştar andan köp,

Cardap turat kız-kelin,

İtelgidey kara köz.

Kıl kıyaktı alışıp,

Karagaydın çayırına,

Kıldı tartıp salışıp,

Kımızdan cutup koyuşup,

Kıyakçılar tartışıp.

Kız-kelinder bölünüp, (s. 170)

Selkinçek teep bulaktap,

Selkiler elge körünüp,

Saamay çaçı celbirep.

Zakımday cüzü melmirep.

Kunduz içik, suusar börk,

Zalkaygan neçen han cüröt.” (s. 171)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Cediger soyunun usta avcıları tarafından oynanmaktadır.

11.4. AT ÇABIŞ

Tınıbekov'a göre Kırgızların bin yıllık oyunlarından bir tanesi de "at çabış"tır. Söz konusu Türk boyunun hayvancılıkla geçindiği dönemlerin izlerini taşıyan atçılığın esas olduğu devirleri yansıtan bu oyun, oyuncuların at üstünde belirlenen hedefe daha önce varmak amacıyla oynanmaktadır (Tınıbekov 1993, 532). "Kökbörü ulak" ve "er sayış" gibi geniş alanda oynanması gereken bu oyun "cüyrük" veya "bayge at" denilen, titizlikle bakılan, kış boyunca özel yemlerle beslenip Temmuz geldiğinde az az otlatılan atlarla oynanır (Altay 1998, 150151). Hemen bütün Kırgız destanlarında yer alan bu oyun daha çok savaş sırasında kendisini gösterir. Savaşçıların hazırlıklarını yapıp ata binmelerini de ifade eden "at çabış", Kırgız kültüründen canlı izler taşıyan Bagış destanında da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Bagış'ın, oğlu Toltoy'un doğumu üzerine verdiği beşik toyunda yiğitler at üstünde yarışırlar; Yakup Han galip gelir ve kazandığı ödülü toya gelenlere dağıtır:

"Mırzalar turat kerilip.
At keler maalı boldu - dep,
Elge kabar berilip,
Tülök baylap, at çapkan,
Küyüp içi calın çok.
Oyununda Kırgız curtunun,
At çapkandan kızık cok.
Tomoyuldun beline,
Keldi baarı dübüröp,
Tokson miñ kişi düñgüröp.
Çañ körüñdü añgıça,
Çapkan attan birindep.
Baybiçenin Tuuçunak,
Bay Cakıp minip barıptır.
Oşol künü Tuuçunak,
Şamal kuup cetkisiz,

Kanattuudan cagalmay,
Uçup kaçıp ketkisiz.
Suulugu cerge salınıp,
Tulpar külük Tuuçunak,
Tört ayagın teñ taştap,
Bir sekirese Tuuçunak,
Kırk kulaç cerdi arıştap.
Üstündögü balanın,
Tizginge kolu karışat.
Arkasınan çıkkan çañ,
Cöö tumanday cazılat.
Kara temir oozduk,
Kömököydö karsıldap.
Ördöktöy moynu uzarıp,
Örttöy közü kızarıp,
Üstündögü balası,
Manastap uraan çuu salıp.
Tüş carım murun aldında,
Tuuçunak çıgıp al barıp,
On cambı kümüş, cüz altın, (s. 171)
Cakıp özü alıptır.
Üç miñ koydu soogat - dep,
Ar kimge berip salıptır.
Miñ cılkını Cakıp Bay:
«Sen da Kırgız uulusuñ,
Toyuña selbik bolsun» - dep,
Bagışka aytıp kalıptır.
Bayge menen Bay Cakıp,
Dalaydın köönün alıptır.” (s. 172)

dizelerinden de anlaşılacağı üzere…

11.5. ER OODARIŞ

Belirtmemiz gerekir ki, destanda oynanma şekli ve oynandığına dair herhangi bir bilgi verilmemekle beraber "er oodarış" adlı "at üzerindeki oyuncuların birbirini düşürmesi esasına dayanan" Kırgız milli oyunu ile de karşılaşmaktayız. Aşağıya aldığımız:

"Kunan suutup, at taptap,
Oodarışka, sayışka
Bilegi coon er tandap.
Corgolorun kındıytıp,
Kandırıp suutun corgonun,
Sümbödöy kılıp zıñkıytıp.
Baldarga kiyim casatıp,
Katarlap kiyip casanıp,
Kümüştön kemer kurçaşıp,
Tebeteyin kırdaşıp,
Kakıldatıp komuzun,
Akındarı ırdaşıp
Bagıştın kelip aylına,
Bar Cediger çoguldu." (s. 20)

satırlarından da anlaşılacağı üzere Bagış'ın "bey toyu" sırasında yarışmaya çıkarılacak olan yiğitlerin seçiminde gördüğümüz bu oyun "oodarış" olarak verilmektedir.

Görüleceği üzere Yusuf Mamay, destandaki savaş sahnelerine söz konusu oyunları yerleştirmiş; bir yerde bu oyunların asıl kaynağını bildiğini de ortaya koymuştur. Ayrıcabu milli oyunlar, epik kurallar bağlamında şekillenmiş ve Bagış destanında da bu şekilde yer alarak; Mamay'ın destan geleneği kadar Kırgız kültürüne de hâkimiyetini ortaya koymuştur.

SONUÇ

Bagış destanı, Kırgız Türklerinin XII.-XIX. yüzyıllar arasındaki hayatlarından izler taşımaktadır. Destanın Kırgızların çok eski dönemde yaşadığı bilinen Cediger soyunun kültürel hayatları yanı sıra Hun Türklerinin Çin'in hâkimiyetine girişi ile başlayan, Altın Ordu Devleti'nin yıkılışı ve Kırgızların Tiyan-Şan Dağları eteklerine gelmesi ile devam eden; XVIII. yüzyıl sonuna dek Çinlilerin Kalmuk kolunun saldırılarına mağruz kalışları, Moğolların Kırgız-Kazakları hâkimiyeti altına almaları, Özbek Devleti'nin kuruluş ve yıkılış süreçleri ile Hokand ve Buhara Hanlıkları'nın kuruluşu, özellikle de Hokand Hanlığı'nın bugünkü Kırgız Devleti'nin kuruluşundaki yeri ve önemi konusunda tarihi gerçekle de bağdaşan bilgiler içermesi değerini bir kat daha artırmaktadır. Söz konusu olayların Kazakistan, Kırgızistan, Çin, Doğu Türkistan, Tacikistan, İran'ı içine alan büyük bir coğrafyaya yayılması ise Yusuf Mamay'ın hem Kırgız hem de Türk Dünyası tarihi konusundaki yetkinliği ile açıklanabilir. Destanda yer alan Cengiz Han, Bolot (Polat Han), Baytur, Baka, Madıköl, Camgırçı gibi kahramanlar da bu konudaki düşüncemizi doğrular niteliktedir.

Yusuf Mamay'ın belirtilen yetkinliği destanın teşekkülünde de kendisini hissettirmektedir. Nitekim Mamay, Bagış destanının merkezine Kırgızların en eski kabilelerinden Cediger soyunun yaşayışlarını esas almakla kalmamış; Manas, Semetey, Toltoy, Dede Korkut gibi Türk Dünyası'nın önemli destanları yanı sıra Ali Baba ve Kırk Haramiler masalı, Leyla ile Mecnun mesnevisi gibi vakadaki olayların geçtiği bütün coğrafyaların sözlü ve yazılı edebiyat örneklerinin veya izlerinin Bagış'ta yer almasını da sağlamıştır.

Mamay, sadece Kırgız ve Türk Dünyası tarihini değil mitolojisini de çok iyi bilmektedir. Nitekim Kırgız Türklerinin Bugu Soyu'nun türeyiş efsanesi olan "Kutsal Geyik Ana", Türk Dünyası'nın hem demir kültü hem de albastı inancını yansıtan bakır tırnaklı "Cez Kempir", "Tepegöz-Celmoguz" bunlardan sadece birkaçını oluşturmaktadır.

Bagış destanı, Kırgız Türklerinin sadece destanın yazıya geçirildiği XX. yüzyıl Türkçesini değil daha eski dönemleri hatırlatan sözcük ve sözcük gruplarını içermesi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Nitekim deyim, atasözü, alkış-kargış gibi Türkçenin çeşitli ifade şekillerinin destanda yer alması da bu zenginliğin bir ifadesidir. Özellikle deyimlerin sayısı dikkati çekecek kadar fazladır. Destanın içerdiği tarihi tabakaları göstermesi kadar destancının Kırgız dilinin dününü ve bugününü bildiğini de ortaya koyan bu durum, bilhassa anlatıda yer alan arasözlerin fazlalığı ve çeşitliliğinde de kendini hissettirmektedir.

Bagış, Kırgızların XII. yüzyıldan itibaren sadece tarihini vermekle kalmayıp kültürel hayatlarından izler taşıması bakımından da değer taşımaktadır. Destanda Kırgız gelenek ve görenekleri, inanç ve ritüelleri, halk hekimliği, yemek kültürü, eğlence kültürü, insan hayatının bütün aşamaları, aile kurumuna ilişkin satırların bulunması da bunu ifade etmektedir. Özellikle toylarda Kırgız milli oyunlarının da yer alması söz konusu kültürel tabakayı son derece zenginleştirmektedir.

Bagış, bir destanın teşekkül aşamalarını göstermesi bakımından da son derece dikkate değer. Gerek destanda yer alan motif ve epizotlar gerekse kahramanlar ve içinde yer aldıkları olaylar ile bu olayların geçtiği coğrafya ve işaret ettiği tarihi tabakaların epik kurallara göre düzenlenip anlatılması da bunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Yusuf Mamay'ın destan geleneğini çok iyi bildiği bir kere daha ortaya çıkmaktadır.

Bagış destanı Türk'ün evrene bakış felsefesini yansıtması bakımından da diğer destanlar arasında kendine ayrı bir yer edinmiştir. Özellikle Bagış'ın şahsında belirginleşen bu felsefe "kutsal vatan" ve "cihan hâkimiyeti" düşünceleri ile destana yansımakta; Bagış'ın yanı sıra diğer kahramanların savaş sırasında kullandıkları silahlarla da bu felsefe temsil edilmektedir.

Diyebiliriz ki Bagış destanı Kırgız Türklerinin özgürlüklerini haykıran, bu yoldaki mücadelelerini anlatan destanlarından sadece bir tanesidir.

METİN

BAGIŞTIN BİYLİKTİ KOLGO ALIP CEDİGER ELİNE BAŞ MAANA BOLUŞU

Cediger Kırgız elinde,
Cetisuunun cerinde,
Ceti atadan ber cakka
Cerdep kelgen cer ele.
Çıgıştan çıkkan Çıñgış Kan,
Çır baştap çatak salgınça
Tiybegen kişi tegele.
Egin aydap cay catkan,
Çarba östürüp mal tapkan,
Ookattın kılıp aylasın,
Tapkanı menen can bakkan.
Birine biri çoñsunup,
Öydö-tömön aytpagan,
Kerek ele maga dep,
Biröögö basıp barbagan.
Kiyik alıp taş-taştan,
Tamaşadan kalbagan.
Süylöşpögön cat elge,
Tiyişpegen kişige.
Cakın köçüp kelgende,
Orozoy menen sıylaşkan.
Kırgızga kelir Mañguldar,
Kürü kayra ketkende:
«Orozoy menen Cediger
Cakın el - dep canaşkan,

BAGIŞ'IN BEYLİĞİ ELE ALIP CEDİGER ÜLKESİNE BAŞKAN OLUŞU

Cediger Kırgız ülkesinde,
Yedisu taraflarında,
Yedi atadan bu tarafa
Yerleşip durduğu yer idi.
Doğudan çıkan Cengiz Han,
Anlaşmazlık çıkarıp, kavga başlatana dek,
Onlara saldıran kimse olmamış.
Toprağı sürüp huzurlu yaşamış,
Hayvan yetiştirip mal-mülk sahibi olmuş,
Geçinmenin bulup çaresini,
Dirlik düzenlik kazanmış.
Biri diğerine kibirlenip,
İleri-geri söylenmemiş,
İhtiyacım var deyip,
Kimseden bir şey istememiş.
Dağ-tepe geyik avlayıp,
Eğlenceden de kalmamış.
Konuşmamış yabancılarla,
Sataşmamış kimselere,
Yakınına göçüp geldiğinde,
Orozoy ile hürmet ve ikramda bulunmuşlar.
Moğollar Kırgızistan'a gelip,
Eli boş döndüklerinde,
"Orozoy ile Cediger
Yakın halk diye düşünmüşler,

Kırgız menen Cediger,
Bir tuugan» -dep karaşkan.
«Cedigerdi bir künü,
Çaap alsak» - dep samaşkan.
Cedigerge Kalmaktar,
Şıltoolop kişi ciberet:
13
«Orozoygo başında,
Cediger sensiñ, kubat - dep.
Orozoy öldü acaldan,
Tokson miñ tütün köp curtu,
Kalmakka bular karaşkan.
Bilmeksen bulap Cediger,
Sen catasıñ ar kaçan!
Alım salık bizge ber,
Buzulbay aylıñ cata ber.
Ayanbay bergin barıñdı,
Aydatıp bergin malıñdı.
Aytkan sözgö bolbosoñ,
Boş kılamın şaarıñdı.
Ketiremin alıñdı,
Keyitemin karıñdı.
Keñeşip coobuñ bergin!» -dep;
Kelgen Kalmak munu ayttı.
Cedigerdin elinde,
Bay degen bar bir kişi,
Baş biylegen al kişi.
Azar Tümön malı bar,
Cedigerden çıkkan bay.
Ata-enesi başında

Kırgız ile Cediger,
Kardeş" diye düşünmüşler.
"Bir gün Cediger'i,
Yağmalasak" diye düşünmüşler.
Kalmuklar Cediger'e
Bahane bulup adam gönderirler:
13
"Önce Orozoy'a,
Sen Cediger'sin, kavat deyip,
Orozoy ecelinden öldü.
Doksan bin haneli yurdun hepsi,
Kalmuklara boyun eğdi.
Bilmezlikten gelip Cediger,
Sen nasıl durursun!
Vergilerini bize ver,
Köyün bozulmadan kalıver.
Tereddüt etmeden ver varını-yoğunu,
Sürüyüp ver hayvanını.
Söylediklerimi yapmazsan,
Alt üst ederim şehrini.
Tüketirim gücünü,
Ardıma koymam elimden geleni.
Düşünüp cevabınızı verin!" deyip,
Gelen Kalmuk bunları söyledi.
Cediger'in ilinde,
Bay adında bir kişi var
Amirleri idare etmiş o kişinin,
Sayısız malı var,
Cedigerlidir bu zengin.
Doğduğu zaman anne-babasının,

Koygon atı dagı bay.
Al kezekte Cediger,
Cetisuu şaarın sala elek,
Eelep şaar ala elek.
Kışında bolup oyunda,
Cazındası adırda,
Cayındası toosunda,
Cetisuu cerin aralap,
Mal baguuçu çak ele.
Kalmaktın kebi ugulup,
Baarı kalbay çogulup,
Ayıl başı atanıp,
Aksakal bolup el bilgen,
Bay üyünö barıştı.
Keñeş kılıp olturup,
Mamintip kebin salıştı:
«Biz bereli mal, puldu,
Cedigerdin curtunan
Ketireli Muñguldu.
Kabarın ugup catabız,
Kalmaktın eli köp boldu.
Bastaşkan küyüp çok boldu,
14
Köbüröök buga tiyişken
Tüp otu menen cok boldu.
Togotpoy cürüp Orozoy,
Tolgon Kırgız ne boldu?
Çoguluşup Kalmakka
Toskon bende bolbodu»,
Dep süylöşüp olturup,

Koyduğu adı bile Bay.
O sırada Cedigerliler,
Yedisu şehrini inşa etmemişlerdi,
Başka şehir de zapt etmemişlerdi,
Kışın çukurda olup,
Baharları tepede,
Yazları dağlarda,
Yedisu topraklarını dolaşıp,
Hayvan baktıkları zaman idi.
Kalmuklar'ın söyledikleri söz duyulup,
Hepsi birden toplanıp,
Köyde temsilci seçilip,
Tecrübeli, halk içinde tanınlar,
Bay'ın evine vardılar.
Enine boyuna düşünüp,
Şunları ileri sürdüler:
"Biz hayvan, para verelim,
Cediger yurdundan,
Gönderelim Moğol'u,
Haberini duymaktayız,
Kalmuk halkı çoğaldı.
Bastığı yer yanıp kor oldu.
14
Toplanıp bunlara saldıran,
Ateşiyle kül oldu.
Tedbir almayıp Orozoy,
Onca Kırgız'a ne oldu?
Bir araya gelip Kalmuklar'a,
Karşı duran olmadı."
Diye konuşup durup,

Berüüçü malın toptodu.
Cılkıdan sanap bir miñdi,
Koydon böldü beş miñdi.
Otuz kızıl nar böldü,
Bir miñ beş cüz uy böldü.
Kıl corgodon toguzdu, .
Bölgön malga koşuştu.
Ar türdüü asıl buyumdan,
Otuz nar cügün tolturdu.
Ber dep kelgen Mañguldun,
Astına munu salıştı.
Az, köp debey Kalmaktar,
Al saparda alıştı,
Aydap ketip kalıştı.
Cedigerden Kalmaktar,
Cetkire olco tabıştı.
Cedigerden algan mal,
Cerine aydap barıştı.
Al kezde Bagış çette ele,
Kiyik atıp, kuş salıp,
Tamaşaga ketti ele.
Can cürböstün çölünö,
Kayıpçının kölünö,
Aylına Bagış keliptir,
Talaada cürüp köp kündö.
Aylına kelip kep ugup:
«Cedigerden alım - dep,
Alıstan kelip Mañguldar,
Asıl buyum, arbın mal,
Alıp ketti - dep ugup,

Vereceği hayvanı topladılar.
Sürüden hesaplayıp bin tanesini,
Koyundan böldüler beş binini.
Otuz al deveyi ayırdılar.
Bin beş yüz inek ayırdılar.
Tavındaki yorgadan dokuzunu,
Ayırdığı hayvanlara eklediler.
Her türlü eşyanın iyisinden,
Otuz deveye yüklediler.
Ver diye gelen Moğol'un
Önüne bunları serdiler.
Az çok demeyip Kalmuklar,
İlk seferde aldılar.
Sürüyüp götürdüler.
Kalmuklar Cediger'den,
Yeterince ganimet aldılar.
Cediger'den aldıkları malı,
Sürüyüp yerlerine götürdüler.
O sırada Bagışuzakta idi.
Geyik avlayıp, kuş salıp,
Eğlenmeye gitmiş idi.
İnsan ayağı basmayan çöle,
"Kayıp"ın gölüne.
Bagış, gelmiş köyüne,
Bozkırda yürüyüp günlerce,
Köyüne gelip şunları duyar:
"Cediger'den vergi diye,
Uzaktan gelip Moğollar,
İyi cins eşya, pek çok hayvan,
Alıp gitti diye duyup,

Arkasınan Mañguldun.
Baramın!» - dep oolugup.
Bardaş kılıp er Bagış,
Bastırgalı catkanda
Ooruga kaldı colugup.
Sarı ooru bolup baş oorup,
Baralbay kaldı soolugup.
Atası Bay anı ugup,
Bagışka barıp atayın:
«Balam Bagış, kantesin?
Kalmaktın cayın aytayın.
Basıp barat düynönü,
Bagı artıp Mañguldar,
Arbıp barat cılına
Başı artıp Mañguldar.
Cuñgardın atın ukkan bar,
Anı kaçan körgön bar?
Oşondon beri karata,
Cerdi aldı Mañguldar.
Orozoydun tuşunda
Tokson miñ üylüü tolkugan.
Cer cüzünö taanımal
Tolgon Kırgız köp eldi,
Talap aldı Mañguldar,
Barba, balam, tilimdi al!
Alışınça maldan ber,
Emineden kemiñ bar?
Barganıñ menen Mañgulga,
Bagış bolot çoñ zıyan!

Arkasından Moğol'un,
Gideyim!" diye hiddetlendi.
Derleyip toplayıp yiğit Bagış,
Sefere çıkacakken,
Hastalığa yakalandı.
Sarılık olup başı ağrıyıp,
Güçsüz kalıp, gidemedi.
Babası Bay onu duyup,
Bagış'ın yanına gelip:
"Evladım Bagış, neredesin?
Kalmuk'un yaptıklarını söyleyeyim.
Her yeri istila edip,
Moğolların sayısı artıp,
Yıldan yıla büyüyorlar.
Sayıları çoğalan Moğollardan,
Cuñgar'ın adını duyan var mı,
Acaba onu gören var mı?
O zamandan bu yana,
Toprak aldı Moğollar.
Orozoy'un vaktinde,
Doksan bin haneye ulaştılar.
Dünyaca tanınan,
Sayısı çok Kırgızları,
Yağmalayıverdi Moğollar.
Gitme, oğlum, sözümü dinle!
Ne isterlerse ver,
Kimden ne eksiğin var?
Moğol'a vardığın zaman,
Bagış büyük zarar göreceksin!

Cergeleşken ceeginde,
Cedigerdin elinde,
Atka miner uul cok,
Tañuu bolor beliñe.
Takandaşıp Kalmakka,
Tarap ketpey ar kayda,
Turganıñ cakşı ceriñde.
Biyligimdi bereyin,
Taanıtıp seni eliñe.
Şaar salıp, eliñ bak,
Aa körökçö ceriñde!
Takandaşıp Kalmakka,
Takır cakşı bolgon cok,
Baş kötörör kişinin
Baarın Mañgul koygon cok.
Malın alıp büt eldin,
Badirek Kalmak koygon cok!
Tilimdi algın, barbagın,
Ay sayın alım bergin - dep,
Maldı Kalmak algınça,
Cetisuunun kuyuşka,
Caraşıktuu oyduñga,
Cakşınakay şaar sal.
Şaar salsañ ceriñe,
16
Belgi bolot bilip al!
Talamay koyso Kalmaktar,
Büt tügönöt kara mal.
Karalap şaarga Cediger
Canın baksın tilim al!»

Yerleştiğin yerin yakınında,
Cediger ülkesinde,
Ata binen oğul yok,
Destek olacak sana.
Çekişip Kalmuk'la,
Yayılıp gitmendense her tarafa,
Kalman daha iyi bu yerde.
Beyliğimi vereyim,
Seni iline tanıtayım.
Şehir kurup halkı yönet,
Öyle duracağına, kendi yerinde!
Çekişip de Kalmuklarla,
Sonu iyi olan yok.
Baş kaldıran kişilerden,
Moğolların sağ bıraktığı yok.
Ülkenin bütün malını alıp,
Murdar Kalmukun bıraktığı yok!
Sözümü dinle, oraya gitme,
Her ay vergi ver deyip,
Mallarını Kalmuk ele geçirinceye kadar,
Yedisu'nun merkezinde,
Uygun bir düzlüğünde,
Güzel bir şehir kur.
Şehir kurunca toprağına,
16
O senden nişane kalır!
Kalmuklar yağma etse,
Bütün sürülerin tükenir.
Cediger şehrini yönetip,
Hayatına devam et, sözümü dinle!"

Bala Bagış al kezde,
Bar ele cıyırma caştarda.
Baydın kebin ukkanda,
Bayga berdi ubada,
Kalmaktarga barbaska.
On kün ötüp aradan,
Aksakaldın baarısın,
Bay çakırdı ayılga
Kemegeden altını,
Kazdırdı üydün canına.
Altı beeni soydurdu,
Kemegenin başına.
Eşikke kiyiz saldırıp,
Çaykatıp koygon kımızdan,
Çanaç-çanaç aldırıp,
Sır ayakka kuydurup,
Kütüp cattı köp eldi,
Bir çetinen sundurup.
Kımızga kuymak salışıp,
Bahalaşıp kalışıp.
Kalkayta cutup kımızdan,
Suusundarı kanışıp.
Küüldöştü alaman,
Tamaşa kebin salışıp.
Samoor menen çay içip,
Şaşpay baarı cay içip.
Tayar bolup tamagı,
Añgıçaktı et ceşip.
Ustukan mülcüp, tuuraşıp,
«Kana emese çık» - deşip,

Genç Bagış o zaman,
Yirmili yaşlarda idi.
Bay'ın sözünü duyunca,
Bay'a yemin verdi,
Kalmuklara gitmemeye.
On gün geçince aradan,
Eşrafın hepsini,
Köye çağırdı Bay.
Altı tane ocağı,
Evin yanına kazdırdı.
Altı kısrağı kestirdi,
Ocağın başında.
Avluya keçe döşettirip,
Çalkalayıp kımız koyup,
Tulumlara doldurup,
Cilalı kaplara koydurup,
Ağırladı bütün ili.
Bir tarafından uzatıp,
Kımıza "kuymak" koyup,
Birbirlerini övüp,
Kafasına dikip kımızdan içip,
Susuzluklarını giderip,
Nara attı insanlar,
Eğlenceli sözler söyleyip.
Semaverden çay içip,
Hepsi acelesiz, rahatça içip.
Hazır olup yemeği,
Aynı anda etten de yiyip,
Kemik kemirip, doğrayıp,
İliklere de "hadi çık" deyip,

Kazı, karta cayadan
Tabakka kesip döbölöp,
Ak kelde kılıp kalışıp.
Beşiliktey arbaytıp,
Beş mancasın salışıp.
Bilekten mayga malışıp,
Arkası üç, aldı beş
Arandan zorgo alışıp.
Kıçıştı şili, köön aynıp,
Mayga cürböy kalışıp.
17
Mayda baldar bir bölök,
Tayların minip carışıp.
Mırza çıkma caş baldar,
Kökbörü-ulak tartışıp.
Oozu caydak nemesi,
Tamaşa menen aytışıp,
Kız, kelinder çogulup,
Moynuna kolun artışıp,
Çekesinde koroonun,
Kurdayt bular basışıp.
Köñülü süygön caştarı,
Kirpik ımdap, kaş serpet,
Aldınan közün atışıp.
«Eç bolboso bozoylor,
Ünümdü ugup kalsın» - dep,
Oylono tüşüp kelinder,
Şañkıldap külö kalışıp.
Altından söykö kolboordu,
Akırekte carkıtıp.

"Kazı", "karta", "caya"dan,
Tabağa kesip tepeleme doldurup,
Birlikte "ak kelde" yapıp,
Yaba gibi çıkartıp,
Beş parmağını daldırıp,
Bileklerine kadar yağa bulanıp,
Arkası, önü kalabalık,
Güç hal ile alıverip,
Her yeri kaşınıp, mideleri bulanıp,
Yağa uzanacak halleri kalmayıp,
17
Bir bölük küçük çocuk,
Taylarına binip yarışıp,
Bey olacak delikanlılar,
"Kökbörü-ulak"oynayıp,
Konuşa gülüşe insanı,
Eğlenerek seyredip,
Kızlar, gelinler toplanıp,
Ellerini koyunlarına koyup,
Kalabalığın ortasından,
Birkaç defa ileri çıkıp,
Gönlünün sevdiği gençlere,
Göz kırpıp, kaşlarını kaldırıp,
Önlerine göz atıp,
"Hiç olmazsa delikanlılar,
Sesimi duyuversin" deyip,
Düşüncesindeki gelinler,
Şıngırdayarak gülerek,
Altından iri küpelerini,
Omuzlarında sallandırıp,

Tuura tartkı kümüştön,
Eleçekke tagışıp.
Beldemçi belde kınalıp,
Oloñdoy çaçı çubalıp.
Oolcuy basıp buralıp,
Sımbat tiktep eçeni,
Külböy tikteyt muñayıp.
Cayloonun körkü caraşkan,
Kırgız elge ılayık.
Caş-calañdar çogulup,
Top-top bolup bir basıp,
Celege barıp bee caaşıp.
Könöktöp sütün kötörüp,
Oylorun aytıp sırdaşıp.
Kıtkılıktap külüşüp,
Çaç teñgesi şaraktap,
Şaşıla basat kılaktap.
Kempirler küngö kaktanıp,
Üy canında çubaktap,
Kencelep tuugan koylordun,
Kozusun baldar kuçaktap.
Bozdop taylak kañgırap,
Közünün caşı burçaktap.
Kulundar oynop kuturup,
Kuyrugun teep sıraktap.
Torpoktor mööröyt ozondop,
18
Badakşandık anda bar,
Katını kaşın osmolop…
Kün beşimge cakındap,

Düzgün işlenmiş gümüşü,
“Eleçek”i takıp,
“Beldemçi”sini belinde sıkıştırıp,
Gösterişli “çaçı” takıp,
Süzüle süzüle yürüyüp,
Görünüşü etkiliyor nicesini,
Kederli duruyor gülmeyip.
Yaylanın en güzeli en uygunu,
Kırgız ülkesine layık,
Sadece gençler toplanıp,
Grup grup olup beraberce,
Yaylanın sonuna varıp kısrak sağıp,
Geceleyip sütü götürüp,
Düşüncelerini söyleyip sırlarını açıp,
Kıs kıs gülüşüp,
Saçındaki “çaçı” şıkırdayıp,
Hızlı hızlı yürüyor.
Kocakarılar güneşin altında oturup,
Evinin yanında ısınıp,
Yeni doğuran koyunların,
Kuzularını kucaklayıp çocuklar,
Deve yavrusu böğürüp,
Gözünün yaşları akıp,
“Kulun”lar oynayıp kudurup,
Kuyruklarını sallayarak çifte atıp,
Tosunlar möleyerek bağırıp,
18
Aralarında Bedahşanlı da var,
Kadını kaşına “osmo” sürerek…
Vakit ikindiye yakınlaşıp,

Tüş kıltayıp kalganda,
Çogulgan elder top bolot.
Cediger biyi Bay aytat,
Elge, curtka cay aytat,
«Aksakaldar kurbaldaş,
Akılı birge çoñ sırdaş.
Biz Cediger urugu,
Acırıktay tamırlaş.
Tay soyuşup sırdaşkan;
Talabı birge kadırlaş.
Boorloş cürgön birgeleş,
Kol karmaşkan dembeleş.
Baarıñarga aytuuga,
Bayda turat bir keñeş.
Atım menin Bay bolup,
Ömürüm ötüp baratat.
Arkalap saga, Cediger,
Köönüm ötüp cay bolup,
Bilbesem da bilgizdin,
Çogulup siler biy koyup.
Altımıştan caş aşıp,
Erinçeek boldum kartayıp,
Coo saybadım emgiçe,
Biröönün çetin maytarıp,
Ce eldin çetin kaytarıp.
Ezelde mende kızmat cok,
Elim, siler aytarlık.
Karalap cürdüm silerge,
El katarı mal bagıp,
Er ortogo kelgende,

Rüya görüp uyanınca,
Bütün halk toplanmış.
Cediger'in beyi Bay söylüyor,
İle, yurda sakince söylüyor,
"Aksakallılar akranlarım,
Hem akıllı hem sırdaş,
Biz Cediger kabilesi,
Sarmaşık gibi dostuz.
Tay kesip, yemin etmiş,
Dilekleri bir, kıymet bilmiş.
Akraba gibi birlikte,
El sıkışmış cesaretle,
Hepinize söylenecek,
Fayda verecek düşüncelerim.
Benim adım Bay'dır,
Ömrüm geçip gitmektedir.
Arkalayıp seni Cediger,
Gönlüm geçip gidiyor,
Bilmesem de bildirdin,
Toplanıp sizlere bey olduğumu,
Yaşım altmışı geçip,
Üşengeç oldum yaşlanıp,
Düşman öldürmeden bugüne dek,
Birinin burnunu bile kanatmayıp,
Hem de ülke sınırını koruyup.
Geçmişte bir hizmetim yok,
Halkım, sizin söyleyebileceğiniz.
Yönetip durdum sizleri,
Halkla birlikte hayvan besleyip,
Er meydanına geldiğinde,

Bala taptım Bagıştı,
Eli-curtum ep körsö
Aga bersem bar işti.
Kiylikpey, elim, ep körsöñ,
Bagışka bersem biylikti.
Bagış caman bala emes,
Beli boşoñ can emes.
Altı bee soyup çakırıp,
Uşul mende bar keñeş».
Bay aytıp kebin bütürdü,
Bardık eli tüşündü:
«Bolsun, Bagış, bolsun» - dep,
19
Baarı kıldı bütümdü.
Intımakka kelişti,
«Atasının işi» - dep,
Bagışka biylik berişti.
Baydın uulu Bagıştı,
Biy kılıp bular alıştı.
«Mal keler maalı boldu»- dep,
Üy-üyünö canarda
«Biyligiñdi toylot»- dep,
Elder aytıp kalıştı.
«Bolot, bolot, bolot» - dep,
Bagış ayttı bir ooz kep.
Aytkan kebin tanalbay,
On kündön kiyin toy beret.
Kısır kalgan bee ılgap,
Tuu kalgan koydon dagı ılgap,
Tuubay kalgan uy ılgap,

Oğul bildim Bagış'ı,
İlim-halkım uygun görürse,
Ona versem her işi,
Halk uygun görürse, karışmayıp,
Bagış'a versem beyliği.
Bagış kötü çocuk değil,
Beli gevşek insan değil.
Altı kısrağı kesip çağırıp,
Böyle düşünmekteyim."
Bay sözünü bitirdi,
Bütün halk düşündü:
"Olsun, Bagış, olsun" deyip,
19
Hepsi bunu kabul etti.
Aynı şeyi düşündüler,
"Babasının mesleği" deyip,
Beyliği Bagış'a verdiler.
Bay'ın oğlu Bagış'ı,
Bey yapıverdiler.
"Malın gelecek vakti" deyip,
Evli evine dağıldığında,
"Beyliğine toy ver deyip,
Millet söyleyip durdu.
"Olur, olur, olur" diye,
Bagış tek bir söz söyledi.
Söylediği sözden dönmeden,
On gün sonra toy verelim,
Kısır olan kısrakların iyisini seçip,
Doğurmamış koyunlardan da seçip,
Kısır kalan inekleri ayırıp,

Kunan suutup, at taptap,
Oodarışka, sayışka
Bilegi coon er tandap.
Corgolorun kındıytıp,
Kandırıp suutun corgonun,
Sümbödöy kılıp zıñkıytıp.
Baldarga kiyim casatıp,
Katarlap kiyip casanıp,
Kümüştön kemer kurçaşıp,
Tebeteyin kırdaşıp,
Kakıldatıp komuzun,
Akındarı ırdaşıp
Bagıştın kelip aylına,
Bar Cediger çoguldu.
Kök çañırgan çuu boldu,
Köp çogulgan toy boldu.
Biy bolgon kişi Kırgızga,
«Biy toyu» - dep nark boldu.
Erkek, ayal aralaş,
Kalbay bardı karı, caş.
Kıltıldatıp corgosun,
Kılıksıngan andan köp.
Carkıldatıp torkosun,
Cagaldangan andan köp.
Uçkaşa minip ekiden,
Katın kelet beşikçen.
Bukuldatıp buurasın,
Samsaalatıp çuudasın,
20
Tööçü keldi bu toygo.

"Kunan" eğitip, at yetiştirip,
"Oodarış"a, "sayış"a
Bileği sağlam yiğit seçip,
Yorga atları canlandırıp,
Susuzluklarını giderip,
Onları fişek gibi kaldırıp,
Çocuklara giysi yaptırıp,
Kat kat giyinip kuşanıp,
Gümüş kemer takınıp,
Kalpaklarını giyinip,
Kopuzu tıngırdatıp,
Akınlar söyleşip,
Bagış'ın köyüne gelip,
Tüm Cedigerliler toplandı.
Göğü inleten gürültü oldu,
Çok büyük bir toy oldu.
Kırgız'a bey olan kişi,
"Bey toyu" diye nam saldı.
Erkek, kadın birlikte,
Yaşlı, genç kimse kalmadı.
Yorga atları oynatıp
Hareket eden pek çoktu.
Çin ipeği parlayıp,
Kurumlanan pek çoktu.
İki kişi arka arkaya binip,
Kadın geliyor beşikli.
Buğrasını bağırtarak,
Yelesini sallayarak,
20
Deveci geldi bu toya.

Kulaktarı şalaktap,
Tuyaktarı şaraktap,
Bukasın minip, bukuyup,
Uyçu keldi bu toygo.
«Çek, şaa müyüz, başta - dep,
Teskeyge caap taşta - dep,
Kep ukçuday keketip,-
Korum bolgur baspa - dep,
Tayagım bar kolumda,
Basıp kalsañ şaşpa!» - dep,
Koyçu keldi bu toygo.
Kırk kulaktap suu cayıp,
Kulagına taş salıp,
Ketmen, kürök karmagan,
Dıykan keldi bu toygo.
Üyündö aşka cetpegen,
Ayıldan añdıp aş cegen,
Bekerlikke berilgen,
Ketmen çappay eringen,
Ciliktin başın kemirgen,
Bekerçi keldi bu toygo.
Kanttı karday kemirgen,
Döölötünö semirgen,
Arpa carma içpegen,
«Aş bolboyt arpa tük»- degen,
Kesir keldi bu toygo.
Agası cok süyörgö,
Agası cok küyörgö,
Añdıp sorpo içerge,
Cetim keldi bu toygo.

Kulakları sallanıp,
Tırnakları şakırdayıp,
Öküzüne binip, kurumlanıp,
Sığır çobanı geldi bu toya.
“Çek, büyük boynuz başla deyip,
Gölgeye durup taşta deyip,
Söz işitmiş gibi azarlayıp,
Kahrolası basma deyip,
Sopam var elimde,
Basıp kalırsan şaşma!” deyip,
Koyun çobanı geldi bu toya.
Kırk arka su akıtıp,
Oyuğuna taş koyup,
Kazma, kürek elinde,
Köylüler geldi bu toya.
Evinde yemeğe gitmeyen,
Köyden bekleyip yemek yiyen,
İşsiz güçsüz dolaşan,
Dağa-tepeye gitmeye erinen,
İlikli kemiğin başını kemiren,
İşsiz geldi bu toya.
Şekeri kar gibi kemiren,
Mal mülkünü semiren,
Arpa çorba içmeyen,
“Arpadan asla yemek olmaz” diyen,
Geçimsiz geldi bu toya.
Ağası yok sevecek,
Kocası yok güvey olacak,
Bekleyip çorba içecek,
Yetim geldi bu toya.

Asta basıp bücüröp,
Ookatı bütpöy kücüröp,
Cesir keldi bu toygo.
Cayloosu özön tör bolgon,
Örüşünö mal tolgon,
Telegeyi teñ bolgon,
Cok nersesi tel bolgon.
Kiyingeni cibek şay bolgon,
Cegeni kündö may bolgon,
Baarısı keldi bay bolgon.
Kastaşkanın kemitken,
«Karmap kel» - dep, demitken
Kara cemsöö mal tapkan,
Karalık menen can bakkan,
21
Kalbay keldi bul toygo.
Sözü şirin tatıgan,
Nuska menen söz aytkan,
Paydasın oylop el bakkan,
Karı keldi bul toygo.
Uulu urum üy tikken,
Kızı kırım uul tuugan,
Kelini kerben bazarday,
Baybiçe keldi bul toygo.
Kekilik moyun, kerme kaş,
Kep süylösö kılgan naz.
Keleñgir çaçpak, keñ sooru,
Sımbatı artık oloñ çaç,
Altından kılgan çoñ söykö,
Akırekte carkıldap,

Kamburlaşıp yavaş yavaş yürüyüp,
Erzakı bitmez çoğalıp,
Dul kadın geldi bu toya.
Yaylası pınarı yüksekte,
Otlağında “mal” dolu,
Durumu gayet iyi,
Hiçbir eksiği olmayan.
Giyimi kaliteli ipekten,
Her gün kuzu dolması yiyen,
Hepsi geldi zenginlerin.
Düşmanlarını alçaltan,
“Kap gel” deyip, atılan,
Hırsızlık yapıp mal çalan,
Soygunculukla geçinen,
21
Kalmadı geldi bu toya.
Sözü tatlı söyleyen,
Sözü vecize söyleyen,
Faydasını düşünüp halka yardım eden,
Yaşlı geldi bu toya.
Oğlu sağlam ev kuran,
Kızı güçlü oğul doğuran,
Geliniyle tatlı geçinen,
“Baybiçe” geldi bu toya.
Keklik boyun, hilal kaş,
Söz söylese eyler naz,
“Kelengir”den saç bağı, geniş kalça,
Endamlı, kolan saçlı,
Altın kaplama büyük küpeler,
Omuzlarında parlayıp,

Ay tamagı caltıldap,	Ak gerdanı göz kamaştırıp,
Canına barbay dalaylar,	Yanına varamıyor çoğu,
Karaanın körsö kaltırap,	Gölgesini görse titreyip,
Kıya karap cer tiktep,	Yamaca bakıp öylece dikilip,
Muunga kirçü kaltırak,	Her yeri titreyip,
Kelin keldi bul toygo.	Gelin geldi bu toya.
Ay çırayluu, nur bettuu,	Ay çehreli, nur yüzlü,
Periştedey kelbettüü,	Peri endamlı, gösterişli,
Perilerden söölöttüü,	Perilerden daha kurumlu,
Bendeden başka möönöttüü,	İnsanlardan oldukça farklı,
Kıl takıya şökülö,	Zarif başlıklı "şökülö",
Kızır daarıp ketkendey,	Hızır değip gitmiş gibi,
Kılçayıp koyso biröögö,	Birine şöyle bir baksa,
Alma moyun, tüymö baş,	Kuğu boyunlu, yuvarlak başlı,
Baka buttap örgön çaç;	Karma karışık örülmüş saçlı,
Çırpıktay beli buralgan,	İncecik kıvrılan beli,
Totu kuştay sılanıp,	Papağan gibi göz alıcı,
Kırgıyday boyu kıpıyıp,	Atmaca gibi zarif,
Kümbözgö tartkan süröttöy,	Anıt gibi görkemli,
Sumbatı başka zıpıyıp,	Ceylan sekişli,
Cup bilerik,on şakek,	On halkalı çifte bilezik,
İtelgidey kara köz,	Doğan gibi kara gözlü,
Cerge talday teñselip,	Söğüt gibi bükülüp,
Körgön kişi eñsenip,	Gören kişinin arzuladığı,
Kızdar keldi bul toygo.	Kızlar geldi bu toya.
Söz aytardan eringen,	Söz söylemeye üşenen,
Tartkan zımday kerilgen,	Çekilmiş tel gibi gerilen,
Tabılbas torko ton kiygen,	Eşi bulunmaz ipek kaftan giyen,
Kılıktuu corgo at mingen,	Endamlı yorga ata binen,
Kıl kuyrugun şart töygön,	Kıl kuyruğunu sıkıca bağlayan,

22

Kunduz içik, suusar börk,
Kubulcutup aytkan söz,
Panarday bolup eki köz,
Kır murunduu buuday cuz,
Kıl murutu kılaygan,
Kelbersip öñü muñaygan,
Kız, kelin körsö kubangan,
Mırza keldi bul toygo.
Celbesten corgo minişip,
Celbegey celek kiyişip,
Tentektik kılıp tiyişip,
Köönü süygön kelinge,
Tintip cürüp kirişip,
Bozoy keldi bul toygo.
Kızga bergis zakıygan,
Cuban keldi bul toygo.
Atka bergis kakıygan,
Kunan keldi bul toygo.
Baarısı kelip bolgondo,
El cıyılıp tolgondo,
Kol cuudurup suu kuyup,
Dastorkan cayıp, et tartıp,
Arak berip caştarga,
Kımız berip başkaga,
Açkıl berip caştarga,
Ayran berip başkaga,
Kızmat kılıp cügürüp,
Bagış eldin kaşında.
Soogatka kelgen maldarga,

22

Kürkü kunduzdan, kalpağı su samurundan,
Bülbül gibi şakıyan,
Fener gibi parlayan iki göz,
Zarif kalkık burunlu, buğday tenli,
İnce bıyıklı hafiften,
Kibirinden yüzü asılan,
Kız, gelin görse sevinen,
Bey geldi bu toya.
Ağır ağır yorga at binip,
Yakasız yelek giyinip,
Muziplik edip şakalaşıp,
Beğendiği geline,
Arayıp yöneliveren,
Delikanlı geldi bu toya.
Kıza verilemeyecek kadar zarif,
Civan geldi bu toya.
Attan daha gösterişli,
Tay geldi bu toya.
Hepsi gelip oturduğunda,
Halk toplanıp dolduğunda,
El yıkatıp su döküp,
Sofra serip, et sunup,
Rakı verip gençlere,
Kımız verip diğerlerine,
İçki verip gençlere,
Ayran verip diğerlerine,
Hizmet edip koşturup,
Bagış halkın önünde,
Hediye gelen “mal”larla,

Tolup kaldı bir talaa.
Tarabay el üç kondu,
Tañ-tamaşa köp boldu.
El oşentip catkanda,
Tamaşaga batkanda.
Endekey catkan elderdi,
Een catkan maldardı,
Eki miñ koşuun kol menen,
Kalmaktardın Koroldoy,
Kaptaldan tiyip alganı.
Alıstagı elderden,
Iraak körüp bul toygo,
Kelbey kalgan bir kişi,
Aytıp munu barganı.
Kalmaktan kelgen Koroldoy,
Çetki suuga mal koyboy,
23
Takır aldı Koroldoy.
Töö aldı, uy aldı,
Cılkı aldı, koy aldı
Az bolgondo Koroldoy,
Altı miñçe mal aldı.
Çetki suunun başında,
Tegele neme kalbadı.
Kara başka tiybedi,
Tigilüü üygö kirbedi.
«Koroodoku uşak mal,
Cayıtta catkan bodo mal,
Calpayta talap ketti» -dep,
Kabarçı aytıp bardı kep.

Doluverdi bir vadi.
Dağılmadan halk üç gece geçti,
Şölen eğlence oldu.
Halk böyle eğlenirken,
Eğlence kızışmışken,
Huzur içindeki millete,
Başıboş yatan "mal"lara,
İki bin kişilik ordu ile,
Kalmuklardan Koroldoy,
Yandan saldırıvermişti.
Uzaktaki halklardan,
Uzak deyip bu toya,
Gelmeyen tek kişiydi,
Böyle deyip gelmemişti.
Kalmuk'tan gelen Koroldoy,
Sınırda su içen "mal" da dâhil,
23
Her şeyi aldı Koroldoy.
Deve aldı, inek aldı,
At aldı, koyun aldı.
Koroldoy, en azından
Altı bin kadar "mal" aldı.
Sınırdaki suyun başında,
Bir tek canlı kalmadı.
Kadınlara değmedi,
Dikili eve girmedi.
"Ağıldaki küçük baş hayvanı
Otlaktaki büyük baş hayvanı,
Kesip talan ediverdi" deyip,
Haberci söyleyiverdi.

Kabardı ugup cerinen,
Kaygılandı Cediger.
Ugup Bagış bakırıp,
«Baramın - dep şaşılıp,
Barasıñbı birge» - dep,
Cediger elin çakırıp,
Barbañdap Bagış turganda,
«Barabız-dep aytalbay,
Ce «barbaybız» - dep aytalbay,
Kamalıp kaldı Cediger,
Ce ayılına kaytalbay.
El kamalıp turganda,
Baştagı biyi Bay aytat:
«Alım - dep kelip Kalmaktar,
Ar cılında almak bar.
Cetisuunun eline,
Selibik kılıp altı suu,
Cetkirip maldı bereli.
Kalmaktarga kastaşıp,
Biz baralı debeyli.
Bargan menen Kalmakka,
Alıbız bizdin kelebi?
Cerdi buzgan Kalmaktar,
Cedigerdi cebeybi!
Sonun suluu kelin, kız
Soogaga ber debeybi,
Kolubuzdan ketpeybi!
Aldıñda tulpar atıñdı,
Ayday suluu katındı,
Kalmak alat barıñdı,

Haberi duyup yerinden,
Endişelendi Cediger.
Bagış, duyup bağırıp,
“Gidelim deyip emredip,
Benimle gelir misiniz?” deyip
Cediger halkını çağırıp,
Bagış gitmeye davrandığında,
“Gideriz deyip söyleyemeden,
Ne de “gitmeyiz” bile diyemeden,
Çıkmaza düştü Cedigerliler.
Köylerine de dönemeden.
Halk çıkmaza düştüğünde,
Eski beyleri Bay dedi ki:
“Vergi diye gelip Kalmuklar,
Her yıl vergi almak ister.
Yedisu halkına,
Sadaka diye verdiği altı suyu,
Tedarik edip “mal”ı verelim.
Kalmuklara kin besleyip,
Biz gidelim demeyelim.
Gitsek de Kalmuk’a,
Bizim gücümüz yeter mi?
Dünyayı bozan Kalmuklar,
Cediger’i yemez mi?
Güzel, endamlı gelini, kızı
Hediye olarak ver, demez mi?
Elimizden gitmez mi?
Altındaki “tulpar” atını,
Ay gibi güzel kadınını,
Kalmuk alır varını yoğunu,

Karanday taştayt talaaga,
Kan kakşatıp karıñdı!
24
Dalayındı öltüröt,
Tirüü koyboyt canıñdı!
Aa körökçö tınç bolgun,
Alsa algandır malıñdı!
Koroldoydun aldına,
Ataylap kişi baralı.
Çetinen eldi talaba,
Kolubuz menen bereli,
Biz çıdaybız alımga-
Dep keñeşti salalı,
Elçileşip alalı.
Barsañ bargın, Cediger,
Men ciberbeym, Bagış balamı!»
Baydın kebi bolgonu,
«Bagıştı eerçip baram» - dep,
Bastırgan kişi bolbodu.
Atası üçün cemelep,
Baramın degen Bagıştı,
Bay bastırbay koygonu.
Elden ılgap corgonu,
Çıkırıp katçı moldonu,
Altı kişi ılgatıp,
Koroldoygo karata,
Kat cazıp salam coldodu.
Koluna cazıp kat berip:
«Arkasınan barıp kel,
Bay ciberdi sizge - dep,

Yalnız bırakır kırlarda,
Kan ağlatıp yaşlılarını!
24
Tamamını öldürür,
Canlı koymaz kimseyi!
Onu yapmaktansa sakin olun,
Alırsa alsın malınızı!
Koroldoy'un önüne,
Bizzat kendimiz gidelim.
Her yandan milleti yağmalama,
Elimizle verelim.
Biz dayanırız vergiye,
Diye haber yollayalım,
Elçi gönderip alalım.
Gidersen git, Cediger,
Ben göndermeyeceğim, oğlum Bagış'ı!"
Bay'ın sözü söylendiğinde,
"Bagış'ı yanımıza alalım" deyip,
Zorlayan kimse olmadı.
Babasına karşı gelip,
Gideyim diyen Bagış'ın,
Gitmesini Bay, engelledi.
Halktan en iyileri seçip,
Çağırıp kâtip mollaları,
Altı kişi seçtirip,
Koroldoy'a hitaben,
Mektup yazıp selam yolladı.
Yazdığı mektubu eline verip:
"Arkasından git,
Bay gönderdi size deyip,

Kattın coobun alıp kel.
Çetinen eldi talabay,
Alım algın cılında.
Kançalık köp bolso da,
Biz çıdaybız çıgımga.
Oozuñ menen munu, aytkın,
Kalgan: kep-söz bolgondu,
Koluñarda kat aytsın.
Altooñ birdey kılsañar,
Azır ıldam attangın,
Ayaldabay toktolup,
Arkasınan bat bargın.
Esiñ çıgıp korkpoy bar,
Elçige ölüm cok bolot,
Bul cüyöönü bilip kal».
Elge akılın Bay ayttı,
Altı elçini uzattı.
Ayıldan altoo attanıp,
25
Uktabastan tün katıp,
Tün içinde bel aşıp,
Elçiler barat bek şaşıp.
Eki kündö, üç tündö,
Koroldoygo cetti emi.
Coburap bular aytıştı,
Oozu menen bayagı,
Bay üyrötkön kepterdi.
Andan kiyin elçiler,
Canınan alıp kat berdi.
Kat kalkalap kalçuday,

Mektubun cevabını alıp gel.
Her yandan milleti yağmalamadan,
Vergi alın yıldan yıla,
Ne kadar çok olsa da,
Biz dayanırız masrafa.
Kendin bizzat böyle, söyle,
Söyleyeceği varsa,
Eline mektup versin,
Altınız birden hazırlanın,
Çabucak atlara binin,
Gecikmeden aklınızı başınıza alıp,
Arkasından hızlıca gidin.
Endişeye kapılmadan korkmadan gidin,
Elçiye zeval olmaz.
Bu sözü unutma,"
Bay halka akıl verdi,
Altı elçiyi gönderdi.
Köyden altısı atlara binip,
25
Uyumadan gece gündüz,
Gece içinde dağın belini aşıp,
Elçiler gidiyor pek acele edip,
İki günde, üç gecede,
Koroldoy'a ulaştılar şimdi.
Mırıldanıp söyleştiler,
Ağzı ile önceden,
Bay'ın öğrettiği sözleri.
Ondan sonra elçiler,
Yanlarındaki mektubu verdi.
Mektup eline yapışacak gibi,

Aldıraşıp bat berdi.
Katka karap Koroldoy,
Baykasa sözü uşunday:
«Baki Cediger elinen,
Baş bolgon Bay biyinen,
Cañı biyi Bagıştan,
Kalıñ Kalmak curtuna,
Bizdin elden bir salam.
Bıltır kelip siz caktan,
Alım aldı biz caktan.
Kadırlaşıp sıylaştık,
Körüşpöy turup ıraaktan.
Köönüñdü koyup, Koroldoy,
Cedigerden kep uksan.
Az albasañ, köp alsañ,
At izin mında salbasa.
Aydap barıp bereli,
Üyüñdö catıp sen alsañ.
Siz dagı bizge kat cazıp,
Alımdın sanın uguzsañ.
Erik sizde, Koroldoy,
Biz korkpoylu çıgımdan.
Tört tülüktüü kara mal,
Törtöönön başka ayrıp al.
Arzıbasañ al malga,
Asıl buyum dagı al.
Andan kala bergende,
Altın, kümüş tabılar»,
Dep cazılgan katında.
Kattı okup bolgon soñ,

Aceleyle hemen verdiler.
Koroldoy mektuba bakıp,
Yazılanlar özetle şöyleydi:
“Cediger halkının hepsinden,
Liderleri olan Bay beyinden,
Yeni beyi Bagış’tan,
Kalabalık Kalmuk yurduna,
Bizim ilden selam olsun.
Geçen yıl gelip sizin taraftan,
Vergi aldınız bizim taraftan.
Hürmet ettik ağırladık,
Görüşmeyip uzak durup,
Gönül koyup, Koroldoy,
Cediger’den söz işitsen.
Az almasanız çok alsanız,
Burada savaş çıkmasa.
Hazırlayıp verelim,
Evinizde yatıp alsanız.
Siz de bize mektup yazıp,
Verginin miktarını bildirseniz.
Güç sizde, Koroldoy,
Biz korkmuyoruz masraftan.
“Tört tülük”ten cins “mal”,
Dört çeşitten başka da al,
Az gelirse o “mal”lar,
Değerli eşyalarımızı da al.
Eksik kalırsa hala,
Altın, gümüş de bulunur.
Diye yazılmış mektubunda.
Mektubu okuyup bitirdikten sonra,

Kepti ugup bilgen soñ,
Koroldoydun sözü bul:
«Özüm Kalmak urugu,
Elimden çıkkan men bir uul.
26
Bıltır kelip bir aldım,
Bıyıl kelip bir aldım.
Mından kiyin, Cediger,
Cılına senden eki alam,
Az albaymın, köp alam,
Mal albaymın kız alam.
Cedigerdin elinde,
Kızı suluu dep ugam,
Öz bilgenim men kılam!
Alooke, Şooruk, er Köñtöy
Başkara albayt sen uksañ.
Tüşö kalat atınan,
Kimisine coluksam.
Urmatım bar uşunça,
Urugu Kalmak köp curtka.
Cedigerge ayta bar,
Cañı biyi Bagış, Bay uksa.
Cıpcılma kılam, Cediger,
Tiyişem dep ooluksa!
Elebey kelip kol salsa,
Kıyratamın talıñdı,
Cılas kılam baarıñdı.
Kıynap cürüp cogotom,
Cırgap catkan canıñdı,
Töööçü kılam çalıñdı.

Sözü duyup anladıktan sonra,
Koroldoy'un sözü bu:
"Ben Kalmuk soyundanım,
İlimden çıkan bir gencim.
26
Geçen yıl gelip bir aldım,
Bu yıl gelip bir aldım.
Bundan sonra Cediger,
Yılda iki katını alacağım,
Az değil, çok alacağım,
Mal değil, kız alacağım.
Cediger ülkesinde,
Kızlar güzeldir diye duymuştum,
Kendi bildiğimi yaparım!
Alooke, Şooruk, er Köñtöy
Eğer bilmek isterseniz idare onlarda değil
İniverir, atından,
Hangisine rastlasam,
Hürmetim bu kadar çok,
Kalmuk halkı arasında.
Cediger'e söyleyiver,
Yeni Beyi Bagış, Bay duysun.
Yerle bir ederim Cediger'i,
Saldırayım deyip direnirse!
Gizlice gelip ordu salarsa,
Kuruturum köklerini.
Yerle bir ederim hepsini.
Eziyet edip alırım,
Tatlı şirin canını,
Deveci yaparım ihtiyarını.

Tim ele tögöm kanıñdı,
Ketiremin, Cediger.
Namısıñdı, arıñdı!
Ayta bargın biyiñe,
Koroldoy menin cayımdı!»
Dep kürsüldöp süylönüp,
Koroldoy turdu küülönüp.
Oşondo elçi bücüröp,
Mınday dedi kübüröp:
«Barbay ele keldiñ, - dep,
Biy kıynasa kantebiz?
Kat cazıp bizge beriñiz,
Biy aldında aytarga,
Açık bolsun kebibiz».
Elçiler müntip turganda,
Kıyalı buzuk Koroldoy,
Özü olturup kat cazıp,
Sözün kıska az cazıp,
Köp keçikpey bat cazıp.
Cedigerdin altı elçi,
27
Ciberdi kayta atkazıp.
Koroldoydon kat alıp,
Aç kursaktan attanıp,
«Ölböy tirüü kaldık» - dep,
Cedigerdin altı elçi,
Aylına keldi şattanıp.
Birinen sala biri aytıp,
Babıraştı aramdar.
Barganınan kep salıp,

Öyle dökerim ki kanını,
Kirletirim, Cediger.
Namusunu, arını!
Git söyle beyine,
Ben Koroldoy'un halini!"
Deyip yüksek sesle söyleyip,
Koroldoy gürleyip durdu,
O zaman elçi büzülüp,
Bunları söyledi homurdanıp:
"Gitmeden geldin, deyip,
Bey kızarsa ne yapalım?
Mektup yazıp bize veriniz,
Bey önünde söylemeye,
Belli olsun sözümüz".
Elçiler bunu söyleyince,
Niyeti bozuk Koroldoy,
Oturup kendi mektup yazıp,
Sözünü az-öz yazıp,
Çok gecikmeyip hızlı yazıp,
Cediger'den altı elçiyi,
27
Geri gönderdi atlara bindirip.
Koroldoy'dan mektup alıp,
Aç karnına ata binip,
"Ölmedik sağ kaldık" deyip,
Cediger'den altı elçi,
Köyüne geldi sevinip.
Biri bırakıp öbürü söyleyip,
Çok konuştu gevezeler.
Varır varmaz haber salıp,

Koroldoydu maktaşıp,
Sunup kaldı biyine,
«Koroldoy bergen kat» - deşip.
«Okugula, azır - deyt,
Kebetesi, müçösü,
Bolboyt anday baatır» - deyt.
Kattı alıp okusa,
Kattın sözü uşunça:
«Bıltır kelip bir aldım,
Bıyıl kelip bir aldım.
Oylop kara, Cediger,
Oorunguday albadım.
Altı koroo mal aldım,
Keler cılı bererge,
Kara maldı özüñ bil,
Katından suluu elüünü,
Kızdan suluu elüünü,,
Kemitpey cüzdü kamdagın.
Kemitip koysoñ, Cediger,
Taarınıp menden kalbagın!»
Katının sözü al eken,
Ayagında katının
Koroldoy atı bar eken.
Ukkan elder bozorup,
Öñdörü öçüp tomsorup,
Endiredi Cediger.
Esi oodu bekemdep,
«Emi kelse tartuuga.
Bizdi alat eken» - dep,
Kızdardın caşı sebelep,

Koroldoy'u methedip,
Anlatıverdiler beylerine,
"Koroldoy'un verdiği mektup" deyip,
"Okuyun şimdi, dediler,
Yazısı, hattı,
Olmaz böyle yiğit" dediler.
Mektubu alıp okusa,
Kağıtta şunlar yazılıydı:
"Geçen yıl gelip aldım,
Bu yıl da gelip aldım,
Düşün bak, Cediger,
Çok da fazla almadım.
Altı ağıl "mal" aldım,
Gelecek yıl vereceğin,
"Mal"ı kendin bil,
Kadınların en güzel ellisini,
Kızların en güzel ellisini,
Eksiltmeden yüz tane hazırlayın.
Eksiltirseniz sayıyı Cediger,
Artık sonucuna katlanırsınız!"
Mektupta bunlar yazılıydı,
Altında mektubunun
Koroldoy'un adı var idi.
Bunu duyan halk korkup,
Tüyleri diken diken olup,
Şaşırıp kaldı Cediger.
Aklı başından gitti,
"Şimdi gelse hediye diye,
Bizi alacak imiş" deyip,
Kızların gözyaşları sepilip,

Çaldar korkup enteleyt,
Öltüröt dep tebelep.
Estüülörü katındın:
«Körünüp kalsak kanterbiz,
Cıluu uçurap közünö,
Sañırsıgan kapırdın?»
28
Sarı sanaa bolup olturdu,
Karaanın körböy baatırdın.
Eldin körüp abalın,
Er kökürök Bagıştın,
Aytkan kebin karagın:
«Turbagıla, karı, caş,
Karaan bolup eerçip bas.
Ayagan menen canıñdı,
Acal ölüm koyobu?
Ölösüñ bir kün tırkıyıp,
Catasıñ kuurap ırsıyıp.
Bütkön boydo cıluu cok,
Kalasıñ, muzdap zıñkıyıp.
Kiyim kiyip casanıp,
Bütkön boyuñ sılanıp,
Malıñdı körüp kubanıp,
Kalmaktı estep kubarıp,
Kaygırıp mintip cürgüçö,
Attanalık, çabalık.
Kalmaktan baatır Koroldoy,
Artınan kuup baralık.
Aylına anı cetkizbey,
Aydagan malın alalık.

İhtiyarları korkup sersemleyip,
Çiğneyip öldürür deyip.
Kadınların aklı başında olanları:
“Görünüp dursak ne yaparız,
Hoş gözüküp gözüne,
İnce hesaplı kâfirin?”
28
Sararıp kederleniverdiler,
Gölgesini görmeden yiğidin.
İlin görüp halini,
Yiğit yürekli Bagış’ın,
Söylediği söze bakalım:
“Durmayın yaşlı, genç,
Destek olup birlikte gidelim,
Esirgediğiniz canınızı,
Ecel, ölüm bırakır mı?
Ölürsün bir gün yığılıp,
Yatarsın nefesin tükenip,
Elin-ayağın buz kesip,
Kaskatı kesilip kalırsın,
Kıyafet giyip süslenip,
Üstünü başını düzeltip,
“Mal”ını görüp sevinip,
Kalmuk’u hatırlayıp sararıp,
Böyle kederlenip durana kadar,
Hazırlanalım, saldıralım.
Kalmuk’tan yiğit Koroldoy’u,
Ardından kovalayıverelim.
Köyüne yetişmeden,
Sürdüğü hayvanları alalım.

Olcogo algan Kalmaktar,
Cediger senin malıñdı,
Acıratıp kalalık.
Katılışıp körölük,
Kaygırıp mintip catkança,
Cılda berip çıgımdı,
Cılda bülük bolgunça.
Ceñdirip iysek Kalmakka,
Cediger eli cılmayıp,
Tüptüz bolup tınalık.
Karaan bolup turup ber,
Kalgandı Bagış men bilem,
Eerçip, elim, barıp ber.
Erlikti Bagış körsötöm,
Alıp berem kegiñdi.
Acal cetip ölbösöm,
Bastıralı, Cediger,
Baralık - dep - cönösök.
Cediger kılım bolupsuñ,
Kılımdan aşıp tolupsuñ.
Kalmakka bolup kılmışker,
Kantip işiñ oñolsun?!
29
Başıñdı katıp kalkalap,
Kanday erkek bolosuñ?!
Çeçinip ketmen çappasañ,
Caydın künü toñosuñ.
Ayap cürüp canıñdı,
Atagıñ çıkpay, Cediger,
Ayak astı bolosuñ.

Kalmuklar'ın ganimet diye aldığı,
Senin malını Cediger,
Ayırıverelim.
Savaşıp görelim.
Kederlenip böyle durmaktansa,
Her yıl verip vergiyi,
Her yıl kargaşa olacağına.
Yenilip kalsak Kalmuk'a,
Cediger ili harekete geçip,
Huzur bulup rahatlayalım.
Destek olun yeter,
Kalanı ben Bagış, bilirim,
Halkım, yanımda geliver.
Yiğitliği Bagış, göstereyim.
Alıvereyim intikamınızı.
Ecel gelip ölmezsem,
Bastıralım, Cediger,
Varalım deyip davransak.
Cediger nice olursun,
Dünyayı aşar taşarsın.
Kalmuk'a cellat olup
Nasıl işin rast gelsin?
29
Başını eğip saklayıp,
Nasıl erkek olursun?
İşe girişip çapa atmazsan,
Yaz gecesi donarsın.
Esirgeyerek canını,
Şöhretin yayılmaz, Cediger,
Ayağa paspas olursun,

Attangın» - dep - bakırıp,
Turdu Bagış bakırıp.
Küdüñdöşüp caş-calañ:
«Attanıp Bagış cönösö,
Baralı - dep - baarıbız».
Añgıça Bay Bagıştı,
Tildep kirdi capırıp:
«Altımış caştan aşkıça,
On eki bala men taptım,
Oşondon calgız sen kaldıñ.
Baydı murun öltürüp,
Öz koluñ menen caşırıp,
Kalmakka anan sen bargın.
Kan kakşatpay atañdı,
Balam Bagış, til algın.
Cedigerdi ayaba,
Maldın köönün karaba.
Bolbos işke belsenip,
Bir balaanı taap alba.
Canım tirüü turganda,
Ciberbeymin seni aga».
Çındap turdu Bay bolboy,
Çılbırına çırmalap.
Basalbay Bagış toktoldu,
Taştay albay atasın,
Çırkıratıp talaaga.
Elder tarap bölündü,
Konok bolup ar kayda.
Üyünö Bagış al künü,
Bir da konok albadı.

Atlara binin" diye bağırıp,
Bagış duruverdi.
Fısıldaşıp sadece gençler:
"Ata binip Bagış yürüse,
Gidelim deriz hepimiz".
Böylece Bay, Bagış'ı,
Sövüp kıstırıverdi:
"Altmış yaşını aştım,
On iki çocuğum oldu,
Onlardan bir tek sen kaldın.
Önce Bay'ı öldürüp,
Kendi elin ile gömüp,
Kalmuk'a ondan sonra git.
Kan ağlatma babana,
Oğlum Bagış söz dinle.
Cediger'e acıma,
Malına, içindekine bakma,
Olmayacak işe girişip,
Bir bela daha bulma,
Canım sağ oldukça,
Göndermem seni onlara".
Bağırıp durdu Bay, olmadı,
Yularını tutup,
Yürüyemeden Bagış durakladı.
Bırakamayıp babasını,
Bağırtıp kırlarda.
Halk gruplara bölündü,
Misafir olup her tarafta,
Bagış o gün evine,
Bir tek misafir almadı.

Cañı asıyda caşı bar,
Bagıştın atı Surkiyik,
Keltirilip tımızın,
Kırçoosuna baylandı.
Atasına sır aytpay,
Bir kişige tuyguzbay,
Baatır Bagış kamdandı.
Ok ötpös olpok anda bar,
Satıp algan barañdan
Akcal degen mıltık bar.
Añgemege asıngan,
Kılıçı bar kınında,
Er ele Bagış çınında.
Kalkanı bar cabıluu,
Tuulgası tagıluu,
Çaraynası dapdayar,
Coo caraktın baarı bar.
Caraşıktuu caası bar,
Caagı kıyın saltı bar,
Baatır bolsom eken - dep,
Bala çaktan dartı bar.
Dobulbasın baylandı,
Kara tüpök nayza aldı,
Karbalastap er Bagış
Karañgıda attandı.
Calgız özü er Bagış,
Cüz kişidey şattandı.
Alganı ele Gülayım,
Eerçip çıgıp atkardı.

Altmışa yakın yaşı var,
Bagış'ın atı Surkiyik,
Getirilip huzuruna,
"Kırçoo"suna bağlandı.
Babasına sır vermeden,
Bir kişiye bile sezdirmeden,
Yiğit Bagış hazırlandı.
Ok işlemez zırh var onda,
Satıp aldığı "barañ"dan,
"Akcal" denen tüfeği var.
Takındığı efsanevî,
Kılıcı var kınında,
Gerçek bir yiğit Bagış.
Kalkanı var korunduğu,
Tulgası takılı,
"Çarayna"sı hazır,
Savaşmak için hepsi var,
İşe yarar yayı var,
Bunlardan üstün duruşu var,
Yiğit olayım deyip,
Çocuk yaştan beri isteği var.
Davulunu bağlandı,
Cins tüfek, mızrak aldı.
Acele edip er Bagış,
Karanlıkta at bindi.
Tek başına yiğit Bagış,
Yüz kişi kadar sevindi.
Sevdiği idi Gülayım,
Yanına gidip gerekeni yaptı.

Bastırıp cönöy bergende,
Gülayımdın aytkanı:
«Kündüz közdö kumarım,
Moynuma takkan tumarım,
Esen barıp, soo kelgin,
Saktasın seni Kudayım!
Künüm eleñ calganda,
Cıldızım eleñ mañdayda.
Namıs kılıp cönödüñ
Calgız özüñ Kalmakka.
Kalk bülüntkön cooño,
Kaarıñdı tögüp barmakka.
Kaarıñ aşsın Kalmaktan
Kalkıñ üçün namıs kıl,
Kayrattanıp arbaktan.
Coluñ bolsun Kalmuktan,
Olco bolsun çarbaktan.
Sayıp alıp Kalmaktı,
Kayra kelip sen maktan.
Ar kanday kişi tim ele,
Ölüp ketet bir demde,
Ooru alsa tamaktan.
Öydö oorup ölgünçö,
Eliñe kılıp kızmattı,
31
Ölgönüñ cakşı Kalmaktan.
Katın da bolsom azıraak,
Bilgenimdi men aytam.
Coo ayagan caraluu,
Bayırkılar munu aytkan.

Bastırıp yöneliverdiğinde,
Gülayım şunları söyler:
“Gündüz gözde nurum,
Boynuma taktığım muskam,
Sağ selamet git, gel,
Allah’ım seni korusun!
Dünyamda güneşimdin,
Alnımda yıldızımdın,
Namus sayıp yola çıktın,
Tek başına Kalmuk’a.
Halkı perişan eden düşmanına,
Öfekini kusuvermeye.
Hiddetin Kalmuk’tan taşsın,
Halkının şerefini kurtar,
Gayret alıp ata ruhlardan.
Yolun açık olsun Kalmuk’tan,
Ganimetin olsun kale.
Öldürüverip Kalmuk’u,
Geri dönüp sen övün.
Her insan boşu boşuna,
Ölüp gider bir nefeste,
Hastalık kapsa yiyecekten.
Evde hastalanıp ölmektense,
İline hizmet edip,
31
Kalmuk’ta ölmen daha iyidir.
Kadın da olsam azıcık,
Bildiklerimi söyleyeyim.
Düşmana acıyan, yaralı demektir,
Eskiler bunu söyler.

Koroldoy tüşsö koluña,
İşiñ kelip oñunan
Teginen duşman Kalmakka,
Tegele booruñ ooruba!
Aydagan kolgo asılba,
Uşul akıl, baatır, saa,
Ayabagın askerdi,
Karşılık kılıp katılsa!
Atañ tuybay cay kaldı,
Saga akıl aytuuga.
Coonun mizin aldında,
Maytarganıñ maytargan,
Cürögün murun üşütüp,
Kaytarganıñ kaytargan.
Salamat barıp, sak kelgin,
Sagındırbay bat kelgin,
Sen kelginçe Gülayım,
Katınınça Bagıştın,
Kapası cok cüröt - dep,
El aytkança ölöyün.
Kaçan bolso bir ölüm,
Karañgı cayga cönöyün.
Karıgan ata-eneñdi,
Kadırlap bagıp turayın.
Çılbırıñdan karmabay,
Oolagıraak turayın.
Kargaşa katın degen kep,
Karılardın nuskası,
Aga amal kılayın.
Alıp kelçi koluñdu,

Koroldoy düşerse eline,
İşin rast gidip,
Düşman Kalmuk için boşuna,
Asla kendini üzme!
Askerim çok diye güvenme,
İşte akıl, yiğit sana,
Acıma askerlere,
Karşılık verip saldırırlarsa!
Baban duymadığından gelemedi,
Sana akıl vermeye.
Düşman karşısında,
Öldürdüğünü öldür,
Önce yüreğine saplayıp,
Deşebildiğin kadar deş.
Sağ selamet gidip gel,
Özletmeden erken gel.
Sen gelene kadar Gülayım,
Kadını olarak Bagış'ın,
Tasasız yaşıyor diye,
Halk söylerse ölürüm.
Ne zaman gelirse ölüm,
Ne tarafa gideyim.
Kocayan anne-babanın,
Kıymetini bilivereyim.
Canlarını sıkmadan,
Uzaklarında durayım.
Kadın kargaşa gibidir dedikleri,
Yaşlıların sözü,
Onlara hizmet edeyim,
Uzatsana elini,

Ömürlöşkön cubayım.
Barar ceriñ tündüktö,
Kutpanı algın mañdayga.
Bütkön boyuñ, muunuña,
Kubat bersin Kudayım».
Kep uşuga kelgende,
Bagış cönöy bergende,
«Cakşılık bolsun Bagışka,
Camandık bolsun taşka» - dep,
Oodarıp kança taştardı,
32
Kaykıp basıp Gülayım,
Ayaldık mildet atkardı.
Al añgıça çıgıştan,
Sürüp çıktı tañ atıp.
«Uuluñ bolboy ketti» - dep,
Kaynenesi Sütükögö
Gülayım barıp al aytıp,
Sütükö barıp Bayga aytıp,
Bay ıylap üydö bakırıp,
Bar Cediger şaşılıp,
Cediger eli catalbay,
Er Bagıştın artınan,
Baarısı cürdü çubaşıp.
Kele bersin Cediger,
Bulardı koyo turalık.
El namısın kılam dep,
Calgız ketken Bagıştın,
Baatırlıgın ugalık.
Attangança aşınıp,

Hayat arkadaşım, eşim.
Gece boyunca gideceksin,
Yüzünü kuzeye dön.
Vücuduna, her uzvuna,
Kuvvet versin Tanrım".
Söz oraya geldiğinde,
Bagış yola koyulduğunda,
"İyilikler Bagışla olsun,
Kötülükler dışarıda kalsın" deyip,
Devirip bunca düşmanı,
32
Göğsünü gerip Gülayım,
Kadın olarak görevini yaptı.
O böylece doğudan,
Sürüp çıktı tan attığında,
"Oğlun dinlemedi gitti" deyip,
Kaynanası Sütükö'ye,
Gülayım varıp söyleyip,
Sütükö gidip Bay'a söyleyip,
Bay evde bağırıp,
Tüm Cedigerliler şaşırıp,
Cediger ülkesi dayanamayıp,
Yiğit Bagış'ın ardından,
Hepsi yürüdü kanı kaynayıp.
Geledursun Cediger,
Bunları burada bırakalım,
İlin şerefini kurtarayım deyip,
Yalnız giden Bagış'ın,
Yiğitliğini duyalım.
Atına binip şiddetle,

Bastırganda şaşılıp,
Anık tulpar Surkiyik,
Araanday oozu açılıp,
Colum üydöy ak köbük,
Col boyuna çaçılıp,
Tört tuyagı tiygen cer,
Kemegedey kazılıp,
Arkasınan çıkkan çañ,
Cöö tumanday cazılıp.
Ala kaçıp alkıldap,
Çıraktay bolgon eki köz,
Mañdayında carkıldap.
Çimiriktey dirildep,
Cal-kuyrugu birindep.
Tört ayagın teñ taştanat,
Kaçkan elik baştanat.
Altı kabat añ kelse,
Tuyagın kakpay arıştarp,
Tak sekirip ceyrendey,
Surkiyik ketip baratat.
Oozduk tiştep, til çaynap,
Kulcaday bolup, köz caynap,
Er kanatı Surkiyik,
Eñişte kolu sayılıp,
Ördö köödön cayılıp,
Kaptalda caltañ taş kelse,
33
Tuyagı koyboyt kagılıp.
Irısına Bagıştın,
Tuulgan malı tabılıp.

Bastırdığında acele edip,
Hakiki “tulpar” Surkiyik’in,
Ağzı çuval gibi açılıp,
“Colum üy” gibi ak köpükler,
Yol boyuna saçılıp,
Dört toynağının değdiği yer,
Tandır çukuru gibi oyulup,
Arkasından çıkan toz,
Yürüyen duman gibi yayılıp,
Ona kaçıp acele edip,
Çıra gibi olan iki göz,
Alnında parıldayıp.
Topaç gibi dönüp,
Yelesi kuyruğu dağılıp.
Dört ayağını denk atıyor,
Kaçan karacaya yetişiyor.
Altı kat çukur gelse,
Toynağını kaldırmadan her adımda,
Hop sekip ceylan gibi,
Surkiyik gidip duruyor.
Gemini dişleyip, dilini ısırıp,
Dağ keçisi gibi gözleri parlayıp,
Yiğidin kanadı Surkiyik,
İnişte ön ayakları saplanıp,
Çıkışta gövdesi yayvanlaşıp
Dağ sırtlarında büyük taş gelse,
33
Toynağına bile dokunduramaz,
Bagış’ın şansına,
Doğan “mal”ı bulunup,

Çındap sıza bergende,
Közgö ilinbeyt Surkiyik,
Ak-karası taanılıp.
Er kökürök er Bagış,
Tışınan suptar kiyinip,
Atına okşop kalıptır,
Kara canın ayabay
Katuulap cürüp alıptır.
Tañ atkıça baskanda,
Segiz kündük Kalmakka,
Tüşçülük colu kalıptır.
«Kalmakka tüştö cetem - dep,
Bolokşup atım keter - dep,
Koroldoy menen sayışıp,
Alım kelbey baratsa,
Surkiyik külük turbaybı,
Cetkirbey kaçıp ketem» - dep.
Özü terdep suu bolup,
Bütkön boyu cuurulup,
Buçkagınan Surkiyik,
Tamçılap teri çuburup.
Oykuştanıp alaktap,
Aram ölgür toktoboyt,
Çılbır çoyup suurulup.
Dem alıp tulpar siydirip,
Oñdonup Bagış kiyinip.
Basa minip Sur attı,
Baatır Bagış çurattı.
Kün beşimge cetkende,
Külük Surdu oynotup,

Uçar gibi gittiğinde,
Gözle görünmüyor Surkiyik,
Ak-karası belli olup.
Er yürekli yiğit Bagış,
Dışına kaba kumaş giyinip,
Atına uyum sağlamıştır,
Asil canına acımadan,
Hızla yürüyüvermiştir.
Şafak sökene kadar gittiğinde,
Sekiz günlük Kalmuk'a,
Bir gecelik yolu kalmıştır.
"Kalmuk'a gece varayım deyip,
Gevşeyip atım gider deyip,
Koroldoy ile savaşıp,
Gücüm yetmeyiverirse,
Cins Surkiyik ya bu,
Yakalanmadan kaçıp gideyim" deyip.
Terden sırılsıklam olup,
Bütün vücudu su içinde,
Tepeden tırnağa Surkiyik,
Teri damla damla akıp,
Sabırsızlanıp gözlerini açarak,
Teneşirsiz gidesice, beklemiyor,
Yularını çekip sürükleyerek,
Nefes alıp "tulpar" işeyip,
Üzerini düzeltip Bagış giyinip,
Binip bastırıyor Sur atı,
Yiğit Bagış koşturdu.
Vakit öğleye vardığında,
Cins Sur'u hareket ettirip,

Kalmakka Bagış cetti ele.
Astına maldı aydatıp,
Kara maldı sandatıp,
Arkada kalıp Koroldoy,
Kiyik atıp, uu çaçıp.
Adırdan arkar karmatıp,
Buruşunan bugu atıp.
Tekesin taştan sulatıp,
Kara neet tügöngür,
Kotçuların kubantıp.
Aydagan malı altı min,
Cürgön eken arada,
34
Arbın maldı çuuldatıp.
Cılkılar barat dürböşüp,
Uylar barat mööröşüp.
Töölör barat tartañdap,
Eçkiler taştan sekirip,
Koylordu suudan keçirip.
Keñiri cerge barganda,
Bagış bardı cetişip.
Koroldoy kim taanıbay,
Mal menen közün açkan er,
Maldı körüp turalbay,
Tulpardın oozun buralbay.
«Bagıştap» özün çakırıp,
Cez doolbastı kars urup,
Aldın tostu köp maldın,
Kayra ürkütüp capırıp.
Doolbas ünün ukkanda,

Kalmuk'a Bagış ulaşmış idi.
Önüne hayvanı sürüp,
Kara "mal"ı pek çok,
Arkada kalıp Koroldoy,
"Kiyik" avlayıp zehir saçıp,
Tepeden "arkar" yakalatıp,
Dönmesiyle "bugu" vurup,
Tekesini taştan düşürüp,
Kötü kalpli kahrolası,
Yanındakileri sevindirip,
Sürüdüğü hayvanı altı bin,
Gitmekteymiş hedefe,
34
Sürüyle "mal"ı bağırtıp,
Atlar debelenip durup,
İnekler möölеyip durup,
Develer hareketlenip yürüyüp,
Keçileri taşlardan sektirip,
Koyunları sudan geçirip.
Geniş yere vardığında,
Bagış gitti yetişip,
Koroldoy kim bilmeden,
"Mal" ile gözünü açan yiğit,
"Mal"ı görüp duramadan,
"Tulpar"ın ağzı kapanmadan,
"Bagış diye" adını haykırıp,
Bakır davulu güm güm vurup,
Onca "mal"ın önünü kesti,
Tekrar ürkütüp kaçırıp,
Davulun sesini duyunca,

«Bagıştap» uraan çıkkanda,
Mal aydagan miñ Kalmak,
«Alda kanday boldu» - dep,
Bular kaldı añ,-tañda.
Murun dalay olco alıp,
Mınday maldı köp alıp,
Miñden maldı cep alıp,
Kele debey el barıp.
Erkin cürgön köp Kalmak,
Tegerektep Bagıştı,
Koldoruna nayza alıp,
Saya turgan baştanıp.
Çakçayışıp barganda,
Cetisuu cerden ayrılıp,
Zorduk menen baratkan,
Col azabın köp tartkan,
Cedigerdin köp malı,
Cılkı baştap aldında.
Uy menen töö koşulup,
Çurkuragan koy, eçki,
Kır-kır ıldıy coşulup.
Kişi aydagan nemedey,
Çıçkak ulak kalbastan,
Ayban da bolso kayran mal,
Kayra çubap cönödü.
Kalmaktar malga karabay,
Öñörgön nayza karagay,
Öçöşkön boydon bul itter,
35
Bagışka kolun salalbay.

“Bagış” “uraan”ı çıktığında,
“Mal” güden bin Kalmuk,
“Neler oldu?” deyip,
Kaldı şaşkınlıkta.
Önce pek çok ganimet alıp,
Bunca “mal”ı hep alıp,
Binlerce hayvan alıp,
Gel demeden halk gelip.
Rahatlayan bunca Kalmuk,
Çevreleyip Bagış’ı,
Ellerine mızrak alıp,
Saplamaya başlayıp,
Gözleri faltaşı gibi,
Yedisu’dan ayrılıp,
Zorlukla yürümekte,
Yol eziyeti çok çekmekte,
Cediger’in bunca “mal”ının,
At yürüyüp önünde.
İnek ile deve birlikte,
Bağrışan koyun, keçi,
Kır-kır aşağı akıp,
İnsan kovalıyor gibi,
Sıçan oğlak bile kalmadan,
Hayvan olsa da kıymetli mal,
Tekrar sırayla yürüdü.
Kalmuklar “mal”a bakmadan,
Önündeki mızrak köknar ağacı,
Kinlenmiş büsbütün bu itler,
35
Bagış’a elini uzatamadan,

Tegerektep kurçaşıp,
Kalmaktan miñi barganda,
Cañı baatır Bagıştın,
Canında bolboy armanda.
«Irayım kılba coogo» - dep,
Gulayımdın aytkanı,
Esine tüşö kalganda.
“Calgızsıntıp Kalmuktar,
Cardaganın körçü-dep,
Koroldoyu kaysı eken,
Bileyinçi anı»-dep,
Bagış muntip aytat kep:
«Tatalagan Kalmaktar,
Kara neet akmaktar.
Çık bölünüp cekege,
Koroldoy degen baatır can.
Koroldoydon başkaña,
Bagış menin kebim cok.
Kalgan Kalmak silerdi,
Kadikke algan cerim cok!
Koroldoyuñ kaysı?» -dep,
Kayran Bagış aytkanda,
Karagıt degen bar ele,
Koroldoy menen kurbaldaş,
Baatırsıngan can ele.
Bölünüp elden Karagıt:
«Koroldoydu çakırgan,
Kim da bolsoñ kebimdi uk!
Koroldoy beker al emes,
Söödürögön ceñdeyge,

Çevreleyip kuşatıp,
Kalmuk’tan bin kişi geldiğinde,
Tekrar yiğit Bagış’ın,
Arzusu yerine gelmiyor.
“Merhamet etme düşmana” diye,
Gulayım’ın söyledikleri,
Aklına geliverdiğinde.
“Yalnızlığını düşündürüp Kalmuklar,
Kazdığın çukuru gör deyip,
Koroldoy hangisi imiş,
Bilseydim onu” deyip,
Bagış şu sözü söyler:
“Yenilmesi zor Kalmuklar,
Kötü niyetli ahmaklar,
Tek tek çıkın,
Koroldoy denen yiğit kişiye.
Koroldoy’dan başkasına,
Ben Bagış’ın sözü yok.
Diğer Kalmuklar sizlerden,
Şüpheleneceğim yok!
Koroldoy hanginiz?” deyip,
Sevgili Bagış sorduğunda,
Karagıt denen birisi vardı,
Koroldoy’a denk,
Yiğitliğini gösteren kişi idi.
Ahaliden ayrılıp Karagıt,
“Koroldoy’u çağıran,
Kim olursan ol kulak ver!
Koroldoy işsiz güçsüz değildir,
Bitireceğim dediğin,

Bettep barçu can emes!
Çakırdıñ uraan aykırıp,
Bagış, Bagış, Bagış-dep,
Bagış degen kim ele,
Barbañdaysıñ tim ele.
Koroldoy cok bul cerde,
Men Karagıt caraymın,
Kim da bolsoñ saga ele!»
Karagıt kebin ukkanda,
Bagış aytat al çakta:
«Atıñ bolso Karagıt,
Atım Bagış sen da uk!
Ubara bolup sen üçün,
Nayza karmap cürböymün.
36
Koroldoydon başkañdı,
Buçkagıma ilbeymin
Karagıt, seni bilbeymin,
Kara neet men emes,
Kara asker saga tiybeymin!
Karanduu kişiñ Koroldoy,
Kayda bolso taap kel,
Talkalap başın iyleyin!
Kuturupsuñ, Kalmaktar,
Kuculdagan akmaktar.
Esebin maldın alayın,
Eñseñdi cara çabayın!
Koroldoydu öltürüp,
Ebiñdi anan tabayın! »
Dep küülönüp er Bagış,

Yüzyüze gelecek insan değil!
“Uraan” atıp çağırdın,
Bagış, Bagış, Bagış deyip,
Bagış denen kimdir?
Gitmeyesin boşuna.
Koroldoy yok bu yerde,
Ben Karagıt ahalisindenim.
Kim olursan ol sen!
Karagıt’ın sözünü duyduğunda,
O zaman Bagış şöyle der:
“Adın Karagıt ise,
Adım Bagış sen de duy!
Rahatsız olup senin için,
Mızrak tutup yürümem.
36
Koroldoy’dan başkasına,
Ayağımla bile dokunmam.
Karagıt, seni bilmem ama,
Kötü niyetli değilim,
Kahrolası asker sana ilişmiyorum!
Sığındığın kişi Koroldoy,
Neredeyse bulup gel,
Parçalayıp başını sepileyim!
Kudurasın Kalmuklar,
Çene çalan ahmaklar.
“Mal”ın hesabını göreyim,
Kuvvetini yavaş yavaş bitireyim!
Koroldoy’u öldürüp,
Sonra da senin hesabını göreyim!”
Diye söylenip yiğit Bagış,

Opurulup küülöndü,
Cana mınday süylöndü:
«Kumarsıñbı, Karagıt,
Atımdı surap bilgenge?
Cedigermin, atam Bay,
Özümdün atım er Bagış
Erdik atım çıgaram,
Kalmaktı sayıp men alam!»
Bagış mınday degende,
«Buçkagıma silerdi
Teñebeymin» - degende,
Karagıt katuu ardanıp,
Adatınça kara neet,
Koluna nayza karmanıp,
Kaçırıp kirdi kaardanıp.
Töpöksüz kaskak nayzaçan,
Kaçırıp Kalmak baratkan,
Bala baatır er Bagış,
Kamdanıp turgan astırttan,
Karagıttı saydırbay,
Kalmakka nayza saldırbay.
Kak öpkönün tuşunan,
Kañtara koyup öttü ele.
Kaldañdagan Karagıt,
Kalpaktay ketti al ırgıp.
Karagıttın inisi,
Kaçırıp kirdi çıñırıp.
Kayran Bagış kulattı,
Kanın tögüp kuurattı,
Nayza menen bir urup.

Gürleyip kükredi,
Yine şöyle söylendi:
«Meraklı mısın, Karagıt,
Adımı sorup öğrenmeye?
Cedigerliyim, babam Bay,
Benim adım Er Bagış,
Yiğit diye adımı duyurayım,
Kalmuk'u öldürüvereyim!"
Bagış böyle deyince,
"Topunuzu birden sizleri,
On paraya bile saymam? deyince,
Karagıt çok utanıp,
Adetince kötü niyet ile,
Eline mızrak alıp,
Saldırıverdi hiddetlenip,
Tüfeksiz mızrağın gönderi,
Saldırıyor Kalmuk,
Genç kahraman Er Bagış,
Hazırlanıp durmakta alttan alta,
Karagıt'ı öldürmeden,
Kalmuk'a mızrak atmadan.
Göğsünün tam ortasından,
Parçalayıvermişti.
Ağır kalan Karagıt,
Kalpak gibi savruluverdi.
Karagıt'ın kardeşi,
Saldırıverdi bağırıp.
Sevgili Bagış yere devirdi,
Kanını döküp öldürdü,
Mızrak ile bir vuruşta.

37

Menmensigen Kalmaktar,
Art-artınan turalbay,
Çıga berdi çuburup.
Kantesiñ calgız degensip,
Bara berdi dardañdap,
Çıkkanı tirüü kalbastan,
Ölö berdi tırtañdap.
Karagıttın artınan,
Tak elüünü er Bagış,
Kün batkança cayladı.
Kara tüpök nayzasın,
Kızıl kanga çıktadı.
Emi Kalmak çıga albay,
Birine biri ıktadı.
Bagış karap turbadı,
Erdemsip kalgan ubagı.
Kılıçın kından suurugan,
Aldındagı Surkiyik,
Teminip koyso ırgıştap,
Kayberendey çuradı.
Kotolop karaan köp bolup,
Çogulup Kalmak top bolup.
Tobuna kirdi aralap,
Baş alaman sulatıp,
Barganda beş cüz Kalmaktı,
Cöölötüp attan kulatıp.
Çıdabay Kalmak Bagışka,
Kalganı kaçtı çubaşıp.
Köşörüp kuudu er Bagış,

37

Benim diyen Kalmuklar,
Arka arkaya beklemeden,
Çıkıverdi uzayıp.
Tek başına ne yaparsın der gibi,
Gidiverdi birbiri ardından,
Çıkanı diri kalmadan,
Ölüverdi boşu boşuna.
Karagıt'ın ardından.
Tam elli tanesini Er Bagış,
Gün batana kadar öldürdü.
Cins tüfeğin mızrağını,
Kızıl kana buladı.
Şimdi Kalmuk çıkamadan,
Birbirlerine yaklaştılar.
Bagış bakıp kalmadı.
Cesaretlendiği zamandı.
Kılıcı kınından çıkarıp,
Altındaki Surkiyik,
Mahmuzlayıverince sıçrayıp.
Kayberen gibi koştu.
Herkes toplanıp kalabalık olup,
Çoğalıp Kalmuk bir grup gelip.
Arasına katıldı,
Kalabalığın başını yere serip,
Oradaki beş yüz Kalmuk'u,
Attan indirip yaya bırakıp
Dayanamıyor Kalmuk Bagış'a,
Kalanlar kaçtı arka arkaya.
Yılmadan kovaladı Er Bagış,

Surkiyikti çuratıp.
Erte menen kün çala,
Nak miñ Kalmak kemi cok,
Atçan kalgan biri cok,
Koroldoydun koşuunu,
Teñi ölüp, teñi cok.
Een talaada Bagıştın,
Emi catıp alar ebi cok.
Cedigerge karalap,
Çubagan maldın artınan,
Adır, toonu aralap,
Bölünüp kalgan barbı - dep,
Közün cumşap baratat.
Örgö çıkpay col menen,
Ööndöp ketip baratat.
Con, adırdı, tekşerip,
38
Condop ketip baratat.
Koroldoydu körsöm - dep,
Bolcop ketip baratat.
Miñdi öltürüp buk çıgıp,
Açuusu munun tarabayt.
Er kökürök tügengür,
Ölömün - dep – sanabayt.
Söz kezegin bereli,
Emi Koroldoygo keleli.
Kiyik atıp adırdan,
Arkarın atıp kaduudan.
Ayuusun atıp añınan,
Başçı bolgon Koroldoy,

Surkiyik'i koşturup,
Erkenden gün doğarken,
Tam bin Kalmuk eksiği yok,
Kalan bir kişi bile yok,
Koroldoy'un ordusunun,
Yarısı ölüp, yarısı yok,
Issız vadide Bagış'ın,
Şimdi yatırıverecek hali yok.
Cediger'e bakıp,
Dizilip giden "mal"ın ardından,
Dağ-tepe demeden,
Bölünüp kalan var mı deyip,
Gözünü açıp gidiyor.
Eve çıkmayan yollardan,
Öylece gidip duruyor.
Dağ sırtını, tepesini inceleyip,
38
Dağ sırtlarından gidiyor,
Koroldoy'u görsem diye,
Düşünerek gidiyor.
Bin kişiyi öldürüp canı sıkılıp,
Sıkıntısı dağılmıyor.
Er yürekli kahrolası,
Ölürüm diye düşünmüyor,
Söze ara verelim,
Şimdi Koroldoy'a gelelim.
Geyik vurup tepeden,
"Arkar" vurup dağ eteğinden,
Ayısını vurup çukurdan,
Başları olan Koroldoy,

Tamaşa kılıp, too boylop,
Salkındı samap, suu boylop.
Sap carakçan miñ kişi,
Salıp ketip baratsa,
Cedigerden algan mal,
Kişi aydagan nemedey,
Cabalaktap kelatat.
«Kalmaktar uktap kalganda,
Kaçkan eken bu mal» - dep.
Koroldoy baykap karasa,
Aygırdın baarı arkada,
Moynun cerge salıptır,
Arkada biröön kaltırbay,
Bölüntpöy aydap alıptır.
Bukaları külçüñdep,
İnekterdi süzgülöp,
Turup kalgan nemesin,
Müyüzü menen türtkülöp.
Ottotup uydu turguzbay,
Bular da aydap alıptır.
Buuralar çurkap dalpıldap,
Örköçtörü salpıldap.
Aybat kılıp Töölörgö,
Erinderi şalpıldap.
Başın silkip ciberse,
Azuuları şakıldap.
Alar da aydap alıptır.
Koçkor, teke korkurap,
Koy, eçkiden bölünsö,
Müyüzü menen koygulap,

Onları izleyip dağ kenarından,
Serin diye su kenarından,
Sıralanmış silahlı bin kişi,
Yönelip gitse ki,
Cediger'den aldıkları "mal",
Birisi başlarında gibi,
Saldırıp geliyorlar.
"Kalmuklar uyuyup kaldıklarında,
Kaçmış bu mal" deyip,
Koroldoy dikkatle baksa,
Aygırların hepsi arkada,
Başlarını yere eğmiştir,
Geride hiçbirini bırakmayıp,
Eksiltmeden sürüyüvermiştir.
Boğaları hareket edip,
İnekleri süsüp,
Durup kalanlarını,
Boynuzu ile dürtüp,
Otlatıp inekleri durmadan,
Bunları da sürüp almıştır.
Develeri koşturup yalpalayıp,
Hörgüçleri sallanıp.
Korkutup develeri,
Dudakları titreyip,
Başını sallayıp salıverse,
Azı dişleri gıcırdayıp,
Onları da sürüyüvermiştir.
Koçlar, tekeler korkarak,
Koyun keçiden ayrılsa,
Boynuzu ile vurup,

Cetisuunu mekensip,
Bol ceteli degensip.
39
Koçkor maarap korkurap,
Adaşıp kalba degendey,
Sooluktar maarap çurkurap.
Kañgaal irik, erkeçter,
Çöp üzböstön col baştap.
Çuburup barat bütkül mal,
Karasa anı baykastap.
Koroldoy körüp bakırıp,
Miñ coldoşun çakırıp:
«Cedigerdin malın tos,
Kaçırıptır Kalmaktar,
İş bilbegen akmaktar.
Aydap maldı alalı,
Alarga işim dalay bar!»
Dep Koroldoy tosturdu,
Toskon Kalmak miñ bolso,
Maldın sanı altı miñ
Kaptap kirdi tosturbay.
Mıltık atıp, tars koyup,
Doolbas urup, tars koyup.
Cılkını tosup kaytarsa,
Aça tüyak kara mal,
Kaptap kirdi tosturbay.
Uyu menen koyloru,
Toskonuna bolbodu.
Közdörün cuump alışıp,
Başın cerge salışıp,

Yedisu mekânımız deyip,
Gidelim Allah'a ısmarladık deyip.
39
Koçlar meleyip korkarak,
Yolunu şaşırma dercesine,
"Sooluk"lar meleyip bağırıp,
Serbest gezinen "irik","erkeç"ler,
Otları koparmadan yola çıkıp,
Dizilip gidiyor bütün "mal"
Görse onu gözetleyip.
Koroldoy görüp bağırıp,
Bin yoldaşını çağırıp,
"Cediger'in "mal"ı toz olmuş,
Kaçırmıştır Kalmuklar,
İş bilmeyen ahmaklar,
Sürdükleri hayvanları alalım,
Onlarla epeyce işim var!"
Deyip Koroldoy toz kaldırdı.
Tozutan Kalmuk bin ise,
"Mal"ın sayısı altı bin,
Çevirip girdi dağıtmadan,
Tüfek atıp, inletip,
Davul vurup, gümletip,
Atları çevirip döndürse,
Çift toynaklı cins "mal",
Çevirip girdi tozdurmadan.
İneği ile koyunlarını,
Toza dumana boğmadı.
Gözlerini yumuverip,
Başını yere eğip,

Çubagandı taştaşıp,
Baarı kirdi carışıp.
Cılkını tosso Kalmaktar,
Al cılkının içinde,
Tel malınan Bagıştın,
Akkızıl degen aygır bar.
Kalmaktan altı nemesin,
Añtara tartıp atınan,
Cep boluptur kayran mal.
Buuralar cep beş kişi,
Bukalar süzüp üç kişi,
Mal kolduu on tört kişi öldü,
Mınday işti kim kördü?
Kalmaktar maldı tosa albay,
Ar caktan Bagış cete albay,
Antip catkan uçurda,
Cediger eli cetişti.
«Mal kaçıptır cerge- dep,
Körünböyt Bagış kayda?» - dep.
Bargan menen Cediger,
Karap turdu çettereek.
Surkiyik menen alaktap,
Eki cagın karanıp,
Eerdi, murdun calanıp,
Bagış cetti ar caktan.
Cedigerdi körgöndö,
Cetine albay barbayıp,
Körgöndö Bay atasın,
Baatırlıgım bilsin - dep,

Sırayla taşlardan atlayıp,
Hepsi girdi yarışıp.
At bekledi Kalmuklar,
O atların içinde,
Bagış'ın semiz hayvanları var,
Akkızıl denen aygırı var.
Kalmuk'tan altı kişiyi,
Çekip savurup atından,
Yiyivermiştir sevgili hayvan.
Buğralar yiyip beş kişiyi,
Boğalar süsüp üç kişiyi,
"Mal" eliyle on dört kişi öldü,
Bunca işi kim gördü?
Kalmuklar hayvanları çeviremeden,
Bagış her tarafatan yetişemeden,
Öylece yattığı sırada,
Cediger halkı yetişti.
"Mal" ortada yok deyip,
Bagış görünmüyor nerede?" deyip.
Vardıklarında Cediger,
Bakakaldılar karşıdan,
Surkiyik ile korkarak,
İki tarafına bakınıp,
Dudağı, burnu yalanıp,
Bagış yetişti her taraftan.
Cediger'i gördüğünde,
Sevinerek gitmeyip,
Görünce babası Bay'ı,
Yiğitliğimi bilsin deyip,

Barıp turdu dardayıp.
Açuusu canbayt Bagıştın,
Ant içkendey sargarıp.
Aygır, buka, buuranın,
Koçkor, teke maldardın,
Kızmatın körüp tañ kalıp.
«Aybança bolboy, Cediger,
Kap!» - dep oozun karmanıp.
Kanter ayla tabalbay,
Kalmaktar kaldı sandalıp.
Kaarı katuu Koroldoy,
Bagıştı körüp ardanıp:
«Olcogo algan malımdı,
Candırgan Bagış turbaybı!
Cedigerdi cardatıp,
Cıygan Bagış turbaybı!
Mal aydagan kişimdi,
Kırgan Bagış turbaybı!
Kılgılıktı Kalmakka,
Kılgan Bagış turbaybı!
Olco maldı kaytarıp,
Algan Bagış turbaybı!
Erkeksinip betteşip,
Kelgen Bagış turbaybı!
Adıraygan Bagıştı,
Añtara sayıp albasam,
Cedigerge barbasam,
Bu dagı Burut Kırgızdan,
Booz katının carbasam!
İçer suuga zar kılıp,

Varıp gitti uzayıp,
Öfkesi dinmedi Bagış'ın,
Yemin etmiş gibi sararıp,
Aygır, boğa, buğranın,
Koçlar, teke, "mal"ların,
Hizmetini görüp hayret edip,
"Hayvan gibi değil, Cediger,
Kap! deyip ağzını tutturup.
Ne yaptıysalar çare bulamayıp,
Kalmuklar kaldı gezinip.
Öfkesi kabarmış Koroldoy,
Bagış'ı görüp utanıp:
Ganimet diye aldığım malımı,
Döndüren Bagış değil mi?
Cediger'i sıraya dizip,
Toplayan Bagış değil mi?
"Mal" güden adamımı,
Öldüren Bagış değil mi?
Elinden geleni Kalmuk'a,
Yapan Bagış değil mi?
Ganimet "mal"ı otlatıp,
Alan Bagış değil mi?
Erkek gibi yüzleşip,
Duran Bagış değil mi?
Gözleri fal taşı Bagış'ı,
Sağlı sollu saldırıp öldürmezsem,
Cediger'e gitmezsem,
Bir de "Burut Kırgızlar"ın,
Gebe kadınının karnını yarmazsam,
Bir damla suya muhtaç edip,

İt ordunda kılbasam.
Koroldoy atım beker - dep,
Köp cıyılıp Cediger,
Kelgen eken baarısı,
41
Kırıp iyip tınbasam!»
Kıyalında bul bolup,
Kıygaktuu nayza karmandı,
Kıykırıgı baş cardı.
Koroldoy sayış baştadı,
Koroldoydon er Bagış
Korkup andan kaçpadı.
Akılı şaşıp apkaarıp,
Asili Bagış şaşpadı.
Bir Cediger, bir Kalmak,
Mañdaylaştı eki döö.
Cediger, Kalmak elderi,
Mañday, teskey döbödö.
Ölüm cagın oygo albay,
Caman kirdi bul ekööö.
Öçöşüp kirgen baatırlar,
Kimi korkok, kim çorkok,
Elder baykap bolcoldoyt.
Nayzadan calın ot çıgat,
Dalay cerde baatırdan,
Bul ekööndöy cok çıgat.
Mınday bolso baatırlık,
Bastırıp coogo kim çıgat?
Körünböy kaldı bul ekööö,
Topurak uçup, cer çañdap!

Köpek yerine koymazsam.
Koroldoy adım boşuna deyip,
Hemen toplanıp Cediger'in,
Gelmiş idi hepsi,
41
Kırıp döküp rahatlamazsam!"
Aklındaki bu olup,
Keskin mızrağı aldı,
Haykırışı baş yardı.
Koroldoy savaşa başladı,
Yiğit Bagış, Koroldoy'dan,
Korkup da kaçmadı.
Aklı şaşıp dili tutulup,
Bagış asla şaşırmadı.
Bir Cediger, bir Kalmuk,
Karşılaştı iki dev,
Cediger, Kalmuk halkları,
Karşılıklı, gölgelik tepede,
Ölümü hatıra getirmeden,
Can havliyle savaştı bu ikisi.
Kinlenip saldıran yiğitlerin,
Kimi korkak, kimi beceriksiz,
İnsanlar dikkatle izledi.
Mızrağından sadece ateş çıkıyor
Birçok yerde yiğitler içinden,
Bu ikisi gibi çıkmıyor.
Yiğitlik böyle olsaydı,
Saldırıp düşmana kim çıkar?
Görünmez oldu bu ikisi,
Toprak uçup, ortalık toz içinde kalıp!

Bakırık çıgat, ugulat
Çıkıroondop ün çıgat.
Ündörünön sür çıgat,
Elder karap turuşat,
Kimisinen çır çıgat?
Nayzanın ünü takıldayt,
Baltanın ünü çakıldayt.
Küügüm kirse ot küyüp,
Cerdin beti carkıldayt.
Anda-sanda alardın,
Aykırıgı ugulat.
Aykırık ünü çıkkanda,
Topurak uçup burkurayt.
Cedigerbi, Kalmakpı,
Eldin biri çurkurayt.
Çıñgış Kandan kat algan,
Koroldoy baatır atalgan.
Balakettüü baatırga,
Bagıştan başka kim çıdayt?!
Tün içinde cıldızdap.
42
Uçkan ottor cıltırap.
Kezekteşip atışat,
Kezdep caanı tartışat.
Kulak meeni tundurup,
Cebenin ogu çırkırap.
Tañ atıp çıktı añgıça,
Tañ şamalı zırkırap.
«Şermende kıla körbö» - dep,
Atası Bay Bagıştın

Bağırış çağırış, duyuluyor,
Kan donduran bir ses çıkıyor.
Gürültüleriyle heybetleri de çıkıyor,
İnsanlar bakıp duruyor,
Hangisinden çıt çıkar?
Mızrağın sesi takırdıyor,
Baltanın sesi çatırdıyor,
Akşam olsa, ateş yanıp,
Yeryüzü parıldıyor.
Bir zaman sonra onların,
Haykırışları duyuldu.
Bağırma sesi duyulunca,
Toprak uçup savruluyor,
Cediger mi, Kalmuk mu,
Grubun biri ağlayıp bağırıyor.
Cengiz Han'dan mektup alan,
Yiğit Koroldoy adını alan,
Felaket gibi yiğide,
Bagış'tan başka kim dayanır?!
Gece boyunca ışıklar,
42
Savrulan ateşler parlayıp,
Sıra ile ateş ediyorlar,
Ölçüp yayı çekiyorlar.
Kulağın pasını silip,
Okun mermisi vızıldayıp,
Tan söküverdi böylece,
Sabah rüzgarı esip.
"Yüzümüzü ak et" deyip,
Babası Bay Bagış'ın,

Iylap turat burkurap.
Tuş-tuşunan ün salıp,
Torgoylor turdu çurkurap.
Can-canıbar kıbırap,
Kara kaş torgoy bıcırap.
Kün körünüp carkıldap,
Cer caylanıp cımıñdap.
Kündün murdu çalganda,
Kürkürögön Koroldoy:
«Cedigerdin Bagışın,
Cer betine koyboyun,
Calmap munu koyoyun»,
Degen oygo batkanı.
Calañ kılıç kolgo alıp,
Cayıldandı tügöngür,
Caş Bagıştı çapkanı.
Kılıçın kapır şiltedi,
Kılıçın körgön kim-kimder,
Kara candan tüñüldü.
«Kıyamı emi keldi - dep,
Kayran Bagış süyündü.
Nayzadan kılıç kıska - dep,
Kaza cetti itke-dep,
Özünö berip kayrattı,-
Cazbay Bagış tikte» - dep.
Kara tüpök nayzanı,
Kayran Bagış ırgadı.
Kaalgaday Kalmaktı,
Kak cürökkö bir saydı.
Köödöngö nayza cetkeni,

Ağlayıp durur sızlanıp,
Her taraftan ün salıp,
Tarla kuşları ötüp durup,
Tüm canlılar kımıldayıp,
Karabatak kuşu cıvıldayıp.
Güneş çıkıp parlayıp,
Yer sakinleşip sanki gülümseyip,
Güneş doğmaya başladığında,
Kükreyen Koroldoy:
“Cediger’in Bagış’ını,
Yeryüzünde yaşatmayayım,
Bunu ezivereyim»,
Diye düşünmekteymiş,
Yalın kılıç alıp eline,
Hırslandı kahrolası,
Genç Bagış’a saldırmak için.
Kafir kılıcını salladı,
Kılıcını gören herkes,
Canından ümidi kesti.
“İşte sonun geldi deyip,
Sevgili Bagış sevindi.
Mızraktan kılıç kısa deyip,
Gaza farz oldu ite deyip,
Kendine gayret verip,
Korkmaz Bagış dimdik” deyip,
Cins tüfeği, mızrağına,
Sevgili Bagış davrandı.
Kapı gibi Kalmuk’un,
Tam yüreğine sapladı.
Göğsüne mızrak girdiğinde,

Çaraynası çatırap,
Çıdaştık berbey temir soot,
Talkalanıp ketti emi.
Töböñdön tiygen çoñ Kalmak,
Arkasına çalkalap,
Tomorulup too kulap,
43
Cıgılıp cerge tüşköndö,
Salmagınan kapırdın,
Kara cer dalay solkuldap.
Koroldoy ölüp şor kattı,
Kutulup ketem degensip,
Kalgan Kalmak el kaçtı.
Kalmaktar kaçkan tarabı,
Bir cagı özön suuluusay,
Bir cagı kırka toosu bar.
«Cedigerdi tiybe - dep,
Tim kişi mında kirbe» - dep,
Kalmaktı toogo çıgarbay,
Kayran Bagış tosottop,
Tüzdü karay aydadı.
Eköö kalgan caşınıp,
Kıyan cegen bir añda.
Kalganın takır cayladı,
Kalmak algan başında,
Cedigerden olcolop,
Altı miñ maldın sanı-dep,
Eki miñ attı aa koşup,
Er Bagıştın dooru - dep,
Cediger maldı aydadı.

Zırhı çatırdayıp,
Dayanamıyor demir zırh,
Parçalanıverdi gitti.
Tepeden saldıran bunca Kalmuk,
Atlarına binip kurulup,
Devrilip dağdan yuvarlanıp,
43
Yığılıp yere düştüğünde,
Kâfirin, saldırmasıyla,
Kara yer epeyce sarsılıp,
Koroldoy ölüp felaket kattı,
Kurtulup gideyim der gibi,
Kalan Kalmuk halkı kaçtı.
Kalmuklar'ın kaçtığı taraf,
Bir tarafında bataklık, sulu yer,
Bir tarafında sıra dağlar var.
"Cediger'e ilişme deyip,
Kimse buraya girmesin" deyip,
Kalmuk'u dağa çıkarmıyor,
Sevgili Bagış tozu dumana katıp,
Düzlüğe doğru sürdü.
Kalan ikisi saklanıp,
Su dolu bir çukurda,
Geri kalanların hepsi öldü.
Kalmuk'un başta aldığı,
Cediger'den ganimet olarak,
Altı bin"mal"dı deyip,
İki bin atı ona ekleyip,
Yiğit Bagış'ın devri deyip,
Cediger "mal"ı sürdü.

Calgız attı biröögö,
Soogatka Bagış berbedi.
«Cedigerge çıgımsız,
Şaar salıp berbesem»,
Degen oygo kelgeni.
Cetisuunun kuyuşka,
Zalkaygan oyduñ buluñga,
Şaarga ılayık eken - dep,
Şaar saldı uşuga.
Otuz miñ üylüü batkınday,
Oynop, külüp catkınday.
Şaar büttü üç cılda,
Namıs kılıp er Barış,
Elden çıgım alarga.
Uruşarga coo tappay,
Uzak sapar kılarga.
Uşintip turgan ubakta,
Tabıldı uruş buyakta.

44

ÇAPKINÇI BAKA MANCUUNUN CER CAZDANIŞI

Eki Kalmak ebin taap,
Caşınıp kalgan bir añga.
Karañgıda kaçışıp,
Tentip ketip col tappay,
Barıp kalgan bir cayga.
Üç cıl öttü can baktı,
Koroldoydun cerine,
Özdörünün eline
Emi bular kaytmakçı.

Tek atı bile birine,
Bagış hediye etmedi.
“Cediger’e masrafsız,
Şehir kuruversem”
Diye düşünmekteydi.
Yedisu’nun kuytusuna,
Zalkaygan vadisinin köşesine,
Şehir olmaya layıkmış deyip,
Şehir kurdu oraya.
Otuz bin haneyi alacak kadar,
Sanki güle oynaya,
Şehir bitti üç yılda.
Utanıp yiğit Bagış,
Halktan vergi almaya,
Dövüşmeye düşman bulamıyor.
Uzak seferlere çıkmaya,
Böylece zaman geçerken,
Gerçekleşti savaş bu tarafta.

44

YAĞMACI BAKA MANÇU'NUN ÖLÜMÜ

İki Kalmuk bir yolunu bulup,
Saklanıvermiş bir çukurda.
Karanlıkta kaçışıp,
Dolaşıp gidip yol bulamayıp,
Gidivermiş bir tarafa.
Üç yıl geçti yaban ellerde,
Koroldoy’un yerine,
Kendi memleketlerine,
Şimdi bunlar dönecekti.

Bar körgönün, bilgenin
Eline barıp aytmakçı.
Cerdegen ceri Koroldoy,
Keñ Ertiştin boyu ele.
Cedigerge baram - dep,
Attanıp ketken Koroldoy.
Tört cıl kelbey koygondo,
«Cedigerdi karatıp,
Catkan eken baatır»-dep,
Kalmaktardın oyu ele.
Azıp kalgan bayagı,
Eki Kalmak canagı,
Çaması tört cıl bolgondo,
Arıp, çarçap barganı.
«Korolday baatır baş bolgop,
Kalmaktın baarı öldü» - dep,
Eline kabar salganı:
«Cedigerdin-elinen,
Bagış degen çıgıptır.
Baatırlıgı çın eken,
Caandan aşkan tıñ eken.
Başka balta karmatpay,
Maş eken nayza sayışka.
Miñ kişiçe bar eken,
Calgız özü çabışka.
Baatır bolboyt anday» - dep,
Maktap bardı Kalmakka.
Koroldoy Kalmak Ertiştik,
Eli-curttu eerçitip,
Arız kılıştı Çıñgışka,

Gördüğünü, bildiğini,
İline varıp söyleyecekti.
Koroldoy'un mekân tuttuğu yer,
Keñ Ertişt tarafları idi.
Cediger'e gideyim deyip,
Atına binip giden Koroldoy,
Dört yıl gelmeyiverdiğinde,
"Cediger'i itaat ettirip,
Durmakta imiş yiğit" deyip,
Kalmuklar düşünmüştü.
Şaşırıp kalan deminki,
Önceki iki Kalmuk,
Dört yıl geçtiğinde,
Bitip tükenivermişti.
"Koroldoy yiğit başta olmak üzere,
Kalmuk'un hepsi öldü" deyip,
İline haber salalım:
"Cediger halkından,
Bagış denen kişi çıkmıştır.
Yiğitliği gerçek imiş,
Cihanda yiğitlerin en çeviğiymiş.
Başka savaş baltası kullanmaz,
Usta imiş mızrakla savaşmada.
Bin kişi kuvvetinde imiş,
Sadece kendisi yarışta.
"Böyle yiğit olmaz" deyip,
Övünüp girdi Kalmuk'a.
Koroldoy Kalmuk Ertiştik,
Tüm halkı toplayıp,
Maruzatını anlattı Cengiz'e,

Ertiştikter kelişip.
Çıñgış ugup kabardı:
«Baş kötörüp Cediger,
45
Balaket bolup kalganbı?
Ce bul aytkanı calganbı?
Bul aytkanı çın bolso,
Kırgızdan çıgat dedi ele,
Manas çıgıp alganbı?
Manas atın kotorup,
Bagış koyup alganbı?
Cibereyin anda - dep,
Bir çoñuraak balbandı»,
Oyuna Çıñgış alganı.
Özü Mancu eli ele,
Atın Baka deer ele.
Açuulansa al Mancu,
Çekesinen Kalmaktı,
Talap alçu kee keede.
Cön cürbös Baka Mancuunu,
Cibermek bolup Çıñgış Kan,
Ataylap aga kat cazdı,
Çabarmandı atkazdı.
Çıñgış kandan kat alıp,
Çabarman cürüp bat barıp.
Kattı okup er Baka,
Bastırdı çoçko attanıp.
Mancu menen Kalmaktan,
Üç miñ beş cüz kol alıp.
Atanıp elge çıga elek,

Ertiştikler gelip,
Cengiz duyup haberi:
"Baş kaldırıp Cediger,
45
Felaket mi oluvermiş?
Ya da bu söyledikleri yalan mı?
Bu söylenenler gerçek ise,
Kırgız'dan çıktığı söylenen,
Manas gibi biri daha mı var?
Manas adını çevirip,
Bagış onu mu aldı?
Göndereyim o zaman deyip,
Bir ulu pehlivanı."
Cengiz aklına koymuştu.
Kendisi Mançu halkındandı,
Adına Baka derlerdi.
Öfkelense o Mançu,
Tepesinden Kalmuk'u,
Bir tutuverirdi ki.
Nezaketi olmayan Baka Mançu'yu,
Göndermek isteyip Cengiz Han,
Ona özel mektup yazdı.
Elçiyi gönderdi.
Cengiz Han'dan mektubu alıp,
Elçi gidip tez varıp.
Mektubu okuyup er Baka,
Rüzgar gibi gitti at binip.
Mançu ile Kalmuk'tan,
Üç bin beş yüz asker alıp,
İle varmıştı atlara binip,

Özünö teñdeş baatırdan.
Ilgap turup üçtü alıp,
Çıñgışka barbay kılçayıp,
Baka Mancu oygo alıp,
«Cedigerdi kolgo alıp,
Özünö kayra tiyeyin.
Men Çıñgışka kol salıp»,-
Dep oylonup cönödü.
Bargan menen Bagışka,
Oyloboyt Baka ölördü.
«Meni Çıñgış cumşayt» - dep
Ogo beter kögördü.
Colun körüp keldiñ - dep,
Colu katkan bayakı,
Şorluu eki Kalmaktı,
Baştatıp coldu aydattı.
Kündü küngö uladı,
Künü tınım albadı.
Tündü tüngö uladı,
46
Tünü tınım albadı.
Oşondoy cürüp olturup,
Cedigerge barganı.
Kümüş-Bulak körüügö,
Cetisuunun bolcolduu,
Çıgış cakkı çeginde,
Tüşürüp koldu catkanı.
Kümüş-Bulak körüügö,
Kaldaygan koşuun keldi - dep,
Bagış kabar ukkanı.

Kendisine eş yiğitlerden.
İçlerinden üç tanesini seçip,
Cengiz'e kadar ardına bakmadan,
Baka Mançu düşünüverip,
"Cediger'i ele alıp,
Onlara tekrar saldırayım.
Cengiz'e ordu gönderip",
Diye düşünüp yöneldi.
Giderken Bagış'a,
Düşünmüyor Baka öleceğini,
"Beni Cengiz görevlendirdi" deyip
Daha çok direndi.
Yolu görüp geldiniz deyip,
Yoldan gelen önceki,
Zavallı iki Kalmuk'u
Sürüp yola çıkardı.
Günü güne ekledi,
Gündüz nefes almadı.
Geceyi geceye ekledi,
46
Gece nefes almadı.
Böylece yürüyüp durup,
Cediger'e vardılar.
Gümüş-Bulak'ı görmeye,
Yedisu'nun tespit edilmiş,
Doğu tarafının sınırında,
Askeri indiriverdi.
Gümüş-Bulak'ı görmeye,
Karınca sürüsü asker geldi deyip,
Bagış haberi duymuştu.

Kim eken anık bilgin - dep,
Eki kişi cumşadı.
Cedigerden bargandar,
Kolunda katı bar turup,
Cürögü taykı camandar,
Kolgo kirip baralbay,
Koldon kabar alalbay.
Kündüzü bolup concondo,
Tündösü koktu, kolotto.
Beş künü cürsö belbelde.
Bir künü karmap alıştı,
At kaytargan bir neme.
Cedigerden bargandar:
«Kana, kimsiñ kebiñ sal,
Kaydan kelgen elsiñer?
Ne cumuştap keldiñer?
El başçısı kimiñer?
Kelipsiñer bul cerge,
Bar ele kimde kebiñer?
Arbın koşuun ekensiñ,
Cedigerdin elinde,
Ce bar bele içte kegiñer?
Kaysı caktan keldiñer?»-
Dep suraşıp turganda,
At kaytargan kep aytat:
«Surasañar menden kep,
Mancuudan Baka bizdin bek.
Ertiştegi Kalmaktan,
Koroldoy kelten başında,
Men dagı koşo kelgemin,

Kimmiş aslını öğrenin deyip,
İki kişi görevlendirdi.
Cediger'den gidenler,
Elinde mektubu ile durup,
Zavallı yüreksizler,
Orduya girip varamıyor,
Askerlerden haber alamıyor.
Gündüzü tepeden tepeye,
Gece ağılda çukurda,
Beş gün gitse dağ sırtlarında,
Bir gün yakalayıverdi,
At otlatan bir kişi.
Cediger'den gelenler:
"Kimsiniz, söyleyin haydi,
Nereden, hangi millettensiniz?
Hangi iş için geldiniz?
Grubun başı hanginiz?
Gelin bu tarafa,
Kimin söyleyecek sözü var?
Çok kalabalıksınız,
Cediger ülkesinde,
Var mı içte intikamınız?
Ne taraftan geldiniz?
Deyip soruverdiklerinde,
At otlatan şunları söyler:
"Sorarsanız bana,
Mançu'dan Baka bizim bey,
Ertiş'teki Kalmuk'tan,
Koroldoy daha önce gelmişti,
Ben de beraber gelmiştim.

Tartuuga dalay mal aldık,
Koluñ menen berbediñ,
Kol salıp çaap alganbız.
Araga elçi barganda,
Kır körsöttük alarga.
47
Keler cılı kelebiz.
Suluu kelin, kız kamda,
Arzıbadık biz malga.
Aradan on kün ötö elek,
Ertişke Kalmak cete elek.
Cedigerdin er Bagış,
Sur at menen al barıp,
Eki miñçe kişi elek,
Eki bölök çaap aldı.
Cedigerdin malına,
Eki miñ attı koşo aldı.
Koroldoydu kor kıldı,
Kalgan elge şor kıldı.
Kalmaktın begin cayladı,
Malın kayra aydadı.
Koroldoydu baş kılıp,
Nak eki miñ kişini,
Baatır Bagış kırganda,
Bizge da ölüm kelerde,
Daldalandık ekööbüz,
Kıyan cegen kemerge.
Karañgıda kaçıppız,
Kelgen coldon azıppız.
Cat cerde cürüp can baktık,

Sürüyüp epey “mal” aldık,
Eliniz ile vermediniz,
Asker yollayıp zorla aldık.
Birkaç defa elçi geldiğinde,
Yüzlerine bile bakmadık.
47
Gelecek yıl geliriz.
Güzel gelin, kız hazırlayın,
Gözümüz doydu artık “mal”a.
Aradan on gün geçmiş idi,
Kalmuk henüz Ertiş’e gelmemişti.
Cediger’den yiğit Bagış,
Sur atı ile gidip,
İki bin kişi bile yoktu,
İki taraftan yağmalayıverdi.
Cediger’in “mal”ını bir de,
İki bin tane at aldı.
Koroldoy’u rezil etti.
Kalan halka eziyet etti.
Kalmuk’un beyi’ni öldürdü.
“Mal”larını geri aldı.
Koroldoy başta olmak üzere,
Tam iki bin kişiyi,
Yiğit Bagış öldürünce,
Bize de ölüm gelir diye,
Saklandık ikimiz,
Yağmurun açtığı çukurda.
Karanlıkta kaçmışız,
Gelen yolu şaşırmışız.
Yaban ellerde yaşadık,

Cılı törtkö tolgondo,
Ertişti akır, biz taptık.
Ertiştik Kalmak elderi,
Çıñgış kanga arz berdi.
Cedigerdi çapkın - dep, .
Mancuuluk Baka degendi,
Cedigerge ciberdi.
Mancu Baka begibiz,
Baka menen törtöö bar,
Beli katuu eribiz.
Uksañar uşul kebibiz».
Kalmak kebin bütürdü,
Bular kepke tüşündü,
Cedigerden kelgender,
Kalmak menen süylöşüp,
«Kete ber, Kalmak» - dep koyup,
Cönöp ketti cür - deşip.
Coktu taap algansıp,
Too tomurup salgansıp,
Bagışka barıp kep salıp,
Baykap Bagış añkaarıp:

Dört yıl dolunca,
Sonunda Ertiş'i bulduk.
Ertişli Kalmuk halkları,
Cengiz Han'a şikayet etti,
Cediger'i yağmala diye.
Mançulu Baka deneni,
Cediger'e gönderdi.
Mançu Baka beyimiz,
Baka ile dört kişi var.
Güçlü-kuvvetli erlerimiz.
Dinlerseniz budur halimiz.".
Kalmuk sözünü bitirdi.
Bunlar söylenenleri düşündü,
Cediger'den gelenler,
Kalmuk ile konuşup,
"Gidiver Kalmuk" deyip bırakıp,
Yola koyuldular yürü deyip.
Olmayanı buluvermiş gibi,
Dağa kök salmış gibi,
Bagış'a varıp sözü iletip,
Bagış değerlendirip fikrini söyler:

«Barbasañar çoñuna,
Tüşüptür Kalmak koluña.
Eç bolboso Kalmaktı,
Mında ala kelbey!» - dep,
Al eköönü cemelep.
Kabar kıldı er Bagış,
«Cediger elin kelsin» - dep.
El başkargan kişisin,

"Gitmeyin amirinize,
Düşmüştür Kalmuk elinize.
Hiç olmazsa Kalmuk'u,
Burada almadan gelmeyin!" deyip,
O ikisini azarlayıp,
Haber etti er Bagış,
"Cediger halkı gelsin" deyip.
İl yöneten kişisini,

Kaltırbastan birisin,
Keltirdi çoñun baarısın.
«Çogulup keldiñ, Cediger.
Tegerektep keliñer.
Bagış baatır kebim bar,
Cediger aman sen tursañ.
Emineden kemim bar?
Baka Mancu keliptir.
Cediger, munu bilip kal!
Kümüş-Bulak kerüüdön.
Mundan kabar men aldım.
Asker cıynap, er toptop,
Şaarga murda albapmın.
Bakanın kolu köp okşoyt.
Koşuun cıyıp alalı,
Kolbop bizder baralı.
Korcoñdogon Mancuunu,
Koyboy talap alalı,
Korduktu aga salalı!
Uruş bolso er ölöt,
Eki caktan teñ ölöt.
Koroldoydu alganda,
Calgız aldım tebelep.
Kerekke cara, Cediger,
Eki kündön kalbasın.
Sanatı beş miñ kol kurap.
Karap catpay kamıñ ce!»
Bagış munday degende,
Dürbölöñdöp Cediger,
Eki kündö tak boldu.

Bırakmadan birisini,
Getirdi amirlerin hepsini.
“Toplanıp geldiniz Cediger.
Çevrelenip geldiler.
Yiğit Bagışım, söyleyeceklerim var,
Cediger sen sağ olursan,
Kimden ne eksiğim var?
Baka Mançu gelmiştir.
Cediger bunu biliver!
Gümüş-Bulak yamacından.
Böyle bir haber aldım.
Asker yığıp, er toplayıp,
Şehre onları almayalım.
Baka’nın ordusu kalabalığa benziyor.
Ordu toplayıverelim,
Geri kalmadan gidelim.
Kötü niyetli Mançu’yu,
Bırakmadan talan edelim,
Onları rezil edelim!
Savaş olsa er ölür,
İki taraftan da ölür.
Koroldoy’u aldığımda,
Tek başıma aldım savaşıp,
İşe yara Cediger,
İki günü geçmesin,
Beş bin asker toplayıp,
Bakıp durma, kaygılan?”
Bagış bunu deyince,
Kalabalıklaşan Cediger,
İki günde toplandı.

Beş miñden sanı kemibey,
Cediger kolu sap boldu.
Beş miñge sanı bat toldu.
Uruş körböy öskön curt,
«Coonu Bagış saybaybı,
Olconun aldın alsak» - dep,
Özü bargan çuburup,
49
Cıyılıp kelgen elinen,
Kişiden kişi tıñdadı,
Tak beş miñdi ılgadı.
Karısı cok caşınan,
Kaçpay balta çapçuudan,
Çologu cok sagınan,
Çokuga çokmor çapçuudan.
İyrisi cok tüzünön,
El içinde küçtüüdön.
Öpkösü celdüü cetkirden,
Eñişip kalsa coo menen,
Nayzaga ilip ketçüüdön,
Mıltıkka andes kılınan,
Özü şaydoot tıñınan.
Ulakka çıyrak ıktuudan,
Oozgo kirgen mıktuudan.
Uruştu körsö urungan,
Özünçö turup culungan.
Uruştu körsö süyünüp,
Özü çaap çıkçuudan,
Mınday işke şıktuudan.
Cedigerdin er Bagış,

Sayısı beş binden az değildi,
Cediger ordusu sıraya dizildi.
Sayısı beş bine tez ulaştı.
Savaş görmeden yaşayan yurt,
"Bagış düşmanı öldürmez mi?
Ganimetin önünü kessek" deyip,
Kendisi yola koyulup,
49
Toplanan halkın içinden,
En iyilerini ayırdı,
Tam beş bin kişi seçti.
Yaşlısı olmayan gençlerden,
Kaçmayıp balta sallayacaklardan,
Çolak olmayanlardan,
Tepelerine topuz vuracaklardan.
Sakatlığı olmayan sağlamlardan,
Halk içinde güçlülerden.
Hiç yorulmaz atiklerden,
Yarışıp dursa düşman ile,
Mızrağa takıp gidenlereden,
Tüfeği iyi kullananlardan,
Kendisinden gayretli, dinçlerden,
İyi oğlak binenlerden,
Sırım gibi sağlamlardan.
Savaşı görse çarpışan,
Kendince işe soyunan,
Savaşı görse sevinip,
Kendiliğinden saldırıverenlerden,
Böyle işe yatkından,
Cediger'in yiğit Bagış'ı,

Asker aldı kol cıynap.
Er Bagış salgan cañı şaar,
Askerge toldu cer caynap.
Çarayna, soot camınıp,
Dalıluunun baarısı,
Üstünö kalkan tagınıp.
Tuulga kiyip başına,
Tulpar minip astına.
Kamınıp bular catkanda,
Cedigerden kutulgan,
Atçılar aytıp barganda.
Baka Mancu bakırat,
Baatırların çakırat:
“Atçılar kelip munu aytat.
Cedigerdin eki adam,
Kelip ketti-dep aytat.
Azı, köbün eliñdin,
Bilip ketti okşonot.
Üstüñö kelip kalbasın,
Senden arbın kol toptop.
At-atıñdı karmap al,
Atıñdı tokup dayardan.
Coldon ugup men keldim,
50
Şaar salıptır cañıdan.
Şaarın talkan kılalı,
Kaarım kelse men Baka,
Kalk Cediger çıdaybı?
Bilbegen meni kişi cok,
Baka Mancu,- dep ugup,

Asker aldı ordu toplayıp,
Yiğit Bagış, kurduğu yeni şehri,
Yer görünmez askerle doldurdu.
Zırh, cebe, giyinip,
Kuvvetlilerin hepsi,
Üstlerine kalkan takınıp,
Başına miğfer giyinip,
“Tulpar”ın üstüne binip,
Bunlar hazırlandıklarında,
Cediger’den kurtulan,
Atçılar gelip söylediklerinde,
Baka Mançu bağırır,
Yiğitlerini çağırır:
“Atçılar gelip şöyle söylüyor:
Cediger’den iki adam,
Gelip geçti diye söylüyor.
Her şeyini halkınızın,
Öğrenip gitmişe benziyor.
Üstünüze gelip kalmasın,
Sizden çok asker toplamış.
Alıver, binilecek ne varsa,
Atını eyerleyip hazırlan.
Ben yolda duyup geldim,
50
Şehir kurmuştur yeniden,
Şehrini talan edelim,
Ben Baka, hiddetlenirsem,
Cediger halkı dayanabilir mi?
Beni bilmeyen kimse yok,
Baka Mançu diye duyup,

Bir cakka kaçıp çubaybı?
Şaarına cetip baralı,
Şaani-şököt iş kılıp,
Çay kaynatıp, bee soyup,
Kol kuuşurup, col tosup,
Kelip kalsa Cediger,
Keçirim kılıp salalı.
Endekey şaar, beker el,
Oşondo cerdep kalalı.
Attangıla ıldam - dep,
Şaar menen bul cerdin,
On eki kündük arası,
Üç kündön kalbay baralı.
Çokçoñdoso Cediger,
Kalmaktay körüp Mancuunu,
Çokusun cara çabalı.
Suluu katın, kızdarın
Soogaga alıp tınalı.
Saysöögünön Cediger,
Ölsö ketkis kılalı.
Badakşan, Balık koroolоş,
Baarısın çaap alalı.
Bolgun, Mancu, bolgun!» - dep,
Moynop Baka bakırıp,
Kalmak menen Mancuunu,
Katar baarın capırıp:
«El aralap barganda,
Ketpegile çaçılıp.
Cakındaşıp kaldık - dep,
Kol kuuşurup, col tosup,

Bir tarafa korkup kaçmaz mı?
Şehrine gidip varalım,
Şanlı şöhretli iş yapıp,
Çay kaynatıp, kısrak kesip,
Kol kavuşturup, yol bekleyip,
Geliverirse Cediger,
Affedip bırakalım.
Huzurlu şehir, boş il,
Şurada yaşayıp duralım.
Atlanın çabucak deyip,
Şehir ile bu yerin,
On iki günlük arası.
Üç günden önce varalım.
Saldırırsa Cediger,
Kalmuk gibi görüp Mançu'yu,
Tepelerini yaralım.
Güzel kadınlarıyla, kızlarını,
Hediye alıp rahat edelim.
TamamıCediger'in,
Ölse de bırakmayalım.
Badakşan, Balık yanyana,
Hepsine saldırıverelim.
Hazırlan, Mançu, hazırlan! deyip
Baka durmadan bağırıp,
Kalmuk ile Mançu'nun,
Sırayla hepsini devirip:
"Halk gelip durduğunda,
Gitmeyin dağılıp.
Yaklaştık sayılır deyip,
Kollarını kavuşturup, yol bekleyip,

Kelip kalsa Cediger,
Koybogula sır aytıp.
Komboosunup surdanıp,
Tışıñardan kurçanıp,
Caramat kılıp kelgenge,
Cakşı aytpay, çort aytıp,
Cakındatpa canıña.
Anday işti kılganıñ,
Taarınbagın sen maga!»
51
Dep tapşırıp er Baka,
Mancuunu aydap cönödü.
Kümüş-Bulak körüüdön,
Cer agarıp, tañ ata,
Üç miñ beş cüz kol menen,
Kele catat col menen.
Korkup ketip er Bagış
Tosot degen oy menen.
Oşol künü tañ menen,
Baatır Bagış attandı,
Beş miñ koşuun can menen.
«Şaarga anı kirgizsem,
Zañkasın elge tiygizsem,
Erdigim menin beker - dep,
Cetken cerde cazdaym - dep,
Badırek dep talkalap,
Kara cerge kaptaym - den,
Cay catkansıñ, Cediger,
Uruştu emi körösüñ.
Baş bulgap kayra kaçkanıñ,

Geliverse Cediger,
Konuşmasına izin vermeyip,
Tavır koyup, surat asıp,
Etrafınızda dolaşıp,
El pençe divan durana,
İyi konuşmayıp, sert konuşup,
Yaklaştırma yanına.
Bunu böyle yapacaksın.
Darılmayasın sen bana!”
51
Diye buyurup yiğit Baka,
Mançu’yla birlikte yürüdü.
Gümüş-Bulak tarafından,
Ortalık aydınlanıp, tan atınca,
Üç bin beş yüz asker ile,
Gelmekteler yürüyerek.
Korkuverip yiğit Bagış,
Yolu kesilir düşüncesiyle,
O gün şafak ile,
Yiğit Bagış ata bindi.
Beş bin kişilik asker ile,
“Onu şehre sokarsam,
Halka kötülüğünü dokundurursam,
Benim yiğitliğim boşunadır deyip,
Bulduğum yerde öldüreyim deyip,
Murdar deyip parçalayıp,
Kara yere sokayım deyip,
Rahat duruyorsun, Cediger,
Savaşı şimdi göreceksin.
Baş eğip tekrar kaçanınız,

Mancuudan murda ölösüñ!
El üçün Bagış ölömün,
Erdemsigen Mancuuga,
Bak salışıp körömün.
Cediger booñ bek bolsun,
Aytkanım uşul kep bolsun.
Kümüş-Bulak kerüügö,
Cay caylooçu ceriñe,
Kelgenin körçü Mancuunun!
Ketençiktep kaçkınça,
Ölgönüñ cakşı bu körö!
On eki kündük colu bar,
Butuñdu çoyup, bel çeçip,
Sen barasıñ uktabay.
Coorup atıñ ketpesin,
Mingen atıñ coorusa,
Booruñdu Bagış cebesin.
Cürgün, kolum cürgün!» - dep,
Kücüldöp Bagış cönödü.
Saltkeldenin talaada,
Özönü sazdak aralda,
Uçuraştı tal tüştö,
Cer caynagan Mancuuga,
Baka Mancu balaaga.
Elge bolso korkunçu,
52
Erlerge kızık tamaşa.
Üydöy çokmor kötörgön,
Tört baatır kelet Mancuuda.
Cediger eli munu aytat:

Mançu'dan önce ölürsünüz!
Halkım için Bagış ölürüm,
Yiğitlik taslayıp Mançulara,
Allah'a havale ederim.
Cediger şansın açık olsun,
Bu söylediğim yemin olsun.
Gümüş-Bulak'ı görmeye,
Yazın yaylayacağın yerine,
Gelenini gör Mançu'nun!
Gerisin geri kaçmaktansa,
Ölmen iyidir bunu görmenden!
On iki günlük yolu var,
Ayağını gevşetip, belini çözüp,
Sen gidesin uyumadan.
Atın yorgun düşmesin,
Bindiğin at yorulursa,
Bagış başının etini yemesin.
Haydi, askerlerim yürüyün!" deyip,
Bagış hiddetle yola koyuldu.
Saltkelde vadisinde,
Su yatağı, sazlık adada,
Görüştü tam öğleleyin,
Karınca sürüsü gibi Mançulara,
Bela Baka Mançu'ya.
Halka korkunç gelse de,
52
Yiğitlere zevkli eğlence,
Dağ gibi topuzu kaldırmış,
Dört yiğit geliyor Mançulardan.
Cediger halkı bunu söylüyor:

«Mancuunun eli az eken,
Arbagı bizden pas eken.
Baatırı tört, zaarı küç,
Camanıraak, türü suuk».
Birok törttü körüp baatırdan,
Cedigerdin demi suup.
Calgız Bagış baatırga,
Törtöö turat Mancuuda.
Aylabız kanday bolor - dep,
Alsırap dalay Cediger,
Ölüm caktın kamın cep.
Bagıştı eerçip olco alıp,
Bay bolomun beker- dep,
Kaydan asker boldum? - dep,
Kaygırganı andan köp.
Balam cetim kalat - dep,
Balasının kamın cep,
Basıp cürgön andan köp.
Katınım cesir kalar - dep,
Başına kara salar - dep,
Cıl aşımdı bergende,
Cañı erden birdi tabar - dep,
Ümütün üzüp canınan,
Üldürögön mından köp.
Oozun açıp külö albay,
Özünçö muunup ölalbay,
Şümtürögön mından köp.
Karıdı ele ata-enem,
Kar bolup kalar beken? - dep,
Katın, bala meyli - dep,

“Mançu’nun halkı az imiş,
“Arbak”ı bizden alçak imiş.
Yiğidi dört, zehri kuvvetli,
Korkunç, soğuk görünüşlü”.
Ancak yiğitlerin dördünü görüp,
Cediger’in nefesi kesilip,
Tek başına yiğit Bagış’ın,
Dört Mançu duruyor karşısında.
Nasıl çare bulabiliriz deyip,
Cediger’de hiç kimsenin gücü kalmayıp,
Öleceklerinden korkup.
Bagış’ı yanlarına ganimet diye alıp,
Zenginliğim iki paralık oldu deyip,
Nereden asker oldum? deyip,
Üzülenler ondan çok.
Yavrum yetim kalır deyip,
Yavrusunun kaygısını duyup,
Basıp dolaşanlar ondan çok.
Kadınım dul kalır deyip,
Başına karalar bağlar deyip,
“Yıl aşı”mı verdidiğinde,
Yiğitlerden yeni birini bulur deyip,
Ümidini kesip canından,
Pısırıklık eden ondan da çok.
Ağzını açıp gülemeyen,
Kendince üzülüp ölemeyen,
Somurtup duran daha çok.
Kocamıştır annem-babam,
Daha da yaşarlar mı? deyip,
Kadın, çocuk ister deyip,

Ata-enenin kamın cep,
Antip cürgön andan köp.
Düynöporoz kee biri,
Bar ele ookat keñiri,
Cok boldu emi keregi.
Dıkan ele katınım,
Taşka katıp koyor - dep,
Balan cerge katarbı,
Kişi barbayt ele - dep,
Küpürlük kılgan mından köp.
Ata-ene, mal, pulum,
53
Katın, bala, bar düynö,
Baarı munun kurusun.
Mildetin aktap elimdin,
Atkarsam dep cumuşun.
Esi barı cigittin,
El curtunun kamın cep,
El oylogon andan köp.
Cat duşman eelep tepsetpey,
Öz elim oynop, külsö dep,
Cerin oylop iç oorup,
Cer saktagan mından köp.
Kelgen Mancu, Cediger,
Mañdaylaşa turuştu,
Celegin cerge capşırıp,
Celpildete astırıp,
Kapkaydan kelgen Mancuular,
Cedigerge kas çıgıp,
Baka baatır şaşılıp,

Anne-babasının kaygısını duyup,
Böylece yaşayan ondan çoktur.
Aç gözlü bazılarının,
Var idi pek çok yiyeceği,
Kalmadı şimdi gereği.
Tutumlu idi hanımım,
Taş altına koyayım deyip,
Filan yere gizler mi?
İnsan bulamaz ki deyip,
Küfredip duran ondan da çok.
Annem-babam, param-pulum ,
53
Eşim, çocuğum, bütün varım,
Bunların hepsi yere batsın.
Hizmetini görüp halkımın,
Başarsam deyip görevimi.
Aklı fikri yiğidin,
Ülkesinin tasasını çekip,
Halkını düşünen ondan da çok.
Yabancı düşman sahiplenip çiğnemeyip,
Kendi halkım oynayıp gülse deyip,
Ülkesini düşünüp içi sızlayıp,
Ülkesini koruyan ondan da çok.
Gelen Mançu, Cediger,
Karşı karşıya durdular.
Bayraklarını yere doğru eğip,
Asıp dalgalandırıp,
Tepeden gelen Mançular,
Cediger'e düşmanlık edip,
Yiğit Baka şaşırıp,

Mancuularga kep aytat,
Baarıñ ukkun dep aytat:
«Kördüñörbü karaanın,
Cedigerdin adamın?
Üç baatır Mancu karap tur,
Kırıp salıp tınayın.
Mınday emes Cediger,
Kol kuuşurup, koy soyup,
Tosot dep aldın sanadım,
Urmat menen kol tospoy,
Uruşuuçu nemedey,
Turganın körçü camandın!
Kucurum kaynap baratat,
Bogum batpay içime,
Buulugup kalgan ubagım,
Buga özüm baramın!»
Baka mınday degende,
Bakaga cürgön kırduusup,
Baatırlıkta tıñduusup,
Mancuudan biröö bar ele,
Mına mınday dedi ele:
«Baka baatır, tura tur,
Men baramın cekege.
Bagışın sayıp kulatıp,
Başınan bagın turatıp,
Añtara sayıp keleyin,
Cedigerdi çuulatıp.
54
Olconu, Baka sen algın,
Senden kiyin kalgıça,

Mançulara şunları söyler,
Hepiniz duyun diye söyler:
“Gördünüz mü gölgesini,
Cediger’in adamının?
Üç yiğit Mançu bakadur,
Öldürüverip rahatlayayım.
Böyle değil Cediger,
Kol kavuşturup, koyun kesip,
Önünü keseriz diye düşündüm,
Asker hürmet edip beklemez,
Savaşçı birisi gibi,
Duruşuna baksana düşmanın!
Gürültü yapıp kaynaşıyorlar,
Sinmiyor yaptığım içime,
Yerimde duramadığım zaman,
Onlara kendim gideyim!”
Baka böyle deyince,
Baka’yı küçümseyip duran,
Yiğitlikte kendini daha üstün gören,
Mançulardan biri var idi.
O zaman şöyle demiş idi:
“Yiğit Baka dura dur,
Ben giderim tepeye.
Bagış’ı devirip yere serip,
Elinden şansını alıp,
Yüzüstü yere düşüreyim,
Cediger’i inletip.
54
Baka ganimeti sen al,
Senden geride kalmaktansa,

Senden murda barayın».
Dep bir Mancu bölündü,
Bölünüp elden çıkkanda,
Bütün cerdin betine,
Can koybostoy köründü.
Cazganbay elden caltanıp,
Köpçülüktön apkaarıp,
Arta sayıp iyinge,
Koluna balta karmanıp.
Koydoy çokmor takımga,
Kıstarıp algan kıztalak,
Kelip kaldı antalap.
Başka kirbey oozuna,
«Bagış kel!» - dep bakırat.
Bagış kalçuu er emes,
Başın katıp baanalap.
Bastırıp tulpar Sur attı,-
Bagış ketip baratat.
Bastıra tüşüp kılçayıp,
Elge Bagış munu aytat:
«Silerde asili bolbosun,
Akılıñda kemiñer.
Tün içinde Mancuular,
Arkasınan bölünüp,
El aralap barbasın,
Elge bülük salbasın,
Azır bolgun Mancuuga».
Akıl aytıp uşunça,
Alaktatıp cönödü,
Bagış menen Mancuunun,

Senden önce varayım".
Deyip Mançu ayrıldı,
Ayrılıp ilden çıkınca,
Bütün yeryüzünde,
Canlı bırakmayacak gibi göründü.
Düşünüp halktan korkmadan,
Kalabalıktan şaşırıp,
Arkasına omzuna asılıp,
Eline balta alıp.
Kaya gibi topuz dizisine,
Sıkıştırıverip kahrolası,
Geliverdi fırlayıp.
Başka söz çıkmıyor ağzından,
"Bagış gel!" diye bağırıyor.
Bagış duracak yiğit değil,
Başını eğip koruyup.
Bastırıp "tulpar" Sur atı,
Bagış gidiveriyor.
Gidiyor, arkasına bakmayıp,
Bagış halka şunu söylüyor:
"Sizlerde hiç olmasın,
Aklınızda sorular.
Gece içinde Mançular,
Arkasından ayrılıp,
İçimize gelmesin,
Halka kargaşa salmasın.
Hazır olun Mançu'ya".
Akıl verip böylece,
Etrafı kolaçan edip yürüdü.
Bagış ile Mançuların,

Baatırlıgın körölü.
Karaanga bargan Cediger,
Bagış'tan başka bölögü,
Baatırıp Bagış cönödü.
Küülöp nayza sundurup,
Küüsü kulak tundurup,
Kaçırışıp cönödü.
Kaptalga nayza uruşup,
Kaçışpastan turuşup.
Kayrattı Bagış baştadı,
Kademi katkan Mancuunu,
Kañtara koyup taştadı.
Kaldayıp barıp cıgıldı,
55
Kara cerdi kuçaktap,
Kantip tirüü koydum - dep,
Başın kesti kılıçtap.
Sur tulpar minip maydanda,
Bagış turdu ırgıştap.
Dagı biri Mancuunun,
Canı açıp kabaarıp,
Karagay nayza karmanıp,
Karasa öñü kararıp,
Uşul düynö calgandı,
Uşalap salıp tınçuuday,
Astın-üstün kılçuuday.
Aykırık salıp alaktap,
At ayabay dalaktap,
Cer aydooçu buursunday,
Eki butu salaktap.

Yiğitliğini görelim.
Karanlıkta gitmiş Cediger,
Bagış'tan başka diğerleri,
Bagış basıp yürüdü.
Hevesle mızrak saplayıp,
Sesi kulakları sağır edip,
Birbirlerine saldırdılar.
Yan yana mızrakla vuruşup,
Kaçışmadan duruşup,
Gayretli Bagış başladı,
Kuvveti düşen Mançu'yu,
Evirip çevirip fırlattı.
Yere düşüp yığıldı.
55
Kara toprağı kucaklayıp,
Nasıl sağ koyarım seni deyip,
Kılıçla başını kesti.
Sur "tulpar"a binip meydanda,
Bagış durdu zıplayıp.
Mançu'nun biri dahi,
İçi acıyıp,
Köknardan mızrak alıp,
Baksa yüzü kararıp,
Şu yalan dünyayı,
Ufalayıp rahatlayacak gibi,
Altını üstüne getirecek gibi,
Bağırtı koparıp etrafa bakınıp,
Atına acımayıp hızlı yürütüp,
Toprak süren saban gibi,
İki bacağı sallanıp.

Eki cagın karanat,
Koygo tiyçu börüdöy,
Erdi, murdun calanat.
Koş koldop karmap nayzasın,
Atının başın boş taştap,
Buy kılçuuday aalamdı,
Burulbay caman kele atat.
Munu körüp er Bagış,
Murutu munun kırdanıp,
Mancuunun körüp karaanın,
Murunkuday çıyralıp,
Buzulup öñu surdanıp.
Çetinden kılgan nayzasın,
Çenep kolgo karmanıp.
Çendep Bagış kaçırdı,
Aybandan başka bölökçö,
Surkiyik kulak capırdı.
Saydırbay nayza kagıştı,
Cana imerip sayıştı,
Candan toygon nemeler,
Cana aylanıp salıştı.
Sayıştı Mancu baştadı,
Salakaluu Bagıştı,
Sayıp kete cazdadı.
Surkiyikten er Bagış,
Oodarıla tas kaldı.
Oodarılıp ketüügö,
Köçügü oop az kaldı.
Oop barıp oñoldu,
56

İki tarafına bakınıyor,
Koyuna saldıracak kurt gibi,
Ağzını, burnunu yalıyor.
İki eliyle tutup mızrağını,
Atını başıboş bırakıp,
Dünyayı titretecek gibi,
Dönmeden düşman geliyor.
Bunu görüp yiğit Bagış'ın,
Bıyıkları yana düşüp,
Mançu'nun gölgesini görüp,
Önceki gibi büzülüp,
Yüzü sararıp solup.
Kenarından tuttuğu mızrağını,
Eline alıp hesaplayıp,
Yaklaşıp Bagış saldırdı.
Hayvandan başka bir şey,
Surkiyik kulaklarını kıstı.
Batırmadan mızrak tokuşturdular,
Yine vurup savaştılar,
Canlarına doymuş şeyler,
Yine vurup savaştılar.
Savaşı Mançu başlattı,
Zararlı gördüğü Bagış'ı
Az daha öldürüyordu.
Surkiyik yüzünden Bagış'ın,
Attan düşmesine az kaldı.
Attan düşmesine,
Bayılıp gitmesine az kaldı.
Bayılıp kendine geldi,
56

Oyron Bagış oyloñdu:
«Oodarılıp men ketsem,
Cediger oyron bolot- dep,
Omorup belim koyot - dep,
Irayım kılbay Mancuular,
Aman koyboy soyot - dep,
Tatalagan Mancuudan,
Oodarılsam uşundan,
Kantip baatır bolom?!» - dep,
Kayrattanıp alganı,
Sur atka kamçı salganı,
Kolunda çetin nayzanı,
Kotorup bekem karmadı.
Mancuudan kelgen baatırdı,
Kayta aylanıp cangıça,
Kara kaptal kabırga,
Kak böyröktün tuşuna,
Kayran Bagış bir koydu.
Bagış koygon oñobu,
Oduraygan çoñ Mancu
Oodarılıp cogoldu.
Ordunan tura kalgınça,
Oyrotto cok er Bagış,
Oro-para çokuga,
Çoñ balta menen bir koydu.
Baltaga meesi cabıldı,
Etek-ceñge cayıldı,
Buga da ölüm tabıldı.
Arkasınan bir Mancu,
Udaa çaap kamındı,

Yiğit Bagış düşündü,
“Ben bayılıp gitsem,
Cediger talan olur deyip,
Ümitlerim param parça olur deyip,
Acımaz Mançular,
Sağ koymaz öldürür deyip,
Yenilmez Mançulardan,
Kurtulamazsam ellerinden,
Nasıl yiğit olurum?” deyip,
Gayretlenivermişti.
Sur atı kamçılamıştı,
Elindeki mızrağın ucundan,
Sıkıca tutup yakaladı.
Mançulardan gelen yiğidi,
Geri dönüp yeniden,
Yan tarafından kaburgasına,
Tam böbreğinin üstüne,
Sevgili Bagış bir kere sapladı.
Bagış vurunca sağ kalabilir mi?
Hoşnutsuz büyük Mançu,
Devrilip mahvoldu.
Yerinden doğrulana kadar,
Dengi bulunmayan yiğit Bagış,
Sağlı sollu tepesine,
Büyük balta ile vurdu.
Baltayla beyni dağılıp,
Her tarafa yayıldı.
O da ölümü buldu.
Ardından bir Mançu,
Hazırlanıp arkasından dolandı,

Üstünö kara camındı,
Alıgı çıkkan aramkor,
Kuturgan ittey çamındı.
Mañdayında çoçkonun,
Kança nayza tagı bar,
Eki közdün ortodo,
Beş nayza tiygen kalı bar.
Arkasında aramdın,
Aydar kara calı bar.
Askar toodoy karaanı,
Dalaydı algan çagı bar.
Başına ükü sayıngan,
Koynunda butka sıyıngan,
Dalıga kalkan camıngan,
Beline çıncır tagıngan.
57
Canına kılıç baylangan,
Koluna nayza, baltadan
Ömürünçö albagan.
Uyutup koygon çoyundan,
Çoyunbaştı karmagan.
Beycindiktin elinen,
Çabalayga kol salgan.
Çabalaydı bul doñuz,
Başında sayıp calbartkan,
Cürgön cerin çañdatkan,
Çaktaşkanın caratkan.
Mancu menen Kalmaktın,
Çabışında badirek,
Köp Kalmakt'ı karatkan.

Ölümü göze aldı,
Tepesi atan kahrolası,
Kuduran it gibi atıldı.
Karşısındaki domuzun,
Bunca mızrak dahi var iken,
İki gözünün ortasında,
Beş mızrak battığı derisi var.
Arkasında kahrolasının,
Kara haydar yelesi var.
Heybetli dağ gibi görünüşü,
Herkesi alacak genişliği var.
Başına "ükü" takınan,
Koynundaki puta ibadet eden,
Omzuna kalkan koyan,
Beline zincir takınan.
57
Yanına kılıç bağlayan,
Eline mızrak, baltadan
Ömrünce almamış olan.
Eritiverdiği demirden,
"Çoyunbaş" ı tutan.
Beycinli ülkesinden,
Çabalay'a asker gönderen.
Çabalay'ı bu domuz,
Başında vurup yalvartmış,
Yürüdüğü yeri toza bulamış,
Taraftarlarını belirlemiş.
Mançu ile Kalmuk'un,
Yarışında geberesi,
Bütün Kalmuk'u dize getirmiş.

Körüp turup el aytıp,
Erinbes dep atagan.
Künü-tünü ceti kün,
Çapsa kılıç talbagan,
Talıkkansıp kalbagan.
Erinbes çıktı Mancuudan,
Erinbes çıktı ceñet,- dep,
Mancuunun eli dañdagan.
«Erinbeske betteşse,
Bagışka bolot böödö arman»,
Dep turuşat Mancuular.
Erdemsingen Erinbes,
Er kökürek som bilek,
Celceerde dep at mingen,
Arañ ele beş kabat
Möşköy temir ton kiygen.
Çokmorunun başınan,
Calındagan ot küygön.
Ölümdü çoçko bilbegen,
Öltüröm dep Bagıştı,
Öcörlönüp cönödü.
Üksöñdögön kapırdı,
Mancuudan çıkkan baatırdı,
Balaket Bagış körgönü.
Aldında sayıp ekini,
Çarçap kaldım debesten,
Çaap Bagış cönödü.
Bagış oylop baratat,
Barbañdagan doñuzga,
Körsötöm dep önördü,

Halk görüp söyleyip,
Erinbes diye adlandırmış.
Yedi gün yedi gece,
Kılıç sallasa yorulmayan,
Bîtap düşüp kalmayan,
Erinbes çıktı Mançu'dan,
Erinbes çıktı yener, deyip,
Mançu halkı iddia etmiş.
"Erinbes'le karşılaşsa,
Bagış'a boş yere rakip olur",
Deyip durur Mançular.
Yiğitlik taslayan Erinbes,
Yiğit yürekli çelik bilekli,
Celceerdeyi çağırıp binmiş,
Her biribeş katlı,
Kalın demirden zırh giymiş.
Topuzunun başında,
Parlayan ateş yanan,
Ölümü bilmeyen domuz,
Öldüreceğim deyip Bagış'ı,
İnatla yürüdü,
Kızgın ve hırslı kâfiri,
Mançu'dan çıkan savaşçıyı,
Felaket Bagış görünce,
Önünde yenip ikisini,
Yorulup kaldım demeden,
Bagış ata binip yürüdü.
Bagış düşünüp gidiyor,
Daha varmadan domuza,
Gününü göstereyim deyip,

Öçöşüp Bagış kögördü.

58

«Çokmor karmap sen kelseñ,
Çokmoru cok men belem»,
Degen oydo er Bagış,
Bu da çokmor karmanıp,
Karap turdu Cediger,
Er Bagıştı cardanıp.
Tınç elge bülük saldıñ- dep,
Mancuunun elin kargaşıp.
Koltuktarın çoyuşup,
Çokmor menen koyuşup,
Akaktaşıp soluşup,
İmerip çokmor uruşup,
Çokmorgo berip turuştuk.
Tuulgaga tiygizbey,
Çokmorgo çokmor kagılıp,
Çoyun çokmor kagılsa,
Ot uçup cerge cayılıp.
Dem alar emes al ööö,
Biri ölböy can tınıp.
Beşimde bular kez bolgon,
Sürüp çıgıp tañ atıp,
Ertesi künü keç boşon.
Uykudan koşuun karaptap,
Çıday albay baratat.
Çokmorloşup çabışıp,
Eki baatır çarçabayt.
Karçalışıp karmaşıp,
Karsıldaşıp karçaşıp.

Bagış kinlenip, kükredi.

58

“Topuzunu tutup sen gelsen,
Benim topuzum yok mu?”
Diye düşünen yiğit Bagış,
O da topuz takınıp,
Bakakaldı Cediger,
Yiğit Bagış’ı destekleyip,
Huzurlu ülkede kargaşa çıkardın deyip,
Mançu halkını lanetleyip.
Kollarını bükerek,
Topuzuyla yerleştirip,
Nefesleri kesilip yorulup,
Döndürüp topuz vuruşup,
Topuz topuza kaldılar.
Miğferine değdirmeden,
Topuz topuza çarpışıp,
Demir topuz eğilse,
Ot uçup yere düşüp.
Nefes alamaz oldu ikisi de,
Biri ölmeden canlı çıkıp.
Bunlar ikindide karşılaşmış,
Sürüverip tan atıp,
Ertesi gün geç vakte kadar.
Askerler uykudan kalkıp,
Sabredemeyip gittiler.
Topuz topuza çarpışıp,
İki yiğit yorulmamış,
İlk başlayanı tayin edip,
Hararetle dövüşüp,

Toyup keler keypi cok,
Erinbes Mancu, er Bagış,
Tegi biröö çarçaşıp.
Celceerde menen Surkiyik,
Ceti katar añ kelse,
Ceti arkan boyu car kelse,
Salt nemedey tüyülüp.
Caraşıktuu attarı,
Cal-kuyrugu şüyülüp.
Karap turgan kayran el,
Kara candan tüñülüp.
Boz kıroo bolgon bir mezgil,
Cıgaçtın baarı gül kübüp.
Mancuudan kelgen Erinbes,
Er Bagışka boldu kez.
Baatır Bagış baş tartpayt,
Kayratı artık munun tez.
59
Üç-tört kündük çabışuu,
Baatırlarga kep emes.
Badırek betpak Erinbes,
İçinde oylop bir keñeş:
«Çokmor menen emgiçe,
Çokuga taamay çaba albay,
Keçirlerim kerildi,
Bütkön boyum eridi.
Aarçıp alar çolo cok,
Mañdaydan akkan terimdi.
Cedigerdin Bagışı,
Baatır eken, tıñ eken,

Savaşa doyacak halleri yok,
Mançu Erinbes, yiğit Bagış,
Hiç birisi yığılıp da.
Celceerde ile Surkiyik,
Yedi kat derinlikte çukur gelse,
Yedi urgan boyu uçurum gelse,
Kurumlu insan gibi süzülüp.
Kendilerine yakışan atların,
Yelesi-kuyruğu bağlanıp.
Bakıp duran zavallı halk,
Çıkası canından vazgeçip,
Boz kırağı kesen bir vakit,
Ağaçların hepsi gülle bezenip,
Mançulardan gelen Erinbes,
Yiğit Bagış'la karşı karşıya.
Bahadır Bagış başını çevirmeden,
Bunun gayreti daha çok.
59
Üç-dört günlük çarpışma,
Yiğit için zahmet değil.
Rezil, kahrolası Erinbes,
Bir şey düşünüp duruyor:
"Topuz ile şimdiye kadar,
Başıma doğrudan darbe almadan,
Sinirlerim gerildi,
Bütün vücudum terledi.
Silip alacak fırsat yok,
Alnımdan akan terimi.
Cediger'in Bagış'ı,
Güçlü imiş, çevik imiş,

El bagarı çın eken.
Küçü maga teñ keldi,
Çokmordu kısıp takımga,
Nayza menen sayanın,
Böyrögünön carayın.
Bölök-bölök kızıl kan,
Möltüldötüp agızıp,
Bul Bagıştın ebin tabayın.
Anda amal bolboso,
Caa tartışıp kalayın,
Caada maga teñ emes,
Canlap anı salayın».
Ölömün dep oylonboyt,
Öltürömün deyt Bagıştı,
Erinbes kastap alıştı.
Çokmor kısıp takımga,
Nayzasına kamındı,
Eren Bagış oylondu,
Bildim - dep,- emi alıñdı,
Erinbes nayza algınça,
Arstan Bagış nayza aldı,
Erinbes cetip saygınça,
Kamıntpay Bagış bir saydı.
Bagıştan nayza tiygende,
Eerden köçük kıyşaydı.
Attın calın karmadı,
Öböktöp öydö bolgunça,
Oyon Bagış kökcalıñ,
Nayzanı taştap kamınıp,
Aybalta menen çoçkonu,

Halkın düşüncesi doğru imiş.
Gücü bana denk geldi,
Topuzu takıp takıma,
Mızrakla saldırayım,
Böbreğini yarayım.
Oluk oluk kızıl kanı,
Parıldatıp akıtıp,
Bu Bagış'ın gününü göstereyim.
Buna niyeti yoksa,
Yay çekiverelim,
Yayda bana denk olamaz,
Yanaşıp onu öldüreyim".
Ölürüm diye düşünmüyor,
Öldürürüm diyor Bagış'ı,
Erinbes tasarladı durdu.
Topuz takıp takıma,
Mızrağına davrandı,
Kahraman Bagış düşündü,
Anladım deyip şimdi gücünü,
Erinbes mızrak alana kadar,
Arslan Bagış mızrak aldı.
Erinbes gelip vurana kadar,
Davrandırmadan Bagış vurdu.
Bagış'ın mızrağı isabet ettiğinde,
Eğerin "köçük"ü kırıldı.
Atının yelesini yakaladı.
Öylece orada durmaktansa,
Yiğit "kökcal" Bagışınız,
Mızrağı bırakıp davranıp,
Aybalta ile domuzu,

Anı-mına degingçe,
Açıp közdü cumgunça
Altı koyup öttü ele,
60
Oñolup atka minerge,
Erinbes alı kalbadı.
Kabılan Bagış barbañdap,
Baltanı taştap ciberip,
Nayzanı mıktap karmadı.
Öböktöp turgan aramdı,
Köçüktön türö sayganı.
Çılbır çoyup Erinbes,
Tomolonup kalganı.
Toodoy bolgon çoçkonu,
Tomolottu atınan,
Cediger Bagış palbanı.
Karşı çıgar Bagışka,
Kalıñ Mancu, Kalmakta,
Bakadan başka kalbadı.
Keç kiriptir añgıça,
Maydanga Baka barbadı.
«Baka Mancu kelbedi,
Bar bele munun bir kebi,
Aman beken bilem - dep,
Azırınça el çeti».
Bir piyala çay içpey,
Bir sındırım nan cebey,
Ardık alıp bel çeçpey,
Sürüüçü tañdı er Bagış,
Surkiyiktin üstünön,

Şöyle-böyle derken,
Göz açıp kapatıncaya dek
Altı kere saplamış idi.
60
Doğrulup ata binmeye,
Erinbes'in gücü kalmadı.
Kaplan Bagış geri durup,
Baltayı kaldırıp savurup,
Mızrağı sıkıca tuttu.
Yumulup kalmış kâfiri,
"Köçük"ten büküp öldürdü.
Yuları takıp Erinbes,
Yuvarlanıp gitmişti.
Dağ gibi heybetli domuzu,
Atından devirdi.
Cediger'in pehlivanı Bagış,
Bagış'a karşı çıkacak,
Kalabalık Mançu, Kalmuk'tan,
Baka'dan başkası kalmadı.
Geç vakit olmuştur o sırada,
Baka meydana varmadı.
"Baka Mançu gelmedi,
Var mıydı onun bir sözü?
Sağ mıdır bileyim deyip,
Şimdi yabancı memlekette"
Bir bardak çay içmeyip,
Bir dilim ekmek yemeden,
Arlanıp bel çözmeden,
Şafağa kadar yiğit Bagış,
Surkiyik'in üstünden,

Tüşpöy cürüp sürgüzdü.
Kabagım-kaşım dep koyboy,
Kamaarabay cürüştü.
Maydanga kelse er Bagış,
Kelbedi Baka maydanga,
Ciberiptir bir kişi,
Baka Mancu araga.
Kelgen kişi kep aytat:
«Baka baatır, Bagış saa,
Ciberdi meni - dep,- aytat.
Örün alsın eki kün,
At sergitsin eki tün,
Çarçap kalgan çagımda,.
Sayıp aldı dedirip,
Maydanga barbaym men bügün.
Barsam Baka soo koyboym,
Soyboy kantip men koem?
Ölgöndördöy emesmin,
Baka Mancu men bolsom,
61
Bir imerip sayışar,
Tamaşa kılıp oynosom.
Bolboso baatır Bagıştı,
Karmatpay nayza soylotom.
Tirüülügü kanimet,
Eki kün catsın elinde,
Anan kelsin Bagış - deyt,
Ölö turgan cerine.
Dedi Baka baatır» - dep,
Cöölüp keldi bir neme.

İnmeden yürüyüp sürdü.
Kaşım gözüm demeden,
Aldırmadan yürüdü.
Meydana gelse de yiğit Bagış,
Baka meydana gelmedi.
Göndermişti bir kişi,
Baka Mançu elçiliğe,
Gelen kişi şunları söyledi:
“Bagış, Baka bahadır sana,
Gönderdi beni diye söyler,
Yukarı çıksın iki gün,
Atı dinlendirsin iki gün,
Yoruluverdiğim zaman,
Öldürüverdi dedirip,
Meydana gelmem ben bugün.
Gitsem Baka, sağ koymam,
Öldürmeyip nasıl bırakırım?
Ölenler gibi değilim,
Ben Baka Mançu isem,
61
Bir çevirip saldırırım,
Top gibi oynarım.
Olmazsa yiğit Bagış’ı,
Elini uzattırmadan süngü ile öldüreyim.
Varlığı ganimet,
İki gün yatsın ilinde,
Sonra gelsin Bagış diyor,
Öleceği yere.
Dedi Baka yiğit” deyip,
Yayan geldi bir kişi.

Kara tumoo bolgondoy,
Söörüp keldi bir neme.
Oşondo Bagış baatırıñ,
Caagı açılıp cabırap,
Caagan kündöy dabırap,
Cat alganday şabırap,
Özü çeçen baatırga,
Kep özü ele tabılat:
«Cöölügön Mancu, ne deysiñ?
Cöndöp aytçı kebiñdi.
Suuday tögüp kanıñdı,
Suutam, Mancu demiñdi!
Ardık alsın dediñ - dep,
Ayla kılgan ceriñbi?!
Ce altündö Mancuular,
Kaçıp ketmek kebiñbi?
Turamın Bagış salamat,
Ciberbesten ceriñe,
Takır tögöm ciniñdi,
Tiruu koyboy biriñdi!
Aylası ketip Bakañdın,
Korkkondugu bilindi.
Korksoñ koluñ kuuşurup,
Üşüp kalgan kışında,
Tarançıday şümşüyüp,
Çubap kelgin aldıma,
Antseñ da kılbayım keçirim,
Kumarmın, Mancu, kanıña!
Ne kelet Baka boktu cep,
Beykut catkan aylıma?!

“Kara tumoo”ya yakalanmış gibi,
İterek geldi bir kişi,
O zaman Bagış yiğidiniz,
Ağzı açılıp laf söyleyip,
Yağan yağmur gibi gürüldeyip,
Aklına geleni söyleyip,
Söz ustası olan yiğide,
Taş gediğine konuyor:
“Bunamış Mançu ne desin?
Açıkça söylesene sözünü.
Kanını su gibi döküp,
Keseyim, Mançu nefesini,
Utanıp, arlansın, dedin, deyip,
Çare bulacak halin mi var?
Ya da bu gece Mançular,
Kaçıp gitmek niyetiniz mi var?
Dururum Bagış sağ salim,
Göndermeden seni yerine,
Tamamen deşeyim içinizi,
Sağ koymadan birinizi!
Çaresi kalmayıp Baka’nızın,
Korkaklığı anlaşıldı.
Korksan ellerini kavuşturup,
Kışın üşüyüp kalmış,
Serçe gibi sıçrayıp,
Sırayla gelin önüme,
Ne yapsanız da affetmem,
Susamışım, Mançu, kanınıza!
Baka gelip de ne yapacak,
Sakince duran köyüme?,

Kelip alıp bul cerge,
Beldüüsü ölsö çıdabay,
Kalıppı anan kaygıga?!
Ümüt kılba, Mancuular,
Ketem dep biriñ aylıña!
62
Ceti ay minsem arıbas,
Surkiyik tulpar aldımda.
Ceti ay çapsam kılıçtı,
Celdep küyöt bilegim,
Talıkpas Bagış men mına!
Küyünöt eken çarçayt - dep,
Ne keliptir al mında?!
Men kirbeymin ugup al,
Anday aldam kaltaña!
Kelbese Bakañ keçigip,
Cediger elin cay koyup,
Bilegim kızıp celdedim,
Men kiremin çabuulga!
Bakaña munu aytıp bar,
Azır bolsun canına!
Cayloosu kangan mal semiz,
Kulagı tınç er semiz,
Küygönün maga karagın,
Dem alsın dep boy sergip!
Neetinde caman kastık bar,
Baatırdı cakşı semiz - dep,
Elime kelgen tebelep,
Kalbaymın coodon zerigip.
Çıkpasam bügün maydanga,

Geliverip bu yere,
Kuvvetlisi ölse dayanamayıp,
Düşer mi sonra kedere?
Ümit bağlamayın, Mançular,
Gideyim deyip biriniz köyünüze!
62
Yedi ay binsem yorulmaz,
Surkiyik atım önümde.
Yedi ay sallasam kılıcı,
Yel gibi uçar bileğim,
Yorulmam ben Bagış bunlarla.
Üzülmüş dağılıyor deyip,
Niye gelir o buraya?
Ben gelmem duyuver,
Böyle fikir değiştiren hilekârınıza,
Gelmezse Bakanız gecikip,
Cediger ilini rahat bırakıp,
Yumruğumu sıkıp yel gibi,
Ben gelirim yağmaya!
Baka'nıza bunu söyleyiver,
Hazır olsun can vermeye!
Yaylası dolu, hayvan semiz,
Kulağı dinç, yiğit semiz,
Beni bekletmesine bakın,
Nefes alsın diyor uzanıp,
Niyetinde kötülük var,
Yiğidi iyi, semiz deyip,
Elime geleni teperek,
Kalır mıyım düşmandan kurtulup,
Çıkmasam bugün meydana,

Uktabay kalam erigip.
Tabına kelgen tulparım,
Toktoboy turat celigip.
Elimdi kantip bagamın,
Coo sayıştan erinip?!
Korkso calgız kelbesin,
Onuñ-cıyırmañ bir kelgin,
Baarıñ çoguu kelseñ da,
Cedigerdi cay koyup,
Koluña berem esebiñ!
Baka Mancu keptenip,
Eñkeyse cölök er alıp,
Tarttırıp emgek el alıp,
Bolboymun Bagış atanıp.
Cedigerdi bul cerge,
Tamaşa, uruş, er sayış,
Körüp ket - dep köön açıp,
Caş baldarın çogultup,
Alıp kelip koygomun.
Baatırıñ Baka Mancuuday,
Bul turgandan biröönü,
63
Uruşka salsam oñboyun!
Anda Bagış bolboyun!
Kanatım çaap kalkalap,
Kar caadırbay korgoyum.
Kaardap caman kep aytıp,
Kardabaymın elimdi.
Batıraak çık de cekege,
Babıragan eriñdi,

Uyumaya üşenirim.
Tavına gelen “tulpar”ım,
Coşup bekleyip durmaz.
Halkımın yüzüne nasıl bakarım,
Düşman öldürmekten kaçıp?
Korkuyorsa yalnız gelmesin,
Onunuz-yirminiz bir gelin,
Hepiniz gelseniz de,
Cediger’in huzuru için,
Görürüm hesabınızı,
Baka Mançu düşünüp,
Eğilse yiğitten destek alıp,
Halkıma eziyet çektirip,
Olamam Bagış adına layık.
Cediger’i bu yere,
Eğlence, savaş, “er sayış”,
Görüp git deyip gönlünü alıp,
Delikanlılarını toplayıp,
Getirip de koymuşum.
Yiğidiniz Baka Mançu gibi,
Bu duranlardan birisini,
63
Savaşa göndersem onmam!
O zaman Bagış olmam!
Kanat açıp gölgeleyip,
Kar yağdırmam korurum.
Hiddetlenip kötü söz söyleyip,
Hakir görmem halkımı,
Çabucak çık tek başına,
Gevezelik eden yiğidinizi,

Çımırkangan çıyraksıp,	Güçlü çevik gibi kavrayıp,
Çıgarayın celiñdi!	Çıkarayım canınızı!
Cetisuuda Cediger,	Yedisu'daki Cediger'den,
Olco aldı Kalmak bir sapar,	Ganimet aldı Kalmuk bir sefer,
Alı kaysı dediñbi?!	Hali nasıldır dediniz mi?
Taarday böktöp talkalap,	Kumaş gibi parçalayıp,
Sındırayın dediñbi!	Yırtayım dediniz mi?
Başın katpay bat kelsin,	İnat etmeyip çabuk gelsin,
Baştagı ketken baatırım,	İlkin giden yiğidim,
Körböy kalam debesin.	Göremedim demesin.
Baka kaçan kelet - dep,	Baka ne zaman gelir deyip,
Aşıkpasın al üçöö,	Acele etmesin o üçü,
Ermekteşip cürüşsün,	Eğlenip dursunlar,
Çoguluşup bar törtöö.	Toplanıp dördü de,
Daldalanıp catpasın,	Saklanıp yatmasınlar,
Dem albay canı turgandır,	İçleri rahat değildir,
Saparına attansın.	Sefer için at binsinler.
Keçigip kalbay ertege,	Gecikip kalmasın yarına,
Bügündön kalbay bat barsın.	Bugün hemen tez gelsinler.
Barbay Baka keçigip,	Varmazsa Baka gecikip,
Alar korkup kalbasın,	Onlar korkup kalmasın,
Armansız Baka kamdansın.	Baka'nın takdirine hazırlansın.
Kamsız kelip bul cerge,	Tasasız gelip bu yere,
Kabı içinde kalbasın.	Hevesi içinde kalmasın.
Ayansa alsın enesin,	Acırsa alsın annesini,
Ayta çıksın kereezin.	Söyleyiversin vasiyetini.
Aldırap kelip kamınbay,	Yakalanıverip hazırlıksız,
Armanduu boldum debesin.	Gözüm açık gitti demesin.
Turbagın, kişi, kaytıp bar,	Durma insanoğlu geri dön.
Menin sözüm Bakaga,	Benim sözümü Baka'ya,

Tökpöy-çaçpay aytıp bar!»
Bagıştın ugup ökümün,
Karay albay tik közün
Esine saktap bar sözün,
Ildamdata bastırıp,
Iras korkup aşıgıp,
Bakaga barıp babırap.
64
Aytıp turdu cabırap.
Solkuldap ünü toktoboy,
Oşondo turat kaltırap.
Burulup tili kee-keede,
Tak ayta albay buldurap,
Kayralbay kebin çuldurap.
Bagıştan korkup Bakaga,
Barıp turdu kuldurap.
Küdüñdöp sögüp Bakanı,
Caş baladay kucurap.
Canınan toyup bul Mancu,
Kanı kaçıp betinen,
Ker sarı bolup kubuldu,
Bargandan baştap kep salıp,
Zır-zeberin kaltırbay,
Baştan ayak büt salıp,
Koy eti bışım bolgondo,
Kaltıragı basıldı,
Arañ Mancu es aldı.
Bagıştın ugup bar kebin:
«Körçü munun degenin,
Aytkan kebin küç kılıp!

Eksiksiz söyleyiver!”
Bagış’ın duyup hükmünü,
Bakamadan doğrudan gözüne,
İçinde kalıp sözleri,
Çabucak yürüyüp,
Gerçekten korkup çabuk davranıp,
Baka’ya varıp söyledi.
64
Söyleyiverdi susmadan,
Hıçkıran sesi durmayıp,
Öylece duruyor dikilip.
Dili dönüp ara-sıra,
Ne dediği tam anlaşılmayıp,
Aklına geleni söyleyip.
Bagış’tan korkup Baka’ya,
Varıverdi kekeleyip.
İçten içe sövüp Baka’ya,
Küçük çocuk gibi mızmızlanıp.
Canından bıkıp bu Mançu,
Beti benzi solup,
Sapsarı olup rengi attı.
En başından anlatmaya başlayıp,
Hiçbir eksik bırakmayıp,
Baştan ayağa tamamen,
Koyun eti pişinceye dek,
Titremeye başladı.
Mançu zor nefes aldı.
Bagış’ın bütün söylediklerini duyup,
“Baksana bunun dediklerine,
Söylediği sözden güç alıp!

Capşırayın Buruttu,
Ordu menen tüz kılıp!
Kün menen koşo batırıp,
Kozgolguz cerge catkıram,
Kara colun katırıp!»
Uşunu aytıp küpüldöp,
Bar caragın büt alıp,
Kara boygo asınıp,
Bagıştın aytkan kebine,
Ayabay canı açınıp.
Izırınıp çaçılıp,
Buttay temir kurçanıp,
Buzulup öñün sur çalıp.
Seni dep oozun karmanıp,
Aldıñkı ölgön üçööndöy,
Oyloyt eken meni - dep,
Attandı Baka kamın cep.
«Barganımdan kelişim,
Cakın bolot menin - dep,
Kalmak Mancu çuulaşat,
Kayratıña bali! - dep.
Karmap kelip Bagıştı,
Men kumardan çıkpasam,
65
Boorun otko kaktap cep!
Aalamdan anı köçüröm,
Bagış atın öçüröm!
Ölügün örttöp, boorun cep,
Cürök may,böyrök mayına,
Som etinen kuurup cep,

Çarpayım Kırgız'ı,
Yer ile yeksan edip,
Güneş ile beraber yere sokup,
Çıkamayacağı yere yatırayım,
Ölüme terk edeyim!",
Bunları söyleyip gürleyip,
Bütün silahlarını alıp,
Baştan aşağı kuşanıp,
Bagış'ın söylediği söze,
İçi acıyıp çekinmeyip.
Hiddetle hazırlanıp,
Kaya gibi demir kuşanıp,
Bozulup yüzü bembeyaz olup.
Seni deyip yutkunup,
Önceden ölen üçü gibi,
Zannediyormuş beni deyip,
Ata bindi Baka hazırlanıp.
"Gidişimden dönüşüm,
Kısa olur benim deyip,
Kalmuk Mançu çığlık atıp,
Gayretine bravo! deyip,
Yakalayıp gelip Bagış'ı,
Ben dilediğimi almazsam,
65
Ciğerini ateşte kızartıp yiyip,
Onu yeryüzünden sileyim,
Bagış adını yok edeyim!
Cesedini yakıp, ciğerini yiyip,
Yüreğinin yağına, böbreğinin yağına,
Som etinden kavurup yiyip,

Caagınan suurup tilin cep,
Ciligin çagıp, çuçuk cep,
Etin sandap buzup cep,
Şılınta başın bışırıp,
Tuzdan açuu kuyup cep,
İç etiñ bıcı kılbasam,
Süt orduna, öpkönö,
Öz kanıñdı kuybasam!
Caadıga tuurap söögüñdü,
Un tarttırıp cebesem!
Özüñ emes eliñdi,
Örttöp salıp ceriñdi,
Cediger turgay, Cetisuu
Öçürbösöm naamıñdı!
Muştumday çalma kaltırbay,
Maydalatam şaarıñdı!
Kişiñ turgay itiñdi,
Attırıp taştap baarıñdı,
Bütüröyün işiñdi!
Kuturgan eken Cediger,
Koroldoy baştap eki miñ,
Erdi sayıp aldım - dep,
Eki kündö üç erdi,
Emi sayıp aldım - dep.
Aldıraba, Cediger,
Toyguça boktu cediñer.
Kılgılıktı kılayın,
İlip alıp nayzaga,
Eliñ kaysı senin - dep,
Andan kiyin surayın!»

Ağzından çekip dilini yiyip,
İliğini doldurup, sucuk yapıp yiyip,
Etini param parça edip yiyip,
Yüzdüğüm başını pişirip,
Avuç avuç tuz koyup yiyip,
Karın yağını "bıcı" yapmazsam,
Ciğerine, süt yerine,
Kendi kanını akıtmazsam!
"Caadı" ile doğrayıp kemiğini,
Un serptirip yemezsem!
Sadece seni değil ülkeni,
Yakıp yıkıp yerini,
Hem Cediger'den hem Yedisu'dan
Silmezsem şöhretini,
Şu kadarcık izbırakmadan,
Un ufak ederim şehrini!
İnsanlarını bırak köpeklerini bile,
Attırıverip hepinizi,
Bitireyim işinizi!
Kudurgan imiş Cediger,
İlk başta Koroldoy, iki bin,
Yiğidi öldürüverdim deyip,
İki günde üç eri,
Şimdi yeniverdim deyip,
Şaşırma Cediger,
Şimdi gününüzü göreceksiniz.
Ne yapılacaksa yapayım,
Mızrağa asılıverip,
Milletin nerede senin deyip,
Ondan sonra sorayım!"

Kayırdap Baka badirek
Cetip keldi kücüldöp.
Karasa baykap turgan el,
Kara boyu too eken,
Aldında ölgön üç erden,
Calgız özü çoñ eken.
Körör közgö karasa,
Körsötöm dep körgülük,
Aytarı munun oñ eken.
66
Ar kanday kişi kaptaşsa,
Mañdayga bütkön şor eken,
Kürüldösö badirek,
Çagılganday kürüldöp,
Oozunan çıkkan kök tütün,
Cöö tumanday türülüp,
Can bütköndün baarısın,
Cep bolçuday körünöt.
Kabagında kaar turat,
Karaşında zaar turat.
Sürötü adam bolboso,
Sölökötü too turat.
Caaktarı toonun çabınday,
Caaktarının ergülü,
Kadimki cayloo canuurday.
Sakalı tokoy çerindey,
Eki kaştın arası,
Bee baylagan kerüüdöy.
Külgündöp beti kara kök,
Küügümdögü ustaday.

Yeniden Baka murdarı,
Yetişiverdi hiddetlenip,
Dikkatlice baksa duran halk,
Kuruyası boyu dağ gibi imiş,
Önünde ölen üç erden,
Yalnız kendisi büyük imiş.
Görür gözüne baksa,
Görmediğini göstereyim deyişini,
Bunun söylediği doğru imiş.
66
Olur da birisi kuşatsa,
Karşılaşana büsbütün felaket imiş,
Gürlese murdar,
Şimşek gibi gürleyip,
Ağzından çıkan boz duman,
Yürüyen duman gibi bükülüp,
Canı olan her şeyi,
Yiyecek gibi görünüyor.
Gözleri nefret saçıyor,
Bakışı zehir saçıyor.
Görünüşü bir şeye benzemese de,
Dağ gibi heybetlidir.
Yandan görünüşü dağ gibi,
Yanaklarının genişliği,
O eski yaylaların genişliği gibi.
Sakalı balta girmez orman gibi.
İki kaşının arası,
Kısrak bağlanan yamaç gibi.
Süslense yüzü kapkara,
Akşam vaktindeki usta gibi.

Toskondu tozgok kılgıday,
Tozdurup salıp tıngıday,
Çappay bassa cıgılsa,
Cüzdön kişi kırgınday.
Közdörü çuñkur orodoy,
Kolundagı çokmoru,
Beş cüz koy batçu korgondoy.
Kirpiginin birine,
At baylasa turganday.
Eki bettin etine,
Eki börü, beş dañgıt,
Erkinçe cese toygunday.
Koldorunun şadısın,
Komurup alıp tübünön,
Karı kılsa bolgunday.
Suusaganda bir cutsa,
Cetisuu kakşıp soolgunday.
Cediger kaldı añ-tañga,
Kişi körüp uşunday.
Cediger oyloyt mınday dep:
«Bagıştı karmap cep ketet,
Bizge nöömöt kelgende,
Kaçıp mından kim ketet?
Bagıştı baylap baratsa,
Tursak da bizder ölöbüz,
67
Kaçsak da bizder ölöbüz.
Kelbese da alıbız,
Cabılalı baarıbız.
Çaç, murutun, sakalın,

Karşısına geleni toz edecek gibi,
Karşısına geleni fırlatıp atacak gibi,
Saldırmayıp üstlerine yığılsa,
Yüzden fazla kişiyi öldürecek gibi,
Gözleri çukur, hendek gibi,
Elindeki topuzu,
Beş yüz koyunun gireceği ağıl gibi,
Kirpiğinin birine,
At bağlansa duracak gibi,
İki yanağının etini,
İki kurt, beş köpek,
İstedikleri gibi yese doyacak gibi.
Ellerinin parmakları,
Koparılıp dibinden,
Bina kirişi yapılacak gibi,
Susadığında bir içişte,
Yedisu'yu kurutup tüketecek gibi.
Cediger hayrette kaldı,
Böyle bir insan görüp,
Cediger şunu düşünüyor:
"Bagış'ı tutup yiyiverir,
Bize sıra gelince,
Bundan kim kaçabilir?
Bagış'ı bağlayıp gitse,
Dursak da bizler ölürüz,
67
Kaçsak da bizler ölürüz.
Yetmese de gücümüz,
Toplanıp hepimiz,
Saçını, bıyığını, sakalını,

Takır culup salalık,
Çokusuna çıgalık,
Başına caba çıçalık.
Közünö siyip köpçülük,
Mıltık darı kuyalık.
Bagıştı tıtıp cep bolup,
Bizderdi terip bolgunça,
Biribiz tirüü kalsak da,
Uşul işti kılalık.
Atkan menen ok keçip,
Ötkündöy emes söögünö,
Söögü turgay etinen,
Terisin dele teşpeybi,
Şektenip kaldık bul itten!»
Karap turup Cediger,
Cerge okşotup körüştü,
Toogo okşotup körüştü.
Söz ayagı cıyılıp,
Moynuna aldı ölüştü.
Karaanın körüp Bakanın,
Ölümgö baarı könüştü.
Üy-bülösün körüştön,
Ümüttörün üzüştü.
Körünüp ölüm közünö,
Çekesin karmap şay ketip,
Kirpikterin süzüştü.
Teli-tentuş sırdaştar,
Sır caşırbas muñdaştar,
Bir kurmanduu kurdaştar:
«Bir ölöbüz baarıbız,

Tamamen yoluverelim,
Tepesine çıkalım,
Başının her tarafına sıçalım.
Gözüne işeyip hepimiz,
Tüfeğine barut koyalım.
Bagış'ı didik didik edip yiyip,
Bizleri toplayana kadar,
Birimiz diri kalsak da,
Bu söylediklerimizi yapalım.
Attığımız ok geçip,
Delmiş değil kemiğini,
Kemiği bir tarafa etiyle,
Derisini de deşmeyelim mi?
Şüphelendik kaldık bu itten!
Bakışıp duran Cedigerliler,
Yere benzetip durdular,
Dağa benzetip durdular,
Söylenecekler söylenip,
Göze aldılar ölümü.
Gölgesini görüp Baka'nın,
Düşündü hepsi ölümü.
Aileriyle görüşüp,
Hiç ümitleri kalmadı.
Ölüm gözlerine görünüp,
Şakaklarından yakalayıp, kuvvetleri gidip,
Kirpikleri süzüldü.
Akranlar sırdaşlar,
Sır gizlemeyen arkadaşlar,
Birlikte büyüyen kardeşler:
"Birlikte öleceğiz hepimiz,

Men ölgönçö aman tur,
Menden kiyin ölgün» - dep,
Kol berişip körüştü.
Kolun tartıp alganda,
Közünün caşın tögüştü,
Sanaasın sanga bölüştü.
«Een kaldıñ kayran cer,
Cetisuunun örüşü,
Basa beret cep alıp,
Kömdürböstön ölüktü!»
Dep burkurap ıylaştı,
68
Amalı barbı turgandın,
Keyitip canın kıynaştı.
Bastırıp çıkkan Bagıştın,
Baatırdın cayın aytalı,
Andan kiyin Mancuunun,
Kalkının cayın aytalı.
Surkiyik sınduu at minip,
Beş kabat temir ton kiyip,
Beline saadak ok ilip,
Bakanı közdöp süyünüp,
Şımalap ceñin türünüp,
Şattanıp çıkkan Bagışka,
Asmanda turgan kün külüp.
Bagışka coldoş bolçuday,
Şamal çıktı dürdügüp.
Kayberender aldırap,
Taştar kulap kaldırap,
Tolkup suular şarkıldap,

Ben ölünce sağ durun,
Benden sonra ölün deyip,
Ele ele verip görüştüler.
Elini çekip alınca,
Gözlerinden yaş döktüler.
Kederini paylaştılar,
“Issız kaldın sevdiğim yer,
Yedisu’nun ovaları,
Basıverip örtüp,
Gömdürmeden ölenleri!”
Deyip acı acı ağlaştılar,
68
Yapacağı var mı kalanların?
Eziyet çekip üzüldüler.
Basıp çıkan Bagış’ın,
Yiğidin halini söyleyelim,
Ondan sonra Mançu’nun,
Halkının halini anlatalım.
Surkiyik gibi ata binip,
Beş kat demir zırh giyinip,
Beline okluk, ok takıp,
Baka’ya bakıp sevinip,
Davranıp eteklerini dürüp,
Sevinip çıkan Bagış’a,
Gökte duran güneş gülümseyip,
Yoldaş olmuş gibi Bagış’a,
Sabah rüzgârı çıktı titreterek.
“Kayberen”ler şaşalayıp,
Taşlar yuvarlanıp gümbürdeyip,
Sular çağlayıp şarıldayıp,

Kaz ördöktör barkıldap,
Kara kunaz, kök kıtan,
Kanattarı salpıldap,
Bürküt şañşıp ün salıp,
Çogulup bulut kurçanıp,
Cerdin beti nurdalıp.
Çeçekey caynap, gül açıp,
Cımcırt bolup cer beti,
Kök şiber çıgıp, çöp bışıp,
Küzdün künü bolgondoy,
Köründü köpkö oşondoy.
Kabılan baatır Bagıştı,
Mancu, Kalmak karadı,
Calgız emes Bagıştın,
Bir miñçe bar karaanı.
San cılkı kele catkanday,
Aldındagı Sur atı,
Attansa Bagış elinen,
Cetisuuda bardık can,
Kubanganın karaçı.
«Baatır eken, tıñ eken,
Baatırlıgı çın eken.
Kanıbızdı tökkönü,
Katışkan eken buga» - dep,
Kalmak, Mancu elderi,
Karap turat keñgirep.
Kalmak, Mancu elderin,
69
Kaptal kıyan baskanday,
Aloolongon suu kördü,

Kazlar, ördekler bağrışıp,
Leylek, balıkçıl kuşu,
Kanatlarını çırpıp,
Karakuş etrafı inletip,
Bulutlar bir tarafa çekilip,
Yeryüzü nurlanıp,
Çiçekler büyüyüp, gül açıp,
Sesizleşip yeryüzü,
Taze çimenler çıkıp ot pişip,
Sonbahar güneşi doğmuş gibi,
Böyle göründü herkese.
Kaplan yiğit Bagış'a,
Mançu, Kaklmuk baktı.
Yalnız Bagış'ın bir kişi gibi değil,
Bin kişi gibi gölgesi vardı.
Sayısız at geliyormuşçasına,
Altındaki Sur atı,
Binse Bagış ülkesinden,
Yedisu'da olan herkesin,
Sevincine baksana.
"Yiğit imiş, çevik imiş,
Yiğitliği hakikat imiş,
Kanımızı dökeni,
Bulayacakmış kana" deyip
Kalmuk, Mançu ülkeleri,
Bakıp duruyor şaşırarak,
Kalmuk, Mançu ülkelerini,
69
Her tarafını basmış gibi,
Alevlenenen suyu gördü,

Agızıp bara catkanday.
Suudan çıgıp bolgunça,
Asman tirep calbırttap,
Calın kaptap alganday,
Şumduk kördü mamınday.
Arasınan calındın,
Ayla taap çıgalbay,
Kaçpayın dese ayla cok,
Ot küydürüp çıdabay,
Narı-beri sürdügüp,
Kalıştı bular bir dalay.
Toolor kulap karsıldap,
Taştar basıp kalganday,
Cer titirep carılıp,
Tüşüp ketip catkanday,
Kün çagılıp çartıldap.
Izgaar bolup boroşo,
Dolu tüşüp dabırap,
Aştıktı kagıp catkanday.
Şamal çıgıp kürüldöp,
Şagı ayrılıp terektin,
Tamdar kulap atkanday.
Alay-dülöy kaldırak,
Cez doolbas kakkanday.
Ün çıkkanday şañgırap,
Cediger kaptap ketti - dep,
Dırdıga tüşüp aldırap.
Kulagı tunup, esi oop,
Tilden kalgan ooruday.
Eki közü caldırap,

Akıtıp duruyormuş gibi,
Sudan çıkana kadar,
Göğe alevler yükselip,
Ateş kaplamış gibi,
Hayal gördü böylece.
Ateşin arasından,
Çare bulup çıkamayıp,
Kaçayım dese çare yok,
Ateş yaktırıp dayanamayıp,
Öteye-beriye sürüklenip,
Birçoğu böyle kaldılar.
Dağlar yıkılıp çatırdayıp,
Taşlar yürüyüp yerlerinden,
Yer titreyip yarılıp,
Her şey dümdüz olmuş gibi.
Güneş çıkıp göz kamaştırıp,
Rüzgâr tipiye dönüp,
Dolu yağıp patırdayıp,
Ekinleri itip kakmış gibi.
Şimal rüzgârı çıkıp uğuldayıp,
Dalları ayrılıp kavakların,
Damlar sökülüvermiş gibi.
Tipi gümbürtü ile,
Bakır davul çalmış gibi,
Ses çıkarıp şangırdayıp,
Cediger heybetiyle gitti deyip,
Bir yana düşüp yığılıp,
Kulağı sağırlaşıp, aklı gidip,
Dili tutulmuş lal gibi,
İki gözü parlayıp,

Kan cütkürüp öröpküp,
Karaptap arañ kopkondoy.
Muunu boşop şaldırap,
Azıgı cok at baspay,
Talaaga kongon colooçu,
Keyiptenişip salbırap.
Bütün turup çapanı,
Cırtılganday dalbırap.
Kaz turgan kiçik baladay,
Cıgılıp koop tamtırap:
Öñü ketip baarısı,
Kızıgı kalbay kansırap.
Sürün körüp Bagıştın,
70
Dal uşunday abalda,
Mancu, Kalmak el turat.
Kaçırıştı eki döö,
Teminip atın kamçılap.
Kaptalına tiygizbey,
Nayzanın uçun kirgizbey,
Kirgizmek ele turmaylık,
Kayra-kayra kakkılap,
Kagılgan nayza ündörü,
Kulak meeni tundurat.
Nayzanın küüsü kür etip,
Too köçköndöy ugulat.
Celmoguzday baatırlar,
Kötörüp nayza şiltese,
Eki kişi sapırgan,
Kırmançalık çad çıgat.

Kan kusup midesi bulanıp,
Zorla kalkıp bakmış gibi,
Eli ayağı boşalıp,
Azığı yok at gitmiyor,
Kırlara konan yolcu,
Üstü başı yırtılıp,
Sadece duruyor kaftanı,
Yırtılmış gibi düşüp,
Tay tay duran küçük çocuk gibi,
Düşe kalka yürüyüp
Yüzü solup hepsinin,
Keyfi kalmadı halsiz düşüp,
Heybetini görüp Bagış'ın,
70
İşte böyle bir zamanda,
Mançu, Kalmuk halkı duruyor.
Kapıştılar iki dev,
Mahmuzlayıp atlarını kamçılayıp.
Yanına değdirmeden,
Mızrağın ucunu batırmadan,
Sokmak için davranmadan,
Tekrar tekrar ses çıkarıp,
Çarpışan mızrakların gürültüsü,
Kulakları uyuşturup sağırlaştırıyor.
Mızrağın sesi cart edip,
Dağ göçmüş gibi duyuluyor,
"Celmoguz" gibi yiğitler,
Kaldırıpmızrak saplasa,
İki kişi savuran,
Harman yeri gibi tozçıkıyor,

Tik karabay turgan el,
Cerge karan cazganat.
Karan kalgan kara cer,
Kalıñdıgı bolboso,
Carıla cazdap tas kalat.
Uşunday beş kün sayışsa,
Karan kalgan düynönü,
Kaltırbay baarın talkalayt,
Andan kiyin kim kalat?!
Tak sayışka çıdabay,
Çımduu cerden suu agat.
Kara kakır çıdabay,
Şamal çıgat kuyundap.
Şamal cok düynö camcaykıt,
Topurak uçat burkurap.
Bul eköönün nayzası,
Kanday sonun çıñ cıgaç?
Maytarılıp uçtarı,
Mokok boldu nayzalar,
Cıgaçı tiptik carılıp,
Solkuldadı nayzalar.
Calgız ele nayza emes,
Anday-carak kança bar.
Nayza sınsa balta bar
Kurçu sınıp mizinen.
Bakanı Bagış ebin taap,
Çoyunbaş menen bir saldı.
Carılıp ketip tomugu,
Talkalanıp - talkanday,

71

Doğrudan bakamayıp kalan halk,
Yere bakıp şaşırıyor.
Karanlıkta kalan kara toprak,
Kalınlığı olmasa,
Yarılır ve dümdüz kalır.
Böyle beş gün savaşsa,
Karanlık kalan dünyanın,
Bırakmaz hepsini parçalar,
Ondan sonra kim kalır?
Savaşa sonuna kadar dayanamayıp,
Bastığı yerden su akıyor.
Kuru, sert dayanılmaz,
Kasırga gibi rüzgâr çıkar.
Rüzgâr yokken dünya sakin,
Toprak uçar dağılıp,
Bu ikisinin mızrağı,
Ne de sağlam ağaçtandır?
Kıvrılıp uçları,
Kör oldu mızraklar,
Ağacı boydan boya yarılıp,
Büküldü mızraklar.
Sadece mızrak değil,
Onun gibi nice silah var.
Mızrak kırılsa balta var,
Ucu kırılıp körelse bile.
Bagış bir fırsatını bulup Baka'ya
Demir başlı sopa ile vurdu.
Yarılıp gitti diz kapağı,
Param parça olup ufalanmış gibi,

71

Küküm boldu bir sanı.
Özöngü teber alı cok,
Üksöñdögön çoñ Baka,
Murunkuday çagı cok.
Irgıp ketken kolunan,
Çokmoru koldo dagı cok.
Kamınıp kılıç algınça,
Kayrattuu tuulgan er Bagış,
Taza cakkı butuna,
Çaap öttü añgıça.
Eki butu cok kaldı,
Emi Bagış turbadı.
Çetinden kılgan nayzanı,
Çenep kolgo karmadı.
Kesken terek keptengen,
Oroyu suuk Bakanı,
Koltuktan narı muştadı.
Tolkugan Bagış er neme
Toodoy bolgon Bakanı,
Toñkoytup cıgıp taştadı.
Kobo kalar butu cok,
Tomolonup catkanı.
Cedigerden elüünü,
Nöömöt menen ciberet.
«Tokmoktop öltür Bakanı.
Koluña emi tiydi» - dep,
Cedigerdin baldarı,
Attuu kelip tebelep,
Uksa ukpasa elebey,
Caman söz menen cemelep.

Un ufak oldu bir tarafı.
Vadiyi geçecek hali yok,
Saçı sakalı karışan Koca Baka'nın,
Eskisi gibi hali yok.
Sıçrayıp giden elinden,
Topuzu dahi elinde yok.
Davranıp kılıcını alana kadar,
Gayretli doğan yiğit Bagış,
Ayağının sağlam tarafını,
Eziverip geçti böylece.
İki ayağı kopacak gibi oldu,
Yine de Bagış durmadı.
Ucundan tuttuğu mızrağı
Uzanıp eline aldı.
Kestiği kavaktan yaptığı,
Yüzü soğuk Baka'yı,
Koltuk tarafından vurdu.
Yerinde duramayan Bagış er kişi
Dağ gibi Baka'yı,
Eğip yere devirdi.
Kopacak ayağı da yok,
Yuvarlanıp düşecek.
Cediger'den ellisini,
Sırayla gönderiyor.
"Tokmaklayıp öldür Baka'yı.
Hazır eline geçti" deyip,
Cediger'in çocukları,
Atla gelip çiğneyip,
Duysa da duymasa da aldırmayıp,
Kötü söz ile sövüp,

Çelektey başın şişitip,
Tepkige alıp kelişip.
Etek-ceñden alışıp,
Üzöngü boogo salışıp,
Elüü cigit Cediger,
Süyrötüp alıp kete albay,
Küçü cetpey kalışıp.
Dagı alıp elüünü,
Cediger sanı cüz boldu,
Cumuşu emi küç boldu.
Eki butu cok kalıp,
Tomolok catkan Bakanı,
Süyrötör ayla bolbodu.
Çılbırların çıgarıp,
Coon sanga baylasa,
72
Çılbır cetpey koygonu.
Cedigerdin baldarı,
Bagıştı mınday oylodu:
«Bizdin Bagış er eken,
Er turmaylık şer eken.
Bul öñdöngön çoçkonu,
Sayıp alış turmaylık,
Karaanın körüş bul ittin,
Al dagı bir kep eken!»
Cıgıp bergen Bakanın,
Çapanın çeçip alalbay,
Ce süyrötüp ketip kalalbay,
Tırbañdaşıp Cediger,
Anda Bagış aytat turalbay:

Balon gibi başını şişirip,
Tekmeleyerek getirip.
Eteğinden yeninden tutup,
Üzenginin ipine bağlayıp,
Elli yiğit Cediger'den,
Sürükleyip götüremeyip,
Gücü yetmeyiverip.
Elli kişi daha alıp,
Cediger'in sayısı yüz oldu,
İşi şimdi zor oldu.
İki ayağı yok olup,
Toparlanıp yatan Baka'yı,
Sürüklemeye çare olmadı.
Yularlarını çıkarıp,
Bacağına bağlasa,
72
Yuları yetmiyor bırakmış,
Cediger'in çocukları,
Bagış için böyle düşündü:
"Bizim Bagış yiğit imiş,
Yiğitlik bir tarafa arslan imiş.
Bunun gibi domuzu,
Vuruverip bir tarafa,
Gölgesini görmek bu itin,
Bu bile bir şey imiş!"
Yıkıvermiş Baka'yı,
Kaftanını çekip alamadan,
Ya da sürükleyip götüremeden,
Boşuna uğraşıp Cediger,
O sırada Bagış söyler duramayıp:

«Özünün atın alıp kel,
Sıngan eki butunan,
Süyrötüp alıp atına,
Şaarga baldar barıñar!
Dabıratıp cönödü,
Süyröttürüp atına.
Körgöndö Kalmak, Mancuular,
Baarı kaçtı cabıla.
Kaçpaganda al kança,
Baatırı Baka baş bolup,
Törtöö ölsö aldında.
Cayılıp Mancu kaçkanda,
Cedigerdin elderi,
Arkadan kuup çapkanda,
Baatır Bagış bakırdı:
«Tokta! - dep,- Mancu - bakırdı»,
Cüröktörü balaktap,
Bagıştın ünün ukkanda,
Çanagınan közdörü,
Çıga cazdap alaktap.
İçinen anda biröö aytat:
«Çogulup kaçpay, tarap kaç,
Çogultup seni tabalbas!»
Birindep Mancu bölündü,
Cedigerdin eline,
«Çıgarba çetke munu!» - dep,
Bagış kıldı ökümdü.
«Kamap turup kaçırbay,
Çetke çıkkan nemesin,
Sekirtip beles aşırbay,

“Onun atını alıp gel,
Kırılan iki ayağından,
Sürükleyiverip atını,
Çocuklar şehre gidiniz!
Gürültüyle yürüdü,
Sürükletip atını.
Kalmuklar, Mançular görünce,
Hepsi kaçtı birlikte.
Kaçamasın da ne yapsın,
Yiğitleri Baka başta olup,
Dördü ölünce önünde.
Mançu dağılıp kaçınca,
Cediger halkı,
Arkadan kovalayıp atıldığında,
Yiğit Bagış bağırdı:
“Dur! Deyip Mançu bağırdı”,
Yürekleri hoplayıp,
Bagış’ın sesini duyunca,
Yuvasından gözleri,
Çıkacaktı korkularından.
İçlerinden birisi şöyle söylüyor:
“Birlikte kaçmayın, bölünüp kaçın,
Kalabalıkta sizi bulamazlar!”
Birer birer Mançu bölündü,
Cediger topraklarına,
“Sınırdan çıkarmayın onları!” deyip,
Bagış verdi emrini.
“Sarıp kuşat kaçırma,
Sınıra çıkan birini,
Sektirip tepeyi aşırmadan,

Cıynap kelip alardın,
73
Atı menen kuralın,
Tartıp alıp buların,
Cöölötüp aydap çubatıp,
Urbay, sokpoy tildebey,
Şaarga, baldar alpargın».
Uşunu aytıp er Bagış,
Aydatıp bardı şaarına.
Arzıbadı Cediger,
Atı, tonu, kuralın,
Alardı olco alganga.
Eki cılı ketirbey,
Cazda aştık aydatıp,
Caylay ılay casatıp,
Bulardı koydu çogultup,
Çoñoytup şaar salganga.
Kışında otun aldırıp,
Körgülügün kör kılıp,
Cılañaç kötön kıldırıp,
Anan berdi uruksat,
Kırk ölüüdön ketkin - dep,
Ceriñdi saktap kıdırıp.
Kalmaktardan al cerde,
Turup kalıp kançası,
Kaldı Kalmak bir tobu,
Mal kaytarıp can baktı.
Kalıp kalgan Kalmakka,
«Sart Kalmak» degen at kaldı.
Badakşan, İran, Bukarda,

Toplayıverip onların,
73
Atı ile silahını,
Çekiverip bunları,
Yayan salıverip yürütüp,
Vurmadan, dövmeden sövmeden,
Çocuklar, şehre götürün".
Bunu söyleyip yiğit Bagış,
Sürüp gitti şehrine.
Tatmin olmadı Cediger,
Atı, donu, silahını,
Onları ganimet almaktan,
İki yılı geçirmeden,
İlkbaharda ekin sürdürüp,
Baharda balçık yaptırıp,
Bunları toplatıp koydu.
Büyütüp şehir kurana.
Kışın odun aldırıp,
Göreni kör edip,
Sırtını çıplak bırakıp,
Ondan sonra verdi müsaade,
Kırkar ellişer gidin deyip,
Toprağımızı dolaşıp koruyup.
Kalmuklardan o arada,
Duruverip birçoğu,
Kaldı Kalmuk'un bir boyu,
Geçimini sağladı.
Orada kalan Kalmuk'a,
"Sart Kalmuk" denen ad kaldı.
Bedahşan, İran, Buhara,

Sart Kalmaktın eli bar,
Kamsız boldu Cediger,
Baatırı Bagış beli bar.
Andan kiyin Kalmaktar,
Demi suup catıştı,
Cetisuuga baralbay.
Emi Karakalpak, Türkmöndön,
Kabarınan ugup al.

BAGIŞTIN KÖÑTÖY MENEN BETTEŞÜÜSÜ

Cetisuunun bir çeti,
Kayıpçının Kara-Üñkür,
Kademden tartıp bar Üñkür,
Toguz coldun toomunda,
On eki cılga oozunda.
74
Otuz coldun tüyünü,
Tokson şaardın ortosu,
Toktoboy ötöt colooçu.
Barıp cerdi köröm- dep,
Baatır Bagış barbayıp,
Can kazanın baylanıp,
Barıp kaldı darbayıp.
Barıp Bagış karasa,
Attar catat aralda.
Töölör catat badalda,
Kayberen catat capanda,
Arkarı catat adırda,
Eçki, teke, boz kiyik,
Aralaş catat taşında,

Sart Kalmuk halkı var.
Tasasız oldu Cediger,
Yiğitleri, arkaları Bagış var.
Ondan sonra Kalmuklar'ın,
Sesleri kesiliverdi,
Yedisu'ya varmadan.
Şimdi Karakalpak'ın, Türkmen'in,
Haberini duyuver.

BAGIŞ'IN KÖÑTÖY İLE KARŞILAŞMASI

Yedisu'nun bir kenarı,
Kayıp'ın Kara-Üñkür'ü,
Yürüyerek gidilir Üñkür'e,
Dokuz yolun kavşağında,
On iki oyuğun ağzında.
74
Otuz yolun birleştiği,
Doksan şehrin ortasında,
Yolcuların sürekli geçtiği.
Varıp orayı göreyim deyip,
Yiğit Bagış heybetle oturup,
Azık torbasını bağlanıp,
Gidiverdi heyecanlanıp.
Bagış, gidip baksa,
Atlar var adada.
Develer var çalılıkta.
"Kayberen" var çölde.
"Arkar"ı var tepede,
Keçi, teke, boz geyik,
Dağılmış duruyor taşlarda,

Bugu menen maralı
Moyun alışıp sazında.
Ördök menen kazdarı,
Butkul-butkul kölündö.
Kulanı catat caynagan,
Taş-Kıyanın öönündö.
Ayuular cüröt saksañdap,
Çalkalagan töründö.
Böksödö börü, tülküsü,
Körgöndün kelet külküsü.
Kara kunaz tarbañdap,
Kacırlar uçat dalbañdap,
Kuzgundarı kurkuldap,
Ün alışıp sayrasa,
Bulbuldarı çurkuldap.
Cardı boylop cagalmay,
Uçkanı kıyın zıpıldap.
Kayın, terek, talında,
Karçıga, karga aralaş,
Uya salıp baarsı,
Caşap catkan karalaş.
Kekilik, koyon, ulardın,
Kaşkulak, toodak bulardın,
Körgön künü az eken.
Bürküt; ılaaçın, itelgi,
Karçıga, kırgıy, cagalmay,
Ayrı kuyruk, turumtay,
Kara kaşka, kulaalı,
Et ceçüülör bu dagı.
Uları toonun başında,

Erkek-dişi geyikleri,
Birbirlerine sarılıp bataklıkta.
Ördek ile kazları,
Öbek öbek gölünde.
“Kulan”ı var kaynaşan,
Taş-Kıya’nın taşlarında.
Ayılar yürüyor oraya buraya,
Heybetli tepesinde.
Dağ eteklerinde kurdu, tilkisi,
Görenin gelir gülmesi,
Cins leylekler kanat açıp,
Akbabalar uçuyor oraya buraya.
Kuzgunları hırıldayıp,
Bağrışıp ötüşse,
Bülbülleri söyleyip,
Yar boyunca doğanı,
Uçanı zorla zıplayıp,
Kayın, kavak, söğüdünde,
Atmaca, karga birlikte,
Yuva kurup hepsi,
Yapıvermiş yardımlaşıp.
Keklik, tavşan, “ular”ın,
Porsuk, toy kuşu bunların,
Gördüğü günü az imiş.
Karakuş, şahin, “itelgi”,
Atmacalar, “cagalmay”,
Çift kuyruklu, “turumtay”,
Kara benekli, ala doğan,
Et yiyiciler onlar da.
“Ular”ı dağın başında,

Kekilik cerdin, astında.
75
Toodak, koyon, kırgoolu,
Maanalaşıp tokoygo,
Andaydan neçen aybanat,
Canın saktayt tokoydo.
İlbirs toosun coylogon,
Tokoyunun çetinde,
Colbors, şeri oynogon.
Cıgaçı köp miñ sandap,
Mömösü bışıp samsaalap.
Maymıldar cüret şak-şakta,
Birin biri kubalap.
Körüp turup er Bagış,
Körkünö cerdin tañ kalat.
Öönü tokoy çer eken,
Aybanattın keni eken.
Tooloru kum, kızıl taş,
Çöbü taykı cer eken.
Eçki töldöp tutkunday,
Bir cılda üçtön tuuganday,
Eki kün ömür körsötpöy,
Bir ele künü kırganday.
Aralı menen badalda,
Cayılgan at, catkan töö,
Baarı kerben maldarı.
Tañ atkınça kaytarıp,
Kündüzü örün alganı.
Soodagerdin malı eken,
Karakçı barsa tungunday.

Keklik, yerin altında.
75
Toy kuşu, tavşan, sülün kuşu,
Sığışıp ormanda,
Onlardan birkaç türlü hayvanat,
Canını saklayıp ormanda.
İlbirs dağını dolaşmış,
Ormanının sınırında,
Kaplanı, aslanı oynayan.
Ağacı çok binlerce çeşit,
Meyvesi olgunlaşıp sallanıp.
Maymunlar koşuyor dallarda,
Birbirini kovalayıp.
Görüverip yiğit Bagış,
Yerin güzelliğine hayret ediyor.
Etekleri sık orman imiş,
Hayvanatın yuvası imiş,
Dağları kum, taşı kızıl,
Otu kısa yer imiş.
Keçi mecbur gibi yavrulayıp,
Bir yılda üç kere doğurmuş gibi,
İki gün rahat göstermeden,
Sadece bir kere ölmüş gibi.
Ada ile fundalıkta,
Yayılan at, yatan deve,
Hepsi kervan malları.
Tan atana kadar güdüp,
Gündüzü dinlenmiş.
Tüccarın malı imiş,
Soyguncuya denk gelmiş gibi,

Karap turup kerbendi,
Karaktap alıp turgunday.
Cortuulçu barsa tungunday,
Colooçu coldon ötkörböy,
Cortup alıp turgunday.
Otuz coldun oozu eken,
Börü, koydun çarkı eken.
«Çüpösü eken adamdın,
Cetelep maldı kılt berip,
Kirip ketse tokoygo,
Körgündöy emes karaanın.
Aralda cüröt adamdar,
Cayılgan at, catkan töö,
Men oşogo barayın,
Kim ekenin bileyin,
Kebin ugup kanayın».
Degen oygo bir kelip,
76
Celip bardı aralga.
Bölök-bölök maydança,
Catkan kerben bir kança.
«Kaysı caktan keldiñer,
Kaldayıp töösün çirkegen,
Karaanı toluk kerbender?»
Dep Bagış barıp surasa,
Kerben başı kelbersip,
Sungan butun cıybadı,
Cumgan közün açpadı,
Mına mınday aytkanı:
«Karakalpak, Mañgıttan,

Bakıverip kervana,
Durup soyuvermiş gibi.
Yağmacı gitse bağlanmış gibi,
Yolcuyu yoldan geçirmiyor,
Koşup duruvermiş gibi.
Otuz yolun ağzı imiş,
Kurdun, koyunun yurdu imiş.
“Hası imiş insanın,
Sürerek malı dalıverip,
Giriverse ormana,
Görülmezmiş gölgesi.
Adada yürüyor insanlar,
Yayılan at, yatan deve,
Ben oraya gideyim,
Kim olduğunu bileyim,
Sözünü duyup rahatlayayım”.
Diye düşünüp,
76
Yetişiverdi adaya.
Parça parça tarla gibi,
Yatan kervan pek çok.
“Hangi taraftan geldiniz,
Kaldırıp devesini yükleyen,
Gölgesi koyu kervanlar?”
Deyip Bagış gidip sorsa,
Kervanbaşı kibirlenip,
Uzattığı ayağını toplamadı,
Yumduğu gözünü açmadı,
İşte bunları söyledi:
“Karakalpak, Mañgıttan,

Cibek alıp kelgin - dep,
İndıstanga bargın - dep,
Baş bölüp turgan Badıköl,
Meni alar cumşagan.
Cetegimde miñ töö bar,
Üç cüz kırkça kişim bar,
Talaada menden kep surap,
Emne mında işiñ bar?
İndıstan barıp kelatam,
Cibek, şuru, akaktan,
Kıtaydın kaptal çayınan,
Miñ töödö toluk cügüm bar.
Bizdi mında cibergen,
Mañgıttardın Badıköl,
Karakalpak elinen,
Kalk başkargan Şaltabay.
Köp turbastan, colooçum,
Baraar cakka colgo sal!
At caratıp minipsiñ,
Ton caratıp kiyipsiñ,
Sen özuñ kimsiñ ayta sal?!
Karaanıña karasam,
Karakçıday keypiñ bar,
Kerceñdegen Sur atçan,
Kebiñ bütsö ketip kal!
Badıköl menen Şaltabay,
Baatırlar aman turganda,
Menin köönüm azır cay.
Eki cıldın aldında,
Badıköl ketken Mañgulga.

İpek alıp gelin deyip,
Hindistan'a gidin deyip,
Baş kesip duran Badıköl,
Beni onlar görevlendirdi.
Yanımda bin deve var,
Üç yüz kırk kadar insanım var,
Vadide bana soru sorup,
Burada ne işin var?
Hindistan'a gidip geliyorum,
İpek, mercan, akikten,
Hıtay tarafındaki çaydan,
Bin deve dolusu yüküm var.
Bizi buraya gönderen,
Mañgıtlardan Badıköl,
Karakalpak ilinden,
Halkı yöneten Şaltabay.
Fazla kalmadan, yolcum,
Gideceğin tarafa yola çık!
At seçip binmişsin,
Giysi hazırlayıp giymişsin,
Sen kimsin söyleyiver?
Gölgene baksam,
Hayduta benzer halin var,
Oynayan Sur atlı,
Sözün bittiyse gidiver!
Badıköl ile Şaltabay,
Yiğitlerin sağlığında,
Benim gönlüm böyle rahat.
İki yıl öncesinde,
Moğol'a gitmiş Badıköl.

Çetinen olco aluuga,
Kalkında kalgan caymacay,
Karakalpak Şaltabay».
77
Kerbençi sözün bütürdü,
Baarı-cogun teñ aytıp.
Anda Bagış munu aytat,
Agartıp tişin kılaytat:
«Kerbençim, köönüñ tolupsuñ,
Özüñçö baaşa bolupsuñ.
Kim ekenin bilbeymin,
Badıköl menen Şaltabay;
Bagışmın men, atam Bay,
Töönü Bagış aldı dep,
Aytıp bar tiliñ çaynabay!
Badıköl menen Şaltabay,
Baştap kelgin sen barıp,
Cetisuuga keteyin,
Töölördü aydap men alıp.
Bul cügüñdü artkın - dep,
Tööçülör, töötüñdü tartkın!» - dep,
Bagış muntip turganda,
Kerben başı ker süylöp,
Opurulup kürsüldöp:
«Badıköldün töösünö,
Tiye turgan sen kim? - dep,
Mas bolgondoy süylöböy,
Baatır, ıldam ketkin!- dep,
Sen turmaylık, Bagışım,
Badıköldün aylına,

Sınırından ganimet almaya,
Zaman zaman orada kalmış,
Karakalpak Şaltabay».
77
Kervancı sözünü bitirdi,
Her şeyi söyleyip.
O zaman Bagış bunu söylüyor,
Dişlerini sıkıp göstererek:
“Kervancı, gönlün toktur,
Kendince takdir edilmişsin,
Kim olduğunu bilmiyorum.
Badıköl ile Şaltabay;
Ben Bagışım, babam Bay,
Deveyi Bagış aldı deyip,
Söyleyiver ağzında gevelemeden!
Badıköl ile Şaltabay,
Başta olmak üzere sen de gel.
Yedisu’ya gideyim,
Develeri sürüp alıp.
Bu yükü yükleyin deyip,
Deveciler, devenizi çekin!” deyip,
Bagış böyle durunca,
Kervanbaşı sert söyleyip,
Sinirlenip gürleyip:
“Badıköl’ün devesine,
Dokunuveren sen kimsin? deyip,
Sarhoş olmuş gibi konuşmadan,
Yiğit, çabucak git! deyip,
Sen durma, Bagışım,
Badıköl’ün köyüne,

Kalmak basıp barbagan,
Cartı carmak albagan.
Sen kançalık kişisiñ,
Menden tartıp töö algan?!
Baylatıp taştap urayın,
Bar ciniñdi kagayın.
Babıragan, Bagışın,
Esebiñdi tabayın.
Özüñdü berip birөögө,
Atıñdı berip böröönө,
Alardan kadır alayın!
Kaçpasın, baylap salgın» - dep,
Çakırdı töөçü baldarın.
Asıldan tandap kiyinip,
Kaynatıp kızıl çay içip,
Baysınıp kalgan töөçülör,
Baarısı keldi cabılıp.
Kerben başı adamdı,
Kolunda temir tayagı.
78
Atayın çurkap keletat,
Er Bagıştı salgalı.
Buulukmaluu Bagıştın,
Bugu munun karmadı.
Kerben başı kocoyun,
Kömö çaap taştadı.
Közün salıp oşondo,
Kerge kelçüüsün baykadı.
Tününküsün el saktap,
Kündüzküsün cay catmak.

Basıp Kalmuk'a gitmeyen,
Parasının yarısını almayan.
Sen nasıl birisin,
Benden çekip deve alan?
Bağlatıp taşla vurayım,
Bütün cinlerini dökeyim.
Söylenip duran, Bagış'ın,
Hesabını göreyim.
Seni, birine verip,
Atını bir başkasına verip,
Onlardan hürmet göreyim!
Kaçmasın, bağlayıverin" deyip,
Çağırdı deveci çocukları.
İyisinden seçip giyinip,
Kaynatıp kızıl çay içip,
Zenginlik taslayan devecilerin,
Hepsi geldi hazırlanıp.
Kervanın başındaki adamın,
Elinde demir sopası.
78
Vurayım diye koşmakta,
Yiğit Bagış'ı pataklamaya.
GüçlüBagış'ı,
"Bugu" onu yakaladı.
Kervanbaşı patron,
Gömüvermek istedi.
Gözünü ona çevirip,
Karşı gelmesine baktı.
Geceleri halkı koruyup,
Gündüzleri rahat yaşayıp.

Çoñunun onço karaanı,
Çogultup kelip baarısın,
Kılıçka kanın mayladı.
Üç cüz cıyırma cetisin,
Ceteletip töölörün,
Cetisuu közdöy aydalı.
Kaldaytıp kalıñ olco alıp,
Bagıştın köönü tınganı.
Kabar ukpay tööçüdön,
Badıköl menen Şaltabay,
Alardan kişi barbadı.
Bir çını suunu içkendey,
Miñ töönü Bagış calmadı.
Üç cüz cıyırma ceti ele,
Töö cetelep barganı.
Karakalpak, Türkmöndö,
Katın alıp, üy tikpey,
Kazan asıp, ot cakpay,
Saltan cürgön el eken.
Cetisuunun cerinen,
Cedigerdin elinen,
Katın alıp söötöşüp,
Kür çalışıp dos bolup,
Cerlik bolup caylandı.
Karkalpak, Türkmöngö,
Mından da biröö barbadı.
Ar cılında er Bagış,
Barıp kalat col tosup,
Kele catkan kerbender,
Ce andan-mından mal alıp,

Büyüğünün kocaman gölgesi,
Toplayıverip hepsini,
Kılıca kanını sürdü.
Üç yüz yirmi yedisini,
Yakalatıp develerini,
Yedisu'ya doğru sürelim.
Yükletip çokça ganimet alıp,
Bagış'ın gönlü rahatladı.
Haber alamıyor deveciden,
Badıköl ile Şaltabay,
Onlardan kimse gitmedi.
Bir kâse su içmiş gibi,
Bagış, bin deveyi yere serdi.
Hepsi üç yüz yirmi yedi,
Deveyi sürerek getirenlerin sayısı.
Karakalpak, Türkmen'den,
Kadın alıp ev kurmayan,
Kazan koyup ateş yakmayan,
Saltanat süren halk imiş.
Yedisu toprağından,
Cediger ülkesinden,
Kadın alıp hısım olup,
"Kür çalış"ıp dost olup,
Yerlisi olup kaynaştılar.
Karakalpak, Türkmen'e,
Buradan da kimse gitmedi.
Her yıl yiğit Bagış,
Gidiverip yol kesip,
Gelip duran kervanlar,
Oradan-buradan "mal" alıp,

Colooçulap kelgender.
Uçurap kalsa colgoşup,
Talap alat kee biröön,
Azıraak bolso mal-pulu,
A katışpay er Bagış,
79
Koyo berçü kay biröön.
Eki, üç cıl ötüp aradan,
Elüüçö kişi eerçitip,
Añ uulap köönüm açam - dep,
Kayıpçının içinde,
Dagı Bagış bir bargan.
Çıñgıştın beldüü kişisi,
Ataktuusu er Köñtöy,
Kögöydüñ degen şaar salgan,
Atpay Çüydün talaasın,
Büt Keñ-Koldun çölkömün,
Takır eelep bir algan.
Sararkada Şooruk Kan,
Narında bar Alooke,
Kögöydüñdö er Köñtöy,
Bularga bettep kim bargan?
Aa tiyişer kişi cok,
Aylına kişi barbagan,
Esirgen anda Mañguldar,
Manat menen üy capkan.
Esirip anın bayları,
Baş bolup Köñtöy balbanı,
İrandı karay töö tartkan.
Kaşkar, Koten, Cerkenden,

Gelen yolcular.
Götürüp dursa karşılaşıp,
Yağmalayıveriyor bazılarını,
Azıcık ise“mal”ı-parası,
Ona dokunmuyor yiğit Bagış,
79
Bırakıverecek bazılarını.
İki, üç yıl geçip aradan,
Elli kadar kişi yanına alıp,
Hayvan avlayıp gönlümü açayım deyip,
Kayıp’ın içinde,
Gidenlerden biri de Bagış.
Cengiz’in güçlü kişisi,
En şöhretlisi yiğit Köñtöy,
Kögöydüñ denen şehir kurmuş,
Vurmayıp Çüy vadisini,
Bütün Keñ-Koldun bölgesini,
Tamamen alıvermiş.
Sarıarka’da Şooruk Han,
Narın’da Alooke var,
Kögöydüñ’de de yiğit Köñtöy,
Bunların karşısına kim çıkabilir?
Onlara dokunacak kimse yok,
Köylerine kimse gitmemiş,
Kudurup orada Moğollar,
Kırmızı çuhadan ev kurmuş.
Aklı gidip zenginleri,
Baş olmuş Köñtöy pehlivanı,
İran’a doğru deve götürmüş.
Kaşkar, Hoten, Cerken’den,

Ciberip mata aldırgan.
Cıynaganı üç miñ töö,
Mata, cibek, çay artkan.
Beş töögö birden kişi bar,
Kerben başı altoo bar.
Aşpoz, çayçı tört adam,
Tün saktooçu on asker.
Altı cüz cıyırma bardık can,
İrandı közdöy baratkan.
Kayıpçının içinde,
Er Bagışka colukkan.
Kayıpçının içine,
Elüü kişi eerçitip,
Baatır Bagış kelgeli,
Bir ayga tolgon çaması.
Kayıpçıda bar ele,
Ar türdüü ayban balası.
İlbirs algan, çöö algan,
Colbors atkan, şer atkan,
Börü, tülkü, ayuu atkan,
Otuz ayrı bugu atkan,
80
Arkar, kulca, tekesin,
Kum-kumunan sulatkan.
Can cürböstün çölünön,
Elge kaytsak eken - dep,
Cetelep alıp ketkin - dep,
Tirüü kulan karmatkan.
Eren Bagış keleytkan,
Er Köñtöydün üç miñ töö,

Gönderip "mata" aldırmış.
Topladığı üç bin deveye,
"Mata", ipek, çay yükletmiş.
Beş devenin üzerinde birer insan var,
Kervanbaşı altıncı oluyor.
Aşçı, çaycı dört adam,
Geceleri koruyan on asker.
Altı yüz yirmi toplamı,
İran'a doğru gitmişler.
Kayıp'ın içinde,
Yiğit Bagış'a rastlamış,
Kayıp'ın içine,
Elli kişi gönderip,
Yiğit Bagış geleli,
Bir ay oldu süresi.
Kayıp'da var idi,
Her türlü hayvan yavrusu.
Pars avlamış, kızıl kurt avlamış,
Kaplan vurmuş, aslan vurmuş,
Kurt, tilki, ayı vurmuş,
Otuz ayrı geyik vurmuş,
80
"Arkar", "kulca", tekesini,
Kumdan kuma devirmiş.
Ayak basılmayan çölden,
İlimize dönmeliymişiz deyip,
Yanınıza alıp gidin deyip,
Diri "kulan"ı toplamış.
Kuvvetli Bagış gelmekte,
Er Köñtöy'ün üç bin devesi,

Aldına utur kaptaşkan.
Töölördü körüp tañ kalıp,
«Alda kimdin töösü eken,
Süylöşsök - dep,- til alıp».
Elüü kişi, er Bagış,
Aldınan bardı cardaşıp.
Sap caraktuu kırk atçan,
Baatırı bar baştagan.
Colunan çıga kalganda,
Mañguldar kaldı karaşıp.
Kerben başı töösüdön,
Suradı Bagış kep açıp:
«Kaysı caktan keldiñer,
Cer soyultup töö tartıp?
Kaysı elden eliñer?
Kabarın aytıp beriñer,
Menin da daynım biliñer»
Köñtöy atka miñgeli,
Camandık körböy keleytkan,
Bul tööçülör kılayıp.
Bagış mınday degende,
Kerben başı kep aytıp,
Kep aytkanda ker aytıp:
«Bilbey töönü suradıñ,
Eger bilip surasañ,
Ölüp söögüñ kuuradıñ!
Kögöydüñdön kelebiz,
Tegin tööçü debeñiz.
Er Köñtöy bizdin begibiz,
İranga sooda kılışka,

Önünde toplanıvermiş.
Develeri görüp hayran kalıp,
"Allah Allah kimin devesi imiş,
Konuşsak deyip, söz alıp,
Elli kişi, yiğit Bagış'ın,
Önüne çıktı sıraya dizilip.
Saf tutmuş silahlı kırk atlı,
Yiğitleri var başında.
Yoluna çıkıverince,
Moğollar bakışıp kaldı.
Kervanbaşı deveciden,
Sordu Bagış söz alıp:
"Hangi taraftan geldiniz,
Ülke soyup deve alıp?
Hangi soydansınız?
Haberini söyleyiveriniz,
Benim de haberimi biliniz."
Köñtöy ata binmekte,
Kötülük görmeden gelmekte,
Deveciler öne geçip.
Bagış bunları deyince,
Kervanbaşı söz alıp,
Konuşurken kem söyleyip:
"Bilmeyip deveyi sordun,
Eğer bilip de soruyorsan,
Ölülerinin kemiklerini sızlattın!
Kögöydüñ'den geliyoruz,
Uğursuz deveci demeyiniz.
Er Köñtöy bizim beyimiz,
İran'a ticaret yapmaya,

Töö cetelep kelebiz.
Artkan töönün cüktörü,
Mata, çepken, kara çay,
Türdüü cibek cana bar,
Kögöydüñdö Kalmaktın;
Manattan capkan üyü bar.
Kalıñ kalmak eli bay,
81
Er Köntöy aman, köönü cay;
Emineden kemi bar?
Surasañ cayı uşunday,
Kayda barsa bul töögö,
Kongon cerde çöp tayar,
Tööçülörgö çay tayar,
Bışırıp koygon nan tayar,
Soyup koygon koy tayar,
Biz basıçu coldordo,
Baarı cogu taptayar.
İranga mından barabız,
Manat, noot alabız.
Kunduz alıp, şuru alıp,
Altından artıp köp alıp,
Anan kayra canabız.
Mergençi bolsoñ sen kişi,
Adırda arkar, kulcalar,
Suuda ördök, kuu da bar,
Tokoydo colbors, şer da bar,
Aybandın baarı mında bar,
Böksödö börü, tülkü bar,
Bul töölördün baarında,

Deve götürüp geliriz.
Sürdüğümüz develerin yükleri,
“Mata”, “çepken”, kara çay,
Türlü ipek dahi var.
Kögöydüñ’de Kalmuk’un;
Kırmızı çuhadan evleri var.
Kalabalık Kalmuk halkı zengin,
81
Er Köntöy sağ, gönlü rahat;
Kimden ne eksiği var?
Sorarsan hali budur,
Nereye gitse bu deveye,
Durduğu yerde ot hazır,
Devecilere çay hazır,
Pişirip koyduğu ekmeği hazır,
Kesiverdiği koyun hazır,
Bizim gideceğimiz yollarda,
Varı-yoğu hep hazır.
İran’a bundan gideriz,
“Manat”, çuha alırız.
Kunduz alıp mercan alıp,
Altın yükleyip çok alıp,
Ondan sonra döneriz.
Avcı birisi isen sen,
Tepede “arkar”, “kulca”lar,
Suda ördek, kuğu da var,
Ormanda kaplan, aslan da var,
Hayvanatın hepsi burada var,
Dağ eteğinde kurt, tilki var,
Bu develerin hepsinde,

Er Köñtöydün mülkü bar,
Özüñör kaydan keldiñer?
Atıñdı, el, ceriñdi,
Açıp bizge ayta sal.
İlbirs, colbors, şer teri,
Ayuu, börü, tülküdön,
Keldiñerbi col tosup,
Satıp bizge bergeli?
Satsañar satıp alalı,
Silerge kerek nerseni,
Biz da bere salalı.
Kaysı elden ekeniñ,
Biz da ugup alalı»,-
Üçöö mintip suradı.
«Cediger bolot elibiz,
Cetisuu bolot ceribiz.
Tamaşa menen kelebiz,
Baatır Bagış men bolom,
Eli, ceri, atımdı,
Anıktap surap bilseñiz».
Tööçü ugup bul kepti,
Salmak boldu dümöktü:
«Koroldoydu öltürgön,
82
Kokuy, Bagış, sensiñbi?
Bakanı saygan bakırtıp,
Baatır Bagış, sensiñbi?
Kalmak menen Mancuunu,
Katar çaap olco algan,
Kapır Bagış, sensinbi?

Er Köñtöy'ün malı var.
Siz nereden geldiniz?
Adını, halkının yerini,
Açıkça bize söyleyiver.
Pars, kaplan, aslan derisi,
Ayı, kurt, tilkinin de,
Yolunu kesip geldiniz mi,
Satıp bize verseniz?
Satarsanız satın alalım.
Sizlere gerek olanı,
Biz de veriverelim.
Hangi ilden olduğunuzu,
Biz de duyuverelim.",
Üçü böylece sordu.
"Cediger olur soyumuz,
Yedisu olur ülkemiz.
Eğlence ile geliriz,
Yiğit Bagış benim,
Soyumu, ülkemi, adımı,
Tam olarak sorup anlasanız".
Deveci duyup bu sözü,
Vermek istedi gözdağı:
"Koroldoy'u öldüren,
82
Kahrolası Bagış sen misin?
Baka'yı bağırtıp öldüren,
Yiğit Bagış sen misin?
Kalmuk ile Mançu'yu,
Defalarca yağmalayıp ganimet alan,
Kâfir Bagış, sen misin?

Baatır Baka, Koroldoy,
Er Köñtöydün canınan,
Kaçıp cürçü coloboy,
Eenbaştar öldü - dep,
Eske albay koygonbuz.
Er Köñtöygö al aytsa,
Nepak seni soymokpuz.
Talap alıp eliñdi,
Cetisuu degen ceriñdi,
Een taştap koymokpuz.
Kekçil kelet bizdin el,
Kim katılsa tiyişip,
Kanı agat kızıl sel.
Kırgızdan çıkkan Orozoy,
Katılıp koyup biz cakka,
Uruşa ketip oolugup,
Ok atıptır bir çakta.
Orozoydun baldarı,
Oyloboy salıp cañcaldı,
Olco bolup Kırgızdar,
Oyron kalmak elderi,
Oygo, toogo tarattı.
Teñ carımı düynönün,
Mañguldarga karaştı.
Katışpagan Mañgulga,
Canı tınçıp cay cattı.
Katılıp koygon nemesin,
Kaltırbay soyup sulattı.
Kekerlep cürüp bir kezde,
Senin da tabat ebiñdi.

Yiğit Baka, Koroldoy'un,
Er Köñtöy'ün yanından,
Saldırıp kaçamadan,
Dik başlıları öldü deyip,
Bunu dikkate almıyoruz.
O Er Köñtöy'e söylese,
Seni asla öldürmeyiz.
Talan edip yurdunu,
Yedisu denen yerini,
Issız bırakıp koymayız.
İntikamcıdır bizim halk,
Kim saldırsa savaşıp,
Kanı akar kızıl sel.
Kırgız soyundan Orozoy,
Saldırıverip bir tarafa,
Savaşa gidip hiddetlenip,
Ok atmıştır bir zaman.
Orozoy'un çocukları,
Düşünmez savaş açmayı,
Ganimet alıp Kırgızlardan,
Kudretli Kalmuk boyları,
Dereye tepeye dağıttı.
Dünyanın yarısı,
Moğollara boyun eğdi.
Moğollara ilişmeyen,
Huzurlu, rahat yattı.
Saldırıveren insanların,
Hepsini kesip öldürdü.
Kin tutup yürüyüp bir zaman,
Senin de görür hesabını.

Biz tarkatat ekenbiz,
Cediger degen eliñdi.
Tartuu tartmak köp alıp,
Köñtöygö barıp dostoşup,
Oñdosoñ bolot peyliñdi.
Anday kılbay, Bagışım,
Bagalbaysıñ eliñdi;
Kıyamı menen sındırat,
Kıyratıp bir kün beliñdi».
83
Kebin salıp catkanda,
Tigi tööçü dañdanıp,
Kapalandı er Bagış,
Kebine munun ardanıp.
«Başı booluu kuluñday,
Bagışım, meni dediñbi?!
Balçık menen teñ kılam,
Baatır Köñtöy eriñdi!
Artık maktap ciberdiñ,
Tınçı ketken eliñdi.
Töölördü ala turayın,
Baştap kel oşol eriñdi!
Kökütüp sözüñ cılcıtpa,
Kögöydüñ salgan şaarıñdı,
Karatayın kırgızga.
Katarlap tööñ alayın,
Andan kiyin Köñtöydün,
Kögöydüñ şaarın talayın!
Kılgılıktı kılayın,
Kıyınsıngan Köñtöyün,

Biz dağıtmış idik,
Cediger denen memleketinizi.
Hediye verip çok alıp,
Köñtöy'e varıp dost olup,
Düzeltsen iyi olur niyetini.
Böyle yapma Bagış'ım,
Koruyamazsın halkını;
Bütün gücüyle parçalar,
Kırıp bir gün belini.".
83
Söyleyeceğini söylediğinde,
O deveciyi beğenmeyip,
Kederlendi yiğit Bagış,
Onun sözünden utanıp.
"Başı bağlı "kulun" gibi,
Bagış'ım, bana dedin mi?
Balçığa bularım,
Yiğit Köñtöy erini!
Fazla övüverdin,
Huzuru kalmayan halkını.
Develeri alıvereyim,
Yola çıkar o yiğidini!
Kızdırıp sözünden vazgeçme,
Kögöydüñ'ün kurduğu şehri,
Boyun eğdireyim Kırgız'a,
Sıralayıp develerini alayım,
Ondan sonra Köñtöy'ün,
Kögöydüñ şehrini yağmalayayım!
Elimden geleni arkama koymayayım,
Cesaret taslayan Köñtöy'ün,

Kıyıgı bolso köröyün!
Kacıldagan Kalmaktar,
İranda saga bok barbı?
Buzbay, çaçpay töölördü,
Cetisuuga sen alpar!
Tartkın töönü, tartkın! »dep,
Bagış mınday aytkanda,
Kerben başı keldirep:
«Köñtöydün töösün alam - dep,
Cediger Bagış senin bu,
Sak turup aytkan kebiñbi?
Töö alam - dep,- Cediger,
Talanga kettiñ meyliñer.
Atışıp turup ölömün,
Tirüü turup töö berbey!»
Kelpeñdedi mınday dep,
Kerben başı tirteñdep:
«Ermektebey, Cediger,
Eliñe, Bagış, kete ber!
Colun tosup töölördün,
Toktotom dep bok cebey!
Kündük cerge bir miñ töö,
Turat eken bir katar.
Baş ayagı üç miñ töö,
Ün künçülük cerde bar.
84
Uşunça işke çakışkan,
Sendey akmak kayda bar?!»
Dep küpüldöp bulkunup,
Tööçü turdu culkunup.

Cesareti varsa göreyim!
Söylenip duran Kalmuklar,
İran'da senin ne işin var?
Dağıtmadan develeri,
Yedisu'ya sen götür!
Çek develeri, çek!" deyip,
Bagış böyle söyleyince,
Kervan-başı getirip:
"Köñtöy'ün devesini alayım deyip,
Cediger Bagış senin bu,
Ayıkken söylediğin sözün mü?
Deve alayım deyip Cediger,
Yağmaya gittin isteyip.
Vuruşup dövüşüp ölürüm,
Yine de deve vermem!"
Diklendi böyle deyip,
Kervanbaşı sinirlenip:
"Eğlenmeden, Cediger'e,
"Bagış ülkene gidiver!
Yolunu kesip develerin,
Durdurayım deyip oyalanma!
Günleşli yerde bin deve,
Duruyormuş bir dizi.
Topu topu üç bin deve,
Bağırsan duyulacak mesafedeler.
84
Bunca işle uğraşan,
Senin gibi ahmak nerede var?"
Deyip gürleyip hiddetlenip,
Deveci durdu çırpınıp,

Canındagı kişiler,
Baarısı turat ıkıstap,
Kayran Bagış turabı,
Nayzanı karmap tıkıstap.
İmerip kelip bir sayıp,
Erdin biri uşul - dep,
Başçı kılgan köp töögö,
Erdemsigen kalmaktı,
Nayzaga ilip alganı.
Aylası ketip kalganı,
Cetisuu közdöy çubadı
Keçke çeyin er Bagış,
Ölbös cerden bek sayıp,
Kötörüp turup talıkpay,
Cana kelgen miñ töönü,
Cabdıgı menen bir alıp,
Künü üçkö cetkende,
Üç miñ töönü bir alıp.
Üstündö cügün mol alıp,
Cañıdan şaar al salıp,
Bütürö albay kamıgıp,
Muntip cürgön er neme,
Ustalar kelgen ar kaydan,
Şaar salıp bererge.
Alarga bölüp berdi ele,
Altı cüz cıyırma adamın.
Kazıp, terip surasa,
Kırgız çıkkan dalayın.
Cedigerdin eline,
Koşup iydi tim ele.

Yanındaki kişilerin,
Hepsi hazırlanmaya başlayıp,
Sevgili Bagış durur mu?
Mızrağı kapıp sıkıştırıp.
Çevirip bir kere saplayıp,
Yiğidin biri işte deyip,
Amir yaptığı bütün develere,
Cesaret taslayan Kalmuk'u,
Süngüye takıp almakta,
Çaresi kalmadığında,
Yedisu'ya doğru sürükledi.
Akşama kadar yiğit Bagış,
Ölmeyecek yerine iyice saplayıp,
Kaldırıverip yorulmadan,
Yanına gelen bin deveyi,
Silahı ile bir alıp,
Üç gün dolunca,
Üç bin deveyi birden alıp,
Üstündeki bir sürü yükünü alıp,
Yeniden şehir kurup,
Bitirmeyip sıkılıp,
Böyle yaşayan bir kişi,
Ustalar gelmiş her taraftan,
Şehir kuruvermeye.
Onlara bölüp vermiş idi,
Altı yüz yirmi adamını.
Teferruatlıca sorsa,
Kırgızların hepsini.
Cediger ülkesine,
Götürüp bıraktı öylece.

Nak Kalmaktan töögüdö,
Seksen beşi bar ele.
Oşolordun içinen,
Kerben başı altoonu,
Aşpoz, çayçı törtöönü,
Tün saktaçu on asker,
Sanatın cıyırma tolturup,
Saldırıp koydu zındanga
Altımış beş kalganın,
Bardıgı Kalmak baldarın;
«Bargın ketkin ceriñe,
85
Varıp aytkın kebiñdi,
Töölördü Bagış aldı - dep,
Köñtöy attuu begiñe!»
Dep keketip er Bagış,
Ketirdi anı cerine.
Alar keldi eerçişip,
Kögöydüñ kelip cetişip.
Er Köñtöygö kelişip,
Bagıştın kılgan kılıgın,
Baarın aytıp berişip:
«Cedigerge el bolup,
Koşulup ketti Kırgızdar
Ketkin Kalmak, cogol - dep,
Bizdi aydap ciberdi.
Anda bir kün turguzbay,
Cer kıdırıp, too saptap,
Tarp terip cep, can saktap,
Cöö basıp tartaktap,

Deveciler içinde Kalmuk soyundan,
Seksen beşi var idi.
Onların içinden,
Kervanbaşı altısını,
Aşçı, çaycı dördünü,
Gece bekçisi on askeri,
Sayısını yirmiye tamamlayıp,
Atıverdi zindana,
Kalan altmış beşine,
Hepsi Kalmuk çocuklarına:
“Gidin varın yerinize,
85
Varıp söyleyin sözünüzü,
Develeri Bagış aldı deyip,
Köñtöy isimli beyinize!”
Diye azarlayarak yiğit Bagış,
Gönderdi onları yerine.
Onlar gitti birlikte,
Kögöydüñ’e gelip yetişip.
Er Köñtöy’e varıp,
Bagış’ın yaptıklarının,
Hepsini söyleyiverip:
“Cediger ile halk olup,
Karışıverdi Kırgızlar,
Git Kalmuk, defol deyip,
Bizi kovup gönderdi.
Orada bir gün durdurmadan,
Dağ tepe dolaştırıp,
Çöp toplayıp yiyerek beslenen,
Yaya gidip yalpalayarak,

Cedigerden çıkkalı,
Eki cıl aşıp baratat,
Kelişibiz uşul çak».
Dep kalmaktar kuculdap,
Kebin aytıp turuştu,
Tööçülördün bul kebin,
Bayları tıñdap uguştu.
Bayları kelip Kalmaktın,
Köñtöygö kebin uruştu.
Anda Köñtöy mınday deyt:
«Catıp turgun, baylarım,
Cetisuu alıs bul cerden,
Men ele calgız barayın,
Bagıştı baylap alayın.
Artık maktayt Kalmaktar,
Kayıpçının özönün,
Cerin körüp canayın.
Kayberendin keni deyt,
Ar sonunun köröyün.
Bugu menen kulandan,
Atıp körüp bulardan.
Colbors, ayuu, şerinen,
Azuuluunun erinen,
Attırıp andan kelbesem».
Mıltıkka andes balbandan,
Baarımergen adamdan,
Betke alganı ketpegen,
86
Bir ogu beker kalbagan,
Mınday kıyın adamdan,

Cediger'den çıkalı,
İki yılı aşkındır gidiyorlar,
Gelişimiz işte bu zaman."
Diye Kalmuklar söylendi,
Sözünü söyleyiverdiler,
Devecilerin bu sözünü,
Beyleri duyuverdi.
Beyleri gelip Kalmuk'un,
Köñtöy'e laf dokundurdu.
O zaman Köñtöy böyle diyor:
"Yatıp durun, baylarım,
Yedisu uzak buradan,
Ben oraya yalnız gideyim,
Bagış'ı bağlayıvereyim.
Çok övünüyor Kalmuklar,
Kayıp havzasını,
Yerini görüp döneyim.
"Kayberen"in ocağı deniliyor,
Her güzelliğini göreyim.
"Bugu" ile "kulan"dan,
Vuruverip bunlardan.
Kaplan, ayı, aslan ile,
Kuvvetli yiğitlerle,
Vurdurup oradan gelmesem".
İğnenin deliğini vuracak pehlivandan,
Ne kadar avcı varsa,
Önüne çıkanı olmayan,
86
Bir oku boşa gitmeyen,
Böyle güçlü adamlardan,

Altımıştı ılgadı.
Cetisuuga baram - dep,
Bir Kalmakka aytpadı.
Kögöydüñdön col alıp,
Kayıpçı közdöy bet alıp,
Adır-küdür too basıp,
Kança dayra suu keçip,
Urçuktun kara toosunan,
Namangendin astınan,
Er Köñtöy ötüp baratkan.
Kayıpçıga barmakçı,
Kayıptan kalıñ olco alıp,
Kumarı kanıp Kayıptan,
Cedigerge kol salıp,
Bagıştı baylap koşo alıp,
Kelmek bolup attanıp.
Cetisuudan er Bagış,
Elüü kişi kotçu alıp,
Eerçitip taygan it alıp,
Ermekke tuncur kuş alıp,
«Namangen, Taşken, Anciyan,
Uşu cakka barayın,
Alardın colu kança eken,
Anı baykap canayın».
Degen oydo er Bagış,
Kele catsa attanıp,
Kalmaktardın er Köñtöy,
Urçukta kaldı kaptaşıp.
Bagıştın murun karaanın,
Badirek Köñtöy körüptür.

Altmışını seçti.
Yedisu'ya gideyim deyip,
Bir Kalmuk'a bile söylemedi.
Kögöydüñ'den yola çıkıp,
Kayıp'a doğru yönelip,
Tepe-çukur dağ aşıp,
Nice deniz derya geçip,
Urçuk'un yüce dağından,
Namangen'in eteklerinden,
Er Köñtöy geçip gidiyor.
Kayıp'a varmak istiyor,
Kayıp'tan çokça ganimet alıp,
İstediğini alıp Kayıp'tan,
Cediger'e ordu gönderip,
Bagış'ı bağlayıp yanına alıp,
Dönmek istiyor at binip.
Yedisu'dan yiğit Bagış,
Elli süvari alıp,
Yanına tazı köpek alıp,
Avunmak için "tuncur" kuşu alıp,
"Namangan, Taşkent, Andican,
O taraflara gideyim,
Onların yolu nasılmış,
Onu görüp döneyim".
Diye düşünen yiğit Bagış,
Geliverse ata binip,
Kalmuklardan yiğit Köñtöy,
Urçuk'ta kaldı dolaşıp.
Bagış'ın önce gölgesini,
Kahrolası Köñtöy görmüştür.

Alda kanday adam - dep,
Nepak köönün bölüptür.
Añkarıp baykap er Köñtöy,
Turnabay salıp karasa,
Eerçitken taygan iti bar,
Kötörgön tuncur kuşu bar,
Asıngan mıltık caraktan,
Kolunda kuşun körgöndö:
«İt agıtıp, kuş salar,
Eerçişip cürör top karaan,
Kuunak Kırgız bar bele?
İt agıtıp, kiyik kuuyt,
Mıltık atat, caa tartat,
87
Kalmaktar takır kuş salbayt,
Kazak alıs kapkayda,
Alar munda kele albayt.
Ancıiyan, Taşken tarabı,
Mıltık atat, kuş salat,
İt agıtış bile albayt.
Bu da Kırgız uruusu,
Cedigerdin turuşu,
Bagış kelip kalganbı?
Bolboso Bagış içinde,
Cediger kele alabı?
Cediger eken bildim - dep,
Eki cigit celgin - dep,
Tigi oyduñ talaaga,
Bir top kişi kelişti,
Kim ekenin bilgin- dep,

Bu nasıl bir adam deyip,
Bir anda dikkatini çekmiştir.
Sessizce gözetleyip er Köñtöy,
Dürbün takıp baksa,
Yanında tazı köpeği var,
Uçurduğu "tuncur" kuşu var.
Takındığı silahını tüfeğini,
Elinde kuşunu görünce:
"Köpeği koyuverip, kuşu salacak,
Yanında yürüyen bir sürü gölge,
Neşeli Kırgızlar mı bunlar?
Köpek salıp geyik kovalıyor,
Tüfek atıp yay çekiyor,
87
Kalmuklar asla kuş salmazlar,
Kazak uzak şehirde,
Onlar buraya gelemezler.
Anciyan, Taşkent tarafları,
Tüfek atar kuş uçurur,
Köpek salmayı bilmezler.
Bu da Kırgız soyu,
Cediger'in tarzı,
Bagış mı gelmiş?
Acaba Bagış'la birlikte,
Cediger mi gelivermiş?
Cediger olduğunu bildim deyip,
İki yiğit koşturun deyip,
Bu düzlüğe bozkıra,
Birçok kişi geldi,
Kim olduklarını anlayın deyip,

Köp attanıp, köp cürgön,
Kösöm kişi cok okşoyt.
Aruulap coldu karabay,
Tüşüp kaldı dalbayıp,
Ildamıraak barıñar.
Barkeldöröök körünsö,
Baş kişisin surañar.
Bizdin caydı aytıñar,
Bilip andan kaytıñar»,
Dep cumşadı eki adam.
Er Köñtöy bar dep cumşasa,
Barbay koyboyt Kalmaktar.
Kalmaktan eköö attandı,
Cumşadı dep er Köñtöy,
Köñülü ösüp şattandı.
Baatır Bagış baştagan,
Cedigerdin elüü adam,
Oozdugun attın çıgarıp,
Suu kaynatıp, çay salıp,
Karta kertip, cal kesip,
Karın tuurap, may ceşip,
Caya bıçıp, kel deşip,
Kesken kazı, koşkon may,
Baarın koyup aralaş,
Toburçakka ıştagan,
Kıpkızıl bolgon çanaçka,
Kımızga koşup bal çaykap,
Üyündökü nemedey,
Birin-biri çakırıp,

Birçoğu atlanıp birçoğu yaya,
Yol gösteren kimse yok gibi.
İyice yola bakmadan,
Düşüverdi yığılıp,
Acele ederek gidiniz.
Gelip giden görünürse,
Liderini sorunuz.
Bizim durumumuzu söyleyiniz.
Anlayıp oradan dönünüz".
Deyip görevlendirdi iki adam.
Er Köñtöy, git deyip görevlendirse,
Gitmek istemiyor Kalmuklar.
Kalmuk'tan iki kişi atlandı,
Görevi kabul etti diye er Köñtöy'ün,
Gönlü ferahlayıp sevindi.
Yiğit Bagış başta olmak üzere,
Cediger'den elli adam,
Atın ağızlığını çıkarıp,
Su kaynatıp, çay demleyip,
"Karta" kesip, "cal" kesip,
Karnını doyurup, yağ yiyip,
"Caya" kesip, gel deyip,
Kestiği kazı, eklediği yağı,
Hepsini koyup karıştırıp,
"Toburçak"a tütsülemiş,
Kıpkızıl olan çanağa,
Kımıza bal ekleyip çalkalayıp,
Sanki aileden gibi,
Birbirlerini çağırıp,

Atınan aytıp bakırıp,
Kuymak, boorsok, kurutun,
Kurcununan alışıp,
Suusun içip, tamak cep,
Suu boyunda catkanda,
Kalmak Köñtöy cumşagan,.
Eki adam bardı alarga.
Attuu kelip kekeyip,
Tegerek taman üzöñgü,
Buttarında tepeyip:
«Oy! Kimsiñer catkandar?
Üydö catkan nemedey,
Can cırgatıp bakkandar?
Ülüşş bergen ayılday,
Çakırışıp atkandar.
Agın suu boylop tüşköndör,
Algır taygan, ilgir kuş,
Ar kimiñde birden bar.
Bettegenden cazbagan,
Belçeden kanga çıktalgan,
Kundagı çirip az kalgan,
Mıltıgıñar bar birden.
Kim bolosuñ aytıñar,
Kaysı bolot eliñer?
Kim degen bolot begiñer?
Cayın aytıp beriñer,
Kelgen cumuş nemine?
Baarın aytıp beriñer,
Sizderden ugup alalı,
Anan biz da ayta salalı»,

Adıyla söyleyip bağırıp,
Kuymak, bağırsak, "kurut"unu,
Heybelerinden alıverip,
Su içip, yemek yiyip,
Su kenarında yattıklarında,
Kalmuk Köñtöy'ün görevlendirdiği,
İki adam gitti onlara.
Atla gelip kibirlenip,
Yuvarlak tabanlı üzengiyi,
Ayaklarıyla hareket ettirip;
"Hey! Kimsiniz yatanlar?
Evinde yatan insan gibi,
İçleri rahatlatıp bakanlar?
"Ülüş" veren köy gibi,
Konuşup duranlar.
Akarsu boyuna inenler,
Avcı tazı, alıcı kuş,
Herkeste birer tane var.
Karşısına çıkandan kaçmayan,
Beline kadar kana bulanan,
Dipçiği çürümeye az kalan,
Tüfekleriniz var birer tane.
Kim olduğunuzu söyleyin.
Neresi olur ülkeniz?
Kim olur beyiniz?
Durumunuzu anlatıveriniz,
Hangi iş için geldiniz?
Hepsini söyleyiveriniz,
Sizlerden duyuverelim.
Ondan sonra biz de söyleyelim",

Dep turuştu Kalmaktar.
Cedigerdin narkında,
Attuu turgan kişige,
Aş sunbayt eken tegele.
Ayılga kelgen kişige,
Ak çıgarbayt eşikke.
Üygö tüşüp kirgende,
Kança daamı bar bolso,
Kaltırbay andan bir neme,
Baarın beriş adatı,
Baştan berki sanatı.
Attuu turgan Kalmakka,
Andan turgan biröö ayttı:
«Kep suragan sen kimsiñ?
Kıskartıp aytkın kaysı elsiñ?»
89
Kıskartıp aytkın degende:
«Bizderkalmak elibiz».
Elibiz kalmak degende: .
«Boldu,boldu, uktuk biz,
Uşundaytura turuñuz.
Tigilüü turgan çatırda,
Men aytayınbaatırga.
Baatır menencooptoşup,
Anan kaytkınartıña.
Baatırdın atızor Bagış,
Men aytayınaa barıp».
Dep cügürüpkaldañdap,
Celbegey çapan dalbañdap.
Celbegey çapancügürsö,

Deyip durdu Kalmuklar,
Cediger'in âdetinde,
Atlı gelen kişiye,
Asla yemek vermezlermiş.
Köye gelen kişiye,
Süt ürünleri çıkarmazmışlar eşiğe,
Eve gelip girene,
Ne kadar yiyeceği varsa,
Bırakmadan hiçbir eksik,
Hepsini vermek adetmiş,
Eskiden beri yaptıkları.
Atlı duran Kalmuk'a,
Orada duran biri sordu:
"Soru soran sen kimsin?
Kısaca söyle hangi milletensin?"
89
Kısa söyle deyince:
"Bizler Kalmuk halkıyız".
Ülkemiz Kalmuk deyince:
"Tamam, tamam duyduk biz,
Şurada bekleyedurunuz.
Dikili duran çadırdaki,
Söyleyeyim yiğide.
Yiğit ile konuşup,
Ondan sonra dönün geriye.
Yiğidin adı güçlü Bagış,
Ben söyleyeyim ona gidip".
Deyip ağır ağır yürüyüp,
Paltosuna bürünerek gider.
Kaftanıyla koştursa,

Eki ceñisalbañdap.
Aldırap katuucügürüp,
Bagışka kirdisüyünüp:
«Koşko keldieki adam,
Kep suradıkoburap.
Kalmak deşiptegibiz,
Alar ayttıbocurap,
Anısın ugupcelişim,
Aytkalı sizgekelişim».
Kelgen cigit kep ayttı,
Kalmak keldi- dep ayttı.
«Çakırıp kel,bul cerge»,
Bagış mındaydegende,
Eşikke çıgııp al cigit,
Kolun bulgapbakırıp,
Kalmaktar -dep çakırıp,
Köñtöyü bar köönü tok, .
Kalmaktar keldibastırıp.
Eşigine çatırdın,
Eki kalmakteñ bardı,
Akimdik kılıpal kezde,
Beybaş öskönKalmaktar,
Peylin baykapkaragın.
«Kebiñditüşüp aytkın- dep,
Üydö baatıırBagış bar,
Cooptoşupkaytkın» -dep,
Eşikte ekicediger,
Çılbırınankarmadı,
Çırdı bularsalganı,
Bir nemesiçortoñdop,

İki yeni sallanarak.
Şaşalayıp hızlıca yürüyerek,
Bagış'a geldi sevinip:
"İki adam geldi beraber,
Soru sordu homurdanarak.
Kalmuk denir soyumuza,
Onlar söyledi hızlıca,
Onu duyup koşturuşum,
Söylemek için size gelişim".
Gelen yiğit söz söyledi.
Kalmuk geldi diye söyledi.
"Çağırıver buraya",
Bagış böyle deyince,
Eşiğe çıkıp o yiğit,
Elini ağzına koyup bağırıp,
Kalmuklar diye çağırıp,
Köñtöy'ün gönlü tok,
Kalmuklar geldi koşturup.
Eşiğine çadırın.
İki Kalmuk birlikte geldi,
Tepeden bakıp o zaman,
Başsız yaşayan Kalmukların,
Duruşlarına baksanıza.
"Sözünüzü söyleyiverin deyip,
Evde yiğit Bagış var,
Konuşup geri dönün" deyip,
Kapıda iki Cediger,
Yularlarından tuttu,
Bunlar kavga çıkarmış,
Cüceye benzeyen bir tanesi,

Kılıçın kından alganı.
90
Añgıçaktı eşikke,
Bagış çıgıp kalganı.
Bagıştı körüp Kalmaktın,
Kılıçı tüştü kolunan,
Kılıçı turgay koldogu,
Togolondu özdörü,
Miñgen attın conuna.
Cıgılıp, koop aldırap,
Bek şaşılıp turganda,
Anda Bagış munu aytat:
«Biröönü koygun nar cakka,
Karatpay cüzün ber cakka.
Kılıç tartkan nemesin,
Alıp kel beri aldıma!»
Karatpay cüzün degendi,
Karatıp turup al cerde,
Akırektin çuñkurga,
Kancardı sayıp imerdi.
Ömür boyu kelbeske,
Ötközüp anı ciberdi.
Körüp tirüü Kalmaktın,
Tili kaldı baylanıp.
Caldırap tiktep, kep kılbay,
Üşügöndöy kaltıldap,
Buzulup öñü azgaşıp.
Karabay öödö cer tiktep,
Cedi Burut- dep tiktep.
Aylasın tappay turganda,

Kılıcını kınından almış.
90
O sırada eşiğe,
Bagış çıkıvermişti.
Bagış'ı görüp Kalmuk'un,
Kılıcı düştü elinden,
Elindeki kılıcı bir tarafa,
Yuvarlandı kendileri,
Bindiği atın sırtına.
Yığılıp, korkuya kapılıp,
İyice şaşırdıklarında,
O zaman Bagış şöyle söylüyor:
"Birini koyun o tarafa,
Döndürmeden yüzünü bu tarafa.
Kılıç çeken birini,
Alıp gelin önüme!"
Yüzünü döndürme deneni,
Bakıp durup orada,
Göğsünün üzerine,
Hançeri saplayıp çevirdi.
Ömür boyu dönemeyeceği yere,
Geçirip onu yolcu etti.
Diri Kalmuk'un görüp,
Dili kaldı bağlanıp.
Gözlerini dikip, konuşamayıp,
Üşümüş gibi titreyip,
Sıkılıp yüzü şaşırıp,
Gözleri yere dikilip kaldıramıyor,
Kahrolası Kırgız deyip gözlerini dikip,
Gereğini yapamadığında,

Anda biröö kep aytat:
Cılas bolgon, oy Kalmak,
Ne cumuşka kelgensiñ?
Ildamıraak aytıp bak.
Caşırbay aytıp bar kepti,
Kalmagıña kaytıp bak!»
Kalmagıña kayt degen,
Kepti ugup al Kalmak,
Andan başka kepterdi,
Tük ukpadı tamtañdap.
Suragan kişi dagı aytat:
Ne cumuşka kelgensiñ?
Kebindi aytkın» - dep aytat.
Bagış ketip kalganda,
Oşondo arañ es alıp,
Karan kalgan kalmakka,
Carıgansıp bul düynö,
91
Bürkölgön kündöy tunarık,
Kalmak turdu munu aytıp:
«Kögöydüñdün şaarınan,
Köñtöy baştap altımış,
Kıl mergenden attandık.
Kelbeyt elek bul cerge,
Kelgendin cayın aytalık.
Köñtöy özü baş bolup,
Köp baylar elden koşulup.
Üç miñ töö komdop mal artıp,
Türdüü buyum aga artıp.
İranga satıp payda alış,

O zaman biri şöyle söylüyor:
Kahrolası, alçak Kalmuk,
Ne demeye gelmişsin?
Biran önce söyleyiver.
Gizlemeden söyleyiver sözünü,
Kalmukunuza geri dönün!"
Kalmukunuza dön denen,
Sözü duyup o Kalmuk,
Ondan sonraki sözleri,
Asla duymadı geri geri giderken.
Soran kişi de söylüyor:
"Ne sebepten gelmişsin?
Sözünü söyle" deyip söylüyor.
Bagış gidiverdiğinde,
O zaman zorla nefes alıp,
Şaşırıp kalan Kalmuk'a,
Bu dünya da kalmış gibi,
91
Hava kapanmış gibi kararıp,
Kalmuk durup bunu söyleyip:
"Kögöydüñ şehrinden,
Köñtöy başımızda altmış,
Avcı ile atlandık.
Gelmemeliydik bu yere,
Gelenlerin halini soralım.
Köñtöy kendisi başa geçip,
Bütün zenginler halkla beraber,
Üç bin deveye havut vurup "mal" yükleyip,
Türlü eşya yükleyip,
İran'a satıp kazanç sağlayıp,

Köböytüp andan mal tabış.
Kıyalında uzatkan,
Bir künü töösçü Kalmaktan,
Aç cılañaç kança adam.
Kayıpçının içinde,
Kaybereni mol eken,
Col tosup Bagış Cediger,
Colukkan kişi kor eken.
Cügü menen töölördü,
Takır aldı Cediger.
Kırgızdardı eline,
Cedigerdin eline,
Koşup aldı Cediger.
Bizdi koyo berdi - dep,
Aytıp bardı kelgender.
Er Köñtöy elden kep ugup,
(Men da birge bar elem)
Keñeş kılıp olturup,
Töösçünün köbü Kırgızdan,
Olcogo kelgen Kırgızdar,
İçinen kılıp keñeşti,
Biz Cediger eli - dep,
Tartıp alıp kettibi,
Tarttırıp iyip keldiñ,-dep,
Takır kırat bizdi- dep,
Cediger talap aldı - dep,
Calgan aytıp keldibi?
Kayıpçıdan kayberen,
Karagança al cerge,
Bizder barıp keleli,

Çoğaltıp oradan “mal” alıp.
Aklından geçirmiş,
Bir gün deveci Kalmuk’tan,
Aç açıkta bunca adam,
Kayıp’ın içinde,
“Kayberen”i çok imiş,
Yol kesip Cedigerli Bagış,
Karşılaştığı kişinin başı yanar imiş.
Yükü ile develerini,
Dahi aldı Cediger.
Kırgızların iliyle,
Cediger’in toprağını,
Birleştirdi Cediger.
Bizi gönderiverdi deyip,
Söyleyiverdi gelenler.
Yiğit Köñtöy halktan söz duyup,
(Ben de beraber idim)
Düşünüp taşınıp oturup,
Devecinin çoğu Kırgız’dan,
Ganimet için gelen Kırgızlar,
İçlerinden geçirip söyleyeceklerini,
Biz Cediger halkıyız deyip,
Çekiverip gittiler mi?
Baş eğdirip mi geldiniz? deyip,
Bizim hepimizi öldürür, deyip,
Cediger yağmalayıverdi deyip,
Yalan mı söyleyip geldiniz?
Kayıp’tan “kayberen”,
Karanlık basana kadar oraya,
Bizler gidip gelelim,

Ar cagında Cediger,
Kabarlaşıp bileli.
Algan bolso Cediger,
92
Kalmakka kaldı kayışıp,
Sebebin anın bileli,
Dep attanıp kelgenbiz.
Kalganıbız körböppüz,
Er Köñtöy özü körüptür,
Eki kişi barıp kel,
Andan kabar alıp kel,
Dep cumşagan kep ele.
Özünçö kelip bul cerge,
Ölüp kaldı tigine.
Özü çogool, çort kıyal,
Oşondoy ölçü neme ele.
Bar deseñiz barayın,
Baatırıbız Köñtöygö,
Baarın ayta salayın».
Dep tigi turdu bücüröp,
Kebin kesip ayta albay,
İçinen al kübüröp.
Ugup Bagış munu aytat:
«Kelgen Kalmak kaytıp bar,
Köñtöyüñö aytıp bar.
Kalmaktar murun kol salıp,
Alıp turgan bizderden,
Alman salık mol salıp,
Kelgen Kalmak Mancuudan,
Emi men cürömün olco alıp.

Nerede Cedigerli varsa,
Haberleşip bilelim.
Kurtulmak isterken Cediger,
92
Kalmuk'a baş eğiverdi,
Onun sebebini bilelim,
Diye atlara binip gelmişiz.
Kalanımız görememişiz,
Er Köñtöy kendisi görmüştür,
İki kişi gidip gelin,
Ondan haber alıp gelin,
Diye söyleyip görevlendirmiş.
Kendince gelip bu yere,
Ölüp kaldı orada.
Kendisi kurnaz, şeytan gibi,
Böyle ölecek birisi imiş.
Git derseniz gideyim,
Yiğidimiz Köñtöy'e,
Hepsini söyleyivereyim".
Deyip durdu ezile büzüle,
Sözünü kesip söyleyemeden,
İçinden homurdandığını,
Duyup Bagış şunu söylüyor:
"Gelen Kalmuk geri dön,
Köñtöy'e gidip söyleyiver.
Kalmuklar önce ordu gönderip,
Alıp durdu bizlerden,
Vergi, haraç çok alıp,
Gelen Kalmuk Mançu'dan,
Şimdi ben giderim ganimet alıp,

Koroldoy kişi ciberip,
Alım aldı bir cılı.
Atayın kelip kol cınap,
Talap aldı bir cılı.
Koroldoydu cogottum,
Artınan barıp sayışıp.
Baka Mancu baş bolup,
Basıp keldi kançası.
Cana bolboy tayışıp,
Baatırınan tört eken,
Baarın aldım salışıp.
Karakalpak, Mañgıttan,
Badıköl menen Şaltabay,
Alardın töösün bir aldım.
Köñtöydün töösü keliptir,
Körüp turup anı aldım.
Narındagı Kırgızdın,
Kança cıldın aldında,
Katının cardı dep ugam.
93
Aylam kelse Kalmakka,
Eki cılı kamınıp,
Üçünçü cılı bir baram!
Eñ ele aylam ketkende,
Alooke menen Köñtöydü,
Ayak astı bir kılam!
Belime tañuu boluuçu.
Kırgızda cok bir adam.
Tikendey calgız men bir can,
Calgızmın dep caltanbay,

Koroldoy birini gönderip,
Vergi aldı bir yıl.
Özellikle gelip asker toplayıp,
Yağma aldı bir yıl.
Koroldoy'u yok ettim,
Ardından gidip savaşıp,
Baka Mançu başta olmak üzere,
Çıkıp geldi birçoğu.
Yine de itiraz etmeyip,
Yiğidiyle birlikte dört kişi idiler,
Hepsini öldürüverdim.
Karakalpak, Mañgıt'ın,
Badıköl ile Şaltabay,
Onların devesini de aldım.
Köñtöy'ün devesi gelmiştir.
Görüverip onu da aldım.
Narın'daki Kırgız'ın,
Bunca yıl müddetince,
Kadını fakir diye duyuyorum.
93
Gücüm yetse Kalmuk'a,
İki yıl hazırlanıp,
Üçüncü yıl varayım!
Başka çarem kalmazsa,
Alooke ile Köñtöy'ü,
Ayaklarımın altına alırım!
Bana dayanak olacak.
Kırgız'da hiç kimse yok.
Tek başına ben bir kişi,
Yalnızım deyip çekinmeden,

Cürö berip kartaybay.
Başına anın bir çıgam!
Atım Bagış aytıp bar.
Ayanbasın Köñtöyüñ.
Anıñdın küçün köröyün.
Kömö sayıp Köñtöydü,
Tentip cüröt Taşkende,
Cer tabalbay Kökötöy,
Kögöydüñdü aa berip,
At-Başı aşıp eñkeyip,
Alooke sayıp alayın.
Kara Kırgız Koşoygo,
Tapşırıp berip Narındı,
Oşondon kayra canayın.
Köñtöyüñö, Kalmagım,
Aytıp bargın unutpay,
Kebimdi tögüp taştaba,
Casap aytıp başkaça,
Turbay Kalmak, cönö!» - dep,
Bagış koyo bergende,
«Cagla burkan, cagla» - dep,
İçinde Kalmak calınıp,
Bura basa bererde,
Beti menen cıgılıp,
Kalgan eken Kalmaktın,
Esi katuu bek çıgıp.
Albırıp eki betinen,
Akkan suuday ter çıgıp.
Dapdırañdap turganda,
Ketkin Kalmak, ketkin - dep,

Yürüyüverip yorulmadan,
Onun başına çıkıvereyim!
Adım Bagış söyleyiver.
Çekinmesin Köñtöyünüz.
Onun da gücünü göreyim.
Toprağa gömüp Köñtöy'ü,
Dolaşıp duruyor Taşkent'te,
Yer bulamıyor Kökötöy,
Kögöydüñ'ü ona verip,
At-Başı'nı geçip aşıp,
Alooke'yi öldürüvereyim.
Kara Kırgız Koşoy'a,
Teslim edip Narın'ı,
Oradan geri döneyim.
Kalmuk'un Köñtöy'üne,
Söyleyiver unutmadan,
Sözümü döküp saçmadan,
Başka türlü söyleyip de,
Durma Kalmuk, yürü!" deyip,
Bagış gönderiverince,
"Çağla gürle, çağla" deyip,
Kalmuk içten içe yanıp,
Dönüp gidiverince,
Yüzükoyun yere yığılıp,
Kalmış idi Kalmuk'un,
Aklı başından gidip.
Damlayıp iki yanağından,
Akarsu gibi ter çıkıp.
Yavaşlayıp durunca,
Git Kalmuk git deyip,

Ketirip iydi el çıgıp.
Emi Bagış mınday deyt,
Elin takır çakırıp:
«Elüü kişi turabız,
Cediger kaldı ıraakta,
94
Cetisuu kaldı tıyakta.
Ildam koşuun kelsin - dep,
Kabar bersek al elge,
Biz kalabız uyatka.
Ugulup cürgön kabarı,
Mana bu Kalmak it Köñtöy,
Azırkı cürgön adamdın,
Baarısının camanı.
Koroldoy, Baka kelgender,
Közüñ körgön, Cediger,
Alarday neçen çoñuna,
Köñtöy cürgön baş berbey.
Altımış kişi al eken,
Elüü kişi riz eken.
Acal cetse ölölük,
Alışıp aga körölük.
Sayıp alsak olco - dep,
Altımış atka karabay,
Tüz baralı biz mundan.
Aldırıp iysek Kalmakka,
Cedigerge Kalmaktar,
Kanday barsa barbaybı.
Kadigingeolcolop,
Kan batıraalbaybı.

Öteleyiverdi halk çıkıp.
Şimdi Bagış şöyle diyor,
Bütün halkını çağırıp:
“Elli kişi buradayız,
Cediger kaldı uzakta,
94
Yedisu kaldı bu tarafta.
Çabucak koşup gelsin deyip,
Haber versek o halka,
Kimsenin yüzüne bakamayız.
Duyuluveren haberi,
Bana bu Kalmuk it Köñtöy,
Bugün gelen adamların,
Hepsinden daha kötü.
Koroldoy, Baka gelenler,
Gözün görsün, Cediger,
Onlar gibi nicelerine,
Köñtöy gidip baş eğmemiş.
Altmış kişi onlar imiş,
Biz ise elli kişiyiz.
Ecel gelse ölürüz.
Savaşıp onu da görürüz.
Savaşıp ganimet alsak deyip,
Altmış ata bakmadan,
Düz gidelim buradan.
Yakalanıversek Kalmuk’a
Cediger’e Kalmuklar,
Nasıl olsa gelmez mi?
İstediği kadar ganimet alıp,
Kana bulayıvermez mi?

Silerge kanday, baatırlar,
Baş kalkalap kalbaylı!»
Bagıştın kebin em alıp,
Baarısı turdu kamdanıp.
Ekööö kelip, biri ölüp,
Ketken kalmak al barıp.
Bagıştın aytkan kepterin,
Alibin lam - dep aytpay,
Aşık-kem kepti tegi aytpay.
Aytıp bardı babırap,
Bara catıp kep salıp,
Tiktep kalat caldırap,
Tili buulup kalat baldırap.
Unutup ketip aytkanın.
Burkan, burkan, burkan - dep,
Kubur-şıbır calbarat.
Bar kebin aytıp bütürüp,
Andan kiyin munu aytat:
95
«Cedigerdin Bagışı,
Kara boyu çoñ emes.
Keñ kökürök, som dalı,
Körünöö turat adamga,
Bul zamandın balbanı.
Katın carıp, el kıynap,
Tuulat degenManasıñ,
Tuydurbay tuulup çoñoyup,
Bagış bolup alganbı?
Bastaşıp kalsa sorçuday,
Bügün düynö calgandı.

Sizce nasıl yiğitler?
Başımızı kuma gömmeyelim!"
Bagış'ın sözünü çare görüp,
Hepsi durdu hazırlanıp.
İkisi gelip, biri ölüp,
Giden Kalmuksa varıp,
Bagış'ın söylediği sözleri,
Şey şey deyip kekeleyip,
Eksik-fazla taraflarını söylemeyip,
Söyleyiverdi gevezelik edip,
Gidiverip söz söyleyip,
Gözünü dikiverip yalvarıp,
Dili tutulup konuşamayıp,
Unutuverip söyleyeceği sözü,
Burkan, burkan, burkan deyip,
Döne dolaşa yakarıyor.
Bütün sözünü söyleyip bitirip,
Ondan sonra şunu söylüyor:
95
"Cediger'in Bagış'ının,
Çıkası bedeni iri değil,
Geniş gövdeli güçlü omzuyla,
Benziyor insana (adama).
Bu zamanın pehlivanı.
Kadın kesip, halka eziyet edip,
Doğuyor denen Manas'ınız,
Duyurmadan doğup büyüyüp,
Bagış oluvermesin?
Gidiverse emecek gibi,
Şu anda yalan dünyayı.

Betteşip kalsa salgınday,
Tim ele başka armandı.
Calcagay ooz, calın köz,
Canbay turgan er okşoyt.
Dalay kördüm erlerdi,
Men körbödüm boo okşoş.
Til alsañ Köñtöy keteli,
Elge esen ceteli.
Beker aksap talaada,
Taap albay keseldi.
Koşuun kurap, kol cıynap,
Mıktı cigit, er ılgap,
Mıltıkka salıp, ok çıñdap,
Kayra kelip Bagışka
Bastaşkanıñ cakşıraak.
Baykap kördüm Bagıştı,
Münözü başka eñ caman.
Caası katuu er turat.
Cayıldansa Bagıştın,
Bayloodo turat Sur atı,
Andan cagalmay kaçıp kutulbayt.
Katışpaylı til alsañ,
Burkan ursun töbömdön,
Seni eerçip men barsam!»
Aytıp bolup aldırap,
Bagış, Bagış, Bagış-dep,
Tiktep kalat caldırap.
Cüröktün mayı carılıp,
Ketken eken al nepak.
Aytıp bolup bar kebin,

Karşısına çıksa söyleyecek gibi,
Kalan tek arzusunu.
Büyük ağızlı, alev gözlü,
Sözünden dönmeyen yiğide benziyor.
Çok gördüm yiğitleri,
Onun gibisini görmedim.
Dinlersen Köñtöy gidelim,
İlimize sağ salim varalım.
Boşuna yorulup vadide,
Hastalık kapıvermeden.
Ordu kurup, asker toplayıp,
Dayanıklı yiğit, er seçip,
Tüfeğe davranıp, ok yerleştirip,
Yeniden gelip Bagış'a,
Gitmeniz daha iyi.
İyice inceledim Bagış'ı,
Yapısı başkalarından yaman.
Yayı güçlü yiğittir.
Hırslansa Bagış'ın,
Bağlı durur Sur atı,
Ondan "cagalmay" bile kurtulamaz.
Karışmayalım beni dinlersen,
"Burkan" çarpsın tepemden,
Seni yanımda götürürsem!"
Söyleyip gücü kalmayıp,
Bagış, Bagış, Bagış deyip,
Gözlerini dikip öylece kalıp,
Yüreğinin yağları eriyip,
Giden gitti ne çare.
Söyleyiverip sözünü,

Tegerenip çakçañdap,
Ölüp ketti bul Kalmak.
Kapır Köñtöy kamınıp,
Tañ atkınça kam kılıp.
96
Coo caragın, kiyimin,
Kem karçı cok cam kılıp.
Cedigerdi Kırgızday,
Keteyin dep bul sapar,
Keñ düynösün tar kılıp.
«Kança künü karmaşam,
Kaarı katuu er okşoyt.
Ayabay toyup attanıp.
Andan kiyin çıgam» - dep.
Altı kazan atala,
Bıtıldata kaynatkan.
Kaşkulak menen suurdan,
Ayuudan atıp altını,
Abdan etin bışırgan.
Eki bugu, beş kulca,
Anın etin koşturgan.
Kuyultup mayın uurtunan,
Kapır culup cep turgan.
Botkosu taruu ununan.
Aşaganı çoçkonun.
Ayuu, börü, suurdan.
Aa koşkonu kapırdın,
Kulca menen bugudan.
Kırk kaşkulak, elüü suur,
Eki bugu, beş kulca.

Dönüp dolaşıp hızlıca,
Sanki öldü bu Kalmuk.
Kafir Köñtöy hazırlanıp,
Şafak sökene kadar kederlenip.
96
Savaş silahını, giyimini,
Eksiği yok toplayıp,
Kırgız gibi Cediger'e,
Gideyim deyip bu sefer,
Geniş dünyasını dar edip,
"Ne kadar gün savaşayım,
Hiddetli sert yiğide benziyor.
İyice doyup at binip,
Ondan sonra çıkayım" deyip,
Altı kazan "atala"yı,
Fokur fokur kaynatmış,
Porsuk ile dağ sıçanından,
Ayının altısını vurup,
İyice etini pişirmiş,
İki "bugu", beş "kulca",
Onların etini de eklemiş .
Akıtıp yağını avurtuyla,
Kâfir yutar gibi yemiş.
"Botko"su kavrulmuş undan.
Yediği bu domuzun.
Ayı, kurt, dağ sıçanından,
Ona eklediği kâfirin,
"Kulca" ile "bugu"dan
Kırk porsuk, elli dağ sıçanından.
İki "bugu", beş "kulca",

Altı ayuu, üç börü,
Baarın calgız cedi bu.
Kara neet bul çoçko,
Şaşke maalı bolgondo.
Attandı emi bu dagı.
Köñtöy minse atına,
Kökcal Bagış turabı .
Toodoy Köñtöy, er Bagış,
Tuş kelişip kalışıp,
Tüyşüktü salıp ketüügö,
Bul tügöngür aramdar,
Ölümön korkup ayanbay,
Ölör cagın karanbay,
Kanduu nayza karmaşıp.
Kaçırışıp cönödö,
Barlık küçün arnaşıp.
Küülöp nayza sundurup,
Küülörü kulak tundurup.
Tüpöktüü nayza alışıp,
Türtüşüp bular barışıp.
97
Birden muştap alışıp,
Nayzanın uçun tiygizbey,
Kamıntpay erler kagışıp.
Kazabı artık çoñ doñuz,
Çıñgış cumşap köp cürüp,
Er sayışka maş bolup,
Köñtöy atı coyulup,
Kötölök atka al konup.
Betteşkenin mant kılıp,

Altı ayı, üç kurt,
Hepsini yalnız yedi bu.
Kötü niyetli bu domuz,
Öğleye doğru,
Ata bindi şimdi bu.
Köñtöy binse atına,
“Kökcal” Bagış, durur mu?
Dağ gibi Köñtöy, yiğit Bagış,
Karşı karşıya gelip,
Uğraşmayı bırakıp gitmeye,
Bu kahrolası geberesice1er,
Ölümden hiç korkmuyorlar,
Öleceklerini düşünmeden.
Kanlı mızraklarına davranıp.
Birbirlerine saldırdılar.
Bütün gücünü toplayıp,
Mızrağı saplamak üzere hazırlayıp,
Uğuldaması kulağı sağır edip,
Tüfekli mızrak alışıp,
Birbirlerine saldırıp.
97
Birden dövüşmeye başlayıp,
Mızrağın ucunu değdirmeden,
Birbirlerine fırsat vermeden savaşıp,
Gazabı çok, koca domuz,
Cengiz görevlendirip çok yaşayıp,
“Er sayış”ta usta olup,
Köñtöy adı kaybolup,
Ona Kötölök adı konup.
Karşılaştığına hile yapıp,

Alıp cürüp alaktap,
Cer tayanbay emgiçe,
Kelgen eken bul betpak.
Kayratı toluk bul doñuz,
Kaardı katuu baştadı.
Kabılan baatır Bagıştı,
Kañtara sayıp taştadı.
Surkiyik attan cıgıldı,
Toodoy baatır Bagıştın
Topogo başı tıgıldı.
Köñtöy köödök er ele,
Köñdöy çelek neme ele.
Kuuratıp saldım degensip,
Karap turup kaldı ele.
Añgıça Bagış cügürüp,
Tura kalıp ordunan,
Ketpey turgan Surkiyik,
Basa mindi tuyulup.
Kayta Bagış turalbay,
Kara candan tüñülüp,
Kaçıp berdi kaldañdap.
Karabay arka cagına;
Eki etegi dalbaktap.
Eki butu salbaktap,
Surkiyik minip cer çañdap,
Kaçkanda Bagış dardaktap.
Körö salıp er Köñtöy,
Kuup kirdi barbaktap.
Añgıçaktı Cediger,
Kalmaktardı bastırbay,

Alıp götürüp şaşırıp,
Yer dayanmıyor artık,
Gelen bu bedbahta,
Cesareti yerinde bu domuz,
İyice eziyete başladı.
Kaplan yiğit Bagış'ı,
Evirip çevirip fırlattı.
Surkiyik atından düştü.
Dağ gibi yiğit Bagış'ın,
Başı yere girdi.
Köñtöy anlayışsız biri idi,
Kof bir ağaç gibi idi.
Öldürüverdim der gibi,
Bakıverip kalmış idi.
O zaman Bagış doğrulup,
Yerinden kalkıverdi,
Gitmeyip duran Surkiyik'e,
Basıverdi fark edip.
Tekrar Bagış durmadan,
Canını hiçe sayıp,
Kaçıverdi hızlıca.
Bakmadan arkasına,
İki eteği savrulup,
İki bacağı sallanıp,
Surkiyik'e binip yeri toza bulayıp,
Saldırdığında Bagış yavaşça,
Görür görmez er Köñtöy,
Kovalayıverdi ağır ağır,
O sırada Cediger,
Kalmukları bastırmadan,

Atıp kirdi mıltıktap.
Bagıştı kuugan Köñtöydün,
Akılı eki bölündü:
«Cedigerden Kalmaktı,
Acıratıp alsam - deyt.
Añgıçaktı Bagıştı,
98
Cogotup iysem kantem? - deyt.
Kuup ketsem Bagıştı,
Ölüp ketse Kalmaktar,
Calgız barsam elime,
Köñtöy atım kanter?» - deyt.
Köñülü eki bölünüp,
«Kalmaktar ölsö ölör - dep,
Citirbey turup Bagıştı,
Cogotoyun anı» - dep,
Kalmaktarga karabay,
Arkasınan cönödü.
Kuugan menen Bagıştın,
Karaanın Köñtöy köröbü?
Surkiyiktin izin kuup,
Kuup barat arkadan.
Kögörüp Köñtöy belin buup,
Kaçıp barat er Bagış,
Adır-küdür artuuda,
Oydu-döñdü batuuda,
Cayılıp catkan kaptalda,
Korgul, korum taştarda,
Biyik-biyik askada,
Kolotu tereñ kapçalda.

Atıp girdi ateş ederek,
Bagış'ı kovalayan Köñtöy'ün,
Aklı başından gitti:
"Cediger'den Kalmuk'u,
Kurtarıversem diyor.
O zaman Bagış'ı,
98
Yok etsem ne olur? diyor.
Kovalayıversem Bagış'ı,
Ölüverse Kalmuklar,
Yalnız gitsem ilime,
Köñtöy adım ne olur? diyor.
Ne yapacağını bilemeyip,
"Kalmuklar ölecekse ölür deyip,
Kaybetmeden Bagış'ı,
Yok edeyim onu deyip,
Kalmuklar'a bakmadan,
Arkasından yürüdü.
Kovaladığı Bagış'ın,
Köñtöy gölgesini görür mü?
Surkiyik'in izini takip edip,
Kovalayıp gidiyor arkadan.
İnat edip Köñtöy, belini bağlayıp,
Kaçıp duruyor yiğit Bagış,
Tepeli-çukurlu dağ geçidinde,
Çukurlu-tepeli oyuklarda,
Uzanıp duran dağ sırtında,
Tezeklerde, çakıl taşlarında,
Yüksek yüksek kayalıklarda,
Çukuru derin geçitlerde,

Arkaygan neçen toolordo,
Başı tiygen asmanga.
Kandırgalap canuurda,
Kaçıp barat er Bagış,
Arkasınan çoñ Köñtöy,
Ketip barat iz çalıp:
Segiz kün cürüp belderde,
Kayberen cürbös cerlerde.
Er Köñtöydün tulparı,
Bolo albay kaldı bulakşıp,
Bagıştı kuusa köşöörüp,
Mingen atın baykadı,
Cürö albadı küç alıp.
Kalmak Köñtöy kañgırap,
Miñgen atın baykadı.
Sayışta zardap köp ötüp,
Seeri menen böyrögü,
Coorup ketken tulparı,
«Arıktap atım arıbay,
Coorup ketken eken - dep,
Şili kuup tulparım,
Baspay kalsa talaada,
99
Amalım anda keter - dep,
Eregişpey Bagışka,
Kögöydüñgö keteyin.
Bıyıl attı sergitip,
Keler cılı el cıyıp,
Derektegen Bagıştın,
Kendirin anan keseyin.

Yükselen nice dağlarda,
Başı gökyüzüne uzanan.
Dağ yollarından yamaçlardan,
Kaçıp gidiyor yiğit Bagış,
Arkasından koca Köñtöy,
Gidiveriyor iz sürüp,
Sekiz gün yürüyüp geçitlerde,
“Keyberen”in yürümediği yerlerde,
Er Köñtöy’ün “tulpar”ı,
Dayanamayıp buna,
Bagış’ı kovalasa rahatlayıp,
Bindiği atına baktı,
Yürüyemedi güç alıp.
Kalmuk Köñtöy şaşırıp,
Bindiği atını takip etti.
Savaşta çok eziyet görüp,
Böbreğinin her yeri,
Derisi soyulup gitmiş “tulpar”ı,
“Zayıflayıp atım yorulmadan,
Derisi soyulmuş deyip,
Kanı kalmayıp “tulpar”ım,
Kalıverse düzlükte,
99
Hiçbir şey yapamam o zaman deyip,
Uğraşmadan Bagış’la,
Kögöydüñ’e gideyim.
Bu yıl atı dinlendirip,
Gelecek yıl halkı toplayıp,
İz bırakan Bagış’ın,
İpini o zaman çekeyim.

Cetisuuda Cediger,
Talap alıp keteyin».
Dep oylonup zor Köñtöy,
Bura tartıp cönödü.
Kalmak bura tartkanda,
Arası eki künçülük,
Dürbü salıp er Bagış,
Körüp turgan boluçu,
«Can cürböstün çölündö,
Cetkirbeyt eken Bagış - dep,
Kayta tartkan Köñtöydü,
Közömöldöp köröyün.
Akmalap men da cönöyün,
Cerine ketse barbayın,
Cedigerge bet alsa,
Bir betteşip bagayın.
Barbay ketse bul sapar,
Eki cıl cakşı kamınıp,
On eki miñ kol alıp,
Kelbey koyboyt bul Kalmak,
Üstünö basa barayın.
Ürkündö kalgan Kırgızdan,
Andan-mından tabayın.
Camgırçı baatır Kırgızdan,
Olco kılıp Kalmaktar,
Samarkandın sırtına,
Aydap saldı dep ugam.
Anı menen tildeşip,
Ayla kılıp süylöşüp,
Anı özümö alayın.

Yedisu'daki Cediger halkını,
Yağmalayıvereyim".
Diye düşünüp güçlü Köñtöy,
Atının başını çevirip yürüdü.
Kalmuk geri dönünce,
Araları iki gün çeken,
Dürbünle bakıp yiğit Bagış'ı,
Görüvermiş olacak,
"İnsan ayağı basmayan çölde,
Yetişememiş Bagış'a deyip,
Geri dönen Köñtöy'ü,
İyice göreyim.
Peşine düşüp ben de gideyim,
Yerine giderse gitmeyeyim.
Cegider'e yönelirse,
Bir kere karşılaşıvereyim.
Karşılaşamazsak bu sefer,
İki yıl iyice hazırlanıp,
On iki bin asker alıp,
Gelmesini beklemeden Kalmuk'un,
Üstüne baskın vereyim.
"Ürkün" Kırgızlarından,
Ne yapıp edip bulayım.
Camgırçı yiğidi Kırgız'dan,
Esir alıp Kalmuklar,
Semarkant'ın sırtına,
Sürükledi diye duyarım.
Onunla söyleşip,
Konuşup çare bulup,
Onu kendime alayım.

Katagandın Koşoyu,
Kayrattuu dep kep ugam,
Kalmaktardın içinde,
Aylasız cüröt dep ugam,
Aga da kabar salayın.
Kök-Cayıkta Tekeçi,
Orozoydun bir uulu,
Buga da kabar salayın.
Camgırçı, Şıgay bir cerde,
Koşoy menen Tekeçi,
Koşuluşsa bizderge.
Kalkanın uulu Kökötöy,
Taşkendin üstü Boz-Belde.
Munu menen tildeşsem,
Burulbay makul dese ele,
Men Köñtöygö teñ kelem».
Dep oylonup er Bagış,
«Ayttırarmın alarga,
Bar sırımdı Kalmakka,
Ce Kırgızdar aytıp koyobu?
Asili Kırgız uulu go,
Aytpasam bolbos bularga.
Arada Kırgız çogulsak,
Teñdeşerbiz Kalmakka».
Neetinde kılıp keñeşip,
Bolboy koyso Kırgızdar,
Özü Bagış barmakka.
Akılın bekem toktotup,
Er Köñtöydün artınan,

Katagan'nın Koşoy'unu,
Güçlü diye duyarım,
Kalmukların içinde,
Çaresiz kalmış diye duyarım,
Ona da haber salayım.
Kök-Cayıkta Tekeçi'ye,
Orozoy'un biricik oğluna,
Ona da haber salayım.
Camgırçı, Şıgay ile beraber,
Koşoy ile Tekeçi de,
Katılsalar bizlere.
Yiğidin oğlu Kökötöy,
Taşkent'in üstündeki Boz-Belde.
Onunla da görüşsem,
Reddetmeden uygun dese eğer,
Ben Köñtöy'e de yeterim.".
Diye düşünüp yiğit Bagış,
"Söyleteyim onlara,
Bütün sırrımı Kalmuklara,
Yoksa Kırgızlar söyleyiverir mi?
Asil Kırgız oğlu elbette,
Söylemesem olmaz bunlara.
O arada Kırgızlar toplansak,
Baş edebiliriz Kalmuklarla",
Niyetiyle düşünüp,
Hayır derse Kırgızlar,
Bagış'ın tek başına gitmesine.
Aklını başına alıp,
Er Köñtöy'ün ardından,

Kele catat añkarıp.
Baykap körsö Köñtöydü,
Cedigerdin eline,
Cetisuunun cerine,
Baruuçuday keypi cok.
Ketüüçüdöy köründü,
Köñtöy Kalmak eline.
Eki cılda barıştı,
Bagış oylop peylinde.
Kaytıp keldi er Bagış,
Köñtöy menen sayışkan,
Cediger kalgan cerine.
Bagış kaçıp, Köñtöy kuup,
Baatırlar ketip kalganda,
Cediger alıp ortogo,
Altımış attuu Kalmaktı,
Ortosuna alganda,
Cedigerdin elinde,
Bayteke degen bar ele,
Bayteke anda babırap,
Cedigerlep bakırat:
«Ürçüktün Kara zoosuna,
Baarıñ kaçkın cabıla.
Badırañdap Kalmaktar,
101
Kuup çıgat kamına.
Tegerek Tördü ördögün,
Tentip kete körbögün.
Cıyırma beşiñ burulbay,
Belge çıgıp bargıla.

Gelmektedir sessizce.
Bakıp dursa Köñtöy'e,
Cediger ülkesine,
Yedisu topraklarına,
Gitmeye niyeti yok.
Gidecekmiş gibi davrandı,
Köñtöy, Kalmuk ülkesine,
İki yılda vardılar,
Bagış düşünüp taşınıp
Dönüp geldi yiğit Bagış,
Köñtöy ile savaşan,
Cediger'in kaldığı yere.
Bagış kaçıp, Köñtöy kovalayıp,
Yiğitler tükeniverdiklerinde,
Cedigerliler alıp ortalarına,
Altmış atlı Kalmuk'u,
Ortalarına alınca,
Cediger ülkesinde,
Bayteke denen biri vardı,
Bayteke o zaman yüksek sesle,
Cediger diye bağırıyor:
Ürçük'ün Kara kayasına,
Hepiniz kaçın birlikte,
Gürültüyle Kalmuklar,
101
Kovalayıp gidiveriyor,
Tegerek Tör'e çıkın,
Dolaşıp duruvermeyin,
Yirmi beşiniz geri dönmeden,
Geçide çıkıverip.

Cıyırma beşiñ bölünüp,
Tegerek Tördün içinde,
Caşırınıp kalgıla.
Cerdin uusun bilbegen.
Kara neet Kalmaktı.
Orto cerge alalı,
Oyron kılıp salalı.
Arkasınan Bagıştı,
Anan izdep baralı.
Sayışıp kalsa Köñtöygö,
Cabılalı baarıbız.
Caylanıp kalsa bir cerde,
Catkandır taap alarbız.
Can ayabay elüübüz,
Capa tırmak turalı!»
Bayteke sözün alıştı,
Cedigerdin baarısı,
Tegerek Törgö kaçıştı.
Tegerek Tör degendin,
Ayagı kuuş kapçıgay.
Baş cagı ketken üç ayrık,
Üç ayrık başı birigip,
Er Aldı'nın beli - deyt.
Andan başka cagına,
Taşta tuulup, taşta öskön.
Calama caltañ taşına,
Kiyik basıp bettebeyt.
Bayteke kebin alışıp,
Tegerek Törgö barganda,
Aydatıp berip attarın,

Yirmi beşiniz ayrılıp,
Tegerek Tör'ün içinde,
Gizlenip kalın.
Dünyanın düzenini bilmeyen,
Kötü niyetli Kalmukları.
Orta yere alalım.
Hepsini öldürelim.
Arkasından Bagış'ı,
Sonra izleyip gidelim.
Saldırıverirse Köñtöy'e
Atılıverelim hepimiz.
Bir yere saklanırsa eğer,
Yatmıştır, onu buluruz.
Canımızı esirgemeyip ellimiz,
Hep birlikte karşı duralım!"
Bayteke'nin sözünü dinlediler,
Cedigerlilerin hepsi,
Tegerek Tör'e kaçtılar.
Tegerek Tör denilenin,
Alt tarafı dar geçit,
Yukarı tarafı üç bölüm,
Üç bölümün tepesinin birleştiği yere,
Er Aldı'nın geçidi derler,
Ondan başka tarafına,
Taşta doğup taşta büyüyen,
Dümdüz yüksek taşına,
Geyik bile ayak basmıyor.
Bayteke'nin sözünü duyup,
Tegerek Tör'e vardıklarında,
Sürüverip atlarını,

Cıyırma beşi kalışıp.
Cıyırma beşi saltañ at aydap,
Cıyırma beşi cönödü,
Er Aldı közdöy carışıp.
«Cediger kaçtı Burut - dep,
Kamap alıp askaga,
Cedigerdi kurut»-dep,
Kalmaktar barat duulaşıp.
Caşırıngan Cediger,
Cabışıp taşka catıştı.
102
Aldıñkısı kılçaybay,
Beldi közdöy kaçıştı.
Belge çıgıp belsenip,
Emi Kalmak kelet - dep,
Mıltıktarın belendep,
Meltirep karap kalıştı.
Adırañdap Kalmaktar,
Añgıçaktı barıştı.
Altımış Kalmak alaktap,
«Cedigerdi olcogo
Alabız» - dep karaktap.
Tuu belge cakın kelgende.
Cediger attı cabıla.
Mıltıktın ünü tarsıldap,
Miltenin baarı caltıldap.
Doolbas ünü karsıldap,
Atı süyröp neçenin,
Kalmaktar cüröt dalpıldap.
Eeri öögünö süyrölüp,

Yirmi beşi kalıp,
Yirmi beşi yüksüz at sürüp,
Yirmi beşi yürüdü.
Er Aldı'na doğru yarışıp,
"Kırgızlar, Cediger kaçtı deyip,
Hapsediverip kayalığa,
Cediger'i bitir" deyip,
Kalmuklar gidiyor heyecanlanıp,
Saklanan Cedigerliler,
Tutunup kayada durdular.
102
Öndekiler düşünmeden,
Geçide doğru kaçtılar.
Geçide çıkıp hazırlanıp,
Kalmuklar şimdi gelir deyip,
Tüfeklerini hazırlayıp,
Gözetleyip durdular.
Yiğitlik taslayıp Kalmuklar,
Tam o anda geldiler.
Altmış Kalmuk bakınarak,
"Cediger'i esir olarak,
Alırız" yağmalayarak deyip.
Tepedeki geçide yakınlaşınca,
Tüm Cedigerliler tüfeklerine davrandı.
Tüfeğin sesi yankılanıp,
Fitilin hepsi ateşlenip,
Davulun sesi duyulup,
Nicesinin atları sürüklenip,
Söylenerek yürüyor Kalmuklar,
Eyeri derisini sıyırıp,

Tepkilep atı tıraktap.
Cıyırma beş mergen Cediger,
Cıyırma beşin calmadı,
Altımış Kalmak balbandan,
Otuz beşi tirüü kalganı.
Kuup kelet Cediger,
Çıga kaçsañ eken - dep,
Kapçıgaydan talaaga.
Kaldañdap kaçıp kelaytıp,
Kaptaştı emi balaaga.
Caşınıp catkan Cediger,
Şıkaalap mıltık betteşip.
Kim cazsa atkan Kalmaktan.
Öltürölük şük deşip.
Aptuu-taptuu dal buta,
Barganda Kalmak uşunça,
Kolun bulgap Bayteke,
Candap kaldı bir çakta.
Mıltık ünü tars etti,
Cıyırma beş Kalmak al cerde,
Cıgılıp attan calp etti.
On beşi kalgan Kalmaktan,
Kuup cetti añgıça,
Arkasınan bel caktan.
Onu kalgan col tosup,
Kapçıgaydan Cediger,
103
On beşi bardı ber caktan.
Kalmaktan on beş ortodo,
Otuzu bar Cediger,

Atı neşeyle tekmeleyip.
Cedigerli yirmi beş avcı,
Yirmi beşini yere serdi.
Altmış Kalmuk pehlivanından,
Otuz beşi sağ kaldı.
Kovalayıp duruyor Cediger,
Çıkıp saklansaydınız deyip,
Dağ yolundan vadiye.
Yavaş yavaş kaçıp geliverince,
Şimdi düştüler belaya.
Saklanıp kalan Cedigerliler,
Karşılarına çıkıp tüfeği nişanlayıp.
Kim yanılır da atarsa Kalmuk'tan,
Öldürelim hepsini deyip.
Oradan-buradan dağınık halde,
Böylece giderken Kalmuklar,
Askerini döndürüp Bayteke,
Yaklaşıverdi bir anda.
Tüfeğin sesi yankılandı,
Yirmi beş Kalmuk o yerde,
Attan düşüp yığılıverdi.
Kalmuklardan kalan on beşi,
Ardından gitti böylece.
Geçit tarafından daha sonra,
Kalanların onu yol kesip,
Dağ yolundan Cedigerlilerin,
103
On beşi gitti bu taraftan.
Kalmuklar'dan on beşi ortada,
Otuz kişi var Cediger'den,

Orop algan al cerde.
On beşin tirüü karmadı,
Kañgaylatıp tokmoktop,
Cılañaylak aydadı.
Bagış, Köñtöy sayışkan,
Cerge bular barganı.
Astınan utur er Bagış,
Kaldayıp çıga kalganı.
Bagıştı körup Cediger,
Arıldı içte armanı.
Aman kelip koşuldu,
Arka bolgon balbanı.
Er Bagıştı körgöndö,
Atınan tüşüp cügürüp,
Cediger bardı süyünüp,
Bayloodogu Kalmaktar,
Bagıştı körüp baarısı,
Köñtöyünön tüñülüp
Kaçkan Bagış erkelep,
Kalmaktardı karmagan,
Aydagan Kırgız el kelip,
Bolcoşup koygon nemedey,
Eki cagı teñ kelip.
Uçuraşıp tabışıp,
Cetisuu közdöy cönödü,
At koyuşup carışıp.
Cedigerdin eline,
Cetisuunun cerine,
Altımış er on beş er
Olco kılıp keldi ele,

Çevreleyivermiş o yerde.
On beşini de diri yakaladı.
Hepsini birden dövüp,
Yalın ayak sürükledi.
Bagış'ın, Köñtöy'ün savaştığı,
Yere bunlar vardılar.
Hemen arkasından yiğit Bagış,
Çıkıp gelivermişti.
Bagış'ı görüp Cedigerlilerin,
Kalmadı başka dileği.
Sağ salim gelip yetişti,
Destek olan pehlivanı.
Yiğit Bagış'ı görünce,
Atından inip koşturup,
Cedigerliler gitti sevinip,
Bağlanmış olan Kalmukların,
Bagış'ı görüp hepsi,
Köñtöylerinden ümitlerini kesip,
Kaçan Bagış saldırıp,
Kalmukları yakalamış,
Sürüdükleri Kırgız halkı gelip,
Sanki sözleşmişler gibi,
İki taraf birden gelip.
Karşılaşıp buluşup,
Yedisu tarafına gittiler.
At dövüştürüp yarışıp.
Cediger ülkesine,
Yedisu toprağına,
Altmış er, on beş yiğidi,
"Olco" alıp gelmiş idi.

Attarın bölüp el aldı,
Azıraak tınçıp el kaldı.

BAGIŞTIN TACİKTER MENEN KARMAŞUUSU

Baatır Bagış aldırtan,
Er Köñtöygö baruuga,
Canı tınbay kamdandı.
Nayza, kılıç, çoyun baş,
Coogo iştetçü caragı,
Ketelek menen aybalta,
104
Andan kamdap bir kança.
Ok ötpös olpok, ton kamdap,
Ok-darısın mol kamdap,
Coogo minçü attardın,
Boo-çuuların pışıktap,
Azık kamdap, ton kamdap,
Atan ılgap, töö kamdap,
Külüktön ılgap, at kamdap,
Küçtüüdön tandap er kamdap,
Kütünüp catat er Bagış,
Bar keregin teñ kamdap.
Belde calgız oylongon,
Akılına cetüügö,
Koşoygo murun bargın - dep,
Baytekeni atkazat.
Oşol cigit Bayteke,
Toltoygo kalgan çagında,
Karı bazir atanat.
Baytekeni er Bagış,

Atları paylaşıverip halk,
Birazcık huzur buldu halk.

BAGIŞ'IN TACİKLER İLE KARŞILAŞLAMSI

Yiğit Bagış ilk önce,
Yiğit Köñtöy'e gitmeye,
Hazırlandı, içi rahat etmeyip.
Mızrak, kılıç, gürz,
Düşmana doğrulacak silahı,
"Ketelek" ile "aybalta",
104
Onlardan da hazırlayıp.
Ok işlemez kaftan, giysi hazırlayıp,
Savaş silahlarını bol hazırlayıp,
Düşmana saldıracak atların,
Her şeylerini hazırlayıp,
Azık hazırlayıp, giyim hazırlayıp,
"Atan" seçip, deve hazırlayıp,
Yürükten seçip, at hazırlayıp,
Güçlülerden seçip yiğit hazırlayıp,
Uğraşıp duruyor yiğit Bagış,
Gerekli olanların hepsini hazırlayıp.
Geçitte tek başına düşünmüş,
Aklına geldikçe,
Önce Koşoy'a gidin deyip,
Beyteke'yi gönderiyor.
O yiğit Bayteke,
Toltoy'la olduğu zaman,
Yaşlı vezir tayin ediliyor,
Bayteke'yi yiğit Bagış,

Cetisuudan uzatıp,
Can kişige tuyguzbay,
Altı kündü ber cakka,
Özü koşo bir basıp.
Cekip aga tapşırat,
Mına mınday dep aytıp:
«Kara candı ayaşpay,
Karaanım menin Bayteke,
Mından narı bastırıp,
At-Başıga bar, Teke.
Koşoy döödöy Kırgızdın,
Kıyını bar al cerde.
Takır Kalmak cer cüzü,
Bilinip kalba biröögö.
Koşoy menen körüşüp,
Kol karmaşıp algan soñ,
Menin kebim salgınıñ.
Cedigerdin er Bagış,
Ciberdi sizge meni de.
Köñtöygö kazat kılam - deyt,
Koşulsa Koşoy kelirke.
Özüñ bilip, Bayteke,
Bolcoşup kelgin bir küngö.
Tabışuuçu ceribiz,
Taamay bolsun kebibiz.
Açık bolsun ayıbız,
105
Andan cönöp, Bayteke,
Kök-Cayıkta cay catkan,
Cılañaç uy, koy bakkan,

Yedisu'dan uzaklaştırıp,
Yanındakilere duyurmadan,
Altı gün bu tarafa,
Kendi de gider beraber.
Çekip onu görevlendirir,
Ona şunları söyleyip:
"Kara canı acımamış,
Gölgem benim Bayteke,
Bundan sonra saldırıp,
At-Başı'na git, Teke,
Kırgız'dan dev gibi Koşoy'un,
Güçlüleri var o yerde.
Yeryüzünde Kalmuk denen,
Bilinip kalmayacak bir kişi.
Koşoy ile karşılaşıp,
El sıkışıverdikten sonra,
Benim sözümü söyleyin.
Cediger'den yiğit Bagış,
Beni size gönderdi deyip,
Köñtöy'le savaşayım diyor,
Kabul etse Koşoy gelmeyi.
Siz bilin, Bayteke,
Sözleşip gelin bir gün.
(Vardır) bulaşacak yerimiz,
Geçerli olsun sözümüz.
Açık olsun yolumuz,
105
Oradan yürüyüp Bayteke,
Kök-Cayık'ta huzurlu yaşayan,
Çıplak inek, koyun bakan,

Tekeçige barıñız.
Ança-mınça kişige,
Keler alı bar beken?
Ce Kalmaktın kalıp içinde,
Kaytarganı koy bolup,
Körgön künü tar beken?
Tekeçini baykap kör,
Kolunda şayı bar bolso,
Kozgop kepti salıp kör.
Koy kaytarıp, uy bagıp,
Kursagı toyso oştonup,
Antip cürsö Tekeçi,
Salasıñbı keñeşti,
Salbaysıñbı keñeşti,
Barıp körüp özüñ bil.
Sırdaşsañ kangın sırına,
Sırdaşpasañ sen aga,
Andan kiyin bargınıñ,
Samarkandın sırtına.
Akılmanı Kırgızdın,
Alp Camgırçı uşunda.
Agası Şıgay aylında,
Koroolоş birge canında,
Camgırçı menen süylöşpöy,
Kep salbagın Şıgayga.
Camgırçının kebin uk,
Taşkenge bargın, Bayteke,
Kökötöygö colugup.
Namısköy deyt Kökötöy:
«Atam menin kurusun,

Tekeçi'ye gidiniz.
Bak bakalım birine,
Yetecek gücü var mıdır?
Yoksa Kalmuk'un içinde kalıp,
Otlattığı koyun olup,
Göreceği gün yok mudur?
Tekeçi'yi ölçüp biç,
Elinde kudreti var ise,
Başlayıp sözünü söyle geç.
Koyun otlatıp, inek güdüp,
Karnı doysa neşelenip,
Böyle yaşıyorsa Tekeçi,
Söyler misin söyleyeceğini,
Söylemez misin söyleyeceğini?
Gidip görüp kendin öğren.
Sırdaş olsan da onun sırrına,
Sırrını verme sen ona.
Ondan sonra git,
Semerkant'ın sırtına,
Kırgız'ın akıllısı,
Alp Camgırçı orada.
Ağabeyi Şıgay köyünde,
Komşusu da yanında,
Camgırçı ile konuşmadan,
Söz söylemeyin Şıgay'a.
Camgırçı'nın niyetini öğren,
Taşkent'e git, Bayteke,
Kökötöy'e uğrayıp.
Alıngan Kökötöy söylüyor:
"Babam benim batsın,

Kırgızdan nepak bölünüp,
Kirindi bolup Kalmakka,
Kazak dep atın koydurup,
Atam kanday kişi?»- dep,
Aytkan eken ar kimge.
Kökötöydü surasam,
Taşkendin üstü Boz-Belde,
Erinbey baatır Bayteke,
Barıp kelgin bar cerge,
Carap bergin kerekke.
Kuda bolom debeymin,
Kızım turgay, uulum cok
106
Bagıp al dep bererge.
Cedigerdin elinde,
Aman tursam cerimde,
Oñ kol cakkı vazirim,
Özüñ bolgun, Bayteke.
Coluñ açık şar bolsun,
Bastır özüñ cepceke.
Baramın degen el bolso,
Bardaş kılgan er bolso,
Ay arkandap, kün bolcop,
Özüñ bilgin sen bolso.
Coo caragım kamınıp,
Belendep turam men bolso.
Eregişken çoñ Köñtöy,
Kelbey koyboyt eliñe.
Baykap körçü, Bayteke,
Cetisuu sınduu cerine».

Kırgız'dan nasılsa ayrılıp,
Sonradan dâhil oldu Kalmuk'a,
Adını Kazak diye koydurup,
Babam nasıl birisi?" deyip,
Söyler imiş herkese.
Kökötöy'ü söyleyecek olursam,
Taşkent'in üstü Boz-Belde,
Üşenmeden yiğit Bayteke,
Gidip gel olduğu yere,
İşe yarayıver.
Dünür olayım demiyorum,
Kızım bir yana, oğlum bile yok,
106
Bakıp al deyivermeye.
Cediger ülkesinde,
Sağ isem yerimde,
Sağ taraftaki vezirim,
Sensin, Bayteke.
Yolun açık engelsiz olsun.
Bastır sen tek başına,
Giderim diyen biri de olsa,
Dost bildiğin yiğit de olsa,
Aya bakıp günü hesaplayıp,
Yine de sen kendin bil.
Savaş silahlarını hazırlayıp,
İhtiyatlı olayım ben de.
Rakibim büyük Köñtöy,
Gelmeye izin vermiyor ülkesine.
İyice ölç Bayteke,
Yedisu gibi yerde".

Bayteke menen koştoşup,
«Bolsun coluñ, boş!» - deşip,
Bagış ketti şaarına,
Bayteke ketti coluna.
Bar caragın belendep,
Iraakı coldun kamın cep.
Bagış cattı elinde,
Bayteke bir kün keler - dep.
Cer tüyünü degenden,
Bayteke, Bagış bölünüp,
Ketip barat tepeñdep.
At-Başı közdöy bet alıp,
Erte catıp, keç basıp,
Çarçaganda es alıp.
Erikpey cürüp Bayteke,
At-Başıga al barıp.
Aygır caldın tüzündö,
Koşoydun bardı eline,
Kırman maalı küzündö.
Altı kişi bir cerde,
Alay-dülöy sapırık,
Catıptır kırman sapırıp.
Kırmandın tüşüp çetine,
Bayteke atın çaldırıp.
Bir abışka olturat,
Sakalı çoñ bapıyıp.
Oozu menen başkarıp,
Ünü çıksa abışka,
107
Ulandar kalat apkaarıp.

Bayteke ile vedalaşıp,
“Yolun açık olsun!” deyip,
Bagış gitti şehrine,
Bayteke gitti yoluna.
Tüm silahlarını hazırlayıp,
Uzak yolun kaygısını duyup,
Bagış kaldı ülkesinde.
Bayteke bir gün gelecek deyip,
“Cer tüyünü” denen yerde,
Bayteke, Bagış’tan ayrılıp,
Gidiveriyor atı tepikleyerek.
At-Başı’na doğru yönelip,
Erken yatıp, geç kalkıp,
Yorulduğunda dinlenip,
Sıkılmadan yürüyüp Bayteke,
At-Başı’na gidip,
“Aygır cal” düzlüğünde,
Gitti Koşoy’un ülkesine,
Harman vakti, güz mevsiminde.
Altı kişi bir yerde,
Oraya buraya dağıtıp,
Harman savurup durmaktadır.
Harmanın gelip yanına,
Bayteke atını doyurup.
Bir yaşlı oturuyor,
Sakalı oldukça gür.
Ağzı ile (hayvanları) güdüp,
Sesi çıkınca ihtiyarın,
107
Delikanlılar şaşırıp kalıyor.

Bir aksakal kişi - dep,
Bayteke turat añkaarıp.
Çılbırın attın süyrötüp,
Abışkanın canına,
Bayteke keldi bayga aytıp.
Salamdaşıp körüşüp,
Amandaşıp olturdu:
«Atıñ cadap, ee balam,
Alıskı cerden cürüpsüñ.
Atıñ cadap arıktap,
Tün uykuñdu bölüpsüñ.
Öñüñ cadap ketipsiñ,
Kaysı caktan kelesiñ?
Biz körgön elge okşoboy,
Başkaça senin münözüñ,
Kimde bar senin cumuşuñ?
Colooçuday turuşuñ,
Açık daynıñ bolboso.
Kalmaktardan kuruysuñ?!
Kıyın bolot, colooçum,
Kırgızga batıp turuşuñ.
Uçuraşıp ketpeseñ,
Kıyıgına kalasıñ.
Kıyın Koşoy uluktun!»
Apkaarıtıp abışka,
Alamandap süylödü.
Bayteke aytat caymacay:
«Baatır Koşoy kökcalga,
Uçuraşar işim bar.
Koşoygo barıp kelgin - dep,

Aksakallı birisi deyip,
Bayteke şaşırıp kalıyor.
Atın yularını çekip,
İhtiyarın yanına,
Bayteke geldi seslenip.
Selamlaşıp görüşüp,
Hal-hatır sorup oturdu:
“Atın yorulmuş, a yavrum,
Uzak yerden gelmişsin.
Atın yorulup zayıflayıp,
Gece uykunu bölmüşsün.
Yüzün sararıp solmuş,
Ne taraftan gelirsin?
Bildiğimiz milletlere benzemiyor,
Başkaca senin halin.
Senin kimle işin var?
Yolcu gibi duruşun,
Söyleyeceğin bir şey yoksa,
Kalmuklar’dan mı dertlisin?
Zor olur, yolcum,
Kırgız’a girişin.
Görüşüp gitmezsen,
Gazabına uğrarsın,
Güçlü, ulu Koşoy’un!”
Şaşırtıp ihtiyar,
Saldırırcasına söyledi,
Bayteke yavaş yavaş konuşuyor:
Yiğit, “kökcal” Koşoy’la,
Görülecek işim var.
Koşoy’a git, gel deyip,

Cibergen menin kişim bar.
El karısı ekensiz,
Bayatan beri baykasam,
İşiñiz cok bekersiz.
Kaarı katuu Koşoy - dep,
Dañazasın ugabız.
Colooçu kelse canıña,
Baştap baruu hanıña,
Karıya, sizge ılayık.
Cedigerdin elinen,
Cetisuunun cerinen,
Ataylap Koşoy baatırga.
Uçuraşa kelem men».
Cedigermin degende,
108
Abışka anda mınday deyt:
«Tur, colooçu, ıldam ket!
Cedigerden keldim - dep,
Tamtıraba boktu cep!
Ugup cürgön kep ele,
Cedigerdin Bagışı,
Koroldoydu soydu - dep.
Baka Mancu baatırdın,
Kuzgunday közün oydu - dep.
Karakalpak Mañgıttın,
Talap töösün aldı - dep.
Anı menen cön turbay,
Kalabaluu Köñtöydün,
Talap töösün aldı - dep.
Arkasınan tötölöp,

Beni gönderen beyim var.
Halkın yaşlısı olmalısınız,
Niceden beri bakılırsa,
İşiniz yok boşsunuz.
Hiddetli Koşoy deyip,
Şöhretini duyarız.
Yolcu gelse yanına,
Gitmeye başlar hanına,
İhtiyar, size layık.
Cediger ülkesinden,
Yedisu topraklarından,
Özellikle yiğit Koşoy'la,
Görüşmeye gelmişim ben."
Cedigerliyim deyince,
108
Yaşlı o zaman şöyle diyor:
"Dur, yolcu, çabucak git,
Cediger'den geldim deyip,
Çok konuşma bok yiyip!
Duyup durduğu söz idi,
Cediger'in Bagış'ı,
Koroldoy'u öldürdü diye,
Yiğit Baka Mançu'nun,
Kuzgun gibi gözünü oydu diye.
Karakalpak Mañgıt'ın,
Yağmalayıp devesini aldı diye.
Buna ilaveten rahat durmayıp,
Belalı Köñtöy'ün,
Yağmalayıp devesini aldı diye,
Arkasından izleyip,

Köñtöy Kalmak bardı- dep.
Alda kanday bolgondur,
Aylına Köñtöy keldi - dep.
Kamınıp catat dep uktuk,
Cedigerdi çabam - dep.
Cediger, Kırgız tuugan - dep,
Cön cürböyt Kırgız bular - dep,
Oşondon beri Kırgızga,
Cabılıp catat calaa kep.
Cediger keldi dep uksa,
Kalmak kıynayt bizderdi.
Cedigermin debesten,
Kötüñdü kısıp cön ketçi!
Barsañ bargın Koşoygo,
Batıştı karay cönösön,
Barsañ aylın körösüñ.
Ak-Car degen ceri bar,
Anda ayıldın keni bar.
Çoñ döbödöy üyü bar,
Ubara bolom debeymin,
Közömöldöp baramın.
Seni menen bir barsam,
Ayıldaş bizde Kalmak köp,
Cañılıp kalıp ölösüñ,
Karbalastap burulbay,
Körüngöngö urunbay,
Küdüñdöp, uulum, kete ber.
Aldıñda murda ketem men,
Közömöldöp bara ber.
Senden murda men baram,

Kalmuklardan Köñtöy'e gitti diye.
Ne olduysa olmuştur,
Köñtöy köyüne geldi diye.
Hazırlanıp duruyor diye duyduk,
Cediger'e gideyim deyip.
Cediger, Kırgız akraba diye,
Rahat durmuyor bu Kırgızlar diye,
O zamandan beri Kırgızlarda,
Dolaşıp duruyor bir rivayet.
Cediger geldi diye duysa,
Kalmuk eziyet eder bizlere.
Cedigerliyim demeden,
Arkanı dönüp git hemen!
Gidersen git Koşoy'a,
Batıya doğru yönelirsen,
Gittiğinde köyünü görürsün.
Ak-Car denen yeri var,
Orada köyün maden ocağı var.
Tepe gibi büyük evi var.
Rezil olayım demem,
Senin yanında geleyim.
Seninle birlikte gelsem,
Bizim köyde Kalmuk çok,
Yanılıverip ölürsün,
Telaşlanıp dönmeden,
Görünene güvenmeden,
Tedbir alıp, oğlum gidiver.
Önünden ben gideyim,
Benim peşimden geliver.
Senden önce ben gideyim,

109

Koşoygo kabar bir salam.
Tar emes peyli Koşoydun.
Munayım özü eñ cumşak.
Cüzü tüşsö kişinin,
Cüzü ayıldan attanat.
Tosturbayt Koşoy eşigin,
Tartınbay, balam, tüz kirgin,
Kırgız uulu bolgon soñ.
Abışkadan kep ugup,
Bayteke atka dem urup.
Cürüp ketti abışka,
Andan murda burgutup.
Abışkanın neetinde:
Cedigerden keldim - deyt.
Cedigerbi, başkabı,
Koşoygo murda ceteyin,
Abalın bayan eteyin.
Kayguulga kelse bir caktan,
Koşoy beret sıylıktı,
Koş koldop alıp keteyin.
Cediger eli çın bolso,
Cetkizip koyup keleyin.
Kanday da bolso cat kişi,
Kabar aytış bizdiki.
Keçkeçe karap olturup,
Eriktim ele kırmanda».
Dos bolso sıyın körmökkö,
Cat bolso kokus al kişi,
Sır tüyünün bilmekke.

109

Koşoy'a bir haber salayım.
Dar değildir görüşü Koşoy'un.
Kendi çok yumuşak, mülayim.
Yüzü asılsa birinin,
Yüzü köyünden at biner.
Kapatmaz Koşoy kapısını,
Çekinmeden, yavrum, doğruca gir,
Kırgız oğlu olduktan sonra…
İhtiyarın sözünü dinleyip,
Bayteke atı dinlendirip,
Yürüyüp gitti ihtiyar,
Ondan önce koşturup.
İhtiyarın aklında:
Cediger'den geldim diyor.
Cediger mi başkası mı?
Koşoy'a önce varayım,
Halini beyan edeyim.
Gözetlemeye gelse bir taraftan,
Koşoy verir layığını,
Çift koldan alıp gideyim.
Gerçekten Cedigerli ise,
Yetiştiriverip geleyim.
Ne de olsa yabancı birisi,
Haber vermek bizimkisi.
Akşama kadar bakıp durup,
Sıkılmış idim harmanda."
Dost ise hürmet görmeye,
Yabancı ise beklenmeyen o kişi,
Sırrı anlayıp çözmeye.

Culuñdagan abışka,
Culkunup cönöy berdi ele.
Arkasınan Bayteke,
Karamalap celdi ele.
Erçişe çaap karaandaş,
Ayılga cetip keldi ele,
Kadırman eken abışka,
Kadırı ötkön dalayga.
Eşikte eken er Koşoy,
Aldırdı atın malayga.
Arsañdap külüp abışka,
Karmaşa ketçü nemedey,
Koşoydun bardı canına.
«Aşıgıp keldim aldıña,
Kırmanım kaldı talaada.
Cedigerden keldim - deyt,
110
Atı carap col baskan,
Bir kişi keldi ayılga.
Körüşömün saga - deyt,
Kabarın aytıp, er Koşoy,
Anuçun keldim men mında.
Tetigi, calgız atçan kele atkan,
Cedigerlik kişi al.
Kayguulga kelip bir caktan,
Kaptaşıp maga kaldıbı?»
Dep abışka turganda,
Bayteke cetip barganı.
Cigitter dayar eşikte,
Alıp atın bayladı.

Öne geçen ihtiyar,
Atılıp yürüyüvermiş idi.
Arkasından Bayteke,
Takip edip gitmiş idi.
Yiğitçe at binip gece yolcuları,
Köye yetişivermişlerdi.
Hatrı sayılır imiş ihtiyar,
Kıymeti büyük herkesçe.
Eşikte imiş yiğit Koşoy,
Aldırdı atını uşakla,
Keyifle gülüp ihtiyar,
Kapışıverecek birisi gibi,
Koşoy'un geldi yanına,
"Koşturup geldim önüne,
Harmanım kaldı bozkırda.
Cediger'den geldim diyor,
110
Atı işe yarayıp yol tepmiş,
Bir kişi geldi köye.
Görüşeyim seninle diyor,
Yiğitliğini duyup, Koşoy'un,
Onun için geldim ben buraya.
İşte, tek başına atla geliveren,
Cedigerli birisi o.
Keşfe gelip bir taraftan,
Bana saldırdı mı?
Deyip durduğunda ihtiyar,
Bayteke yetişivermişti.
Yiğitler hazır eşikte,
Alıp atını bağladılar.

Kamçısın kıstap kuruna,
Eki kolu boorunda.
Salam aytıp Bayteke,
Akırın basıp barganı.
Alik aldı er Koşoy,
Kılçayıp artın karabay,
Kirip ketti üyünö.
Beker aytkan abışka,
Beyçeki kişi kirçü emes,
Er Koşoydun üstünö.
Celdetteri Koşoydun,
Celmoguz kara balaaday.
Baytekeni cürgün - dep,
Degdeñdete bastırıp,
Baytekeni aparıp,
Başka bir üygö catkırıp,
Artık sıylap kütüşüp.
Aybattanıp celdetter,
Calgız ooz cayın surabay,
Cañı cılkı etinen,
Cakşınakay berişip.
Kaadasınça Kırgızdın,
Töşöktü salıp keriltip.
Erte menen turguzup,
Han Koşoydun üstünö,
Alıp kirdi eerçitip.
Kirgizip koyup cigitter,
Kayra çıgıp ketkeni.
Tartınbagan Bayteke,
Tartınbay kepke tüştü emi.

Kamçısını sıkıştırıp kuşağına,
İki eli bağrında.
Selam verip Bayteke,
Niyahet ulaşıvermişti.
Aleyküm selam dedi yiğit Koşoy,
Dönüp arkasına bakmadan,
Giriverdi evine.
Boşuna konuşmuş ihtiyar,
Kötü kimse girmiş değil,
Yiğit Koşoy'un makamına.
Cellatları Koşoy'un,
Kara bela Celmoguz gibi,
Bayteke'ye saldırın deyip,
İte kaka yakalayıp,
Bayteke'yi götürüp,
Başka bir eve bırakıp,
Daha çok saygı, hürmet gösterip.
Heybetle durup cellâtlar,
Sadece açlığını sormayıp,
Yeni yılkı etinin,
İyi yerinden verip,
Geleneklerine göre Kırgızların,
Yatağı serip düzeltip.
Erkenden kaldırıp,
Han Koşoy'un makamına,
Giriverdiler yanlarına alıp.
İçeriye sokup yiğitler,
Geri çıkıp gitmişler.
Çekinmeyen Bayteke,
Çekinmeden başladı söze şimdi.

Bagıştın aytkan kepterin,
Baarısın aytıp büttü emi.
111
Unçukpay Koşoy olturup,
Añgıçaktı aşpozdor,
Çay-çamegin keltirdi,
Dastorkongo tolturup.
Tamagın Koşoy cay içip,
Bayteke menen birge içip.
Sapırma içip terdeşip,
Muzdatkan kazı, cal ceşip.
Murutun sılap er Koşoy:
«Kana, balam Bayteke,
Sen kirseñ menin kebime,
Ubara bolboy başkaga,
Kaytıp bargın ceriñe!
Ket - dedi, Koşoy, keldim - dep,
Aytıp bargın eliñe.
Teñdeşe beriş cakşı emes,
Beymaal künü tentekke.
Azırınça Kalmaktar,
Artıp barat ar cerde.
Kırgızdın uulu kor boldu,
Kıztalak Kalmak bar cerde.
Kalmak Köñtöy attanıp,
Barar bolso silerge,
Biz cakınbız Köñtöygö,
Bilebiz kabar tegele.
Üyünö barıp kol salış,
Kuralgan elge çoñ cumuş.

Bagış'ın söylediği sözlerin,
Hepsini söyleyiverdi şimdi.
111
Koşoy ses çıkarmadan oturup,
O sırada aşçılar,
Çay-kahvaltılık getirdi,
Sofraya dizip.
Yemeğini Koşoy yavaş yiyip,
Bayteke ile birlikte yiyip,
"Sapırma" içip terleyip,
Serinleten "kazı", "cal" yiyip,
Bıyığını sıvazlayıp Er Koşoy:
"Ee, yavrum Bayteke,
Sen dinlersen benim sözümü,
Kimseye rezil olmadan,
Geri dön yerine!
Git dedi, Koşoy, geldim deyip,
Söyleyiver halkına.
Karşılaşmak iyi değil,
Akılsızla, vakitsiz zamanda.
Şimdilik Kalmuklar,
Artar durur her yerde.
Kırgız oğlu horlandı,
Geberesi Kalmukların olduğu yerde.
Kalmuklardan Köñtöy atına binip,
Gelecek olursa sizlere,
Biz yakınız Köñtöy'e,
Biliriz işin aslını.
Evine gidip asker salmak,
Toplanan halka büyük iş.

Kalmak Köñtöy attansa,
Kırgızdın urat arbagı,
Anda Koşoy saktansa.
Kabar kılam Bagışka
Kamçı taştaym aldında.
Men dayarmın al künü,
Bagıştan murda baruuga.
Camgırçı menen Şıgayga,
Tilimdi alıp sen barba!
Barganıñ menen alardan,
Tabılbayt saga eç çara.
Çet cakta bolup Samarkan,
Şegi köp Kalmak ayakta.
Olcogo bergen Kalmaktar,
Camgırçı menen Şıgaydı,
Eştek degen bir bayga.
Sen ubara bolbogun,
Men tildeşem alarga.
112
Koy kaytarıp, uy bakkan,
Tekeçiden ayla cok.
At arıktap, er çarçap,
Andan çıgar payda cok.
Kökötöygö bargandan,
Barbaganıñ cakşıraak.
Kaynagan Kalmak içinde,
Bir tuuganı Kızalak.
Bargan menen Kökötöy,
At bastırıp baralbayt.
Han Kökötöy - dep,- koyot,

Kalmuklardan Köñtöy at binse,
Kırgız'ın ilahları(ruhları) vurur.
Eğer Koşoy saklanırsa,
Haber veririm Bagış'a,
Kamçı atarım önünde.
Ben hazırım o gün için,
Bagış'tan önce gitmeye.
Camgırçı ile Sıgay'a,
Sözümü dinleyip gitme!
Gidecek olursan onlardan,
Sana hiç bir çare bulunmaz.
Sınırda olup Semerkant,
Kargaşa içinde Kalmuklar aşağıda.
Ganimet olarak vermiş Kalmuklar,
Camgırçı ile Şıgay'ı,
Eştek denen bir zengine.
Sen huzursuz olma,
Ben konuşurum onlarla.
112
Koyun güdüp, ev bakan,
Tekeçi'den fayda yok.
At zayıflatıp, yiğit yoran,
Ondan asla fayda yok.
Kökötöy'e gitmendense,
Gitmemen daha iyidir.
Kaynaşan Kalmuklar içinde,
Kardeşi Kızalak.
Varmasıyla Kökötöy,
Atını koşturup gidemiyor.
Han Kökötöy deyip bırakıyor,

Bir kişi tilin alalbayt.
Til albayt - dep,- taştabay,
Men koyoyun kabarlap.
Kamınsa Köñtöy bul caktan,
Men berem kabar aldırtan.
Seni menen er Köñtöy
Bagışka birge baram - dep,
Birge catıp, birge baram.
Az barbaymın köp baram,
Otuz sança kol baram.
Aytıp bargın Bagışka,
Uşul menin ubadam.
Üstünö kelip alam -dep,
Oylogonuñ ubarañ.
Unutup kalba, Bayteke,
Cana bir kep men aytam.
Cetisuu barıp Kalmaktar,
Ceñilse Köñtöy biz caktan,
Tartınbastan Narınga,
Tüz kelebiz al caktan.
Özü ele çıgat al künü,
Camgırçı, Şıgay, Kökötöy,
Ara cerden Tekeçi,
Kol kuraşıp arkadan.
Basa kelseñ bul cerge,
Köñtöy menen kekteşip.
Narından çıgat Alooke,
Sarı-Arkadan Şooruk Kan,
Ortosunda kalganda,
Oşondo ketet çın aylañ.

Bir kişi dilini anlayamıyor.
Söz dinlemiyor deyip bırakmadan,
Ben haber vereyim.
Hazırlansa Köñtöy bu taraftan,
Ben haber vereyim önceden.
Seninle yiğit Köñtöy,
Bagış'a birlikte gidelim deyip,
Birlikte yatıp birlikte kalkalım.
Az gitmeyeyim çok gideyim,
Otuz kadar askerle gideyim.
Gidip söyle Bagış'a,
Bu benim sözüm.
Makamına gidip öldüreyim diye,
Düşündüğünüz rezillik.
Unutuverme, Bayteke,
Sana bir söz söyleyeyim.
Yedisu'ya gidip Kalmuklar,
Köñtöy bize yenilse,
Korkmadan Narın'a,
Doğrudan geliriz o taraftan.
Sadece kendisi çıkar o gün,
Camgırçı, Şıgay, Kökötöy,
Ara yerden Tekeçi,
Asker toplayıp arkadan.
Çıkıp gelsen bu yere,
Köñtöy ile kinleşip.
Narın'dan çıkar Alooke,
Sarı-Arka'dan Şooruk Han,
Aralarında kaldığınızda,
O zaman kalmaz çareniz.

Özü barsa Kalmaktar,
Canaşa Koşoy ketti - dep,
Kozgolboy catat kalgandar.
Köñtöydü alıp al caktan,
113
Caraluu bolgon er kalsa,
Cambaşı sıngan at kalsa,
Andan kalgan er bülö,
Koşoy menen Bagıştan,
Biri kalbay attansa.
Karbalastap kalgandar,
Öz aldına kamdansa.
Koluna tiet Kırgızdın,
Kögöydüñ, Narın, Sarı-Arka,
Koşoy bergen akıl - dep,
Koyboy aytkın Bagışka.
Cana bir söz ayta bar,
Kırgızdan Manas tuulat - dep.
Booz katındı Kalmaktar,
Koydoy kardın cardırgan.
Narındın sazı Kurtkaga,
Beş altı sarı kırkılgan.
Bile albaymın atasın.
Altaydagı Kırgızdan,
Tuuldu Manas - dep ugam!
Ukkanım ıras, çın bolso,
Ondorgo çıktı bolcolu.
Katışa ketip Kalmakka,
Tuulat Manas dep korkkon,
Kargaşa kılıp koyboylu,

Kendisi gitse Kalmuklar,
Koşoy'un yanına gitti deyip,
Öylece durup kalanlar.
Köñtöy'ü alıp o taraftan,
113
Yaralanmış yiğit kalsa,
Kalçası kırılmış at kalsa,
Ondan kalan yiğit ailesi,
Koşoy ile Bagış'tan,
Birisi bile kalmadan at binse.
Acele ediverenler,
Kendi önünde hazırlansa.
Eline yapışır Kırgız'ın,
Kögöydüñ, Narın, Sarı-Arka,
Koşoy'un verdiği akıl deyip,
Her şeyi söyle Bagış'a.
Ayrıca şunu da söyleyiver,
Kırgızlardan Manas doğacak deyip,
Hamile kadınların Kalmuklar,
Koyun gibi karnını yarmışlar.
Narın'ın bataklığı Kurtka'da,
Beş altı koyun kesilmiş.
Bilemedim soyunu.
Altay'daki Kırgız'dan,
Manas doğdu diye duymuşum!
Duyduğum doğru, hakikat ise,
Onlar için iyi oldu.
Saldırmak için Kalmuklara,
Manas doğacak diye korkan,
Kargaşa çıkarmayıverelim,

Özü attanıp Kalmaktar,
Cedigerge bargınça.
Bılk etpey catıp alalı,
Üç cılgaça Kalmaktar,
Cedigerge barbasa,
Baykasın Bagış kurdaşım,
Manastın oşol kabarın».
Baytekeni er Koşoy,
Seksen künü örgütüp,
Kuş cayılıp söörütüp.
At-Başının ceri sırt,
Beştin ayı degende,
Kılçıldagan suuk bolot.
Calgan kuran degende,
Cakşınakay caz bolot.
Tört ay cüzü bolgondo,
Suuk çıgıp cok bolot.
Baytekeni er Koşoy,
Bagıp cürüp, kış çıgıp,
Cazdın künü cönöttü.
114
Kün cılımdap uzarıp,
Suuktun mizi canganda.
At-Başıdan Bayteke,
Cetisuuga barganda,
Koşoydon kayra keldim - dep,
Baarı kebin salganda.
«Kelebi, Koşoy, ıras?» - dep,
Bir suradı er Bagış.
«Köñtöy kelse ceriñe,

Ata binip Kalmuklar,
Cediger'e gidene kadar,
Kımıldamadan bekleyeyim,
Üç yıl içinde Kalmuklar,
Cediger'e saldırmazsa,
Düşünsün Bagış kardeşim,
Manas ile ilgili bu haberi."
Yiğit Koşoy Bayteke'yi,
Seksen gün misafir edip,
Kuş salıp gönderip.
At-Başı'nın yeri tepelik,
Aralık ayı geldiğinde,
Kemiğe işleyen soğuk olur.
Mart ayı geldiğinde,
Güzel bir bahar olur.
Dördüncü ay olduğunda,
Soğuk çıkıp yok olur.
Bateke'yi yiğit Koşoy,
Eğlendirip kış çıkıp,
Bahar günü gönderdi.
114
Havalar ısınıp günler uzayıp,
Soğuğun izi kaybolduğunda,
At-Başı'dan Bayteke,
Yedisu'ya gittiğinde,
Koşoy'dan geri geldim deyip,
Söyleyeceğini söyleyince,
"Koşoy gelir mi gerçekten?" deyip,
Sordu yiğit Bagış.
"Köñtöy gelirse buraya,

Koşo kelet er Koşoy.
Ubadası oşondoy,
Kamçı taştaym aldında,
Kabar bolot Koşoydon.
Koşuun cınap, kol alıp,
Azıktı töögö artabız.
Barıp kelip Bayteke,
Bagış Koşoy eki döö,
Arañarga silerdin,
Kalptı kantip aytabız»,
Dep Bayteke toktoldu.
Koşoydun kebin akıl - dep,
Küüldögön er Bagış,
Köñtöygö barbas bolgonu.
Barbay Bagış toktoldu,
Emi Köñtöy ne boldu.
Catpadı Köñtöy ardıgıp,
Cedigerdi çabam - dep,
Bir carım cıl kamınıp.
Coo caragın bütürüp,
Kolun cınap kütünüp,
Dayar bolup iş bütüp.
On eki miñ kol menen,
Cetisuu barmak al Köñtöy,
Cedigerdi tepsetip.
Uç aydan kiyin baram - dep,
Cedigerdi çabam - dep.
Kılıçtarın çarktatıp,
Kılaptay bolup turganda,
Cakıptın uulu Çoñ Cindi,

Beraber gelir yiğit Koşoy,
Vaadi böyledir.
Kamçı bırakayım önünde,
Haber gelir Koşoy'dan,
Yükü toplayıp asker alıp,
Yiyecekleri deveye yükleriz.
Gidip gelip Bayteke,
Bagış, Koşoy iki dev,
Aranızda sizlerin,
Nasıl yalan söyleriz",
Deyip Bayteke durakladı.
Koşoy'un sözü doğru deyip,
Güçlenen yiğit Bagış,
Köñtöy'e gitmek istemedi.
Gidemeyip Bagış durakladı,
Şimdi Köñtöy'e ne oldu?
Köñtöy utanıp durmadı,
Cediger'i yağmalayayım deyip,
Yarım yıl boyunca hazırlanıp.
Savaş silahlarını tamamlayıp,
Askerini toplayıp hazırlayıp,
Hazırlanıp işler bitip,
On iki bin asker ile,
Yedisu'ya gidecek o Köñtöy,
Cediger'i çiğneyip.
Üç ay sonra gideyim deyip,
Cediger'i öldüreyim deyip,
Kılıçlarını bileyip,
Dimdik duruverdiğinde,
Yakup'un oğlu Çoñ Cindi,

Çoñ Cindi atın coyu elek,
Manas atka kono elek.
Caşı on birge tolgon kez,
Kayratı caştan bolgon tez,
Çaap alıp Köñtöydü.
Açınıp Köñtöy erine,
Şooruk barat tebelep,
Düñgüröp cerdin betine.
Maalım bolot uşul kep,
Ubadaluu söz kılgan,
Urmattuu elge Koşoy döö.
Bar bolgon kepti bayandap,
Bagışka aytıp ciberet.
Şooruktu çaap kaytkanda,
Bagıştın kılgan işterin,
Manaska Koşoy aytkanda.
Abaltan beri karata,
Ak peyil Bagış cakşı - dep,
Bastırıp Manas barbadı.
Körböy turup bir birin,
Izattaşıp sıylaştı.
Düyşömbünün şaarında,
Öñköy Tacik turuçu.
Bolot degen ulugu,
Arı baatır, arı uluk,
Bolottun cayın menden uk.
Misirep Bolot catalbay,
Döölötü tepti oolugup.
Üyündö catıp oylonup,

Çoñ Cindi adını bırakmamıştı,
Manas adına konmamıştı.
Yaşı on bir olduğunda,
Gücü yaşını geçtiğinde,
Yağmalayıp Köñtöy'ü,
Köñtöy yiğide acıyıp,
Şooruk'u tepeleyip durur,
Uğuldayıp yeryüzünde.
Dolaşıp durur bu söz,
Büyük bir yemin etmiş,
Hürmetli halkına dev Koşoy.
Bütün sözünü söyleyip,
Bagış'a söyleyip gönderir.
Şooruk'u yağmalayıp dönünce,
Bagış'ın yaptığı işleri,
Koşoy Manas'a anlattığında.
Geçmişten bu yana,
İyi niyetli Bagış iyi deyip,
Yürüyüp Manas gitmedi.
Görmeden durup birbirlerini,
Hediyeleşip hürmet gösterdiler.
Duşenbe şehrinde,
Sadece Tacikler yaşadı.
Bolot denen beyi,
Hem yiğit hem bey,
Bolot'un halini benden duy.
Bolot durmadan güç gösterip,
Devleti çiğnedi hiddetlenip.
Evinde yatıp düşünüp,

Taktasında tolgonup:
«Kalmakka Köñtöy, Alooke,
Curuuçu ele col koyup.
Kırgızdan Manas er çıgıp,
Alooke, Köñtöy, Şooruktu,
Baarısın koydu cogotup.
Cedigerdin Bagışı,
Men da Kırgız uulu - dep,
Özünçö barat zoroyup.
Kimdi talap, kimdi alsa,
Erki boldu oşonun.
Koroldoy, Baka baatırdı,
Katar sayıp bir aldı.
Karakalpak, Mañgıttın
Kança katar çirkegen,
Töölörün tartıp bir aldı.
Kara Kalmak bayların,
Hanı Köñtöy baştagan,
Üç miñ töösün bul Bagış,
Ooz otu bolboy cep aldı.
Manaska barıp katışıp,
Koldon keler körünböyt,
116
Cedigerdin Bagışın,
Cıpcılma talap alsambı?
Cılas kılıp salsambı?
Alım kelbey baratsa,
Badakşandık Tacikte,
Baytur baatır er ele,
Aga kabar salsambı?

Tahtında duramayıp:
"Kalmuklara Köñtöy, Alooke,
Gitmekteymiş yola çıkıp.
Kırgızlardan Manas yiğit çıkıp,
Alooke, Köñtöy, Şooruk'u,
Hepsini mahvedip yok etti.
Cediger'in Bagış'ı,
Ben de Kırgız oğluyum deyip,
Kendince gidiyor koşturup.
Kimi yağmalayıp kimi öldürse,
Onun istediği oldu.
Koroldoy, Baka yiğitleri,
Birlikte yakalayıp öldürdü.
Karakalpak, Mangut'un,
Nicesini sıraya dizip,
Develerini çekip aldı.
Asil Kalmuk zenginlerini,
Başta Han Köñtöy'ün,
Üç bin devesini bu Bagış,
Dişinin kavuğunu doldurmaz, yiyiverdi.
Manas'a gidip birleşip,
Gelen asker de görünmüyor,
116
Cediger'in Bagış'ını,
Yerle bir ediversem mi?
Yok edip bıraksam mı?
Gücüm yetmeyiverirse,
Bedahşanlı Taciklerden,
Baytur bahadır, yiğit idi,
Ona haber salsam mı?

Anın kolun alsambı?
Andan kiyin Bagışka,
Karçalışıp kalsambı?
Bolot atım bolgon soñ,
Murda özüm barayın,
Bir betteşip bagayın.
Cönörümdü Bagışka,
Kabardar bol menden - dep,
Bayturga kabar salayın».
Dep oylonup er Bolot,
Düyşömbü barlık curtunan,
Koşuun cıydı, kol toptop.
Kolomoluu kol cıydı,
Az cıybadı, mol cıydı.
Altı miñ asker toptodu,
Üstünö olpok camındı,
Kem-kerçi cok kamındı.
Töölörgö cüktöp ok aldı,
Ok-darısın mol aldı.
Azık-tülük kamdadı,
Altı miñdi camdadı.
Cendirem dep oyloboyt,
Cedigerdin er Bagış,
Ceñemin - dep barganı,
Alamın - dep barganı.
Arbın koşuun kolu bar,
Kalgan elden kırduusup,
Üstündö Bolot zoru bar.
Cetisuu keldi Tacikter,
Ildamdap cürüp keçikpey.

Ondan yardım alsam mı?
Ondan sonra Bagış'la,
"Karça"lışıp kalsam mı?
Adım Bolot olduktan sonra,
Önce ben gideyim,
Bir kere yüzleşip bakayım.
Bagış'a gideceğimi,
Benden duy deyip,
Baytur'a haber göndereyim."
Diye düşünüp yiğit Bolot,
Bütün Duşenbe ülkesinden,
Kuvvet toplayıp asker yığdı.
Sayısız asker topladı,
Az yığmadı, çok yığdı.
Altı bin asker topladı,
Üstüne kaftan giyindi,
Eksiksiz hazırlandı.
Develere yükleyip ok aldı,
Oku-barutu çok aldı.
Yiyecek-içecek hazırladı,
Altı bin asker topladı.
Yenilirim diye düşünmüyor,
Cediger'in yiğit Bagış'ını,
Yenerim deyip gitmekte,
Öldürürüm deyip gitmekte.
Epeyce yükü, askeri var,
Kalanlarından fazla,
Üstünde Bolot'un kuvveti var.
Yedisu'ya geldi Tacikler,
Hızlıca yürüyüp gecikmeden.

Taciktin kolu bargan cer,
Ters-Agındın özönü.
Tüşürdü kolun er Bolot,
«Cedigerden kızıl kan,
Kuyulsun dep şorgolop.
Karaanım körsö Cediger,
Üyünön çıkpayt korgolop»,
Dep oylonot er Bolot.
117
Ilayıksız iş kıldı,
El çetine kelgende,
Talap cep malın tüz kıldı.
Cedigerdin elinen,
Cep ketti kança miñ maldı.
Malın soyup, üy talap,
Ters-Agından bir kişi.
Üyünön karış cıldırbayt,
Üy ookatın kıldırbayt.
Kabarı cok al caktan,
Bagış anı tük tuybayt.
Ters-Agındın elinde,
On beş caşta bir suluu,
Tacik Bolot alam - dep,
Zorduk kılıp oşonu,
Kızdın caşı on talaa,
Iylaganın sen kara!
Kızdın atı Karaçaç,
Karaçaçka süylöşüp,
Sırdaşıp cürgön bir bala.
Balanın atı Baytoko,

Tacik askerinin gittiği yer,
Ters-Agın vadisi.
İndirdi askerlerini yiğit Bolot,
“Cediger’den kızıl kan,
Dökülsün sel gibi deyip.
Gölgemi görse Cediger,
Evinden çıkamaz korkusundan”
Diye düşünüyor yiğit Bolot.
117
Yakışmayan iş yaptı,
İlin sınırına gelince,
Talan edip “mal”ını dümdüz etti.
Cediger ülkesinden,
Binlerce “mal”ı yiyiverdi.
“Mal”ını kesip, evini yağmalayıp.
Ters-Agın’dan bir kişiyi bile,
Evinden bir adım attırmıyor,
Evin geçimini sağlatmıyor.
Haberi yok o taraftan,
Bagış onu hiç duymuyor.
Ters-Agın memleketinde,
On beş yaşında bir güzeli,
Tacik Bolot alayım deyip,
Zorla halledip bu işi.
Kızın gözyaşı sel gibi,
Ne kadar ağladığını sen düşün!
Kızın adı Karaçaç,
Karaçaç’la söyleşip,
Sırlaşıp duruyor bir oğlan.
Oğlanın adı Baytoko,

Karaçaçtın köñülü,
Cürüçü ele oşondo.
Baytoko menen Karaçaç,
Koroolоş ayıl kanattaş.
Bassa, tursa tikteşip,
Başınan bular talaptaş.
Közünün caşı miñ talaa,
Köşüp ıylap Karaçaç,
Aylasın tappay turganda,
Baytoko ketip baratat,
Şañk etip küldü Karaçaç,
Baytokonu bir karap.
Karaçaç ünü çıkkanda,
Cez komuzday şıñk etken,
Kızdın ünün ukkanda,
Karap kaldı Baytoko.
Tirmeye tiktep caldırap,
Belgi berdi Karaçaç,
Kabaktı közdöy kol bulgap.
Ölömün dep karabay,
Ölümdü cakın sanabay.
Baytoko barat aldırap,
Cımıñ etip kız külsö,
Cıldızdan beter kımıñdap.
118
Özögü küyüp örttönüp,
Ter ketip boydon cımıldap.
Mañdaylaşa kalganda,
Baytokonun Karaçaç
Koltuguna kınalıp,

Karaçaç'ın gönlü,
Akmakta ona doğru.
Baytoko ile Karaçaç,
Aynı köyden arkadaş.
Gitse, dursa bakışıp,
Bunlar başından âşıklar.
Gözünün yaşı sel gibi,
Hıçkırarak ağlayıp Karaçaç,
Çaresini bulamayıverince,
Baytoko gidiveriyor,
Kahkahayla güldü Karaçaç,
Baytaoko'yu görünce,
Karaçaç'ın sesi çıktığında,
Bakır kopuz gibi ses çıkaran,
Kızın sesini duyunca,
Bakakaldı Baytoko.
Gözlerini fal taşı gibi açıp,
İşaret etti Karaçaç,
Kaşına doğru elini sallayıp.
Ölürüm diye düşünmeden,
Ölümü yakın görmeden.
Baytoko şaşırıp duruyor,
Gülümseyip kız gülse,
Yıldızdan çok parlayıp,
118
İçi ateş gibi yanıp,
Vücudu sırılsıklam terledi.
Karşı karşıya kaldıklarında,
Karaçaç, Baytoko'nun
Koltuğuna sokulup,

Oroy belden kuçaktap:
«Karaanıñ körsöm köönüm tok,
Tamak menen kerim cok,
Cürüçü elem, Baytoko.
Tartuuga bermek boluptur,
Karaçaçtı Bolotko.
Kardıma kancar salamın,
Acırap senden, Baytoko,
Koşulgança oşogo.
Süykümdüü nurluu betiñden,
Acıraşıp keteyin,
Bir ööp alıp, Baytoko.
Kabarsız Bagış er kaldı,
Ters-Agındı bastırbay,
Taciktin eli kurçadı!»
Dep Karaçaç muñkandı,
Alaya tiktep sumsaydı.
Ugup turup Baytoko,
Üşkürünüp muñaydı:
«Tilimdi alsañ, Karaçaç,
Bolotko barbay sen ölsön,
Acırap senden kalgınça,
Tirüü cürböy men ölsöm!
Sen ekööbüz teñ ölsök,
Kim köröt calgan cırgalın?
Aa körökçö, Karaçaç,
Bagışka kaçıp baralı.
Ters-Agındın Cediger,
Kutkarıp andan alalı.
Tün içinde kaçalı,

Belinin ortasına sarılıp:
“Gölgeni bile görsem gönlüm tok.
Yemek ile işim yok,
Gidelim, Baytoko,
Hediye olarak verecekler,
Karaçaç’ı Bolot’a.
Karnıma hançer saplarım,
Senden ayrılıp Baytoko,
Verilirsem ona.
Güzel, nurlu yüzünden,
Ayrılıp gideyim,
Bir öpüverip Baytoko.
Yiğit Bagış habersiz kaldı,
Ters-Agın’ı yağmalatmadan,
Tacik, halkı kuşattı!”
Deyip Karaçaç acı acı ağladı,
Öylece dimdik bakakaldı,
Duyuverip Baytoko,
İçini çekip kederlendi:
“Sözümü dinlersen Karaçaç,
Bolot’a gitmeden ölürsen,
Senden ayrı kalmaktansa,
Sağ kalmayıp ben ölsem!
İkimiz birlikte ölsek.
Kim düşünür dünyanın zevkini?
Böylesi uygun, Karaçaç,
Kaçıp Bagış’a gidelim.
Ters-Agın’daki Cediger’i,
Onlardan kurtarıverelim.
Geceleyin kaçalım,

Arsaygan toonu aşalı».
Makulga makul kalıştı,
Ubada kılıp alıştı,
Er Bagışka barıştı.
Kılçayıp artın karabay,
Kara Toonu aralap,
Colgo kirdi kaduulap.
«Karaçaç bügün kelet» - dep,
Bolot catat köönü cay.
Baytoko menen Karaçaç,
119
Budurmak toonu aralap,
Sanatı beş kün col bastı,
Azıgı cok kañgırap.
Tamçılap akkan suu da cok,
Tili batpay oozuna,
Salañdap çıgıp kalganda,
Birinin tilin biri aarçıp,
Oozuna salıp soruşat.
Köñülü süygön caştarıñ,
Tilinen sorup alışsa,
Bir kündük suusun boluşat.
Akırı kumga kez bolup,
Acal, ölüm cetkensip,
Tilderi karış çubalıp,
Karşı-terşi carılıp.
Nımı cok kurgak kalganda,
Koltukka başın koyuşat.
Koltuktan cıttap alışat,
Kubatı menen oşonun,

Geçilmez dağı aşalım".
İkisi de uygun gördüler,
Sözleşiverdiler.
Yiğit Bagış'a gitmeye.
Dönüp arkalarına bakmadan,
Kara Dağı dolaşıp,
İnip yola çıktılar.
"Karaçaç bugün gelir" deyip,
Bolot'un içi rahattır.
Baytoko ile Karaçaç,"
119
Budurmak dağını dolaşıp,
Beş gün boyunca yol yürüdü,
Azığı tükenip büsbütün.
Bir damla akan su bile yok,
Dilleri girmiyor ağızlarına,
Çıkıp sallanıverdiğinde,
Birbirlerinin dillerini temizleyip,
Ağızlarına alıp emişiyorlar.
Birbirlerini seven gençler,
Dillerini emişiverse,
Bir günlük susuzluklarını gideriyorlar.
Sonunda kuma rast gelip,
Ecel, ölüm ulaşmış gibi,
Dilleri bir karış dışarı çıkıp,
Patlar gibi yarılıp,
Nem bile yok kupkuru kalınca,
Birbirlerinin koltuğuna sokuluyorlar.
Koltuklarından koklaşıveriyorlar,
Bunun verdiği kuvvetle,

Bir kündük cerge barışat.
Esi ketip Baytoko,
Endirep bir kün cıgıldı.
Karaçaçtın başına,
Keltirdi düynö kılımdı.
Baytoko başın Karaçaç,
Tizege koyup kuçaktap,
Nımı cok dene kurgagan,
Közdön çıkpayt tamçı caş.
Can üzüp ketet eken - dep,
Karaçaç suluu aldırap,
Çeçekeyin çekkeni.
Kareginen möltür suu,
Baytokonun oozuna,
Cım etip agıp ketti emi.
Baykap tursa Karaçaç,
Baytoko irmep kılt dedi.
Ogo beter Baytoko
Öñgöçün tartıp şılk dedi.
Ketençiktep Karaçaç,
Kendirgelep cıgıldı.
Çeçekeydin tattı suu,
Tamagın ketti cibitip.
Esine keldi Baytoko,
Közün açıp munetip.
Butun tartıp, kol serpip,
120
Köçüktöp öödö bolgondo,
Esine kelip Baytoko,
Burulup artın karasa,

Bir günlük yere gidiyorlar.
Aklı gidip Baytoko,
Gevşeyip bir gün yığıldı.
Karaçaç'ın başına,
Yıktı bütün dünyayı.
Karaçaç Baytoko'nun başını,
Dizine koyup kucaklayıp,
Nemi bile yok kupkuru,
Gözünden dökülmüyor bir damla yaş.
Canı çekilmek üzere deyip,
Güzel Karaçaç kuvvetten düşüp,
Gözünü başka tarafa çevirip,
Göz bebeğinde parıldayan yaşlar,
Baytoko'nun ağzına,
Damla damla akıverdi şimdi.
Bakıverse Karaçaç,
Baytoko ağzını kapatıp yutuverdi.
Ondan daha kötü Baytoko,
Yemek borusundan inip hızlıca düştü.
Eğilip Karaçaç,
Oracıkta yığıldı.
Göz bebeğinin tatlı suyu,
Boğazını ıslatıverdi.
Kendine geldi Baytoko,
Gözünü açıp böylece,
Ayağını çekip elini oynatıp,
120
Sırtına dayanınca,
Kendine gelip Baytoko,
Dönüp arkasına baksa,

Karaçaç catat sunalıp.
Karasa közü oyulgan,
«Menin esim oogondo
Çeçekeyin Karaçaç,
Bergen eken maga» - dep,
Kolun salıp koynuna,
Koltugun baykap karasa,
Anda-sanda sokkonsuyt,
«Es alar beken kurbum - dep,
Konor beken koluma,
Kayrılıp maga tuncur» - dep,
Bir közün çukup ciberdi.
Oozuna suunu tamızdı,
Çeçekeyin agızdı.
Karaçaç turup es alıp,
Baytoko közün körgöndö:
«Tirüülügüm beker! – dep,
Tirüülöy turup Tokomdun,
Çeçekeyin cesem!» - dep,
Birin biri karaşıp,
Kep aytışar alı cok,
Tilderi cerge çubalıp,
Öndörü ketip kubarıp,
Oşentişip olturdu.
Murunku künü er Bagış
Ayıldan çıgıp attanıp,
Uçurap kaldı tülkügö,
Kum çetinde kelatıp.
«Kızıtalak kuu tülkü,
Karılardan ukkamın,

Karaçaç uzanmış yatıyor.
Baksa gözü oyulmuş,
“Ben kendimi kaybettiğimde,
Göz bebeğini Karaçaç,
Vermiş olmalı bana” deyip,
Elini koyup koynuna,
Koltuğuna dikkatle baksa,
Şuraya-buraya sokmuş gibi,
“Rahat mı sevgilim deyip,
Yaslanır mı koluma,
Dönüp bana “tuncur” deyip,
Bir gözünü çıkarıp verdi.
Ağzıma suyunu damlattı,
Göz bebeğini akıttı.
Karaçaç durup dinlenip,
Baytoko’nun gözünü görünce:
“Yaşamam boşuna! deyip,
Sağ kalmak için Tokom’un,
Göz bebeğini yiyeceksem”! deyip,
Birbirlerine bakışıp,
Konuşacak halleri yok,
Dilleri bir karış dışarıda.
Yüzü sararıp solup,
Öylece kaldılar.
Önceki gün yiğit Bagış,
Köyünden çıkıp ata binip,
Karşılaşıverdi tilkiyle,
Çöl sınırından gelmekte olan.
“Geberesi, uğursuz tilki,
Yaşlılardan duymuşum,

Bolot colgo karşı - dep,
Surkiyik menen kubalap,
Kaçırbay karmap alayın.
Karmatpay ketse cogolup,
Uuga barbay canayın».
Dep oylonup er Bagış,
Kuup kirdi tülkünü.
Tülkü kaçıp bulaktap,
Andan-mından körünüp,
Ketip barat kılaktap.
Aşıra kuup üç kırdı,
Çaap alıp tülkünü,
121
Kancıgaga baylanıp,
Kele catsa er Bagış,
Kuuragan kumdun betinde,
Carkın çıgat nurlanıp.
«Alda emne sonun» -dep,
Celip barsa burulup,
Bir uul, bir kız catıptır,
Açılıp közü cumulup.
«Zamanımda Bagıştın,
Açkadan catış talaada,
Kanday kep?» - dep er Bagış,
Abdan kaldı kaygıga.
Atayın kelip karasa,
Ekөönün birden közü cok.
Isık kumda catsa da,
Oloyup közü tursa da,
Aligi catkan suluunun,

Yollarda bulunur diye.
Surkiyik ile kovalayıp,
Kaçırmadan yakalayıvereyim.
Yakalanmadan kaybolursa,
Ava gitmeden döneyim".
Diye düşünüp yiğit Bagış,
Kovalayıp gitti tilkiyi.
Tilki zikzak çizerek kaçıp,
Arada bir görünüp,
Gidiveriyor hızlıca.
Üç tepe aşıp kovalayıp,
Yakalayıverip tilkiyi,
121
Terkisine bağlayıp,
Geliverse yiğit Bagış,
Kızgın kumun üstünde,
Işık saçıyor nurlanıp.
"Allahım bu ne güzellik" deyip,
Koşuverse kıvrılıp,
Bir oğlan, bir kız yatmaktadır,
Gözleri bir açılıp bir yumulup.
"Bagış'ın devrinde,
Açlıktan bozkırda yatmak,
Nasıl şey? Deyip yiğit Bagış,
İyice endişelendi.
Gelip iyice baksa,
İkisinin birden gözü yok.
Sıcak kumda yatsalar da,
Tek gözlü olsalar da,
Oradaki güzelin,

Ayday beti nurlanat.
Ak, sarısı, kızılı
Ayra cakşı taanılbay,
Alda neçe buulanat.
Attan tüşüp er Bagış,
Çanaçın çeçip kolgo alıp,
Köptü körüp, ukkan kep,
Bolot uşul darı - dep,
Tülkünün cürök kanınan,
Oozdoruna tamızdı.
Arbın berbey, az berdi,
Birden irmep kılt dedi,
Baştarı takır şılk dedi.
Çay kaynatım bolgondo,
Köz açıp, kirpik irmeldi.
Andan kiyin er Bagış,
Candarın karap añtarıp,
Gülkaakının gülünön,
Kızıl güldün suusunan,
Oozdoruna tamızıp,
Gülkaakı gülün cıttatıp,
Olturdu karap bir dalay.
Esine kelip eköö teñ,
Tik turganga caradı,
Birin biri karadı.
Tamak berip es altıp,
Uçkaştırıp eköönü,
Surabastan al cayın,
122
Ordosuna alpardı.

Ay gibi yüzü nur saçıyor.
Akı, sarısı, kızılı,
İyice seçilemiyor,
Allahım nasıl da buharlaşıyor!
Attan inip yiğit Bagış,
Tulumunu çözüp eline alıp,
Herkesten görüp duyduğu söz,
Bu çare olur, deyip,
Tilkinin yürek kanından,
Ağızlarına damlattı.
Çok vermeyip az verdi,
Birden bire yutuverdiler,
Başları birden düşüverdi.
Çay kaynamı kadar zamanda,
Gözlerini açıp, kapattılar.
Ondan sonra yiğit Bagış,
Bakıp yanlarına çevirip,
Gülkaakı gülünün,
Kızılının suyundan,
Ağızlarına damlatıp,
Gülkaakı gülünü koklatıp,
Oturup baktı bir süre.
Kendine gelip iki sevgili,
Ayağa kalkmaya çalıştılar,
Birbirlerine baktılar.
Yemek verip dinlendirip,
Terkisine alıp ikisini,
Hallerini sorgulamadan,
122
“Ordo”suna götürdü.

El catarda Baytoko,
Kep aytkanga caradı.
Salañdagan kızıl til,
Murdakıday cıynaldı.
Bacırañdap beçara,
Başınan kebin salganı:
«Men Cediger urugu,
Baatır Bagış töröbüz,
Baykap ukkun sen munu.
Cetisuunun biri ele,
Ters-Agındın özönü.
Cer caynagan kol keldi,
Bolot degen zor keldi,
Ters-Agınga bir künü.
Eldin baarın kamadı,
Aralap suuk kol malıña,
Dalayın soyup cep aldı.
Ölüü mülktü buladı,
Ötkörö sonun üptü aldı.
Akırında koyboston,
Aynektey suluu kızdı aldı.
Birge kelgen Karaçaç,
Ekööbüz birge ayıldaş.
Tiymek bolup Karaçaç,
Küyöö bolup men almak.
Birok oygo cetkirbey,
Tacik Bolot alam - dep,
Kanduu kolun salarda,
Azık albay aşıgıp,
Sizge kabar aytmakka,

Halk yattığında Baytoko,
Konuşmaya çalıştı.
Sallanan kırmızı dili,
Önceki gibi toplandı.
Bir gözü kör zavallı,
Başından geçenleri anlattı:
“Ben Cediger soyundanım,
Yiğit Bagış beyimiz,
Dikkatli dinle sen bunu.
Yedisu’da bir yerdir,
Ters-Agın düzlüğü.
Karınca sürüsü gibi asker geldi,
Bolot denen güçlü geldi,
Ters-Agın’a bir gün.
Halkın hepsini hapsetti,
Acımasız asker hayvanlarımıza dalıp,
Çoğunu kesip yiyiverdi.
Ölenlerin varını yoğunu yığdı,
Dahası güzel mücevher aldı.
En sonunda bırakmadan,
Ayna gibi güzel kızları aldı.
Birlikte gelen Karaçaç’la,
İkimiz bir köydeniz.
Karaçaç’la evlenip,
Güvey olup alacaktım.
Ancak muradımıza eremeden,
Tacik Bolot, alayım deyip,
Kanlı askerini gönderdiğinde,
Yiyecek almayıp aceleyle,
Size haber vermeye,

Biz çıkkanbız şaşılıp.
Isık kumga coluktuk,
Tabalbay coldu biz azıp.
Es oogondon suu tappay,
Men közümdü aa berdim,
Al karegin maa berdi.
Ölöt elek ekööbüz,
Siz uçurap ölbödük.
Bilgenibiz uşul» - dep,
Baytoko turdu munu aytıp.
Keçindesi koy soyup,
Semizden ılgap, bee soyup.
Baytoko menen Karaçaç,
Al ekөönü bir koşup.
123
Eerçişip bargan uul-kızga,
Han ordodo toy bolup.
Erte menen bolgondo,
Kazınalık askerdi,
Bagış aydap kolbutup.
Ters-Agınga bet alıp,
Cönödü cerdi solkutup.
Munu koyu turalık,
Bolotton kepti ugalık.
Kelet degen keçinde,
Karaçaç kaçan kelet - dep,
Bolottun turat esinde.
Karaçaç kelbey kalganda,
Kaardanıp Bolot aykırıp,
Cigitterin çakırıp.

Biz çıktık şaşırıp.
Kızgın kuma rastladık,
Şaşırıp yolu bulamayıp,
Kendimizi kaybedip su bulamayıp,
Ben gözümü ona verdim,
O gözbebeğini bana verdi.
Ölecek idik ikimiz,
Size rastlayıp ölmedik.
Halimiz budur!" deyip,
Baytoko durdu bunu söyleyip,
Akşam vakti koyun kesip,
Semizinden seçip kısrak kesip.
Baytoko ile Karaçaç'ı,
Birbirleriyle evlendirip.
123
Beraber gelen oğlan-kıza,
Han "ordo"sunda düğün yapıp,
Sabah olduğunda,
Hazineleri alan askerleri,
Bagış ürkütüp kovalayıp,
Ters-Agın'a yönelip,
Yürüdü yeri titretip.
Bunu burada bırakıverelim.
Bolot'tan sözü dinleyelim.
Geç olsa da gelir denen,
Karaçaç ne zaman gelir diye,
Bolot'un kalır aklında.
Karçaç gelmeyiverince,
Bolot sinirlenip haykırıp,
Yiğitlerini çağırıp.

Alıp kel Karaçaçtı - dep,
Eki cigit çaptırıp.
Eki cigit ayılga,
Kirip keldi aşıgıp:
«Karaçaç kana, cürsün?! - dep,
Bolottu kantip aldaysıñ?
Emgiçekti kızındı,
Emine üçün, Cediger,
Alparıp bere albaysıñ?!
Bol, cürsün!» - dep şaştırıp,
Cigitter turdu demitip.
Karaçaçtın atası,
Kaçan ölgön, ölüptür.
Kurup kalgan enesin,
Kızıñdı kayda kattıñ- dep,
Kamçılap conun bölüptür.
Kaşkaytargan kişi cok,
Elebey kalgan Cediger,
Kaçkan kız menen işi cok.
Karbalastap kız tappay,
Baytokonu coktoşup,
Kılgan eken bizge - dep,
Ayıldın baarı bozdoşup.
Tañ atkınça uktatpay,
Cigitter aydayt toptotup.
Ceçüdöy Bolot küülönüp,
Baarısına süylönüp:
«Kaçırıp kızın Cediger,
Bagışına ciberip,
Baytoko degen kim ele?

Getirin Karaçaç'ı deyip,
İki yiğidi ata bindirip,
İki yiğit köye,
Giriverdi acele edip:
"Karaçaç nerede, gelsin? deyip,
Bolot'u nasıl aldatırsınız?
Şimdiye kadar kızını,
Ne sebeple Cediger,
Götürüp de vermezsin?
Tamam gelsin, deyip şaşırıp,
Yiğitler atılıverdi.
Karaçaç'ın babası,
Ne zaman öldüyse ölmüştür.
Kuruyup kalan annesinin,
Kızını nerede gizledin deyip,
Kamçılayıp omzunu parçalamıştır.
Karşı duran kimse yok,
Aldırmayıverip Cediger'in,
Kaçan kızla işi yok.
Telaşlanıp kızı bulmadan,
Baytoko'yu araştırıp,
Yaptığını yapmış bize deyip,
Bütün köy ağlaşıp,
Şafak sökene kadar uyutmadan,
Yiğitleri sürüyüp toplayıp.
Yiyecek gibi Bolot kükreyip,
Hepsine söylenip:
"Kaçırıp kızını Cediger,
Bagış'ına gönderip,
Baytoko denen kim olur?

124

Kalp aytasıñ tim ele!»
Bolot turdu baş bulgap,
Baarı eldi alıp cemege.
Aradan öttü on bir kün,
Askeri anın uktabay,
Ayıldı kurçap kaytarıp,
Bastırıp turat künü-tün.
Topoloñ bolup ayılga,
Tolgon el kaldı kaygıda.
Ee kılbadı Tacikter,
At, töösü turgay alardı,
Özünün kara canına.
Endirep elder turganda,
Ay tiybegen karañgı,
Oor el catar maalda.
Kerneydin ünü çurkurap,
Doolbas ünü karsıldap,
Mıltık ünü tarsıldap,
Baş alaman bakırık,
Kim ekeni bilgisiz,
Izı-çuu tüşüp ün çıgat.
Cer titirep carılıp,
Aç kıykırık cañırat.
Ters-Agınga kelgende,
Eline Bagış munu aytkan:
«Mıltık atıp, tars koyup,
Doolbastı kars koyup,
Aç kıykırık, kuu süröön,
Sala bargın» -dep aytkan.

124

Boş yere yalan söylersin!”
Bolot durdu, başını sallayıp,
Tüm halkı tehdit etti.
Aradan on bir gün geçti.
Uyumadan onun askeri,
Köyü kuşatıp çevreleyip,
Saldırıyor gece-gündüz.
Karışıklık çıkıp köyde,
Doluşan halk düştü kaygıya.
Hesaba almadı Tacikler,
At, deve bir tarafa, onları bile,
Kendi değersiz canlarını bile.
İnsanlar şaşırıp kalınca,
Ay çıkmamış, karanlıkta,
Yorgun halk yatıp bir müddet.
“Kerney”in sesi yankılanıp,
Davulun sesi gümleyip,
Tüfeğin sesi patlayıp,
Hepsini bastıran bir bağırtı,
Kimin olduğu belli değil,
Bir gürültü kopup ses duyulur.
Toprak titreyip sallanıp,
Keskin bir bağırış yankılanır.
Ters-Agın’a geldiğinde,
Bagış halkına şöyle söyler:
“Tüfek atıp, patlatıp,
Davulu gümletiverip,
Keskin bir ses, bir yedek at,
Koyuverin” diye söylemiş.

Aç kıykırık çıkkanda,
Mıltıktın ünün ukkanda,
Kımız içip, mas bolup,
Tüştügünö koy soyup,
Kündügünö bee soyup,
Kuçagında caştardın,
Birden kelin bar bolup.
Kızarıp catkan Tacikter,
Çapanı kaysı tabalbay,
Butun oñdop kiye albay,
Ötügü menen baypagın,
Ayra taanıp bile albay,
Aylası ketip Tacikter,
Alapayı kuurulat.
Bakırık baştap Cediger,
Tün içinde barganda,
125
Kuday cüzün narı kıl,
Ay karañgı tünündö,
Topoloñ, tüşüp kalganda.
Taciktin alı kalbadı,
Murdagıday cıldırbay,
Cediger elin karmarga.
Kıykırık çıgat, ün çıgat,
Aybatı katuu sur çıgat.
Kim ekenin bile albay,
Ters-Ayrıktın elderi,
Cediger kaldı sarsanga.
Cedigerdin elderi,
Tün içinde kelgen coo,

Keskin bir ses çıktığında,
Tüfeğin sesi duyulduğunda,
Kımız içip sarhoş olup,
Akşamları koyun kesip,
Gündüzleri kısrak kesip,
Kucağında gençlerin,
Her birinde bir gelin olup,
Yüzleri al al Tacikler,
"Çapan"ı hangisi, bulamayıp,
Ayağını pantolonuna sokamadan,
Çizmesi ile çorabını,
Ayırt edip bilemeden,
Güçleri gidip Tacikler,
Çıplak kalakaldılar.
Bağırmaya başlayıp Cediger,
Gece devam ederken,
125
Tanrım yüzünü uzak et,
Ay karanlık gecede,
Kargaşa yayıldığında,
Tacik'in hali kalmadı,
Eskisi gibi zorlamadan,
Cediger halkını yakalamaya.
Bağırış olur, ses çıkar,
Heybetli, olağanüstü biri çıkar.
Kim olduğunu bilemeden,
Ters-Ayrık boyları,
Cediger korkuya düştü.
Cediger boyları,
Geceleyin gelen düşmanın,

Kim ekenin bilbedi.
Tacik kelip kança kün,
Tebeledi bul eldi.
Tün içinde düpdüröñ,
Ayıl içi tolgono,
Emne ekenin bile albay,
Elder munu oylodu:
«Alda kaydan coo keldi?
Kıstagan belem kança uluk,
Bölüp alıp ketüügö,
Cediger degen bul eldi.
Ce Baydın uulu çoñ Bagış,
Katışpay koyup başkaga,
Kadimkidey cürbödü!
Karakalpak, Mañgıttan,
Katarlagan töö aldı,
Karşılıkka al kaldı.
Kalmak menen Mancuunu,
Katarı menen çaap aldı.
Kalmaktan Köñtöy kelgende,
Ölö cazdap az kaldı.
Beykut catıp cırga - dep,
Asker aldı baldardı.
Catıp aldı şaarga,
Bu doñuz kimdi kaytardı?!
Tacikterge tegele,
Tiyişkendey bolbodu.
Tepsep catsa Tacikter,
Kelgen duşman kim boldu?
Kokustan Bagış beytuyuk,

Kim olduğunu bilemedi.
Tacik gelip günlerce,
Eziyet etti bu halka,
Geceleyin yeri-göğü inletip,
Köydekiler tetikte,
Ne olduğunu bilemeden,
Boylar bunu düşündü:
“Allahım düşman nereden geldi?
Sıkıştılar mı bunca bey,
Bölüverip götürmeye,
Cediger denen bu halkı.
Ya da Bay’ın oğlu koca Bagış’ı,
Karıştırmadan diğerlerine,
Eskisi gibi gitmedi!
Karakalpak’tan, Mañgıt’tan,
Katar katar deve aldı,
Karşılaşmayı o istedi.
Kalmuk ile Mançu’yu,
Sırasıyla yağmalayıverdi.
Kalmuk’tan Köñtöy geldiğinde,
Az kaldı ölüyordu.
Kımıldamadan dur deyip,
Asker olarak aldı gençleri.
Şehirde kalıverdi,
Bu domuz kimi korudu?
Taciklere tamamen,
İlişicek gibi değildi.
Tacikler zulmediyorsa,
Gelen düşman kim idi?
Birden bire Bagış ansızın,

Kelip kalsa bul cerge,
Kabar berip Cediger,
126
Keldi dep Bagış eriñer,
Kekerlep Tacik cürbösün.
Suurup Bagış algınça,
Suuday kandı agızıp,
Soyup Tacik cebesin!»
Dep cediger çogulup,
Bar düynösün taştadı.
Toksondon aşa caşagan,
Abışka, kempir, çaldardan,
Beşikteki baldardan,
Kara baştan kaltırbay,
Baspaganın kötörüp,
Basa alganın cetelep,
Baarısı taşka cölöndü.
Ters-Agından kalgan suu,
Tegele munu körbödü.
Karañgıda kaldañdap,
Katın, bala aldırap,
Karıgan çaldar kaltırap.
Beşikte baldar ıylap çırkırap,
Karısı cok, bala cok,
Erdi-katın saltañdar,
Köksö bolgan çaldarga,
Köp balası barlarga,
Közün salıp karaşıp,
Booruker el Cediger,
Kaltırbay alıp ketişti.

Geliverse bu yere,
Haber verip Cediger'e,
126
Yiğit Bagış'ınız geldi diye,
Tacik, kinlenip durmasın.
Bagış kılıcını çekiverince,
Su gibi kan akıtıp,
Tacik, öldürüp yemesin!"
Deyip Cediger toplanıp,
Her şeyini bıraktı.
Yaşı doksanın üstündeki,
Erkek, kadın, yaşlılardan,
Beşikteki çocuklardan,
Hiç birini bırakmadan,
Yürümeyeni kucaklayıp,
Yürüyeni yepeleyip,
Hepsi dışarıya dayandı.
Ters-Agın'dan kalan suyu,
Kimse bunu görmedi.
Karanlıkta yavaşlayıp,
Kadın, çocuk kuvvetten düşüp,
Yaşlılarsa titreyip.
Beşikte çocuklar ağlayıp zırlayıp,
Yaşlı genç demeden,
Karı-koca yalnızları,
Bunamış yaşlıları,
Çok çocuğu olanları,
Gözleriyle takip edip,
Yardımsever Cedigerliler,
Hepsini götürüverdiler.

Tañ atkınça Cediger,
Ottokton ötüp ketişti,
Arsaygan toogo cetişti.
Aska-aska cılgaga,
İmeriliş buruuga,
İlbesin baspas kurbuga,
Eptep bular bekindi.
Tün içinde col basıp,
Kündüz taştı cazdanıp,
Keltirdi cana beşimdi.
Emi Bagıştan baştap keteyin,
Baştagıday kebimdi.
Tañ agarıp atkanda,
Cerdin betin kün çalıp,
Too böksölöp catkanda,
Bagış aytat baarına:
«Tegele kişi körünböyt,
Tee badıraygan ayılda.
127
Baytoko menen Karaçaç,
Kaçıp bizge barganda,
Cedigerdi Tacikter,
Baarın kırıp salganbı?
Kırganbı dep oylosom,
Kırgın bolso kay cerde.
Coru, kuzgun çogulup,
Boluçu ele al cerde.
Coru, kuzgun körünböyt,
Kaçıp ketip kalganbı?
Tündö kelip bul cerge,

Şafak sökene kadar Cediger,
Otlaktan geçip gitti.
Yükselen dağa yetişti.
Kayalıktaki su yatağına,
Burup döndürmek için,
Kuş gelmeyen yamaçlarına,
Bir yolunu bulup saklandılar.
Geceleri yol gidip,
Gündüz kayada dinlenip,
Ettiler yine akşamı.
Şimdi Bagış'tan başlayıvereyim,
Baştaki gibi sözümü.
Şafak söktüğünde,
Yeryüzü aydınlanıp,
Dağ yamaçlarından gittiğinde,
Bagış herkese şunları söyler:
"Hiç kimse görünmüyor,
Sesten durulmayan köyde.
127
Baytoko ile Karaçaç,
Kaçıp bize geldiğinde,
Cediger'in Tacikler,
Hepsini öldürüvermiş mi?
Öldürür mü diye düşünsem,
Katliam varsa bir yerde,
Akbaba, kuzgun toplanıp,
Olması gerekirdi orada.
Akbaba, kuzgun görünmüyor,
Kaçıp gidivermiş mi?
Geceleyin gelip bu yere,

Kıykırık salıp, ok atıp,
Doolbas kagıp, çuu salıp,
Dürbölöñ bolgon mezgilde.
Estüüsü akıl tapkan beym,
Eptep toogo kaçkan beym.
Esiret ele Cediger,
Emgekti mıktap tartkan beym.
Uruş bolboyt, er ölböy,
Eki caktan teñ ölböy.
Cerdi saktap kalbaybız,
Eregişip kögörböy.
Sınaakı bizge Ters-Agın,
Közüñ körüp turasıñ.
Kök ala çap taraşa,
Küñgöy cagın karagın.
Teskeyi cazı toosu ıraak,
Teskey cagın tosottop,
Atışıp kirsek al kanday?
Öñköy Tacik el bolso,
Ölüşölü cazganbay.
Cedigerlep çuu salıp,
Aç kıykırık salalı.
Çatka kamap Tacikti,
Teskeyin tosup alalı.
Tacikti tegi bastırbay,
Tegerektep kalalı,
Çoñ tüyşüktü kılalı.
Ölböy tirüü Cediger,
Aralap çıksa toolorgo,
Caşınıp catsa koolordo,

Korku salıp ok atıp,
Davul vurup çığlık atıp,
Karmaşa çıktığında,
Akıllısı çare bulamamış mı?
Kolayını bulup dağa mı kaçmış?
Deli olmalı Cediger,
İyice sıkıntı mı çekmiş?
Savaş olmadan, insan ölmeden,
İki taraftan da ölmeden.
Toprağı koruyamayız,
Savaşıp karşı koymadan.
Bize yakın Ters-Agın,
Gözünle görüp dursun.
Boz renkte uzanıp duran,
Güneşli tarafını gözetin.
Gölgeli düzlüklü, dağı uzak,
Gölgeli tarafını toza bulayıp,
Savaşıversek nasıl olur?
Her tarafı Tacik kaplasa,
Ölmekten çekinmeden.
Cediger deyip çığlık atıp,
Acı bir ün salalım.
İç tarafa sıkıştırıp Tacik'i,
Arka taraftan sarıverelim.
Tacik'e bir adım attırmadan,
Çevreleyiverelim,
İyice sıkıştıralım.
Ölmeden sağ salim Cediger,
Dolaşıp çıksa dağlara,
Gizleniverse kuytulara,

Cediger eeni taanısa,
Alar turup alabı?
Taş kulatıp üstünön,
Takır keler cabılıp.
128
Azabı bolso Tacikti,
Acızdatıp salalı.
Kuturup catkan Tacikti,
Üç küngöçö alalı.
Ayak astı kılgınday,
Ters-Agında bulardı,
Cediger eldi ne kıldı?
Küç kelbese başına,
Baytoko menen Karaçaç,
Uşundan bizge barabı?
Bastırbay kamap eliñdi,
Keltirgen belem bar kegin.
Turbagıla, baldar» - dep,-
Tuygun Bagış munu ayttı. –
«Turbagıla, askerim,
Silerge aytar bir kebim.
Mıltıkçanıñ bir bölün,
Caa tartkanıñ bir bölün,
Çokmorluuñ bölün bir çetke,
Nayzaluuñ bölün bir çetke!»
Dep kıykırıp er Bagış,
Aldındagı askerin,
Törtkö bölüp dagı ayttı:
«Caa tartkanıñ, mıltıkçan,
Teskeydi karay bet algın.

Cedigerin sahibini bilse,
Onlar durabilir mi?
Taş atıp üstüne,
Hepsi gelir bastırıp,
128
Eziyet ederse Tacik'i,
Aciz bırakıverelim.
Kuduruveren Tacik'i,
Üç günde öldürelim.
Ayakaltı etmiş gibi,
Ters-Agın'da bunlara,
Cediger halkı ne yaptı?
İş gelmeseydi başlarına,
Baytoko ile Karaçaç,
Onlardan bize gelir miydi?
Bastırıp hapsetmeden ülkemi,
Alayım mı bütün intikamımı?
Durmayın, çocuklar"deyip,,
Atmaca duruşlu Bagış bunu söyledi.
"Durmayın, askerlerim,
Sizlere var bir sözüm.
Nişancıların bir kısmını,
Yay çekenlerin bir kısmını,
Topuzluların bir kısmını bir kenara,
Mızraklıların bir kısmını bir kenara!"
Diye haykırıp yiğit Bagış,
Önündeki askerini,
Dörde bölüp şöyle söyledi:
"Yay çekeniniz, tüfekliniz,
Gölgeli tarafa yönelin.

Nayza sayar, çokmorçuñ,
Aralaşıp bölüngün.
Ters-Agındın özünön,
Eki bölök tosup kal!
Men abaylap, baykap turayın,
Tacikten Bolot körünsö,
Kaçırıp nayza urayın.
Baş-ayagın özöndün,
Teskey beti üç bölüm,
Tayar bolgon mezgilde,
Men bayraktı bulgaymın.
Nayzakerler, çokmorçon,
Bılk etpey turgun sen bolsoñ.
Mıltık atkan, caa tartkan,
Canıñdı ayap Tacikten,
Caltangansıp sen kalsañ,
Canıñdı alam tirüülöy.
Calpı baarıñ ugup kal,
Mıltıkçı, caaçı uruş sal!
Çokmorçu menen nayzaçı,
129
Cedigerlep ün baspay,
Can ayabay kirişip,
Calpı baarıñ uraan sal!
Çıday albay Tacikter,
Özön ıldıy kuyulsa,
Nayzaçı menen çokmorçu,
Ketirbegin calgız can.
Örgö kaçsa cölönüp,
Nayzaçı menen çokmorçu,

Mızrak saplayacak, topuzcunuzu,
Aralarından ayırın.
Ters-Agın vadisini,
İki taraftan kuşatın!
Ben dikkatli bakıp durayım,
Tacik'lerden Bolot görünürse,
Saldırıp mızrak saplayayım.
Vadinin başı sonu,
Gölgelik taraftaki üç bölüm,
Hazır olduğu sırada,
Ben bayrağı sallarım.
Mızrakçılar, topuzcular,
Siz ise kımıldamadan durun.
Tüfek atan, yay çeken,
Canını koruyup Tacik'ten,
Korkmuş gibi durursanız,
Canınızı alırım diri diri.
Hepiniz duyuverin,
Nişancı, yaycı saldırın!
Topuzcu ile mızrakçı,
129
Cediger diye ses çıkarmadan,
Canınızı esirgemeden saldırın,
Hepiniz "uraan" salın!
Dayanamayıp Tacikler,
Vadi tarafına aksalar,
Mızrakçı ile topuzcu,
Tek bir kişi bile bırakmayın.
Yukarıdan dolaşıp kaçsalar,
Mızrakçı ile topuzcu,

Ayabagın kögörüp.
Belden aşsa calgız can,
Ölsö dagı Bagışıñ,
Belge bettep kelgenin,
Ketiremin namısın!»
Türgö bölüp üç cerge,
Özü çıktı er Bagış,
Dürbölöñdün tuu belge.
Bir tobu kaldı bılk etpey,
Bir tobu ketti çıñk ıldıy.
Mıltıkçı, caaçı teskeylep,
Tegerektep barıştı.
Can ayabay Cediger,
Caltanbastan Taciktep,
Barsıldakka alıştı.
Mıltıktın ünü tarsıldap,
Cebenin ogu zırkırap.
Çokmoru menen nayzaçı,
Cedigerlep çurkurap.
Ters-Agındın içinde,
Too cañırgan ızı-çuu,
Kandar agıp kızıl suu.
Mıltıktan tütün tumandap,
Kozgolup cerler toktoboy,
Carılgan toodon taş kulap.
Suu akkan ceri korum taş,
Küülönüp suular orguştap.
Tütün menen topurak,
Köktü karay sozulat.
Tündösü taşka bekingen,

Çekinmeyip direnin.
Dağ sırtını aşsa bir insan bile,
Ölse dahi Bagış'ınız,
Geçitte karşıma çıkanın,
Şerefini iki paralık ederim!"
Grup grupayırıp üç yere,
Kendisi çıktı yiğit Bagış.
Dürbölöñ geçidinin tepesinde,
Bir kısmı kaldı ses çıkarmadan,
Bir kısmı gitti tam aşağıya.
Tüfekçi, yaycı gölgelik tarafı,
Çevirip kuşatıverdi.
Canını esirgemeden Cediger,
Çekinmeden Tacik'ten,
Bağırışmaya başladı.
Tüfeğin sesi yankılanıp,
Yayının oku vınlayıp.
Topuzcu ile mızrakçı,
Cediger deyip bağırıp.
Ters-Agın içinde,
Dağı inleten bağırış-çağırış,
Su gibi kan akıp,
Tüfekten dumanlar çıkıp,
Yer sallanıp titreyip,
Parçalanan dağdan taş yuvarlanıp.
Su akan yeri moloz taş,
Gürüldeyip sular fışkırıp.
Duman ile toprak,
Göğe doğru uzuyor.
Geceleyin kayada saklanan,

Cediger eli tıñşasa,
Cedigerlep ün çıgat.
«Baytoko menen Karaçaç,
Baykuştar kaçıp bargan beyim.
Baatır Bagış kol baştap,
Basıp coonu algan beyim.
Cediger kaçıp ketsin - dep,
Tündögü çuunu salgan beyim.
Üç bölüptür koşuunun,
Bir bölügü tosuptur,
Ters-Agındın kuyuşun.
Bir tobu tosup alkımdı,
Kutkarsam dep kalkımdı,
Özü belde kalgan beyim.
Mıltıkçı, caaçı mergendi,
Teskey betke salgan beyim.
Tacikter beri sıylıksa,
Taraşaluu kök çapka,
Bizder mıltık atalı.
Koydoy bolgon korumdan,
Küdürötüp kulatıp,
Üstünön tosup kalalı!»
Dep süylöşüp kaçkandar,
Kamındı bular cön catpay.
Emi kete berem men kantip?
Tacikten bir az söz aytpay.
Tün içinde çuu çıgıp,
Mıltık ünü tarsıldap,
Doolbas ünü karsıldap.

Cediger halkı dinlese,
Cediger diye ses çıkar.
“Baytoko ile Karaçaç’a,
Baykuşlar mı saldırmış?
Yiğit Bagış askerin başına geçip,
Saldırıp düşman mı öldürmüş?
Cediger kaçıp gitsin deyip,
Geceki çığlığı mı atmış?
Üçe ayırmış askerlerini,
Bir kısmı yol kesmiştir,
Ters-Agın etrafında.
Bir kısmı tutup boğazı,
Kurtarsam diye halkımı,
Kendisi geçitte mi kalmış?
Tüfekçi, yaycı avcıyı,
Kuzey tarafa mı göndermiş?
Tacikler bu tarafa kımıldasa,
Hızlıca son süratle,
Bizler tüfek atalım.
Kocaman taşlardan,
Kütürdetip devirip,
Tepeden saldırıverelim!”
Diye söyleşip kaçanlar,
Hazırlandılar beklemeden.
Şimdi nasıl giderim ben?
Tacik’ten bir iki söz etmeden.
Geceleyin çığlık duyulup,
Tüfeğin sesi yankılanıp,
Davulun sesi gümleyip,

Баш аламан болгондо,
Болот айткан ошондо:
«Таciктин eли çогулup,
Турup берip ölбögön,
Байланып алган олсоño,
Башиña балаа салбагын.
Теñиñ калгын бул cердe,
Теñиñ баргын тескeyгe.
Сынаакы cер Тeрс-Агын,
Cедигердин элинен,
Мен барайын туу белге.
Кördüñörбü, Тацикter,
Багыштын кылган амалын?
Cедигер наамын çыгарбай,
Түнүндö çуулган салганын!
Кырып таштайт Тацик - дep,
Cедигер каçып кетсин - дep,
Белгилüü турган бул бир кеп!
Тeрс-Агындын özönün,
Öз közümдön ötкördüм.
Küñgöyүндö колу сок,
Тескeydин соон адырга,
131
Теñиñ çыгып баргыла,
Körünböстön catкыла.
Бул cердe калган элиñe,
Бетteшип келип кол салса,
Аркадан мылтык аткыла,
Тегерektеп çапкыла».
Болот баатыр Тацикти,

Karışıklık artınca,
Bolot şöyle söylemiş:
“Tacik halkı toplanıp,
Ölüp kalıvermemiş,
Bağlanıvermiş ganimetinizin,
Başını belaya salmayın.
Biriniz kalın burada,
Biriniz gidin kuzeye.
Bilinen yer Ters-Agın,
Cediger ülkesinden,
Ben gideyim geçitteki tepeye.
Gördünüz mü Tacikler,
Bagış’ın yaptığı işi?
Cediger kelimesini söylemeden,
Gece çığlık attığını!
Öldürüp bırakıyor Tacik dediği,
Cediger saldırıversin dediği,
Bilinip duran bir şey!
Ters-Agın vadisini,
Kendim gözden geçirdim.
Güneşli tarafında yolu yok,
Gölgeli tarafın en tepesine,
131
İkniz gidip çıkın,
Görünmeden bekleyin.
Bu yerde yaşayan halkınıza,
Asker gönderip karşısına çıkıp,
Arkadan tüfek atın.
Kuşatıp saldırın”.
Yiğit Bolot Tacik’i,

Eki bölüm taratıp,
Özü belge cönödü,
Mingen atın calantıp,
Uçurap kaldı Bagışka,
Belge ketip baratıp.
Teskeydin alkım tarabın,
Tosup kalgan Tacikter,
Cedigerge ok atıp.
Celmoguzday şum uruş
Kıyın boldu bu cumuş,
Tacik menen Cediger,
Aralaşıp ketişti.
Tartınbay kirip uruşka,
Belçeden kandı keçişti.
Mıltıkçı, caaçı baarısı,
Nayza, çokmor algandar,
Aralaşa kalışıp,
Eregişip erender,
Erdemsingen neçender,
Nayza menen sayışıp,
Çokmor menen çabışıp,
Baltaların kagışıp,
Baş alaman salışıp.
Caragı tüşüp kalgandar,
Kamçı menen koyuşup,
Cakaların çoyuşup.
Soyuldar sınıp taraşa,
Oodarışıp canaşa,
Sonun uruş karasa.
Cediger menen Tacikter,

İki tarafa dağıtıp,
Kendisi geçide yöneldi,
Bindiği atı yaklaştırıp,
Karşılaşıverdi Bagış'la,
Geçide varıverip.
Gölgelik yerin boğaz tarafını,
Kapatıveren Tacikler,
Cediger'e ok atıp,
Celmoguz gibi hileli bir savaş,
Zorlu oldu bu dövüş,
Tacik ile Cediger,
Birbirlerine girdiler.
Çekinmeden girip savaşa,
Bellerine kadar kan oldular.
Tüfekçi, yaycı hepsi,
Mızrak, topuz alanlar,
Birbirine karışıp,
Ağız dalaşı yapan yiğitler,
Yiğitlik taslayan niceleri,
Mızrak ile savaşıp,
Topuz ile dövüşüp,
Baltalarını saplayıp,
Kargaşa çıkarıp.
Silahı elinden düşenler,
Kamçı ile işe koyulup,
Yakalarından tutuşup.
Sopalar kırılıp dağılmış,
Birbirlerini devirmeye çalışıp,
İyi bir savaş aslında.
Cediger ile Tacikler,

Teminişip atkanda,
Bagış menen Bolottun,
Bar cumuşu tamaşa.
Beldi bettep ekөö teñ,
Belsenişip kelaytıp,
Uçuraştı talaada.
Toy bergende Kalmaktar
Badamdın başkı sazında,
132
Körüşkön bala çagında.
Belde bular betteşip,
Duşmandaşıp kekteşip.
Sözgö kelbey sundurup,
Nayzaların alışıp,
Koy talaşkan koçkordoy,
Kokusunan salışıp.
Erligin eç kim körgön cok,
Askerler catat uruşup.
Çokmorloşup, atıp top,
Bolot, Bagış betteşip,
Birin biri cikteşip.
Ölör ceri kaysı - dep,
Sapar cagın tikteşip.
Saltı başka er Bagış,
Maşı çıkkan Bagıştın,
Andan neçen er sayıp.
Kapıray, kanday kün boldu,
Salgılaşkan ekөönө,
Sayışkanga çıdabay,
Caraktın köbü cok boldu.

Çekişip durduğunda,
Bagış ile Bolot'un,
Bütün işi eğlence.
Geçit boyunca ikisi de,
Kapışmak üzere gelmekte,
Karşılaştılar vadide.
Toy verince Kalmuklar,
Badam'ın başındaki sazlıkta,
132
Görüşmüşler çocukluklarında.
Geçitte bunlar karşılaşıp,
Düşman olup kinlenip.
Anlaşamayıp davranıp,
Mızraklarını alıp,
Koyun için dalaşan koçlar gibi,
Ansızın saplayıp.
Yiğitliklerini gören kimse yok,
Askerler savaşıp durup.
Topuzlaşıp, top atıp,
Bolot, Bagış karşılaşıp,
Birbirini yoklayıp.
Öleceği yer neresi? deyip,
Saldıracağı anı bekleyip.
Âdeti başka yiğit Bagış,
Yeteneği ortada Bagış'ın,
Onlardan nice yiğit öldürüp,
Ah kâfir, nasıl gün oldu,
Vuruşan ikisi için,
Savaşa dayanamayıp,
Silahın çoğu yok oldu.

Balaket Bolot oştonup,
Temirden nayza koykoytup,
Teminip kirdi Bagışka,
Can algıçka okşonup.
Bagıştan başka er bolso,
Turar emes toktonup.
Mingen atın tüyültüp,
Bagıtı candan tüñültüp.
Nayzasının uçunan,
Calındagan ot küyüp.
Cagaldanıp çoñ Tacik,
Can ayabay kaçırıp.
Kaçırganda Bagıştı,
Cambaşka nayza batırıp.
Muştap ötö bergende,
Eki kabat temir ton,
Çıdaştık berbey çıtırap,
Carılıp ketti bıdırap.
Ötö berdi çoñ Bolot,
Caykı kündöy zımırap.
Nayza tiygen Bagıştın,
Cambaşınan kan agıp,
Konçuna kirdi cımıldap.
Mınçalık cara kança - dep,
133
Oodarat meni bul Tacik,
Emi kayta saysa - dep.
Carasına karabay,
Çımın canın ayabay,
Çıçaladay kızıl köz,

Lanet Bolot neşelenip,
Demirden mızrağı uzatıp,
Zıplayıp saldırıverdi Bagış'a,
Can alacağa benzeyip.
Bagış'tan başka yiğit olsa,
Durup beklemezdi.
Bindiği atı hızlandırıp.
Şansını zorlayıp.
Mızrağının ucundan,
Alevlenen ateş parlayıp.
Kurumlanıp Koca Tacik,
Canını esirgemeden saldırıp.
Saldırınca Bagış'ın,
Böğrüne mızrak saplayıp,
İyice derine sapladığında,
İki kat demir zırh,
Dayanamayıp çatırdayıp,
Yarılıp gitti dağılıp.
Geçiverdi koca Bolot,
İlkbahar gibi koşturup.
Mızrak giren Bagış'ın,
Bacağından kanlar akıp,
Çizmesinegirdi damlayıp.
Böyle yara görülmüş mü? deyip,
133
Öldürecek beni bu Tacik,
Şimdi tekrar saplarsa deyip.
Yarasına bakmadan,
Değersiz canını esirgemeden,
Ateş gibi kıpkızıl gözü,

Çımırkanıp er Bagış,
Kaçırıp kirdi tura albay.
Tacik Bolot baratkan,
Atının oozun bura albay.
Nöömötü keldi munun - dep,
Kulatayın kuldu-dep,
Çetinden kılgan nayzanı,
Çendep karmap imerip,
Terektey bolgon Bolottu,
Böyrökkö nayza ciberip.
Kıyırdan kelip muştadı,
Olpok, soot kiyimin,
Katarınan baarısın,
Teşip ötüp kurç nayza,
İçegige cetpedi.
Sarı çel, ak çel baarısın,
Sırtında kalgan terisin,
Baarın carıp öttü emi.
Nayzası kanga çıktaldı,
Körüp Bagış çıyraldı.
Çıyralbasa netkeni,
Taluu cerden nayza cep,
Tamılcıp öñü burulup,
Kararıp közü tunarıp,
Orguştap bulak suusunday,
Böyrögünön kan agıp.
Kolundagı nayzasın,
Oñdop karmap alalbay,
Can sorusa buydalıp.
Cabırkap Bolot kalganda,

Zorlanıp yiğit Bagış,
Saldırıverdi duramayıp.
Tacik Bolot gitmekte,
Atının ağzını döndüremeden.
Sırası geldi bunun deyip,
Bunu düşürmenin deyip,
Yanından sapladığı mızrağı,
Yaklaşıp tutup çevirip,
Kavak gibi Koca Bolot'un,
Böbreğine mızrağı saplayıp,
Kenardan gelip bastırdı.
Kaftanını, demir kıyafetini,
Baştan başa hepsini,
Delip geçip keskin mızrak,
Bağırsağına gelmedi.
İç zar, dış zar demeden,
Sırtındaki derisinin,
Hepsini yarıp geçti şimdi.
Mızrağı kana bulandı,
Bagış görüp kurumlandı.
Kurumlanmasın da ne yapsın,
Hassas yerinden mızrak yiyip,
Beyazlayıp benzi atıp,
Kararıp gözü görmeyip,
Pınar suyu gibi fışkırıp,
Böbreğinden kan akıp.
Elindeki mızrağı,
Tutup çıkaramadan,
Can çekişse de oyalanıp.
Bolot zorlayıverdiğinde,

Baatır Bagış Sur attın,
Oozdugun imerdi.
Soolup kalgan Bolottun,
Sooruga nayza ciberdi.
May sooruga bir saydı,
Şayı ketip Bolottun,
Eerden kötü kıyşaydı,
Tülküdöy oozu ırsaydı.
Tomkorulup kuladı,
Kuçaktap cerdi bu dagı.
134
Taciktin Bolot baatırıñ,
Baatır Bagış kulattı.
Çılbırın süyröp at kaçtı,
Kaçkan attı karmadı.
Kaçırbay baatır Bagışıñ,
Katışkan Tacik coonu aldı,
Mingen atın olco aldı.
Sayıp algan Bolottun,
Başın kesip baylandı.
Barsıldakka alışıp,
Atışıp catkan askerge,
Oşonu közdöy col aldı.
Beş Moynok aşıp kırkuulap,
Çıga kalsa belesten,
Küñgöydü közdöy sıylıgıp,
Çoguluptur Tacik el.
Teskeydi alıp Cediger,
Tacik menen betteşip,
Atışıp catkan kez eken.

Yiğit Bagış Sur atın,
Ağızlığını çevirdi.
Yorulmuş olan Bolot'un,
Sağrısına mızrak sapladı.
Kaba etine batırdı,
Gücü tükenip Bolot,
Semerden yere düştü,
Ağzı tilki gibi açıldı.
Gücü kesilip devrildi,
Yeri kucaklayıverdi.
134
Tacik'in Bolot yiğidini,
Yiğit Bagış yere devirdi.
Yularını sürükleyip atı kaçtı,
Kaçan atı yakaladı.
Kaçırmayıp yiğit Bagış'ınız,
Saldıran düşmanTacik'i öldürdü,
Bindiği atını ganimet aldı.
Öldürüverdiği Bolot'un,
Başını kesip bağladı.
Bağrışmaya başlayıp,
Savaşıp duran askere,
Onlara doğru yol aldı.
Beş Moynok'u sırayla aşıp,
Çıkıverse tepeden,
Güneşli tarafa gidip,
Toplanmıştır Tacik halkı.
Gölgelik tarafı alıp Cediger'in,
Tacik ile karşılaşıp,
Vuruşup durduğu sıra imiş,

Altı kün udaa atışıp,
Milte çoktop, caa tartıp,
Aygay çuuga batışıp.
Alarda uruş ne kızık,
Añgemesin körgöndö,
Azıraak Bagış karadı,
Algaçkı künkü uruşta,
Kaçıp çıkkan too cakka.
Elden kabar alalı.
Cedigerlep çuu çıgıp,
Mıltıktın ünü duu çıgıp,
Teskeydegi Taciktin,
Cediger tuusun cıgışıp,
Küñgöygö Tacik çogulup,
Taraşanı bet alıp,
Kaçarına cal tappay,
Kalganda bular kamalıp.
Böksödö catkan Cediger
Üstünön tiydi kol salıp,
Tumşuktan taştı kulatıp.
Añgıçaktı er Bagış,
Korcoñdotup Toru attı,
Cetegine alıptır,
Bolottun başın baylanıp.
Cediger körüp süyündü,
Toru atın taanıp Tacikter,
135
Bolot ölgön eken- dep,
Bolo albay baarı küyüktü.
Baatırınan ayrılıp,

Altı gün durmadan savaşıp,
Fitil sıkıştırıp, yay çekip,
Sürekli çığlık atıp,
Onlar için savaş değil, eğlence,
Eğlendiklerini gördüğünde,
Bagış birazcık baktı,
Birinci günkü savaşta,
Dağ tarafına kaçıp çıkan.
Halktan haber alalım.
Cediger diye çığlık atıp,
Tüfeğin sesi çınlayıp,
Gölgelikteki Tacik'in,
Cediger tepesine çıkıp,
Tacikler güneşli tarafa toplanıp,
Dağılanın karşısına geçip,
Kaçanın yolunu kesip,
Bunlar toplanıverdiğinde,
Dağ eteğindeki Cediger,
Üstüne asker gönderip saldırdı,
Yukarıdan taşı düşürüp.
O sırada yiğit Bagış,
Yürütüp Toru atı,
Yedeğine almıştır,
Bolot'un başını bağlayıp,
Cediger görüp sevindi.
Toru atını tanıyıp Tacikler,
135
Bolot ölmüş olmalı deyip,
Hepsi inanamayıp üzüldü.
Yiğitlerinden ayrılıp,

Ayla kança amalsız,
Atınan tüştü alaman,
Aşkere baatır Bagıştın,
Aldınan Tacik baratkan
Çurkuraşıp Tacikter:
“Cür dedi Bolot, cürdük –dep,
Cüzübüz cerde tüştü-dep,
Öltürsöñ da, koysoñ da,
ÖzüñBagış,bilgin”-dep,
Üñüldöp ıylap ün tartıp
Üñşüyüşüp turuştu,
Ulup-üñşüp ıylaşıp,
Şümşüyüşüp turuştu.
“Ölüm ak bizge, baatır-dep,
Kömülböy Bolot kaldıbı?
Öldü ıras kaapır-dep,
Öltürsöñ da, koysoñ da,
Özüñdö, Bagış, akıl»-dep,
Kankakşagan Taciktin,
Atı menen kuralın,
Olcogo aldı buların.
“Ölgönüñdön kalganıñ,
Turbay ketkin, çuba!—dep,
Alañdı ala kaçpadım,
Ak teñge puluñ çaçpadım.
Kulañdı kuuy kaçpadım,
Kurcunda puluñ çaçpadım.
Özüñ kelip katıştıñ,
Erdemsigen Bolotuñ,
Eerdey belge taştadım.

Hiçbir çare bulamadan,
Atlarından indi insanlar.
Namlı yiğit Bagış’ın,
Önünden gitmekte Tacikler,
Hüngür hüngürağlayıp Tacikler:
“Yürü dedi Bolot, yürüdük deyip,
Başımız yere eğildi deyip,
Öldürsen de bıraksan da,
Sen bilirsin Bagış” deyip,
Hıçkırıp feryat edip,
Başları önde beklediler.
Ulur gibi ağlaşıp,
Suratlarını astılar.
“Ölüm hak bize yiğit deyip,
Bolot gömülmedi mi?
Gerçekten öldü kâfir deyip,
Öldürsen de bıraksan da,
Bagış sen bilirsin deyip,
Kan ağlayanTacik’in,
Atı ile silahını,
Ganimet aldı bunları,
“Ölmeyip de kalanınız,
Durmayın gidin, hepiniz! deyip,
Ala atınızı almadım,
Ak “teñge” paranızı saçmadım.
“Kula”nızı kaçıp kovalamadım,
Heybedeki paranızı saçmadım.
Kendiniz gelip saldırdınız.
Yiğitlik taslayan Bolot’unuzu,
Eyer gibi geçide bıraktım.

Küysöñ, Tacik, köömp ket,
Köönüñ, Tacik, taştap ket.
Er kadırın er bilet,
Toru atın berem Bolottun,
Ölügün anın artıp ket.
Başı mına Bolottun,
Kancıgaña baylap ket.
Kanday ketseñ anday ket,-
Öz atının canına,
Başın baylap Bolottun,
Koluna berip—mına»—dep,
Cöö çubatıp Tacikti,
136
Taciktin elin ketirip,
Olcogo algan beş miñ at,
Ters-Agındın eline,
Mal, pulu ketkenderine,
Algıla - dep, berdi ele.
Cediger eli cıyılıp,
Tegerektep Bagıştı,
Kudayınan beşbeter,
Kurçap alıp sıyınıp:
«Mal emes kara başıbız,
Olcogo ketmek balabız.
Acıratıp aldıñız,
Uuçubuzda cok emes,
Dagı ele bar malıbız,
Baarısın, Bagış, alıñız.
Askeriñ bar toptogon,
Tozdurbay bizdi korgogon,

Ağlayacaksan, Tacik, gömüp git.
Tacik gönlünü bırakıp git,
Er kadrini er bilir,
Toru atını vereyim Bolot'un,
Ölüsünü yükleyip git.
İşte, başı Bolot'un,
Terkine bağlayıp git,
Nasıl gidersen öyle git.
Kendi atının yanına,
Başını bağlayıp Bolot'un,
Eline verip işte" deyip,
Yaya yürütüp Tacik'i,
136
Tacik boyunu mahvedip,
Ganimet diye aldığı beş bin at,
Ters-Agın topraklarına,
Gidenlere mal, para
Alın deyip vermiş idi.
Cediger halkı toplanıp,
Çevreleyip Bagış'ı,
Allah'tan daha fazla,
Kuşatıverip sığınıp,
Mal değil canımızı,
Ganimet alınacak çocuklarımızı.
Ayırıverdiniz.
Elimizde yok değil,
Daha da var malımız,
Bagış, hepsini alınız.
Askerin var toplayan,
Koruyup bizi kollayan,

Oşogo ookat kılıñız».
El aldında makul dep,
Attardı aldı er Bagış.
Kuraldı berdi eline,
Kubanıç keldi cerine.
Altı cılkı, elüü koy,
Eki saan uy, bir töönü,
Karaçaçtın enesi,
Kalıñ berip kempirge,
Alıp berdi bir çalga.
Çalga ayttı köp nasaat:
«Kempirdi cakşı bagasıñ,
Cazdımıñ çıksa abışka,
Balaaga başıñ, salasıñ»
Kempir menen abışka,
Ebin tappay cürüşçü,
Er-katın bolup alışka.
Ters-Agın eli toy berip,
Çoguluşup el kelip.
Ulagın tartıp, atın çaap,
Urmatıñ, baatır Bagış - dep,
Üy-üyünö taraştı.

Onlara erzak yapınız".
Halk önünde uygundur deyip,
Atları aldı yiğit Bagış,
Silahları verdi halkına,
Sevinç geldi ülkesine.
Altı at, elli koyun,
İki sağmal inek, bir deveyi,
Karaçaç'ın annesi,
Başlık verip kocakarıya,
Alıverdi bir ihtiyarı.
Çok nasihat etti ihtiyara:
"Kocakarıya iyi bakasın,
Bir yanlışın olursa ihtiyar,
Başını belaya sokarsın."
Kocakarı ile ihtiyar,
Çare bulamayıp razı oldu,
Karı koca oluvermeye.
Ters-Agın halkı toy verip,
Toplanıp halk gelip,
"Ulak tart"ıp, "at çaap"ıp,
Senin şerefine, yiğit Bagış deyip,
Evli-evine dağıldı.

137

ÖZÜ KATILGAN BAYTURDUN BAŞIN CEŞİ

Salakaluu çoñ Bagış,
Şaarın közdöy barattı.
Şaarına üç kün kalganda,
Taap aldı talaadan
Eer tokumduu bir attı.

137

KENDİ SALDIRAN BAYTUR'UN BAŞINI YİYİŞİ

Felaket koca Bagış,
Şehrine doğru gitti.
Şehrine üç gün kalınca,
Buluverdi bozkırda,
Eyerli semerli bir atı.

Ottogon attı karmadı,
Karmagan attı karasa
Eer tokumu kan baarı.
Kanday cürgön bir at - dep,
Kederi izin kuudurup,
Başı cok catkan bir ölük,
Adırmaktan taap aldı.
Aldıñda ölgön Bolottun,
Murda aytıp ketkenbiz,
Ar akılın oşonun.
Badakşanda Bayturga,
Men Cedigerge baram - dep,
Aytıp koygon başında.
Badakşandık han Baytur,
Bolotton kabar uguptur.
«Menden Bolot erbi - dep,
Badakşandan attanıp,
Cetisuuga barayın.
Bagış menen Bolottu,
Katar sayıp alayın.
Cetisuu menen Düyşömbü,
Tacikke tartıp bereyin.
Bagış menen Bolottun,
Bagın alıp keleyin.
Eregişken eköönün,
Edebin kolgo bereyin!»
Küülönüp Baytur attanıp,
Cetisuunun kalaaga,
Kelgende cakın talaaga,
Kez bolup kalgan bir kişi.

Otlayan atı yakaladı,
Tuttuğu ata baksa.
Eyeri semeri her yeri kan.
Nasıl yürümüş tek at deyip,
Gittiği izi sürüp,
Başı kesilmiş yatan bir ölüyü,
Dağ sırtında buluverdi.
Önünüzde ölen Bolot'u,
Daha önce söylemiş idik.
Onun tüm yaptığını.
Bedahşan'da Baytur'a,
Cediger'e gideyim deyip,
Söylemiştik önceden.
Bedahşanlı Baytur Han,
Bolot'tanhaber duymuştur.
"Bolot benden yiğit mi? deyip,
Bedahşan'dan ata binip,
Yedisu'ya gideyim.
Bagış ile Bolot'un,
İkisini de öldürüvereyim.
Yedisu ile Duşenbe'yi,
Alıp Tacik'e vereyim.
Bagış ile Bolot'un,
Şansını yok edivereyim.
Çekişip duran ikisinin,
Haklarından geleyim!"
Baytur hazırlanıp at binip,
Yedisu şehrine,
Vadinin yakınına gelince,
Karşısına çıkıverdi bir kişi.

Tokto dese ukpastan,
Kaçıp bergen al kişi.
Kaçkanda Baytur kubalap,
Karmagan cetip adırda.
Karmap kepke kanganda,
Bagış cok dep kalaada,
Kabardı toluk alganda.
138
Ak colum boldu menin- dep,
Başın kesip baylanıp,
Ölügün taştap kan içme,
Kete bergen talaaga.
Emi ele ketken al Baytur,
Bagış keler aldında.
Öröpkügön er Bagış,
Ölüktü atka cüktötüp.
Ildamdata bastırıp,
Bir ukmuştun barlıgın,
Bilgendey Bagış şaşılıp.
Aldındagı artuudan,
Çıga kalsa aşıgıp,
Kalaadan berki talaada,
Topoloñ uyup, çañ çıgıp,
Tuu kötörgön kol kelet.
Koldun astın baştagan,
Toodoy bolgon çoñ kelet.
Kötörgön tuusun sanasa,
On bir celek celpildep,
Tentek şamal ırgasa,
Bulagaylap delpildep.

Bekle dese duymadan,
Kaçıvermiş o kişi.
Kaçınca Baytur kovalayıp,
Tepede yetişip yakalamış,
Yakalayıp konuştuğunda,
Bagış yok, deyip şehirde,
Asıl haberi alınca,
138
Talihim açıldı benim deyip,
Başını kesip bağlayıp,
Ölüyü kan içmeyi bırakıp,
Gidivermiş bozkıra.
Şimdi gitmekte o Baytur,
Bagış'ın çıkıverir önüne,
Heyecanlanan yiğit Bagış,
Ölüyü ata yükletip.
Hızlıca gidiverip.
Bir dedikodunun varlığını,
Bilmiş gibi Bagış şaşırıp,
Önündeki tepeden,
Çıkıverse birden bire,
Şehrin berisindeki vadide,
Kargaşa yayılıp, toz çıkıp,
"Tuu" dikmiş asker geliyor.
Askerin önünde en başta,
Dağ gibi heybetli bey geliyor.
Diktiği bayrağı saysa,
On bir parça dalgalanıp,
Delice rüzgâr esse,
Yükseklerde dalgalanıp,

Kim ekenin bilbedi,
Kıraan Bagış, kayran er,
Astınan kişi ciberdi.
«Bir kişini bar - dedi,
Tegi kele catkan kim eken,
Baykap anı bil - dedi».
Cedigerden Bayteke,
Celip ketti urgutup,
Coldun çañın burgutup.
Aldınan çıktı Bayteke,
Kelatkan kolgo colugup.
Bagıştın kolu tuu tiktep,
Turup kalgan çogulup.
Bagıştın kolun körgöndö,
Berki kol kaldı soolugup.
Cete barıp Bayteke,
Özü calgız er neme.
Kep aytuudan tartınbas,
Til-oozuna kep cukpas.
Kandım bolgon Bayteke,
Kapkayda Bagış köp cumşap.
Bara kalıp Bayteke,
Uçuraşa kalganda,
139
Ogo beter kurçugan.
Cagaldanıp andayda:
«Alıstan kelgen arbın kol,
Kaysı caktan keldiñer?
Kaysı elden eliñer?
Kim da bolsoñ, kelgender,

Kim olduğunu bilemedi.
Güçlü Bagış, sevgili yiğit,
Emrindekilerden birini gönderdi.
“Biriniz gidin dedi,
Gelenin kim olduğunu,
Bakıp onu öğrenin dedi”,
Cediger’den Bayteke,
Koşup gitti hızlıca,
Yolun tozunu kaldırıp.
Önünden çıktı Bayteke,
Gelen askere rastlayıp,
Bagış’ın askeri bayrak dikip,
Duruvermiş toplanıp,
Bagış’ın ordusunu görünce,
Diğer askerler sararıp kaldı.
Yetişiverip Bayteke,
Tek başına yiğit kişi.
Söz söylemekten çekinmez,
Ağzında söz durmaz.
İçi rahatlamış Bayteke,
Uzun süredir Bagış’ın emrinde.
Varıverip Bayteke,
Karşılaşıverince,
139
Daha çok güçlenmiş,
Kurumlanıp böylece:
“Uzaktan gelen kalabalık asker,
Hangi taraftan geldiniz?
Hangi soydansınız?
Kim iseniz gelenler,

Kabarıñdı beriñer!
Meni Bagış ciberdi,
Men keldim mında, silerdi
Kaysı eldensiñ bilgeni!
Başçı bolgon kol baştap,
Baş kişiñer kim?» - dedi.
Bayteke mintip barganda,
Başka aytpay özü aytat,
Baytur mınday söz aytat:
«Aldımdan kelgen bir kişi,
Al kayratıñ bilindi.
Ciberdi Bagış dep keldiñ,
Badakşandık men keldim.
Badakşan bolot ceribiz,
Tacik bolot elibiz,
Cetisuunu tepsete,
Ceñişkeni keldik biz.
Celdüü bilek kim bolso,
Eñişkeni keldik biz.
Bagıştay tentek kim bolso,
Betteşkeni keldik biz.
Menin atım er Baytur,
Unutup kalbay biliñiz.
Öñümdü körgön er korkot,
Cürögüñ çıgıp ketpeñiz.
Badakşanda catkanda,
Kabar uktum başkadan.
Düyşömbü Tacik elinen,
Cetisuuga ketti - dep,
Baatır Bolot baştagan.

Haberinizi veriniz.
Beni Bagış gönderdi,
Ben geldim işte sizlere,
Hangi soydansınız anlamaya,
Başınız olup askeri yönetip,
Komutanınız kim?" dedi.
Bayteke bunları söylerken,
Başkası değil kendisi söyler,
Baytur ise bunları söyler:
"Önümden gelen bir kişi,
Gücünüz anlaşıldı.
Bagış gönderdi diye geldin,
Ben Bedahşan'dan geldim.
Bedahşan olur toprağımız,
Tacik olur soyumuz,
Yedisu'yu çiğnemeye,
Yenmeye geldik biz.
Bileği güçlü kim varsa,
Yere sermeye geldik biz.
Bagış gibi gözü kara kim varsa,
Karşılaşmaya geldik biz.
Benim adım yiğit Baytur,
Unutmayıp öğreniniz.
Yüzümü gören yiğit korkar,
Yüreğiniz yerinden oynamasın.
Bedahşan'da dururken,
Haber duydum başkasından,
Tacik'in Duşenbe şehrinden,
Yedisu'ya gitti diye,
Yiğit Bolot başlarında.

Bolot menen Bagıştı,
Katar sayıp alsam - dep,
Oşol üçün kelaytam.
Ciberdi Bagış dep ayttıñ,
Keldibi Bolot, bildiñbi?
Ce Baytur kelet dep ugup,
Azır aytkanı keldiñbi?
Cedigerden kelipsiñ,
Özüñdün atıñ kim tegi?
140
Tetigi turgan kaysı kol,
Kagışa ketse korkposton,
Açılgan eken bizdin col!?
Teñ kişi maga keptenip,
Bayrak tiktep, tuu sayıp,
Columdu toskon kanday zor?
Batıraak aytkın bilseñ» - dep,
Balaket Baytur turdu emi:
«Unutup kalgan bir kebim,
Ugup ketkin sen, elçim.
Börüdöy colum açılıp,
Cedigerden biröönü,
Emi ele soyup kelgemin».
Bayteke ugup komdonup,
At üstündö oñdonup:
«Badakşandık sen bolsoñ,
Atıñ Baytur er bolsoñ,
Men Cediger elimin,
Bayteke degen men bolom.
Cetisuu bolot ceribiz,

Bolot ile Bagış'ın,
İkisini öldürüversem deyip,
Onun için gelmekteyim.
Bagış gönderdi diye söyledin,
Bolot geldi mi, gördün mü?
Yoksa Baytur gelir diye duyup,
Hemen söylemeye mi geldin?
Cediger'den gelmektesin,
Senin adın, soyun ne?
140
Şurada duran hangi asker,
Korkmadan saldırıverse,
Açılmış bizim bahtımız,
Aynı kişinin bana sokulup,
Bayrak açıp, sancak dikip,
Yolumu kesmesi ne kadar zor?
Hemen bilip söylesen" deyip,
Felaket Baytur kalktı şimdi:
"Unutulmuş bir sözümü,
Duyuver sen, elçim,
Kurt gibi yolum açılıp,
Cediger'den birisini,
Şimdi öldürüp de gelmişim".
Bayteke duyup öne eğilip,
At üstünde dikleşip,
"Sen Bedahşanlı isen,
Adın Baytur, yiğit isen,
Ben Cediger soyundanım.
Bayteke denen benim.
Yedisu'dur yerimiz,

Cerdin betin solkutkan,
Cediger bolot elibiz.
Cedigerdi başkargan,
Cetik Bagış eribiz.
Düyşömbülük Tacikten,
Bolot kelip katıştı,
Anı soyup keldik biz.
Cedigerden cetkende,
Birdi soydum - dediñiz.
Alat öçün er Bagış,
Irısıñız cediñiz!
Kele bergin, Tacikter,
Ulam biriñ erdemsip.
Bolotton kantip kalam - dep,
Kelipsiñ, Baytur derdeñşip».
Baytur baykap bek ugup,
Baytekeden kep ugup.
Bayrak tiktep, tuu cay - dep,
Tacik Baytur oolugup:
«Bayteke elçim, kaytıp bar,
Bagışıña aytış bar!
Erte çıksın Bagışıñ,
Başın katıp tartınbay!
Talkalayın Bagıştı,
Kakşıtayın kölüñdü,
141
Karaptatıp közüñdü,
Körsötöyün özümdü!
Sındırayın beliñdi,
Suutayıp suuday demiñdi!

Yer yüzünü titreten,
Cediger'dir soyumuz.
Cediger'i yöneten,
Çevik Bagış beyimiz.
Duşenbeli Tacik'ten,
Bolot gelip saldırdı,
Onu öldürüverdik biz.
Cediger'den gittiğinde,
Birini öldürdüm dediniz.
Alır öcünü yiğit Bagış,
Talih kuşunuzu uçurdunuz!
Geliverin Tacikler,
Her biriniz yiğitlik taslayıp,
Bolot'tan nasıl geri kalırım deyip,
Gelmişsiniz, Baytur böbürlenip",
Baytur dikkatle dinleyip,
Bayteke'den söz duyup,
Bayrak dikip sancak yay deyip,
Tacik Baytur sinirlenip,
"Bayteke elçim, geri dön,
Bagış'ına git söyle!
Erkenden çıksın Bagış'ınız,
Başıyla beraber çekinmeden,
Parçalayayım Bagış'ı,
Kurutayım gölünüzü,
141
Oyuverip gözünüzü,
Göstereyim kendimi!
Kırayım belinizi,
Soğutayım buz gibi nefesinizi!

Cer menen ceksen kılayın,	Yer ile yeksan edeyim,
Beli atuu eriñdi!	Beli kuvvetli yiğidinizi!
Talap alıp keteyin,	Yağmalayıverip gideyim,
Cediger takır eliñdi!	Cediger bütün ülkenizi!
Bügünkü kün keç kirdi,	Bugün akşam oldu.
Erte menen er çıksın,	Sabahleyin yiğit çıksın,
Özü Bagış şer çıksın!	Aslan Bagış kendisi çıksın!
Beşimge cetpey büktölüp,	İkindiye kalmadan bükülüp,
Bagış ölüp, çır çıksın!	Bagış ölüp çığlık atılsın!
Baka Mancu Koroldoy,	Mançu Baka, Koroldoy,
Bolot Tacik üçöönün,	Tacik Bolot üçünün,
Öçkön otun tamızam.	Sönen ateşini tutuşturayım.
Öçün alam alardın,	Onların intikamını alayım,
Bagıştın kanın agızam!	Bagış'ın kanını akıtayım!
Baş kişiñdi öltürüp,	Başlarını öldürüp,
Cediger elin taratam.	Cediger ülkesini dağıtayım.
Köp cerden olco alıptır,	Çok yerden ganimet almıştır,
Köyröñsüp Bagış men uksam.	Duysam Bagış'ın övündüğünü,
Öndürböy talın kuuratam,	Kökünden kurutayım,
Bagıştı özüm sulatam!	Bagış'ı ben devireyim!
Olcogo algan köp töösün,	Ganimet aldığı onlarca deveyi,
Kazına cüktöy çubatam.	Hazineyi yükleyip yürüyeyim.
Kapkaluu kara korgonun,	Kapılı haşmetli kalesini,
Kandegine kulatam!	Yerle bir edeyim!
Eerçitip kelgen elimdi,	Yanımda gelen halkıma,
Erkinçe berip olconu,	Bol bol verip ganimeti,
Esinen ketkis cırgatam!	Unutulmaz zevk yaşatayım.
Katınına tul salam,	Kadınına "tul" salayım,
Kızdarın takır küñ kılam,	Bütün kızlarını cariye yapayım,
Boz ulanın kul kılam!	Delikanlılarını köle yapayım!

Booruñdu carıp öt alam
Közüñdü çukup cana alam,
Köönüñdön ketkis muñ kılam!
Kööpsüñ baarıñ, Cediger,
Kököydön ketkis sır kılam!
Otunçu, suuçu kılbasam,
Oşentip Baytur tınbasam,
Kılgılıktı kılbasam!
Kınıñdan aşıp ketipsiñ,
Kızıl kanıñ agızıp,
Cediger, seni kırbasam!
142
Oylogonum büt kılıp,
Mudaadan antip çıkpasam!
Aylandı senin ketirip,
Anan Baytur uktasam!»
On segiz miñ aalamdı,
Orup-cıyıp alçuuday,
Ay-aalamdı çogultup,
Bir ele oozgo salçuuday.
Calgız ele bir özü,
Caralgansıp düynödö,
Cedigerdi bir körgö,
Çogultup baarın kömçüdöy.
Opurulup küülönüp,
Opsuz caman süylönüp.
Buzulgan samın türdönüp,
Kañırıktap süylösö,
Söök ooru kişi öñdönüp.
Buulugup Baytur toktoldu,

Bağrını yarıp ödünü çıkarayım,
Gözlerini oyup alayım,
Ödünüzü koparayım!
Kalabalığınızın hepsine,Cediger,
Unutulmaz keder yaşatayım!
Oduncu, sucu yapmazsam,
Baytur böylece rahatlamazsam,
Elimden geleni yapmazsam!
Haddini aşıp gitmişsin,
Kızıl kanını akıtıp,
Cediger, seni yok etmezsem!
142
Bütün düşündüklerimi yapıp,
Dediklerimi yapmazsam!
Senin gücünü tüketip,
Baytur ondan sonra uyusam!
On sekiz bin âlemi,
Biçip-yığıvermiş gibi,
Bütün dünyayı toplayıp,
Bir araya getirmiş gibi.
Tek başına, kendisi,
Yaratılmş gibi dünyada,
Cediger'i bir mezara,
Toplayıp hepsini gömmüş gibi,
Alt üst edilip gürleyip,
İleri geri söylenip,
Bozulmuş sabuna dönüp,
Söyleyeceğini şaşırsa,
Kemik ağrısı çeken birisi gibi.
Baytur'un içi sıkıldı,

Cana munu aytıp oktoldu:
«Bastırgın, ketkin, Bayteke,
Ubara kılbay başkanı.
Erteñ menen bolgondo
Özüm çıgam cekege.
Erdemsigen Bagışıñ,
Eline aytıp koştoşup,
Kereez kebin baarısın,
Tirüü ketem debesten,
Kiyip çıksın kepinip,
Ölgönde kiyer nemesin,
Üyümdü köröm debesten!
Ümüt üzsün canınan,
Kem-kerçi cok kütünüp,
Kamınıp çıksın abıdan.
Nayzasın bekem karmasın,
Taygılbas kılıp sabınan.
Togolotup Bagıştı,
Bir uurtayın kanınan!»
Baytur kaldı süylönüp,
Bayragın tiktep, tuu cayıp.
Tüşüp kaldı Tacikter,
Attarınan dalbayıp.
Bagışka barıp Bayteke,
Bayturdun aytkan kepterin,
Baarın ayttı zerikpey.
Basmırt tuugan er Bagış,
143
Bayturdan beter demikpey:
«Baylap attı canıña,

Yine bunu söyleyip kalktı:
“Yürü, git, Bayteke,
Eziyet etmeden başkasına.
Sabah erken olduğunda,
Tek başıma çıkayım ortaya.
Yiğitlik taslayan Bagış’ın,
Halkına söyleyip vedalaşıp,
Vasiyetinin hepsini,
Sağ kalırım demeden,
Giyip çıksın kefenini,
Öldüğünde giyeceği şeyi,
Evimi göreyim demeden!
Ümit kessin canından,
Eksiksiz tedbirlerini alıp,
Hazırlanıp çıksın iyice.
Mızrağını sıkıca tutsun,
Kaydırmadan sapından.
Yuvarlatıp Bagış’ı,
Kanını kaşıkla içivereyim!
Baytur söylenip durdu,
Bayrağını dikip sancağını yayıp.
İniverdi Tacikler.
Atlarından düşercesine.
Bagış’a gidip Bayteke,
Baytur düşündüklerini söyledi,
Söylenecek her şeyi söyledi.
Şahindoğan yiğit Bagış,
143
Baytur’dan fazla söz etmeden:
“Bağlayıp atı yanına,

Basa catkın, Cediger.
Baarıñ calpı uktabay,
Baş kötörüp közüñdü,
Aça catkın, Cediger.
Baytur aytkan nemedey,
Bagış ölsöm baarıñar,
Başıñardı cediñer.
Kün tiybesten attangın,
Biriñ miñdey şattangın.
Kızıl celek kolgo algın,
Kırka tegiz sap tartkın.
Coo caragıñ kıldagın,
Coo börüsü uuldarım.
Bayturdun kebin ukkanı,
Kulap turat kubaarım!
Tañ erteñden attanbay,
Kantip çıdap turamın?
Aytıptır Baytur dalay kep,
Özünün kebin Bayturdun,
Öz başına kılayın.
Irayım kılbay bul sapar,
Badakşandık Taciktin,
Calpı baarın kırayın!
Kamıñdı kılgın, baldar» - dep,
Kıraan Bagış aytıp kep.
Kılçappay kirip catkanda,
Bayteke elge mınday deyt:
«Bayturga barıp Bayteke,
Ugup keldim dalay kep.
Bayteke aytam bir kepti,

Gidiver, Cediger,
Bütün hepiniz uyuklamadan,
Başınızı kaldırıp gözünüzü,
Açıverin, Cediger.
Baytur'un söylediği gibi,
Bagış ölsem hepiniz,
Başınızı yersiniz.
Gün doğmadan atlanın,
Biriniz bin kişi gibi sevinin.
Elinize kızıl yelek alın,
Kırka yakın sıraya dizilin.
Savaş silahlarını seçin,
Cesaretli oğullarım.
Baytur'un sözünü duydukça,
Sararıp solar benzim,
Şafak sökmeden ata binmeden,
Nasıl dayanabilirim?
Söylemiştir Baytur çok söz,
Bana söylediklerini Baytur'un,
Ben ona yapayım.
Merhamet göstermeyip bu sefer,
Bedahşanlı Taciklerin,
Bütün hepsini öldüreyim!
Hazırlık yapın, gençler" deyip,
Güçlü Bagış söz söyleyip.
Arkasına bakmadan girdiğinde,
Bayteke halka şöyle söyler:
"Ben Bayteke, Baytur'a gidip,
Duyup geldim çok söz.
Bayteke söyleyeyim bir söz,

Kalkım, saga bolso ep.
Tün ortosu maalında,
Kübürönböy turalı,
Izı-çuu tüşüp duuldabay.
Mıltıkka salıp ok çıñdap,
Mıltık atıp tarsıldap,
Doolbas urup karsıldap,
Alay-dülöy barsıldak.
Cediger debey Bagış dep,
Bakırık salıp çuuldak,
Baş alaman kılalı.
Uruşup mizi cana elek,
Ce uruşka közü kana elek.
144
Orto-karta bul eldi,
Biz upurak kılalık.
Bayteke, aytkan bul kebim,
Bolobu elge ılayık?
Mıltıkçan kirsin aldıga,
Tarsıldatıp atkılap.
Ötüp ketsin nar cakka,
Nayzaçan barsın arkadan.
Boorun carıp öt alsın,
Uçurasa kanday can.
Çokmorçu çoguu bul cerde,
Karaan bolup tursa deym,
Törö Bagış erenge».
Bayteke keñeş bergende,
Baarı makul boluştu,
Tuydurbay Bagış baatırga,

Halkım, sana layık ise.
Öğlen vaktinde,
Fısıldaşmadan duralım,
Bağırış-çağırış çıkarmadan.
Tüfeğe koyup ok hazırlayıp,
Tüfek atıp gürültü çıkarıp,
Davul vurup çatırdatıp,
Her tarafı inletelim.
Cediger demeden Bagış deyip,
Bağrışıp çığlık atıp,
Kargaşa çıkaralım.
Vuruşup yüzü yanar mı,
Ya da savaşa gözü doymuş mu?
144
Orta yerde bu halkı,
Darma dağın edelim.
Ben Bayteke, söylediğim bu sözüm,
Olur mu size layık?
Tüfekçi çıksın önüne,
Çatırdatıp ateş edip.
Geçip gitsin beri tarafa,
Mızrakçı gitsin arkadan.
Bağrını yarıp ödünü alsın,
Karşılaşırsa herhangi biriyle.
Topuzcu çok bu yerde,
Destek oluverse derim,
Bey Bagış yiğide.”.
Bayteke söyleyiverdiğinde,
Hepsi uygun gördü.
Duyurmadan Bagış bahadıra,

Tün ortosu maalda,
Baarı dürböp kobuştu.
Attardın baarı baylanuu,
Caraktın baarı şaylanuu.
Ar kimdin algan caragı,
Öz kolunda karmaluu.
Bilip turat er Bagış,
Bilmemiş bolup cön koydu,
Baykap körsö paydaluu.
Coo-caraktın kemi cok,
Cookerlerde kamdaluu.
Calpı atka minişti,
Mıltıkçandar aldında,
Bagıştap uraan çakırıp,
Cabıla koyup kirişti.
Carkıldatıp ot çıgıp,
Tarsıldatıp ok atıp,
Capırıp barıp tiyişti.
Er Bayturga işenip,
Endekey catkan Taciktin,
Tegerektep çatırın,
Mıltıktap ötüp ketişti.
Bölünüp kalbay nayzaçı,
Arkasınan cetişti.
Karaan – karaan elestep,
Körüngön közgö nemesin,
Mılgıtıp sayıp ötüştü.
Al añgıça artınan,
Bolot kılıç kıñgırap,
145

Öğlen vaktinde,
Hepsi telaşlanıp kalkıverdiler.
Atların hepsi bağlı,
Silahların hepsi seçili,
Herkes aldığı silahı,
Kendi elinde tutuyor.
Biliveriyor yiğit Bagış,
Bilmezden gelip onay verdi,
Baktı ki faydalı.
Silah teçhizatın eksiği yok,
Askerler de hazır.
Hepsi atlara bindi.
Tüfekçiler önünde,
Bagış deyip “uraan” çağırıp,
Hepsi bağrışmaya başladılar.
Parıldatıp ateş yakıp,
Yankılatıp ok atıp,
Deviriverip tutuştular.
Er Baytur’a inanıp,
Rahatça yatan Tacik’in,
Çevreleyerek çadırını,
Tüfekle deliverdiler.
Ayrılıvermeden mızrakçı,
Arkasından yetişti.
Hayal-meyal görünüp,
Göze görünen birine,
Saplayıverip geçtiler.
Onlar giderken arkadan,
Çelik kılıç eğrilip,
145

Bolumduu erler zıñgırap.
At, kişisi aralaş,
Kaptaşkanın kaysalap,
İreti menen iş kılıp,
Tacikti öttü talkalap.
Bayturdun kolu on bir miñ,
Oşol tünü ölüptür,
Kemi cok toluk toguz miñ.
Cerdin baarı carıdı,
Cediger eli karadı.
Cer kaynagan Tacikten,
Ürkkön koydoy çökçöyüp,
Az kalıptır karaanı.
Uruşta köngön cooker curt,
Oşentip kerge caradı.
Taciktin körüp ölgönün,
Kırılıp ketken köp elin.
Karap Baytur turabı,
Kayberenden calgaşkan,
Minerge bar buudanı.
Cüzün çoçko cuubadı,
Suusun cutup albadı.
Buzulup öñü surdandı,
Buçkakka koyup buudandı:
«Uurudan beter uruşup,
Tün içinde çır tapkan
Katın Bagış, çıkkın! - dep.
Cay catkan elge çuu salıp,
Cakır Bagış, çıkkın! - dep,
Kara askerge tayangan,

Yiğitler yeri titretip.
At, insan karışık,
Kuşattıklarını afallatıp,
Sırasıyla iş görüp,
Tacik'idarma dağın ettiler.
Baytur'un on bir bin askerinden,
O gece ölmüştür,
Eksiği yok tam dokuz bini.
"Cer" ruhlarının hepsi memnun oldu,
Cediger halkı baktı.
Karınca sürüsü gibi Tacik'ten,
Ürkmüş koyun gibi çöküverip,
Azalmıştır desteği.
Savaşta inanmış asker yurt,
Böyle bir çatışmaya yaradı.
Tacik'in öldüğünü görüp,
Yorgun düşen bütün halk.
Bakıp Baytur durur mu?
Kayberenden iyilik görmüş,
Binmek için "buudan"ı var.
Domuz yüzünü yıkamadı,
Suyunu yutuvermedi.
Solup yüzü sarardı,
Bacağına vurarak "buudan"ı:
"Kabileden daha fazla savaşıp,
Geceleyin kavga çıkaran,
Kadın kılıklı Bagış, çık! deyip,
Huzur içindeki halka çığlık atıp,
Züğürt Bagış, çık! deyip,
Asil askere güvenen,

Kapır Bagış, çıkkın! - dep,
Mıktı bolsoñ çık, Bagış,
Baytur özüm çıktım - dep,
Barpañdagan Bagış kul,
Başıñdı cerge tıktım! - dep,
Bir Tacikke cüzüñdü,
Teñdeştirip kıram! - dep,
Oynoybu desem çınıñbı,
Unutkusuz kılam!» - dep,
Oolugup algan çoñ Baytur,
Başı üydöy baatır kul,
Cedigerdin çokmorçon,
Çoguluşkan cerine,
Aralap barıp bir tiydi.
Cedigerden elüünü,
146
Kara cerge kirgizdi,
Kaarın Baytur bilgizdi.
Añgıçaktı er Bagış,
Surkiyikti minişi.
Mingeni tulpar Surkiyik,
Kabattap soot kiyinip.
Karıga nayza ilinip,
Kaarına kark tolup,
Kaçırıp sala berdi emi.
Añsaganım Bagış dep,
Al dagı baatır kaçırıp,
Alaçıktay Bagıştan,
Baytur korkpoyt şaşılıp.
Türpötün körsöñ Bayturdun,

Kafir, Bagış, çık! deyip,
Kuvvetli isen çık, Bagış,
Ben Baytur çıktım deyip,
Korkak Bagış,
Başını yere soktum! deyip,
Bir Tacikle seni,
Karşılaştırıp öldüreyim! deyip,
Eğelniyor mu desem doğru mu?
Unutulmaz iş yapayım! deyip,
Hiddetleniveren koca Baytur,
Başı kocaman yiğit,
Cediger'in topuzcuları,
Toplanmış yerlerine,
Dolaşıverip saldırdı.
Cediger'den ellisini,
146
Kara toprağa soktu,
Hiddetini Baytur gösterdi.
O sırada yiğit Bagış,
Surkiyik'e binmişti.
Bindiği "tulpar" Surkiyik,
Kat kat zırh giyinip.
Omzuna süngü takınıp,
Gazabına uğrayıp,
Saldırıp atılıverdi şimdi.
Can atarım Bagış deyip,
O bahadır da saldırıp,
Dev gibi Bagış'tan,
Baytur şaşırıp korkmuyor.
Hırsını görseniz Baytur'un,

Bagıştan barat aşınıp.
Caltanıçuu er emes
Caltayıp Baytur aşıgıp.
Dübürtü attın türsüldöp,
Soolup kalgan bul ekөө,
Uruşka kirdi kürsüldöp.
Salmagınan kara cer,
Aldı köñdöy nemedey,
Çıday albay düñkültöp.
Kak karagay nayzalar,
Suu çıbıktay sülküldöp.
Ekөön körgön kişiler,
Cediger, Tacik debesten.
Mañdayda ölüm körünüp,
Kötöndörü bulkuldöp.
Açık çıkpay ündörü,
Kirgen narday kürkürөp.
Kak ayrılıp kara cer,
Tuman çıgıp dürkürөp.
Eki cakta turgan el,
Siydigi agat bürkürөp.
Nayzaların kagışıp,
Kayra bettep sayışıp.
İmerip nayza kezdeşip,
Erinderin tişteşip.
Tizelerin bügüşüp,
Tulparlarga küç kelip,
Sayışıp berse çıdabay,
Nayzalar sınıp büktölüp.
Kirpikterge çañ turup,

Bagış'tan daha çok saldırıyor.
Korkacak yiğit değil,
Baytur daha fazla geri durup.
Atın nal sesi duyulup,
Soluyup kalan bu ikisi,
Savaşa girdi gürleyerek.
Saldırmalarıyla kara yer,
İçi boş bir şey gibi,
Dayanamadan yarılıp.
Has köknardan mızraklar,
Yaş ağaç gibi dalgalanıp.
İkisini gören kişiler,
Cediger, Tacik demeden.
Kaderde ölüm görünüp,
Kaba etleri tir tirtitreyip,
Anlaşılmadan sesleri,
Erkek deve gibi bağırıp.
Ortadan ayrılıp kara yer,
Duman çıkıp yükselip.
İki tarafta duran halk,
Sidiği fışkırıp akıyor.
Mızraklarla savaşıp,
Tekrar karşılaşıp dövüşüp,
Döndürüp mızrakla karşılaşıp,
Dudaklarını ısırıp.
Dizlerini büküp,
"Tulpar"lara güç gelip,
Savaşıverseler dayanamayıp,
Mızraklar kırılıp bükülüp.
Kirpiklere toz dolup,

Kıroo çiydey üksyüp.
147
Caaktarınan tük çıgıp,
Kırkpagan koydoy tüktüyüp.
Aydar çaçı saksayıp,
Sakaldarı sapsayıp.
Muruttarı tiktenip,
Bolot nayza caraktar,
Tik tiginen carıldı.
Tikteşip kirpik irmebey,
Tike turup sayıştı.
Mokop bolot nayzalar,
Bolotton balta alıştı.
Baltaga balta çaka-çak,
Carkıldagan ot çıgat.
Canı çıkpay al eköö,
Çapkanına çıdaşat.
Er kanatı canıbar,
Miñgenine at çıdap.
Baltanın mizin uçurdu,
Bargan sayın bul eköö,
Balakettey kuturdu.
Baatırsıp Baytur turalbay,
Badıraygan Bagıştı,
Caaktan narı bir urdu.
Carılıp caagı kanadı,
Sınıp kete cazdadı,
Közünün cazdık çanagı.
Toodoy bolgon çoñ Bagış,
Toktoo kılıp turbadı.

Kırağı-çiğ gibi sarkıp**.**
147
Çenelerindetüy çıkıp,
Kırkılmamış koyun gibi tüylenip.
Perçemleri dağılıp,
Sakalı karışıp,
Bıyıkları dikleşip,
Çelikten mızrak silahları,
Ortadan ikiye ayrıldı.
Dikilip kirpiklerini kırpmadan,
Dimdik durup savaştı.
Körleşip çelik baltalar,
Çelik balta aldılar.
Balta baltaya çak-çak,
Parlayan ateş çıkıyor.
Canı çıkmayıp o ikisi,
Savaşa devam ediyor.
Yiğit kanadı canavar,
Bindiği at dayanıyor.
Baltanın ucunu uçurdu,
Her saldırışta bu ikisi,
Köpek gibi kudurdu.
Yiğitlenen Baytur durmayıp,
Önünde beliren Bagış'ın,
Çenesine doğru vurdu.
Yarılıp çenesi kanadı,
Az daha kırılacaktı,
Elmacık kemiği.
Dağ gibi heybetli Koca Bagış,
Bekleyip duramadı.

Çoñ balta menen er Bagış,
Toodoy bolgon Bayturdu,
Çokudan arı urganı.
Salmagınan baltanın,
Tuulgası sak kalıp,
Kara kuş söögü carıldı.
Menmensigen Bayturga,
Meesi çıgıp çaçırap,
Melcemdüü ölüm tabıldı.
Baytur attan kuladı,
Kuçaktap cerdi suladı,
Cediger karap turabı.
Tacikti kirdi tepsetip,
Başı ketken Tacikti,
Baarın saydı sendeltip.
Attarın olco alıştı,
Kalaaga kirip barıştı.
148
Beş cüzçö tacik tiruu ele,
Baarın kırıp salıştı,
Tınçalıp bul el kalıştı.

CELİKKEN ÇELEKBAŞTIN CER TİŞTEŞİ

«Manas degen, bir neme,
Baş kötördü al ele.
Cedigerdin Bagışı,
Murun baatır neme ele,
Baş kötördü Kırgız»-dep,
Cön catpadı Çerçender.
Çerçen degen bir uruk,

Büyük balta ile yiğit Bagış,
Dağ gibi heybetli Baytur'u,
Tepeden öteye fırlattı.
Vurmasıyla baltanın,
Miğferi sağlam kalıp,
Kafatası dağılıp yarıldı.
Kibirlenen Baytur'un,
Beyni çıkıp param parça olup,
Akla gelmeyenölümü buldu.
Baytur attan devrildi,
Yeri kucaklayıp devrildi.
Cediger bakıp kalır mı?
Tekmelemeye başladı Tacik'i,
Komutanları Tacik'in,
Hepsini yendi eziyet edip.
Atlarını ganimet olarak aldılar,
Kaleye girip vardılar.
148
Beş yüz kadar Tacik sağ idi,
Hepsini öldürüp bıraktılar,
Rahat bir nefes aldılar.

KENDİNİ BİLMEZ ÇELEKBAŞ'IN YERE KAPAKLANMASI

"Manas denen bir kişi,
Baş kaldıran o idi.
Cediger'in Bagış'ı,
Eski bahadır idi.
Baş kaldırdı Kırgız" deyip,
Sakin durmadı Cürçenler,
Cürçen denen bir kabile,

Oruska cakın türü suuk.
Çerçendin elin başkargan,
Baytur öldü degendi,
Çelekbaş degen er ugup.
Öörçüp barat Cediger,
Ört öçköndöy kılam-dep,
Cerinde catıp oolugup:
«Baytur maga kanattaş,
Maksatı bizge talaptaş.
Bir süröşkön tulpardı, ,
Baygege barıp at çapsak.
Beli katuu er ele,
Baytur maga bel ele.
Badırek Bagış degenge,
Barbay koyboy tegele!
Cedigerden çerçen curt,
Sanı kaçan kem ele?
Kabarın ukkan el korkkon.
Kalmaktı Manas saydı-dep,
Köñtöy menen Şooruktu,
Katarı menen aldı - dep,
Alooke, Dööhan akmaktar,
Ooganga kaçıp bardı-dep,
Ogo beter küç alıp,
Kuturabı Cediger?!
Çelekbaş atım kurusun,
Irısın anın cedirbey,
Sayıp alıp Bagıştı,
Tentitip elin ciberbey!»
Dep Çelekbaş şimeñdey,

Rus'a benzeyen soğuk görünüşlü.
Cürçen halkını idare eden,
Baytur öldü dendiğini,
Çelekbaş denen er duyup,
Hiddetlenip gider Cediger'e.
Yangın yeri gibi yapayım deyip,
Yerinde durup hiddetlenip:
"Baytur bana yakındır,
Maksadı bize yakındır.
Birlikte binmiştik "tulpar"ı,
At yarışına gidip "at çap"sak.
Güçlü-kuvvetli er idi,
Baytur bana destek idi.
Felaket Bagış diyeni,
Sağ bırakmaz idi.
Cediger'den Cürçen halkının,
Sayısı ne kadar eksik idi?
Haberini duyan halk korkmuş,
Kalmuk'u Manas öldürdü deyip,
Köñtöy ile Şooruk'u,
Sırayla öldrüdü deyip,
Alooke, Dööhan ahmaklar,
Oogan'a kaçıverdi deyip,
Daha fazla güçlenip,
Kudurmaz mı Cediger?
Çelekbaş adım kurusun,
Onun şansını tüketmeden,
Öldürüverip Bagış'ı,
Halkını darma dağın etmeden!
Deyip çelik gibi güçlü Çelekbaş,

149

Çerçen, Türkmön kanattaş,
Karakalpak aralaş.
Üç uruktan kol cıyıp,
Sanatı beş miñ kol cıyıp,
Bagışka barmak Çelekbaş,
Mañdayına şor cıyıp.
Tubarın tuura büktödü,
Tulparga koşuun cüktödü.
Kamkasın kayra büktödü,
Kaçırga koşun cüktödü.
Karakalpak, Türkmöndük,
Koşulup Çerçen dürbödü.
Menmensigen Çelekbaş,
Beş miñ asker kol cıynap,
Cediger közdöy cürdü emi.
Toygo barıp konok cep,
Tüşüp kalçu nemedey,
Şapıraktap şaşılıp,
Ildam kelet çenebey.
Cetisuunun cerinde,
Cedigerdin elinde.
Üyündö Bagış kep ugup,
Çerçenderdin Çelekbaş,
Çenemsiz asker kol aydap,
Karakalpak, Türkmöndön,
Kalganda kemin Çerçenden,
Cıynap kele catat - dep,
Anık ayra kep ugup.
Askerine aytpastan,

149

Cürçen, Türkmen dostlar,
Karakalpak ile birlikte.
Üç kabile asker toplayıp,
Beş bin asker toplayıp,
Bagış'a gitmek için Çelekbaş,
Başına bela alıp.
Malını mükünü topladı,
Yüklerini "tulpar"a yükledi.
İpeklerini yeniden bağladı,
Katıra yük yükledi.
Karakalpak, Türkmen'e,
Cürçen telaşlanıp katıldı.
Övünüp duran Çelekbaş,
Beş bin asker toplayıp,
Cediger'e doğru yürüdü şimdi.
Toya gidip yemek yiyip,
İnip kalacak birisi gibi,
Gevezelik edip konuşup,
Çabucak geliyor aceleyle.
Yedisu bölgesinde,
Cediger ülkesinde.
Evinde Bagış söz duyup,
CürçenlerinÇelekbaş,
Hesapsız asker, ordu getirip,
Karakalpak, Türkmen'den,
Cürçen'in geri kalanını,
Toplayıp geliveriyor deyip,
Gerçeği anlatanbir söz duyup.
Askerine söylemeden,

Baytekeni eerçitip,
Coldoş alıp astırtan,
Colgo çıgıp ıldamdap,
Şartıldata cönödü.
Çelekbaştı keltirbey,
Cetsem eken aga - dep,
Celdenip Bagış baratat.
Üç uruktun koluna,
Eerçitip Bagış kol albay,
Belsenip ketip baratat.
Surkiyiktin küüsünö,
Cürgön şamal koşulup,
Delpildetip etegin,
Çoyup ketip baratat.
Tulpar oozun tartpastan,
Koyup ketip baratat.
150
Aram ölgür Surkiyik,
Eki kayış tizgindi,
Çoyup ketip baratat.
Bayteke barat salpañdap,
Etek-ceñin cıynabay,
Öñürü ketip dalpañdap.
Keede cetip Bagışka,
Keede cetpey Bagışka,
Tanoosu kööp derdeñdep,
Eerçitkeni Bayteke,
Kele catat serbeñdep.
Keede Bagış közünö,
Körünöt arañ erbeñdep.

Bayteke'yi yanına alıp,
Yoldaş alıp gizlice,
Yola çıkıp acele edip,
Hızlı hızlı yürüdü.
Çelekbaş'ı getirmeden,
Yetişseydim ona deyip,
Rüzgar gibi Bagış gidiyor.
Üç boyun askerine,
Yanına Bagış asker almadan,
Hazırlanıp gidiveriyor.
Surkiyik'in havasına,
Esen rüzgar da katılıp,
Dalgalandırıp eteğini,
Çekiverip gidiyor.
"Tulpar"ın gemini çekmeden,
Koyuverip gidiyor.
150
Geberesi Surkiyik,
İki kayış, bir dizgini,
Çekip gidiveriyor.
Bayteke gidiyor yalpalayıp,
Eteği-yenini toplamadan,
Kaftanı dalgalanıverip.
Bazen yetişip Bagış'a,
Bazen yetişmeden Bagış'a,
Burun kanatları açılıp,
Yanındaki Bayteke,
Geliveriyor koşarak.
Bazen Bagış'ın gözüne,
Belli belirsiz görünüyor.

Baratkan baatır Bagıştı,
Aldınan çıktı bir beles.
Eki cagı kara zoo,
Orto ceri aç kaykı,
Taş Aşuu degen cer oşo.
Cetisuudan oşogo,
On bir kündö barçu cer.
Çerçen menen Nogoydun,
Ortosunda bel ele,
Taş-Moynok aşuu deer ele.
Attanganı Çelekbaş,
On kün bolgon aylınan.
Bürküttüünün şaarınan,
Ceti kün bolgon er Bagış,
Cetisuudan çıkkanı,
Cete keldi aldınan.
Belesten çıgıp er Bagış,
Bet aldın karap baykasa,
Kara şorduu talaada,
Kaldaygan koşuun kol kelet.
Karaanı üydöy körünüp,
Kol baştagan çoñ kelet.
Beş cerinde beş celek,
Belgileri delpildep.
Beş miñçe koşuun keleytat,
Meni izdegen Çerçenden,
Çelekbaş kolu belem - dep,
Kılçayıp artın karadı.
Bilip kel - dep - kim bolso,
Baytekeni aldınan,

Giden yiğit Bagış'ın,
Önüne çıktı bir tepe.
İki tarafı dik kaya,
Orta yeri derin çukur,
"Taş Aşuu" denen yer orası.
Yedisu'dan orası,
On bir günde gidilecek yer.
Cürçen ile Nogay'ın,
Ortasında geçit idi,
"Taş-Moynok" geçidi denir idi.
At binen Çelekbaş'ın,
On gündür köyünden ayrılalı.
Bürküttüü şehrinden,
Yedi gün olmuş er Bagış,
Yedisu'dan çıkalı.
Yetişiverdi önünden,
Tepeden çıkıp er Bagış,
Yüzünü dönüp dikkatlice baksa,
Kara bela bozkırda,
Karınca sürüsü gibi asker geliyor.
Gölgesi dağ gibi görünüp,
Askerin başında amirleri geliyor.
Beş yerinde beş bayrak,
Nişaneleri dalgalanarak.
Beş bine yakın asker geliyor.
Beni izleyen Cürçen'den,
Çelekbaş'ın askeri mi? deyip,
Dönüp arkasına baktı.
Anlayıver deyip kim ise,
Bayteke'yi önden,

Cibersem belem aga - dep,
Bayteke baykuş cete elek.
151
Koşuun çıgıp keleytat,
Beldi aşkanı tebelep.
Cetip keldi Bayteke,
Añgıçaktı celpeñdep.
«Bol, Bayteke, bolgunuñ,
Kim ekenin bilip kel,
Kele catkan şorduunun.
Tuyuktan tiyip coo alsam,
Colborstugum ne payda?
Elöösüzdön coo saysam,
Erendigim ne payda?
Barıp kele kalgınıñ,
Bayteke, carap kızmatka.
Atıñdı minip celginiñ,
Aş kaynamda kelginiñ.
Keçiktirbey maga sen,
Batıraak coobun berginiñ.
Tur, Bayteke, turgunuñ,
Tuurumda salar tuygunum.
Kızıl tilge kep berbes,
Kıraakı kayran bulbulum.
Bulbulduguñ bilgizgin,
Çelekbaş bolso kelaytkan,
Oktoy sözdön tiygizgin.
Uguşka tattuu, tübü uu,
Kebiñ menen siygizgin.
Kim eken bilip sen bargın,

Gönderse miydim ona deyip,
Zavallı Bayteke yetişemedi.
151
Askerler çıkıp geliyor,
Geçidi aşıp geçiyor.
Yetişiverdi Bayteke,
O zaman koşturarak.
“Haydi Bayteke hazırlan,
Kim olduğunu öğrenip gel,
Gelmekte olan belalının.
Tepesinden gelip düşmanı alsam,
Kaplan kesilmişim ne fayda?
Ehemmiyetsiz düşman öldürsem,
Yiğitliğim ne fayda?
Varıp geliverişin,
Bayteke, yarar işe.
Atına binip gelişin,
Aş kayanamadan gelişin.
Geciktirmeden bana sen,
Uzatmadan cevap verişin.
Dur, Bayteke dur,
Tüneğinde salınacak atmacam.
İyi konuşmaya önem vermez,
Görmüş geçirmiş sevgili bülbülüm.
Bülbül olduğunu bildir,
Çelekbaş ise geliveren,
Ok gibi sözünü dokundur.
Duyunca tatlı, aslında zehir,
Sözünle altına ettir.
Gidip kim olduğunu anla,

Kezdeşer bolso men barmın».
Bagış aytıp dalay kep,
Baytekeni uzattı.
Araga barıp kança col,
Kandım bolgon Bayteke,
Karabay ölör cagına,
Bastırıp ketti cepceke.
Belesten aşıp Bayteke,
Eñkeyişke kelgende,
Çerçenderdin Çelekbaş,
Çerçenderge munu aytat:
«Beregi beles artuudan,
Bir ele karaan kelaytat.
Közü körgön köp koldon,
Dalay kişi aldırayt.
Tim kişi körsö bizderdi,
Tabalbay esin caldırayt.
Cazganbay kelet calgız can,
152
Zarıl işi barçılap,
Can ayabay çapkılap.
Ekööñ bargın aldınañ,
Emine kişi kep surap.
Eköö emes, üçöö cönödü,
Bayteke anı körgönü.
Badıratıp üç atçan,
Uçuradı aldınan.
Anda da biröö bar eken,
Tili oozuna cukpagan,
Kez kelgende cabırap,

Karşına çıkarsa ben varım.
Bagış söyleyip pek çok söz,
Bayteke'yi yolcu etti.
Araya girip bunca defa,
İnanmış olan Bayteke,
Öleceğini düşünmeden,
Bastırıp gitti tek başına.
Geçitten aşıp Bayteke,
İnişe geçtiğinde,
Cürçenlerden Çelekbaş,
Cürçenlere şunu söylüyor:
"Bu tepenin yükseğinden,
Bir gölge geliyordu.
Gözü gören bunca askerin,
Pek çoğu şaşırıyor.
Sakin biri görse bizleri,
Aklı karışıp şaşırıyor.
Gamsız geliyor tek başına,
152
Yapılacak işi var gibi,
Canına acımadan at binip.
İkisinin önünden gidin,
Kimseye bir şey söylemeden.
İkisi değil, üçü yürüdü,
Bayteke onları görmüştü.
Gürültüyle üç atlı,
Geçiverdi önlerinden.
Orada da birisi var imiş,
Dili ağzına sığmayan,
Rarstladığıyla çene çalıp,

Kep baştadı şabırap:
«Aşıgıp kele catıpsıñ,
Zarıl işiñ bar çıgat.
Kürdölüü koldu körgöndö,
Kalgandar kaçat ar kayda,
Kanday köp dep aldırap.
Kelatasıñ cazganbay,
Atıñdı kıynap çapkılap.
Kim da bolsoñ daynıñdı
Ayt kebiñdi batıraak».
Bayteke baatır munu aytat:
«Cönököy kişi men emes,
Cön ele körgön kişiñe,
Kep aytuuçu baldırap.
Kele catkan köp eldin,
Kelip uksam tek cayın,
Aytarga kebim bar çıgat.
Kelcirebey, üç atçan,
Kete bergin, santalak».
Uşunu aytıp Bayteke,
Burulbastan tüz ele,
Burgutup cana bastırat.
Buulumdan içik camıngan,
Bulastagan Bayteke,
Mındayga neçen kabılgan.
Calgız ooz cayın aytpastan,
Bastırıp ketti canınan.
Çerçenderdin Çelekbaş.
Bayteke barıp kabılgan.
Salam aytıp, kol berip,

Konuşup söylemeye başladı:
“Aceleyle gelmektesin,
Yapılacak işin var heralde.
Askerlerin geldiğini görünce,
Kalanlar kaçıyor her yere.
Ne kadar kalabalık deyip şaşırıp.
Gelmektesin tasasızca,
Atına eziyet edip uçarcasına.
Kim isen bildiklerini,
Söyle sözünü uzatmadan”.
Bayteke yiğit şöyle söylüyor:
“Ben yabancı değilim,
Sadece gözetleyeniniz için,
Söz söyeleyecek mırıldanıp.
Geliveren kalabalık halkın,
Alsaydım bir tek haberini,
Söyleyecek sözüm olurdu.
Çene çalmadan, üç atlı,
Gidin kaybolunserseriler”.
Bunları söyleyip Bayteke,
Geri dönmeden dosdoğru,
Durup tekrar koşturuyor.
“Buulum”dan “içik” giyinen,
Parlayan Bayteke,
Bunlara niye kapılsın.
Tek bir söz söylemeden,
Bastırıp gitti yanından.
Cürçenlerin Çelekbaş.
Bayteke’nin gidip karşılaştığı.
Selam verip el uzatıp,

Salakaluu Bayteke:
«Alıskı cerden kelemin,
Kelgenim aytıp bereyin.
Cedigerdin elimin,
153
Cetisuudan kelemin.
Cediger Bagış ekööbüz,
Aşuu karap, col çendep,
Keldik ele bul cerge.
Aç-Kaykalañ beleske,
Çıgıp kalgan kez ele.
Karaanın kördük köp eldin,
Kara şorluu bul cerde.
Baatır Bagış bargın - dep,
Kayda barçu el eken,
Kabarın açık algın - dep.
Kayta kelip batıraak,
Kabardı maga salgın - dep.
Anüçün keldim aldıña.
Oşonduktan men keldim,
Barasıñar kay cakka.
Eliñer kim, cer kaysı?
Cayın ayta salıñar,
Kimde bolso kelatkan,
Cumuşuñ ayta salıñar.
Kebin surap kel - degen,
Er Bagıştay hanım bar».
Dep Bayteke turganda,
Oozunan tütün burkurap,
Bagıştın atın ukkanda.

Şüphe ile Bayteke,
"Uzak yerden gelirim,
Gelme sebebimi söyleyivereyim.
Cediger ülkesindenim.
153
Yedisu'dan gelirim.
Cediger Bagış ikimiz,
Geçide bakıp, yol gözetleyip,
Gelmiş idik buraya.
Aç-Kaykalañ tepesine,
Çıkıp kaldığımız zaman idi.
Gölgesini gördük kalabalığın,
Kara belalı bu yerde.
Yiğit Bagış git deyip,
Halk nereye gidecekmiş,
Haberini öğreniver deyip.
Geri gel çabucak,
Bana haber ver deyip.
Onun için geldim önünüze.
Bu sebepten geldim ben,
Ne tarafan gelirsiniz?
İliniz neresi, yeri neresi?
Durumu anlatıveriniz,
Kim olsanız da gelen,
İşinizi söyleyin.
Niyetini sorup gel diyen,
Er Bagış gibi hanım var."
Deyip Bayteke durunca,
Ağzından sanki duman çıkıp,
Bagış'ın adını duyunca.

Çerçenderdin Çelekbaş,
Altımış tamır zırkırap,
Çelekbaş turdu kep baştap:
«Betteşkenin Bagışıñ,
Baarın ceñdi köz caştap.
Menin atım Çelekbaş,
Meni menen betteşse,
Bagışka daba tabılbas.
Bargandın baarın ceñdi - dep,
Bir kişisin ciberip,
Cakıptın uulu Manaska,
Bir süylöşüp keldi - dep.
Manas menen söz baylap,
Bagış köptü derdeñdep.
Kalmaktan keldi kança han,
Han eerçigen kança can.
Tacikten bardı eki han,
Cer mayışkan köp kolun,
Temseletti dep ugam.
Çerçenge kelbey Kalmaktar,
154
Çelekbaştan cazgangan.
Uşul, Çelekbaş baatır, men tursam,
Cañıdan çıkkan attanıp,
Manasça koyboyt süylöşüp!
Açuum kelip attandım,
Cedigerge baramın,
Cer tayantıp Bagıştı,
Çelekbaş sayıp alamın!
Çensiz baatır Çelekbaş,

Cürçenler'in Çelekbaş'ı,
Bütün damarları zonklayıp,
Çelekbaş durdu söze başlayıp:
"Karşılaştığını Bagış'ınız,
Hepsini yendi ağlatıp.
Benim adım Çelekbaş,
Benimle karşılaşsa,
Bagış'a çare bulunmaz.
Gidenlerin hepsini yendi deyip,
Bir kişiyi gönderip,
Yakup'un oğlu Manas'la,
Konuşup geldi deyip.
Manas ile söz kesip,
Bagış daha da gururlanıp.
Kalmuk'tan nice han geldi,
Hanın yanındaki nice insan.
Tacik'ten gitti iki han,
Hesapsız çok askerini,
Yavaşlattı diye duyarım.
Cürçen'e gelmez Kalmuklar,
154
Çelekbaş yüzünden yerinde durup.
İşte, Çelekbaş yiğit, ben kalksam,
Yeniden at binip çıkıp,
Manas gibi bırakmıyor ki söylesin!
Sinirlenip atıma bindim,
Cediger'e gideyim,
Yere serip Bagış'ı,
Öldürüvereyim, Çelekbaş!
"Çen"siz yiğit Çelekbaş,

Saybay kantip kalamın?!
Artımda beş miñ kolum bar,
Attanganda colum şar.
Bagışıña aytıp bar,
Endekey cürüp talaada,
Eñdirip saldım debesin.
Eline barsın Bagışıñ,
Eñişer bolso erkeksip.
Esi çıksa Bagışıñ,
Kelsin maga calınıp,
Bar dartın aytıp zarılıp.
Sözünön baykap köröyün,
Kınalıp kelse cabılıp.
Bir kıyalım karmasa,
Kızmatker kılıp salarmın.
Bir kıyalım karmasa,
Kıyıp başın salarmın».
Barıp aytkın degende,
Bagıştın kebi esinde,
Bayteke aytkan kep ele:
«Curtuñ Çerçen bolgonu,
Çelekbaş atka kongonu,
Saygan cooñ bolbodu.
Saygan cooñ bolso da,
Ukkan kişi bolbodu.
Eregişken Bagışka,
Tegele kişi oñbodu.
Teñdeşkendin baarısı,
Tegin ölüp soylodu.
Özüñ aytkan Çelekbaş,

Öldürmeyip de ne yapayım?
Arkamda beş bin askerim,
Atıma bindiğimde açık yolum.
Bagış'ınıza git söyle,
Huzurlu yaşayıp vadide,
Rahatça öldürdüm demesin.
İline gitsin Bagış'ınız,
Erkeklik taslayıp da yenmeye çalışırsa,
Aklı yoksa Bagış'ın,
Bana gelsin yalvarıp,
Bütün derdini söyleyip sızlansın.
Söylediklerini yapacak mı bakayım,
Horlanıp gelse kapıma kapanıp.
Canım isterse,
Hizmetkar olarak alırım.
Canım isterse,
Öldürüp başını keserim".
Git söyle deyince,
Bagış'ın kafasındaki şey,
Bayteke'nin söylediği şey idi:
"Yurdunuz Cürçen olalı,
Çelekbaş adı konalı,
Öldürdüğü düşman olmadı.
Öldürdüğü düşman olsa da,
Duyan kişi olmadı.
Bagış'la uğraşan,
Hiç kimse onmadı.
Uğraşanların hepsi,
Boş yere geberip gitti.
Kendin söyledin Çelekbaş,

Kalmak menen tacikten,
Kelgendigi baarı ıras.
Kurgak namıs talaşıp,
Baatır Bagış bir ceri,
Başkalarga katılbayt.
Katılışkan nemeni,
Karışkırday kutkarbayt.
Başka curtka balpandap,
Bastırıp Bagış tük barbayt.
Türtüşüp kelgen nemeni,
Tirüü anı kutkarbayt.
Aa köröktü, Çelekbaş,
Aldına barıp arzıñdı ayt.
Kemiñ bolso anıñdı ayt,
Ketkeniñ bolso munuñdu ayt.
Namıs kılba, Çelekbaş,
Kep çınınan buzulbayt.
Beş miñ kişiñ turmaylık,
On miñden Bagış kısılbayt.
Cedigerdin er Bagış,
Mayışıçu er emes.
Oñoyluk menen adamga,
Omorulçu bel emes,
Tomorulçu too emes.
Özün Kızır koldogon,
Tegi Bagış soo emes.
Tentek baatır Bagışka,
Tebişkeniñ oñ emes.
Erdemsibe, Çelekbaş,

Kalmuk ile Tacik'ten,
Gelenlerin hepsi doğru.
Boş yere dalaşıp,
Yiğit Bagış bir kere,
Başkalarına saldırmaz.
Saldıran kimseyi de,
Kurt gibi sağ bırakmaz.
Diğer yerleri de önemsemeyip,
Bagış yürüyüp hiç gitmez.
Gelen uğraşan birisini,
Onu sağ bırakmıyor.
Canın isterse, Çelekbaş,
Önüne gidip maruzatını söyle.
Eksiğin varsa onu da söyle,
Gidecek isen onu da söyle.
Utanma Çelekbaş,
Doğru söze kızmaz.
Değil beş bin kişi,
Bagış on bin kişiden bile çekinmez.
Cediger'den yiğit Bagış,
Ezilecek er değil,
Kolaylık ile insana,
Yenilecek güç değil,
Yıkılacak dağ değil.
Onu koruyan Hızır,
Bagış'ın hiç aklı başında değil,
Deli yiğit Bagış'la
Savaşmanız doğru değil.
Yiğitlik taslama, Çelekbaş,

Esiñ barda etek cap,
Elöörüböy esiñ tap.
Ebi kelse, Çelekbaş,
Bagış menen akıldaş,
Bar kebiñ aytıp cakındaş,
Orooluk kılış carabas.
Oñoy Bagış aldırbayt,
Uruşa ketseñ coo kılbayt».
Cer aldınan suu cayıp,
Bayteke mınday kep aytat.
Bayteke kebin Çelekbaş,
Beylin salıp baykadı.
Baarı açuu, baarı zaar,
Baytekenin aytkanı.
«Bayteke, bargın ceriñe,
Bagış attuu eriñe.
Ayanbasın Bagışıñ,
Kolunan kelse tegele.
Dostoşkonu kelbedim,
Koşuun aydap bul cerge.
Kebiñ zaar ekensiñ,
Irayım kılbaym silerge!
156
İtçiligim karmasa,
Tabılbayt daba tegele.
Erinbese Bagışıñ,
Bügün çıksın sayışka.
Esi çıksa oylonup,
Erteñ çıksın Bagışıñ,
Bayteke, turba, bargınıñ

Aklın varsa kendine gel,
Heveslenme aklını başına al.
Fırsatın olursa, Çelekbaş,
Bagış'a akıl danış.
Bütün sözünü söyleyip yakınlaş,
Kötülük yapmak işe yaramaz.
Bagış koruyup kollar,
Savşamaya gitsen düşman saymaz".
Aba altından sopa gösterip,
Bayteke bunları söylüyor.
Bayteke'nin sözünden Çelekbaş,
Niyetini anlayıyıverdi.
Hepsi öfke, hepsi zehir,
Bayteke'nin söyledikleri.
"Bayteke gittiği yere,
Bagış isimli yiğide,
Çekinmesin Bagış'ınız,
Elinden gelen her şeyi,
Dost olmaya gelmedim.
Askeri sürüp bu yere.
Sözün zehir gibiymiş.
Merhamet etmem sizlere!
156
Kancıklığım tutarsa,
Asla çare bulunmaz.
Üşenmezse Bagış'ınız,
Bugün çıksın savaşmaya.
Aklı varsa düşünüp,
Erken çıksın Bagış'ınız,
Bayteke, durmayıp, gidin,

Bagışıña aytkınıñ!»
Dep Çelekbaş çalkayıp,
Karap turdu zañkayıp.
Bura tartıp Bayteke,
Burulbastan Bagışka,
Barıp ayttı Bayteke.
Ança-mınça cel sözgö,
Azdıkçagan er ele.
Can kazan asıp, ot cagıp,
Caylanıp catıp kalıştı.
Orunsuz cerden talaşkan,
Bayırkılar namıstı.
Erteñ menen bolgondo,
Bagış menem Çelekbaş,
Baatırlar çıgıp sayışmak.
Talaanın celi zırkırap,
Torgoylor sayrap çurkurap.
Cancanıbar mıdırap,
Kurt-kumurska kıbırap.
Cayılıp baarı cıbırap,
Kün tiyip cerge cımırap.
Calbıraktar dirildep,
Cagalmay menen kırgıyek,
Cem üçün uçup zıpılap.
Koyondor ottop böcöñdöp,
Kulca, teke aralaş,
Taanılbay töştö küdüñdöp.
Tañ şamalı azayıp,
Cumşak cel cürüp kübüröp.
Çöptün baarı tiktelip,

Bagış'ınıza söyleyin!"
Deyip Çelekbaş arkasını dönüp,
Bakıp durdu sinirlenip.
Geri dönüp Bayteke,
Dos doğru Bagış'a,
Gidip söyledi Bayteke.
Öyle-böyle sert söze,
Aldırmayan yiğit imiş.
Torbasını bağlayıp, ateş yakıp,
Durup yatıverdi.
Yataksız yere itiraz eden,
Diğerleri utandı.
Sabah olduğunda,
Bagış ile Çelekbaş,
Yiğitler çıktı savaşmaya.
Çölün rüzgarı esip,
Tarla kuşları ötüşüp,
Bütün canlılar kımıldayıp,
Börtü böcek yürüyüp,
Yayılıp hepsi kaynaşıp.
Güneş doğup fark ettirmeden.
Yapraklar titreyip,
"Cagalmay" ile "kırgıyek",
Yem için uçuşup zıplayıp.
Yavru tavşanlar otlayıp
"Kulca", teke birlikte,
Tanınıp seçilmiyor yamaçta.
Sabah rüzgarı durulup,
Ilık rüzgar fısıldayıp.
Otların hepsi dikilip,

Kün tiygende dürüldöp.
Kaşkulak, tülkü, karışkır,
Tuyuktu közdöy cügüröt.
Kün tiyip cerge çaçılıp,
Cerdin beti açılıp,
Cataktagı candarlar,
Cabırap baarı cayılıp,
Cadırap kalgan ubakta,
157
Canı çıdap catkırbay,
Acal akıl taptırbay,
Tuylap canı sekirip,
Can cökörün cekirip.
Tulparın minip ceeligip,
Ölümdü karay teminip.
Örttönüp ölgür Çelekbaş,
Tañ saarınan kamınıp.
Tışınan temir camınıp,
Bar caragın büt alıp.
Buttap temir kurçanıp,
Karagay nayza koykoyup,
Çelekbaş çıktı bolkoyup.
Cedigerdin er Bagış,
Calgız adam kamdanıp,
Bayteke turdu tuu cayıp.
Surkiyik minip kırdanıp,
Calgızdık kılbay er Barış,
Kaardanıp çıyralıp.
Kak çetinden nayzaçan,
Mingeni tulpar Sur atçan.

Güneş değince ürperip.
Porsuk, tilki, kurt,
Kuytulara doğru yürüyor.
Güneş yeryüzüne yayılıp,
Yeryüzü canlanıp,
Uyuyan canlılar,
Mırıldanıp hepsi yayılıp,
Eğleniverdikleri zaman,
157
Uykusuzluğa dayanamayıp,
Eceli aklına getirmeyip,
Uykusundan sıçrayıp,
Yanındaki dalkavuğa sövüp,
“Tulpar”ına binip yel gibi,
Ölüme doğru koşturup.
Yanıp geberesi Çelekbaş,
Seher vaktinde hazırlanıp.
Üzerine demir bürünüp,
Tüm silahlarını birden alıp,
Bacaklarına demir kuşanıp,
Köknardan mızrağını asınıp,
Çelekbaş çıktı hışımla.
Cediger’in yiğit Bagış’ı,
Tek başına hazırlanıp,
Bayteke durdu sancak dikip,
Surkiyik’e binip kurumlanıp.
Yalnızlık çekmeden yiğit Bagış,
Hiddetlenip dikleşip.
Tam yanında bir mızrakçı,
Bindiği “tulpar” gibi Sur atlı.

Miñ kişidey körüñüp,
Suuk közgö ıraaktan.
Böktör artuu cer keldi,
Çelekbaş, Bagış baatırlar,
Badırata teñ keldi.
Ayrıkça Bagış surdanıp,
Baatırlıgı belgilüü,
Balpañdagan şer keldi.
Tulparlardın tuyagı,
Orodoy kazıp cerlerdi.
Çelekbaş ıkçıl şamdagay,
Er Bagışka tuydurbay,
Elöösüzdön Bagıştı,
Nayza menen ıgın taap,
Töbösünö, caagına,
Oñ kırına, dalıga,
Törttü muştap ciberdi.
Katar nayza tört tiydi
Katası cok töp tiydi.
Kayran Bagış baatırdın,
Töbösündö ört küydü.
Ardandı Bagış, kamdandı
Dagı ıgına keltirip,
Çelekbaş kelip bir saydı.
158
Kara canga küç keldi,
Kaçırıp Bagış cetti emi.
Kaalgaday Çelekbaş,
Kaçırıp cetken Bagıştı,
Kamındırbay aldırtan,

Bin kişi gibi görünüp,
Kötü göze uzaktan.
Tepeden bir toz bulutugeldi,
Çelekbaş, Bagış yiğitler,
Kavgaya aynı anda geldiler.
Ayrıca Bagış hiddetlenip,
Yiğitliği ortada,
Aslan gibi pehlivan geldi.
“Tulpar”ların toynağı,
Çukur gibi kazıp yerleri.
Çelekbaş çevik süratli,
Yiğit Bagış’a hissettirmeden,
Ansızın Bagış’a,
Mızrakla uygun yerine,
Tepesine, çenesine,
Sağ tarafına, ortasına,
Dört kere vuruverdi.
Dört kez mızrak sapladı.
Boşa gitmedi hepsi saplandı.
Zavallı yiğit Bagış’ın,
Tepesinden ateş çıktı.
Hırslandı Bagış, hazırlandı.
Uygun bir anını bulup,
Çelekbaş bir daha saldırdı.
158
Güçsüz canına güç geldi.
Kaçırıp Bagış’ı gitti şimdi.
Kapı gibi Çelekbaş,
Yetişip saldıran Bagış’ı,
Davrandırmadan ön tarafından,

Kak boorgo koyup öttü emi.
Bagış dalay nayza cep,
Çerçender turat maktaşıp,
Çelekbaş kıyın eken - dep,
Ilaaçınday Çelekbaş,
Aldı-arkası, oñ-soldon,
Cetimiş urdu nayzanı.
Çelekbaştı er Bagış,
Bir da saya albadı.
Ketkeni kaldı Bagıştın,
Cep catıp nayza darmanı.
Cebedey atın cügürtüp,
Çelekbaş kelip kalganı.
Turdu Bagış bılk etpey,
Çıksın dep munun armanı.
Oñ koltuktan kötörö,
Öpkögö koyup ötköndö,
Cıgıla cazıp atınan,
Baatır Bagış az kaldı.
Şayı ketip şaldırap,
Turup kalgan eken - dep,
Oyuna aldı Çelekbaş.
Oodara sayıp alam - dep,
Udurañdap kelatat.
Sol böyrögün çenedi.
Soolup kalgan Çelekbaş,
Karçıtka muştap ciberdi.
Mılk dey tüştü nayzası,
Kıyrap ketti öñdönöt,
Kabırgası Bagıştın,

Tam ciğerine saplayıverdi şimdi.
Bagış pek çok mızrak yiyip,
Cürçenler övünüp duruyor,
Çelekbaş üstünmüş deyip,
Şahingibi Çelekbaş,
Önünden-arkasından, sağından-solundan,
Yetmiş kez mızrak sapladı.
Çelekbaş'a yiğit Bagış,
Bir kez bile vuramadı.
Kalmayıverdi Bagış'ın,
Mızrak yiyip durmaktan dermanı.
Atını ok gibi koşturup,
Çelekbaş geliverdi.
Kımıldamadan durdu Bagış,
Olsun deyip onun istediği.
Sağ koltuğunun üstünden,
Ciğerine değip geçince,
Yığılacaktı atından,
Az kaldı yiğit Bagış.
Gücü tükenip yıkılıp,
Öylece kalıvermiş deyip,
Düşündü Çelekbaş.
Saplayıp devirivereyim deyip,
Düşünüp durmakta.
Sol böbreğine nişan aldı.
Rahatlıkla Çelekbaş,
Böbreğine saplayıverdi.
Cart diye girdi mızrağı,
Yıkılıp gitti rengi atıp,
Kaburgası Bagış'ın,

Katarınan kançası.
Sootunan çıktı bölünüp,
Öñürünün barçası.
İline tüştü budurgup,
Kaskagınan nayzası.
Añgıçaktı kamıntpay,
Kayran Bagış nayzanı,
Kak uçunan karmadı.
Karmaganda er neme,
Nayzanı tartıp alganı.
159
Şamdagay betbak Çelekbaş
Baltasın aldı şapaşap.
Balta menen çapkınça,
Bagış turup alalbayt,
Nayzanı kıska karmadı,
Öröpkügön Çerçendi,
Çekireygen közünö,
Kolundagı nayzanı
Çeçekeyge cumşadı.
Şiltegen nayza töp tiybey,
Çeçekeyge mölt kirbey,
Cañsay tiydi kaşına,
Mañdayına başına.
Tilinip ketip kuykası,
Bolo tüştü kancıga,
At calına kuyulup,
Cabıla berdi kan caya.
Carıgı közgö körünüp,
Çelekbaştın alcaya,

Sıra sıra nicesi.
Zırhından çıktı kırılıp,
Kaftanının kumaşı,
İlişiverip düştü parça parça,
Gönderiyle mızrağı.
Tutmaya bırakmıyor,
Sevgili Bagış mızrağı,
Tam ucundan yakaladı.
Yakalayınca yiğit,
Mızrağı çekiverdi.
159
Alçak hızlı Çelekbaş,
Baltasını aldı çabucak.
Balta ile vurunca,
Bagış duruvermiyor,
Mızrağını kısa tuttu,
Heyecana gelen Cürçen'in,
Parlayan gözüne,
Elindeki mızrağı,
Göz bebeğine batırdı.
Sapladığı mızrak tam değmemiş,
Gözünü yarıp girmemiş,
Hafifçe değdi kaşına,
Alnına, başına.
Delinip gidip kafa derisi,
Düşecekti terkisine,
Atın yelesine dökülüp,
Yayılıp kaplayıverdi kan.
Işığı göze görünüp,
Çelekbaş'ın haline,

Kolunda balta Çelekbaş
Koş koldop çaptı Bagışka.
Maşı çıkkan er Bagış,
Anday neçen çabışta.
Tartıp alıp nayzanı,
Baltanı şiltep iygende,
Kar cilikke bir saydı.
Kar cilikte soot cok,
Kar cilikke sayat - dep,
Çelekbaşta koop cok.
Nayzanı uçu bulçuñdu,
Teşip öttü aralap.
Kaptalınan kara kan,
Köp kuyuldu salaalap.
Başı, kolu teñ cara,
Şayı ketti Çelekbaş,
Kan kuyulup beçara.
Beçaralık başına,
Kelip kaldı kaptaşıp.
Kabılan Bagış kapşırıp,
Katuu saydı capşırıp.
Oodarılıp Çelekbaş
Cıgıldı cerge calpıyıp.
Dalbarday bolup cıgıldı,
Topogo başı tıgıldı.
Toodoy bolgon Çelekbaş,
160
Topurakka koşuldu.
Çelekbaştı çelkeytip,
Öltürüp koyup olturdu.

Elinde balta Çelekbaş,
İki eliyle vurdu Bagış'a,
Yapacağı kalmayan Bagış,
Böyle bir savaşta.
Çekiverip mızrağını,
Batasını sallayıp vurunca,
Omuz kemiğine sapladı.
Omuz kemiğinde cebe yok,
Omuz kemiğine değer deyip.
Çelekbaş'ta korku yok.
Mızrağın ucu adalesini,
Deşip geçti aradan.
Her tarafta kızıl kan,
Yayılıp akıverdi.
Başı, kolu hep yara,
Gücü tükendi Çelekbaş,
Kan akıtıp bîçare.
Çaresizlik başını,
Gelip kuşatıverdi.
Kaplan Bagış sıkıştırıp,
Sertçe vurdu yere yapıştırıp.
Devrilip Çelekbaş,
Yığıldı yere ezilip.
Parça parça yığıldı,
Başı toprağa girdi.
Dağ gibi olan Çelekbaş,
160
Toğrağa karıştı.
Çelekbaş'ı oradan çıkarıp.
Öldürüverip bıraktı.

Karakalpak, Türkmöndük,
Koşulup Çerçen üç uruk:
«Keliptirbiz beker -dep,
Esirippiz kuturup!»
Burkurap tütün oozunan,
Ulutunup üşkürüp,
Ölümdü aldı moynuna,
Acaldın tonun kütünüp.
Baarı turdu baş koşup,
Magdırap şayı boş bolup.
Bayteke calgız serbeñdep,
Bastırıp turdu culunup.
Bayragın bulgap bakırıp,
Bas beri - dep çakırıp.
Akırayıp olturdu,
Barbaska elde ayla cok,
Barbay tabar payda cok.
Çaktaşarga çama cok,
Çaktaşıp aga dabaa cok.
Betteşkenin ment kılgan,
Bagış öñdüü balaa cok,
Aga kılar salaa cok.
Atışıp da, çabışıp,
Çak keler aga dabaa cok.
Çelekbaştın koşuunu,
Baarısı bardı çuburup,
Kelgen taanday kuyulup.
Enesi urgan baladay,
Közünün caşı çuburup.
Kirip bardı dürböşüp,

Karakalpak, Türkmenler,
Bir de Cürçen üç boy:
“Gelişimiz boşuna deyip,
Taşkınlık edip kudurup!”
Ağzından sanki duma çıkıp,
İç çekip kederlenip,
Öleceğini anlayıp,
Kefenini hazırlayıp,
Hepsi birleşiverdi,
Gevşeyip kuvvetten düşüp,
Bayteke tek başına sallayıp,
Bastırıverdi birden atlayıp,
Bayrağını sallayıp bağırıp,
Buraya gel deyip çağırıp,
Gözlerini fal taşı gibi açıverdi.
Gitmemeye çare yok,
Gitmemeye fayda yok.
Denemeye cesareti yok,
Denemekten ona deva yok.
Karşılaştığını yere yıkan,
Bagış misali delikanlı yok.
Ona çukur kazacak kimse yok.
Saldırmak, dövüşmek gibi,
Ona iyi gelecek ilaç yok.
Çelekbaş’ın askerleri,
Hepsi gitti dizi dizi.
Karga gibi leşe gelen,
Annesinin vurduğu çocuk gibi,
Göz yaşı akıtıp,
Giriverdiler galeyana gelip,

Alaman attan tüşüştü,
Aralaş işi bütüştü.
Bagış baştap kep aytıp:
«Kalbay baarıñ kaytıp ket,
Koe berdi Bagış – dep,
El-curtuña aytıp ket.
Atı, tonuñ, kuralıñ
Kaltırbay baarın alıp ket.
Eeriñdin kaşın taanıp ket,
Bütkül baarıñ kalbay ket,
Eliñe aman barıp cet.
Ket, ceriñe kektin!-dep,
161
Men cerime kettim»- dep,
Cürüp ketti attanıp,
Bayteke eerçip şattanıp.
Aytıp bardı Bayteke,
Cedigerge maktanıp.

TOLTOYDUN BEŞİK TOYU,
KIRK KARAKÇININ DÜRBÖLÖÑÜ

Carım cılça cay aldı,
Canı cırgap caylandı.
Er Bagıştın ayalı,
Gülayım erkek töröp salganı.
Aga Toltoy at koyup,
Beşik toygo er Bagış
Beş, altı cüz mal soyup.
Balaluu baatır boldu - dep,
Baarı keldi el tolup.
Celege baylap, bee koyup,

İnsanlar attan indiler.
İşi birlikte bitirdiler.
Bagış söz söylmeye başlayıp:
“Hepiniz geri gidin,
Gönderiverdi Bagış deyip,
Halkınıza gidip söyleyin.
Atı, giyimi, silahınızı,
Hepsini alıp gidin.
Eyerinizin kaşını tanıyıp gidin,
Kimse kalmasın hepiniz gidin,
Ülkenize sağ salim yetişin.
Gidin, memleketinize gidin! deyip,
161
Ben muradıma erdim” deyip,
Atına binip yürüyüp gitti,
Bayteke yanında sevinip.
Söyleyivedi Bayteke,
Cediger’e övünüp.

TOLTOY’UN BEŞİK TOYU,
KIRK HARAMİNİN İSYANI

Yarım yıl kadar dinlendi,
Canı rahat edip dinlendi.
Yiğit Bagış’ın eşi,
Gülayım erkek çocuk doğurdu.
Ona Toltoy adını verip,
Beşik toyuna er Bagış,
Beş altı yüz “mal” kesip,
Çocuklu yiğit oldu deyip,
Bütün halk geldi doluşup.
Göndere kısrak bağlayıverip,

Cergeley tartıp, el konup.
Cegeni appak may bolup,
Samoordo kızıl çay bolup.
Carım ay cakşı kamındı,
Bar caragın büt kıldı.
Meymankana üylörgö,
Aksakalın tüşürdü,
Bee soyup sıylap kütündü.
Beldüü Bagış er neme,
Cedigerdin zaldarın,
El içinde bayların,
Tak aytçu kebi şarların,
Kızmat kılçu baldarın,
Kımızdan berip, et berip,
Ebegeysiz köp berip,
Uy müyüz tartıp olturup,
Oşondo Bagış munu aytat:
«Oy, kalayık,- dep aytat.
Bagıştın aytar bir sözüm,
Baarıñar körüp turasıñ,
Keñeşim bar silerge,
Munu kanday kılasıñ?
Cıyırmaga caşım cetkenden,
Oşondon beri karata,
Olcodo bolduñ, Cediger.
162
Talaa-tüzdö cürçü elek;
Kaldaygan şaarga ee bolduñ,
Karçaşıp kelgen ar kimge,
Katardan kalbay, Cediger,

Yerleştirip çekip, halk durup,
Yedikleri bembeyaz yağ olup,
Semaverde kızıl çay olup.
Yarım ay boyunca iyice hazırlandı,
Bütün silahlarını topladı.
Misafirhaneye evlere,
Aksakalı indirdi,
Kısrak kesip ağırlayıp hazırlandı.
Güçlü Bagış yiğittir.
Cediger'in zararlılarını,
Halk içinde zenginlerini,
Sözünü açıkça söyleyenlerini,
Hizmet edecek çocuklarını,
Kımızdan verip et verip,
Eksiksiz çok verip,
İneği boynuzundan çekip oturup,
O zaman Bagış şöyle söylüyor:
"Hey, millet, deyip söylüyor.
Bagış'ınızın söyleyecek bir sözü var,
Hepiniz görüp durun,
Bir düşüncem var sizin için,
Buna ne dersiniz?
Yaşım yirmiye ulaştığından,
O zamandan bugüne dek,
Ganimet içindeydiniz, Cediger.
162
Vadide-düzlükte yaşar idik;
Kocaman bir şehriniz oldu,
Gelip dövüşen herkese,
Diğerleri gibi, Cediger,

Karmaşkanda teñ bolduñ.
Cüktögönüñ nar bolduñ,
İçkeniñ kızıl çay bolduñ.
Cardık cok tegiz bay bolduñ,
Eç nerseden kemiñ cok,
Koluñda tegiz bar bolduñ.
Caşım kırktan aşkanda,
Er balaluu men boldum.
Aldında balam cok ele,
Arkasında bolobu,
Aruu basıp, bit buup,
Abiyrim ketip kalambı?
Añgıça, kalkım, el bolso,
At ceter cerden kaltırbay,
El çıkırsam bolobu?
Bar düynömdü çaçayın,
Bardık elge aytayın.
Belime tañuu bolsoñor,
Toy bereyin atayın.
Er ortonu bolgondo,
Erkek bala körüpmün.
Eli-curtum ılgagın,
Ilayıkpı uşunum?
Bagış mende ne arman,
Arkamda kalsa tukumum!
Elime salam keñeşim,
Toy berişim, berbesim.
Kelip kalsa çır tabat,
Mañguldar toygo kelbesin.
Açık keñeş bergin» -dep,

Savaşlarda galip geldin.
Yüklediğiniz deve oldu,
İçtiğiniz kızıl çay oldu.
Emir veren yok, kendin zengin oldun.
Hiç kimseden eksiğiniz yok,
Elinizde her şey var idi.
Yaşım kırkı geçince,
Erkek babası oldum.
Ondan önce oğlum yok idi,
Ondan sonra olur mu?
Bomboş oturup, sıkıntı basıp,
Rezil mi olayım?
Eğer halkım halk ise,
At ulaşır mesafeden,
Halkı çağırsam olur mu?
Bütün varımı saçayım,
Bütün halka söyleyeyim.
Bana destek olursanız,
Toy vereyim özellikle.
Tam orta yaşa gelince,
Erkek çocuk görmüşüm.
İlim-halkım bakın,
Layık mı yaptığım?
Bagış daha ne ister,
Arkamda kalsa soyum!
Halkıma fikrimi söylerim,
Toy verişim, vermeyişim,
Geliverse kavga bulur,
Moğollar toya gelmesin,
Açıkça söyleyiverin” deyip,

Bütürdü Bagış bar kebin.
Köp cıyılgan Cediger,
Birin-biri karadı.
Tura kaldı ordunan,
BayBagış degen manabı:
«Han Bagış salsa keñeşin,
Karap baarıñ kalasıñ.
Men aytamın bilgenim,
Baarıñ süylö bilgeniñ.
Bagış atka minelek,
Başta cürdük, Cediger,
163
Tıştan tapkan malıñ cok,
Kolundagı barındı,
Koroodogu malındı,
Kol sunganga berdiñer.
Bagış atka mingeni,
Tirüü ketken bolbodu,
Tepsep seni kelgeni.
Çıçkak ulak, cetim tay,
Tışka çıgım berbedi.
Say-sayda cürgön sanda cok,
Salgan şaar tam boldu,
Saygan kalıñ bak boldu.
Kümüşüñ çirip köñ boldu,
Baylıgıñ kimden kem boldu?
Kiygeniñ kızıl şay boldu,
Kımızıñ şirin bal boldu.
Kazanga capsa cebediñ,
Kaymakka bışkan nan boldu.

Bitirdi Bagış tüm sözünü.
Yığılan bütün Cedigerliler,
Birbirlerine baktılar.
Kalkıverdiler yerlerinden.
BayBagış denen “manab”ı:
“Han Bagış söylese düşüncesini,
Hepiniz bakakalırsınız.
Ben söyledim bildiklerimi,
Siz de söyleyin bildiklerinizi.
Bagış daha ata binmeden,
En başta yürüdük Cediger,
163
Yolda bulduğunuz “mal”ınız yok,
Elinizdeki varınızı,
Ağıldaki “mal”ınızı,
Elini uzatana verdiniz.
Bagış ata bineli,
Sağ giden olmadı,
Seni ezip geleni.
Sıçan oğlak, yetim tay bile,
Dışarıya zarar vermedi.
Saya saya tükenmez,
Kurduğun şehir tam oldu,
Diktiğin sayısız bağ oldu.
Gümüşün kararıp maden oldu,
Zenginliğin kimden eksik oldu?
Giydiğin kızıl ipek oldu,
Kımızın şeker bal oldu.
Kazana kapatsan yemeden,
Kaymakla pişen ekmek oldu.

Keliniñ kaymak calabay,
Baldarıñ mayga karabay.
Cardıñ cok, calpıñ bolduñ bay,
Açılıp köönüñ bolduñ cay.
Çayga koşup içkeniñ,
Şeker, şerbet, sarı may.
Balaluu Bagış boluptur,
Cakşı tilek işine,
Toy bereli tartınbay.
Köp cerden kişi çakırıp,
Köp üy tigip salalı.
Üy tikkende cön tikpey,
Kimdin üyü degindey.
Kızıl-tazıl boo baylap,
Tötögölöp üzük caap,
Tuştuk tartıp saymalap,
Kooz çırmap, çiy kalap,
Sancırgalap tigeli.
Bagıştın cakşı tilegi,
Tike turup bereli.
Bagıştın uulu bolso da,
Bizge kalçuu belegi.
Öyüz-büyüz katarlap,
Eşikteri mandaylaş,
Çoñun çoñço bir başka,
Kiçigin kiçik bir başka,
Kırka tigip salalı.
164
Cay-cayına orundap,
Caraştırıp alalı.

Gelinin kaymak yalamadan,
Çocukların yağa bakmadan.
Yarınız değil, herkes oldu zengin.
Açılıp gönlün oldun rahat.
Çaya koyup içtiğin,
Şeker, şerbet, sarı yağ.
Bagış, erkek babası olmuştur,
İyi dilek işine,
Toy verelim çekinmeden.
Çok ülkeden kişi çağırıp,
Çok ev kuruverelim.
Ev kurarken öylesine dikmeyelim.
Kimin evi belli olsun diye,
Allı kırmızılı ip bağlayıp,
“Üzük” örtüp süsleyip,
“Tuştuk” çekip işleyip,
Güzelce büküp, “çiy” ile bağlayıp,
Süsleyip dikelim.
Bagış’ın iyi dileği,
Onun yanında duralım.
Bagış’ın oğlu olsa da,
Bize kalacak hediyesi.
O taraf bu taraf sırayla,
Eşikleri karşı karşıya,
Büyüklüğü bilmek bir başka,
Küçüklüğü bilmek bir başka,
Sıra sıra dikiverelim.
164
Yerli yerine yerleşip,
Güzelce yapalım.

Erkek-katın, karı-caş,
Kelin-kesek, kız-kırkın,
Ulan-uşak baarı caş,
Apiyimdin gülündöy,
Türdöp sonun kiyinsin.
Tüşkö kirbes boldu - dep,
Baylıgıñ elge bilinsin.
Bir üygö beşten alalı,
Konok alçuularıbız.
Ekiden üy tigeli,
Bir üydö bolsun konoktor,
Üy-bülö bolsun bir üydö.
Ekiden samoor bir üydö,
Epçi cakka koyulsun,
Kelinderiñ kapşıtta,
Berüçü kızday çoyulsun.
Soygonuñ semiz bee bolsun,
Koy arıgın soybogun.
Taarıngan konok bolbosun,
Kumalak, keşte, çakmagıñ,
Kamdap koygun baarısın.
Çatıraş bolsun ar üydö,
Konoktor oyun oynosun.
Ortosunda tört üydün,
Ordonu salıp sen koygun.
Oñ keltirip on üygö,
Selkinçekti ornotkun.
Üygö çılbır baylaba,
Kada ornotup, kerme sal,
Üyüñdün arka cagına.

Erkek-kadın yaşlı-genç,
Gelinlik kızlar, genç kadınlar,
Oğlanlar, çocuklar hepsi genç,
Afyondan keyiflenmiş gibi,
Nakışlayıpiyi giyinsin.
Rüyaya bile girmez oldu deyip,
Beyliğin halkça bilinsin.
Bir eve beşer tane alalım,
Misafir alacağız.
İkişerli ev dikelim,
Bir evde misafirler olsun,
Bir evde aileler olsun.
İkişer semaver olsun bir evde,
Harem tarafına konsun,
Gelinleriniz “kapşıt”ta,
Verilecek kız gibi dikilsin.
Kestiğiniz semiz kısrak olsun.
Zayıf koyun kesmeyin.
Darılan misafir olmasın,
“Kumalak”, “keşte”, “çakmak”ı,
Hazırlayıp koyun hepsini.
Satranç olsun her evde,
Misfirler oyun oynasın.
Dört evin ortasında,
Sen “ordo”nu kur.
Ayarlayıp on eve,
Salıncağı kurun.
Eve yular bağlama,
Çivi çakıp, iple bağla,
Evin arka tarafına.

Üzülböy tursun kımızıñ,
Sarı nabat, kant, çayıñ.
Konoguñdun aldında.
Cetisuuda Cediger,
Eki cüzdön üy tikkin,
Bir miñ tört cüz üy bolsun.
Baatır Bagış baştagan,
Kalaalıktın üylörün,
Katarga albay koyuñar.
Tak cıyırma kün degiçe,
Kamdanıp baarıñ boluñar.
Kabar kılçu cerlerin,
Bagıştın koygun erkine.
165
Kulak salsañ, köpçülük,
Baybagış menin kebime».
Baybagış aytkan bu kepke,
Baarısı makul boluştu.
Çakıra turgan kişini,
Er Bagışka koyuştu.
Kün cıyırma bolgunça,
Kalıñ kara Cediger,
Külgündörün büktöşüp,
Körktüü cügün cüktöşüp,
Kara körpö köldölöñ,
Bayandoz kabat büktögön,
Kelip konup boluştu.
Baytekeni canına,
Çakırıp alıp er Bagış,
Keñeş kılıp kep salıp,

Eksilmesin hiç kımızın,
Sarı şeker, kesme şeker, çayın,
Misafirlerin önünde.
Yedisu'da Cediger,
İki taraftalı ev dikin,
Bin dört yüz ev olsun.
Yiğit Bagış başta,
Şehirlilerin evlerini,
Hesaba almayın.
Tam yirmi gün denince,
Hepsini hazırlayıverin.
Haber verilecek yerleri,
Bagış'ın kendisine verin.
165
Kulak verseniz halkım,
Baybagış benim sözüme,
Baybagış'ın söylediği bu sözü,
Hepsi uygun gördüler.
Çağrılacak kişileri,
Yiğit Bagış'a bıraktılar.
Yirmi gün olunca,
Kalabalık asil Cedigerliler,
Süslenenler sarıp sarmalayıp,
Güzel yükünü yükleyip,
Kara kuzu postundan,
"Bayandoz"kat kat sarıp,
Gelip konuverdiler.
Bayteke'yi yanına,
Çağırıverip er Bagış,
Düşünüp söz söyleyip,

Toygo kelçü kişige,
Baarısına kat cazıp,
Cıyırma kündö toyuma,
Kelip bergin - dep cazıp.
Keyit menen Izardı,
Çayçüy menen Bukardı,
Koroson menen İspandı,
Küllü catkan Şañkaydı,
Lamdın beli Kıymanı,
Boz üy tikken Kıybanı,
Badakşan, Balık, Düyşömbü,
Küllü Tacik köp eldi,
Altı-Şaar, Anciyan,
Kaşkarda Kırgız, Kıpçaktı,
Baarısına kat cazdı.
Sarıkul, Toyun kıştaktı,
Ketmen-Töbö, At-Başı,
Andagı Kırgız baarına,
Keñ Isık-Köl boyuna,
Ürbü, Agış çoñuna.
Almatıda Kazaktın,
Han Muzburçak zoruna.
Atayın adam ciberdi,
Aydarkan, Kökçö tobuna.
Akbalta, Cakıp, Şıgayga,
Camgırçı menen Tekeçi,
Kırgızdardın tobuna.
Ayrım cazdı kagazın,
Arstan Manas baatırga:
166

Toya gelecek kişilerin,
Hepsine mektup yazıp,
Yirmi günde toyuma,
Geliverin diye yazıp,
Keyit ile Izar'ı,
Çayçüy ile Buhara'yı,
Horasan ile İsfehan'a,
Bütün Şañkay vadisini,
Lam'ın belindeki Kıyman'ı,
Boz ev diken Kıyban'ı,
Bedahşan, Balık, Duşenbe,
Bütün kalabalık Tacik halkına,
Altı-Şehir, Anciyan,
Kaşkar'da Kırgız, Kıpçak'a,
Hepsine mektup yazdı.
Sarıkul, Toyun, Kıştak'a,
Ketmen-Töbö, At-Başı,
Oradaki Kırgızlar'ın hepsine,
Büyük Isık-Göl boyuna,
Ürbü, Agış büyüklerine,
Almatı'da Kazakların,
Yiğidi, Han Muzburçak'a,
Özellikle adam gönderdi,
Aydarkan, Kökçö boyuna.
Akbalta, Yakup, Şıgay'a,
Camgırçı ile Tekeçi,
Kırgızlar'ın hepsi.
Ayrı ayrı yazdı kağıtları,
Aslan Manas yiğide.
166

Çakırdım toygo kelip ber,
Kökcal Manas baatır şer.
Baştap kelgin baldarıñ,
Padışa Bakay kemenger.
Kırgıl, Çubak baarıñar,
Kırk baatırdın baarı bar.
Tamaşa körüp ketkile,
Bagıştın berer toyu bar».
Kıçırgan cerdin baarına,
Çıkırıp kele kaluuga,
Eki cüz elüü kişini,
Çaptırıştı tuş-tuşka.
Baarına kabar salıştı,
Barabız degen kişiler,
Kabarçıga koşulup,
Kaldayıp cönöp kalıştı.
Bayteke özü kabarga,
Manas şerge barışı.
Barsa Manas cok eken,
Karılop menen betteşip,
Taşkenge ketip kalışı.
Ordosuna kat taştap,
Tabalbay baatır Manastı,
Tekeçi, Şıgay, Camgırçı,
Bay Cakıp, Balta çaldardı,
Beş cüzçö kişi cardaşıp,
Bayteke cönöp kalışı.
Cakşı-caman aralaş,
Handar keldi bul toygo.
Kaarınan kişi cadagan,

Çağırdım toya geliver,
"Kökcal" yiğit aslan Manas,
Çocuklarınla beraber gel.
Padişah, akıllı Bakay,
Kırgıl, Çubak hepsi,
Kırk yiğidin hepsi var.
Eğlenceyi görüverin,
Bagış'ın vereceği toyu var."
Kaynaşan yerin hepsine,
Gelip kalmaya çağırıp,
İki yüz elli kişiyi,
Gönderdi her tarafa.
Hepsine haber gönderdiler,
Gideriz diyen kişiler,
Haberciye katılıp,
Çıkıp gidiverdiler.
Bayteke kendisi habere,
Aslan Manas'a kavuşmaya.
Gitse Manas yok imiş,
Karılop ile karşılaşıp,
Taşkent'e gidiverdiler.
"Ordo"suna mektup bırakıp,
Bulmadan yiğit Manas'ı,
Tekeçi, Şıgay, Camgırçı,
Bay Yakup, Balta ihtiyarları,
Beş yüz kadar kişi sırada,
Bayteke yürümeye başladı.
İyi-kötü birlikte,
Hanlar geldi bu toya.
Hiddetinden korkulan,

Candar keldi bul toygo.
Karagan kişi korkkunday,
Kürzülörü bir toodoy,
Balban keldi bul toygo.
Kalıñ eldi baştagan,
Zaldar keldi bul toygo.
Toksondon aşa karıgan,
Uulunun uulun taanıbay,
Tukumu cüzdön aşkandan,
Abışka, kempir eerçişip,
Çaldar keldi bul toygo.
Baarı kemer kurçangan,
Cıldızday közdö ot cangan,
Baldar keldi bul toygo.
Attan artık dañkaygan,
167
Körgön kişi tañ kalgan,
Ak maralday şañkaygan,
Kunan keldi bul toygo.
Beş kökül kızdan kança öydö,
Muñaybagan muz belden,
Cuban keldi bul toygo.
Kiyimderi caraşkan,
Kanday bende eken - dep,
Kişinin baarı karaşkan,
Cazgı kelgin turnaday,
Eerçişe basıp çubaşkan,
Caşıl moyun ördöktöy,
Cakşınakay çüröktöy,
Kümbözgö tartkan süröttöy,

Canlar geldi bu toya.
Gören kişinin korktuğu,
Gürzleri dağ gibi,
Pehlivan geldi bu toya.
Kalabalık halkı yöneten,
Seçkinlergeldi bu toya.
Yaşı doksanı geçen,
Oğlunun oğlunu tanımayan,
Nesli yüzü aşandan,
Yaşlı, kocakarı yan yana,
İhtiyarlar geldi bu toya.
Hepsi kemer takınmış,
Gözlerinde yıldız gibi ateş yanan,
Gençler geldi bu toya.
Attan fazla koşturan,
167
Gören kişi şaşıran,
Ak geyik gibi gürültü çıkaran,
“Kunan” geldi bu toya.
Evdeki nişanlı kızlardan,
Tasasız, buzlu yamaçlardan,
Dilber geldi bu toya.
Giyimleri yakışan,
Nasıl insanlarmış deyip,
Herkesin bakıştığı,
Baharda gelen turna gibi,
Yan yana sıra sıra yürüyüp,
Yeşil boyunlu ördek gibi,
İyi güzel “çürök” gibi,
Türbeye asılan resim gibi,

Körgöndün için küygüzgön,
Kükük menen Zeyneptey
Kızdar keldi bul toygo.
Badana tigip ton bıçkan,
Ok ötpös olpok şırıtkan,
Tuştuk casap saymalap,
Cibek menen çiy çırmap,
Beldemçi cerde çubalıp,
Barınça kiyip çatırap,
Uzdar keldi bul toygo.
Köynöktün kiygen koozunan,
Çıtıragan boz ulan,
Kalbay keldi bul toygo.
Saymaluu kalpak, cargak şım,
Içkırı cibek kırk muun,
Tebeteyi çoktuudan,
Bozoy keldi bul toygo.
Tañ atkıça kakşagan,
Basılbay caagı cañşagan,
Komuzuna çok takkan,
İçegiden kıl tartkan,
Bir küünü çertse başınan,
Cüz elüüçö buulantkan,
Tizesi menen teñ kılıp,
Kızıl kurun çubaltkan,
Irçı keldi bul toygo.
Kıl kıyagın muñkantkan,
Ukkandın baarın sızdatkan,
Kıldat keldi bul toygo.
Tiktegenin cazbagan,

Görenin içini yakan,
Kükük ile Zeynep gibi,
Kızlar geldi bu toya.
Zırh dikip giyisi biçen,
Ok geçirmez kaftan sırıyan,
"Tuştuk" ile işleyip,
İpek ile "çiy" sarıp,
"Beldemçi"si yerde sürüklenip,
Yürüdükçe ses çıkaran,
Hünerliler geldi bu toya.
Şık gömleğini giyen,
Hışırdatan boz oğlan,
Bile geldi bu toya.
Nakışlı kalpak, altın şalvar,
İpek uçkuru kırk boğum,
Başlığı yüksek,
Delikanlı geldi bu toya.
Tan atana kadar konuşan,
Çenesi kapanmaya yanaşmayan,
Kopuzuna püskül takan,
İçinden kıl çeken,
Bir küyçalsa başına,
Yüz elli kadar bağlanan,
Dizine kadar uzatıp,
Kızıl kuşağınısürükleyen,
"Irçı" geldi bu toya.
Zarif "kıyak"ını inleten,
Tüm duyanları sızlatan,
Usta geldi bu toya.
Baktığına daha da bakan,

Aytkan sözdön kaytpagan,
168
Tilinde çıkkan söölü bar,
Sözündö tamga, möörü bar,
Sınçı keldi bul toygo.
Ürtüktöp porum çaptırgan,
Moynuna tumar taktırgan,
Balasınday asırap,
Üy içinde baktırgan,
Külük keldi bul toygo.
Argımak çalış toburçak,
Cüyrük keldi bul toygo.
Eki eerdi cetişpey,
Kamanday tişi arsaygan,
Tüyrük keldi bul toygo.
Tenine temir tiybegen,
Bürük keldi bul toygo.
Kalkanı kara temirden,
Tuulgasın çoyun uyutkap,
Kiygeni çıncır küröökö,
Badanasın camıngan,
Baatır keldi bul toygo.
Atayın altın kurgan tak,
Başına taacı tagıngan,
Ürpöktöp ükü sayıngan,
Handar keldi bul toygo ...
Kelgender tüşüp kalıştı,
Bölünüp beşten konokko,
Eldi bölüp alıştı.
Tokson uruu köp elden,

Söylediği sözden dönmeyen,
168
Dilinde çıkan siğili olan,
Sözünde damga, mühürü olan,
Kahin geldi bu toya.
Örtünüp endamını gösteren,
Boynuna muska taktıran,
Çocuğu gibi büyütüp,
Ev içinde baktıran,
Yörük geldi bu toya.
Kuvvetliye benzeyen “toburcak”,
“Cüyrük” geldi bu toya.
İki eğeri yetişmeyen,
Yabani domuzu gibi dişini gösteren,
Kalın dudaklı geldi bu toya.
Tenine demir değmemiş,
“Bürük” geldi bu toya.
Kalkanı kara demirden,
Miğfer demirden yapılmış,
Giydiği zincirli cebe,
Zırhını takınan,
Yiğit geldi bu toya.
Özellikle altından yapılmış taht,
Başına tac takınan,
Kabarık “ükü” takınan,
Hanlar geldi bu toya.
Gelenler iniverdiler,
Beşer beşer bölünüp evlere,
İnsanları ayırıverdiler.
Doksan boy bunca halktan,

Tolup konok kalganı.
Miñ bir türdüü aş berip,
Toy tartuusu küç aldı.
Añgıçaktı kamınıp,
Çabuuga attı çubattı.
Toy toylop toygo tolgonu,
Tokson miñ aşuun el boldu.
Tomoyuldun beline,
Tuunu sayıp koygonu.
Sapattan ötkön çapkap at,
Miñ toguz cüz bolgonu.
Altı kündük cer eken,
Baygege saygan kara mal,
Solop koygon koroogo,
Keldi baarı çogulup.
Ubaylının kısıkka,
Bölümçülör barıştı.
169
Baygeni bölüp salıştı.
Beş cüz elüü beş atka,
Bayge maldı sayıştı.
Bilermender bölüştü,
Bir miñ cılkı, üç miñ koy
On cambı kümüş, cüz altın,
Baş baygeden körüştü.
Oonabaska sayganı,
Tört tülüktön tört toguz,
Ak kümüş cambı bir bolup,
Kanday arbın bayge - dep,
Ukkan canga düñ bolup.

Dolup misafir oldular.
Binbir türlü aş verip,
Toy ikramı arttı.
O zaman hazırlanıp,
Binilecek atları yürütüp.
Toyda ağırlanıp toya gelenler,
Doksan binden fazla insan geldi.
Tomoyul geçidine,
“Tuu”larını dikiverdiler.
Sayılmayacak kadar çok at bağlayıp,
Bin dokuz yüz oldular.
Altı günlük yer imiş,
“Bayge” için ayrılan cins “mal”ı,
Doldurup ağıla koyduğu,
Geldi hepsi toplanıp.
Nezaketlerini bırakıp,
Bunu idare edenler gittiler.
169
Ödülleri bölüp dağıttılar.
Beş yüz elli beş atı,
Ödül olarak ayırdılar.
İtibarı olanlar bölüştü,
Bin “yılkı”, üç bin koyun,
On “cambı” gümüş, yüz altın,
Baş ödül olarak kararlaştırıldı.
Debelenmeden duranları,
“Tört tülük”ten “tört toguz”,
Ak gümüş “cambı” bir olup,
Nasıl çok ikram deyip,
Duyan kişiye şöhret olup.

Karap turup bayge alıp,
Süröböskö toktoşup,
Attı aydatıp ciberip,
Kayra tüşüp el konup,
At on kündö kelginçe,
Tañ tamaşa köp bolup.
Baatırlar çıgıp sayışıp,
Balbandar çıgıp alışıp,
Körüşüp cöölör tayışıp,
Alganı möröy alışıp,
Aldırgan kuru kalışıp.
Ulak tartıp köpçülük,
Köbünün kolu karışıp.
Çatıraş, korgool, çakmagın,
Ar kayda oynop top bolup,
Baarısında bayge bar,
Baygesiz neme cok bolup.
Ordonu salıp taştadı,
Upayı bar bir çette,
Türdüü oyun baştadı.
Akındarı Kırgızdın,
Erinbesten aytkanı,
Carışıp neçen mergender,
Cambı atıp catkanı!
Teñge eñgen caştar andan köp,
Cardap turat kız-kelin,
İtelgidey kara köz.
Kıl kıyaktı alışıp,
Karagaydın çayırına,
Kıldı tartıp salışıp,

Bakakalıp ödülü alıp,
Bitiş çizgisinde hep birlikte durup,
Atı sürüp gönderip,
Tekrar inip halk gelip,
At on günde gelince,
Gülme, eğlence çok olup,
Yiğitler çıkıp dövüşüp,
Pehlivanlar çıkıp güreşip,
Yayalar görüşüp tartışıp,
Alanlar ödül alıp,
Alamayanlar eli boş kalıp.
“Ulak tart”ıp hepsi,
Çoğunun eli karışıp,
Gürültü, patırtı, “çakmak”ı,
Her yerde oynayıp toplanıp,
Hepsinde ödül var,
Ödülsüz kimse yoktu.
“Ordo”sunu kuruverdi,
“Upay”ı var bir tarafta,
Türlü oyun başladı.
Kırgız akınlarından,
Erinbes’in söylediği,
Yarışıp nice avcılar,
“Cambı” atıp durmakta!
“Teñge ,eñg”oynayan gençler ondan çok,
Sıraya dizilip kız-gelin,
“İtelgi” gibi kara göz.
“Kıyak”larını alıp,
Karagay düzlüğüne,
Yay çekip bırakıp,

Kımızdan cutup koyuşup,
Kıyakçılar tartışıp.
Kız-kelinder bölünüp,
Selkinçek teep bulaktap,
Selkiler elge körünüp,
Saamay çaçı celbirep.
Zakımday cüzü melmirep.
Kunduz içik, suusar börk,
Zalkaygan neçen han cüröt.
Aldıñkı eerdi kebersip,
Muñayıp sözdön erinip,
Teñsinbegen kızdardı,
Mırzalar turat kerilip.
At keler maalı boldu - dep,
Elge kabar berilip,
Tülök baylap, at çapkan,
Küyüp içi calın çok.
Oyununda Kırgız curtunun,
At çapkandan kızık cok.
Tomoyuldun beline,
Keldi baarı dübüröp,
Tokson miñ kişi düñgüröp.
Çañ körüñdü añgıça,
Çapkan attan birindep.
Baybiçenin Tuuçunak,
Bay Cakıp minip barıptır.
Oşol künü Tuuçunak,
Şamal kuup cetkisiz,
Kanattuudan cagalmay,

Kımız içip dövüşüp,
"Kıyak"çılar çekişip.
Kız-gelinler ayrılıp,
Salıncakta sallanıp,
Dilberler herkese görünüp,
Örgülü saçları dalgalanıp.
Yüzleri serap gibi parlayıp.
Kunduz içikli, su samuru kalpaklı,
Gösterişli nice han yürüyor.
Önündekilerin dudakları kuruyup,
Söz söylemekten sıkılıp,
Kendine denk görmedikleri kızları ise,
Beyler alıyor kurumlanıp.
Atların gelme vakti deyip,
Halka haber verilip,
"Tülök" bağlayıp, at yarıştıran,
Üzülüp içi çok yanan.
Kırgız yurdunun eğlencesinde,
At yarıştırandan eğlenen yok.
Tomoyul geçidine,
Hepsi geldi gürültüyle.
Doksan bin kişi uğuldayıp.
Toz göründü o zaman,
Yarışan atları birer birer.
"Baybiçe"nin Tuuçunak'ına,
Bay Yakup binivermiştir.
O gün Tuuçunak'a,
Rüzgar yetişemedi.
Kanatlılardan "cagalmay",

Uçup kaçıp ketkisiz.
Suulugu cerge salınıp,
Tulpar külük Tuuçunak,
Tört ayagın teñ taştap,
Bir sekirese Tuuçunak,
Kırk kulaç cerdi arıştap.
Üstündögü balanın,
Tizginge kolu karışat.
Arkasınan çıkkan çañ,
Cöö tumanday cazılat.
Kara temir oozduk,
Kömököydö karsıldap.
Ördöktöy moynu uzarıp,
Örttöy közü kızarıp,
Üstündögü balası,
Manastap uraan çuu salıp.
Tüş carım murun aldında,
Tuuçunak çıgıp al barıp,
On cambı kümüş, cüz altın,
171
Cakıp özü alıptır.
Üç miñ koydu soogat - dep,
Ar kimge berip salıptır.
Miñ cılkını Cakıp Bay:
«Sen da Kırgız uulusuñ,
Toyuña selbik bolsun» - dep,
Bagışka aytıp kalıptır.
Bayge menen Bay Cakıp,
Dalaydın köönün alıptır.
Katagandın Koşoyu,

Uçup onu geçemedi.
Sulu toprağa düşüp,
“Tulpar” koşu atı Tuuçunak,
Dört ayağını birden basıp,
Bir zıplasa Tuuçunak,
Kırk kulaç yeri arşınlayıp.
Üstündeki gencin,
Dizgindeki eli gevşeyip.
Arkasından çıkan toz,
Yürüyen duman gibi yayılıyor.
Kara demirden ağızlık,
Söylerken çatırdayıp.
Ördek gibi boynu uzayıp,
Gözü ateş gibi kızarıp,
Üstündeki yiğit,
Manas deyip “uraan” atıp,
Öğleye doğru,
Tuuçunak çıkıp o gidip,
On “cambı” gümüş, yüz altın,
171
Yakup kendisi almıştır.
Üç bin koyunu hediye diye,
Herkese verivermiştir.
Bin yılkıyı Yakup Bay:
“Sen de Kırgız soyundansın,
Toyuna katkı olsun” diye,
Bagış’a söyleyivermiştir.
Hediye ile Bay Yakup,
Hepsinin gönlünü almıştır.
Katagan’ın Koşoy’unu,

Bay Cakıp baştap Kırgızdı,
Al künü konok alıptır.
Bagış, Cakıp, alp Koşoy,
Aytışıp sözgö kanıptır.
Toy taradı, el ketti,
Ayıl ayılına cetkeni.
Caşırınbayt Bagıştın,
Cana çıgat kepteri.
Tüştük batış cagında,
Keyit, Izar elderi,
Köp cıldan beri cerdedi.
Kırk karakçı degen bar,
Eldin alı kelbedi.
Keyit, Izar, Koroson,
Neçen colu kol cıynap,
Karçaşıp cürüp alarga,
Takır alı kelbedi.
Kırk karakçı atandı,
Kara toodon cay aldı.
Çıgarbay eldi çekege,
Cetken cerde taladı.
Katın alat, kız alat,
Aldın üç ay urunat.
Arka cagın beş kündön,
Kayra eline kaytarat.
Semizden tandap mal alat,
Baarın soyup cep alat.
Kiyim alat, pul alat,
Caraganın kiyişet,
Carabasa örttöşöt.

Kırgız'ı yöneten Bay Yakup,
O gün misafir etmiştir.
Bagış, Yakup, yiğit Koşoy,
Söyleşip söze doymuşlar.
Toy dağıldı, halk gitti,
Köylü köyüne gitti.
Gizlenmeden Bagış'ın,
Yine çıkıyor sözleri.
İkindi vakti geldiğinde,
Keyit, Izar halkları,
Uzun yıllardır ikamet eden.
Kırk harami dedikleri var,
Kimsenin gücü kalmadı.
Keyit, Izar, Horasan,
Bir çok defa asker toplayıp,
Dövüşüp yürüyüvermeye,
Artık güçleri kalmadı.
Kırk haramiler ata bindi,
Kara dağdan toprak aldı.
Çıkarmadan halkı sınırdan,
Yetiştiği yerde yağmaladı.
Kadın alıyor, kız alıyor,
Ön tarafta üç ay çarpışıyor.
Arka tarafında beş günde,
Tekrar memleketine döndürüyor.
Semizinden seçip "mal" alıyor,
Hepsini kesip yiyiveriyor.
Giyim alıyor, para alıyor,
İşe yarayanları giyiyor,
Yaramayanları yakıyor.

Erteden keçke col tosot,
Colukkandı okşotot.
Elge berbeyt tınçtıktı,
Keltirip turat tınç elge,
Keregi cok kırsıktı.
172
Kırk karakçı birigip,
Kıyın boldu bul elge,
Oogan menen İspanga,
Kol salıp turat kee keede.
Alardı da ıylatat,
Igı menen birerde.
Koluna tiygen erlerdi,
Tilin keset biröönün,
Kolun keset biröönün,
Butun keset biröönün,
Kulagın keset biröönün,
Kolunan korduk kelerdin,
Çolok kılat keelerin.
Muncu kılat keelerin,
Muluk kılat keelerin,
Duduk kılat keelerin.
Çaç, sakalın büt culup,
Mulcuk kılat keelerin.
Adam kılbas iş kılat,
Oşentip cürüp bul itter,
Kırk karakçı atanat.
Taynı cok elge çır salat,
Oyunça boldu kırk doñuz,
Opsuz caman kıztalak,

Sabahtan akşama yol kesip,
Rastladığını perişan ediyor.
Halka huzur vermiyor,
Huzurlu memlekete getiriyor,
Gereksiz felaketi.
172
Kırk haramiler birleşip,
Eziyet ettiler bu halka,
Oogan ile İsfahan'a,
Asker gönderip ara sıra.
Onları da ağlatıyor.
Denk getirip bir zaman.
Ele geçirdiği yiğitlerin,
Dilini kesiyor birinin,
Kolunu kesiyor birinin,
Bacağını kesiyor birinin,
Kulağını kesiyor birinin,
Elinden gelen eziyeti,
Çolak bırakıyor bazılarını.
Sakat bırakıyor bazılarını,
Kulaksız bırakıyor bazılarını,
Dilsiz bırakıyor bazılarını.
Saçını sakalını bütün yolup,
Kel bırakıyor bazılarını.
İnsanüstü iş yapıyor,
Bu nedenle bu itler,
Kırk haramiler olarak adlandırılıyor.
Habersiz halka kargaşa salıyor,
Oyun oynar gibi kırk domuz,
Kötülükte amansız geberesiler,

Kırk karakçı degende,
Uktabay elder tañ atat.
Kırk karakçı kuralıp,
Kıyınçılık bolgonu,
On beş cıl bolgon bolcolu.
Toydon murda er Bagış,
Ukpagan da, bilbegen,
Oşol toygo kelgende,
Keyittin eli süylögön.
Kırk karakçı kesepter,
Kılkıldap elder çubasa,
Karaandap cürüp kelişken.
Batalbagan kırk çoçko,
Köpçülükkö tiyişten.
Çekelep barıp kırk çoçko,
Cedigerdin çetinen,
Toygo ketip erleri,
Tıñ bülöödön kalbagan,
Bul ayıldan al toygo,
Köbünçö katın barbagan.
Bir cerde çoguu olturgan,
173
Tokson beş üylüü bar adam.
Eki kün örgüp ayılda,
Közgö cıluu körüngön,
Katından kırktı ılgagan.
Tört beeni soyup bışırtıp,
Cubay attı cıydırtıp,
Kırk katınga ekiden,
Seksen attı bir aldı.

Kırk haramiler denince,
Şaşırıp insanlar uyuyamıyor.
Kırk haramiler silahlanıp,
Sıkıntı çıkaralı,
On beş yıl olmuş neredeyse.
Toydan önce er Bagış,
Duymamış ve bilmemiş,
O toya geldiğinde,
Keyit halkı söylemiş.
Kırk haramiler külhanbeyleri,
Dalgalanıp halklar peşi sıra gitse,
Karanlıkta yürüyüp gelmiş.
Çekinmemiş kırk domuz,
Halka ilişmekten.
Kenardan gidip kırk domuz,
Cediger'in sınırından,
Toya gidip erleri,
İmkanı olan aileden geri kalmayıp,
Bu köyden o toya,
Pek çok kadın gitmemiş,
Bir yerde toplanıp oturan,
173
Doksan beş evli bir adam var.
İki gün kalıp köyde,
Göze hoş görünen,
Kadınların kırkını seçmiş.
Dört kısrağı kesip pişirtip,
Yavrusuz atları toplatıp,
Kırk kadına ikişer ikişer,
Seksen atı alıverdi.

Özdörü alıp kırk attı,
Cüz cıyırma at aldı.
Azık-tülük cüktöşüp,
Andan başka ondu aldı.
Ayıldan algan kırk katın,
(Okşoş emes adamzat)
Neçeni ıylap burkurap:
«Balam kaldı mında - dep.
Erim kaldı elde - dep,
Ata-enem da kaldı - dep,
Emi aylam ketti - dep,
Özögü küyüp ört bolup,
Ölügüñdü köröyün,
Alda kaydan keldi» - dep,
Kara candan tüñülüp,
Kapalangan katın bar.
«Atam kalsa üyü bar,
Enem kalsa eri bar,
Agam kalsa eli bar,
İnim kalsa malı bar,
Kara canım kar bolboy,
Ömürüm ötsö boldu» - dep,
Katkırıp cürgön katın bar.
Elin estep içi oorup,
Cerin estep caloorup,
«Cayım kanday bolor? – dep,
Candan toygon karakçı,
Erme çöl, een talaaga,
Bir tünü taştap koyor» - dep.
Caşoorugan cana bar.

Kendileri de alıp kırk at,
Yüz yirmi at aldı.
Yiyecek-içecek yükletip,
Ondan başka on daha aldı.
Köyden aldığı kırk kadın,
(İnsana benzemiyor)
Pek çoğu acı acı ağlayıp:
“Yavrum kaldı burada deyip.
Eşim kaldı memlekette deyip,
Annem-babam da kaldı deyip,
Şimdi çarem kalmadı deyip,
İçi ateş gibi yanıp,
Ölüsünü göreyim,
Nereden de geldiler” deyip,
Çıkası canından vazgeçip,
Kederlenenkadın var.
“Babam kalsa evi var,
Annem kalsa eşi var,
Ağabeyim kalsa memleketi var,
Kardeşim kalsa “mal”ı var,
Zavallı canıma kâr değil,
Ömrüm geçer oldu” deyip,
Kahkahayla gülen kadın var.
Halkını hatırlayıp içi acıyıp,
Vatanını hatırlayıp intizar edip,
“Halim nice olur? deyip,
Canından vazgeçmiş harami,
Issız çöl, boş vadiye,
Bir gece bırakıverir”deyip,
Dert yananı bile var.

Canına catıp bir tünü,
Can cerine kubanıp.
Caadınan çıgıp bar nerse,
Canaşa basıp buralıp.
Çıkmakçı bolso talaaga.
Eşik açıp çıgarıp.
Coolugun oñdop baylanıp.
174
Colum boldu bügün - dep,
Corgoloy basıp kıltıñdap,
Coruksungan cana bar.
Adamga upa kılabı,
Katından çıkkan mındaylar?!
Asli bular karakçı,
Attanıp çıgıp cönödü,
Ayılga catıp alalbay.
Karakçı algan kırk katın,
Kak oşonun içinde,
Kalkı üçün küygön bir katın.
Çoñdugu teke sakaday,
Karakçıga tüşkönü,
Kaygırbay da, muñaybay,
Kapalanbay, ıylabay,
Ce katkırıp külüp kubanbay,
Küyünböy da, süyünböy,
Unçukpay cürçü meltirep,
Anın atı Sakatay.
Altı künü karakçı,
Ayaldabay col basıp,
Aradan eki bel aşıp,

Yanına yatıp bir gece,
İnsan olarak sevinip.
Aklından çıkıp her şey,
Yan yana yürüyüp dönüp,
Çıkmak istese vadiye,
Eşiği açıp çıkarıp,
Baş örtüsünü düzeltip bağlayıp,
174
Kısmetim açıldı bugün deyip,
Yorga gibi yürüyüp işveli,
Endamlanan da var.
Adama pudra sürer mi,
Bunun gibi kadınlar?
Asıl bunlar harami,
Atına binip çıkıp gitti,
Köyde duramadan,
Haramilerin aldığı kırk kadın,
İşte onların içinde,
Halkı için yanan bir kadın.
İriliği teke görünüşlü,
Haramilerin eline düşünce,
Kederlenmeden ve tasalanmadan,
Üzülmeden, ağlamadan,
Ne de kahkaha atıp gülmeden,
Yanmadan sevinmeden,
Konuşmadan yürümekte göz alarak.
Onun adı Sakatay.
Altı gün haramiler,
Duraklamadan yol basıp,
Aradan iki geçit geçip,

Törttü keçip dayradan,
Kutulduk - dep, Kırgızdan,
Kurdap tüşüp bir cerge,
Kur semizden ılgaşıp,
Talaaga soyup bir beeni,
Tamaşaga batkanda,
Melcep kelgen Sakatay,
Iñgayluu colun basarga,
Ilaacı bolso kaçarga,
(Etek kirim keldi – dep,
Karakçılar ayıldan,
Ilgap munu alganı,
Bolboy cürgön catarga)
«Bügün kirim basılıp,
Kalıpmın erdi sagınıp,
Suuga cuunup kelsem» - dep,
Uruksat alıp cataarda,
Ay karañgı, kün bürkök,
Közgö saysa körünböyt.
Keldi dep ıgı kaçarga,
Asta barıp Sakatay,
Akkan suunun boyuna,
Bolboy eerçip bir bargan,
175
Eelegen neme canına.
Ceñine katıp bıçaktı.
Ala bargan Sakatay.
Körgözböy erge canına,
Barıp kaldı temtendep,
Biyik cardın başına.

Dördü geçip deryadan,
Kurtulduk deyip, Kırgız'dan,
Yalpalayıpdüşüp bir yere,
Besili semizinden seçip,
Vadide kesip bir kısrağı,
Eğlenceye daldığında,
Göz alarak gelen Sakatay,
Yolun uygunundan gitmeye,
İlacı olsa kaçmaya,
("Etek kiri"m geldi deyip,
Haramiler köyden,
Seçip bunu almıştı,
Yatmaya uygun olmuyor)
"Bugün "kirim"bitip,
Yiğidi özleyivermişim,
Suda yıkanıp gelsem" deyip,
Müsaade alıp yatmaya,
Ay karanlık, gün örtük,
Göz gözü görmüyor.
Geldi deyip uygun zamanıkaçmanın,
Aşağı gidip Sakatay,
Akan su boyunca,
Yanında götürmezse olmuyor,
175
Esir aldığı kişiyi yanında.
Yenine koyup bıçağı.
Alıveren Sakatay.
Göstermeden ere yanını,
Varıverdi sendeleyip,
Yüksek uçurumun başına.

Beylep carga kelgenin,
Belgilegen Sakatay,
Katındık kılıp şaşılıp,
Er kişi dep cazganbay,
Canaşa basıp baratıp,
Calanıp turgan kancardı,
Kak öpkönün tuşunan,
Oñ koltukka bir malıp,
Aldında cardın başınan,
Türtüp iydi kulatıp.
A degenge al kelbey,
But serpkenge şay kelbey.
Karakçı cattı sunalıp.
Kayra basıp Sakatay,
Kermedegi attardan,
Cedigerden alpargan,
Bagıştın atı Akcaldı,
Cazbay taanıp mingeni.
Kelgen colgo salbadı,
Kesirim ıldıy kirdi emi.
Canıbarım Akcal at,
Tal tüştögü nemedey.
Cer tayanbay baratat.
Añgıçaktı sürülüp,
Agarıp çıgıp tañ atat.
Karakçılar karasa,
Birin-biri çakırıp,
At-atınan sanasa,
Otuz toguz tirüü can,
Biröö kayda, tabılbayt.

Dikkatle uçuruma geleni,
Aklına koyan Sakatay,
Kadınlık edip aceleyle,
Er kişi deyip çekinmeden,
Yan yana basıp yürüyüp,
Yalanıp duran hançeri,
Tam ciğerinin tarafına,
Sağ koluna batırıp,
Önündeki uçurumun başından,
İtiverdi yuvarlayıp.
Ha deyince gücü gelmez,
Ayağını sallamaya bile gücü yetmez.
Harami yattı uzanıp.
Geri gidip Sakatay,
“Kerme”deki atlardan,
Cediger’den götürdüğü,
Bagış’ın atı Akcal’ı,
Şaşırmadan tanıyıp binmişti.
Gelen yola bırakmadı,
Kibirlenip aşağı girdi şimdi.
Hayvanım Akcal at,
Tam hayalimdeki gibi.
Yere basmadan gidiyor.
O zaman yavaş yavaş,
Ağarıp çıkıp tan atıyor.
Haramiler baksa,
Birbirlerini çağırıp,
İsim isim düşünse,
Otuz dokuz sağ kişi,
Birisi nerede, bulunmuyor.

Tügöldösö katındar,
Sakatay anda cok turat.
Tuş-tuşuna çurkasa,
Bir erkek catat dardayıp,
Biyik cardın aldında.
Bir kancar turat madaluu,
Kak öpkönün tuşunda.
Attardı sanap karaşıp,
Tappay kaldı Akcaldı.
176
Sakatay mingen eken -dep,
Karakçılar sanaşıp:
«Ar kança bolso Sakatay,
Akılı kıska katın - dep,
Kelgen col menen ketkendir,
İzin kuuylu akır - dep,
Katını cok cürçü elek,
Kargaşa bolot eken go,
Öltürölü takır» - dep.
Arzıbay kalgan nemedey,
Birden basıp koborup,
Öltürdü baarın cogotup.
Katındar ölüp kıyradı,
Karakçılar turbadı.
Keyittin üstü kara too,
Oşonu közdöy çubadı.
Emi kalgan kepterdi,
Kaçıp ketken bayagı,
Sakataydan ugalı.
Akcaldı minip atayın,

Hesaplasa kadınları,
Sakatay orada yoktur.
Her tarafa koştursalar,
Bir erkek yatıyor şişip,
Yüksek uçurumun önünde.
Bir hançer duruyor batırılmış,
Tam ciğerinin üstünde.
Atları düşünüp bakışıp,
Bulamayıverdi Akcal'ı.
176
Sakatay binmiş olmalı deyip,
Haramiler düşünüp:
Ne de olsa Sakatay,
Aklı kısa, kadın deyip,
Geldiği yoldan gitmiştir,
İzini kovalayalım deyip,
Kadınlar yürüyemiyor,
Kargaşa çıkacak herhalde,
Öldürelim hepsini" deyip.
Konuşmadan duran birisi gibi,
Birdenbire davranıp,
Öldürdü hepsini yok edip.
Kadınlar ölüp yıkıldı.
Haramiler durmadı.
Keyit'in üstü kara dağ,
O tarafa doğru yürüdü.
Şimdi kalan sözleri,
Deminki kaçıp giden,
Sakatay'dan duyalım.
Akcal'a binip özellikle,

Antip çıkkan Sakatay,
Ayal kılıp turbadı.
Calgız bara catkanda,
Sakatay aytkan bulardı:
«Caralganı can bolup,
Carıktıkka çıkkanı.
Bakkandır atam aldeylep,
Kötörgön enem ööbaylap.
Bar tapkanın kiygizip,
Bar tamagın içirip,
Karagan kök bit çagımdan.
Kastarlap bagıp çoñoytup,
Kaadalap berip küyöögö,
Emi kartayıp baram Sakatay,
Kalıñ curtum Cediger,
Cakşı kündö bir cürgön,
Caman kündö bir bolgon,
Sır tüyünün çeçişken,
Elim kaldı Cediger.
Talaşıp emçek emişken,
Tar kursakta tebişken,
Atam da bir, enem bir,
Catındaşım cok ele,
Atalaştan agam cok,
Eneleşten siñdim cok,
177
Calgız elem Sakatay.
Boldu maga ıras - dep,
Karakçının artınan,
Eerçiy ketsem köönüm cay.

Öylece çıkan Sakatay,
Bekleyip durmadı?
Tek başına gidiverdiğinde,
Sakatay söyler bunları:
“Yaratılan can olup,
Gözbebeğim için çıkar.
Bakan atamdır uyutarak,
Kaldırmış annem kucaklayıp.
Ne bulduysa giydirip,
Ne bulduysa içirip,
Bakmıştır çocukluk çağımda.
Sakınıp bakıp büyütüp,
Adetlerince verip güveye,
Şimdi kocayıp gittim Sakatay,
Kalabalık yurdum Cediger,
İyi günde birlikte olan,
Kötü günde birlikte olan,
Mahrem sırlarını paylaşan,
Memleketim kaldı Cediger,
Çekişip meme emdiğim,
Dar karında tepiştiğim,
Annem de bir babam da,
Kardeşim yok.
Baba tarafından ağam yok,
Anne tarafından akrabam yok,
177
Yalnızım Sakatay.
Bana iyi oldu deyip,
Haramilerin ardından,
Peşinden gitsem gönlüm rahat.

Ceti-Özöndön içken suu,
Suusu irim bolboybu.
Suusu meni koyobu,
Sakatay soo bolombu?!
Appak sütün, ak nanın,
Ayabagan Cetisuu,
Cerim meni koyobu?!
Estebesem cerimdi,
Men Sakatay oñombu?!
Tuz ursa cakşı bolombu?
Töbömdön ursa kobombu?!
Cer ursa meni oñombu?
Celkemden ursa kobombu?!
Ceti atam cerden cay algan,
Cetisuuga ketpesem.
Cedigerdin butuna,
Kirgen tiken közümö,
Maga kirse eken - dep,
Aytıp cürgön söz ele.
Bagışka aytıp barbasam,
Sakatay atım beker - dep,
Altı kündö bul cerge,
Arañ keldi karakçı,
Bügün keçke cetem - dep,
Akcal tulpar mingenim.
Cetpey kantip kalam - dep,
Aldımda mingen Akcal at,
Seni, Bagış baktı ardaktap.
Ata-enem koşkon atayın,
Meni, alganım baktı saksaktap.

Ceti-Özön'den içtiği suyu,
Suyu girdap olmaz mı?
Suyu beni bırakır mı,
Sakatay sağ kalır mı?!
Apak sütünü, ak ekmeğini,
Esirgememiş Yedisu,
Memleketim beni bırakır mı?
Unutursam memleketimi,
Ben Sakatay işim rast gider mi?
Tuz çarpsa iyi olur muyum?
Tepemden çarpsa kalkar mıyım?
"Cer" çarpsa işim rast gider mi?
Ensemden vursa kalkar mıyım?
Yedi atamın huzurla yaşadığı,
Yedisu'ya gitmesem.
Cediger'in ayağına,
Gözüme giren diken,
Bana girseydi keşke diye,
Konuşulup dururmuş.
Bagış'a söyleyivermesem,
Sakatay adım kurusun deyip,
Altı günde bu yere,
Anca geldi harami.
Bugün akşam varayım deyip,
Bindiğim Akcal "tulpar".
Nasıl yetişmeyeyim deyip,
Önümde bindiğim Akcal at.
Seni, Bagış büyüttü ilgilenerek.
Annem-babam evlendirmiş özenle,
Bana, eşim baktı iyi-kötü.

Aylanayın, Akcal at,
Sen arışıñ açıp bak.
Tüşüp kalbay üstüñön,
Tırmışayın men çıdap».
Süylöşkönsüp adamga,
Arızın aytıp Akcalga,
Ayabay kamçı bir saldı.
Celge çaçı sepeñdep,
Celdüü katın Sakatay,
Cürüp berdi tepeñdep.
Sakatay kebin ukkanda,
178
Süylöyün dese tili cok,
Canıbarım Akcal at,
Basıp berdi alçaktap.
Üstündögü Sakatay,
Olbuy-solbuy kamçılap,
Koyup ketip baratat.
Oozduk tiştep oykuştap,
Aloolonup Akcal at,
Eki kayış tizgindi,
Çoyup ketip baratat.
Tepeñdetip teminip,
Katuu cürüp körbögön,
Sakatay baray demigip.
Anık tulpar Akcal at,
Bargan sayın küç alıp,
Araanday oozu açılıp,
Ak köbügü çaçılıp,
Artuu-artuu belderdi,

Gözünü seveyim, Akcal at,
Sen adımını atmaya bak.
Düşüvermeden üstünden,
Gideyim ben dayanıp.”.
İnsanla konuşur gibi,
Dileğini söyleyip Akcal’a,
Acımadan kamçıyı vurdu.
Saçı rüzgarla savrulup,
Havalı kadın Sakatay,
Atını mahmuzlayıp yürüyüverdi.
Sakatay’ın sözünü duyunca,
178
Söyleyeyim dese dili yok,
Hayvanım Akcal at,
Yürüyüverdi daha yavaş.
Üstündeki Sakatay,
Sağlı sollu kamçılayarak,
Koyuverip gitmekte.
Ağızlığını dişleyip sallanıp,
Alevlenip Akcal at,
İki kayış dizgini,
Çekip gidiveriyor.
Mahmuzlanıp atı tepinip,
Hızlıca yürüyüvermemiş,
Sakatay sık sık soluyup.
Hakiki “tulpar” Akcal at,
Her defasında güç alıp,
Ağzı çuval gibi açılıp,
Ak köpüğü saçılıp,
Yüksek yüksek geçitleri,

Aşıp ketip baratat.
Keç kirgen sayın Sakatay,
Şaşıp ketip baratat.
Aldındagı Akcal at,
Tuyagı tiygen cerlerin,
Kazıp ketip baratat.
Cöö tumanday çıkkan çañ,
Cazıp ketip baratat.
Akcal mingen Sakatay,
Saamay çaçı delbirep,
Tentek şamal uçurup,
Coolugu başta celbirep,
Boluşunça Sakatay,
Akcal menen koygulap,
Tegi şamal carışıp,
Eteginen çoygulap,
Bee agıtar mezgilde,
Kirip keldi Sakatay,
Han ordogo cakındap.
Toygo kelgen el ketip,
Ayıl köçüp büt ketip,
Han ordonu saktagan,
Kışında şaar kıştagan,
Cay cayloogo çıkpagan,
Koñşuları Bagıştın,
Han ordodo kalıptır.
Bürülgö cakın bolgondo,
179
Sakatay kirip barıptır.
Kayratı bar Sakatay,

Aşıp gidiveriyor.
Akşam olduğu sırada Sakatay,
Daha da acele ediyor.
Önündeki Akcal at,
Toynağının değdiği yerleri,
Kazıp gidiveriyor.
Savrulan duman gibi çıkan toz,
Yayıp gidiveriyor.
Akcal'a binen Sakatay,
Örgülü saçı sallanıp,
Deli rüzgar uçurup,
Başörtüsü başında dalgalanıp,
Tutuverince Sakatay,
Akcal ile çarpışıp,
Büsbütün rüzgarla yarışıp,
Eteğinden çekerek,
Kısrak otlatılacağı sırada,
Geliverdi Sakatay,
Han "ordo"suna yaklaşıp.
Toya gelen halk gidip,
Bütün obalar göçüp gidip,
Han "ordo"sunu koruyan,
Kışı şehirde geçiren,
Yazın yaylaya çıkmayan,
Komşuları Bagış'ın,
Han "ordo"sunda kalmıştır.
Karanlık bastırmaya yakın,
179
Sakatay girivermiştir.
Cesaretli Sakatay,

Han Bagıştın üyünö,
Burulbastan tüz bardı.
İtter ürüp arsıldap,
At tabışı tarsıldap.
Cigitter çıga kalgınça,
Çıgıp atın algınça,
Sakatay tüştü cazganbay.
Kırçoosuna canaşa,
Akcal attı boş taştap,
Bölök bolup bütkön boy,
At üstündö bularıp,
Arañ kirdi bulaktap.
Cigitter kelse eşikke,
Ardaktagan Akcal at,
Buçkaktan teri tamçılap,
Arañ turat soluktap.
Cigitter körüp kübüröp:
«Minip kelgen Akcaldı,
Bir aşıgış cumuş bar çıgar.
Kanday minip kelgendir,
Baatırdın atın mınçalap?»
Cigitterdin estüüsü,
Üygö kirdi aldırap.
Ordo başı Ormokçal,
Üygö kirip karasa,
Ormokçaldın kelini,
Sakatay anda olturat.
Ormokçaldı körgöndö,
Tura kalıp cügündü,
Tizesi munun bügüldü.

Han Bagış'ın evine,
Öylece dümdüz gitti.
İtler havlayıp gürültü yapıp,
At sesi yankılanıp.
Yiğitler çıkıverince,
Çıkıp atını alınca,
Sakatay indi çekinmeden.
"Kırçoo"suna yanaştırıp,
Akcal atı boş bırakıp,
Grup olup bütün boy,
At üstünde yorulup,
Ancak girdi süzülerek.
Yiğitler gelse eşiğe,
Nazlanan Akcal at,
Ayaklarından teri damlayıp,
Zorla soluyup duruyor.
Yiğitler görüp fısıldaşıp:
"Akcal'a binip gelmiş,
Bir acele işi çıkmış olmalı.
Nasıl binip gelmiş,
Yiğidin atını böyle?"
Yiğitlerin akıllısı,
Eve girdi aceleyle.
"Ordo" başı Ormokçal,
Eve girip baksa,
Ormokçal'ın gelini,
Sakatay orada oturuyor.
Ormokçal'ı görünce,
Diz çöküp duruverdi.
Dizleri büküldü,

«Ee, kulunum, Sakatay,
Baatırdın Akcal tulparın,
Balam, minip keldiñbi?»
Akcaldın atı çıkkanda,
Çıkanaktap tör cakta,
Catkan Bagış oşondo,
Tura kaldı ordunan.
Tameki tartkan kancası,
Tüşüp ketti kolunan.
Añgıçaktı Sakatay,
Sonun kep çıgat oozunan:
«Töröbüz Bagış, kulak sal,
Sakatay kebin ugup al.
Dalaydı körüp baş bışıp,
Kıynalıp keldi bizdin can.
Azamat cigit er bülö,
Toygo ketken kündördö,
Erte turup, keç catıp,
Er ordunda mal bagıp,
Tokson tütün kişi elek,
Bir özöndö kuralıp.
Ayılga keldi kırk atçan,
Conuna mıltık asınıp,
Canına kılıç baylangan.
Solkuldak nayza öñörgön,
Moynuna cebe, caa askan,
Balta, çokmor, ketelek,
Er caragın büt algan.
Kıldangan külük at mingen,

“Eh, yavrum, Sakatay,
Yiğidin Akcal “tulpar”ını,
Yavrum, binip mi geldin?”
Akcal’ın adı geçince,
Dirseklerine dayanıp yayla tarafına,
Orada yatan Bagış,
Kalkıverdi yerinde.
Tütün çekenlerin piposu,
Düşüverdi ellerinden.
O zaman Sakatay’ın,
Ağzından güzel söz çıkar,
“Beyimiz Bagış, kulak ver,
Sakatay’ın sözünü duyuver.
Her şeyi görüp başımız ağrıyıp,
Eziyet çekerek geldik biz.
Heybetli yiğitlerden bir grup,
Toya gittiği günlerde,
Erken kalkıp, geç yatıp,
Er, yerinde “mal” bakıp,
Doksan aile idik,
Bir havzada silahlanıp.
Köye geldi kırk atlı,
Omzuna tüfek alıp,
Yanına kılıç bağlanan.
Yaylı mızrak takınan,
Boynuna cebe, yay asan,
Balta, topuz, “ketelek”,
Yiğit silahlarının hepsini alıp.
Seçilmiş yörük at binen,

Kırk uruu başka ton kiygen.
Babırap baarı süylögön,
Mas bolgondoy küülöngön.
Alek-dalek cügürgön,
Bilekterin türüngön.
Ayılga kelip, cay catıp,
Cubay attı aydatıp.
Akcal attı baş kılıp,
Tak toksondu karmatıp.
Tokson tütün ayıldan,
Katından kırktı ılgaşıp.
Kündö soyup törttön bee,
Kazanga maydı kaynatıp.
On beş kün catıp ayılda,
Kırk katınga kırk attı,
Casalgalap mingizdi.
Canında murun bar eken,
Asıl buyum, arbın mal.
Kolgo toktor buyumdan,
Al ayıldan ılgagan.
Sanatı kırk külükkö,
Sarapaydan arttırdı.
On atka arttı et, kımız,
Kırk atçan kıldı köp kılık,
Elden algan kırk katın,
Kee birleri burkurap,
Iylaganı andan köp.
Cetingensip düynögö,
Tiygensip kolu asmanga,

Kırk boy farklı giyim giyen,
Hepsi konuşup söyleşen,
Sarhoş olmuş gibi nara atan.
Aceleyle telaşla yürüyen,
Bileklerini sıvayan.
Köye gelip, rahat yatıp,
Yavrusuz atı sürüp.
Akcal atı başa koyup,
Doksanını hazırlatıp.
Doksan haneli köyden.
Kadınların kırkını seçip,
Günde kesip dört kısrak,
Kazanda yağ kaynatıp.
On beş gün kalıp köyde,
Kırk kadını kırk ata,
Süsleyip bindirdi.
Yanında önceden var imiş,
İyi eşya, çok “mal”.
Elinde duran eşyadan,
O köyden seçtikleri.
Kırk tane iyi cins ata,
“Sarapay”dan koydurdu.
On ata yükletti et, kımız,
Kırk at üstünde çok iş gördü,
Halktan aldığı kırk kadının,
Bazıları ağlayıp,
Hıçkıranlar ondan çok.
Dünyaya yetmiş gibi,
Eli gökyüzüne değmiş gibi,

Süyüngönü mından köp.
Kaçayın dep men murun,
Karı-kartan, caş bala,
Kırıp iyer beken dep,
Kıyalımda munu oylop,
Sabır kıldım dalay kün.
Al künü tınbay col basıp,
Keyitterdin eline,
Kara Toonun çegine,
Karakçı kongon cerinde,
Buyumdu suuga salam - dep,
Bolboy bastım tünündö.
Meni eerçigen cigitti,
Car başına barganda,
Öpkögö kancar madadım,
Öltürüp anı taştadım.
Akcalın minip baatırdın,
Karañgı tündö çıkkamın,
Oor el cata kaçkamın.
Kelgen izge salbadım,
Kerüülöy beri men kaçtım.
Tañ atkınça col cürüp,
Keçke çeyin mol cürüp.
Cetip kelgen çagım bul,
Baatırdın atı Akcaldı,
Minip kelgen cayım bul».
Sakataydan kep ugup,
Salakaluu er Bagış,
Cürömün dep oolugup:
«Kırk karakçı kıztalak,

Sevinenler ondan çok.
Ben önce kaçayım deyip,
Yaşlı-ihtiyar genç çocuk,
Kırıp döker mi deyip,
Aklımda bunu düşünüp,
Sabrettim uzun zaman.
O gün dinlenmeden yol gidip,
Keyitler'in ülkesine,
"Kara Too"nun sınırına,
Haramilerin konduğu yere,
Eşyalarımı suya atayım deyip,
Gidemedim geceleyin.
Beni takip eden yiğidin,
Uçurum başına vardığında,
Ciğerine hançer sapladım,
Onu öldürüp bıraktım.
Akcal'ını binip yiğidin,
Karanlık gecede çıkmışım,
Ağır derin uykuda kaçıvermişim.
Geride iz bırakmadım.
Gerilmiş gibi bu tarafa kaçtım.
Şafak sökene kadar yol yürüyüp.
Geceye kadar çakılda yürüyüp.
Şimdi geldim buraya,
Yiğidin atı Akcal'ı,
Binip gelme sebebim bu.",
Sakatay'dan olanları öğrenip,
Hiddetli yiğit Bagış,
Giderim deyip sinirlenip:
"Geberesi kırk harami,

Keyit menen Izardın,
Elderi ıylayt zırkırap.
Surkiyikti aldırıp,
Üstünö tokum saldırıp,
Men basayın cabdınıp!»
Şaşılıp Bagış baskanı,
Basarında aytkanı:
«Sakatay, mında cat,- dedi.
Men kelginçe, Gülayım,
Sakataydı bak- dedi.
Bayteke baştap on kişi,
Meni eerçip bas - dedi».
Bayteke baştap on cigit,
Baatır Bagış koşulup,
Badıratıp cönödü,
182
At ölöt dep sanabay,
Aldı-artına karabay.
Tañ atkınça şartıldap,
Kündün murdu çaçıray,
Kırk katın ölgön cerine,
Cetip bardı balkıldap.
Atı külüktör alkıldap,
Keeleri cetpey salpıldap.
Akkan suunun boyuna,
Şamaldan ıktuu oyduñga,
Kırk karakçı kongon cer,
Otuz toguz katındı,
Öz oyunça soygon cer.
Otuz toguz katındı,

Keyit ile Izar'ın,
İnsanları ağlıyor durmaksızın,
Surkiyik'i aldırıp,
Üstüne koşum saldırıp,
Ben gideyim silahlanıp!"
Bagış aceleyle yürümüştü,
Yürürken söylediği:
"Sakatay, burada dur dedi.
Gülayım, ben gelene dek,
Sakatay'a bak dedi.
Bayteke başta on kişi,
"Beni takip et dedi",
Bayteke başta on yiğit,
Yiğit Bagış'a katılıp,
Hızlı hızlı yürüdüler,
182
At ölür diye düşünmeden,
Öne arkaya bakmadan.
Şafak sökene kadar hızlıca,
Güneşin ışıkları vurup,
Kırk kadının öldüğü yere,
Yetişiverdi eli ayağı boşanıp.
Yörük atı ileri atılıp,
Bazıları yetişemiyor ağırdan alıp.
Akan suyun yanına,
Rüzgardan korunaklı alçak yere,
Kırk haraminin konduğu yer,
Otuz dokuz kadını,
İstedikleri gibi öldürdükleri yer.
Otuz dokuz kadının,

Takır tonop alıptır,
Tartaytıp baarın cılañaç,
Talaaga taştap salıptır.
Ölgön katın etterin,
Kuzgun, cooru, kargalar,
Börü, tülkü aybandar,
Et cegen neçen andaylar.
Kançasının etin cep,
Söögü kalgan dalay bar.
Alardı körüp er Bagış:
«Kırk karakçı kıztalak,
Kak uşunday kılbasam,
Kırgız ata curtumdun,
Kunun senden kuubasam,
Kantip bolom, Bagış?!» - dep,
Karargandan kararıp,
Kapadan içi ört canıp:
«Atının izin kubalap,
Men calgız özüm barayın,
Arkasınan kubalap.
Bayteke, kalıp bul cerde,
Katındardın ölügün,
Taş döbölöp kömgülö.
Elebey kalıp baykoosuz,
Emgektüü bolup kalbañar.
Karakçıga aldırıp,
Caman attı kılbañar».
Dep tapşırıp alarga,
Baatır Bagış cönödü.
Sakatay kaçıp ketkende,

Hepsini soyuvermiştir.
Uzatıp hepsini çırıl çıplak,
Çöle götürüp bırakmıştır.
Ölen kadınların etlerini,
Kuzgun, akbaba, kargalar,
Kurt, tilki, hayvanlar,
Et yiyen niceleri.
Çoğunun etini yiyip,
Kemikleri kalan epeyce var.
Onları görüp yiğit Bagış:
“Geberesi kırk harami,
Sana da böyle yapmazsam,
Ata yurdum Kırgız’ın,
İntikamınısenden almazsam,
Nasıl Bagış olurum?” deyip,
Sıkıldıkça sıkılıp,
Sıkıntısından içi yanıp:
“Atın izini sürüp,
Ben yalnız gideyim,
Arkasından kovalayıp.
Bayteke, kalıp bu yerde,
Kadınların ölüsünü,
Taş dikip göm.
Dikkat edip farkına varmayıp,
Sıkıntı çekivermeyin.
Haramiye kaptırıp,
Kötü şöhrete kalmayın.”
Deyip emanet edip onlara,
Yiğit Bagış yürüdü.
Sakatay kaçıp gidince,

Otuz toguz katındı,
183
Öltürüp taştap karakçı,
Özdörü murda cay algan,
Neçen cıldan ber cakka,
Baanalap taşka can bakkan,
Sınaakı bolgon cerine,
Cetip cakın kelgende,
Cüktörün taşka bekitip,
Bagıştan bular şekişip.
Eerlerin alıp katışıp,
Talap kelgen attardı,
Tokumu menen agıtıp.
Birden-birden bastırıp,
Bastırbay eköö canaşa,
İz kuugandı azdırıp.
Şeksiz kılıp izderin,
Oñoduk dep işterin.
Külüñdöşüp küdüñdöp,
Şıbırap süylöp kübüröp.
Şıkaalap taştan catıştı,
Kele catkan Bagıştı,
Baarı körüp kalıştı.
Taş cölöngön Bagıştı,
Tak cıyırması bir cerde,
Tarsıldakka alıştı.
Mıltık atıp, caa tartıp,
Oodarıp taştı kulatıp,
Surkiyikti bastırbay,
Matap turdu uşular.

Otuz dokuz kadını,
183
Öldürüp bırakıp harami,
Önce kendileri rahatlamış,
Nice yıldan bu tarafa,
Kayaya sığınıp yaşayan,
Herkesin bildiği yerine,
Yaklaşıverdiklerinde,
Yüklerini kayaya saklayıp,
Bagış'tan bunlar şüphelenip.
Eyerlerini alıp kulak verip,
Yağmaladığı atları,
Takımı ile koyuverip.
Birden bire bastırıp,
Bastırmadan ikisi yanaşıp,
İz kovalayanı kovup.
Belirsizleştirip izlerini,
Hallettik deyip işlerini.
Gülümseyip fısıldaşıp,
Fısıldayarak konuşup mırıldanıp.
Gizlice kayadan bakıverdiler,
Gelmekte olan Bagış'ı,
Hepsi görüverdiler.
Kayaya dayanan Bagış'ı,
Tam yirmisi bir yerde,
Yaylım ateşe başladılar.
Tüfek atıp, yay çekip,
Devirip kayayı yuvarlayıp,
Surkiyik'e bir adım attırmadan,
Bağlayıverdiler.

Can ayabay katuu çaap,
Tiyeyin dese aralap,
At cügürör ceri cok,
Eki üzöngü tiyişken,
Eñkeyip başı süzüşkön,
Tar kapçıgay, calgız col,
Kapçıgaydın başına,
Çıgıp Bagış bolgunça,
Kapçıgaydı taş menen,
Tolturganday baykasa.
Cöö basar ceri körünböyt,
Taşının baarı cıpcılma.
Aylası ketip, kün tügöp,
Turdu Bagış uşunda.
Cıyırması alardın,
Murunku künü körüşkön,
Bagış baştap top kişi,
184
Kelgen eldin karaanın.
Ar cagında teskeyde,
Anda alardın atı bar.
Cıyırması at koyup,
Şatırata bat koyup.
Taş döbölöp ölükkö,
Antip catkan elderge,
Kapıstan çıgıp kaçırıp.
Baytekeden başkasın,
Baarın koyboy karmadı.
At çılbırı kolunda,
Karmaluu eken Bayteke.

Canına acımadan iyice dövüp,
Bineyim dese gezinip,
Atı koşturacak yeri yok,
İki üzengiye değen,
Başı eğildiğinde sürtünen,
Dar bir geçit, ıssız yol,
Dağ geçidinin başına,
Bagış çıkıverince,
Geçidi kaya ile,
Doldurmuş gibi baksa.
Ayak basacak yeri görünmüyor,
Taşların hepsi dümdüz.
Çaresi tükenip, güneş çıkıp,
Durdu Bagış orada.
Onların yirmisi,
Önceki gün görüştüğü,
Başta Bagış, bir yığın insan,
184
Gelenlerin gölgesi.
Her tarafı gölgelik yerde,
Orada onların atı var.
Yirmisi at yürütüp,
Hızdan çatlatırcasına.
Taş yığıp cesetlere,
Öylece duran insanlara,
Ansızın çıkıp saldırıp.
Bayteke'den başkasını,
Bırakmadı hepsini yakaladı.
Atın dizginini elinde,
Tutmuş idi Bayteke.

Mingeni külük tandalgan,
Kaçıp ketip kalganı.
Karmap algan toguzdun,
Takır kolun bayladı,
Cıñaylaktap aydadı.
Tamanın taşka tildirip,
Tegele caman kıynadı.
Öltürbödü bir işi,
Bir cerge barıp taştadı.
Kaçıp ketken Bayteke,
Bagıştı barıp tapkanı.
Bagış menen Bayteke,
Bararına cer tappay,
Ötürünö col tappay,
Ekөönün ketti aylası.
Baytekeni kaçırıp,
Kuup kelgen cıyırması,
Arkasın tosup al kaldı.
Eki cagı calama,
Baş ayagı teñ tarçık,
Bagış menen Bayteke,
Çıgalbay kaldı kamalıp.
Ildıy barsa sıylıgıp,
Mıltık atıp, caa tartıp,
Toodon taştı kulatıp,
Өdө barsa dürdügüp,
Ögüzdöy taştar kulagan.
Mıltıktan çıkkan tütündön,
Kün körünböyt tumandan.
Bagış menen Bayteke,

Seçip bindiği yörük,
Gidip saldırıvermişti.
Yakalayıverip dokuzunun,
Ellerini iyice bağladı.
Yalın ayak sürüdü.
Tabanını taşlara parçalatıp,
Büsbütün eziyet etti.
Birini bile öldürmeden,
Bir yere gidip bıraktı.
Kaçıp giden Bayteke,
Bagış'ı gidip buldu.
Bagış ile Bayteke,
Gitmeye yer bulamayıp,
Geçmeye yol bulamayıp,
İkisinin de tükendi çaresi.
Bayteke'ye saldırıp,
Kovalayıp gelen yirmisi,
Arkasından çıkıverdiler.
İki tarafı dümdüz,
Önü de arkası da dar,
Bagış ile Bayteke,
Çıkamayıp hapsoluverdiler.
Aşağıya inse sıkışıp,
Tüfek atıp, yay çekip,
Dağdan kayayı devirip,
Yukarıya çıksa ürküp,
Öküz gibi taşları yuvarlayıp,
Tüfekten çıkan tütünden,
Güneş görünmüyor dumandan.
Bagış ile Bayteke'ye,

Çıga kaçar eşik cok,
Kirip alar teşik cok,
Kıstoodo kaldı kayran can.
185
Altı künü bolgunça,
Amalsız kaldı kamalıp.
Tün içinde er Bagış,
Abdan canı kararıp.
Nak çoyundan uyutkan,
Çoyunbaştı kolgo alıp,
Calama taştı talkalap,
Kıya tartıp cal salıp.
Çapkanda taştı kulatıp,
Sekirtmek taştı uratıp,
Kün kılayıp atkanda,
Kırga çıktı col alıp.
Surkiyikti cetelep,
Bayteke kaldı ööndö.
Baatır Bagış zañkayıp,
Basıp çıktı döbögö.
Kapçıgaydın kırına,
Çıktı Bagış çınında.
Karakçının attarı,
Ottop cügöt sırtında.
Özdörünön körünböyt,
Attardın cak canında.
Eeleri kayda ketken-dep,
Eñkeyip taştı karasa,
Kurbuga taştı döbölöp,
Olturuşat canuuda.

Çıkacak eşik yok,
Girecek delik yok,
Sıkışıp kaldı zavallılar.
185
Altı gün boyunca,
Hapsolup çaresiz kaldılar.
Gece boyunca yiğit Bagış,
İçi çok sıkılıp.
Som demirden yapılmış,
Demir başlığı eline alıp,
Dümdüz kayayı parçalayıp,
Yamaca çıkıp yelesini salıp.
Vurduğunda kayayı düşürüp,
Vurup kayayı fırlatıp,
Güneş çıkıp parlayınca,
Kıra çıktı yol alıp.
Surkiyik'i yanına alıp,
Bayteke kaldı taşlar arasında.
Yiğit Bagış ileri atılıp,
Çıkıverdi tepeye.
Dağ geçidinin kenarına,
Gerçekten çıktı Bagış.
Haramilerin atları,
Otlayıp duruyordağ sırtında.
Kendileri görünmüyor,
Atlarının yanında.
Sahipleri nereye gitmiş deyip,
Eğilip kayaya baksa,
Dağ çıkıntısına taşı yığıp,
Dağınık oturmaktalar.

Baş bagıp Bagış bakırdı,
Kel beri! - dep çakırdı.
Bagıştın ünü töbödön,
Üstü caktan çıkkanda,
Bar karakçı şaşıldı.
Şaşpaganda kantkeni,
Cayıla kaçıp tuş-tuşka,
Tegerektep kurçalıp,
Baatır erge asıldı.
Kamalıp kalgan Bayteke,
Baykuştun bagı açıldı.
Kapçıgay menen keñ cerge,
Bayteke kelse bir cerge,
Toodoy Bagış basalbay,
Cayılgan çöptö toktolup,
Tegerektep cıyırması,
Atıp catat oktoşup.
Közü körö kalganda,
Kösöm neme Bayteke,
186
Igı kelse çıguuçu,
Özü calgız cekege.
Surkiyikti boş koyup,
Sundurup nayza oştonup.
Bayteke tiydi bakırıp,
Bagıştap uraan çakırıp.
Cayıla kaçıp ar kayda,
Mıltıktın ünü basılıp.
Barıp mindi er Bagış,
Surkiyikke şaşılıp.

Bagış başını çıkarıp bağırdı,
Gel beri deyip çağırdı.
Bagış'ın sesi tepeden,
Üst taraftan çıkınca,
Bütün haramiler şaşırdı.
Nasıl şaşırmasınlar,
Yayılıp kaçıp oraya buraya,
Etrafını çevirip,
Yiğit delikanlıya saldırdı.
Hapis kalan Bayteke'nin,
Zavallının bahtı döndü.
Dağ geçidinden geniş yere,
Bayteke gelse buraya,
Dağ gibi Bagış yürüyemeyip,
Otlakta durup,
Çevreleyip yirmisi,
Ok atıp duruyor.
Gözüyle görüverince,
Klavuz gibi yiğidi Bayteke,
186
Uygun olduğunda çıkmak için,
Kendisi yalnız tepeye.
Surkiyik'i boş bırakıp,
Gösterip mızrak uzatıp.
Bayteke sapladı bağırıp,
Bagış deyip "uraan" atıp.
Dağılıp kaçıp her yere,
Tüfeğin sesi yayılıp.
Binip vardı yiğit Bagış,
Surkiyik'e aceleyle.

Altını sayıp büktödü,
Karmatpastan on törtü,
Taş aralap ketti emi.
Öödötön kaçkan on törtü,
Tömönkü topko barıptır.
Otuz törtü karakçı,
Orolo çaap señirdi,
Bagıştı orop alıptır.
Bayteke emi netiptir,
Karakçı baylap taştagan,
Toguzuna cetiptir.
Şişik basıp koldoru,
Taşka batıp condoru,
Ölüptür eköö neçabak,
Kalıptır cetöö esen sak.
Karakçının koşunda,
Cetöönü Bayteke
Es aldırıp ardaktap,
Surkiyik menen er Bagış,
Too aralap, bel aşıp,
Karakçıdan otuz tört,
Bagışka biröö karmatpay,
Ce canı tınçıp cay albay,
Andan mından körünüp,
Mıltık atıp, caa tartıp,
Ubara kıldı kırk künü.
Endi Bagış netiptir,
Bayteke menen segizin,
Bar eliñe ketkin - dep,
Kırk karakçı kıyın coo,

Altını sayıp topladı,
Yakalatmadan on dördüne,
Kayayı aralayıp gitti şimdi.
Yukarıdan kaçan on dördü,
Aşağıdaki gruba varmıştır.
Haramilerin otuz dördü,
Her yandan saldırıp dağ eteğine,
Bagış'ı karşılarına almıştır.
Bayteke şimdi ne yapsın,
Haramiyi bağlayıp süren,
Dokuzuna yetmektedir.
Şiş kaplamış kolları,
Taşa batıp kaburga kemikleri,
Ölmüştür iki bahtsız,
Kalanlar sağ kalmıştır.
Haraminin askerlerinden,
Yedi tanesini Bayteke,
Dinlendirip ilgilenip,
Surkiyik ile yiğit Bagış,
Dağı geçip, geçidi aşıp,
Otuz dört haramiden,
Biri Bagış'ı yakalamadan,
Hiç canı dinlenip rahatlamadan,
Oradan buradan görünüp,
Tüfek atıp, yay çekip,
Zahmet verip kırk gün.
Şimdi Bagış ne yapsın,
Bayteke ile sekizinin,
Tüm halkına gidin deyip,
Kırk harami zor düşman,

Kırkın tappay can tınbay,
Men barbaymın elge - dep,
Baatır Bagış oylonup,
Bastıra tüşüp tolgonup,
Zoñkonun başı degenge,
187
Çıgıp barıp er Bagış,
Turnabay salıp tuş-tuşka,
Taamay on kün catıptır.
Alı kelbey Cediger,
Bagış kaçıp ketti-dep,
Baarının köönü cay alır,
Babıraşıp kubanıp,
Keyitten barıp mal alıp:
“Attardı Bagış alıptır,
Attı, tondu tabalı.
Aralap elge baralı,
Andan kiyin Bagıştın,
Elin barıp çabalı.
Bagıştın tınçın ketirip,
Beypayga bagış salalı”.
Dep keñeşip uurular,
Dalay anday coo algan.
Bagış añdıp catat-dep,
Oyuna alar tük albay,
Kara-Kır ıldıy caluulap,
Too böksösün canuulap,
Uurunu sanı otuz tört,
Keyitti közdöy baratat.
Zoñkonun başı çokuda,

Kırkını bulmadan içi rahatlamaz.
Ben gitmem ülkeme deyip,
Yiğit Bagış düşünüp,
Yürüyüverip dönüp,
Zoñko’nun başı denilen yere,
187
Gidip çıkıp yiğit Bagış,
Dürbünle bakıp karşı-karşıya,
Tam on gün yatmıştır.
Hali kalmayan Cediger,
Bagış kaçıp gitti deyip,
Hepsinin gönlü rahat eder,
Gevezelik edip sevinip,
Keyit’ten gidip “mal” alıp:
“Atları Bagış almıştır,
Atı, giyimleri bulalım.
Dolaşıp ülkemize varalım.
Ondan sonra Bagış’ın,
İline gidip varalım.
Bagış’ın rahatını kaçırıp,
Bagış’ı elemlere salalım.”
Diye düşünüp hırsızlar,
Bunun gibi daha çok esir almış.
Bagış bekleyip duruyor deyip,
Aklına koyar hiç almadan,
Kara-Kır aşağıya gidip,
Dağ eteğinin kenarından gidip,
Hırsızların sayısı otuz dört,
Keyit’e doğru gidiyorlar.
Zoñko’nun başı tepede,

Körüp Bagış er catat.
Tün kirgende uurular,
Tüşüp bardı adırga.
Tumşugu cetip kaptaştı,
Toptogon cılkı malına.
Ar kimisi birden at,
Karmap mindi cabıla.
Cılkıçını buladı,
Cetelep beeden dagı aldı.
Tañ cürülüp çıkkınça,
Adırdan çıgıp uurular,
Toonu közdöy çubadı.
Añkaarıp colun tosottop,
Al Bagış çıga kalganı.
Badırekter baarı maş,
Ekiden baspay canaşa,
Calgızdan basıp obaça,
Say salaalar, too boylop,
Sap-sap menen kelaytat.
Surkiyik külük at üçün,
Küçünö salıp Sur attın,
188
Arañ sayır beşti alat.
Karansız ketip cogoldu,
Kalgandarı talaalap.
Cer ortosu körünö,
Ceteyin dep döbögö,
Bagış koyup baratat.
Zoñkogo barıp er Bagış,
Sonun cer dep caylanıp,

Görüp yiğit Bagış'ın durduğunu.
Gece olunca hırsızlar,
Yetişiverdiler tepeye.
Kokusunu alıp ulaştılar,
Toplanan atlara, hayvanlara.
Her birisi birer at,
Yakalayıp bindi atlayıp.
At bakıcılarını yağmaladı,
Yedeğine kısraklardan da aldı.
Şafak söküp atınca,
Tepeden çıkıp hırsızlar,
Dağa doğru yürüdü.
Şaşırıp yolunu kesip,
O Bagış, çıkıvermişti.
Lanet olası hepsi usta,
İki taneden fazla gelip yanaşmıyor.
Yalnız gelip tepeye,
Dere-tepe, dağı dolaşıp,
Sıra sıra geliyorlar.
Surkiyik yörük at için,
Gücüne asılıp Sur atın,
188
Beşini zorla öldürüryor.
Bir anda kaybolup gitti,
Kalanları yere serip.
Ortalık duruluverdi,
Gideyim deyip tepeye,
Bagışgidip duruyor.
Zoñko'ya gidip yiğit Bagış,
Güzel yer deyip dinlenip,

Turnabayın kolgo alıp,
Karap Bagış olturdu.
Kekilikçe çukuldap,
Andan-mından uurular,
Kalbay baarı karakçı,
Kara toogo cıyıldı.
Cıyırma toguz kalıptır,
Ölgönü beşöö anıktır.
“Antip-mintip er Bagış,
Altoobuzdu bir aldı.
Ketken bolur bilinbey,
Beşööbüzdü bir aldı.
Buzulbay kelgen kişi elek,
On biribiz kulandı.
Emi Bagış körünsö,
Anan tirüü kim kaldı?
Başkanı koyo turalı,
Ala-Too boylop cöö basıp,
Kongon cerin Bagıştın,
Koyboy cürüp tabalı.
Tüz talaaga bütkön too,
Biz Zoñkogo baralı.
Bagıştı körsök katışpay,
Cazdırıp cürüp, ıgın taap,
Atın uurdap alalı,
Cöölötüp taştap salalı.
Aylası ketet Bagıştın,
Cedigerge baralı.
Kızdarı kızıl, katını uz,
Birden tandar alalı.

Dürbününü eline alıp,
Bagış bakıp oturdu.
Keklik gibi ötüşüp,
Oradan-buradan hırsızlar,
Kalmadan hiçbir harami,
Kara dağa yığıldı.
Yirmi dokuzu kalmıştır,
Kesin ölenleri beş kişidir.
“Öyle-böyle yiğit Bagış,
Altımızı birlikte aldı.
Giden bilinmez olur,
Beşimizi bir aldı.
Sıkılmadan gelen birisi değil,
On birimiz yuvarlandı.
Şimdi Bagış görünse,
Ondan kim sağ kaldı?
Başkasını bir tarafa bırakalım.
Ala-Too’yu boydan boya yürüyüp,
Bagış’ın konakladığı yeri,
Bırakmayalım yürüyüp bulalım.
Düz vadi bütün dağ,
Biz Zoñko’ya varalım.
Bagış’ı görürsek karışmadan,
Şaşırtıp yürüyüp, yolunu bulup,
Atını çalıp alalım.
Taşlara sürtüp çekelim.
Çaresi tükenir Bagış’ın,
Cediger’e gidelim.
Kızları kızıl,kadını mahir,
Birer tane seçip alalım.

Cöölöp Bagış bargınça,
Cedigerdi bölüntüp,
Taratıp iyip tınalı.
Beline tañuu cok okşoyt,
Bolcop körsök sıyagı.
Bagış tulpar taap minse,
Beli katuu er imiş.
189
Surkiyikti cetelep,
Kaldaydın uulu Koñurga,
Kaçıp ketip kalalı»,
Dep süylöşüp alıştı.
Karakçılar tünündö,
Aytıp bergen nemedey,
Zoñkogo cetip barganı.
Tüp tutat dep oylobo,
Upasız düynö calgandı.
Çıkanaktap er Bagış,
Kozgolboy uktap kalganı.
Surkiyik turat baylanuu.
Surkiyikti körüşüp:
«Körünböylü atına,
Sırı bolup cürbösün,
Atı kılıp kabardı.
Çırı bolup cürbösün,
Özü kayda ekendir,
Karaanın körüp bagalı».
Üstündögü dömbölgö,
Uurular çıgıp karadı.
Taalayına caraşa,

Sürünüp Bagış dönünce,
Cediger'i parçalayıp,
Dağıtıp bırakıp rahatlayalım.
Beline bağlama âdetiyok gibi,
Tahmin edip görsek benzerini.
Bagış"tulpar"ı bulup binse,
Güçlü kuvvetli yiğit imiş.
189
Surkiyik'i getirip,
Kalday'ın oğlu Koñur'a,
Kaçıp gidiverelim."
Deyip söyleşiverdiler.
Haramiler geceleyin,
Konuşuveren birileri gibi,
Zoñko'ya gidip vardılar.
Dibi tutar diye düşünme,
Vefasız dünya yalandır.
Dirseğine dayanıp yiğit Bagış,
Kımıldamadan uyuyuvermişti.
Surkiyik duruyor bağlı,
Surkiyik'i görüp:
"Görünmeyen atına,
Sır olup yürümesin,
Atı verip haberi.
Huysuz olup yürümesin,
Atım nerededir?
Gölgesini görüp bakalım."
Üstündeki tümseğe,
Hırsızlar çıkıp baktı.
Şanslarına denk gelse,

Taştı tuura cazdanıp,
Bagış uktap kalganı.
Aybatınan Bagıştın,
Uurular basıp baralbay,
Uktap catkan Bagışka.
Batınıp kolun salalbay.
Keñeş kılıp bir talay:
«Kelsin maga cakın - dep.
Kenebey catıp atpasın.
Elöösüz barıp tiyişip.
Bizdi kara baspasın.
Çapsakpı dep keñeşip,
Kenebey catat kelbersip.
Birdi çaap ierbiz,
Birtke cerin tilerbiz.
Tigilip Bagış kaçırsa,
Biz iyinge sierbiz.
Kaçırıp nayza sayarbız,
Karışça cerin cararbız.
Kapısınan kaçırsa,
Caraluu bolgon kamandı,
Kiyin kanday kılarbız?
Balta menen çabarbız,
190
Baş terisin cararbız.
Canı açıgan Bagışka,
Cana kanday kılarbız?
Bir çapkanga, sayganga,
Tegele Bagış bul ölböyt,
Kılıç menen çapsakpı?

Taşa doğru yaslanıp,
Bagışuyuyuverdi.
Heybetinden Bagış'ın,
Hırsızlar basıp gidemeden,
Uyuklayıp yatan Bagış'a,
Cüret edip elini kaldıramadan.
Düşünüp pek çok:
"Bana yakın gelsin deyip,
Dikkat etmeden yatıvermesin.
Varıp değmesin.
Bize bakıp gitmesin.
Vursak mı diye düşünüp,
Dikkatsiz yatıyor kibirlenip.
Birini kesip yeriz,
Bir parça yerini isteriz.
Dikilip Bagış kaçırsa,
Biz inine sığarız.
Kaçırıp mızrak saplarız,
Karış karış her yerini yararız.
Kapısından kaçırsa,
Yaralı olan domuzu,
Sonra nasıl bırakırız?
Balta ile keseriz,
190
Başının derisini yararız.
Canı acıyan Bagış'a,
Daha neler yaparız?
Bir vuruşa, dövüşe,
Bu Bagış tamamen ölmez,
Kılıç ile kessek mi?

Kıyamın munun tapsakçı?
Kesip tüşsö şart etip,
Bölünsö eki teñ ketip,
Andan cakşı tabılgıs.
Taamay çaap alalbay,
Cakşı emes aga kabılış.
Mıltık menen atalı,
Birok kiygeni temir baarı olpok,
Mıltıktın ogu batabı?
Tars degende oygonup,
Tanaptı mıktap tartabı?
A körökçö baarıbız,
Atın alıp kaçalı.
Cöö kubalap dalbañdap,
Terdese çeçet olpogun,
Oşondo kak cürökkö atalı».
Dep keñeşip alıştı,
Keñeşke mıktap kanıştı.
Esi ketken akmaktar,
Surkiyikke barıştı.
Baş kötörüp cer çapçıp,
Arkıradı kişenep,
Ünü açuu Surkiyik,
Cer solkuldap titirep.
Kuyulma taş şagalañ,
Kulap kirdi küdüröp.
Oygonup ketet eken - dep,
Esteri çıgıp bücüröp,
Surkiyikti karasa,
Kara boyu çaptaluu,

Öğle zamanında ele geçirsek mi?
Kesip düşse küt edip,
İki parçaya ayrılsa,
Ondan iyi bulamayız.
Tam kuşatıvermeden,
Onunla karşılaşmak iyi değil,
Tüfek ile vuralım,
Lakin giydiğinin tamamı demir zırh,
Tüfeğin oku işler mi?
Takırtı çıkınca uyanıp,
İp onu adam akıllı çeker mi?
Görecek olursa hepimizi,
Atını alıp kaçalım.
Yaya kovalayıp yalpalayarak,
Terlese çözülür “olpok”u,
O anda tam yüreğine atalım”.
Diye düşünüverdiler,
Bu fikre adam akıllı inandılar.
Aklı giden ahmaklar,
Surkiyik’e vardılar.
Baş kaldırıp yeri kazıp,
Gürledi kişneyip,
Acı sesiyle Surkiyik,
Yer sarsılıp titreyip.
Dökülen taş, çakıl taşı,
Yuvarlanıverdi gürültü koparark.
Uyanıp gidermiş deyip,
Aklı çıkıp bükülür,
Surkiyik’e baksa,
Kara boyu yapışmış,

Tuyagınan başkası,
Kamdagay menen kaptaluu.
Cebenin ogu teşkisiz.
Barañdın ogu batkısız.
Kokus barıp katılsa,
Toguz onun ceçüdöy,
Tuyagı menen bir çarpıp.
«Oygonup Bagış ketpesin,
Çeçebiz dep boo barıp,
191
Balta menen çabalı,
Attın butun sındırıp,
Anan ketip kalalı.
Sur atınan ayrılsa,
Solkuldagan Bagışıñ,
Cöö cürüp bizdi tababı?
Er kanatı atı dep,
Karılar beker aytabı?»
Cıyırma toguz karakçı,
Öltürüügö Bagıştı,
Esi çıgıp batpadı.
Sındırıp söögün çabalbay,
Ce Surattı minip alalbay,
Kılıç menen kıymalap,
Taramışın kesişti,
Surattı taştap ketişti,
Talabına cetişti.
Uktagan boydon er Bagış,
Üç kün uktap kalıptır.
Tura kalıp karasa,

Toynağının diğeri,
“Kamdagay” ile yan kısımları.
Yayın oku delmez,
Tüfeğin oku işlemez.
Ansızın gidip saldırsa,
Dokuz-onunu yiyecek gibi,
Toynağı ile bir vurup,
“Uyanıp Bagış gitmesin,
Hallederiz deyip imha edip,
191
Balta ile keselim,
Atın bacağını kırıp,
Onu mahvediverelim.
Sur atından ayrılsa,
Sarsılan Bagış’ınız,
Yaya yürüyerek bizi bulur mu?
Erin kanadı attır diye,
Yaşlılar boşuna mı demiş?”
Yirmi dokuz harami,
Öldürmeye Bagış’ı,
Aklı gidip cesaret edemedi.
Kırıp kemiğini kesmeden,
Sur atı da binip alamadan,
Kılıç ile doğrayıp,
Bacağındaki kasıkesti,
Sur atı çekip sürükledi,
İsteğine ulaştı.
Derin uykuda olan Bagış,
Üç gün uyuyuvermiştir.
Uyanıverip baksa,

Taramışı kırkılıp,
Sur at aksap kalıptır.
Tegeregin karasa,
Dalay erdin izi bar.
Endi Bagış oylondu:
«Kelgen eken uurular,
Cazganıptır tie albay,
Aybatıman uşular.
Atka alı kele albay,
Attı minip kete albay,
Taramışın atımdın,
Kırkıp koygon eken» - dep,
Kança türdüü darı bar,
Taramıştı bütürçü,
Katırıp koygon cılan bar.
Sarı barpı cana bar,
Kaynatma kara darı bar.
Tal-tal kılıp taratıp,
Taramışın arkardın,
Ala cürgön çagı bar.
Tamırçı, tabıp iştetçü,
Büt darının baarı bar.
Altay cibek anda bar,
Cumşakta kam surp şayı bar,
Talaadagı Bagışta,
192
Barı coktun baarı bar,
Kerektüüsü taptayar.
Kanagan cerin Sur attın,
Suu menen cuup tazalap,

Bacağının kasıkesilip,
Sur at askak kalmıştır.
Etrafına baksa,
Birçok erin izi var.
Şimdi Bagış düşündü:
“Hırsızlar gelmiş,
Yanılıp cesaret edememişler,
Heybetimden onlar,
Atı almak için gelmeye,
Ata binip gitmeye,
Atımınbacak kasını,
Kırkıp bırakmışlar” deyip,
Türlü türlü çaresi var,
Bacak kasını iyileştirmenin,
Kesip bırakılan yılan var.
“Sarı barpı” yine var,
“Kaynatma kara darı” var.
Dal dal kırıp dağıtıp,
“Arkar”ın bacak kasını,
Alıp koşacakhali var.
Otacı bulup çalıştırıp,
Bütün otların hepsi var.
Tilki, ipek onda var.
Yumuşak ham kumaş “şayı” var,
Çöldeki Bagış’ta,
192
Ne var ne yok hepsi var,
Gerekli olanları bulunur.
Sur atın kanayan yerini,
Su ile yıkayıp temizleyip,

Cılandan ölçöp çenedi,
Tiydi dep bügün keregi.
Taramışın arkardın,
Tarap anı cegizdi.
Tak segiz kün bakkanda,
Oroluna kelişi.
Basa minip Sur attı,
Sur attan tilep kubattı.
«Bagışka kılıp saldık - dep,
Karakçılar ar kaçan,
Cedigerge ketkendir.
Bolcolu bügün cetkendir,
Canıbarım Surkiyik,
On kündük col arabız,
Uşu bügün sen cetkir».
Kılganın oylop uurunun,
Kolun suuga salbastan,
Cüzün cuup albastan,
Tışınan kaba kurçanıp,
Too böksölöp er Bagış,
Cediger közdöy bet alıp,
Cetisuu közdöy çet alıp,
Beşimde çıkkan attanıp.
Kün kızarıp çıkkanda,
Cetisuu cetti aylanıp.
Emi aldında ketken bayagı,
Karakçıdan aytalık.
Surkiyik butun kese albay,
Taramışın kıyışıp,
Kerige carap kalgansıp,

Yılanın ölçüp boyunu,
Geldi diye bugün zamanı.
“Arkar”ın bacak kasını,
Dağıtıp onu yedirdi.
Tam sekiz gün bakınca,
Kendine geldi.
Sürüverip Sur atı,
Sur attan dileyip kuvveti.
“Bagış’a yaptık yapacağımızı deyip,
Haramiler bir zaman,
Cediger’e gitmiştir.
Sayılı gün çabuk geçer.
Hayvanım Surkiyik,
On günlük yol aramız,
Bugün, o gün, sen yetiştir”.
Yaptığını düşünüp hırsızların,
Elini suya sokmadan,
Yüzünü yıkayıvermeden,
Dışına kaftan kuşanıp,
Dağa inip yiğit Bagış,
Cediger’e doğru yüzünü dönüp,
Yedisu’ya doğru yaklaşıp,
İkindi vakti bitiminde atına binip.
Güneş kızarıp batınca,
Yedisu’ya geldi dolaşıp.
Şimdi önünde giden az önceki,
Haramilerden söyleyelim.
Surkiyik’in bacağını kesiveremeden,
Bacak kasını sıkıştırıp,
İşe yarayanlar kalmış gibi,

Keceñdeşip kıyınsıp,
Keyittin cetip çetinen,
Elden talap at minip,
Atka cetip erdemsip,
Asınıp mıltık mergensip,
At ayabay col cürüp,
At öltürö mol cürüp,
Beşimde kelip kirişti,
Cedigerdin çetine.
«Bagış aman turganda,
Camandık bolot bizge» - dep,
193
Cediger cok neetinde.
Caybarakat tınç elge,
Tarçılıktı salıştı.
Subayda kalgan on üydü,
Oşolor talap alıştı.
Katarlap beeden soydurup,
Başına cazdık koydurup,
Kolu-butun çoyuşup,
Kelin, kızdı çogultup,
Katından koşup suluunu,
Kolu-butun karmatıp,
Toguz-ondon çıgışıp,
Ayıldın çetin karaşıp,
Kıymıl etse Cediger,
Kızılday bölöp kamçıga,
Çarçagança sabaşıp.
Oyun külkü, ıy menen,
Sürüp çıktı tañ atıp.

Çekilip cesaret taslayıp,
Keyit'in kenarından gidip,
Birinden bulup at binip,
Ata yetişip erkeklenip,
Avcı gibi tüfek asınıp,
Ata acımadan yol gidip,
Atı öldüresiye çok gidip,
Öğle vaktinde gelip yetişti,
Cediger'in sınırına.
"Bagış sağ oldukça,
Kötülük eder bize" deyip.
193
Cediger'in aklında yok.
Rahat yaşayan huzurlu memlekete,
Darlık getiriverdi.
Yalnız kalan on evi,
Onlar talan ettiler.
Sıra sıra kısraktan kestirip,
Başına yastık koydurup,
Eli-kolu bükülüp,
Gelini-kızı yığıp,
Kadınların getirip güzelini,
Elini-ayağını tutup,
Dokuzar-onar çıkıp,
Köyün sınırına bakıp,
Harekete geçse Cediger,
Kızıla boyayıp kamçıyı,
Yorulana dek savaşıp.
Eğlence gülüş, ağlama ile,
Devam etti şafak sökene kadar.

Oyu menen uurular,
On katındı olco alıp,
Attanıp çıktı çubaşıp.
Beleske çıga kelgende,
Kaldı Bagış kaptaşıp.
Bagıştı körüp uurular:
«Bagıştın kanday sırı bar,
Taramışın Sur attın,
Takır kıyıp biz kelsek,
Taza bolup Sur atı.
Bagış kelip kalıptır.
Erdiginen Batıştın,
Aylası artık eken» -dep,
Mıltık karmap, caa tartıp,
Tarsıldatıp uurular,
Atıp kirdi Bagıştı.
Baatır Bagış er ele,
Başın tartpas ölümdön.
Nayzasın Bagış ırgadı,
Bilekke küçün çıñdadı.
Surkiyik menen koydurup,
Tartınbagan san koldon,
Tartınıp Bagış kalabı,
Cıyırma toguz uurudan?!
Tap berip Bagış kaçırdı,
Uurunun baarı çaçıldı.
Opsuz külük Surkiyik,
194
On sekirtpey attarın,
Toguzun sayıp tüşürdü,

Hırsızlar kendiliğinden,
On kadını ganimet alıp,
Atlarına binip çıktılar hep birlikte.
Tepeye çıkıverdiklerinde,
Bagış bakakaldı.
Bagış'ı görüp hırsızlar:
"Bagış'ın nasıl sırrı var,
Sur atınbacak kasını,
Bir daha kırıp gelsek,
İyileşir Sur atı.
Bagış gelivermektedir.
Bagış'ın yiğitliğinin,
Hiylesi çok"deyip,
Tüfek alıp, yay çekip,
Ateş edip hırsızlar,
Atıverdi Bagış'a.
Bahadır Bagış, yiğit idi,
Başını ölümden çekmez.
Bagış mızrağını salladı,
Bileğinin gücü görüldü.
Surkiyik ile saldırıp,
Çekinmeden bacak, koldan,
Bagış çekinir mi,
Yirmi dokuz hırsızdan?
Nişan alıp Bagış saldırdı,
Hırsızların hepsi dağıldı.
İyi yörük Surkiyik,
194
Onuna atlamadan atların,
Dokuzunu vurup düşürdü,

Toguzdun işin bütürdü.
Karakçının cıyırması,
Atın taştap cöö kaçıp,
Aralap taşka carmaşıp.
«Birindetip Cediger,
Kıldı bizge Bagış» - dep,
Kıyalında canaşıp.
«Mında cürüp neteli,
Can cürböstün çölünö,
Can kalkalap keteli.
Kayıpçı için tosolu,
Kerbenden bulap alalı,
Keñiri olco tabalı.
Katını cok, bala cok,
Kararına adam cok,
Kaptaşıp kalsa andaylar,
Özübüzgö koşolu.
Sanattı kırkka tolturup,
Kayta aylanıp canalı.
Kayıpçıdan köp ötöt,
Ar bir cerden kelgender,
Ar sonundu cüktöşöt.
Cer aylangan kerbender,
Köp dünüyö mol alıp,
Barañdı izdep baralı,
Kol surap andan alalı.
Oogandı izdep baralı,
On miñdi andan alalı.
Oyron kılıp Bagıştı,
Oşondo çaap salalı!»

Dokuzunun işini bitirdi.
Haramilerin yirmisi,
Atlarını bırakıp yaya kaçıp,
Taşı aşıp tırmanıp.
“Birliklere ayrılıp Cediger,
Bagış yaptı yapacağını” deyip,
İçlerinden düşünüp.
“Burada yürüyüp ne yapalım,
Ayak basmayan çölde,
Canımızı koruyup gidelim.
Kayıp’ın içini gezelim,
Kervan buluverelim,
Bolca ganimet alalım.
Kadın yok, çocuk yok,
Bakacak adam yok,
Karşılaşırsak onun gibilerle,
Kendimize katalım.
Sayıyı kırka getirip,
Geri dönüp gidelim.
Kayıp’tan geçen çok,
Her yerden gelenler,
Her güzel şeyden yüklüyorlar.
Her yeri dolaşan kervanlar,
Bir dünya şey alıp,
Gidenleri izleyip gidelim,
Asker sorup ondan alalım.
Oogan’ı izleyip varalım,
On binini oradan alalım.
Helak edip Bagış’ı,
Orada kesip öldürelim!”

Dep keñeşip karakçı,
Cıyırması turbastan,
Kayıpçı közdöy çubadı.
«Atım Bagış er turup,
On eki ay uruşup,
Kırk uurunun cıyırmasın,
Arañ sayıp aldım - dep,
Cıyırması ketip kutuldu,
İzdeymin dep uşunu,
Too başında elderge,
Sak bolgun - dep malıña»
Aytıp anı uguzdu.
İzdegeni kamındı,
195
Üstünö kızıl camındı.
Bastırganı turganda,
Uktu Bagış kabardı.
«Kayıpçının içinen,
Kim ekeni bilingis,
Bir top kerben talandı».
Kep ugup Bagış ayaktan,
Karakçılar, kaçkındar,
Bargan beyim ayakka,
Aga barıp kelem dep,
Badana kiyip bolkoyup,
Surkiyik minip zoñkoyup,
Sırttan Bagış cönödü.
Özü körgön Kayıpçı,
Öñköy cıgaç özönü.
Kızıl kırdın başına,

Diye düşünüp haramiler,
Yirmisi durmadan,
Kayıp'a doğru yürüdü.
"Adım Yiğit Bagış olup,
On iki ay savaşıp,
Kırk haraminin yirmisini,
Ancak öldürüverdim deyip,
Yirmisi gidip kurtuldu.
İzleyeyim deyip onları,
Dağ başında insanlara,
"Sahip olun deyip malınıza"
Deyip bunu bildirdi.
İzlemeye hazırlandı,
195
Üzerine kızıl giyindi.
Yürüdüğünü duyunca,
Duydu Bagış haberi.
"Kayıp'ın içinden,
Kim olduğunu öğrenin,
Bir top kervan yağmalandı."
Bagış'ın söylediği sözü duyup,
Haramiler, kaçmışlar.
Gitmeyeyim ayağına,
Oraya gidip geleyim diye,
Davranıp zırh giyinip,
Surkiyik'e binip yavaşça,
Cesur Bagış yürüdü.
Kendi gördüğü Kayıp'ı,
Baştan başa ağaç vadisi.
Kızıl kırın başına,

Barıp Bagış olturdu,
Köçügün koyup taşına.
Köz cügürtüp karasa,
Tigilip çatır kalıptır,
Tikendiktin cazına.
At baylanıp kurdanıp,
Alda neçen buulanıp.
Karakçını taptım - dep,
Kaçar cagı kaysı - dep,
Karap Bagış baykasa,
Bir tarabı taş eken,
Üç tarabı talaa eken.
«Taşka çıksa kutulup,
Cana ketet karakçı.
Taş cagın tosup alayın,
Talaaga kaçsa birindep,
Surkiyik boleo mingenim
Takır sayıp alayın».
Dep oylono şaşılış,
Kırkuulap toonu bastırıp,
Bagış barat ıldamdap.
Kırk karakçı kıyın coo,
Kılımdan çıkkan şum oşo.
Karakçıdan bir kişi,
Eşikte karap oltursa,
Kızıl kırdın başında,
Kırañda karaan bar ele.
Kayra çıgıp karasa,
Cok boluptur emi ele.
196

Gidip Bagış oturdu,
Kıçını koyup taşına.
Göz gezdirip baksa,
Dikilip bağrışıp kaldı,
Geniş dikenlikte.
At bağlanıp kuşak bağlanıp,
Orada bir süre bağlayıp.
Haramileri buldum deyip,
Kaçacak tarafı neresi deyip,
Bakıp Bagış görse,
Bir tarafı taş idi,
Üç tarafı çöl idi.
“Taşa çıksa kurtulup,
Yine ölür haramiler.
Taş tarafını kesivereyim,
Çöle kaçsa birer birer,
Bindiğim Surkiyik olsa,
Hepsini öldürüvereyim”.
Diye aklına koyup,
Sırayla dağı dolaşıp,
Bagış gidiyor hızlıca.
Kırk harami güçlü düşman,
Dünyadan çıkan hilekâr onlar,
Haramilerden birisi,
Eşikte bakıp otursa,
Kızıl kırın başında,
Kırda gölge var idi.
Nereye çıkıp baksa,
Görünmez olmuştur şimdi.
196

Eşikten kirip entelep:
«Bol, turgula, turgula!
Kamınıp atka mingile!
Men kördüm calgız bir deme.
Eşikke çıksam emi ele,
Turat ele bir karaan,
Kızıl kırdın beleste.
Kayra çıksam cok turat,
Kayıp bolup bir deme.
Kastap kelgen can bolso,
Caylap anı salalı.
Kayguulçu bolso karmaylı,
Katıra kolun baylaylı.
Cortuulçu bolso karmaylı,
Topoñdotup aydaylı.
Öçöşkön Bagış kokustan,
Kelgen bolso bizdi izdep,
Kaçıp candı caylaylı!
Birinen biri kep ugup,
Baarı atka dem urup.
Kırkka tolgon sanatı,
Andan-mından çogulup.
At atına minişti,
Karıga nayza ilişti.
Üstünkü taştı bet alıp,
Öödölöp bular cönöştü.
Kıstasa meenet bendeni,
Taptırbayt akıl ar kaçan.
Bular taşka cetkinçe,
Bagış çıktı aldırtan.

Eşikten girip telaş edip:
“Duruverin, duruverin!”
Hazırlanıp ata binin!
Ben gördüm yalnız bir şey.
Eşiğe çıksam artık şimdi,
Bir gölge duruyor,
Kızıl kırın tepesinde.
Tekrar çıksam yok oluyor,
Kaybolan bir şey.
Düşmanlığa gelen biri ise,
Öldürüp onu bırakalım.
Haber uçuranise yakalayalım,
Sıkıca elini bağlayalım.
Yağmacı ise yakalayalım,
Hızlı gidip sürükleyelim.
Birden kızıp Bagış,
Bizi izleyip gelen olursa,
Saldırıp canını alalım!
Birinizden biri söz duyup,
Hepsi atları dinlendirip.
Kırkı bulmuş sayısı,
Oradan-buradan toplanıp.
Atlarına bindiler,
Omzuna süngü takındı.
Üstündeki taşa doğru dönüp,
Yukarıya doğru yürüdüler.
Zorlasa azapla kölesini,
Aklı başına gelmez ne yapsa.
Bunlar taşa varınca,
Bagış çıktı önlerine.

Bagış çıgıp bakırıp,
Bakırıgı taş carıp,
Ukpagandar tañ kalıp,
Ukkan murun Bagıştı,
Esi ketip sandalıp,
Aylasın tappay kalıştı.
Can cürbös közdöy bet alıp,
Calpı colgo salıştı.
Murunkuday er Bagış,
Alaktap kirip barbadı.
Andan-mından körünüp,
Taraşa cagın tosottop,
Han cürbös közdöy aydadı.
Taraşadan karaansız,
Tüzgö çıktı amalsız.
197
Keñiri cerge kirgende,
Kenen baatır Bagışıñ,
Barıp anan tiydi ele.
Surkiyik menen koygulap,
Delbiretip etegin,
Şamal tartıp çoygulap.
Utur kelgen nemesin,
Ulam sayıp baratat.
Can cürbös cagın cön koydu,
Arkasına kaçırbay,
Alaktap ketip azdıkpay,
Andan-mından izdep taap,
Cıyırmasın kıyrattı.
Koşulgan cañı cıyırması,

Bagış çıkıp bağırıp,
Sesi taşı parçalayıp,
Duymayanlar şaşırıverip,
Bagış'ı önce duyanların,
Aklı gidip şaşırıp,
Çaresizce kalıverdiler.
Ayak basmayan tarafa dönüp,
Ana yola giriverdi.
Önceki gibi yiğit Bagış,
Korkup hemen girivermedi.
Oradan-buradan görünüp,
Ormanlıktarafın yolunu kesip,
Han geçmez tarafına sürüp.
Ormandan gölgesiz,
Düze çıktı çaresiz.
197
Geniş yere geldiğinde,
Yiğit Bagış'a yetecek,
Gidip oraya değmiş idi.
Surkiyik ile çarpa çarpa,
Dalgalatıp eteğini,
Rüzgâr çekip savurup.
Karşıdan gelen birisinin,
Artarak sayısı geliyor.
Ayak basmaz tarafına doğru yönelip,
Arkasına kaçırmadan,
Korkarak gidip azalmadan,
Oradan-buradan izleyip bulup,
Yirmisini tarumar etti.
Yeni katılan yirmisi,

Çoguusu menen bir kaçtı.
Öltürböy anı karmadı,
Cıyırması kebin baştadı,
Bar sırın aytıp taştadı:
«Izarlıkpız onubuz,
Keyittikpiz onubuz,
Cıyırma kişi çoguubuz.
Toguz ay boldu koşulduk,
Kayıpçının içinde,
Tört üñkürdü tolturduk.
Arbın bizde cıygan mal,
Baarın, baatır, alıñız.
Amanat kara bir candı,
Kutkarıp bizdi kalıñız.
Bilbey turup koşulup,
Duşman bolduk elderge.
Ala ket, baatır, bizderdi,
Cetisuunun cerine»,
Dep zırkırap turuştu.
Karap körsö er Bagış,
Sözdörü çınday körünöt,
Eerçitip alıp cönödü.
Tört üñkürdö maldı aldı,
Kaltırbay baarın alpardı.
Alparganın beş böldü,
Biröönü berdi canagı,
Karmap kelgen cıyırmaga.
Cedigerdin eli dep,
Taanıdıñ eeriñ kaşın - dep,
Çoguu koyup bir cerge,

Hepsi birlikte kaçıştı.
Öldürmeden onu yakaladı,
Yirmisi söze başladı,
Tüm sırlarını söyleyip bıraktı:
“Izarlıklıyız onumuz,
Keyitliyiz onumuz,
Yirmi kişiyiz toplam.
Dokuz aydır toplandık,
Kayıp’ın içinde,
Dört mağarayı doldurduk.
Yığdığımız “mal” çok bizde,
Yiğit hepsini alınız.
Emanet bir kuru canımızı,
Bagışlayıp bizi salınız.
Bilmeden katılıverdik,
Düşman olduk herkese.
Alıver yiğit bizleri,
Yedisu memleketine”,
Deyip ağlayıverdiler.
Bakıp görse yiğit Bagış,
Sözleri hakikat görünüyor,
Yanına alıp yürüdü.
Dört mağara “mal”ı aldı,
Bırakmadı hepsini götürdü.
Götürdüklerini beşe böldü,
Birini verdi yanındaki,
Yakalayıp getirdiği yirmi kişiye.
Cediger’in halkı deyip,
Tanıyın herkesi deyip,
Topladıklarını bir yere koyup,

Koşup aldı eline.
198
Üç bölümün düynönün,
Karakçılar talagan,
Elge berdi toygunça.
Bir bölügün korotpoy,
Sakatayga karmattı,
Sen algın dep barınça.
Kabarga bargan Sakatay,
Katın dep anı sanabay,
Han kötördü bir suuga.
Eri cok katın boluçu,
Alıp berdi bir uulga.
«Karakçıga baş berbey,
Kaçıp kelgen Sakatay,
Cez kempir»- dep ataştı.
Sakataydan ceti uul,
Ayçüröktü talaşkan,
Toltoy menen Semetey,
Kırılışkan uruşta,
Semeteyge koşulup,
Kıraandın naamın talaştı.
Akırında Semetey,
Cetisuuga han kılıp,
Cediger elin karattı.
Handık alıp Sakatay,
Cediger cattı caymacay.
Munu mınday koyuñar,
Kankor Manas baatırdın,
Kabarınan uguñar.

Dağıtıverdi halkına.
198
Dünyanın üç bölümünü,
Haramilerin talan ettiği,
Halka dağıttı bolca.
Bir bölüğünü harcamadan,
Sakatay'a tutturdu,
Sen al deyiverince.
Habere gelen Sakatay,
Kadın diye düşünmeden,
Han tayin etti bir suya,
Kocası olmayan kadın budur,
Alıp verdi bir oğlana.
"Haramilere baş vermeden,
Kaçıp gelen Sakatay,
"Cez kempir" diye adlandırıldı.
Sakatay'dan yedi oğul,
Ayçürök için çekişen,
Toltoy ile Semetey,
Savaşta dövüşen,
Semetey'e katılıp,
Yiğidin namını korudu.
Sonunda Semetey,
Yedisu'ya han edip,
Cediger halkını yönetti.
Hanlığı alıp Sakatay,
Cediger oldu huzurlu.
Bunu burada bırakın,
Kan içen Manas yiğidin,
Haberini dinleyin.

BAGIŞTIN DÜYNÖDÖN ÖTÜŞÜ

Kökötöy aşı ötköngö,
Bir cıl ötüp ketkende,
Eren Manas tüş kördü,
Cazday elin kamıntıp.
Cayındası toy berdi.
Toygo eldi çakırıp,
Ar tarapka kankoruñ,
Ataylap kişi ciberdi.
Katarında köp eldin,
Bagışka kabar bergeni.
Bagış bardı al toygo,
Surkiyik çıgıp oşondo,
Miñ cılkı Cakıp bergeni,
199
Esine emi kelgeni.
Surkiyiktin baygesin,
Namısı birge Kırgız-dep,
Ortogo Bagış bergeni.
Bagıştı körüp er Manas:
«Karıp kalgan kişi eken,
Atam menen kurbaldaş.
Kanday cürsö erki» - dep,
Katılışıp kelbedi.
Oşondon tartıp er Bagış,
Başka cakka barbadı.
At bastırıp, col alıp,
Cetisuuda er Bagış,
Cergelüü baatır atanıp,
Keyit menen Izarlık,

BAGIŞ'IN DÜNYADAN GİDİŞİ

Kökötöy'ün aşı geçince,
Bir yıl geçip gidince,
Eren Manas düş gördü,
Bahar gibi halkı hazırlatıp.
Büyük bir toy verdi.
Toya halkı çağırıp,
Her tarafa kan içene,
Özellikle haberci gönderdi.
Sıra sıra kalabalık halk,
Bagış'a haber verdiler.
Bagış gitti o toya,
Surkiyik çıkıp o zaman,
Yakup'un verdiği bin yılkı,
199
Aklına geldi şimdi.
Surkiyik'in yarışı,
Kırgız'ın namusudur deyip,
Ortada Bagış'ın verdiği.
Bagış'ı görüp yiğit Manas,
"Bakakalan biri idi,
Babam ile arkadaş.
Nasıl sürer gücü"deyip,
Katılıp gelmedi.
Oradan çekip yiğit Bagış,
Başka tarafa gitmedi.
Ata binip, yol alıp,
Yedisu'da yiğit Bagış,
Yere giresi yiğitler ata binip,
Keyit ile Izarık,

Karakçıdan kutulup,
Kutkardı bizdi Bagış -dep,
Kattoo kılıp el barıp.
Aradan ötüp kança cıl,
Kırgızdın kıraan Manası,
Beycindi közdöy col alıp,
Elüü tört ilek kol alıp,
On tört handı koşo alıp,
Balası caş Bagıştın,
Koşoydon Bagış karı emes,
Kabarsız ketip kalganı.
Beli katuu Manaska,
Kanday aytpay ketken - dep,
Taarınıp cürdü er Bagış,
Taarıngan menen barbadı,
Kayıpçıdan col tosup,
Kerben bolso taladı.
Tiybegen Manas buga - dep,
Titinip kişi barbadı.
Ortodon kança cıl öttü,
Kankordun uulu cetilip,
Han Semetey tetilip,
Kalkka dümök saldı - dep,
Ugup cürdü bir kepti.
Balasına Manastın,
Cerine barıp Talastın,
Tiyişsembi dep cürdü.
Betpak toonu cerdegen,
Beli katuu nemeden.
Karmanaptın cılkısın,

Haramilerden kurtulup,
Bagış bizi kurtardı deyip,
İleri gidip memleketine varıp.
Aradan geçip nice yıl,
Kırgız'ın yiğit Manas'ı,
Beycin'e doğru yol alıp,
Elli dört bölük asker alıp,
On dört hanı yanına alıp,
Çocuğu küçük Bagış'ın,
Bagış, Koşoy'dan yaşlı değil,
Habersiz gidiverdi.
Beli kuvvetli Manas'a,
Nasıl söylemeden gitmiş deyip,
Darılıp gitti yiğit Bagış,
Darılanlar ile gitmedi,
Kayıp'tan yol kesip,
Kervan olsa talan etti.
Manas buna değmemiş deyip,
Tereddüt edip kimse gitmedi.
Aradan nice yıl geçti,
Kan içicinin oğlu yetişip,
Han Semetey büyüyüp
Halka felaket saldı diye,
Duyduğu bir sözdü.
Oğluna Manas'ın,
Talas'taki yerine gidip,
İlişsem mi ona diye düşündü.
Bedbaht dağa yerleşen,
Kuvvetli kişilerden.
Yakalayıp yılkısını,

200

Calgız közdüü Madıköl,
Algan eken malın çaap.
Manas menen catındaş,
Kardıgaç barıp kabarlap,
Madıköldü Semetey,
Kuup ketti dep uktu.
Oylonup Bagış catalbay,
Oşolordun uruşun,
Köröyün dep ooluktu.
Canına azık baylanbay,
Eerçitip coldoş cana albay,
Calgız atçan, calgız baş,
Bara catıp er Bagış,
Taş kıyanın belinde,
Bir top köçkö coluktu.
Köçköndön Bagış kep surap,
«Barasıñ kayda?» - dep surap,
Kep surasa caşırbay,
Ayttı biröö bacırap:
«Biz barañdın elibiz,
Urum bolot ceribiz.
Talap kelip Madıköl,
Tak on cılı turduk biz.
Dardaktap ketip Madıköl,
Karmanaptan mal aldı.
Aldırgan maldı kubalap,
Han Semetey barganı.
Madıköldü bayladı,
Kılıçın kanga mayladı.

200

Tek gözlü Madıköl,
"Malı"ını yağmalayıp almış idi.
Manas ile kardeş,
Kardıgaç gidip haber verip,
Madıköl'ü Semetey,
Kovalayıp gitti diye duydu.
Düşünüp Bagış yatamaz.
Onların savaşını,
Göreyim deyip inat etti.
Yanına azık almadan,
Yanına yoldaş da almadan,
Sadece atıyla tek başına,
Gidiverip yiğit Bagış,
Taş, su birinkitinsi sırtında,
Bir top göçe rastladı.
Göçenlere Bagış soru sorup,
"Nereye gidersiniz?" diye sorup,
Soruyu sorsa gizlemeden,
Söyledi biri gülerek:
"Gittiğimiz yerimiz,
Rum memleketidir.
İsteyiverip Madıköl,
Tam on yıl durduk.
Hantalca yürüyüp Madıköl,
Tuttuklarından "mal" aldı.
Aldığı "mal"ı kovalayıp,
Han Semetey gitti.
Madıköl'ü bağladı,
Kılıcını kana buladı.

Öz ceriñe ketkin- dep,
Kulduktan bizdi kutkardı.
Eki-üç kündün içinde,
Kelip kalat Semetey,
Özü kiyin kalganı».
Baarın ugup er Bagış,
Madıköl ceñse Semetey,
Kıyınbı dep tañ kalıp:
«Talaska keter col uşul,
Men baykayın añkarıp»,
Degen oydo er Bagış:
«Köçüñdü ketir barañdık,
Törtöö-beşööñ kalıñar,
Artınan köçtün barıñar.
Semeteydi sınaymın,
Sonundu menden uguñar.
201
Cedigerdin er Bagış,
Atım menin bilip al».
Atım Bagış degende,
Barañdıktar sargarıp,
Ugup cürgön Bagıştı,
Kıldı dep murun kıyla işti.
Beş-altooñ mında kalgın - deyt,
Bizge barbı bir işi?
Kıñk kılar ayla anda cok,
Beşöö kaldı barañdan.
Anı-munu kılgınça,
Eki kün öttü aradan.
Kün töbödön Ooganda,

Kendi memleketinize gidin deyip,
Kölelikten bizi kurtardı.
İki-üç gün içinde,
Geliverir Semetey,
Kendi arkada kaldı".
Hepsini duyup yiğit Bagış,
Madıköl'ü yendiyse Semetey,
Güçlü mü deyip şaşırıp:
"Talas'a giden yol bu,
Ben bakayım baştan başa".
Diye düşünen yiğit Bagış:
"Göçünüzü götürelim,
Dört-beşiniz kalın,
Ardından göçüp gidiniz.
Semetey'i sınayayım,
Sonunu benden duyunuz.
201
Cediger'den yiğit Bagış,
Benim adım bilip öğren".
Adım Bagış deyince,
Gidenler sararıp,
Duyup yürüyen Bagış'ı,
Yaptı deyip önceden çok işi.
Beş-altınız burada kalın dedi,
Bizimle bir işi mi var?
Çıt çıkaracak hali yok,
Beşi kaldı gidenlerden.
Onu-bunu yapınca,
İki gün geçti aradan.
Güneş tepeden Oogan'da,

Semetey calgız kelaytkan.
Karaanın körüp ıraaktan,
Karap cattı er Bagış,
Colgo cakın bir taştan.
Iraaktı cakın kıluuçu,
Taş aynek tartıp közünö,
Taamay Bagış karasa,
Oşol kezde Semetey,
Cıyırma caşta çaması.
Baraanı başka köründü,
Padışa Manas balası.
Közü kara kömürdöy,
Öñü bolot temirdey.
Çoñdugu töönün narınday,
Tolkunu köldün şarınday.
Isıgı caydın aptaptay,
Idıgı çilde suuktay.
Salkını sırttın celindey,
Caştık kılbay çunagıñ,
San miñ kolgo tiygindey.
Közü köldün butkulday,
Körüngöndü cutkunday.
Murdu toonun kır taştay,
Murutu emi kılayıp,
Töbösün karap tiktenip,
Tik karagan kişini,
Caltandırat iymentip.
Orto boyluu, keñ dalı,
Oñ böyrögü bülk etse,
Oyrottu buzar, sıyagı.

Semetey yalnız gelivermekte.
Gölgesini görüp uzaktan,
Bakıverdi yiğit Bagış,
Yola yakın bir taştan.
Irağı yakın kılacak,
Taş tamamen değip gözüne,
Doğruca Bagış baksa,
O zaman Semetey,
Yirmi yaşında güçlü.
Gölgesi başka göründü,
Padişah Manas'ın oğlu.
Gözü kara kömür gibi,
Yüzü çelikdemir gibi.
Büyüklüğü dağın tepesi gibi,
Gölün çağlayan dalgası gibi,
Sıcaklığı yaz güneşi gibi,
Soğuğu zehmeri gibi,
Serinliği sırtların yeli gibi,
Toyluk etmeyip adamınız,
Bin askere değmiş gibi,
Gözü gölün çukuru gibi,
Gördüğünü yutmuş gibi.
Burnu dağın sivri taşı gibi,
Bıyığını şimdi gösterip,
Dikilip tepeden bakıp,
Dik bakan kişiyi,
Ürkütüp utandırıp.
Orta boylu, geniş omuzlu,
Sağ böbreği hop etse,
Dünyayıdağıtır,yüzü.

Kara mürtöz kan içme,
Karmaşkandan canbagan,
202
Cayılına kim tiyse,
Caltayıp andan kalbagan.
Aytkanınça bar eken,
Barañdın eli dañdagan.
Özüm degen kişige,
Özün dale bergindey.
Öçöşüp kalsa biröögö,
Öltürböy tirüü cegidey.
Ölöñdüü cerge ört koyçu,
Ötkürlügü körünöt.
Öz, cat debey çır salçu,
Cetkirligi körünöt.
Kara suuga kan kuyçu,
Kankorlugu körünöt.
Asırap elin baguçu,
Kankorlugu körünöt.
Aldırtan cerge suu cayçu,
Antkorlugu körünöt.
Ayla menen el alçu,
Mantkorlugu körünöt.
Karap turup Bagıştın,
Eeeni sanga bölünöt.
Kızılı kızıl agı ak,
Eki közü cadırap,
Betinin nuru tögülöt.
Irısı tolup çalkıgan,
Çırayı çolpon carkıgan.

Merhametsiz, kana susamış,
Tuttuğunu bırakmayan,
202
Şerrine kim maruz kalsa,
Ondan çekinmeyen.
Söyledikleri kadar olmalı,
Bastığı yerleri sarsan.
Ona değen kişiye,
Kendini bırakmış gibi,
Kin beslese birine,
Öldürmez diri diri yer.
Samanlığa ateş düşmüş gibi,
Çevikliği görünüyor.
Yerli yabancı demeden şer saçıp,
Atikliği görünüyor.
Kara suya kan döken,
Kan içiciliği görünüyor.
Terbiye edip halkın baktığı,
Kan içiciliği görünüyor.
Gizlice çıkıveren su gibi,
Sahtekârlığı görünüyor.
Çeviklikle toprakları alacak,
Hilekârlığı görünüyor.
Bakıverip Bagış'ın,
Kederi sayılamayacak kadar artıyor.
Kızılı kızıl akı ak,
İki gözü parlıyor,
Yüzünden nur akıyor.
Şansı dolup yayılmış,
Yüzünün güzelliği zühre yıldızı gibi parlıyor.

Çın baykasa er Bagış,
Çırımtal bala Semetey,
Artılıp tüşkön Manastan.
Kulca köödön, taygan töş,
Minse Buurul caraşkan.
Tim ele cerge kirgindey,
Türtüşüp buga canaşkan.
Köz körünöö batkınday,
Köl darıya ırıska,
Söz baylaşıp caraşkan.
Cer süzgüdöy müdürgüp,
Erlik colun talaşkan.
Kemtik tappay baladan,
Barakeldüü Bagış kayran er,
Es akıldan adaşkan.
Calgız özü Semetey,
Karaanı sanday körünüp,
Kaldayıp ketip baratkan.
203
Tört tarabın teñ sınap,
Törönü Bagış caratkan.
Canı tirüü kalbastay,
Cazganbay aga caa tartkan.
Kabarın ukkan kaçkınday,
Cakındabay ıraaktan.
Taptakır cerge kirgindey,
Caaktaşıp çırlaşkan.
Közüñön calın ot cangan,
Karçıtınan kan tamgan.
İtelgidey kara köz,

İyice baksa yiğit Bagış,
Çocukluk çağında Semetey,
Artıp gelen Manas'tan.
"Kulca" göğsünden, tazı döşünden,
Binse Buurul yakışan.
Boşuna yere girmiş gibi,
Dürtüşüp buna yanaşan.
Gözünün gördüğüne batmış gibi,
Göl, derya kısmete,
Uygun sözü bağlayıp.
Yer süzecek gibi toslayıp,
Yiğitlik yolunda kavga eden.
Eksiklik bulunmaz gençte,
Takdir edilen Bagış, sevilen yiğit,
Akıl fikirden yanılan.
Sadece kendisi Semetey,
Gölgesi çok kişi gibi görünüp,
Gelip gidip varan.
203
Dört tarafı eşit sınayıp,
Bagış beyini beğenen.
Canı diri olmadan,
Yanılmadan ona yay çeken.
Haberini duyan kaçmış gibi,
Yakın demeden uzaktan.
Tamamen yere girmiş gibi,
Münakaşa edip kavga eden,
Gözünde yakıcı ateş yanan,
Böğründen kan damlayan.
"İtelgi" gibi kara göz,

Elestelip nurlangan.
Bendeden tuuldu degenge,
Tük işenbeyt körgön can.
Baş tartpastan ölümdön,
Baatırlıgı körünöt.
Kararsa kayra tartpagan,
Kara cerge cazdagan,
Kayratı artık körünöt.
Közü körgön sındarın,
Bagış aytıp bir birlep,
Canındagı barañdar,
Etek ceñi dirildep.
Orto boyluu tegerek,
Baatırdın uulu çunaktı,
Sınap anı ne kerek?
«Bütkön boyu taramış,
Bulçuñ ettüü som bilek.
Korgoşun cürök kozgolbos,
Calganda mınday can bolbos.
Ar kimder aga bolgunday,
Acırabas can coldoş.
Acıdaar ooz, calın köz,
Can katılçu neme emes.
Baktısına baatırdın,
Caralgan eken bala - dep,
Kartayıp kalgan çagımda,
Handıgımdan acırap,
Katılışım beker - dep,
Coluña ketkin, barañdar,
Coloboy buga ketem» - dep,

Göze gözüküp nurlanan.
İnsandan doğdu deyince,
Görenler hiç inanamıyor.
Kelleyi koltuktan çekmemiş,
Yiğitliği görünüyor.
Kararsa artıkçekinmemiş,
Kara toprağa uzanmış,
Gücü fazla görünüyor.
Gözü gören insanlara,
Bagış söyleyip bir bir,
Yanında gidenler,
Eteği yeni titreyip.
Orta boylu yuvarlak,
Yiğidin oğlu kulaksızı,
Onu sınamaya ne gerek?
“Bütün boyu dağıtmış,
Etleri kaslı, çelik bilekli.
Yüreği demirden kımıldamaz,
Dünyada böylesi olmaz.
Herkes onunla tamam sanki,
Kopulmaz bir can yoldaş.
Ejderha ağızlı, ateş gözlü,
Canını saklayacak birisi değil.
Şansında yiğidin,
Yaratılan çocuk imiş deyip,
Yaşlanıp kaldığım zamanımda,
Hanlığımdan ayrılıp,
Saldırışım boşuna deyip,
Yolunuza gidin, gidenler,
Uğramadan oraya gideyim” deyip,

Cedigerdin er Bagış,
Celip ketti tepeñdep.
Acırap çıgıp barañdan,
Ötö tüşüp araldan,
204
Körünböy turup balanı,
Selt ettirsem eken - dep,
Mıltık atıp, tars koydu,
Doolbas urup, kars koydu,
Alamandap bat koydu,
Azıret dep at koydu.
Can alçuday iş kılsa,
Caş Semetey çunagıñ,
Calt etip karap koybodu.
Bul kılganı Bagıştın,
Çil uçkança bolbodu.
Körüşöyün buga - dep,
Emi Bagış oylodu.
Aydap barat Semetey,
Tandalgan on beş corgonu.
«Soogat, baatır, soogat» - dep,
Colunan çıgıp torgodu.
Baatırdın uulu caş Semeñ,
Bala colbors er nemeñ.
Soogat degen üñdü ugup,
Tura kaldı toktolup.
Köz ciberip karasa,
Bir çal turat şoktonup.
Özü karı bolso da,
Közü calın ot bolup.

Cedigerli yiğit Bagış,
Gelip gitti dolaşıp.
Ayrılıp çıkıp gidenlerden,
Adadan aşağı inip,
204
Görünmeden durup çocuğu,
İrkiltseymişim deyip,
Tüfek atıp, ses çıkardı,
Davula vurup, gürültü yaptı,
Saldırıp çabuk davrandı,
Kutsal deyip at koydu.
Can alacak gibi iş görse,
Genç Semetey kulaksızı,
Bir yere sapmasına izin vermedi.
Bu yaptığı Bagış'ın,
Keklik uçana kadar olmadı.
Görüşeyim onunla deyip,
Şimdi Bagış düşündü.
Sürüp götürüyor Semetey,
Sıçrayan on beş yorgayı.
"Hediye, yiğit, hediye" deyip,
Yolundan çıkıp yolu kapattı.
Yiğidin oğlu genç Semeñ,
Çocuk kaplan gibi birisiyle.
Hediye diye sesi duyup,
Duruverdi aklı başına gelip.
Göz gezdirip baksa,
Bir ihtiyar duruyor muziplik edip.
Kendi yaşlı olsa da,
Gözleri hala parlaktır.

«Assalamu aleykum,
Aksakal aba çalıbız.
Soogat dep tostuñ columdu,
Kim bolosuz aytıñbız».
«Aleykisalam, caş bala,
Kurbaldaş bolup cürgömün,
Atañ Manas arstanga.
Madıköl ketti dep ugup,
Col tosup keldim aldıña.
Aydaganıñ on beş at,
Soogat bergin çalıña.
Suragan elim Cediger,
Özümdün atım er Bagış.
Kulagıña tüşköndür,
Kanıkey, Bakay kep salıp.
(Kabılan Bakay kep aytkan,
Ar kaçandan bir kaçan,
Bagıştın atın köp aytkan).
Esine tüşüp Semetey,
Tandalgan on beş buudandı,
205
Bir cılkıça elebey:
«Algın, aba, algın» - dep,
Cürüp ketti kenebey.
Cerine ketti Semetey,
Alda kanday bir iş - dep,
Añkaarıp koyboy kenedey.
Erdigi artık neme eken,
Tuulgan eken çenebey.
Baatır Bagış col alıp,

“Selamün aleyküm,
Aksakal amca yaşlısın.
Hediye diye kestin yolumu,
Kim olduğunuzu söyleyiniz”.
“Aleyküm selam, genç çocuk,
Arkadaş olup yürürüm,
Baban aslan Manas’a.
Madıköl gitti diye duyup,
Yol kesip geldim önüne.
Sürüdüğün on beş atı,
Hediye ver bu ihtiyara.
Sorduğun memleketim Cediger,
Benim adım yiğit Bagış.
Kulağına değmiştir,
Kanıkey, Bakay’ın söylediği sözler.
(Kaplan Baka’ın söylediği söz,
Her zaman ve daima,
Bagış’ın adını çokça zikreden).
Aklına gelip Semetey,
Sıçrayan on beş yürüğü,
205
Bir yılkıyı esirgemeden:
“Alın, amca, alın” deyip,
Yürüyüp gitti aldırış etmedi.
Yerine gitti Semetey,
Bu nasıl iş? deyip,
Şaşırıvermedi zerre kadar.
Çok yiğit birisi imiş,
Hesap etmeden yaşayan birisiymiş.
Yiğit Bagış yol alıp,

Cetisuu közdöy bet alıp.
Üyünö barıp caylanıp,
Cambaşına may alıp.
Catıp algan mezgilde,
Caşı çıgıp dalayga,
Barıp kalgan mezgilde,
Erdikten bayıp, caş ketip,
Karıp kargan mezgilde.
Kızıl baştın elinen,
Kırk miñ asker kol menen,
Kıtayga bülük salam - dep,
Közölkan kelet eken - dep,
Kabar uktu bir kündö.
«Cetisuunu aralap,
Ötöt eken Közölkan.
Cetisuu menen ötköndöy,
Cer mayışkan köp kolgo,
Tepsetip cerdi ketkindey,
Tepsendi kişi bolbosom,
Karıdı dep Bagıştı,
Karayt beken Közölkan?!
Kele turgan coluna,
Barıp turam men Bagış!»
Dep Bagış küülönüp,
Açuulanıp süylönüp.
Kara coldun boyuna,
Baatırlıgı barsınıp,
Murdagıday kolunda.
Cedigerdin çetine,
Barıp alıp er Bagış,

Yedisu'ya doğru yönelip,
Evine varıp dinlenip.
Uzanıp rahatlayıp.
Yatıverdiği zamanda,
Yaşı olup epeyce,
Ahir demlerine varıp,
Yiğitlik geçip, gençlik gidip,
Yaşlanıp yaklaşmış sonuna.
Kızıl başın memleketinden,
Kırk bin asker ile,
Kıtay'a asker göndereyim deyip,
Közölkan geliyormuş diye,
Haber duydu bir gün.
"Yedisu'yu arayıp,
Geçer imiş Közölkan.
Yedisu'dan geçmiş gibi,
Hesapsız çok askere,
Çiğnetip toprakları gitmiş gibi,
Çiğnenen kişi olmasam,
Yaşlandı deyip Bagış'a,
Boşuna bakıyor Közölkan?
Geliverdiği yoluna,
Ben Bagış, varıvereyim!"
Deyip Bagış güç toplayıp,
Öfkelenip söylenip.
Kara yol boyunca,
Yiğitliği geri gelip,
Eskisi gibi elinde.
Cediger'in sınırına,
Gidiverip yiğit Bagış,

Ceti künü catıptır.
Kelgeni cok Közölkan,
Aytkan kişi kalp aytkan.
Kıştın künü çildede,
Kıynalıp kaldı kurgan çal.
Calgandıgın bilgende,
206
Kaytıp üygö kelgende,
Çüçkürtüp, da bışkırtıp,
Murdunun suusu kuyulup,
Bolo albay keldi er Bagış,
Murdagıday ordunan,
Turalbay keldi er Bagış.
Başı oorudu çıñkıldap,
Bolo albadı kıñkıstap.
Otuzdan aşıp kalgan kez,
Tolup Toltoy balası.
Atasınan köön tınbay,
Basılbadı sanaası.
Siyerine çolo cok,
Bir cıl öttü arası.
El cayloogo çıkkanda,
Özünçö kelip Çınkoco,
Uçuradı Toltoygo.
Şıgaydın kiçi balası,
Eki künü muñdaşıp,
Birin biri sıylaşıp,
Talkan çalış dos boldu.
Bolup cürdü eköönün,
Keldi-ketti kattoosu.

Yedi gün beklemiştir.
Közölkan'dan gelen yok,
Söyleyen kişi yanlış demiş.
Kış günü zemheride,
Eziyet çekti zavallı ihtiyar.
Yalan olduğunu anlayınca,
206
Dönüp evine gelince,
Aksırıp, da tıksırıp,
Burnunun suyu akıp,
Kalkıp gelemedi yiğit Bagış,
Eskisi gibi yerinde,
Duramadan geldi yiğit Bagış.
Başı ağrıdı zonklayıp,
Devam edemedi inleyip.
Otuz kereden fazla,
Aklına gelip Toltoy yavrusu.
Babasının gönlü rahat değil,
Geçmedi düşüncesi.
İşemeyefısrat yok,
Bir yıl geçti aradan.
Halk yaylaya çıkınca,
Kendine gelip Çınkoco,
Görüştü Toltoy'la.
Şıgay'ın küçük çocuğu,
İki gün merak edip,
Birbirlerini ağırlayıp,
Birlik olup dost oldular.
Yürüyüveren ikisinin,
Geldi-geçti ziyaretleri.

Oorusu küçöp Bagıştın,
Karan kalgan düynödön,
Kaytarına salganda,
Bayteke bar karıdan,
Balası Toltoy baştagan,
Bir kıyla bar kança can.
Anda Bagış munu aytkan:
«Bala çaktan ber cakka,
Bayteke coldoş sen eleñ.
Eçtekeden cazganbas,
Er kökürök men elem.
Men cumşasam, sen bardıñ,
Elge kelgen duşmanga,
Önöktü berbey men aldım.
Han aldına sen bardıñ,
Kalkıma kelgen duşmanga,
Karsıldaşıp men bardım.
Dalayın aldım duşmandın,
Tattırdım içki buşmanın.
Tuulsa ölüm bar eken,
Turalbay calgan düynödön,
Kete turgan baştandım.
207
Kurbaldaşım Bayteke,
Uulum Toltoy, kulak sal,
Kereez kebim ugup al.
Kün çıgıştı cerdegen,
Küllü Kıtay el degen.
Cer bolup cer caralıp,
Suu bolup suu caralıp,

Ağrısı geçip Bagış'ın,
Fakir düşen dünyadan,
Arkasına baktığında,
Bayteke var yaşlanmış,
Yavrusu Toltoy başta,
Bir hayli insan var.
O zaman Bagış şunu söyler:
"Çocukluktan bu yana,
Bayteke yoldaş seninle,
Hiç biz zaman yanılmayan,
Yiğit yürekli benim.
Ben göndersem, sen gittin,
Ülkemize gelen düşmana,
Sırayı bırakmadım ben aldım.
Han önüne sen çıktın,
Halkıma gelen düşmana,
Hiddetlenip ben gittim.
Çoğunu yendim düşmanın,
Tattırdım acıyı, pişmanlığı.
Doğana ölüm varmış,
Durulmaz yalan dünyadan,
Ayrılmaya yaklaştım.
207
Dostum Bayteke,
Oğlum Toltoy, kulak verin,
Vasiyetimi dinleyiverin.
Gün doğuşu tarafından,
Küllü Kıtay ili denen,
Yerler var yaratılmış,
Suyu var yaratılmış,

Adam uulu taralıp,
Ar kayda barıp şaar salıp,
Alduuragı kürküröp,
Alsızdarı bücüröp,
Adam uulu bolgonu,
Dalayga çıktım, körbödüm,
Beycindi kişi albadı,
Kıtayga koşuun barbadı.
Özünö tarlık kıldı beyim,
Bir uruusu Kıtaydın,
Özünön çıkkan Kalmagı.
Kalmaktar kısıp barganda,
Kaçıp kelgen Kıtaydan,
Azızkandın balası.
Kança cıl cürüp Kırgızda,
Baştap bardı Manastı.
Kangay menen kekteşip,
Kırgız menen birigip,
Kıtaylar saldı kalbanı.
Ayrıbay Kalmak, Kıtaydı,
Tartuuga suluu kız alıp,
Kusurga Manas kalganı.
Kıtaydan Manas ölbödü,
Kañgaydan çıkkan kalçadan,
Koñurbaydan ölgönü.
Kara Kırgız el elek,
Kança uruu taratıp,
Kalmaktın közün karatıp,
Çıñgış, Şooruk, Alooke,
Kırgızdı mintip bölgönü.

İnsanoğlu yayılıp,
Her tarafa gidip şehir kurup,
Kuvvetlileri güçlendirip,
Güçsüzlerin belini büküp,
Âdem oğlu olanı,
Kaç yaşına çıktım, görmedim,
Beycin'i kimse almadı,
Kıtay'a ordu göndermedi.
Kendine darlık çektirir miyim,
Bir boyu Kıtay'ın,
İçinden çıktığı Kalmuk'un.
Kalmuklar sıkıştırıp gidince,
Kaçıp gelmiş Kıtay'dan,
Azızkan'ın oğlu.
Bunca yıl yürüyüp Kırgız'da,
Başlarında Manas vardı.
Kangay ile kinlenip,
Kırgız ile birlikte,
Kıtaylar hücum etti.
Ayırmadan Kalmuk, Kıtay'ı,
Sürükleyip güzel kız alıp,
Manas'a karşı kusur işleyip.
Kıtay'dan Manas ölmedi,
İçlerinden çıkan kimselerden,
Koñurbay'dan ölenleri.
Kara Kırgız halkı idik,
Nice boyları taratıp,
Kalmuk'un gözü önünde,
Cengiz, Şooruk, Alooke,
Kırgız'ı böyle ayırdı.

Törölüp Manas Cakıptan,
Kırgızdı böldü Kalmaktan.
Ooru basıp akıl az,
Obur-dobur men aytam.
Kaçan da bolso kegiñ al,
Uulum Toltoy, Kalmaktan.
Kökötöydün aşında,
Köp cıyındın başında,
208
Közüm kördü, Bayteke,
Birge bardıñ sen Toltoy,
Bar eleñ ceti-segizde.
Bile albassıñ sen anı,
Oşondo etti tarttırbay,
Kalmaktar kalba salganı.
Baatır Manas barganda,
Bettebey Kalmak kalganı.
Kaçan da bolso, sen uulum,
Tartınbagın Kalmaktan.
Tamtayıp barıp tiyişip,
Olco albagın Kırgızdan.
Manastın uulu Semetey,
Taş belesten sınasam,
Öödö dese Manastan,
Öödö tuulgan er eken.
Kebetesi, keşpiri,
Manastan artık şer eken.
Baykabay aga tiyişken,
Mas bolgondoy kep eken.
Berenden kalgan Semetey,

Soyundan olup Manas, Yakup'un,
Kırgız'ı ayırdı Kalmuk'tan.
Hastalık yayılıp, akıl az,
Takır tıkır ben söyleyeyim.
Ne zaman olsa intikamını al,
Oğlum Toltoy, Kalmuk'tan.
Kökötöy'ün aşında,
Eğlencenin çok başında,
208
Gözüm gördü, Bayteke,
Birlikte gittin sen Toltoy,
Yedi-sekiziniz birlikte.
Bilemezsin sen onu,
Orada eziyet çektirmeden,
Kalmuklar hücuma başladı.
Yiğit Manas gittiğinde,
Dönmeden Kalmuk kaldı.
Ne zaman olsa, sen oğlum,
Çekinmeyin Kalmuk'tan.
Fakirleşip gidip ilişip,
Ganimet almayın Kırgız'dan.
Manas'ın oğlu Semetey'i,
Taş tepeden sınasam,
İyi dese Manas'tan,
Kurumlu doğan er imiş.
Görünüşü, şekli,
Manas'tan fazla aslan imiş.
Bakmadan ona ilişen,
Sarhoş olmuş gibi söylermiş.
Kudretliden kalan Semetey,

Belgilüü tuulgan bala eken.
Beyarman kettim düynödön,
Calgız balam Toltoydu,
Manastın uulu çunakka,
Dos kılıp koyçu kep eken!
Al oyuma cetpedim,
Enebedim, bilbedim.
Ança-mınça baş ooru,
Cetelep meni keterin!
Balta tiybey, ok tiybey,
Nayza kirbey kişi ölüş,
Kişi ölsö da men ölüş.
Kıyın kep dep cürgömün.
Kirgen nayza uçu cok,
Kesken kılıç mizi cok,
Uñguluu balta sırtı cok,
Ce çokuga tiygen çokmor cok,
Ce oçogor ogu tiygen cok,
Oşondoy bolup Bagıştan,
Kalmakçı boldu düynö bok!
Tuulgan kişi ölüçü,
Ölsöm Bagış kerek cok.
Tilim alsañ sen Toltoy,
Kıtayga barba tiyişip,
209
Kañgaydan kalba kiyilip.
Tukumuna Manastın,
Tuura kara sanaba.
Kılımga tiygen salmagı,
Kılçayıp maga kayran şer,

Nişaneli doğan çocuk imiş.
İsteksiz ayrıldım dünyadan,
Yalnız yavrum Toltoy'u,
Manas'ın oğlu kulaksıza,
Dost edip bırakacak söz imiş.
O amacıma yetişemedim,
Boş verdim,bilemedim.
Öyle-böyle baş ağrısı,
Yakalayıp beni götürür!
Balta değmeden, ok değmeden,
Mızrak saplanmadan bir ölüm,
Biri ölse bu, benim ölümüm.
Acı söz söyleyip dururum.
Giren mızrağın ucu yok,
Kesen kılıcın izi yok,
Baltanın tersi düzü yok,
Ne tepeye değen topuz,
Ne de "oçogor"oku var,
Böylece olup Bagış'tan,
Dünya boka bulandı!
Doğan kişi ölecek,
Ölsem Bagış gerekli değil.
Sözümü dinlesen sen Toltoy,
Kıtay'a gitme ilişip,
209
Akıllı ol işlerine karışma,
Tohumuna Manas'ın,
Sakın kötü düşünme.
Yüzyıla yaklaşan ağırlığı,
Dayanıp bana aslanım,

Közü ötüp ketkinçe,
Kıya karap kalbadı.
Altımış uruu alaştı,
Beycinge aydap bir bardı.
Kartaydı Bagış, uulu caş,
El içinde Cetisuu,
Tuş-tuşunun baarı kas,
Cediger eli baralbayt,
Degen eken er Manas.
Cedigerden barbadı,
Oşentip Manas ayadı.
Cetim kalıp balası,
Temirkandın elinde,
Bukaranın cerinde,
Adam bolup çoñoyup,
Anan keldi eline.
Çoñ atası Cakıptı,
Calmap anı salganı.
Abıkeni aymadı,
Köböştü körgö kirgizdi.
Esin tappay kırk çoro,
Kırgıl başçı oşondo,
Kırıp iydi Semetey.
Özü Mañgıt eli ele,
Kün batışta bendeden,
Kün batış emes ceke ele,
Kulak ukkan köp erden,
Kayratı toluk neme ele.
Özünün atı Madıköl,
Calgız köz anı deer ele.

Ömrü bitene kadar,
Yamaca bakıvermedi.
Altmış ayrı kabileyi,
Birlikte sürüp gitti Beycin'e.
Yaşlandı Bagış, oğlu genç,
Halk içinde Yedisu,
Karşılarındakiler hepsi düşman,
Cediger halkı çıkamaz,
Demişti yiğit Manas,
Cediger'den gitmedi,
Böylece Manas sürdü.
Yetim kalıp yavrusu,
Temirkan'ın ülkesinde,
Buhara memleketinde,
Adam olup büyüyüp,
O zaman geldi ülkesine.
Büyük babası Yakup'u,
Ezip onu geçti.
Abıke'ye dokunmadı,
Köböş'ü mezara soktu.
Aklı başına gelmeden kırk dalkavuk,
Kırgıl amir orada,
Kırıp eğdi Semetey.
Kendisi Mañgıt halkından idi,
Gün batışında insanlardan,
Gün batışı değil yalnız,
Kulağı duyan birçok yiğitten,
Gücü daha fazla idi.
Onun adı Madıköl,
Ona tekgöz derler idi.

Bala turup Semetey,
Madıköldü cayladı,
Nayzasın kanga mayladı.
Öz közüm menen sınadım,
Tiyişip kalsa Semetey,
Çın eken anın cayları.
Çırlaşpa, balam, sen Toltoy,
Ak Kalpak Kırgız degenge.
Tüp atabız Böyön Kan,
Kindigi tutaş el ele.
Köbüröök kelip ketet - deyt,
Şıgaydın uulu Çınkoco,
Anın emne işi bar ele?
Şaatemir kızı Çaçıkey,
Bel kuda bolgon Çınkoco,
Kişi bilbeyt tegi ele.
Semetey barıp tayına,
Keterinde aylına,
Kasiettüü Karahan,
Çaçıkeydi ceenine,
Alıp berdi dedi ele.
Aytpagan eken başında,
Karakanga Şaatemir,
Kaynı bar dep teginde.
Çınkoco mında köp kelet,
Şek alamın ayaktan.
Anttuu, şarttuu dosum - dep,
Bir balaaga salbasın,
Temirkandı çabam - dep.

Çocuk olup Semetey,
Madıköl'ü öldürdü,
Mızrağını kana buladı.
Gözlerimle gördüm,
İlişiverse Semetey,
Belli idi onun halleri.
Sataşma,yavrum sen Toltoy,
Ak Kalpak Kırgız deyince,
Asıl atamız Böyön Han,
Göbeği bağlı halk idi.
Toplanıp gelip geçer dedi,
Şıgay'ın oğlu Çınkoco,
Onun ne işi var idi?
Şaatemir'in kızı Çaçıkey,
Dünür olan çocuklar Çınkoco,
Hiç kimsenin bilmediği birisi idi.
Semetey gidip "tay"ına,
Gittiğinde köyüne,
Kutsal Karahan,
Çaçıkey'i torununa,
Alıverdi demiş idi.
Söylememiş başında,
Karahan'a Şaatemir,
Kaynı var diye önünde.
Çınkoco buraya çok geliyor,
Şüphe duyup neticeden,
Yeminli, şartlı dostum deyip,
Bir belaya salmasın,
Temirkan'ı yok edeyim deyip.

Seni eerçitip barbasın,
Serpişip kalıp, Semetey,
Bir meenetke kalbagın.
Başıñdı iybe kişige,
Malay bolbo tegi ele.
Aytkan tildi sen alıp,
Urugu Kıtay eline,
Kırgızdan Manas tobuna,
Katışpagın tük ele.
Közüm ötöt, ölömün,
Manas menen dos eken,
Bakay handı Semetey,
Kanday baksa asırap,
Kak oşondoy, sen Toltoy,
Baytekeni cölögün.
Kılalı dese Bayteke,
Kıyşañdabay iş kılgın.
Kılbaylı dese Bayteke,
Kıymıldabay cay catkın.
Aş berem dep çarpılıp,
Cediger ketpe çaçılıp,
Cetimiş miñ tütünüñ,
Ceti min, tuunu soydurup,
Cıl maalına tolgondo,
Cedigerdi çakırgın.
Uulum Toltoy, unutpa,
211
Uşul aytar akılım.»
Dep oşentip zor Bagış,
Oozunan tütün bur etip,

Seni yanına alıp gitmesin,
Kapışıp kalıp, Semetey,
Bir mihnete kalmayın.
Başını eğme kimseye,
Uşak olma hiç kimseye.
Söylenen sözü sen alıp,
Boyu Kıtay halkına,
Kırgız'dan Manas topluluğuna,
Katılmayın hiç bir şekilde.
Gözüm kapanıyor, ölürüm,
Manas ile dost iken,
Bakay Han'ı Semetey,
Nasıl baktıysa yetiştirip,
İşte onun gibi, sen Toltoy,
Bayteke desteğin.
Yapalım dese Bayteke,
Sapmadan iş halledin.
Yapmam dese Bayteke,
Kımıldamadan rahat yatın.
Aş vereyim deyip dolaşıp,
Cediger'e gitme saçılıp,
Yetmiş bin evin,
Yedi bin, bayrağını indirip,
Bir yıl aradan geçince,
Cediger'i çağırın.
Oğlum Toltoy, unutma,
211
Söylecek düşüncem budur."
Deyip böylece yiğit Bagış,
Son nefesini verip,

Kökürögü kır etip,
Kerile tüşüp er Bagış,
Ketip kaldı düynödön.
Baatır Toltoy er ıylap,
Bayteke ıylap, can kıynap,
Kelin, kızı baarı ıylap,
Büt Cediger el ıylap.
Cetisuunu cerdegen,
Cedigerdi büt cıynap.
Tokson beeni soydurup,
Konoktun kolun cuudurup.
Sanatı cıyırma balbanga,
Segiz kün körün kazdırıp.
Bulgarıga orotup,
Kalıñ elin kolbotup.
Baytekeni dosu dep,
Bagıştın başın karmatıp,
Baarı curtun cardatıp,
Sarayına catkırdı.
Kötörtüp elge alparıp,
Tapşırıp cerge Bagıştı,
Kayta kelse üyünö,
Ataşkanı Bagıştın,
Gülayım kalgan aldastap,
Tañga cakın maalda,
Gülayım öldü can taştap.
Ata-enesi teñ ölüp,
Eki karı bir ölüp,
Karılardan ayrıldı,
Artıkça Toltoy kaygırdı.

Kalbi durup,
Geriye düşüp yiğit Bagış,
Göçüverdi dünyadan.
Yiğit Toltoy ağlayıp,
Bayteke ağlayıp, canı acıyıp,
Gelin, kız hepsi ağlayıp,
Bütün Cediger halkı ağlayıp.
Yedisu'ya yerleşen,
Cediger'i bütün toplayıp.
Doksan kısrağı kestirip,
Misafirlerin elini yıkatıp.
Sayısı yirmi pehlivana,
Sekiz gün mezarını kazdırıp,
Deriye sarıp,
Kalabalık halkı galeyana getirip
Bayteke'nin dostu deyip,
Bagış'ın başını tutturup,
Yurdun hepsini sıraya dizip,
Sarayına çağırdı.
Götürüp halka teslim edip,
Elden ele toprağa Bagış'ı,
Dönüp gelse evine,
Bagış'ın sevdiği,
Gülayım kıvranıp kaldı,
Tan atmaya yakın zamanda,
Gülayım öldü canı çekilip.
Ana-babası da ölüp,
İki yaşlı birlikte ölüp,
Yaşlılardan ayrıldı,
Toltoy epeyce acı çekti.

Ata-ene ölsö ıylamak,
Arbagın uulu sıylamak.
İlgerten nuska ar kimge,
Bagış menen Gülaydan,
Bar Cediger ayrılıp,
Tirüüsü kaldı elinde,
Ölgöndü koydu körünö.
Bagıştı kördü közübüz
Cana kelse ukkuñuz,
Toltoydon bolot sözübüz.
212

Ana-baba ölse ağlanır,
Ervahına oğlu hürmet eder.
Öteden beri örnek herkese,
Bagış ile Gülay'dan,
Tüm Cediger ayrılıp,
Sağlar kaldı yerinde,
Öleni koydular mezara.
Bagış'ı gördü gözümüz,
Yine gelirse duyunuz,
Toltoy'dan olur sözümüz.
212

SÖZLÜK[13]

-A-

Ak kelde: Bir çeşit etli hamur yemeği olup açılan hamur üzerine et ve sucuk doğranarak pişirilir.

Akcal: Kırgız destanlarındabu terimdestan kahramanın hem silahı hem de atı için kullanılır. "cal"ın yele anlamına geldiği düşünülecek olursa "ak" kelimesinin destan kahramanı bağlamında kutsallığı ifade edeceği ortadadır.

Arbak: 1. Ruh, ruhlar, Bagış destanında bu anlamı ile kullanılmaktadır. 2. Türk mitolojisindeki hayvan ata inancı.

Arkar: Dağ koyunu olup halk arasında Ülker Yıldızı'ndan hareketle "ürkör" olarak adlandırıldığı da olur.

Atala: Su, un ve yoğurt halitası; bir nevi tirit.

At çabuu: 1. At koşturmak. 2. At yarışları, at koşuları tertip etmek. 3. Bu adı taşıyan Kırgız milli oyunlarından biri.

Ay balta: Sözlüklerde **"**savaş baltası", "nacak" olarak verilen "ay balta" Türklerin Ay ışığı olarak düşünülen kutsal ışıktan (kut) türeme efsanelerini hatırlatmakta olup bütün destan kahramanlarının baltaları bu şekilde adlandırılır.

-B-

Barañ: Kelime anlamı "pistonlu tüfek" olup içine barut doldurulan ve "harbi" ile sıkıştırılan bir çeşit av tüfeğidir.

Bayandoz: Çok değerli misafirlerin önüne serilen halı.

[13]Bu bölümde yer alan sözcük, terim veya söz grupları, destanın Türkiye Türkçesine aktarılması sırasında Kırgız Türkçesiorijinal şekli muhafaza edilerek tırnak içerisinde ("") gösterilenlerdir. Zira diğer kelimelerin Türkiye Türkçesi karşılıkları aktarma metninde bulunduğu için bu bölümde onlara yer verilmemiştir.

Baybiçe: Kelime anlamı olarak "ilk eş, birinci eş" şeklinde açıklanan bu terim, "erkeğin asıl eşi" manasına da gelmektedir. Ayrıca baybiçe ünvanı, ancak dünür gidilip başlık verilerek alınan eşe verilir.

Bayge: Sözlüklerin "1. At yarışı. 2. At yarışları sırasında verilen mükâfat; mükâfat; ikramiye" olarak açıkladıkları "bayge", büyük törenlerde töreni düzenleyen tarafından ortaya konan hayvan, mal, para ya da başkaca değerli maddeleri ifade edip Bagış destanında bu anlamı ile kullanılmaktadır.

Beldemçi: 1. Belden başlayarak yırtmaçlı olan kadın fistanı. 2. Bir nevi savaş giyimi.

Bıcı: Kıyılmış, kavrulmuş, pirinçle veya unla karıştırılmış etten veya beyin, kuyruk yağıyla kandan yapılmış olan sucuk.

Botko: 1. Lapa, bulamaç olup Bagış destanında bu anlamıyla kullanılmaktadır. 2. Saçma sapan; boş lâkırdı.

Bugu: 1. Geyiğin yahut maralın erkeği. 2. Kırgızlarda bir kabile adı olup söz konusu kabilenin bir "Bugu"dan yani "Kutsal Geyik Ana"dan türediklerine inanılmaktadır.

Burkan: Kırgız sözlüklerinin"put, sanem" olarak açıkladıkları bu terim, Hint kaynaklı olup "Burhanizm" ile ilgilidir. Söz konusu Hint kültüründe "Zuu" olarak da bilinen bu terim "Burhanizm"deki en büyük tanrının adıdır.

Buudan: 1. Dayanıklı küheylan (atın sıfatı). 2. Babayiğit, cesur, güçlü.

Buulum: 1. Kıymetli bir kumaş adı.2. Bir kürk adı.

Bürük: 1. Sünnet edilmemiş olan zeker (penis). 2. Sünnet edilmemiş çocuk.

-C-

Caadı: Büyük makas.

Cagalmay: Latince falco subbuteo denilen birtür doğan kuşu olup Kırgız destan kahramanlarının çoğu güç-kuvvet ve yiğitlik söz konusu olduğunda bu kuş ile ilişkilendirilir.

Cal: 1.Yele (Bagış destanında bu anlamda kullanılmaktadır). 2. Yelenin altındaki yağ tabakası, olarak belirtilen bu terim günümüzde "yal" şeklinde ve hayvan yiyeceği anlamında yaşamaktadır.

Cambı: 1.Muhtelif şekillerde ve muhtelif ağırlıklarda olan ve Çin'de para yerine kullanılan gümüş sebikeleri (dökme parçaları). 2. Hedef. Bu bağlamda Kırgızlarda "cambı atuu" adlı ve "hedefi vurma"yı esas alan bir oyunun olduğunu belirtmemiz gerekir.

Caya: Atın but eti (Burası lezzetli parça sayılır.).

Celmoguz: 1.Tepegöz ile benzerliği bulunan, destanlarda kahramanın savaştığı mitik bir varlık olup Türk dünyasının hemen bütün boy ve topluluklarının sözlü geleneklerinde yaşamaya devam etmektedir. Celmoguz'un da Tepegöz gibi başının üstünde, arkasında ya da alnında bir gözü olduğuna inanılmaktadır. 2. Bazı Türk destanlarında ise "Celmoguz" kavak ağacının dibindeki suyun üstünde yüzen bir ciğer parçası olarak düşünülmektedir.

Cer tüyünü: Kavşak noktası; yolların birleştiği merkezi yer.

Cer: 1. Yer-Su yani yaşadığımız dünya üzerinde bulunan ve birer inanç unsuru şeklinde yaşamaya devam eden canlı-cansız bütün varlıklar olup Türk mitolojisinde dikey bağlamda "Yer-Su" orta tabakayı ifade eder. Bagış'ta bu anlamı ile kullanımıştır. 2. Üzerinde yaşadığımız dünya, yeryüzü.

Cez Kempir: Kırgız destanlarında "Cez Tumşuk" olarak da karşımıza çıkan bu varlık saçı-başı dağınık, tırnakları bakırdan ve son derece uzun, yaşlı bir kadın olarak düşünülmektedir.

Colum üy: Çobanların geçici olarak kurduğu kapısı olmayan çadır.

Cüyrük: 1.Güzel ve iyi konuşan kimse, hatip olup Bagış destanında bu anlamda kullanılmaktadır. 2. Dayanıklı ama hızlı koşmayan at. 3. Kırgız destanlarında kahramanın sıfatı.

-Ç-

Çaçı: 1. Kadınların saçlarına süs olarak bağladığı madeni paralar olup Bagış destanında bu anlamda kullanılmaktadır. 2. Küçük saçak, bu bağlamda kâkül ve perçemlerin de bu adla anılması söz konusudur. 3. Atın ayaklarının arka tarafında kıllar. 4. Kuyruğun uç kısmı.

Çakmak: 1. Çakmak. 2. Aşık oyununun bir türü olup destanda bu anlamı ile kullanılmaktadır.

Çarayna: Zırh, cebe; altından dövülmüş zırh.

Çen: 1. Yer. 2. Zaman, an. 3. Ölçü. 4.Yan, cihet. 5. Omuzluk olup Bagış destanında bu anlamı ile yer almaktadır.

Çepken: 1. İğne ardı dikilmiş (sırılmış) bir nevi erkek üst giyimi. 2. Çuhadan astarsız kaftan.

Çiy: 1. Çizgi, hat. 2. Hasır yapılan bir çeşit kamış olup Bagış destanında bu anlamıyla yer almaktadır. 3. Hasır. 4. Köpük. 5. İnce bacaklı insanlar için kullanılan bir sıfat. 6. Kırgızlarda keçe evin kafesinin etrafını dönen bir çeşit ip veya "çiy otu".

Çoyunbaş: : Topuz; dökme veya demir başlı sopa; çomak, silah.

Çürök:1. Bir nevi yabanî ve çok ses çıkaran ördek. 2. Dişi ördek, destanda bu anlamı ile kullanılmıştır. 3. Güzel kadınları tanımlamak için kullanılan bir sıfat.

-E-

Eleçek: Evli kadınların başlarının üzerinde bazen sararak kullandıkları bir çeşit beyaz kumaştan başörtüsü olup kocası ölen kadınların "eleçek"in siyah renklisini kullanmaları, töre gereğidir.

Er sayış: Kırgızların milli oyunlarından olup mızrakla oynanan müsabaka.

Erkeç: 1.Üç yaşını bitirmiş erkek keçi ki; destanda bu anlamda kullanılmıştır. 2. Kadınların huy ve davranış olarak erkeğe benzeyenlerine verilen ad olup Manas destanındaki "Ak Erkeç"in adını bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Etek kiri: Kadınların ay başı hali; âdet.

-I-

Irçı: 1. Meddah; destan anlatıcısı. 2. Şâir.

-İ-

İçik: Yüzü kumaştan olan kürk, içlik.

İrik: Üç yaşını bitirmiş koyun.

İtelgi: Latince Falco laniarus denilen bir doğan türü.

-K-

Kamdagay: Dağ keçisinin derisinden yapılan erkek şalvarı.

Kapşıt: 1.Çadırın örtülerinin birleştiği kısım olup Bagış destanında bu anlamıyla yer almıştır. 2. Şapka veya başlık. 3. Baht, talih, şans.

Kaynatma Kara Darı: Bitkiler haşlanarak yapılan bir çeşit ilaç.

Kara tumoo: 1.Hayvan vebası; tehlikeli bir salgın hastalıktır ve Bagış'ta bu manada kullanılmıştır. 2. Nezle, soğuk algınlığı, grip.

Karça-: 1.Aşık veya çakıl taşlarıyla oynarken bütün oyuncuların vuruş aşıklarını almak ve oyuna kimin başlayacağını belirlemek için onları dağıtıp atmak. (Bagış destanında bu anlamıyla kullanılmıştır.) 2.Seçmek.

Karta: 1.Atın kalın bağırsağının en uç kısmı olup Bagış'ta bu anlamıyla kullanılmaktadır. 2. Harita. 3. Oyun kâğıdı.

Kayberen: 1. Kırgız sözlüklerinde "geviş getiren yabani hayvanların koruyucu iyesi" olarak verilen "Kayberen", "Kayıp" olarak da bilinmektedir. Başta Kococaş olmak üzere pek çok Kırgız destanında yer alan "Kayberen" Kırgız Türklerinin "Bugu" soyunun türeyiş efsanelerindeki hayvan atadır. Bagış destanında da bu anlamda kullanılmıştır. 2. Geviş getiren hayvanların genel adı.

Kazı: 1. Semiz yılkının kaburgaları ile omurgalarına kadar ulaşan iç yağı. 2. Bu yağdan yapılan yemek olup genellikle "kazı-karta" olarak kullanılır. Bagış destanında da bu anlamı ile yer almaktadır.

Kelengir çaçpak: Çeşit çeşit takıların bulunduğu saç bağı.

Kerme: Atları bağlamak için iki çadır arasına gerilen urgan olup günümüzde Türkiye Türklerinde de aynı adla yaşamaktadır.

Keşte: Elbise üzerindeki motif; oyma.

Ketelek: Savaşlarda kullanılan bir çeşit sopa.

Kırçoo: 1.Keçe evi dış taraftan sardıkları ip olarak bilinmekte ve Bagış destanında da b anlamda kullanılmaktadır. 2. Bir tekerleğin demir veya lastik çemberi.

Kırgıyek: Küçük avcı kuşu olup "kırgıy" kelimesinden küçültme iki ile türetilmiştir.

Kıyak: Yaylı bir müzik aleti.

Kiyik: Domuz dışındaki bütün çatal tırnaklı yabanî hayvanlara verilen addır.

Köçük: İnsanın kaba etleri, kıç.

Kökbörü-ulak: Kelime anlamı "boz kurt" olmakla birlikte Türklerin at üzerinde oynadıkları bir oğlak veya keçe postunu kapmak temeline dayanan bir oyunun adıdır. "Kökbörü tartuu" veya "ulak tartuu" olarak iki ayrı isimle de söylenebilen bu oyunun Anadolu'da "buzkaşi" veya "öndül kapmaca" olarak yaşadığı bilinmektedir.

Kökcal: 1. Boz yeleli, bozkurt. 2. Destanlarda destan kahramanlarının sıfatı olup üzerinde çalıştığımız destanda da bu anlamıyla yer almaktadır. 3. Destan kahramanının atının sıfatı.

Kulan: Kulan, yaban eşeği.

Kulca: Dağ koçu; yaban koyunu.

Kulun: Süt emen tay.

Kumalak: 1.Koyun veya deve tezeğine verilen addır. 2. Geçmişte tezek ile oynanan bir oyun olduğu düşünülen "kumalak" zaman içinde taşla da oynanır hale gelmiştir. Nitekim bugün Anadolu'da çeşitli sayıdaki taş oyunları "kumalak oyunu"nun devamı olmalıdır. Destanda

Kunan: Üç yaşına basmış olan tay.

Kurut: Kurut; kurutulmuş süt ürünü.

Kuymak: Omlet,kaygana.

Kür çalışuu: Güreşmek; karşısındakinin gücünü sınamak.

-M-

Manap: Kabile reisi; bey.

Manat: Kırmızı çuha.

Mata: Pamuklu kumaş.

-O-

Oçogor: Bir çeşitbüyük eski zaman silahı.

Olobo: Süt ve yağla doldurulan koyun ciğerinden suda haşlanmak suretiyle yapılan yemek olup günümüzde "ciğer kebabı"olarak da yaşamaktadır.

Olpok: 1. Şilte, özellikle çocuk beşiğine serilen ve içi koyunyünleriyle doldurulan yatak. 2. Eskimiş kaftan. 3. Sık ipekten yani "sadakor"(ham ipek)dan yapılan ve savaş gömleği yerini tutan bir nevi savaş giyimi olup Bagış destanında bu anlamda kullanılmıştır.

Oodaruu: 1. Devirmek; 2. Atlıların birbirini attan devirmek için yaptıkları müsabaka olup "er oodarış" adıyla bilinir. Bagış destanında oyunun oynanışı yer almamakla birlikte olası bir durumda bu oyun için yetiştirilmek üzere seçilen oyunculardan bahsedilir.

Ordo: Hanın veya bir asilzadenin karargâhı, belli başlı bir adamın muhteşem obası olup Bagış destanında bu anlamda kullanılmıştır. 2. İn. 3. Kırgızların bir çeşit ödüllü aşık oyunudur ki; bu oyun, hanın karargâhını ele geçirmek için yapılan savaşı temsil eder. 4. "Ordo oyunu"nda oyuncuların dizildikleri daire, çizgi.

Osmo: Kaşa sürülen bitkiden yapılmış sürme.

-S-

Sarapay: Önemli insanların giymesi için dikilmiş sırmalı cepken.

Sooluk: Beş yaşına basmış koyun.

Sarı barpı: Ottan yapılmış bir çeşit ilaç.

-Ş-

Şayı: Ham ipekten yapılan bir nevi kumaş.

Şökülö: Tepesi yüksek, kız ve gelinlerin giymesi için hazırlanmış süslü başlık olup gelin söz konusu olduğunda bu başlık "ükü", "uku", "uki" adını alır.

-T-

Teñge: Madeni para.

Teñge eñgüü: At üzerinde hızla giderken yerdeki parayı eğilerek alma oyunu.

Toburçak: 1.İyi ve iri at, savaş atı olup Bagış destanında bu anlamda kullanılmaktadır. 2. Kozalak.

Tört toguz: Kazaklarda da yaşayan bu "terim"çerisinde dört çeşit hayvanın (at, deve, inek, koyun) bulunduğu dokuzlu kümeyi ifade eder; gerek oğlan tarafının kıza verdiği başlığın kız tarafından talep edilmesi gerekse nişanın veya evliliğin bozulması halinde haksız tarafın ödemek zorunda kaldığı ceza(ayıp)ların bir şekli.

Tört tülük: 1. Evcil hayvanlar at, sığır, deve, koyun ve keçi olup Türk Mitolojisi'nde "Ergenekon"dan çıkış da Türklerin yanlarında "tört tülük" hayvanları olduğu rivayet edilir. Bu bağlamda zaman içinde sadece Kırgız değil bütün Türk boy ve topluluklarında oğlan tarafının kız tarafına "tört tülük" malı "kalın" olarak vermesi gelenek olmuştur. Bagış destanında da bu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. 2. Zengin, hali vakti yerinde olan insanlar için kullanılan bir sıfat.

Tul: 1. Dul, Bagış destanında bu anlamı ile kullanılmıştır.2.Dul kalan kadınınölen kocasının resmini yatağının üzerine asarak bu resmin altında oturup kocası için ağıt yakması; kocası için yas, matem. 3. Dul kalan kadının ölen kocasının yatağının başucuna astığı resmi.

Tulpar: Türk mitolojisindekanatlı atın vasfı olarak kullanılan bu tanımlama Türk destanlarındarüzgârdan hızlı koşması ve dayanıklığı ile kahramana yardım eden efsanevi at anlamında kullanılmaktadır.

Tuncur: Astur palubarius denilen atmacanın dişisi.

Turumtay: Falco vespertinus denilen bir doğan türü.

Tuştuk: Çadırın içine asılan duvar halısı.

Tuu: Sancak, bayrak olup geçmişten bugüne Türklerde özgürlük ve devlet sembolü olagelmiştir.

Tülök: Bir yaşını geçmiş olan kuş.

-U-

Ulak tartuu: Oğlak çekmek anlamında olan bu terim Kırgızların at üstünde bir elleriyle atın dizginini tutarken diğer elleriyle ortaya salıverilen keçiyi yakalamak şeklinde oynanan bir oyunu ifade etmektedir.

Ular: Latince tetrao gallus da denilen, sülün ailesinden bir kuş.

Upay: Bir çeşit aşık oyunu.

Uraan: 1. Savaşa davet nidası. 2. Şiar, parola, tanınma sözü veya sesi.

-Ü-

Ükü: 1. Puhu kuşu; baykuş, puhu yahut baykuş tüylerinden yapılan süs olup Kırgız ve Kazaklarda baykuş tüyüyle süslenmiş gelin başlıklarına da bu ad verilmektedir ancak baykuştan daha çok kuğu tüyünün tercih edildiği de herkes tarafından bilinmektedir.

Ülüş: 1.Zengin bir insanın civardaki halka, bir kabilenin diğer bir kabileye veya bir bölge ahalisinin başka bir bölge ahalisine verdiği ziyafet olup destanda bu anlamı ile yer almaktadır. 2. Türklerin çok eski "yuğ", "sığır" ve "şölen" gibi büyük ziyafetlerinde kesilen hayvandan toplantıdakilere verilen belli ve değişmez bir parça, pay olup bu durum özellikle Oğuz devlet töresinde aynı zamanda oturma düzenini de belirler.

Ürkün: 1. 1916 yılında bastırılmış olan Kırgız isyanının sonu ve Kırgızların Çin'e kaçması olayı; 2. Bu isyan sırasında kaçan Kıgızlara takılan sıfat olup Bagış destanında bu anlamda kullanılmıştır.

Üzük: Çadırın tepesini kapatmak için kullanılan keçe parçası olup "tündük" adıyla da bilinmektedir. Ayrıca bu kelime bazı ufak çevrelerde başka anlamlara da gelen "üzülmek" yani "parçalanmak" fiilinde de yaşamaktadır.

İNDEKS

HALK BİLİM TERİMLERİ

A

Akın, 9, 10, 12, 13, 19, 41, 45, 46, 50, 121, 150, 255, 313, 640

Alkış, 378, 379, 380, 399

Alp, 108, 118, 123, 124, 230, 267

Arasöz, 332, 338, 341, 342

Aş Toy, 108, 145, 152, 228

At, 14, 16, 25, 36, 127, 129, 130, 132, 133, 136, 140, 150, 153, 157, 184, 267, 328, 329, 344, 347, 351, 352, 362, 382, 383, 384, 389, 395, 400, 411, 415, 427, 450, 453, 460, 469, 478, 486, 488, 496, 497, 513, 528, 537, 540, 548, 549, 552, 554, 571, 589, 590, 591, 606, 608,613, 616, 639, 641, 646, 649, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 662, 668, 674, 676, 693, 706, 708, 711, 713, 714

Atasözü, 372, 375

B

Beşik cırı, 147, 148, 340

Beşik toyu, 36, 52, 63, 108, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 159, 177, 200, 223, 244, 247, 278, 294, 340, 392

Bey toyu, 22, 108, 149, 151, 179, 294, 320, 349, 355, 361, 387, 397

D

Destan, 1, 2, 4, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 41, 51, 63, 70, 73, 74, 75, 76, 88, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 107, 112, 117, 118, 119, 126, 132, 137, 144, 166, 167, 168, 169, 203, 229, 244, 262, 263, 265, 277, 281, 283, 285, 288, 289, 290, 291, 293, 295, 297, 299, 305, 314, 315, 319, 321, 322, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 356, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 374, 378, 380, 397, 399, 706, 707, 710, 711

Destancı, 74, 76, 87, 89, 90, 93, 99, 100, 105, 111, 124, 170, 181, 183, 184, 189, 214, 217, 291, 294, 331, 334, 335, 336, 340, 344, 346, 347, 353, 356, 357, 360, 362, 364, 370

Deyim, 378, 379

E

Efsane, 1, 2, 17, 60, 62, 267, 295, 332

Epik gelenek, 14, 63, 87, 105, 167, 169, 223, 237, 283, 288, 291, 344, 348, 352, 370, 378, 380

Epik, 2, 3, 4, 7, 9, 13, 14, 41, 43, 63, 74, 75, 76, 77, 87, 89, 93, 103, 105, 106, 107, 117, 144, 167, 169, 183, 223, 237, 267, 278, 283, 285, 289, 290, 291, 294, 295, 297, 303, 304, 305, 319, 322, 329, 331, 334, 344, 370, 373, 378, 380, 397, 399

Epik kurallar, 14, 93, 257, 290, 291, 292, 293, 294, 305, 329, 373, 397, 399

Epizot, 230, 242, 243

Ergenekon, 108, 384, 713

F

Fonksiyon, 93, 106, 295, 331, 333, 334, 374

G

Gelenek, 2, 4, 14, 41, 43, 61, 63, 87, 99, 105, 166, 167, 168, 176, 196, 223, 288, 295, 334, 338, 339, 342, 348, 370, 378, 383, 399, 713

Gök Tanrı, 158, 203, 269, 321, 384, 731

Görenek, 41, 43, 166, 168, 176, 196, 338, 342, 399

H

Hikâye, 1, 2, 77, 91, 237, 291

I

Irçı, 7, 11, 12, 342

İ

İnanç, 43, 109, 110, 399, 708

İşlev, 106, 145, 268, 278, 285, 304, 333, 379, 381

K

Kargış, 379, 380, 399

Kırk, 12, 14, 17, 19, 27, 36, 39, 90, 95, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 153, 158, 163, 200, 202, 227, 237, 238, 296, 303, 311, 344, 352, 359, 368, 385, 400, 498, 504, 637, 644, 645, 646, 647, 656, 657, 658, 660, 666, 701

Kök, 118, 130, 146, 183, 184, 201, 259, 350, 383, 384, 400, 454

Kurt, 50, 184, 296, 383, 384, 466, 483, 503, 505, 506, 528, 529, 621, 711

M

Manasçı, 9, 10, 11, 13, 15, 43, 735

Masal, 1, 2, 93, 99, 295

Mitik, 73, 105, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 117, 129, 331, 708

Mitoloji, 8, 75, 97, 98, 109, 144, 147, 266, 268, 371

Motif, 106, 144, 230, 399, 711

P

Pratik, 43, 334

R

Ritüel, 146, 295, 334

S

Sığır, 145, 339, 381, 713, 714

Ş

Şeylan, 145, 339

T

Toy, 33, 36, 38, 82, 140, 145, 146, 147, 149, 150, 152, 159, 189, 247, 339, 340, 342, 355, 381, 385, 410, 411, 495, 590, 685

Tür, 2, 7, 63, 97, 100, 137, 146, 167, 230, 294, 331, 332, 344, 374, 379, 707

Y

Yas, 153, 324, 713

Yuğ, 40, 145, 152, 154, 324, 339, 341, 355, 381, 382, 714

KİŞİ ADLARI

A

Abıke, 42, 226, 227, 701

Agış, 223, 634

Akbalta, 223, 634

Alooke, 180, 213, 421, 553, 558

Ayçürök, 222, 243, 250, 252, 255, 684

Aydarkan, 223, 634

Azızkan, 225, 698

B

Bagış, 3, 6, 8, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 70, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 107, 108, 109, 116, 117, 118, 121, 123, 124, 126, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 141, 144, 145, 148, 149, 150, 154, 156, 157, 159, 165, 168, 169, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 224, 225, 227, 230, 231, 237, 238, 241, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 253, 254, 261, 262, 263, 265, 266, 268, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 326, 328, 329, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355,

356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 378, 379, 380, 386, 387, 390, 391, 400, 403, 404, 406, 410, 417, 418, 421, 424, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 479, 480, 483, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 506, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 524, 525, 526, 527, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 539, 540, 541, 544, 546, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 562, 563, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 573, 574, 575, 577, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 633, 635, 642, 643, 645, 649, 652, 654, 655, 656, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 700, 701, 703, 704, 705

Badıköl, 27, 221, 498, 499, 501, 523

Baka Mançu, 25, 181, 295, 450, 451, 455, 457, 460, 473, 474, 477, 523, 546

Baka, 14, 25, 27, 28, 31, 39, 43, 51, 67, 80, 85, 91, 116, 126, 171, 181, 182, 183, 184, 209, 219, 295, 297, 309, 335, 350, 356, 357, 390, 462, 463, 473, 474, 475, 482, 492, 523, 558

Bakay, 12, 206, 223, 249, 250, 344, 635, 694,703

Balta, 287, 606, 624, 635, 656, 671, 673, 700

Bay, 48, 136, 150, 197, 198, 206, 212, 249, 250, 316, 404, 405, 417, 420, 421, 445

Bayteke, 7, 40, 85, 126, 157, 161, 165, 177, 178, 196, 216, 246, 249, 266, 312, 324, 368, 400, 556, 612, 615

Baytoko, 31, 42, 52, 86, 175, 189, 198, 199, 200, 296, 297, 298, 299, 303, 336, 366, 560, 561, 562, 564, 568

Baytur, 14, 15, 16, 33, 34, 43, 47, 59, 102, 126, 171, 185, 187, 191, 192, 261, 368, 590, 591, 592, 594, 595, 596, 600, 602, 603, 604, 606, 607

Bolot, 14, 31, 33, 43, 52, 53, 54, 111, 126, 171, 175, 185, 187, 188, 189, 199, 200, 270, 272, 297, 300, 309, 318, 336, 359, 366, 368, 585, 586, 588, 589, 591, 594

Böyön Han, 164, 227, 702

C

Camgırçı, 16, 30, 48, 215, 216, 542, 635

Cengiz Han, 21, 25, 43, 49, 50, 51, 80, 181, 182, 189, 209, 356, 400, 445, 449, 450, 451, 454, 502, 529, 689

Cuñgar, 213, 214, 404

Ç

Çabalay, 221, 468

Çaçıkey, 227, 702

Çelekbaş, 39, 40, 171, 192, 193, 194, 293, 294, 305, 351

Çınkoco, 46, 217, 227, 252, 253, 254

Çubak, 19, 224

Çelekbaş, 34, 36, 171, 191, 192, 193, 296, 297, 309, 363

E

Erinbes, 26, 43, 137, 219, 221, 295, 335, 352, 362, 365

G

Gülayım, 23, 36, 40, 102, 118, 119, 211, 212, 247, 262, 293, 297, 304, 305, 320, 346, 427, 428, 429, 430, 627, 659, 704

H

Han Muzburçak, 223, 634

K

Kanıkey, 224, 225, 694

Karaçaç, 31, 42, 52, 86, 175, 189, 198, 199, 200, 296, 297, 298, 299, 303, 336, 366

Karakan, 227, 253

Kardıgaç, 218, 687

Kıyban, 223, 634

Kıyman, 223, 634

Koñurbay, 226, 246, 698

Koroldoy, 14, 23, 25, 28, 31, 66, 80, 85, 171, 179, 180, 181, 217, 277, 286, 294, 295, 297, 310, 320, 348, 352, 361, 365, 366

Koşoy, 30, 81, 85, 116, 195, 196, 197, 215, 296, 336, 346, 362

Köböş, 226, 227

Kökçö, 15, 65, 223, 224, 248

Kökötöy, 30, 38, 42, 82, 108, 154, 155, 156, 157, 214, 243, 244, 400, 524, 534, 542, 543, 552, 553, 685, 699

Köñtöy, 14, 27, 29, 31, 81, 101, 178, 180, 189, 190, 191, 195, 204, 213, 214, 215, 231, 232, 233, 234, 296, 297, 301, 309, 348, 354, 366, 390, 391

Közölkan, 39, 144, 225

M

Madıköl, 16, 39, 83, 98, 113, 115, 117, 219, 222, 223, 241, 302, 320, 337

Manas, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 19, 25, 28, 31, 34, 36, 38, 41, 42, 43, 44, 58, 59, 82, 107, 109, 110, 112, 113, 129, 130, 131, 132, 136, 140, 147, 154, 155, 157, 168, 187, 197, 198, 203, 204, 205, 213, 214, 216, 218, 223, 224, 226, 227, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 252, 253, 261, 271, 276, 296, 321, 326, 337, 344, 369, 383, 400

O

Ormokçal, 221, 655

Orozoy, 210, 400, 401, 402, 404, 507, 534

S

Sakatay, 36, 38, 98, 108, 109, 135, 136, 175, 200, 201, 202, 203, 205, 212, 221, 242, 243, 252, 344, 364, 368, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 659, 660, 684

Semetey, 8, 14, 19, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 86, 98, 115, 147, 205, 206, 216, 218, 222, 223, 224, 226, 241, 243, 245, 250, 251, 252, 253, 254, 302, 320, 337, 344, 364, 368, 684, 686, 687, 688, 689, 691, 699, 701, 702, 703

Sütükö, 23, 206, 207, 212, 213

Ş

Şaatemir, 227, 702

Şaltabay, 221, 498, 499, 501

Şıgay, 16, 30, 215, 216, 227, 534, 542, 635

Şooruk, 160, 205, 213, 226, 246, 264

T

Tekeçi, 16, 30, 214, 215

Temirkan, 226, 701, 702

Toltoy, 40, 156, 157, 159, 161, 162, 163, 165, 176, 202, 217, 222, 243, 245, 246, 247, 252, 264, 324, 369, 540, 627, 684, 696, 697, 699, 700, 702

Ü

Ürbü, 48, 64, 223, 224, 514, 533, 634, 667, 669

Y

Yakup, 14, 15, 16, 130, 136, 197, 198, 244, 247, 641, 642

YER ADLARI

B

Balık, 10, 70, 634

Beycin, 69, 70, 265, 686, 698, 701

C

Cediger, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 25, 27, 30, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 65, 67, 79, 80, 83, 84, 91, 93, 96, 97, 119, 123, 135, 149, 150, 151, 177, 182, 183, 184, 187, 192, 195, 198, 200, 206, 209, 210, 212, 213, 216, 225, 238, 243, 253, 254, 261, 287, 293, 295, 303, 308, 309,

310, 312, 316, 320, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 345, 346, 353, 354, 355, 356, 358, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 387, 390, 400, 401, 402, 403, 405, 409, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 430, 434, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 467, 470, 471, 473, 476, 477, 478, 481, 483, 487, 490, 491, 492, 493, 494, 501, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 517, 518, 521, 522, 525, 526, 528, 530, 531, 535, 537, 538, 539, 541, 543, 546, 547, 548, 549, 555, 556, 558, 559, 560, 562, 568, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 586, 587, 589, 591, 593, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 603, 604, 605, 607, 608, 609, 615, 616, 618, 621, 627, 628, 630, 633, 645, 649, 651, 652, 667, 669, 670, 675, 676, 678, 683, 684, 688, 694, 695, 701, 703, 704, 705

Ceti-Özön, 69, 619

D

Duşenbe, 52, 557, 559, 591, 594, 634

Dürbölöñ, 284, 400, 579

Düyşömbü, 31, 52, 64, 70, 185, 186, 187, 400

H

Horasan, 36, 52, 65, 634, 643

I

Izar, 141, 400

İ

İsfehan, 52, 634

K

Keyit, 64, 141, 400

T

Ters-Agın, 31, 32, 70, 189, 198, 200, 336, 367, 560, 562, 568, 569, 571, 574, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 589, 590

Y

Yedisu,16, 19, 20, 21, 25, 27, 47, 58, 65, 67, 103, 214, 243, 400, 402, 405, 417, 434, 441, 448, 451, 478, 481, 483, 485, 486, 494, 499, 501, 506, 507, 509, 510, 512, 513, 525, 533, 535, 539, 541, 543, 546, 553, 555, 556, 559, 568, 591, 594, 595, 609, 611, 615, 633, 652, 675, 683, 684, 685, 695, 701, 704

Z

Zoñko, 667, 668, 669, 670

BOY-KABİLE ADLARI

A

Ak Kalpak, 253, 389, 702

C

Cediger, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 25, 27, 30, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 65, 67, 79, 80, 83, 84, 91, 93, 96, 97, 119, 123, 135, 149, 150, 151, 177, 182, 183, 184, 187, 192, 195, 198, 200, 206, 209, 210, 212, 213, 216, 225, 238, 243, 253, 254, 261, 287, 293, 295, 303, 308, 309, 310, 312, 316, 320, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 345, 346, 353, 354, 355, 356, 358, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 387, 390, 400, 401, 402, 403, 405, 409, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 430, 434, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 467, 470, 471, 473, 476, 477, 478, 481, 483, 487, 490, 491, 492, 493, 494, 501, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 517, 518, 521, 522, 525, 526, 528, 530, 531, 535, 537, 538, 539, 541, 543, 546, 547, 548, 549, 555, 556, 558, 559, 560, 562, 568, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 586, 587, 589, 591, 593, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 603, 604, 605, 607, 608, 609, 615, 616,

618, 621, 627, 628, 630, 633, 645, 649, 651, 652, 667, 669, 670, 675, 676, 678, 683, 684, 688, 694, 695, 701, 703, 704, 705

Cürçen, 34, 36, 191, 309, 607, 608, 609, 611, 616, 617, 624, 626

K

Kalmuklar, 21, 24, 30, 93, 209, 216, 296, 336, 401, 402, 403, 405, 417, 425, 434, 435, 436, 438, 440, 441, 442, 443, 447, 449, 492, 494, 509, 512, 514, 515, 517, 518, 522, 525, 531, 533, 535, 537, 538, 545, 551, 552, 553, 554, 555, 583, 616, 698, 699

Karakalpak, 366, 400, 499

Karagıt, 23, 85, 181, 217

Kırgız, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 28, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 47, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 70, 93, 98, 99, 110, 113, 139, 140, 146, 149, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 160, 164, 177, 178, 196, 197, 198, 204, 207, 210, 214, 215, 216, 223, 226, 227, 230, 244, 245, 246, 249, 260, 264, 283, 288, 316, 326, 336, 338, 339, 340, 342, 343, 344, 374, 383, 384, 385, 390, 400, 401, 402, 408, 411, 450, 480, 507, 508, 514, 519, 521, 523, 524, 528, 533, 534, 539, 541, 542, 543, 545, 547, 548, 551, 552, 554, 558, 607, 634, 640, 641, 642, 643, 648, 660, 685, 686, 698, 699, 702, 703, 715

Kıtay, 16, 39, 69, 70, 98, 144, 153, 159, 164, 245, 264, 318, 400, 695, 697, 698, 700, 703

M

Mañgıt, 115, 163, 221, 241, 400, 523, 546, 573, 701

Moğol, 27, 47, 50, 51, 54, 75, 109, 112, 174, 209,

T

Tacik, 1, 33, 34, 52, 54, 98, 102, 187, 297, 309, 336, 367, 400, 560, 562, 568, 572, 573, 574, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 591, 594, 596, 597, 602, 603, 605, 607, 616, 618, 634

Türkmen, 6, 17, 34, 36, 128, 371, 494, 501, 609

SAVAŞ SİLAHLARI

A

Aybalta, 260, 288, 472

Ç

Çarayna, 279, 400

Çokmor, 162, 263, 285, 286, 287, 322, 400

D

Davul, 86, 283, 284, 367, 441, 576, 601

G

Gürz, 268, 278, 284, 285, 540

K

Kalkan, 146, 214, 268, 271, 278, 279, 283, 285, 346, 400, 457, 468

Kılıç, 162, 220, 260, 263, 268, 271, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 285, 309, 322, 335, 400, 446, 468, 540, 602, 656

M

Mıltık, 37, 86, 95, 143, 177, 282, 284, 367, 400

Mızrak, 36, 188, 268, 271, 272, 278, 285, 365, 390, 427, 434, 437, 446, 465, 466, 468, 472, 488, 489, 529, 578, 584, 585, 586, 606, 622, 623, 624, 656, 665, 671

N

Nayza, 24, 29, 35, 79, 112, 115, 116, 122, 124, 125, 126, 162, 188, 193, 194, 219, 220, 263, 272, 273, 274, 281, 288, 289, 311, 322, 391, 400

T

Tuu, 22, 151, 265, 282, 339, 400, 592, 639, 714

Tuulga, 279, 400, 470, 607, 638, 714

Tüfek, 279, 280, 281, 441, 514, 571, 578, 601, 661, 663, 666, 672, 677, 693

O

Ok, 117, 162, 187, 263, 270, 322, 400

Ok-darı, 270

Y

Yay, 268, 269, 278, 285, 514, 578, 587, 596, 656, 661, 663, 666, 677, 691

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

ABDULDAYEV, E., S. Davletov, A. İmanov, A. Tursunov, (1986). Kırgız Tili, Kırgız SSRnin Cogorku Cana Atayın Orto Bilim Berüü Ministerstvosu, Firunze.

AÇA, Mehmet, (2002). Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği, Kömen Yayınları, Konya.

AKARSU, Bedia, (1994). Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları, İnkılap Kitabevi.

AKMATALİYEV, Abdıldacan, (2001). (Türkiye Türkçesi Akt. Kalmamat Kulamshaev), Kıgız Foklkloru ve Tarihi Kahramanlar, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

AKYÜZ, Kenan, (1979). Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

ALTAY, Halife, (1998). Anayurttan Anadolu'ya, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayımlar Dairesi Başkanlığı, Türk Dünyası Edebiyatı Dizisi, Ankara.

ANADOL, Cemal, (1996). Orta Asya Türk Devletleri Tarihi, Kamer Yayınları, İstanbul.

ARAT, Reşit Rahmeti,(2006). Kutadgu Bilig, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ARTUN, Erman, (2005).Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı, Kitabevi, İstanbul.

ÂŞIK Paşa-yı Veli, (1998). (Haz. Bedri Noyan Dedebaba), Garibnâme, Ardıç Yayınları, Ankara.

ATSIZ, Nihal, (2011). Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

AYDIN, Erhan, (2012). Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor), Kömen Yayınları, Konya.

AYTMATOV, Cengiz, (1970). (Çev. Refik Özdek), Beyaz Gemi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

BAKHTİN, Mikhail, (2001). (Çev. Cem Soydemir), Karnavaldan Romana, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli, (2006). Oğuz Destan Dünyası, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli, (2007b). Mitolojiye Giriş, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

BAYAT, Fuzuli, (2007a). Türk Mitolojik Sistemi 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

BAYRAKTAR, Levent, (2010). Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi, Dergâh Yayınları, İstanbul.

BERTHOLD, Spuler, (1986). İran Moğolları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BİLGİN, Nuri, (2009). Sosyal Psikoloji, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

BORATAV, Pertev Naili, (2000). (Çev. İsmail Yargun), Tekerleme, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Pertev Naili, (1988). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

BORATAV, Pertev Naili, (1982). Folklor ve Edebiyat I, Adam Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Pertev Naili, (1983). Folklor ve Edebiyat II, Adam Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Pertev Naili, (2011). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BOZKURT, Nejat, (2009). Fikir Mimarları-1 Hegel, Say Yayınları, İstanbul.

CAN, Şefik, (1970). Klasik Yunan Mitolojisi, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

CAMPBELL, Joseph, (1999). Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

CASSIRER, Ernest, (2005). (Çev. Milay Köktürk), Sembolik Formlar Felsefesi II, Hece Yayınları, Ankara.

CEBECİ, Oğuz, (2004). Psikanalitik Edebiyat Kuramı, İthaki Yayınları, İstanbul.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2000). Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2007). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Akçağ Yayınları, Ankara.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2008). Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara.

DİLÇİN, Cem, (1995). Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

DİYKANOV, Karboz, (1990). Kırgız Tilinin Körsötmö Kuraldarı, Kırgız SSRnin Elge Bilim Berüü Ministirdegi SSSRdin 50 Cıldıgı Atındagı Emgek Kızıl Tuu Ordendüü Kırgız Mamlekettik Universiteti, Almatı.

DİYKANOV, Karboz, (1994). Kırgız Tilindegi Kıyın Maseleler Cana Tugra Cazuv, Kırgız Mamlekettik Uluttuk Üniversiteti, Bişkek.

DİZDAROĞLU, Hikmet, (1969). Halk Şiirinde Türler, Ankara Üniversitesi Basımevi Yayınları, Ankara.

DORSON, Richard, (1984). (Çev. Nermin Ulutaş), Günümüz Folklor Kuramları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 33, İzmir.

DURAND Gilbert, (1998). Sembolik İmgelem, İnsan Yayınları, İstanbul.

EİNSTEİN, Albert, (1996). (Çev. Gülen Aktaş), İzafiyet Teorisi, Say Yayınları, İstanbul.

EKİCİ, Metin, (2004).Türk Dünyasında Köroğlu, Akçağ Yayınları, Ankara.

ELÇİN, Şükrü, (1997).Halk Edebiyatı Araştırmaları 1, Akçağ Yayınları, Ankara.

ERDEM, Mustafa, (2000). Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Asam Yayınları, Ankara.

ERGİN, Muharrem, (2003). Orhun Abideleri, Hisar Yayınları, Afyonkarahisar.

ERGİN, Muharrem,(2008). Dede Korkut Kitabı-1 I (Giriş- Metin- Faksimile), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

FEDAKÂR, Selami, (2011). Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar, Egetan Basın Yayın, İzmir.

FORDHAM, Frieda, (1999). (Çev. Adnan Yalçıner), Jung Psikolojisi, Say Yayınları, İstanbul.

FROMM, Eric, (2003). (Çev. Aydın Arıtan), Sahip Olmak Ya Da Olmak, Arıtan Yayınevi, İstanbul.

GÖKA, Erol, (2011). Türklerin Psikolojisi Tarihin Ruhumuzda Bıraktığı İzler, Timaş Yayınları, İstanbul.

GÖKALP, Ziya, (1963). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, Serdengeçti Neşriyat, Ankara.

GÖKALP, Ziya, (1974). Türk Medeniyeti Tarihi 1, Cilt I (İslamiyet'ten Evvel Türk Medeniyeti), Türk Kültür Yayını, (Haz. Fikret Şahoğlu), İstanbul.

GÖLGECİ, Meral, (1995). Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1985). Yüz Soruda Tasavvuf, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi: 14, İstanbul.

GÖMEÇ, Saadettin, (2009). Kırgız Türkleri Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara.

GÜNAY, Umay, (1986). Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

GÜRÜN, Kamuran, (1981). Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara.

İBRAYEV, Şakir, (1998). (Türkiye Türkçesine Akt. Ali Abbas Çınar), Destanın Yapısı, Kazak Destanlarında İnsan, Zaman, Mekân, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

İNAN, Abdülkadir, (1998). Makaleler ve İncelemeler I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İNAN, Abdulkadir, (2010). Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İNAYET, Alimcan, (2010). Yusuf Mamay ve Manas Destanı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim, (2010). Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

KALAFAT, Yaşar, (1999). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

KAPLAN, Mehmet, (1985). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KASAPOĞLU Çengel, Hülya, (2005). Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi, Akçağ Yayınları, Ankara.

KÖKSAL, Hasan, (1985). Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, (1999). Edebiyat Araştırmaları I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, (1981). Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, (1976). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet Başkanlığı Yayınları, Ankara.

KÖSE, Nerin, (2002a). Kococaş Destanı, Millî Folklor Yayınları:16, Halk Edebiyatı Dizisi 9, Ankara.

KÖSE, Nerin, (2004). Ak Möör Destanı (İnceleme -Metin), Semih Ofset Basımevi, Ankara.

KÖSE, Nerin, (2005). Kurmanbek Destanı (Kalık Akıyev Varyantı), Semih Ofset Basımevi, Ankara.

MAVROMATAKİ, Maria, (1997). Greek Mythology and Religion, English Edition, Athens.

MUSAYEV, S.,(1994). Epos Manas, Kırgızistan, Bişkek.

NASKALİ, Gürsoy Emine, (1995). Manas Destanı, Türksoy Yayınları, İstanbul.

NORRİCK, Neal R., (1985). How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs, Mouton Publishers, Berlin.

OĞUZ, M. Öcal- Metin EKİCİ- Mehmet AÇA vd., (2005).Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara.

OĞUZ, M. Öcal, (2001). Halk Şiirinde Şekil, Tür ve Makam, Akçağ Yayınları, Ankara.

ONAY, Ahmet Talat, (1996). Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i, Ankara.

ONG, J. Walter, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), (2010). Sözlü ve Yazılı Kültür, Metis Yayınları, İstanbul.

ÖGEL, Bahaeddin, (1993). Türk Mitolojisi 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, (1995). Türk Mitolojisi 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin, (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ÖNER, Mustafa, (1998). Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

PEABODY, Berkley, (1975). TheWinged Word: A Study in the Technique of Ancient Greek Oral Composition as Seen Principally through Hesiod's Works and Days, State University of New York Yayınları, Newyork.

POLAT, Kemal, (2005). Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

RADLOFF, Wilhelm, (1885). Proben Der Volksliteratur Der Nördlichen Türkischen Stamme V Kara-Kirgisen, St. Petrsburg.

RADLOFF, Wilhelm, (1956). (Çev. Ahmet Temir), Sibirya'dan, Cilt 1, Ma'arif Basimevi, İstanbul.

REİCHL, Karl, (2002). (Çev. Metin Ekici) Türk Boylarının Destanları (Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

SAKAOĞLU, Saim, (1999).Masal Araştırmaları, Akçağ Yayınları, Ankara.

SARAY, Mehmet, (1996). Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

TEKİN, Talat, (2010). Orhon Yazıtları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.

TEZ, Zeki, Patlayıcı, (2010). Silah ve Savaş Tekniğin Kültürel Tarihi, Doruk Yayımcılık, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi, (1931). Türk Destanının Tasnifi, Atsız Mecmua, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi, (1947). Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, Türkili (Türkistan)- Bilik Yayınları, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi, (1972). Oğuz Destanı-Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.

TURAN, Osman, (1998). Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

ÜÇOK, Coşkun ve Ahmet Mumcu, (1993). Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yayınları, Ankara.

YARDIMCI, Mehmet, (2002). Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri,Âşık Şiiri, Tekke Şiiri, Ürün Yayınları, Ankara.

YAYIN, Nerin, (2012). Gök Tanrı İnancı Bağlamında Türk Mitolojik Değerlerinde Cinsiyet, Üniversiteliler Ofset, İzmir.

YILDIZ, Naciye, (1995). Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

YILDIZ, Naciye, (2007). Kırgız Halk Edebiyatı I Irlar, Ezgili Şiirler, Türküler, Alp Yayınevi, Ankara.

YÖNTEM, Ali Canip, (1930). Epope (Epopée) [Edebi Nevilerle Mesleklere Dair Malumat], İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.

YUSUPOV, Keneş, (1995). (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fikret Türkmen ve Alimcan İnayet), Manas Destanı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara.

YUSUPOV, Keneş, (1998). Baatır Bagış Bayanı; Bagış-Mendirmen; Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Manastaanu Cana Körköm Madaniyattın Uluttuk Borboru El Aralık "Meerim" Kayramduuluk Fondusu Şam Basması, Bişkek.

ZAKİROV, Saparbay, (1960). Kococaş Eposının Kee Bir Maseleleri, Kırgız SSR İlimler Akademiyası, Frunze.

MAKALELER

AÇA, Mehmet, (2000). "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve "Alp" Kavramı Üzerinde Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri", Millî Folklor, 6 (48), Kış, Ankara, ss. 5-17.

AKMATALİYEV, Abıldacan ve S. Musayev, (1996). "El Baylıgı Elge" Kococaş, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası, Manastaanuu Cana Körköm Manadiyattın Uluttuk Borboru, El Aralık "Meyerim" Kayrımduuluk Fondusu, "El Adabiyatı" Seriyasınınn I. Tomu, Şam Basması, Bişkek, ss. 9-35.

AKYÜZ, Çiğdem, (2010). "Manas Destanı'nda Alp Kadın Tipi", Mardin Artuklu Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Mukaddime Dergisi, Sayı 1, İstanbul, ss. 144-169.

ARAZ, Rıfat, (2006). "Eski Türk Destanlarında ve Türk Şiirinde Öne Çıkan Tipler", Bizim Külliye 2006, Üç Aylık Kültür Sanat Dergisi, Mart-Nisan-Mayıs, Sayı 27, ss.32-38.

ARIK, Durmuş, (2005). "Kırgızlarda Kurban Fenomeni", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, XLVI, Sayı 1, ss. 757-774.

BALIKÇI, Çelik, Şakire, (2012). "Camgırçı Han Örneğinden Hareketle Kırgız Destanlarında Tarihî Şahsiyetler", The Journal of Social Science Studies, Sayı 5, Haziran, ss. 43-50.

BAŞGÖZ, İlhan, (2006). (Çev. Metin Ekici) "Sözlü Anlatımda Arasöz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi". Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1, Haz. M. Öcal Oğuz vd., Geleneksel Yayınları, Ankara. ss. 320-349.

BAYAT, Fuzuli, (2003). "Dede Korkut Oğuznameleri Çerçevesinde Epik Zamanla Epik Mekânın Birliği", Folklor/Edebiyat, Üç Aylık Kültür Dergisi, Cilt IX, Sayı XXXIII, Ulaslararası Eğitim-Öğretim, Basın-Yayın, Ankara, ss. 99-110.

BAYBOLOTUULU, Talip, (1993). "Ölgöndön Kalgan Muras Cönündö" Kırgızdar 2, Sancıra-Tarıh-Muras-Salt, Cilt 2, Kırgızistan Matbaası, Bişkek, ss. 530-532.

BAYTUR, Anbar, (1993a). "Tiyan-Şan Kırgızdarı. Tiyan-Şandagı Adepki Kırgız Uruuları" Kıgızdar 1, Tarıh-Muras-Salt, Bişkek, ss. 264-267.

BAYTUR, Anbar, (1993b). "Türkeş Karluktar Tuşundagı Kırgızdar", Kıgızdar 1, Tarıh-Muras-Salt, Bişkek, ss. 267-271.

BAYTUR, Anbar, (1993c). "Tiyan-Şan Kırgızdarının Koomu Cana Madaniyatı", Kıgızdar 1, Tarıh-Muras-Salt, Bişkek, ss. 284-291.

BAYTUR, Anbar, (1993d). “Kara Kıtaylar Tuşundagı Kırgızdar”, Kıgızdar 1, Tarıh-Muras-Salt, Bişkek ss. 276-284.

ÇERİBAŞ, Mehmet, (2012). “Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan’da Folklor Çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar: Er Soltonoy Destanı Örneği”, Turkish Studies Sayı 7/1, Kış, ss. 753-780.

ÇETİN, İsmet, (1998). “Türk Destanları ve Köroğlu”, Milli Folklor Dergisi, Sayı 39, Ankara, ss. 46-52.

ÇETİN, İsmet, (2003). “Kazakistan Jırşılık Geleneği ve Bir Örnek: Ruslan Ahmetov”, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Prof. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Sayı 13, Konya, ss. 401-410.

ÇINAR, Ali Abbas, (1998). “Türk Dünyasında Âşık Geleneğinin Karşılaştırılması”, Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 59-66.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (1996). “Lord Raglan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destanı Kahramanlarına Bakış” Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı (Ed. Ö. Çobanoğlu ve M. Özarslan) Feryal Matbaacılık, Ankara, ss. 202-209.

ÇORAYEV, Tınçtıbek, (1993). “Kıtaylık Kırgız Tarihçısının Çıgarmaçılıgı”, Kırgızdar, Bişkek, ss. 294-305.

DİLEK, İbrahim, (1997). “Altay-Türk Kayçılık Geleneği ile Türkiye’deki Âşık Tarzı Şiir Geleneği Arasındaki Benzerlikler”, Sibirya Araştırmaları (ed. E. Gürsoy Naskali), Simurg Yayınları, İstanbul, ss. 195-201.

DÜZGÜN, Dilaver, (2005). “Âşık Edebiyatı”, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara, ss. 169-212.

DUNDES, Alan, (2006). (Çev. Metin Ekici), “Doku, Metin ve Konteks”, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, ss. 55-77.

EKİCİ, Metin, (2005). "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış", Fikret Türkmen Armağanı, İzmir, ss. 225-229.

EVOLA, Julius, (2003). (Çev. Atilla Ataman) "Savaş Metafiziği", Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar, İnsan Yayınları, İstanbul, ss. 9-48.

GUÉNON, René, (2003). (Çev. İsmail Taşpınar), "Sembolik Silahlar", Savaş Metafiziği ve Sembolik Silahlar, İnsan Yayınları, İstanbul, ss. 51-77.

JİRMUNSKİY, V. M., (1998). (Türkiye Türkçesine Akt. Oktay Selim Karaca), "Epik Gelenek", Milli Folklor Dergisi, Cilt 5, Sayı 37, Ankara, s.171.

K. KARATAYEV, Olcobay, (2003). (Türkiye Türkçesine Akt. Mustafa Kalkan), "Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları", Manas Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, Bişkek, ss. 199-207.

KARAYEV, Ömürkul, (2001). (Türkiye Türkçesine Akt. Mehmet Kıldıroğlu), "Kırgızların Ortaya Çıkışı "Kırgız" Terimi Hakkında", Manas Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Bişkek, ss.201-217.

KASAPOĞLUÇengel, Hülya, (1998). "Kırgız Türk Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri 1, Sayı A 31/11, Cilt:4, Ankara, ss. 367-397.

KAYA, Doğan, (2005). "Kırgızlar'ın Millî Oyunu Kökbörü", İzzet Gündağ Kayaoğlu Hatıra Kitabı-Makaleler, İstanbul, ss. 303-313.

KENESARİN, Börübay, (1993). "Aş-Toylar" Kırgızdar Sancıra-Tarıh Murassalt, Cilt 2, Kırgızistan Matbaası, Bişkek, , ss.566-569.

KILINÇ, Aziz, (2006). "Folklor Ürünlerinin Geleceğe Taşınmasında "Arasöz'ün İşlevi ve Köroğlu Destanı Örneği", Folklor Edebiyat Dergisi, Cilt 12, Sayı 46, Ankara, ss. 403-427.

KIRBAŞEV, Keñeş, (1995). "Manasçı Cusup Mamay", Ala Too Jurnalı (Kırgız Ruhu-"Manas"), Bişkek, ss.159-174.

KIRBAŞEV, Keñeş, (1998). “Baatır Bagış Bayanı” Filologiya İlimderinin Kandidatı, Bagış Cusup Mamaydın Variantı, Şam Basması, Bişkek, ss. 5-10.

KÖSE, Nerin, (1999a). “Lord Roglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş”, Milli Folklor Dergisi, Sayı 43,Ankara, ss.19-23.

KÖSE, Nerin, (1999b). “Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek Destanları Üzerine, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi: Himmet Biray Armağanı, Ankara, ss. 253-261.

KÖSE, Nerin, (2000). “Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbın ve Türk Halk Hikâyeleri”, Milli Folklor Dergisi, Sayı 45, Ankara, ss. 22-40.

MAMAY, Cusup, (1993). “Kızılsuuluk Kıgızdardın “Manası”, Kırgızdar I, Sancıra, Tarıh, Muraz, Salt, Bişkek, ss. 456-464.

OĞUZ, M. Öcal,(1998). “Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Boğaç Han” Milli Folklor Dergisi, Sayı 40, Ankara, ss.2-6.

OĞUZ, M. Öcal, (1999). “Lord Raglan’ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Basat” Milli Folklor Dergisi, S.41, Ankara, ss.2-9.

OĞUZ, M. Öcal, (2004). “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, Milli Folklor Dergisi, Yıl 16, Sayı 62, Ankara, ss. 4-7.

OLRİK, Axel, (2006). (Çev. Metin Ekici), “Halk Anlatılarının Epik Yasaları”, Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri 1, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, ss. 98-111.

ÖMÜRBEKOV, Toktorbek ve Tınçtıkbek Çorotegin, (1996). “Tüştük Kırgızstanda Orusyanın Karatıp Alışı, Pulat Han Momin Şamurzak Uulunun Cetekçiligi Astındagı Kötörülüş”, Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Cangı Doordogu Tarıhı, XVII-XX. K.K. Başı, Bişkek, ss. 143-146.

ÖZAY, Yeliz, (2009). “Metinlerarasılık ve Türk Halk Hikâyelerinde Ana-Metinsel Dönüşümler”, Milli Folklor Dergisi, Yıl 21, Sayı 83, Ankara, ss. 6-18.

ÖZDEMİR, Fuat, (1991). (Haz. Pertev Naili Boratav), "Anadolu Destanlarının Biçimleri ve Çeşitli Temaları", Ahmet Şükrü Esen, Anadolu Destanları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 3-76.

RADLOV, Vasiliy Vasilyeviç, (1993). (Çev. Pamirbek Kazıbayev) "1862 Cıldagı Sayakattın Kündölügünön, Sibirden", Kırgızdar 2, Sancıra-Tarıh Muras-Salt, Bişkek, ss. 310-327.

SAPARALİYEV, Döölötbek, (2011). (Akt. Abdrasul İsakov), "XVIII. Yüzyılda Kırgızlar ile Özbeklerin Sosyal ve Siyasi İlişkileri", Akademik Bakış Dergisi, Cilt 4, Sayı 8, Ankara, ss. 139-160.

SILAY, Kemal, (1991). "Ahmedî'nin Osmanlı Tarihinde Arasöz (Digression) Tekniğinin Kullanımı ve İşlevi", Türkoloji Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss. 153-162.

TAŞBAŞ, Erhan ve Aymira Maratkızı, (2010). "Kırgız Ulusal Oyunları", Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, II/1, "Kültür Tarihimizde Yarış" Sayısı, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Ocak, ss. 221-243.

TINIBEKOV, Aktan, (1993). "Kırgızdardın Uluttuk Oyundarı" Kırgızdar Sancıra-Tarıh-Muras-Salt, Cilt 1, Kırgızistan Matbaası, Bişkek, ss. 530-584.

TURDU, Tolkun, (1995). "Cusup Mamaydın Manas Aytuu Sırı", Ala Too (Kırgız Ruhu- "Manas"), Bişkek, ss. 103-104.

YARDIMCI, Mehmet, (l998). "Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Sayılar", Çukurova Halk Edebiyatı Sempozyumu, Çukurova Üniversitesi, Adana, 1-4 Aralık, ss. 636-647.

YAYIN, Nerin, (2007). "Ak Möör Destanı'ndaki Ara Sözler", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Ege Üniversitesi Yayınları, Sayı 13, Ocak, İzmir, ss. 261-288.

YAYIN, Nerin, (2008). “Anayurttan Anadolu’ya “Cambı Atuu”dan “Kömbe Kapma”ya, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C. XIV, S.1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, ss.163-170.

YAYIN, Nerin, (2009). “Efsanevi Hayat Ağacı Muñar”, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.XIV, Sayı 2, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, ss. 144-153.

TEZLER

ÇELİK, Şakire, (2010).Cañıl Mırza Destanındaki Epik Unsurlar, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Halk Bilimi) Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

DUMAN, E. Nermin, (2001). Kızcibek Destanındaki Epik Unsurlar, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Basılmammış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

FEDAKÂR, Selami, (2003). Özbek Destan Geleneği ve Rüstem Han Destanı, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

KURMANGALİYEVA Ercilasun, Güljanat, (2008). Seyahatnamelere Göre Yedisu Bölgesindeki Kazak ve Kırgızların Sosyal Yapısı (1854-1917), Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bişkek.

SÖZLÜKLER

AKSOY, Ömer Asım, (2010). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü1, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

BEYDİLİ, Celal, (2005). Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Yurt Yayınevi, Ankara.

ÇELİK Şavk, Ülkü, (2000). Kırgız Atasözleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÇOBANOĞLU, Özkul, (2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit, (1970). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara.

Dictionnaire Larousse, (1994). Ansiklopedik Sözlük, C.2, Milliyet Gazetecilik, İstanbul.

KANAR, Mehmet, (2010).Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yayınları, İstanbul.

KAYA, Doğan, (2007). Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara.

Türk Dil Kurumu, (2005). Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ŞEMSETTİN Sami, (1989). Kamus-ı Türkî, Enderun Kitabevi, İstanbul.

ŞERİYEV, C.ve M. Abdıkerim, (1994). Kırgız Adabiyatı, Terimderdin Tüşündürmö Sözdügü, Bişkek.

YAYIN, Nerin, (2008). Kırgız Epik Terimler Sözlüğü I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:149, İzmir.

YAYIN, Nerin, (2010). Kırgız Epik Terimler Sözlüğü II, Üniversiteliler Ofset, İzmir.

YUDAHİN, K.K. (1994). (Çev. Abdullah Taymas), Kırgız Sözlüğü I-II, (A-J), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ANSİKLOPEDİLER

Kırgız Sovyet Ansiklopediyası, (1976). Cilt 1, Frunze.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, (1977). Cilt 2, Dergâh Yayınları, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.

Manas Ansiklopediyası, (1995). Cilt 1, Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimler Akademiyası, Bişkek.

İslam Ansiklopedisi, (2007). Cilt 33, İSAM, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul.

BİLDİRİLER

KÖSE, Nerin, (2002b). "Tür ve Fonksiyon", Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildiriler 26-28 Mayıs 2000, (Editörler: İsmet Çetin, Ayşe Yücel), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss. 503-508.

E-KAYNAKLAR

TİMETÜRK http://www.timeturk.com/tr/2012/11/08/orta-asya-da-kokboru turnuvasi.html 19.12.2012 tarihinde erişildi.

UNESCO http://whc.unesco.org/en/news/453 "Twenty-seven new sites inscribed". 11.12.2012 tarihinde erişildi.

SEMETEY Destanı http://www.bizdin.kg/books/itemlist/category/8-semetey 10.06.2011 tarihinde erişildi.

ÖZGEÇMİŞ

Çiğdem Akyüz,1986 yılında Kdz. Ereğli'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlamış; 2008 yılında Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı yıl Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı (Halk Bilimi) Ana Bilim Dalı'nda doktora programına başlamıştır.

2009 yılından beri Mardin Artuklu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışan Akyüz; İngilizce bilmektedir.

Yayınlar

Araştırma Projeleri

AKYÜZ, Çiğdem, "Gap İllerinin Açıklamalı Bibliyografyası-Şanlıurfa İli", DPT Sodes Projesi, Proje Asistanı, Mardin 2011.

Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

AKYÜZ, Çiğdem, "Manas Destanında Alp Kadın Tipi", Mardin Artuklu Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Mukaddime Dergisi, Sayı 1, İstanbul 2010, ss. 144-169.

AKYÜZ, Çiğdem, "Dünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları", Turkish Studies Dergisi, Yıl 6, Sayı 4, Sonbahar 2011, ss. 15-26.

AKYÜZ, Çiğdem, "Haldun Taner'in "Keşanlı Ali Destanı" ve Axel Olric'in Epik Yasaları", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 5, Sayı 8, Ocak 2012, ss. 1-11.

AKYÜZ, Çiğdem, "Halk Biliminde "Kısa Süreli Bellek": E-Bilgi Kaynakları", V. Genç Akademisyenler Buluşması-Bilgi ve Toplum Kitabı (Yayımlanma aşamasında).

Sunulan ve/veya Basılan Bildiriler

AKYÜZ, Çiğdem, "Türk İslam Kültüründe Ay Motifi", Şarkiyat Araştırmaları Derneği II. Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu (24-25 Nisan), Diyarbakır 2010.

AKYÜZ, Çiğdem, "Ziya Gökalp'in Destan ve Koşmalarından Hareketle Yeni Lisan-Halk Edebiyatı İlişkisi", Uluslararası Yüzüncü Yılında Yeni Lisan Sempozyumu (11-13 Nisan), Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli 2011.

AKYÜZ, Çiğdem, "Halk Biliminde "Kısa Süreli Bellek": E-Bilgi Kaynakları", V. Genç Akademisyenler Buluşması-Bilgi ve Toplum Sempozyumu (17-19 Haziran), Mardin 2011.

AKYÜZ, Çiğdem, "Dirimsel Halk Kültürü: Bagış Destanı'nda Arasözler", V. Uluslararası Genç Türkologlar Sempozyumu (25-27 Nisan), Bişkek 2012.

AKYÜZ, Çiğdem, "Kültüre Evrilen Turizm: Mardin", Uluslararası Disiplinler Arası Sosyal Bilimler Sempozyumu (17-21 Haziran), Bursa 2012.

Aktarma/Çeviriler

KENGERLİ, Aybeniz Aliyeva, (Azerbaycan Tü. Akt.: Çiğdem Akyüz), "Folklor Kitabı Anlayışının İlmî-Nazarî Prensip ve Özellikleri", Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, İzmir 2008, ss. 209-214.

Kitap Tanıtım/İnceleme

AKYÜZ, Çiğdem, "Denizli Yöresinden Derlenmiş Masallar-İnceleme-Metinler" Mili Folklor Dergisi, Sayı 84, Ankara 2009, ss. 192-193.

Diğer Yayınlar

AKYÜZ, Çiğdem, Hilmi Yavuz Akademik Sempozyumu, Mardin Artuklu Üniv. Kültür Yayınları No: 2, Mardin 2010; Redaksiyon.

Ödüller/Burslar

Harvard Üniversitesi 3 ay süreyle misafir araştırmacı, 2012. (Yök Bursu ile)

ÖZET

Bagış destanı, Kırgız Türklerinin kabile hayatlarına kadar geri giden Altın Ordu Devleti'nin kuruluşu-yıkılışı ve yerine kurulan Türk hanlıkları yanı sıra Orta Asya bozkırlarındaki Türk-Moğol, Türk-Çin savaşları ile devam eden ve Rusların Türkistan topraklarını ele geçirme politikasını yürüttükleri yarım asırlık dönemi de içeren geniş bir tarihe dayanmaktadır. Bu bağlamda olayların geçtiği Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, İran, Moğolistan ve Çin toprakları da destanın coğrafyasının tarihi tabakası ile paralellik gösterdiğini belirtmesi açısından dikkate değer.

Destan çoğunluğu gerçekte de yaşamış kişilerin yer aldığı olaylarla örülmüş olması bakımından da dikkati çekmektedir. Bu bağlamda araştırmacıların Bagış başta olmak üzere Mançu, Bolot, Baytur, Celekbaş, Toltoy, Manas, Koşoy, Bayteke, Semetey'e ilişkin söyledikleri de söz konusu durumu doğrulamaktadır.

Vakanın, Kırgız Türklerinin Cediger soyuna dayandırılması ise destanı daha da önemli kılmaktadır. Bu durum, pek çok mitik unsuru da beraberinde getirmesine yol açmış; vaka geçmişten bugüne Kırgız Türklerinin sosyal ve kültürel hayatlarından yansımalarla zenginleştirilmiştir.

Bagış destanı, Manas başta olmak üzere Semetey, Dede Korkut ve Kococaş gibi Türk Dünyası'nın önemli destanlarından da izler taşımaktadır. Bu etkilenme sadece destanlarla sınırlı kalmamış masal ve mesnevi geleneğine kadar genişlemiştir.

Destan, savaş metafiziğini yansıtması bakımından da son derece önemlidir. Nitekim gerek savaş silahları gerekse savaşların yapılam nedenlerinin altında yatan felsefe Türklerin evrene ve evrende varoluşa bakış açılarını da ifade etmektedir.

Bagış'ın deyim, atasözü, alkış, kargış ve arasözleri bakımından zenginliği ise Yusuf Mamay'ın sadece Kırgız tarihini ve kültürünü değil dilini de çok iyi bilip kullandığını göstermektedir.

ABSTRACT

The “Bagysh” epic is grounded in a broad historical stratum. This historical stratum goes back to the tribal life of the Kyrgyz Turks. It starts with the foundation and collapse of the state of the Golden Horde and the Turkish khanates that were founded its place, continues with the wars between Turks and Mongols and between Turks and Chinese in the steppe lands of Central Asia and finally includes the fifty-year period during which the Russian pursued an expansionist policy against the lands of Turkestan. In this context one must also take into account the lands of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan, Turkmenistan, Iran, Mongolia and China where the events took place because they permit us to establish a parallelism between the historical stratum and the geographical framework of the epic.

The epic also attracts attention for its interweaving of figures that are mostly historically documented with the events that are contained in it. Here the findings of researchers concerning the Manchu, Bolot, Baytur, Celekbash, Toltoy, Manas, Koshoy, Bayteke, Semetey and especially the Bagysh confirm the aforementioned situation.

The fact that the events are based on the Jediger clan of the Kyrgyz Turks makes the epic even more important. This situation has also opened the way for the introduction of many mythical elements; the events have been enriched with reflections from the social and cultural life of the Kyrgyz Turks from the past to the present.

The “Bagysh” epic carries traces from the important epics of the Turkish world such as Semetey, Dede Korkut, Kojojash and above all Manas. This interaction did not remain limited to epics but also included fables and the masnavi tradition.

The epic is of the utmost importance because it reflects the metaphysics of war. Indeed the philosophy that underlies both the weapons of war and the reasons for making war expresses the Turks’ understanding of the universe and of existence within the universe.

The richness of “Bagysh” from the point of view of digression, proverb, praise, curse and phrase on the other hand shows that Yusuf Mamay knew and used very well indeed not only Kyrgyz history and culture but also the Kyrgyz language.